1996

1-2

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANGCIVILIZATION

مەشھۇر ئالىم، ئەدىب ئابدۇرەھىم ئۆتكۈر (1923 _ 1995.10.5)

شىنجاڭ مەدەنىيىتى
45 - يىل نەشرى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژورنال
1996 - يىل 1 - ، 2 - سان (ئومومي 218 - ، 219 - سان)

بۇسانىدا

نەۋرۇز تەتقىقاتى

تەبىئەت بايرىمى نەۋرۇز ..... گابدۇكېرىم راھمان 2

ئەدەبىيات گۈلزارى

ھىكايىلەر ..... زوردۇن سابىر 10
داڭلۇر تاغا ..... (پۇۋىست) ..... جالالىددىن بەھرام 25

مۇھاكىمە

گۈلۈم گىچى ۋە مەدەنىيەت پىسخىكىمىزنىڭ يوشۇرۇن قاتلىمى ..... ئەسئەت سۇلايمان 52
تەسىرات دېگىزىدىن تامچىلار ..... گابدۇقادىر جالالىددىن 79

خەلقنىڭ سەنئەت مەكتىپى

دولان مەشرەپ - مۇقامى ..... مۇتەللىپ سىيىت 86

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

بۇز يىگىت بىلەن قاۋ جۇڭان ..... (لوبنور خەلق داستانى) ... قەلەمگە ئالغۇچى: مامۇت قاسىم 106

ئاممىۋى مەدەنىيەت

گاساسىي قانۇنلار مەدەنىيەت بازىرىنى قۇرۇش ۋە مۇستەھكەملەش يېزا گىغتىسا-
دىنى ئىپ يۇكسەلدۇرۇشكە پايدىلىق ..... غەيرەت گۈمەر، گۈمەر ھامۇت 126

ئەينەك

گۈزىمىزگە بىر نەزەر ..... لىترامىددىن ھۇسەيىن 128
گابدۇرەئۇف پولات تەكلىماكانى، گوسمان قاۋۇل، مۇھەممەد سالىھ مەتروزى، گىبراھىم گەمەت، قەدىردان قەيۇم

مۇقاۋىدا: قاراخانىيلار دەۋرىدىكى گۈلۈغ گىنىسكىلوپىدىك گالىم، «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ مۇئەللىپى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ يورتى - قەشقەر گوبالغا تىكلەنگەن ھەيكىلى. رەسسام: گابلىمىت گابلىز، گابدۇشۇكۇر كېرىم (تەكلىپ قىلىنغان)؛ پەرھات گىبراھىم (مەخسۇس). مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رسالەت مۇھەممەت (مەخسۇس)

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت (ئىجرائىيە)، ساتتار توختى
بۇ سانىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخنىكىلىق: قۇربان مامۇت

تەبىئەت بايرىمى - نەۋرۇز

ئابدۇكېرىم راھمان

ئۆتكەن يىلى 21 - مارتتىن 25 - مارتقىچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى ئەنقەرەدە «ئاتا تۈرك كۇلتۇر، تىل ۋە تارىخ يۇكسەك قورۇمى» (تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ نامى) نىڭ باشقۇرۇشىدا تۇنجى نۆۋەتلىك خەلقئارا نەۋرۇزسىمپوزىيۇمى (ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى) ئۆتكۈزۈلدى. بۇ ئىلمىي پائالىيەتكە ئۆزبېكىستان، ئەزەربەيجان، روسىيە، ئوكرائىنا، ۋېنگرىيە، گېرمانىيە، بولغاريە، تۈركىيە، سىپروس قاتارلىق دۆلەتلەر ۋە قارا قالپاق، ياقۇتستان، تاتارستان، قاراچاي قاتارلىق ئاپتونوم جۇمھۇرىيەتلەردىن 60دىن ئارتۇق ئالىم - مۇتەخەسسىسلەر قاتناشتى. تەكلىپكە بىنائەن جۇڭگودىن مەن «ئۇيغۇرلاردا نەۋرۇز» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن بۇ ئىلمىي يىغىنغا قاتنىشىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولدۇم. بۇ خەلقئارا ئىلمىي پائالىيەتنىڭ 2 - كۈنى كەچتە ئەنقەرەدىكى دۆلەتلىك تەنتەربىيە سارىيىدا 20 مىڭدىن ئارتۇق تاماشىبىنلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ھەيۋەتلىك «نەۋرۇز پېستۋالى» ئۆتكۈزۈلدى. بۇ پېستۋالدا ئۆزبېكىستان، تۈركمەنستان، قازاقستان، قىرغىزستان، ئەزەربەيجان، قارا قالپاق، تۈركىيە، سىپروس قاتارلىق تۈركىي ئەللەردىن كەلگەن فولكلور سەنئەت ئۆمەكلىرى ئۆز رايونلىرىدىكى نەۋرۇز

نەۋرۇز تەنتەقاتى

بايرىمىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان تىياترلاشقان قويۇق مىللىي سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسەتتى. پېستۇالغا كونا يىلغا سىمۋول قىلىنغان «قىش بوۋاي» بىلەن ھۆسن - جامالدىن باھار قىياپىتى چاقناپ تۇرىدىغان «باي چېچەك» سىياقىدىكى «باھار قىز» رىياسەتچىلىك قىلدى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ باشباقانى (باش مىنىستىرى - زۇڭلىسى) تانسۇي چىللەر خانىم ساھىبخان دۆلەتكە ۋەكالىتەن تۈركىي خەلقلەرنىڭ بۇ ئەنئەنىۋى مىللىي بايرىمىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. ئۇ تەبرىك سۆزىدە، «نەۋرۇز بايرىمى» ئۇزاق قەدىمدىن تارتىپ پۈتۈن خەلقنىڭ دۇنياۋى بايرىمى بولۇپ كەلگەنلىكىنى، «نەۋرۇز» - تەبىئەت بايرىمى، ئەمگەك بايرىمى ئىكەنلىكىنى، «نەۋرۇز بايرىمى» ئىنسانلارغا ياخشى تىلەك، گۈزەل ئارزۇ بېغىشلايدىغان، تەبىئەتنى ۋە ئىنسانىنى قۇۋۋەتلەندۈرىدىغان بايرام ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ئىناقلىق - ئىتتىپاقلىقنىڭ تىمسالى بولغان بۇ بايرامنى دۇنياۋى كالېندارلىق بايراملار قاتارىدا قۇتلۇقلاش تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويدى.

بۇ قېتىمقى «نەۋرۇز سىمفوزىيومى» ۋە «نەۋرۇز پېستۇالى» دىكى ئەھمىيەتلىك بىر نۇقتا شۇكى، ئىلمىي مۇھاكىمە يېغىنى ۋە پېستۇالغا بېغىشلاپ «نەۋرۇز» نامىلىق مەخسۇس بىر كالېندار ئىشلەنگەن. بۇ كالېندارنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىغا مۇقەددىمە ئورنىدا ھەر قايسى تۈركىي خەلقلەرنىڭ «نەۋرۇزنامە» لىرىدىن تۆۋەندىكى پارچىلار تاللاپ كىرگۈزۈلگەن؛ مەركىزىي قىسمىغا:

كەلدى نەۋرۇز كەلدى بۇگۈن ئەرشى بىنا ئەتكىلى،
بارچە ئادەم كۆڭلىنى شادۇ - خۇرام ئەتكىلى.
ھەر كىشى مولالاسىدىن ئالسۇن دۇئا كۆنلۈكى،
مەرىپەتكە تولدۇرۇپ گۈلى - گۈلزار ئەتكىلى.
(ئۇيغۇر)

ئوڭ تەرىپىگە:

ئاشىق بولغان جانلار بۇگۈن كېلۈرلەر،
سۈلتان نەۋرۇز كۈنى بىرلىك بولۇرلەر،
تەبىئەت جاھاندىن زىيا ئالۇرلەر،
ھىممىتى ئۈزگىچە نوروز سۈلتانىن.
(تۈركىيە. فىرسۈلتان ئابدۇل)

كەلسە نەۋرۇز ئالەمگە، رەڭ قىلار جاھان پەيدا،
ئەبىرلەر ئاۋاز ئۇرۇپ، تاغ قىلار تۇمان پەيدا،
بىجانلار جانغا كېلىپ، ئاچانلار زىبان پەيدا،
كۆكۈرمىگەن گىياھلار كۆكۈرۈپ زۇۋان پەيدا.
(تۈركمەنىستان. مەختۇمقۇلى)

سول تەرىپىگە:

نەۋرۇز، نەۋرۇز باھارە،
گۈللەر، گۈللەر ناھارە.
نەۋرۇز كېلۈر، ياز كېلۈر،
نەغمە كېلۈر، ساز كېلۈر.

باغچىمىزدا گۈل ئولسۇن،
گۈل ئولسۇن، بۈلبۈل ئولسۇن.
باغچىمىزدا گۈل ئولسۇن،
گۈل ئۈستە بۈلبۈل ئولسۇن.
(ئەزەربەيجان)

نەۋرۇز - كېچە ئىلە كۈندۈز ئەشت ئولان كۈن،
تۈپراق ئانا تومۇرىغا قان بېرىپ چېچەكلەر ئاچاركۈن،
يىل باشى تۈرنا قۇشلار قاتار ئۇچۇپ كېلۈر كۈن،
قۇرباتلىق كېسىلىپ، قىمىز، شوبات ئىچىلەر كۈن.
(قازاقىستان)

دېگەن بېيىتلار چۈشۈرۈلۈپ، كالېندارنىڭ ئوتتۇرىسىغا «نەۋرۇز بايرىمى» نىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ياش رەسسامى ئابدۇشۇكۇر كېرىمنىڭ قۇمۇل خەلقلىرى ئارىسىدىكى نەۋرۇز بايرىمىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىنىڭ جانلىق كۆرۈنۈشىنى ئەكس ئەتتۈرگەن «قۇمۇل كۆك مەشرىپى» (بۇ رەسىم ژۇرنىلىمىزنىڭ 1992 - يىل 1 - سان مۇقاۋىسىنىڭ 4 - بېتىدە تۇنجى قېتىم ئېلان قىلىنغاندى - مۇھەررىردىن) نامىلىق ماي بوياق رەسىمنى تاللاپ باسقان ھەمدە رەسىمنىڭ ئاخىرىغا «قېرىنداش ئۇيغۇر رەسىم سەنئىتىدە نەۋرۇز» دەپ يازغان. بۇ رەسىم يەنە شۇ قېتىملىق خەلقارا نەۋرۇز ئىلمىي مۇھاكىمە يېغىنىنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە ئالاھىدە چوڭايتىلىپ، يېغىن زالىنىڭ سەھنىسىگە ئېسىپ قويۇلغان، يېغىنغا بېغىشلاپ ئىشلەنگەن «NEVRUZ—YENi GUN» (نەۋرۇز - يېڭى كۈن) نامىلىق كىتابنىڭ مۇقاۋىسىغىمۇ مۇشۇ رەسىم رەڭلىك بېسىلغان. «ئاتا تۈرك كولتۇر، تىل ۋە تارىخ يۈكسەك قورۇمى» نىڭ باشقانى، پروفېسسور، دوكتور رېشات گەنچ ئەپەندى ماڭا بۇ يېغىن بەلگىسىنى تاللاش جەريانىنى تونۇشتۇرۇپ: «بىز يېغىن تەييارلىقى جەريانىدا تارىخىي ۋە بۈگۈنكى مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى ئاختۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن نەۋرۇز بايرىمى پائالىيىتىنى ئەڭ جانلىق ئەكس ئەتتۈرگەن مۇشۇ بىر پارچە رەسىمنى تاللاپ ئالدۇق ھەمدە ئۇنى يېغىن بەلگىسى قىلىپ بېكىتتۇق. سىلەر ئۇيغۇرلار ھەقىقەتەن سەنئەتكار خەلق!» دېدى. بۇ كىچىككىنە ئىلتىپات، نەۋرۇزنى باھار بايرىمى، يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە خاتىرىلەپ كېلىۋاتقان دۇنياداكى كۆپلىگەن خەلقلەر ئارىسىدا ئۇيغۇرلار نەۋرۇزنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇدۇملىرىغا گەۋدىلىك ھالدا ئىزچىل ۋارىسلىق قىلىپ كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەردى.

دەرۋەقە شۇنداق. «نەۋرۇز بايرىمى» ئۇزاق ئەسىرلەر مابەينىدە تارىخنىڭ سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، ئوتتۇرا، مەركىزىي ئاسىيا، شەرقىي ياۋروپا، بالقان يېرىم

ئارىلى، ئوتتۇرا شەرق، ئىدىل - ئۇرال بويلىرى، قىرىم ۋادىلىرى، سىبىرىيە دالىلىرى قاتارلىق كەڭ زېمىنلاردىكى بارلىق تۈركىي خەلقلىرى ۋە پارس خەلقلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئەمگەك بايرىمى، تەبىئەت بايرىمى، ئىناقلىق - ئىتتىپاقلىق بايرىمى، ھورلۇك - ئەركىنلىك بايرىمى سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ ھاياتى بىلەن چەمبەرچەس باغلىنىپ كەتكەن. ئۇ، دىنىي بايراملاردىن پەرقلىق ھالدا خەلقىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا ئىجابىي رول ئوينىغان. ئەسىرلەر بويى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئۆتۈپ، كامال تېپىپ بىباھا مىراسقا ئايلانغان. تارىخىنىڭ ھەر قانداق «سوغۇق شاماللىرى» مۇ ئۇنىڭ ھاياتىي كۈچىنى توسۇپ قالالمىغان. شۇنداق قىلىپ، ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپ خەلق ئاممىسىنىڭ ئېھتىياجى بىلەن شەكىللەنگەن، ئىجتىمائىي زۇرۇرىيەت ئاساسىدا راۋاج تاپقان، چوڭ قارىمۇ قارشىلىقلار ۋە توساقلارنى يېڭىپ «ئەرگىنە قون روھى» بىلەن سۇغۇرۇلغان بۇ خاسىيەتلىك مىللىي بايرام ئۇزاق ۋە باي تارىخقا ئىگە بولغان.

«نەۋرۇز» - تۈركىچە، ئاينىڭ ئېتىدۇر. قەدىمدىن باشلاپ تۈركىي تىلىدا سۆزلەشكۈچى بارلىق خەلقلەر يىل بېشىنىڭ يېڭى كۈنى ئۈچۈن «نەۋرۇز» نامىنى قوبۇل قىلغان.

«نەۋرۇز» ئەسلىدە پارسچە «نەۋ» - (يېڭى)، «رۇز» - (كۈن) دېگەن ئىككى سۆزدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، «يېڭى كۈن»، «يىل بېشى» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ. بۇ نام قەدىمكى سوغدى تىلى ئارقىلىق تۈركىي خەلقلەرگە ئۆزلەشكەن.

قەدىمكى تۈركىي تەقۋىم (كالېندار) ھېسابى بويىچە نەۋرۇز يېڭى يىلنىڭ باشلىنىش كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تەڭلەشكەن كۈنى بولۇپ، ئۇ كونا روم كالېندار ھېسابى بويىچە * 9 - مارتقا، گىرىگورىئان كالېندارلىق ھېسابى** بويىچە 21 - ، 22 - مارت كۈنىگە تەڭ. بۇ كۈن دەل قۇياشنىڭ ھەمەل (قوزا - نەۋرۇز) بۇرجىغا كىرىشى بىلەن كېچە ۋە كۈندۈز ۋاقىت جەھەتتىن باراۋەر بولغان كۈن بولۇپ، ئۇنى كۆپلىگەن ئاستىرونومىيىلىك پاكىتلار دەللىلەپ چىققان. كونا تەقۋىم (شەمسىيە كالېندارى، قەمەرىيە كالېندارى، روم كالېندارى، قەدىمكى تۈركىي كالېندارى، مۆچەللىك كالېندار...) ۋە يېڭى تەقۋىم (گىرىگورىئان تەقۋىمى - مىلادىيە ۋە ھىجىرىيە كالېندارلىرى) ئۈستىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات ئېلىپ بارغان ئېتنوگرافى. H. لوباچۇۋانىڭ تەكشۈرۈشچە، قەدىمدىن تارتىپ ئوتتۇرا ئاسىيادا يىل بېشى ھەمەل بۇرجى (نەۋرۇز) غا توغرا كەلگەن. ساسانىيلار سۇلالىسى (▮ ئەسىر) دەۋرىدە بىر مەزگىل يىل بېشى ساراتان بۇرجىغا، يەنى قۇياشنىڭ يازدىكى تىكلەشكەن كۈنى - ھازىرقى 21 - ، 22 - ئىيۇنغا كۆچۈرۈلگەن. بىراق ئۇزاق ئۆتمەي ئاي (قەمەرىيە) كالېندارى رويابقا چىققاندىن كېيىن يىلنىڭ 1 - ئېيى يەنە نەۋرۇز كۈنىگە، يەنى كېچە ۋە كۈندۈز باراۋەرلىشىدىغان 21 - ، 22 - مارتقا يۆتكەلگەن. چۈنكى بۇ مەزگىل خۇددى ئۇلۇغ ئىنسكلوپېدىك ئالىم ئەبۇ رەيھان بىرونى ئېيتقانىدەك: دەل تەبىئەت «قىش ئۇيقۇسى» دىن ئويغىنىپ قايتىدىن جانلانغان دەۋرى؛ باھار يامغۇرىنىڭ بىرىنچى تامچىسى چۈشۈشى بىلەن يەر - زېمىننىڭ ئويغانغان دەۋرى؛ دەل - دەرەخلەر گۈللەشتىن مېۋىلەشكە، ھايۋاناتلار تۇللاش (شەھۋەت پەيتى) تىن نەسىل ۋۇجۇدقا كېلىشكە باشلىغان دەۋرى. شۇنىڭ ئۈچۈن «نەۋرۇز» ئالەمنىڭ باشلىنىشى ۋە تەبىئەتنىڭ يېڭىلىنىشىغا دەلىل قىلىنغان*** بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، كونا تەقۋىملەرنىڭ ھەممىسىدە «نەۋرۇز» نىڭ يىل بېشى - يېڭى كۈنىگە تەقلىد قىلىنىشى قۇياشنىڭ يۇلتۇزلار تۈركۈمى ئارىسىدىكى يىللىق كۆرۈنمە ھەرىكەت ئورىبىتىسىنى ئېتىنىك مەنبە قىلغان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئاستىرونومىيىسىنىڭ يادروسى بولغان «قۇياش مەركەزلىك» نەزەريىسىگە ئاساسلانغان (بۇ ھەقتىكى قاراشلارنىڭ تەپسىلاتىنى ئاپتورنىڭ «نەۋرۇز بايرىمى ۋە ئۇنىڭ پەيدا بولۇشى ھەققىدە» نامىلىق ماقالىسىدىن كۆرۈڭ).

نەۋرۇز ۋە «نەۋرۇز بايرىمى» نىڭ ئېتنولوگىيىسى ھەققىدە ئەبۇ رەيھان بىرونى، ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى، مەھمۇدقەشقەرى، ئۆمەر ھەييام، ئەبۇلغازى باھادىرخان، ئەلىشىر نەۋائىي قاتارلىق بۇيۇك شەرق ئەللامىلىرى كۆپلىگەن مەلۇماتلارنى قالدۇرغان. نەۋرۇز ھەققىدە ئۇلار يېزىپ قالدۇرغان رىۋايەتلىك خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، نەۋرۇزنى يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە تەنتەنىلىك تەبرىكلەش ئاخمانىيلار دەۋرى (مىلاددىن ئاۋۋالقى ▮ ئەسىر) بىلەن باغلىنىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. شۇ بويىچە ھېسابلىغاندا، «نەۋرۇز بايرىمى» 2500 يىلدىن بۇيان ھەر قايسى تۈركىي خەلقلەرنىڭ تۇرمۇشىغا ھەمراھ بولۇپ كەلگەن. قىسقىسى، تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسلانغاندا، بۇ بايرام خۇددى ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى ئېيتقانىدەك «بايراملارنىڭ شاھى» دۇر. يېڭى مېھنەت مەۋسۇمى باشلىنىشتىن دېرەك بەرگۈچى بۇ بايرام خۇددى خەنزۇلارنىڭ «باھار بايرىمى» (چۈنجى - 春节)، ياپونلارنىڭ «رىسان»، سىلاۋىيانلارنىڭ «ماسانتا»،

---

* كونا روم كالېندارى (تەقۋىم رومى) - مىلادى 46 - يىل روم پادىشاھى ز. سەۋزار (تۈركىي ماتېرىياللاردا يولىيوس دېيىلگەن) ئاستىرونومىيىلىك تەكشۈرۈشلەرگە ئاساسلىنىپ يېڭى بىر كالېندار تۈزۈپ چىققان. بۇ كالېندار «روم كالېندارى» دەپ ئاتالغان. ئۇ مىلادىيە كالېندارىنىڭ دەسلەپكى شەكلى ھېسابلىنىدۇ. ** گىرىگورىئان كالېندارى - مىلادى 1582 - يىلى رىم پاپاسى گىرىگورى ▮ X (كرغورۋس) تەرىپىدىن يېكىتىلگەن كالېندار بولۇپ، ئۇ ھازىر ئىشلىتىۋاتقان مىلادىيە كالېندارىدۇر. بۇ كالېندار دۇنيادا «گىرىگورىئان تەقۋىمى» دەپ ئاتالغان. *** ئەبۇ رەيھان بىرونى: «قەدىمكى خەلقلەردىن قالغان يادىكارلىقلار»، تاشكەنت پەن نەشرىياتى، 1965 - يىل 1 توم 253 - بەت.

يونانلارنىڭ «پاترىخ»، بىرمالىقلارنىڭ «سۇ سىپىش» بايراملىرىغا ئوخشاش تەبىئەتنى جانلاندۇرىدىغان، ئىنسان تەبىئىتىنى ئويغىتىدىغان سەلتەنەت بايرىمىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، تارىختىن بۇيان بۇ بايرام تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئارىسىدا «ئەرگىنە قون» (ERGENEKO)، «بوز قورت» (BOZKURT)، «ئۇلى كۈن» (UliKUN)، «ناۋرىس» (NavRiS)، «يىل باشى» (YilBASi)، «مەۋرىس» (MEVRiS)، «چاغان» (QAGAN)، «ئۇلۇسۇن ئۇلۇغۇنۇ» (ULUSUNULUGUNU)، «مارت توققۇزى» (MART DUKUZU)، «سۇلتانى نەۋرۇز» (SULTANI—NEVRUZ)، «كۆركلۈ مارتا» (KURKLU MARTA)، «بابۇ مارتا» (BABU MARTA)، «يېڭى كۈن» (YENGi—GUN)، «يېڭى يىل» (YENi—YIL)، «مەيرام» (MEYARA)، «مەرىكە» (MERKE)، «نەۋرۇز» (NEV RUZ)، «نورۇز» (NORUZ) قاتارلىق نامىلار بىلەن ئاتىلىپ كەلمەكتە. يېقىنقى يىللاردىن بېرى تۈركىيە، ئەزەربەيجان، قازاقستان، ئۆزبېكىستان، قىرغىزىستان، تۈركمەنىستان قاتارلىق دۆلەتلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى يەرلىك كالېندارلىرىنى ئىشلىگەن، بۇ كالېندارلارنىڭ ھەممىسىدە ئوخشاشلا 3 - ئاينىڭ نامىنى «نەۋرۇز» دەپ ئاتىغان. دېمەك، تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەنئەنىسىدە نەۋرۇز ھەم ئاينىڭ نامى، ھەم يېڭى يىل باشلىنىدىغان 1 - كۈننىڭ نامى سۈپىتىدە ئىستېمال قىلىنغان. بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، ئەنئەنىۋى «نەۋرۇز بايرىمى» ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئىراندا ناھايىتى كەڭ ئومۇملاشقان. «نەۋرۇز بايرىمى» نى قۇتلۇقلاش ئادەتلىرى بۇ بايرامنىڭ مەزمۇن خاراكتېرىگە ماس ھالدا ئاساسىي جەھەتتىن ئەسلى ھالىتىنى ساقلاپ كەلدى. گەرچە كېيىنكى دەۋرلەردە جۇغراپىيىلىك ئورنىنىڭ ئوخشىماسلىقى، ئىجتىمائىي، سىياسىي تۈزۈمنىڭ ئوخشىماسلىقى، مەدەنىي ھايات باسقۇچلىرى ۋە تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ ئوخشىماسلىقى قاتارلىق ئوبيېكتىپ ۋە سۈبيېكتىپ سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ھەر قايسى خەلقلەرنىڭ نەۋرۇز ئادەتلىرىدە گەرچە بەزى پەرقلەر ھاسىل بولغان بولسىمۇ، لېكىن ماھىيەت جەھەتتىن ئىپتىدائىي نەۋرۇز ئادەتلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئورتاقلىقىنى ساقلاپ كەلدى.

ئۇنداق بولسا، بىز تۆۋەندە «نەۋرۇز بايرىمى» پائالىيەتلىرىدىكى بىر قەدەر گەۋدىلىك تىپىك ئۇدۇملارنى سېلىشتۇرۇپ كۆرەيلى:

1. ئوت (ئاتەش) قا تەۋىنىش

«نەۋرۇز بايرىمى» نىڭ پەيدا بولۇشى ھەققىدىكى رىۋايەتلىك مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، بۇ بايرامنىڭ زاروئاستر (زەردوشت) دىنىغا بېۋاستە باغلىنىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. زەردوشتلۇق تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرىكى V - VI ئەسرلەردە ئوتتۇرا ئاسىيادا ناھايىتى كەڭ راۋاجلانغان. زەردوشتچىلارنىڭ قارىشىچە، پۈتكۈل ئالەمنىڭ ئاساسىنى ئىككى قارىمۇ قارشى كۈچ - ياخشىلىق ۋە يامانلىق، يورۇقلۇق ۋە قاراڭغۇلۇق، ئىسسىقلىق ۋە سوغۇقلۇق، ھاياتلىق ۋە ماماتلىق، گۈزەللىك ۋە خۇنۇكلۇك ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش تەشكىل قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار دۇنيادىكى بارلىق ئىجابىي ھادىسىلەرنى ياخشىلىق خۇداسى ئاھرومازدا (ھورموز) نىڭ، ھەممە سەلبىي ھادىسىلەرنى يامانلىق خۇداسى ئەنگرامەيىنۇ (ئاھرومان دىۋە) نىڭ ئىرادىسىگە باغلىق دەپ تونۇغان. مۇشۇ چۈشەنچە ئاساسىدا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەر خىل مۇراسىملىرىدا كائىناتنىڭ تۆت ئۈنسۈر (تاداۋ)ى - قۇياش (ئوت)، سۇ، تۇپراق ۋە ھاۋانى دۇنيانىڭ نېگىزى، ئەڭ مۇقەددەس نەرسە دەپ ئۇلۇغلىغان. بولۇپمۇ ئۇلار ئوت قۇياشنىڭ يەردىكى شەكلى (زەررىچىسى)، ئۇ بارچە گۈناھىنى تازىلىغۇچى مۇقەددەس سىمۋىرلىك كۈچ؛ ئوت - تەڭرىنىڭ ئىنسانلارغا ھەدىيە قىلغان سوۋغىسى، ياخشىلىق خۇداسى ئاھرومازدانىڭ روھى دەپ قاراپ ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن سەجدە قىلغان. بۇنداق ئېتىقاد تۈپەيلى مەخسۇس ئاتەشخانىلار (ئوتدان) قۇرۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۈرلۈك بايرام ۋە مۇراسىملارنى ئۈيۈشتۈرۈش ئوتتۇرا ئاسىيادا ناھايىتى كەڭ ئومۇملاشقان.

ئەبۇ رەيھان بىرونى ئۆزىنىڭ «قەدىمكى خەلقلەردىن قالغان يادىكارلىقلار» نامىلىق نوپۇزلۇق ئەسىرىدە: «. . . باش باھارنىڭ بىرىنچى كۈنى (نەۋرۇز كۈنى) ياخشىلىق خۇداسى ئاھرومازدا يامانلىق خۇداسى ئەنگرامەيىنۇ ئۈستىدىن غالىب چىققان مۇقەددەس سانا (كۈن) بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ كۈننى خاتىرىلەپ بايرام قىلىشنى يولغا قويغان» دەپ يازىدۇ. بۇ گەرچە ئەپسانە بولسىمۇ، لېكىن مەلۇم نۇقتىدىن «نەۋرۇز بايرىمى» نىڭ زارو ئاسترىزمنىڭ يادروسى بولغان ئوت ئېتىقادى بىلەن بېۋاسىتە باغلىنىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، «نەۋرۇز بايرىمى» نى تەبرىكلەشنىڭ قەدىمكى شەكىللىرى ئىچىدە ئوت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئادەتلەر ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تۈركمەن، ئەزەربەيجان، قىرغىز، قارا قالپاق قاتارلىق تۈركىي خەلقلەرنىڭ يۇرتلىرىدا قەدىمكى دەۋرلەردە مەخسۇس قۇرۇلغان چوڭ ئاتەشخانىلار كۆپ بولۇپ، تۇن بىلەن كۈن دەلمۇ دەل باراۋەرلىشىدىغان مەزگىل (22 - مارت تاڭ سەھەر ساۋات ئۈچ ئەتراپىدا) دە بۇ ئاتەشخانىلارغا ئوت يېقىلغان. كىشىلەر ئورنىدىن تۇرۇپلا ئالدى بىلەن بايرامنى تەبرىكلەشنىڭ بىرىنچى قەدىمى سۈپىتىدە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان بۇ ئاتەشخانا ئەتراپىنى ئايلىنىپ، خۇشاللىقلىرىنى ئىزھار قىلىشقان. ئاندىن ئۆزلىرى تەييارلاپ بىرگە ئېلىپ كەلگەن ئارتۇچ دەرىخىنىڭ شاخلىرىدىن ياسالغان نوچىغا ئوتداندىن ئوت توتاشتۇرۇپ، ھەر بىر ئائىلىنىڭ دەرۋازىسىغا قاداپ قويۇش ئادەتلىرى بولغان. ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان «نوكچا قويۇش» ئادىتى ئەنە شۇ قەدىمكى نەۋرۇز ئۇدۇملىرىنىڭ داۋامى بولۇشى ئېھتىمال. نەۋرۇزدا يېقىلىدىغان بۇنداق ئىرىملىك ئاتەش تۈركمەنلەردە «شامۇت» (شامان ئوت)، سىبىرىيەتاتارلىرىدا «ئالاس»،

قازان تاتارلىرىدا «ئېلىشە» دەپ ئاتالغان. شۇ سەۋەبتىن تاتارلار ۋە ئۆزبېكلەر ئارىسىدا «ئالاس - ئالاس، بالا - قازادىن خالاس» دېگەن تەمسىل پەيدا بولغان.

دېمەك، قەدىمكى خەلقلەرنىڭ ئەقىدىسىدە ئوت (ئاتەش) - قۇياشنىڭ نۇرى، ئاللانىڭ نۇر چىرىغى، يوروقلۇقنىڭ تىمسالى. ئاتەش - ئاي، كۈن، ئىسسىقلىق، يوروقلۇق، ياخشىلىق، خۇشاللىقدىمەكتۇر.

2. سۈنى ئۇلۇغلاش ئويۇنلىرى

سۈ- ئالەمنىڭ نېگىزى ھېسابلانغان تۆت تادونىڭ بىرى سۈپىتىدە قەدىمدىن تارتىپ ئوتتۇراۋاسىيا خەلقلىرى ئۈنىڭغا يۈكسەك ئېتىقاد قىلغان ۋە مۇقەددەس پاكلىقنىڭ سىمۋولى بولغان. شۇ سەۋەبتىن ئەبۇ رەيھان بىرونى ئۆزىنىڭ «قەدىمكى خەلقلەردىن قالغان يادىكارلىقلار» ناملىق ئەسىرىدە سۈغا بېغىشلانغان ئادەتلەر ۋە ئۇنىڭ مۇراسىملىرى ھەققىدە كۆپ توختالغان. سۇ ئېتىقادىغا ئائىت ھەر خىل ئادەتلەر، مەركەزلىك ھالدا «نەۋرۇز بايرىمى» دا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. شۇ سەۋەبتىن نەۋرۇزنىڭ 1 - كۈنى تاڭ سەھەردە كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۆيىدە ياكى دەريا بويلىرىغا بېرىپ يۈيۈنۈپ ئۆزىنى پاكىزلىغان، ھويلا - ئارام، مەھەللە - كوچىلارغا سۇ سېپىپ تازىلىغان ھەمدە «بۇ يىل سۈلۈق، مول ھوسۇللۇق يىل بولسۇن» دېگەن تىلەكلىرىنى بىر - بىرلىرىگە سۇ سېپىش ئارقىلىق ئىپادىلەشكەن. بىرونى نەۋرۇزنىڭ بۇ قەدىمكى ئادىتى ھەققىدە شۇنداق يازىدۇ: «ئادەملەر شۇ كۈنى (نەۋرۇز كۈنى) تاڭ پەيتىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قانال ۋە ھاۋزىلارغا باردىلەر. ئېقىپ تۇرغان سۈلارغا رويىرو تۇرۇپ، بەرىكەتلىك بولۇش ۋە ئاپەتلەرنى يوقىتىش تىلىكىدە ئۈستىلىرىدىن سۇ قۇيدىلەر» * بۇنداق ئادەتلەر ھەر قايسى تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئارىسىدا يېقىنقى يىللارغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن. سۇ كەمچىل - قۇرغاق رايونلاردا قەدىمكى دەۋرلەردە سۈغا تەشنالىقتىن پەيدا بولغان ئەقىدە تۈپەيلى مەخسۇس «سۇ خاتۇن» ناملىق مۇراسىمۇ شەكىللەنگەندى. خۇارىزم ئۆزبېكلىرى ئارىسىدا بۇ مۇراسىم كۈنى يېزا - قىشلاق ئايالىرى چوڭ قورچاق ياسىشىپ ئۈنىڭغا ياشانغان مومايلارنىڭ قارا كۆڭلىكىنى كىيگۈزگەن. بۇ قورچاقنىڭ نامى «سۇخاتۇن» دەپ ئاتالغان. كىشىلەر بۇ «سۇ خاتۇن»نى كۆتۈرۈشۈپ، ئۈنىڭغا بېغىشلانغان مەخسۇس قوشاقلارنى ئېيتىشىپ، ئۆيمۇ ئۆي، مەھەللىمۇ مەھەللە ئايلانغان. ئۇي ئىگىلىرى «سۇ خاتۇن»نى خۇرسەنلىك بىلەن قارشى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدىن سۇ سېپىشكەن ھەمدە «سۇ خاتۇن»نى كۆتۈرۈپ كەلگەن كىشىلەرگە ئۆز ئىمكانىيىتى دائىرىسىدە سوۋغا - سالام ئېھسان قىلىشقان.

«سۇ خاتۇن» قوشاقلىرىدا خەلقنىڭ يېڭى يىلغا بولغان ياخشى تىلەك - ئۈمىدلىرى ئەكس ئەتكەن. مەسىلەن:

يامغۇر ياغدۇرغىن، سۇ خاتۇن،
بۇغداينى بولدۇرغىن، سۇ خاتۇن.
ئەلنى توپدۇرغىن، سۇ خاتۇن،
سۇ خاتۇن، سۇلتان خاتۇن.

ھوسۇللار مول بولسۇن، سۇ خاتۇن،
دېھقاننىڭ ئۆيى تولسۇن، سۇ خاتۇن.
كاززاپنىڭ ئۆيى قۇرىسۇن، سۇ خاتۇن،
سۇ خاتۇن، سۇلتان خاتۇن.

مەرىكە ئەلچىسى، سۇ خاتۇن،
نەۋرۇزنىڭ جارچىسى، سۇ خاتۇن.
شاد - خۇرام بارچىسى، سۇ خاتۇن،
سۇ خاتۇن، سۇلتان خاتۇن.

«سۇ خاتۇن» ئوبرازى قەدىمكى خەلقلەرنىڭ چۈشەنچىسىدە زارۇئاستر دىنىدىكى ياخشىلىق خۇداسى ئاھرومازدانىڭ يارىدەمچى ئىلاھەلىرىدىن گۈزەل قىز سىماسىدىكى ئۇنۇمدارلىق، ھاسىلدارلىق، پاراۋانلىق تەڭرىسى ناھىت (ئاناھىتا) غا سىمۋول قىلىنغان. ئۇيغۇرلار ئارىسىدا «يادا تاش ئەپسۇنى» (شامان ئېتىقادى دەۋرىدە كەڭ يېيىلغان) ۋە ئۇنىڭ ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئىپادىسى بولغان «سۇ تىلەش» (زاراخەتمە) مۇراسىملىرى بولغاندىن تاشقىرى، سۈگەت تاللىرىغا سۇ يوگۈرۈپ بىخلانغان ئاشۇ نەۋرۇز ئايلىرىدا مەكتەپ بالىلىرى، تالىپلار كوللېكتىپ ھالدا دەريا ھاۋزىلىرىغا بېرىپ سەيلە - ساياھەت قىلىش، سۈگەت تاللىرىدىن ئىسقرت (پى پى) ياساپ نەي ئورنىدا چېلىش، ئالالاردىن پۇپۇك چىقىرىپ، قىز - چوكانلار گۈل ئورنىدا چاچلىرى ئارىسىغا قىسىۋېلىش (پۇپۇك سېلىش دېيىلىدۇ)، ئۆزئارا سۇ سېپىپ ئويناش قاتارلىق مۇراسىم ئادەتلىرى يېقىنقى يىللارغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن. بۇ ئادەت قازاقلار ئارىسىدىمۇ مەۋجۇت. «نەۋرۇز بايرىمى» كۈنلىرى قازاق ئوغۇل - قىزلىرى چىرايلىق ياسىنىشىپ، دەريا - كۆل بويلىرىغا جەملىشىپ بايرام تەنتەنىسى قىلىشىدۇ. ئۇ يەردە «نەۋرۇز كۆچەسى» تەييارلاپ ئېچىشىدۇ ۋە ئاقىنلار نەۋرۇزگە ئاتىغان ئۇلەڭلىرىنى ئېيتىشىدۇ. يېڭى يىلنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە سۇ بويلىرىغا كۆچەت تىكىشىدۇ. «ئاتاڭدىن مال قالغۇچە تال قالسۇن»، «بىر تال كەسسەڭ 10 تال تىك» دېگەن ماقال - تەمسىللەرگە ئەمەل قىلىشىدۇ. ناۋادا نەۋرۇز كۈنى يامغۇر يېغىپ قالسا «نۇر ياغدى»، «مەرىكىمىز بەرىكەت تۇغدى» دەپ ئالاھىدە سۆيۈندۈ. نەۋرۇز ئايلىرىدا ياغىدىغان «سېرىق قار»نى «ئاق قار» دەپ ئالاھىدە سۈپەتلەيدۇ. چۈنكى قازاقلارنىڭ ئېتىقادىدا «ئاق» ھەممىدىن ئۇلۇغ، مۇقەددەس نەرسە ھېسابلىنىدۇ. «نەۋرۇز بايرىمى» پائالىيەتلىرىنىڭ يۇقىرىقىدەك ئادەتلىرى مەزمۇن - ماھىيەت جەھەتتىن يەنىلا سۇ ئېتىقادىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

* ئەبۇرەيھان بىرونى: «قەدىمكى خەلقلەردىن قالغان يادىكارلىقلار»، تاشكەنت پەن نەشرىياتى. 1965 - يىل 1 - توم، 257 - بەت.

3. ئىرىملىك «نەۋرۇز ئېشى» تەييارلاش ئادەتى

«نەۋرۇز بايرىمى» نىڭ مەزمۇن ماھىيىتىگە ماس ھالدا نەۋرۇزغا ئاتاپ مەخسۇس جامائەت يىمىكى تەييارلاش ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ ئەڭ قەدىمكى بايرام ئادەتلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن قۇياشقا تىۋىنغان ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى قۇياشنىڭ ھەرىكىتى بىلەن «نەۋرۇز بايرىمى» نىڭ پەيدا بولۇشىنى بىر - بىرىگە باغلاپ چۈشەندۈرگەن ھەمدە مۇشۇ ئەقىدە بويىچە نەۋرۇز كۈنىگە ئاتاپ «قۇياش» (ئىران تىلىدا شەمسىيە) سۆزىنىڭ بىرىنچى ھەرپى - «ش» بىلەن باشلىنىدىغان يەتتە تۈرلۈك (شۇ دەۋرلەردە بايقالغان يەتتە سەييارىگە تەقلىد قىلىنغان) نازۇ - نېمەتنى داستىخانغا ھازىرلاپ نەۋرۇزنى قۇتلۇقلاش ئادەتى بولغان. ئۇلار: شاراب (ئۈزۈم قىيامى)، شىر (سۈتلۈك يېمەكلىكلەر)، شېرىن (تاتلىق يېمەكلىكلەر)، شېكەر، شەربەت (مېۋە سۈلىرى)، شام (خۇش بۇي موم، قارىغاي سېغىزى)، شانە (غورا غۇنچىسى) قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئۇلارنىڭ چۈشەنچىسىدە شاراب - تىرىلىشكە، شىر - پاكىزلىك - ساپلىققا، شېرىن - ئىناقلىق - ئىتتىپاقلىققا، شېكەر - خۇشاللىق، مەمنۇنىيەتكە، شەربەت - ئەدلۇ - ئىمانغا، شام - گۈزەللىككە، شانە - ئۈزۈن ئۆمۈرگە سىمۋول قىلىنغان. يەنە بەزى رايونلار (خۇارىزم ئەتراپلىرى) دا يۇقىرىقى ئىرىملىك ئادەتكە تەقلىد قىلىپ «س» ھەرپى بىلەن باشلىنىدىغان يەتتە خىل كۆك ئۆسۈملۈك سەبىئالما (ياۋا ئالما)، سەۋزە، سامساق، سىركە، ساتار (تاشگۈل)، سىياھدان (قارادانا ق)، سىنجد (ياۋازەيتۇن) قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىدىن ئۆستۈرۈلگەن كۆكتاتلار بىلەن داستىخان بېزىتىلگەن. شۇنىڭدەك يەنە نەۋرۇز داستىخىنىغا قۇرۇتۇلغان مېۋىلەردىن قىلىنغان مۇرابا، بويالغان تۇخۇملارنى تىزىپ، ئوتتۇرىغا شام يېقىپ قويۇش ئادەتى بولغان.

ئەڭ قەدىمكى نەۋرۇز يېمەكلىكلىرىنى تەييارلاش ئادەتلىرىنىڭ XI ئەسىرگىچە يېتىپ كەلگەن شەكىللىرى توغرىسىدا ئەرەب ئالىمى ئەل خىسراۋ دەھلىۋى تۆۋەندىكى مەلۇماتلارنى بېرىدۇ: «... نەۋرۇزدا، 25 كۈن ئالدىن ساراي ئىچىدە 12 بۆلەك سۈپا ئېتىز ياسىلىدۇ. ئۇلاردىن بىرىگە بۇغداي تېرىلىدۇ. باشقىلىرىغا رەت بويىچە ئارپا، گۈرۈچ، ماش، قوناق، لوبىلا، نوقۇت، كۈنجۈت... تېرىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ھوسۇلىنى يېغىشتا ناخشا ئېيتىپ، ساز چېلىنىدۇ ۋە ئۈسسۈل ئوينىلىدۇ. دان يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇنى ئېتىز - مەيدانلارغا چېچىۋېتىدۇ. ئەگەر بۇ ئۇرۇق قلار ئۇنسە، بۇ يىلقى ئېكىنلارنىڭ ئۈسۈشى ياخشى بولىدۇ، دەپ قارىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ كۆكلەر پال ئېچىش ئۈچۈن ئۆستۈرۈلىدۇ»*

نەۋرۇز يېمەكلىكلىرىنى تەييارلاشنىڭ بۇنداق قەدىمكى شەكىللىرى كېيىنچە ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىپ، ھەر قايسى خەلقلەرنىڭ تۇرمۇش ئالاھىدىلىكلىرىگە ماس ھالدا بىر قەدەر مۇقىملاشقان ئادەتلەرنى پەيدا قىلدى. نەۋرۇز ئۈچۈن تەييارلىنىدىغان ئىرىملىك يېمەكلىكلەردىن گەۋدىلىك بولغىنى ئۆزبېكلەرنىڭ «سۈمىلەك ئېشى»، قازاق ۋەقىرغىزلارنىڭ «نەۋرۇز كۆجەسى»، ئۇيغۇرلارنىڭ «نەۋرۇز ئېشى» ۋە تۇركمەنلەرنىڭ «ئۈسكۈ» دەپ ئاتىلىدىغان مۇراسىم تامىقى قاتارلىقلارنى مىسال قىلىش مۇمكىن. بۇ خىل نەۋرۇز ئاشلىرىنى تەييارلاش ئۆزىگە خاس مۇراسىم شەكلىدە ئېلىپ بېرىلغان. بۇنداق «نەۋرۇز ئېشى» كۆپىنچە بۇغداي، ئارپا، قوناق، نوقۇت، ماش، گۈرۈچ، تېرىق قاتارلىق يەتتە خىل دان يارمىسى ياكى ئۇندۇرمىسى ھەمدە قاق، جىگدە، چامغۇر، سەۋزە، پىياز، سامساق، لوبىلا، بېدە كۆكى، ئۆكۈز ياكى قوينىنىڭ گۆشى ۋە كاللا - پاقالچىقى قاتارلىقلارنى ئارىلاشتۇرۇپ پىشۇرغان كۆجە ياكى ئۈماچ بولۇپ، ھەر بىر ئائىلە ئۆز ھالىغا يارىشا «نەۋرۇز ئېشى» تەييارلاپ مۇراسىم مەيدانىغا ئېلىپ بېرىپ، كۆپچىلىك دەرقەمدە ئولتۇرۇپ بۇ ئىرىملىك تاماققا ئېغىز تەككۈزۈشىدۇ. غېرىب - غۇرۇپا پېقىرلەرگە خەير - ئېھسان قىلىشىدۇ. بەزى جايلاردا «نەۋرۇز ئېشى» يۇرت - مەھەللىلەر بويىچە جامائەت سورۇنلىرىدا چوڭ داش قازان ئېسىپ مەخسۇس تەييارلىنىدۇ. قازاقلاردا «نەۋرۇز كۆجەسى» دىن باشقا يەنە «خىزىر كېچىسى» دەپ ئاتالغان «نەۋرۇز كېچىسى» گە ئاتاپ، كۆكلۈك يېمەكلىك - ئىرىسكا (دانلىق يېمەكلىكلەر ۋە كۆكتاتلار)، «ئاق يېمەكلىكلەر» (سۈت، ئايران، قۇرت، ئىرىمچىك، شوبات (تۆگە قىمىزى) قاتارلىقلار ۋە «قىزىل يېمەكلىك» (گۈشلۈك يېمەكلىكلەر) تەييارلىنىدۇ. قازاقلار ئارىسىدا نەۋرۇزنى تەبرىكلەشنىڭ ئەڭ كونا، كەڭ تارقالغان سىمۋوللۇق شەكىللىرىدىن بىرى ئۆكۈز ئۇلتۇرۇپ، ئۇنىڭ گۈشىدىن يېمەكلىك تەييارلاش ئادىتىدۇر. يۇقىرىقى نەۋرۇز يېمەكلىكلىرىنى تەييارلاش ئادەتلىرىنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ يېڭى يىلدىن بايىاشادلىق، شاد - خۇراملىق ئېلىپ كېلىشىنى تىلەيدىغان ئارزۇ - تىلەكلىرىنى، خەلقنىڭ «نەۋرۇز بايرىمى»غا بولغان كۆچلۈك ئېتىقادىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

4. نەۋرۇزنىڭ سەنئەت ئادەتلىرى

«نەۋرۇز بايرىمى» نىڭ قەدىمدىن ھازىرغىچە ئىزچىل داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرسى ئۇنىڭدا كەڭ جارى قىلدۇرۇلغان ئۇنىۋېرسال سەنئەت ئادەتلىرىدىن ئىبارەت. «نەۋرۇز بايرىمى» مۇ خۇددى ئۇيغۇر مەشرەپلىرىگە ئوخشاش ھاۋالىق ۋە مەنزىرىلىك جايلارغا، دەريا ھاۋزىلىرىغا، چىمەنلىك مەيدانلارغا، مۇقەددەس ئىبادەت ئورۇنلىرىغا، مەشھۇر سەيلىگاھلارغا يۇرت - جامائەت جەم بولۇپ كوللېكتىپ تەبرىكلىنىپ

* «ئۇزبېك تىياترى»، تاشكەنت، 1973 - يىل، 59 - بەت. ** «سوۋېت ئۇزبېكىستانى» 1986 - يىل 31 - مارت، 76 - سان.

كەلگەن. ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى ئۆزىنىڭ «شاھنامە» سىدە بۇ ھالەتنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

جاھانغا زىيا - نۇر چاچار پادىشاھ،
بۇ نەۋرۇز كۈنى بولدى تەخت ئۆزرەجا.
يىغىلدى ئۇلۇغلار بارى شادۇ - خۇش،
مەيۋ، ئۇسسۇل، چالغۇ تېپىپ كۆپ خوروش.**
دەرۋەقە، نەۋرۇز كۈنى ئەر - ئايال، قېرى - ياش،
مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ سەپ - سەپ بولۇپ، «نەۋرۇز بايرىمى» شەرىپىگە ببغىشلانغان تۇرلۇك شېئىر - قوشاق («نەۋرۇزنامە») لار يېزىلغان تاختىلارنى كۆتۈرۈشۈپ بەلگىلەنگەن مەيدانغا توپلىنىدۇ. ئۇ يەردە يۇرت - مەھەللىلەر بويىچە قوشاقچىلار شېئىر - قوشاق توقۇشىدۇ. ناخشىچى - ئەلنەغمىچىلەر نەغمە - ناۋا قىلىشىدۇ. ئۇسسۇلچىلار ئۇسسۇل ئوينىشىدۇ. ۋايىزلار (مەددىاھلار) داستان - قىسسىلەرنى سۆزلىشىدۇ. قىزىقچىلار لەتىپە - يۇمۇر ئېيتىشىپ جامائەت قەلبىنى تېخىمۇ شادلاندۇرىدۇ. كۆچتۈڭگۈرلەر چېلىشىپ پالۋانلىق بابىدا ئۆزلىرىنى سىنايدۇ. چەۋەندازلار ئۇچقۇر ئاتلىرىغا مىنىپ بەيگىگە چۈشىدۇ. ئوغلاقچىلار ئوغلاق تارتىپ ئۆزلىرىنىڭ ئات ئۇستىدىكى ماھارىتىنى نامايەن قىلىشىدۇ. چاقچىلەك (سارغايدى) ئۇستىدىكى قىز - يىگىتلەر «جەمشىد شاھنىڭ ھارۋا بىلەن ئاسماندا ئۇچۇشى» * غا تەقلىد قىلىپ بولۇت ئۇستىدە قاڭقىيدۇ. ئېگىز دار ئۇستىدە يۈكسەك ماھارەت كۆرسىتىۋاتقان دارۋازلار باتۇرلۇق ۋە چەبدەسلىكى بىلەن پۈتۈن تاماشىبىنلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ. سىركچىلەر كىشىنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان ئاجايىپ ماھارىتى بىلەن سېھرىي ئويۇنلارنى كۆرسىتىدۇ... قىسقىسى، ھەر بىر كىشى ئۆزىگە خاس سەنئەت ماھارىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، چەكسىز شاد - خۇراملىق ئىچىدە بايرام تەنتەنىسى قىلىدۇ.

نەۋرۇز بايراملىرىدا ئېيتىلىدىغان ناخشا - مۇزىكىلار ئاستا - ئاستا قېلىپلىشىپ، مەخسۇس مۇقام بولۇپ شەكىللەنگەنلىكىمۇ مەلۇم. بۇنى ئەلشىر نەۋائىي ئۆزىنىڭ «چاردىۋان» ئەسىرىدە تىلغا ئالغان «نەۋرۇز مۇقامى» ۋە ئۇنىڭ ۋاريانتلىرى بولغان «نەۋرۇز بوزرۇك» ، «نەۋرۇز ھۈسەين» ، «نەۋرۇز كۈجەك» ، «نەۋرۇز بوسىلا» ، «نەۋرۇز راست» ، «نەۋرۇز سۇلتانى» قاتارلىق مۇقام نامىلىرى ئىسپاتلايدۇ**.

نەۋرۇز بايراملىرىنىڭ سەنئەت ئادەتلىرى ئىچىدە تىياترلاشقان نىقابلىق ئويۇنلار ئالاھىدە دىققەتكە سازاۋەردۇر. بۇنداق ئويۇنلارنىڭ تارىخىي مەنبەسى ئېتىبدائىي ئۇچۇچىلىق دەۋرىگە بېرىپ تاقىلىدۇ.

قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ «نەۋرۇز بايرىمى» غا مۇناسىۋەتلىك سەنئەت پائالىيەتلىرى ھەققىدە مەلۇمات بەرگەن تاڭ دەۋرىنىڭ تارىخچىسى خۇي لىننىڭ «مۇزىكا تەزكىرىسى» ۋە شاڭدانىڭ «تاڭ دەۋرىدىكى غەربىي دىيار ۋە چاڭئەن مەدەنىيىتى» ناملىق كىتابلىرىدا، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا «نەۋرۇز بايرىمى» دا ئوينىلىدىغان ئويۇنلار ئىچىدە تىياترلاشقان نىقابلىق ئويۇنلارنىڭ كەڭ ئومۇملاشقانلىقىنى، مۇشۇنداق نىقابلىق ئويۇنلار ئارقىلىق كونا يىلنى ئۇزىتىپ، يېڭى يىلنى كۈتۈۋالىدىغانلىقى، جىن - ئالۋاستىلارنى قوغلاپ، خەلققە ئاسايىشلىق تىلەش مەزمۇنلىرى ئوبرازلاشتۇرۇلغانلىقى كۆرسىتىلگەن. بۇ ئادەت تاغلىق ئۇيغۇرلار ئارىسىدا كۆپرەك ساقلىنىپ قالغان. خوتەننىڭ تاغلىق رايونلىرى ۋە قاغىلىقنىڭ چەت - تاغلىق رايونلىرىدا ئوينىلىدىغان «شىر ئويۇنى» ، «ئات ئويۇنى» ، «يولۋاس ئويۇنى» ، «غاز ئويۇنى» ، «نەۋرۇز بوۋاي» قاتارلىق نىقابلىق ئويۇنلار ئەنە شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر. ھايۋان نىقابىدىكى بۇنداق تىياترلاشقان ئويۇنلار ئۆزىگىلەر ئارىسىدىمۇ كەڭ ئومۇملاشقان. ئۆزىگىلەر ئارىسىدا يەنە «باھارخانىم» نامىدىكى نىقابلىق تىياتىر ئويۇنى بولۇپ، ئۇ ناھايىتى قىزىقارلىق ۋاستىلەر بىلەن خەلقنىڭ نەۋرۇز خۇشاللىقىنى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

5. نەۋرۇز - ئىلىم - پەن ۋە مەرىپەتكە ئۇندەش بايرىمى

«نەۋرۇز بايرىمى» نىڭ پۈتۈن پائالىيەتلىرىدىن مەلۇم بولىدۇكى، نەۋرۇز كىشىلەرنى ئىناقلىق - ئىتتىپاقلىق ۋە كوللېكتىۋىزملىق روھىدا تەربىيىلەشتىن تاشقىرى ئۇ يەنە كىشىلەرنى ئىلىم - پەنگە ئۇندەيدىغان مەرىپەت بايرىمىدۇر. بىز يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك، نەۋرۇز مۇراسىملىرىغا ئۇستازلىرىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ كوللېكتىپ ھالدا قاتناشىدۇ. بايرام ھارپىسىدا ئۇستازلىرى ئوقۇغۇچىلارغا «نەۋرۇزلۇق» يازدۇرىدۇ. ئانا تەبىئەت ھەققىدە ھەر خىل ساۋاتلارنى بېرىدۇ. ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ «نەۋرۇزلۇق» لىرىنى گۈللۈك تاختىلارغا ھۆسن خەت قىلىپ يېزىپ، ئۇنى ئاھاڭغا سېلىپ ئوقۇشىدۇ. خىلمۇ خىل مەزمۇندىكى بۇ «نەۋرۇزنامە» لارنىڭ مەزمۇنى ياش ئوقۇغۇچىلارنى ئىلىم - مەرىپەتلىك بولۇشقا، ئەخلاقلىق ۋە پەزىلەتلىك بولۇشقا ئۇندەشتىن ئىبارەت. مەسىلەن:

كېلىپتۇر خۇش مۇبارەك ئۇشبۇ كۈن، يارەنلەر - يارەنلەر،
ئەجەب مۇزلۇق دەرەخلەرنى يارار كۈن - كۈندە بورانلار.
تەرەددۇت بىرلە مەكتەپتە ئوقۇپ ئوغلانلار - ئوغلانلار،
بولۇر بىر كۈنى ئالەمدە زور ئىنسانلار، ئوغلانلار.

دېمەك، «نەۋرۇز بايرىمى» تۈركىي تىلدا

---

* ئەبۇ رەيھان بىرونى ئۆزىنىڭ «قەدىمكى خەلقلەردىن قالغان يادىكارلىقلار» ناملىق ئەسىرىنىڭ 254 - بېتىدە: «... جەمشىد شاھ مۇشۇ كۈنى (نەۋرۇز كۈنى) ئۆزى ياسىغان ھارۋىسىغا چىقتى، جىنلار ۋە شەيتانلار ئۇنى ھاۋاغا كۆتۈرۈپ، بىر كۈندە داماۋەندە تېغىدىن بابىلىگە ئېلىپ باردىلەر. ئادەملەر بۇ ئاجايىپ ۋەقەنى كۆرگەچ، شۇ كۈننى بايرام قىلدىلەر ۋە جەمشىدنىڭ «ھارۋىدا ئۇچۇشى» غا تەقلىد قىلىپ، ئارغامچىدا ئۇچتىلەر» دېگەن رىۋايەتلىك خاتىرە بار. ** ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن: «ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقام ھەققىدە». بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى 1980 - يىل، ئۇيغۇرچە نەشرى، 22 - بەت.

سۆزلەشكۈچى بارلىق مىللەتلەر جۈملىدىن ئىران خەلقلىرىنىڭ ئېتىنىڭ تۈرمۈشىدا ئەنئەنە بولۇپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇنىۋېرسال خاراكتېرلىك تەبىئەت بايرىمى بولۇپ، ئۇنى خۇددى دولان مەشرىپىگە ئوخشاش خەلقنىڭ سەنئەت مەكتىپى، ئىلىم - مەرىپەت مەكتىپى دېيىشكە بولىدۇ.

* * *

بايراملار ئىنسانلار بىلەن بىرگە پەيدا بولغان ۋە بىرگە راۋاجلانغان، شۇڭلاشقا، بايرامسىز ئىنسان ھاياتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ۋەھالەنكى، بايراملارنىڭ مەزمۇن خاراكتېرى ۋە ئېتنىك مەنبەسى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. دۇنيادىكى بايراملارنى مەزمۇن خاراكتېرى جەھەتتىن ئىككى تۈرگە بۆلۈش مۇمكىن:

بىرى، تەبىئەت ئالىمىنىڭ قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسلانغان تەبىئەت بايراملىرى. بۇنداق بايراملار ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقىنى نىشانلايدۇ، تەبىئەتنى جانلاندۇرىدۇ، ئىنسان روھىنى ئويغىتىدۇ. يەنە بىرى، دىنىي بايراملار بولۇپ، ئۇ مۇئەييەن دىنىي ئىدېئولوگىيە ئاساسىدا پەيدا بولغان. شۇڭا، ئۇنىڭ مەزمۇن خاراكتېرىدە بەزى دىنىي تەركىبلەر ئىپادىلىنىدۇ. لېكىن ئەسىرلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇنداق بايراملارمۇ خەلقنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتىگە ئايلىنىپ، تەدرىجى ھالدا ئۇزىنىڭ دىنىي پوستىدىن ئايرىلىدۇ ۋە يېڭىچە مەزمۇنلار بىلەن سۇغۇرۇلىدۇ.

بىز يۇقىرىدا شەرھىيلىگەن «نەۋرۇز بايرىمى» دىنىي تەركىبتىن خالىي تەبىئەت بايرىمى بولۇپ، ئەسىرلەردىن بۇيان خەلقنىڭ ياخشى ئىزگۈ - نىيەتلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن. شۇنداقلا ئۇ، ئۆز نۆۋىتىدە ئەمگەك بايرىمى، ئىناقلىق - ئىتتىپاقلىق - بىرلىك بايرىمى، ھۇرلۇك، ئەركىنلىك، ئازادلىق بايرىمى، سەنئەت بايرىمى بولۇپ، خەلقنىڭ ھايات سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ كۆزىنىكىدۇر. شۇ سەۋەبتىن خەلقنىڭ بۇ بايرىمى بەزى تارىخىي شارائىتلاردا خەلق بىلەن دۈشمەنلەشكۈچى كۈچلەرنىڭ قارشىلىقى ۋە توساقلىرىغا دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ھېچقانداق بىر كۈچ ئۇنى تارىختىن ئۆچۈرۈۋېتەلمىدى. بۈگۈنكى كۈندە بۇ بايرام تېخىمۇ يېڭى مەزمۇنلار بىلەن بېيىپ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر قانچە جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ يىللىق كالېندارلىق بايراملىرى قاتارىغا كىردى. 1980 - يىللاردىن كېيىن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قېرىنداش خەلقلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئەنئەنىۋى مىللىي بايرىمىنى ئۆزىگە خاس ئادەتلەر بىلەن داغدۇغىلىق تەبرىكلەپ كەلمەكتە. ئىشىنىمىزكى، يېقىن ئاردا خەلقنىڭ بۇبايرىمى ئېلىمىزنىڭ كالېندارلىق بايراملىرى قاتارىغا كىرگۈسى.

(M1)

1996 - يىل، 15 - يانۋار

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات پاكۇلتېتىنىڭ پروفىسسورى

كونا ۋە يېڭى تەقۋىم (كالېندار) ھىسابىدىكى ئاي ئاملىرىنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى

گرىگورىئان مىلادى كالېندارىدىكى ئايلار		ھىجرىيە ئايلىرى			كونا تۈركي تەقۋىم (شە مسىيە كالېندارى)		قەمەرىيە كالېندارىدىكى ئاي تەرتىپى	بۇددىچىلارنىڭ مىلادىيە ئايلىرى بىلەن سېلىشتۇرمىسى	مۇچەل يىللىرى بىلەن سىلىشتۇرمىسى	ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر كالېندارىدىكى ئايلار نامى	قازاق كالېندارىدىكى ئايلار نامى	تۈركىيە كالېندارىدىكى ئايلار نامى
ئەسلى نامى	ھازىرقى نامى	ئەرەبچە نامى	ئۇيغۇرچە نامى	ئەرەبچە نامى	ئۇيغۇرچە نامى							
جەنۋارى	يانۋار	مۇھەررەم	ھوشۇرئاي	ھەمەل	قوزا	1-ئاي	مارت (3-ئاي)	چاشقان	قەھرىتان	قاڭتار	ئوجاق
فېۋرال	سەپەر	سەپەر	سەپەرئاي	سەۋر	ئۆي	2-ئاي	ئاپرىل (4-ئاي)	ئۆي	دەۋت	ئاقپان	سوبات
مارچ	مارت	رەبىيەلەۋۋەل	سەپەر خوشنىسى	جەۋزا	قوشكېزەك	3-ئاي	ماي (5-ئاي)	يولۋاس	نەۋرۇز	ئىردەلىڭ ئايى (ناۋرۇز)	مارت
ئاپرىل	ئاپرىل	رەبىئەلئاخىر	جامادىيەل ئەۋۋەل	سەرەتان	تەمساھ	4-ئاي	ئىيون (6-ئاي)	توشقان	ئۆموت	كۆكەك	نىسان
مەي	ماي	جامادىيەل ئەۋۋەل	جامادىيەل ئاخىر	ئەسەد	يولۋاس	5-ئاي	ئىيول (7-ئاي)	بېلىق	باھار	مامىر	مايىس
جون	ئىيون	جامادىيەل ئاخىر	تالاش ئاي	سۇنبۇلە	بۇغداي بېشى	6-ئاي	ئاۋغوست (8-ئاي)	يىلان	سەپەر	ماۋسۇم	ھازىران
جولاي	ئىيول	رەجەب	دۇنا ئاي	مىزان	تارازا	7-ئاي	سىنتەبىر (9-ئاي)	ئات	چىللە	شىلدە	تەممۇز
ئاۋگوست	ئاۋغوست	شەئبان	بارات ئاي	ئەقرەپ	چايان	8-ئاي	ئوكتەبىر (10-ئاي)	قوي	تومۇز	تامىز	ئاگوستوس
سىپتەمبىر	سىنتەبىر	رامىزان	روزا ئاي	قەۋس	ياچاق	9-ئاي	نويابىر (11-ئاي)	مايمۇن	مىزان	قىركۈيەك	ئەيلول
ئوكتوبىر	ئوكتەبىر	شەۋۋال	ھېيت ئاي	جەدىي	ئوغلاق	10-ئاي	دىكابىر (12-ئاي)	توخو	ئوغۇز	قازان	ئەكىم
نوۋەمبىر	نويابىر	زولقەدە	ئاراۋ ئاي	دەلۋە	سوغا	11-ئاي	يانۋار (1-ئاي)	ئىت	ئوغلاق	قارىشا	كاسىم
دوسەمبىر	دىكابىر	زولھەججە	ھېيت قۇربان	ھوت	بېلىق	12-ئاي	فېۋرال (2-ئاي)	توڭكۇز	كۆنەك	جەلتوقسان	ئارالىق

ھېكايىلەر

زوردۇن سابىر

راھەت

«... كوچا ئاپتوبۇسىدا ئۆرە تۇرۇشمۇ راھەت، لېكىن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇۋېلىش يېزىنىڭ ئادەملىرىمىز ئۈچۈن مودىغا ئايلانغان راھەت. ھەتتا بەدىنى تەلەپ قىسلىمىسمۇ، ئۇلارنىڭ روھى بۇراھەتكەئىنتىلىدۇ...»

پىسخولوگىيە ئالىمى باش بېكەتتە بايىلا ئېرىشكەن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، ئاشۇنداق ئويلاۋاتقاندا ئاپتوبۇسقا قىستىلىپ چىقىۋاتقان ئادەملەر ئارىسىدىن نارەسىدىنىڭ يىغىسى، ياش ئاننىڭ جىملىشى، دادىنىڭ غەزەپلىك ئاۋازى ئاڭلاندى.

- مانا، مانا، ئولتۇرۇڭ، - ئالىم ئورنىدىن تۇرۇپ بالىلىق چوكانغا ئورنىنى كۆرسەتتى.

- رەھمەت، رەھمەت... سىلى...

چوكان ئالىمنىڭ قېلىن كۆزەينەكلىك چىرايىغا، ئاقارغان بۇرۇتلىرىغا خىجىل بولۇپ قارىدى.

- ئولتۇرمامسەن، قۇچىقىڭدا بالا بولغاندىكىن... رەھمەت ئاكا، رەھمەت.

دادىنىڭ بۇيرۇق تەلەپپۇزىدىكى ئاۋازى تەبىئىي قۇدرىتى بىلەن ھەممىنى ھەل قىلدى: ئانا كۆلۈپ ئولتۇردى، ياشقا تولمىغان بوۋاق ئوماق كۆلۈپ، ياش يۈزلىك كۆزلىرى بىلەن بوۋاينىڭ كۆزەينەكلىك، بۇرۇتلۇق يۈزىگە

ئەدەبىيات گۈلزارى

قىزىقىپ قاريدى. دادا شادلاندى.

- رەھمەت بوۋا دە، ئوغلۇم. بوۋاڭ ياخشىكەن - ھە؟ قارىسىلا، ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىلا ياشلار، بىرەرسىمۇ ئورۇن بېرەي، دېمىدى.

- ھەممە ئادەم راھەتكە ئىنتىلىدۇ، ئۇكام.

- سىلى راھەتتىن كېچەلىدىلىغۇ؟

- ياق، مەن راھەتكە ئىنتىلدىم، شۇڭا ئۇنىڭغا ئېرىشتىم.

- دېمىسىمۇ، ئۆزە تۇرۇش راھەت. شامالىلىق - ھە؟

- شامالنىڭ ئىشى چاغلىق، روھىڭىز قانائەت تاپىدۇ.

- مانداق دەڭ، بۇ گەپنى مەن بىر كىتابتىن ئوقۇغان. روھىي قانائەت...

- ئادەمنىڭ روھى بىلەن جىسمى بىر - بىرىگە ھەم دوست، ھەمدۇشمەن، ئۇلار مەڭگۈ بىللە، بىردەم سوقۇشىدۇ، بىردەمدىلا يارىشىدۇ، ئەر-خوتۇنلاردەك...

ئالىمغا قىزىققۇچىلار كۆپەيدى.

- جاپاغا ئىنتىلىدىغان ئادەملەرمۇ بولامدۇ؟

- بولىدۇ، ئۇكام. شۇنداق ئادەملەرنىڭ شان - شەرىپى كۆپ بولىدۇ.

- راھەتنى دەپ جاپا تارتىدىغاندۇ ئۇلارمۇ؟

- ياق، ياق، روھىنى قانائەتلەندۈرۈش ئۈچۈن. روھنىڭ جىسمى ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنى ئىلەيدىغان ئادەملەر مەۋجۇت. بىر مىللەتنە شۇلارنىڭ سانى قانچىلىك كۆپەيسە، ئۇ مىللەت شۇنچە روناق تاپىدۇ. راھەتكە ئىنتىلىدىغانلار قانچە كۆپەيسە، ئۇ مىللەت شۇنچە تېز ھالاك بولىدۇ. بۇ دېگەن ئۇلمەس قانۇنىيەت!

- رەھمەت سىزگە. كېلىڭ، ئولتۇرۇۋېلىڭ!

بوۋاقنىڭ ئاتا - ئانىسى چۈشمەكچى بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئورۇندۇقنى كۆكرەكلىرى بىلەن توسۇپ، بوۋاينى ئۆز ئورنىغا ئولتۇرغۇزماقچى بولدى. لېكىن ئاپتوبۇستا قەيسەرلەر كۆپكەن، ئورۇندۇققا ئىنتىلگەن بىر نەچچە قىز - يىگىت ئىچىدىن قۇياشتىن مۇداپىئەلىنىش ئەينىكى تاقىغان، بۇدۇر چاچ، مودا كىيىملىرىمۇ غەلىتىرەك بىر قىز ھەممىدىن غالىب كەلدى. ئۇ پەرداز بىلەن پەيدا قىلغان بەدەن گۈزەللىكىگە زادىلا ياراشمىغان قوپاللىق بىلەن باشقىلارنى ئىتتىرىپ، جەينەكدەپ، تۇنجى قېتىم ئارقان سېلىنغان شاش ئاتتەك يۇلقۇنۇپ ئورۇندۇققا ئېرىشتى.

- ماۋۇ كىشىنىڭ ئورنى بۇ ھوي قىز، بالىلىق ئايالغا ئۆتۈنۈپ بەرگەن.

- سېتىۋاپتىكەنمۇ؟

- بولدى، بولدى، بىر بېكەتتىن كېيىن مەنمۇ چۈشىمەن، - دېدى بوۋاي ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن ئىنتىلگەن «دادا» نىڭ ئالدىنى توسۇپ، - ئولتۇرۇۋالسۇن، ياشلار ئەمەسمۇ، راھەتكە ئىنتىلگەك كېلىدۇ.

قارا كۆزەينەكلىك قىز بوۋايغا غەزەپ بىلەن ئالىيىپ (كۆزى كۆرۈنمىسىمۇ؟) قاريدى:

- قېرىلارچۇ؟ بۇرۇننىڭ ئۈستىگە ئېلىپ قويامدىكەن؟ راھەت قېرىلاردىن ئاشمىغاچقا ياشلار ئاچكۆز.

كۆپچىلىك كۈلۈشتى.

«راھەتكە ئىنتىلىش مودىغا ئايلانغان ئوخشايدۇ، بىزنى ھالاك قىلسا جاپا - مۇشەققەت ئەمەس، مۇشۇ راھەتكە ئىنتىلىش ھالاك قىلىدۇ...»

ئاپتوبۇستا جىدەل كۆپ، ھەممىنىڭ يىلتىزى بىرلا، ئۇ بولسىمۇ، راھەت.

كارامەت

- يەتتە يىل يەر تاتىلاپ، بىر ئۆمۈر يىغقان - توگكىنىمنى سەرپ قىلىپ ساي سۈيىدىن ياندىما ئېرىق ئالدىم. ھەر يىلى قانچىلىك كۆچ، قانچىلىق پۇل كەتكىنى نامەلۇم، لېكىن ھەر يىلى نەچچە يۈز مېتىر ياندىما ئېرىق پۈتۈپ تۇردى.

- مانا، ئىككى يىل بولدى، ئاخىر ئېرىق چېپىشتىن توختىدىم. قاراڭ، مۇشۇ قاپتالدىكى 250 مو يەر مېنىڭ. ماۋۇ باغ، ئاۋۇ نەچچە مىڭ تۈپ تېرەكنى كۆردىڭىزمۇ؟ شاپتۇل، ئالما، نەشپۈتلىرىمۇ مېۋىگە كىردى، خېرىدار دېگەننىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ: ماشىنا، تراكتور، ھارۋىلاردا كېلىشىدۇ - دە، ئۆزلىرى ئۈزۈپ، ئۆزلىرى قاچىلاپ كېتىشىدۇ. مەن پۇل ئېلىشنىلا بىلىمەن، بۇ بىر كارامەت!

- ھېرىپ قالدىڭىز - ھە، مۇخبىر ئۇكام؟ ئىككى يىلدىن كېيىن بۇنداق بېدىلىك، چۆپلۈك ئارىسىدا ئەمەس، سېمونت يولدا ماڭىسىز. باغنى ئايلاندۇرۇپ سېمونت يول قىلىمەن. سىزدەك ساياھەتچىلەر ئۈچۈن ئۈستى ئوچۇق «تويوتا» دىن بىرنى ئېلىپمۇ قويالايمەن... قاراڭ، ئاۋۇ ياش كۆچەتلەرگە: 7200 تۈپ، ھەر خىل سورتلۇق ئالما... ھەقىقىي غۇلجا ئالمىسىنىڭ يېڭى سورتلىرى... يەپ كۆرۈڭ، تىلنى يارىدۇ، بۇ بىر كارامەت!

- ئېلىڭ ئۇكام، داستىخىنىمىز ئادەتتە بولۇپ قالدى. مېۋىلەرنىڭ تەمى ياخشىكەن دەمسىز؟ شۇنداق تەملىك، قۇرت چۈشىدىغان، سېسىيدىغان ئىشمۇ يوق. قارىڭا، بىجىرىم، يېڭىلا رەسىدە بولغان قىزنىڭ يۈزىدەك... بۇ بىر كارامەت...

- پىلانىم چوڭ، ئۇكام. ئىگىسى يەتكۈزسە، ئاۋۇ يەرگە ئۈچ قەۋەتلىك مېھمانخانا سالىمەن، بىنانىڭ چۈرىسى مېۋىلىك دەرەخ، ئالدى ئۈزۈم بارىڭى بولىدۇ. ساي سۈيىنى تۇرۇبا بىلەن ئەچىقىپ كۆلگە قويىمەن، كۆلنىڭ چۈرىسىنى مەجنۇنتاللىق قىلىپ ئوتتۇرىسىغا فونتان ئورنىتىمەن. بېلىقلار سەكرىشىدۇ، قۇشلار سايرىشىدۇ، سالقىن شامال ئېسىل پۇراقلار بىلەن مېھمانلارنى ھۇزۇرلاندۇرىدۇ، بۇ بىر كارامەت!

- توغرا، توغرا ئېيتىسىز ئۇكام، مەن ئاتمىشتىن ئاشتىم، ئارام ئالىدىغان، راھەت كۆرىدىغان چېغىم مۇشۇ. ئەمما لېكىن مەن ئارام ئالالمايمەن، ھۇزۇرلىنىشنى بىلمەيمەن. راست دەيسىز، ھازىرغىچە سارجا، يىپەك دېگەننى كىيىپ باقمىدىم. كىيىشىم چۇقاي، يېتىشىم ئاۋۇداق سۇپا، ئىچىشىم ئىككى ژاق ئەتكەنچاي، يېيىشىم بىر ژاق غىزا. ھەر كۈنى كۈن چىققاندىن تارتىپ قاراڭغۇ چۈشكۈچە ئىشلەيمەن: ئېرىق چاپىمەن، سۇ تۈتىمەن،

قوراي ئورۇيمەن، دەرەخ پۇتايمەن، يول ياسايمەن، يەر تۆزلەيمەن. . . ۋاي - ۋۇي، ئىش دېگەن چاچتىن تولا، بۇ بىر كارامەت! . . .

- نېمانچە قىلىسىز دەمسىزا؟ قىلماي قانداق قىلاي، بىكار يېتىشقا كۆنمىگەن - دە، بىز. ئازاب نېمە؟ بىكارچىلىق، ئۇكام. دۇنيادا بىكارچىلىقتىن يامان ئازاب يوق. كەتمەن، ئورغاق، زەمبىل تۇتمىسام قوللىرىم سىرقىراپ ئاغرىيدۇ، ھەر خىل كېسەللەر ماڭا يامىشىدۇ. قولۇمغا كەتمەن ياكى ئورغاق چىقسىلا تەنلىرىم يايراپ، جانلىرىم ئويناپ كېتىدۇ، راھەتلىنىمەن، كۆلۈپ كېتىمەن، ناخشا ئېيتىمەن. . . بۇ بىر كارامەت.

- بالىلارنى دەمسىزا؟ ئالتە ئوغۇل، ئۈچ قىز - توققۇز بالام، ئون بىر نەۋرەم بار. تۆت ئوغلۇمنىڭ ئۆيى ئايرىم، ئىككى قىزىم تالالىق بولغان. ئۆيدە ئىككى ئوغۇل، بىر قىزىم بار. ئۆيدىكىلەرنىڭ چوڭى، بايا موتو بىلەن كېلىپ پۇل ئېلىپ كەتكىنى شۇ. بىر قىز، بىر ئوغلۇم ئوقۇۋاتىدۇ، ئەمدى بىلگەنسىز. مەن يالغۇز ئىشلەيمەن. موتو مىنگەننى دەمسىز؟ نېمىسىنى يوشۇراي، ئۇ بالام مۇشۇ باغنىڭ خوجايىنى، تولۇقسىزنىمۇ تۇگىتەلمىدى، لېكىن ئۇنىڭ ھالى بەك چوڭ، نېمىلا دېسەم: «سەن بىلمەيسەن!» دېيىشنىلا بىلىدۇ. راست، بىلمەيمەن، رېستوران، كالا ئوك، دېسكو، تانسا، ئولتۇرۇش - پولتۇرۇش دېگەنلەرنى بىلمەيدىغىنىم راست. ئۇ، كۇنىگە ئىككى قېتىم ناھىيە بازىرىغا ياكى شەھەرگە موتو بىلەن كىرىپ چىقىدۇ. مەندىن بىسوراق مېۋە ساتىدۇ، خەقتىن پۇل ئالىدۇ، كىيىدۇ، يەيدۇ، ئوينايدۇ. ھاي دېسەڭلا قاچىدۇ، ئايلاپ - يىللاپ يوقاپ كەتكەن چاغلىرىمۇ بولدى. ئانىسىنىڭ يىغىسىنى دېمىسەم بۇ ئوغلۇمنى كۆرەگە كۆزۈم يوق، ئۇكام. بالامنىڭ يامان گېپىنى قىلىپ نېمە قىلاي، بۇ بالا، بىر كارامەت!

- ئايالىمنى دەمسىزا؟ ئۇ بىر ئالتۇن. دۇنيانىڭ نېمە راھىتىنى كۆردى، دەيسىز؟ غەمدىن باشقىنى بىلمەيدۇ. پۇل دېگەن بار، ئۇكام. مال - ۋارانمۇ يېتەرلىك، لېكىن بۇ بىچارە بۇلارنىڭ راھىتىنى كۆرمەيلا مۇكچىيىپ كەتتى. توققۇز بالىنى زاكىسىدىن ئاجرىتىپ قاتارغا قوشماق ئاسانمۇ؟ مەن دېگەن ئېتىز ئادىمى، قازان بېشىغا قولۇمنى ئەگرى قىلىپمۇ قويمايمەن. نوغۇشمۇ، سۇپرىمۇ، چۆمۈچمۇ، كۆسەيمۇ شۇ بىچارە. تورغاي بىلەن تەڭ تۇرىدۇ، يىرىم كېچىدە كاڭدا تۇگۇلۇپ ئۇخلاپ قالىدۇ. ئۇ مېنىڭ قاياشىم، ھەمراھىم، قول - قانىتىم. ئىككىمىز بالىلار ئۈچۈن ئوتتا كۆيدۇق، كۆلدە پىشتۇق، كۆرمىگەننى كۆردۇق. ئاتا - ئانا بولماق قانچە تەس بولسىمۇ غىڭ قىلمىدۇق. بىر - بىرىمىزگە ھال ئېيتىشتۇق، لېكىن ئەلگە «داد» دەپ چاۋىمىزنى چىتقا يايمىدۇق. بۇ بىر كارامەت!

- شۇنداق، ئۇكام. بالىلار ئۈچۈن جاپا تارتىمىز، قورۇلىمىز، مۇكچىيىمىز، ھەممىدىن ئايرىلىمىز. بىز ئانا دۆگە ئوخشايمىز، ئۇكام. دۆ دېگەن نېمە دەمسىزا؟ ئۆمۈچۈككە ئوخشايدىغان ھاشارات، چاقسا جاننى ئالىدۇ دەڭا. ئۇ بىچارە تۇخۇم تۇغىدۇ، تۇخۇمنى دۇمبىسىدىكى كاۋاكقا سېلىپ شۇ يەردە بالا چىقىرىدۇ. بالىلىرى تۇخۇمدىن چىقىپلا ئانىسىنىڭ دۇمبىسىنى غاجايدۇ، ئۇلارنىڭ ئوزۇقى ئانىسىنىڭ دۇمبە گۆشى. ئانا بىچارە غاجاشقا چىدىماي تىنىمسىز يۇگۇرەيدۇ، تىپىرلايدۇ، بالىلىرى چوڭايغانسىرى غاجىلاش كۈچىيىدۇ - دە، ئاخىر بىچارە ئانا يىقىلىدۇ. بالىلىرى ئاننى يەپ چوڭ بولۇۋېلىپ مۇستەقىل ياشايدۇ. ئانا ئۆز بەدىنىنى بالىلىرىغا ئوزۇق قىلىپ بولغاندىن كېيىن دۇنيا بىلەن خوشلىشىدۇ. بىزمۇ بىر دۆ، ئۇكام. بۇمۇ بىر كارامەت!

مەن يىراقلارغا قاريدىم: تاغلار ئۆز بالىلىرى - دەرەخ، گۈل - گىياھلار ئۈچۈن ئېرىمەكتە، ئۇنىڭ بەدىنىدىن دەريالار ئاقماقتا. . يەر شارى ئىنسانلار ئۈچۈن دۆگە ئوخشاش ئۆز بەدىنىنى تۇتۇپ بەرمەكتە، بىز ئۇنى تىنماستىن يېمەكتىمىز، ئانىسىنى يېمەيدىغان ھېچنەرسە بولمىسا كېرەك.

بۇ بىر قانۇنىيەت - ھەقىقىي كارامەت!

مۇھەببەت

ھاياتنىڭ لەززەتلىك چاغلىرىنى ئەسلىگۈچىلەر «بۇ — مۇھەببەت» تېمىسىدىن ھەرگىزمۇ چەتنەپ ئۆتەلمەيدۇ. ئۇنتۇلغۇسىز ھېسسىيات دولقۇنلىرى، مۇسىبەت، دەرد - ئەلەم كەلكۈنلىرى مانا شۇ تېمىنىڭ كۆككە تاقاشقان چوققىلىرىدىن باشلىنىدۇ - دە، بىر ئادەم تارىخنىڭ ھەممە بەتلىرىگە تارقىلىدۇ.

قانچىلىغان مەردلەر قانچىلىغان قۇربانلارنى بەردى، قانچىلاپ داستانلار، رىۋايەتلەر توقۇلدى، بۇلارنى ھېسابلاپ كۆرگەن ئادەم يوق. چۈنكى مۇھەببەت دۇنيانى قاپلىغان بىر ئېقىن، ھەممە ئادەم بۇ ئېقىندىن ئۆزىنى قاچۇرالمايدۇ. . .

قۇربان بەرگىنىمگە ئېچىنمايمەن، بەلكى مەغرۇرلىنىمەن. مەن خىزمەتسىز - يالاڭتۇش بىر خىيالپەرەس. تورۇپلا يازغۇچى بولغۇم كېلىدۇ، تورۇپلا چامباشچى بولغۇم كېلىدۇ، تورۇپلا چاپاننى مۇرەمگە سېلىپ جاھان كەزگۈم كېلىدۇ. لېكىن بۇ شەھەردىن ھېچنەگە كېتەلمەيمەن. چۈنكى ئۇ مۇشۇ شەھەردە. . .

مېنى يېپىسىز باغلاپ تۇرغانمۇ شۇ، مېنى تاغدىن - باغدىن سۆزلەيدىغان قىلىپ قويغانمۇ شۇ، مېنى ھەممىدىن ئايرىغان، پۇتۇن تەقدىرىمنى ئۆزگەرتىۋەتكەنمۇ شۇ، ئاخىرىدا مېنى بىر كۆرۈۋېلىشقا تەقەززا قىلىپ سەرگەردان قىلىپ قويغانمۇ شۇ. . .

- مەن كىم؟

- مېنىڭ جېنىم، مېنىڭ ھاياتىم!

بۇ گەپنى ھېسسىيات دەرياسىغا چۆمۈلگەن قايسىبىر چاغدا دېيىشمىدۇق؟

- بىز مەڭگۈ بىللە!

- خۇدا قوشقان، خۇدا ئايرىيدۇ.

- مۇھەببەت دېگەن نېمە؟

- مەڭگۈ كۆكۈرۈپ تۇرىدىغان قارىغاي. . .

ـ مەڭگۇ توختىماي ئاقىدىغان سۈزۈك بۇلاق. . .

«مەڭگۇ» بىزنىڭ ئانا تىلىمىزغا ئايلانغانىدى. بىز ئۇ چاغدا ئالىي مەكتەپنىڭ ئەركىن پىكىرلىك، ھېسسىياتنى ھەممىگە ئۇلچەم قىلىدىغان ئۈمىدۋار ئوقۇغۇچىلىرى ئىدۇق. بىز مۇھەببەتنى قانات قىلىپ ئىمتىھانلاردىن ئەلا نەتىجە بىلەن ئۆتۈپ، يۈرتىمىزدىن 6000 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى مۇشۇ شەھەرگە ئوقۇشقا كەلدۇق. بىر جۈپ قىز ـ يىگىت بۇ مەشھۇر شەھەرنىڭ داڭلىق كوچا، باغلىرىنى قويماي ئايلاندۇق. كۈنلەر كۆڭۈللۈك، ھايات گۈزەل، ياشىماق ئۈزى بىر يېقىملىق گۈزەل سىمفونىيە ئىدى.

بۇ سىمفونىيە تېخى ئەۋجىگە چىقماي تۇرۇپلا كۆڭۈل باھارىمىزغا ئۇششۇك چۈشتى. شۇنداق ئۇشتۇمتۇت، شۇنداق قورقۇنچلۇق.

گۈلشەننىڭ ئىننىسى بىزنى يوقلىغاچ ئويناپ كەلدى. بىز ئۇنى ئويناتتۇق. ئۇ ئانچە ـ مۇنچە تىجارەتمۇ قىلىدىكەن. شۇڭا تىجارەتچى دوستلىرى ئۇنىڭ شەرىپىگە بىر مېھمانخانىدا زىياپەت بەردى. بىز ئۇ يەردە قونۇپ قالدۇق.

ئەتىگەنلىكى تۈيۇقسىزلا: «پالانچى تىجارەتچىنىڭ 30 مىڭ يۈەن پۇلى يوقىلىپتۇ» دېگەن خەۋەر تارقالدى. گۇمان بىزنىڭ ئىنىمىزغا مەركەزلەشكەن ئوخشايدۇ. گۈلشەن قېرىندىشى ئۈچۈن بىردەمدىلا سەۋدايىغا ئوخشاپ قالدى. ئىنىمىزنى «گۇمانلىق ئۇنسۇر» دەپ قاماپ قويدى. گۈلشەن ئىككى كۈنگىچە تاماق يېمەي سامانىدەك سارغىيىپ قورۇپلا كەتتى. مەن ئۇنىڭ ئازابلىرىغا شېرىك، ئېسى ـ يادىم ئۇنىڭدا، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئازاب ئوچۇقىدا قورۇق شاختەك گۈركىرەپ كۆيدۇم.

«گۈلشەننى قۇتقۇزۇش كېرەك!» بۇ مېنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدىمنىڭ چوققىسى ئىدى. گويا گۈلشەن ئازابتىن قۇتۇلسىلا قەلب ئاسمىنىمدا قۇياش پارلايتتى، كۆڭۈل باھارىم قايتا ياشىراتتى، ھاياتىم مەنا تېپىپ مەن قايتىدىن بەختلىك ئىنسانلار قاتارىدىن ئورۇن تاپاتتىم. كېچىدە خىيال قىلىپ ئامال ـ چارە ئىزدىدىم. ئەتىگەنلىكى بىر قارارغا كەلدىم ـ دە، ئىنىمىز سولانغان ج خ ئىدارىسىگە باردىم:

ـ پۇلنى مەن ئالغانتىم، ـ دېدىم يەرگە قاراپ.

ـ پۇل نەدە؟

ـ مېھمانخانىدا بىر يەرگە تىقىپ قويدۇم.

مېنى ھەيدەپ مېھمانخانىغا ئاپاردى. مەن دېگەن يەردىن پۇل تېپىلمىدى.

ـ نېمىشقا يالغان سۆزلەيسەن؟

ـ يالغان ئەمەس، تىقىپ قويغان يېرىمدىن بىرسى ئوغرىلاپ كەتكەن ئوخشايدۇ.

ـ راستىنلا سەن ئوغرىلىغانمۇ؟ باشقىلار سېنى ئۇنداق قىلمايدۇ، ياخشى يىگىت، دېيىشىدىغۇ؟

ـ ياق، ئۇلار مېنى چۈشەنمەيدۇ، ماڭا پۇل لازىم بولۇپ قېلىپ ئوغرىلىق قىلغانتىم.

بۇ توغرىلىق كۆپ سورالدىم، لېكىن گېپىمدىن يانمىدىم، ئاخىر مەن كېسىلدىم.

گۈلشەن مېنى چۈشەندى، ئۇ ئاخىرقى قېتىم مېنى جازا ئورنىغا يوقلاپ بېرىپ شۇنچىلىك سەممىي ـ ساپ مۇھەببەت بىلەن يىغلىدىكى، مەن قۇربان بەرگىنىمگە قىلچە پۇشايمان قىلمىدىم ۋە ئۆزۈمدىن ئىنتايىن رازى بولدۇم: «ھەقىقىي يىگىت!» دېدىم ئۆزۈمنى. گۈلشەن ماڭا: «ئون يىل، يىگىرمە يىل بولسىمۇ كۈتىمەن، بىزنىڭ مۇھەببىتىمىز مەڭگۇ ياشىرىپ تۇرىدىغان قارىغاي!» دېدى مەن ئۇچۇن مۇلدۇردەك ياش تۆكۈپ.

يىللار ـ سىناق، ۋاقىت ـ تارازا. ۋەدە، كۆز يېشى ئاشۇ سىناق ـ تارازىلاردىن ئۆتەلىسىلا ۋۇجدانىنىڭ بەلگىسىگە ئايلىنالايدۇ. ئىككى يىلدىن كېيىن گۈلشەن مېنى يوقلىماس بولدى، ناھايىتى پۇلدار بولۇپ كەتكەن ئىنىسىمۇ ماڭا بىر تەڭگە سۈنالمىدى.

تۆت يىلدىن كېيىن تۈيۇقسىزلا قويۇپ بېرىلدىم. ئوقسام، 30 مىڭ يۈەننىڭ ئوغرىسى شەرقىي شىمالدىن چىقىپتۇ. ئىنىمىزمۇ، ئۇنى قۇتقۇزغۇچى پىداكار مەنمۇ بىگۇناھ ئىكەنمىز.

لېكىن ئۇلار ئۇچۇن كومېدىيە، مەن ئۇچۇن تراگېدىيە بولغان بۇ ۋەقە مېنى مانا مۇشۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى.

مەن «مەڭگۇلۇك يېشىل قارىغاي» غا قارىدىم: ئۇ ھازىر باشقا بىرسى بىلەن توي قىلىۋالغان، بىر بالىسىمۇ بار ئىكەن. ئۇ مېنى ئۇنتۇغانمۇ ياكى مەندىن بىزارمۇ؟ ماڭا بەرىبىر. مەن ئۇنى نەچچە رەت ئىزدەپ كەلدىم، لېكىن ئۇ كۆرۈشكىلى ئۇنىمىدى. مەن ھازىرمۇ ئۇنىڭغا ئىنتىزار، لېكىن ئۇ مەندىن بىزار.

مەن مەڭگۇ ياشىرىپ تۇرىدىغان قارىغايغا قارىدىم، تۇنجى قار ئۇنى چۈمكىگەن. ئۇ، مۇھەببەتتەك گۈزەل، لېكىن ئۇ مۇھەببەت ئەمەس، مۇھەببەتنىڭ سىمۋولىمۇ ئەمەس. ئۇنىڭ يېنىدىكى دەرەخلەردىن سېرىق يوپۇرماقلار تۆكۈلمەكتە. مانا بۇلار مۇھەببەت؛ ئۇ دەرەخلەر بىخ سۈرىدۇ، ياپىيېشىل بولۇپ كامال تاپىدۇ، سارغىيىپ غازاڭ بولىدۇ. «مۇھەببەت مەڭگۇلۇك» دېگەن سۆزنى ئەۋلىيا چىقارغان بولسىمۇ ئىشەنمەيمەن. ئۇ قىش ـ ياز كۆكىرىپ تۇرىدىغان قارىغاي ئەمەس، پەيدا بولۇپ چۈشۈپ تۇرىدىغان يوپۇرماق. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن بىچارىنى مۇھەببەت نابۇت قىلدى. مۇھەببەت دەرەخ ئەمەس (دەرەخنىڭ يىلتىزى بولىدۇ)، ئۇ بىر يوپۇرماق. . . ئۇ بىردە كۆكتە، مېنىڭ بېشىمدا، بىردە بولسا مېنىڭ ئايىغىمدا، تاپىنىمنىڭ ئاستىدا. . .

ھۇرمەت

(خاتىرە دەپتىرىمدىن كۆچۈرمە)

ئايروپىلاندىن چۈشتۈم ـ دە، ھۇرمەت قاراۋۇللىرىدەك تىك تۇرۇشقان يىگىتلەرنى تونۇدۇم. ئۇلار مېنى ئالغىلى 200 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ناھىيىسىدىن لاتا پىكاپ بىلەن كەلگەن ياش قەلەمداشلىرىم. ئۇلار بىلەن كۆپ قېتىم بىللە بولغانمەن. ئۇلار چالا مەست بولغان چاغلىرىدا رومكىلىرىنى ئوينىتىپ: «سىز بىزنىڭ پەخرىمىز،

غۇرۇرىمىز، مىڭ ياشقا كىرىڭ ئىلاھىم» دەپ ۋارقىرىشىدىغان ئاق كۆڭۈل - قىزغىن يىگىتلەر.

- ھىيتگاھدا تاماق يەيمىز، كېچىلەپ مېڭىپ يېتىپ بارىمىز، - دېدى يىگىتلەرنىڭ بىرسى قەشقەر شەھىرىنىڭ مەركىزىگە كەلگەندىن كېيىن، - كۆپچىلىك سىلىنى كۈتۈپ كېچىچە ئولتۇرۇش قىلماقچى. ئۇتتۇرلا داستىخاننىڭ ئۈستىگە بارىمىز.

ناھىيىلەردە ئېچىلىدىغان ئىجادىيەت يىغىنلىرى تولىمۇ كۆڭۈللۈك بولىدۇ. چوڭ گەپلەر ئاز بولىدۇ. كۆپچىلىك بىرلىشىپ ئەسەرلەرنى كۆرۈشىدۇ. ئەسەرلەردىن ئەمەلىي گەپلەر چىقىدۇ. مەن يەرلىك پۇراق قويۇق، توقۇلمىلىرى ئاز بولغان بۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇشنى ياخشى كۆرىمەن. گەرچە بۇ يەرلىك ئاپتورلارنىڭ ئەسەرلىرىدە ئەندىزىچىلىك، دورامچىلىق ئومۇملاشقان بولسىمۇ، بۇ ئەسەرلەر ماڭا يېڭى تۇيۇلىدۇ. مەن بۇ ئاپتورلارغا ئامراق.

مەن پىكاپتا كېتىپ بېرىپ مېنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشقان ئاشۇ ئاپتورلارنى بىرمۇ بىر ئويلاپ چىقتىم. ئۇلار شۇ تاپتا ئىچىشمەكتە، كۈلۈشمەكتە، ۋارقىراشماقتا، ھەدەپ مېنى ماختىشىپ گەپ تالاشماقتا...

كېچىدە پىكاپ بىلەن تەكلىماكان گىرۋىكىدە سەپەر قىلىش تولىمۇ كۆڭۈللۈك! غۇۋا ئايدىڭدا قۇم بارخانلىرى سىزگە سالام بېرىۋاتقاندەك، بارخانلار چوققىسىدا مەغرۇر تۇرۇشقان يانتاقلارمۇ سالام بېرىپ سىزنى كۈتۈۋاتقاندەك، چەكسىز قۇملۇق شېرىن چۈشىدە ئۆزىنىڭ ئىجادكار ئوغلىغا بۇ زېمىننىڭ نەچچە مىڭ يىللىق كەچۈرمىشلىرىنى، ئۆز باغرىدىكى ئاياغ ئىزلىرىنىڭ ئىزاھاتلىرىنى سۆزلەپ بېرىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ... بىز شۇ يەرنىڭ ئوغۇل - قىزلىرى، بىزنىڭ ئىزلىرىمىزنىمۇ بۇ ئەزىز ئانىمىز كەلگۈسىدىكى يېڭى ئىجادكارلارغا سۆزلەپ بەرسۇن، بىزنىڭ يېرىمىز ئىجادكارغا تولىمۇ موھتاج، تولىمۇ تەشنا. گويا قۇملۇق يامغۇرغا، زۇلمەت قۇياشقا تەشنا بولغاندەك...

پىكاپ شۇنداق بىر يولغا كىردىكى، قەدىمكى كارۋان يوللىرىدا ئېشەكچىلەر ماڭغاندا پەيدا بولىدىغان قويۇق توپا - چاڭ كۆز ئالدىمغا كەلدى. بىز ئىلى دەريا بويىدا تۇغۇلغان بالىلار كارۋان يولىدا مۇشۇنداق چاڭ - توزان پەيدا بولغاندا ھۇزۇرلىنىپ يېڭى ئويۇنلارنى باشلايتتۇق. لېكىن ئۇ دېگەن يېرىم ئەسىرنىڭ ئالدىدىكى ئىشلار. بۇگۈن بۇ چاڭ - توزاندىن نېمىگە ھۇزۇرلىنىمەن، سەھرالىق بولغانلىقىم ئۈچۈنمۇ ياكى يازغۇچى بولغانلىقىم ئۈچۈنمۇ ۋە ياكى ۋۇجۇدۇمدا ئۆزگىچە نەرسىلەر بارمۇ؟

پىكاپىمىز بىردىنلا توختاپ قالدى، بىز سىلكىنىپ «ئۇھ» تارتىشتۇق. شوپۇر ئىشىكنى تەستە ئاچتى، پىكاپ توپىغا تامامەن دېگۈدەك كۆمۈلۈپ بولغانىدى. بىز تىزغىچە يۇمشاق توپا كېچىپ يول چېتىگە چىقىۋالدۇق.

- پالاكەت، - دېدى شائىر يىگىت شوپۇرغا خاپا بولۇپ، - ئۇلار ئۇ يەردە تەقەززا، بىز مانا توپا ئىچىدە. ئەجەبمۇ پۇتمىدى بۇ يول. يول ياساشقا دۆۋىلەنگەن توپا ئىچىگە ھەيدىگەندىكىن سەنمۇ بىر سولاش، شوپۇرمۇ سەندەك بولامدىغان.

مەن قاتتىق قاقاقلاپ كۈلدۈم:

- مانا، كۆڭۈللۈك سەپەر، يۇمشاق توپىدا، تەكلىماكان قوينىدا بىر كېچە ئۇخلىۋالىدىغان بولدۇق.

مېنىڭ ھۇرمىتىم ئۇچۇنلا ئۇلارمۇ كۈلۈشتى. مەن چەكسىز كەتكەن قۇملۇققا، نېرىدىكى بۇك دەرەخلىك مەھەللىگە ھۇزۇرلىنىپ قارىدىم:

- شائىر ئۇكام:

ھەرگىياھ، ھەر تۇپرىقىڭ تۇتىيا يۇرتۇم ماڭا،

سەن ئۇچۇن جاندىن كېچىپ مۇپتىلا بولدۇم ساڭا!

دېگەن مىسرالىرىڭىزنى يادلىۋالغانمەن. يۇرتىڭىزنىڭ چاقچىقىدىن نېمىشقا خۇشال بولمايسىز. تەبىئەتنىڭ چاقچىقى بۇ، ئۇكام.

ئۇلار يەنە تەستە كۈلۈشتى. شۇ ئارىلىقتا شوپۇر يىگىت يوقاپ كەتتى. بىر شائىر بىلەن بىر يازغۇچى يىگىت مېنىڭ «ھېكمەتلىك» گەپلىرىمگە قىزىقىپ سوئال سوراشقا باشلىدى:

- تەبىئەتنى جانلاندۇرۇشقا بەك ئۇستىكەنسىز، - دېدى يازغۇچى يىگىت، - «جىگدىلەر پىچىرلايدۇ»، «تەكلىماكان چۈش كۆردى»، «تارىم ناخشىسىنى مەڭگۈ ئېيتىدۇ».. . قالتىس گەپلەر، تەبىئەتنىڭ چاقچىقى، يەرنىڭ كۈلكىسى...

غۇۋا كۆرۈنگەن مەھەللە تەرەپتىن كۈلكە - چاقچاق، ۋالاق - چوڭ بىر توپ ئادەم كەلمەكتە ئىدى. ئاي يورۇقىدا ئۇلارنىڭ قوللىرىدىكى كەتمەن - گۈرجەكلىرى يالت - يۇلت قىلاتتى.

- مانا، قۇنقۇزۇش ئەترىتى! - دېدى شائىر بايىلا تىللىغان شوپۇرنى ماختاپ، - بىزنىڭ شوپۇر يارايدۇ، ئۇ ئوبدانلا شېئىر يازىدۇ.

ئۇلار بىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، يىرىك، قاداق قوللار ئىككى قوللاپ قوللىرىمنى قىستى، سىيلىدى، بىرلىرى تېخى قوللىرىنى يۇزۇمگە تەگكۈزۈپمۇ ئالدى:

- خۇدايىم سىلىنى كۆرسەتتى.

- گەپلىرىنى تولا قىلىمىز.

- ئۆزلىرىنى بىلمەيدىغان ئادەم يوق...

- ئەسەرلىرىنى خەلقىمىز سۆيۈپ ئوقۇيدۇ.

- بىزنىلا يازىدىكەنلا ئەمەسمۇ...

ئۇلار شۇنداق ئىشلىدىكى، كەتمەن - گۈرجەكلىرىنى تاشلاپ قوللىرى بىلەن يۇمشاق توپىلارنى تارتىپ پىكاپنى بىر دەمدىلا توپا دۆۋىسىدىن ئېچىپ چىقاردى.

- ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بولسىمۇ خەلق يېرىم كېچىدە ئۇيقۇسىدىن كېچىپ، بۇنچىۋالا جانۋازلىق قىلمايتتى، - دېدى بىر دېھقان يېنىدىكىسىگە پىچىرلاپ، - بۇ يازغۇچىنىڭ ھۇرمىتى چوڭكەن.

- دېھقانىنى يازغاچقا! - دېدى يەنە بىرسى جاۋاب بېرىپ، - دېھقانلارنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلەرنى دېگەچكە..

ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ھەم خۇشال بولدۇم، ھەم

خىجىل بولدۇم. ئايىغىم ئاستىدىكى يۇمشاق‌توپا ماڭا بىردىنلا ھېكمەتلىك، قەدىرلىك ۋە سىرلىق بىلىنىشكە باشلىدى. چۈنكى توپىغاكۆمۈلمىگەن بولساق بۇ خىل مەدەنىيە بىلەن ئۇچرىشالمىغان بولاتتۇق.

نەدىندۇر قېتىق، توغاچ ۋە پىششىق تۇخۇملار پەيدا بولدى. دېھقان يىگىتلەر مېنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى، مەن ئۇلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بەرمەكتىمەن. ئۇلار ئاجايىپ سوئاللارنى سوراشتى. مەن گويا ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى‌بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقاندەك: دۇنيادىكى مەشھۇر يازغۇچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەسەرلىرى، ئۆزىمىزدىكى ئېسىل ئەسەرلەر توغرىسىدا جاۋاب بەرمەكتىمەن. ئويلىدىم: بۇلار دېھقان ئەمەس، ئەدىبلەر، ئۇلارنىڭ قوللىرىدىكى قاداقلار گويا كەتمەندىن ئەمەس، قەلەمدىن پەيدا بولغان. بۇلار بىزنىڭ ئادەملىرىمىز، بىزنىڭ سۈپىتىمىز. قەلبىمدە خۇددى ئانا تۇپراققا بولغان يالقۇنلۇق مۇھەببەتكە ئوخشاش بىر خىل گۈزەل تۇيغۇ پەيدا بولدى. بۇ تۇيغۇ خەلقىمگە بولغان مۇھەببەت - ھۇرمەتتىن تۇغۇلغان تۇيغۇ ئىدى.

ئۇلار ئۆزلىرى يازغان ھېكايە، شېئىرلىرىنى ماڭا تەقدىم قىلىشتى. چىرايى، ئىسمى ۋە يۇرتى ناتونۇش يىگىتلەر بىلەن بۇ كېچىدە تەكلىماكان قوينىدا ھاراق ئىچىپ شىر كەيپ بولۇشتۇق. خەلقىمىزنىڭ ئارىسىدا ئاجايىپ گۈزەل نەرسىلەر يوشۇرۇنغان. نۇرغۇن ئادەملەر بۇ نەرسىلەرنى ئىزدىمەيدۇ، كۆرمەيدۇ. ئەرزىمەس ئەيىبلىرىمىزنى كۆرىدىغانلار ۋە ئۇلارغا قارشى جەڭ ئېلان قىلىدىغانلار خېلى كۆپ. مەن نېمىنى ئىزدەيمەن؟ گۈزەل نەرسىلەرنىمۇ ياكى ئەيب - نۇقسانلىرىمىزنىمۇ؟ ياكى ھەر ئىككىسىنىمۇ؟ ئۇلار ھەتتا زوھۇرىددىن بابۇر، ئەلىشىر نەۋائىيدەك ئالەمشۇمۇل شائىرلارنىڭ ئەيىبلىرىنى ئېيتالايتۇ، مەن نېمىشقا ئۆزۈمنىڭ ئەيىبىنى ئېيتالمايمەن. بىلدىم، ھۇرمىتىم خام. خەلقىمگە بولغان ھۇرمىتىم ئۇلارنىڭ ماڭا بولغان ھۇرمىتىدىن نېمىشقا ئېشىپ چۈشەلمىدى؟ بەسلەشسەم بولىدىغان ئوخشايدۇ. باشقىلار مېنى ھۇرمەتلىگەنسېرى، مەن ئۇلارنى ئاشۇرۇپ ھۇرمەتلىسەم بولغۇدەك.

مەن خىيالىمدا ئۆزۈم بىلەن سۆزلەشمەكتىمەن. ئىسىق قۇم، يىللىق شامال، ئۈستىمىزدىكى خۇش خۇي يۇلتۇزلار ماڭا ئانا تۇپراق، خەلق مېھرى توغرىسىدا سۆزلىمەكتە. مەن شىر كەيب بولۇپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدىم، بىردىنلا يىگىتلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئۈسسۈل ئويناشقا باشلىدى.

- ھەدىسلا ناخشا - ئۈسسۈل! - دېدى بىرسى تېرىكىپ، - ئادەمنى سۆزلىگىلى قويماي!

توّت - بەش يىگىت قىزىق پاراڭغا چوشكەنىدى. مەن ئۇلارنىڭ پارىڭىغا قۇلاق سالدىم: ئۇلار بىزنىڭ ئەدىبلىرىمىزنى بىرمۇ بىر غەلۋىر - ئۆتكەمىدىن ئۆتكۈزۈپ، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى: «ئومۇ چاغلىق!» دەپ تاماملىماقتا. ئۇلار ئۆلگەن، ياشاۋاتقانلار بىلەن بەسلەشمەكتە. ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەنلەرنى ئۆزلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ شۇ يەردە بارلىرىنى ئۇلۇغلاپ، يوقلىرىنى چۆكۈرمەكتە. ئۇلار يەنە ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ئەيىبلىرىنى ئېيتىشىپ ئۆزلىرىنى بىلىملىك، قالتىس قىلىپ كۆرسىتىشمەكتە. ئۇلار شۇ تۇرقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەكىلى، دەۋرىنىڭ يۇلتۇزلىرى...

مەن ئۇخلىغان بولۇۋېلىپ ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىدىم:

- قالتىس ئادەم جۇما! - دېدى بىرسى مېنى ئىشارە قىلىپ، - يۇلتۇز، يورۇق يۇلتۇز!

- ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما لېكىن...

مەن ئاشۇ «ئەمما لېكىن» دىن كېيىنكى سۆزلەرگە تەشنا ئىدىم، لېكىن ئېيتىلمىدى. مەن بۇ يەردە بولمىغان بولسام ئەلۋەتتە ئېيتىلاتتى - دە. ئاسمانغا قاراپدىم، يۇلتۇزلار كۆلمەكتە، سالقىن شامال يۈزۈمنى سىيپاپ مېنى پەيلىمەكتە: كىچىككىنە بىر يىزىنىڭ ھەۋەسكارلىرى ئۆزلىرىنى يۇلتۇز ھېسابلايدۇ. بىزنىڭ يۇلتۇزلىرىمىز ناھايىتىمۇ تولا، لېكىن ئۇلار ئاسماندا ئەمەس، يەردە. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار كۆرۈنمەيدۇ، كۆرۈنۈشكە تەشنا بولغاچقا ئۇلار ھېچكىمنى يارىتالمايدۇ...

مەن ئاخىر ھۇرمەت شارابلىرىنىڭ كۈچى بىلەن ئويلىيالماس بولۇپ قالدىم.

مېنىڭ چوقۇنغۇچىلىرىم مەن ئۇخلاپ قالغاندىن كېيىن نېمىلەرنى دېيىشكەنلىكلىرىنى بىلگۈم بار ئىدى، لېكىن بىلەلمىدىم.

ھۇرمەت شارابلىرى ئاخىر مېنى پاك، گاچا ۋە ھەرىكەتسىز قىلىپ قويدى...

شىكايەت

ئۇنتۇز يىل شىكايەت ئاڭلاپتىمەن، ئەمدى شىكايەت قىلىمەن. مەن قانچىلىك ئىشلىدىم، قانچىلىك تۆھپەم بار، مانا ئەمدى نېمىگە ئېرىشتىم، قانچىلىك ھوقۇق، قانچىلىك بايلىقىم بار، بۇنىڭ ھېسابى بولار، ئاداش. بۇ ھېسابقا چوت كەتمەيدۇ، ئاددىيلا: بانكىدا بىر پۇڭچەن پۇلۇم يوق، ھوقۇققا كەلسەك، گېپىمنى بالىلىرىم بىلەن ئايالىمۇ ئاڭلىمايدۇ. بىر يەرگە بارسام ئاپتوبوس، جۇڭبا (مىنىبوس) غا يامىشىمەن، بىرەرسى ئورنىدىن تۇرۇپ ئورۇن بېرەيمۇ دېمەيدۇ، دېگىنە. فۇتىڭجاڭ (مۇئاۋىن نازىر) دېگەن شۇنچىلىكلا گەپكەن. مەندەك زىيان تارتقان ئادەم نەدە باركىن. يەتتە يىل ماڭا تەرجىمانلىق قىلىپ، مېنىڭ ئالقىنىمدا ئۈسۈپ مۇئاۋىن نازىر بولغان رەپقەتنىڭ ئۆزگىرىشىنى دېمەمسەن، ئەسلىدە ئۇ ئالدىمغا چاي دەملەپ ئەكىرىدىغان، شىبلىتىمنى سۈرتۈپ، مايلاپ كىيگۈزۈپ قويىدىغان كەسپىي غالچا ئىدى دېگىنە. پېنسىيىگە چىقىپ بىر ئايدىن كېيىن ماشىنا سوراپ ئالدىغا ئىشەنچلىك كىرىۋىدىم، بېشىنى كۆتۈردىيۇ، ئورنىدىن مىدىرلاپمۇ قويمىدى. مېنىڭ ئون نەچچە يىل ئولتۇرغان ئۈستىلىمدە كېرىلىپ ئولتۇرۇۋېلىپ: «بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى، تۇردىكا؟» دەيدۇ تېخى. «تۇتىڭجاڭ» دېگەن سۆز ئۇنىڭ ئانا تىلىغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى، مانا ئەمدى «تۇردىكا»

بولۇپ قاپتىمەن. «تۇردىكا» دېگەن سۆزنى ئاڭلىمىغىلى ئوتتۇز نەچچە يىل بوپتىكەن، قۇلىقىمغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلاندى، ئاداش. نېمە، «ئەسلىك شۇ» دەمسىنا؟ لېكىن قىممىتىم ئۇ ئەمەستە. توغرا، ئەسلىم - ئەزان چىللاپ قويغان ئىسمىم شۇ، لېكىن ئۇنىڭغا قوشۇلغان سۈپەتلەرچۇ؟ توغرا، هازىر مەن چۈجاڭ (باشقارما باشلىقى)، فۇتىڭجاڭ ئەمەسمەن، لېكىن ماڭا سىڭشىكەن «تۇتىڭجاڭ» دېگەن نامنى شۇنداق ئوڭايلا يەڭگۈشلىۋەتسە ئادەمگە هار كېلىدىكەن، ئاداش. هوقۇقىڭ بار چاغدا هەممىلا نەرسە ساڭا چىرايلىق كۆرۈندىكەن: هەممىلا ئادەم ساڭا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان، هەممىلا جايدا سېنىڭ ياخشى گەپىڭ. لېكىن هوقۇقتىن ئايرىلغىنىڭ هەممىدىن ئايرىلغىنىڭ ئىكەن. ئورنۇڭغا چىققۇچى بىر نانقېپى بولسىمۇ، ئۇ سەندىن دانا، تەدبىرلىك، ئىشچان، كۆيۈمچان، كىچىك پېئىل دەپ ماختىلىدىكەن. رەپقەت شۇنداقمۇ؟ ياق، ئۇ بىر نانقېپى، خۇشامەتچى، يالغانچى. نېمىشقا ئۇنى ئۆستۈردۈڭلار، دەمسىنا؟ ئۇنىڭ يارىماسلىقىنى كېچىكىپ بىلدۇق - دە. ئۇنى بىز چۈشەنگەندە ئۇ ئاللىقاچان ئۆسۈپ بولغان ئەمەسمۇ؟ بىز ئۇنى ئۆسكەندىن كېيىن چۈشەندۇق. بىز چۈشەنمىدۇق، ئۇ ئۆزى چۈشەندۈردى: باشلىقلارنى ئۆيىگە چاقىرغاندا مېنى ئايرىپ قويدى. ئەتىگەنلىكى ئۆچرىشارمەن دەپ يوللىرىدا تۇرۇۋالسام ئەتەي كۆرمەسكە سېلىپ ماڭىدىغان بولۇۋالدى. ئۆيىگە تېلېفون بەرسەم، ئۆيىدىكىلىرى: «يوق» دەيدىغان بولۇۋالدى (ئۆيىدە بارلىقىنى بىلىپ تۇرساممۇ). ئەۋرەمنىڭ خىزمەت ئىشى بىلەن خەت يېزىپ كىرگۈزسەم تېخى: «كادىرلار بۆلۈمىگە: بەلگىلىمە بويىچە بىر ياقلىق قىلىڭلار!» دەپ ئىمزا قويۇپتۇ. مەن ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىلغاندىمۇ ئاشۇرۇپ قىلغانمەن. بالىلىرىمغا قىلمىغان ياخشىلىقنى ئۇنىڭغا قىلغانمەن. ئۇنى پارتىيىگە كىرگۈزۈش، ئوقۇشقا ئەۋەتىش، تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ مۇئاۋىن هاكىم قىلىش، مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىگە ئەۋەتىش قاتارلىق بالداقلارنىڭ هەممىسىدە مەن ئۇنىڭغا بىۋاسىتە غەمخورلۇق قىلغۇچى بولغانمەن. بۇنچىۋالا كۆيۈنۈشۈمدىكى مەقسەت، ئۆزۈمنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن غەمخورلۇق قىلغۇچى تەييارلاش ئەمەس ئىدى، ئەزىزرايى ئۇنداق ئەمەس. مەن ئىشلارنىڭ ياخشى بولۇشىنى، بىز باشلىغان ئىشلارنىڭ ئاخىرى ياخشى بولۇشىنلا ئويلىغان. لېكىن، مەن ئەمدى شىكايەتچى بولۇپ قالدىم. مەن ئەمدى ئۇنىڭ ئورنىنى كولىغۇچى، هەممىلا جايدا يامان گەپنى قىلغۇچى بولۇپ قالدىم. لېكىن ماڭا ماسلىشىدىغانلار يوق، ئۇنىڭ يامان گەپنى قىلسام ماڭا قارشى چىقىدىغانلار كۆپەيىپ كەتتى. يېقىندا ئۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مەن بۇرۇن قۇرغان ئەرزىيەت ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپتۇ. ئاممىنىڭ ئاۋازىنى بۋاسىتە ئاڭلايدىغان ئورۇن نېمىشقا قالدۇرۇلدۇ زادى؟ ئۇ نېمە دەيدۇ دېگىنە: «خەلقنىڭ مەتبۇئات ئەركىنلىكى بار. گېزىت - ژورناللارغا ماقالە يازسۇن ياكى قانۇن ئورۇنلىرىغا ئەرز قىلسۇن. خەلقنىڭ چوڭ هوقۇقىنى كېچىكتىپ نېمىشقا بۇ ئەرزىيەت ئۆيىگە باغلاپ قويىمىز!» دەيدۇ تېخى. مەن ئۇنىڭغا: «رەپقەت ئۇكام، بۇ ئىشخانىنىڭ رولى چوڭ بولغان. سەنمۇ ئۆز ۋاقتىدا مېنىڭ كاتىپىم بولۇپ، هال ئېيتقۇچىلارنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى خاتىرىلىگەن» دېۋىدىم، ئۇ: «رەسمىيەت ئۈچۈن خاتىرىلىگەن. لېكىن قايسىبىر ئەرز - شىكايەت هەل بولغان؟» دېمەسمۇ، جان - ئىمانىم چىقىپلا كەتتى. هېچنېمە هەل بولمىدىمۇ زادى؟ ئۇ قىپقىزىل يالغان ئېيتىدۇ. مەن ئۆز قولۇم بىلەن ئوتتۇز - قىرىق ئەرزگە تەستىق يازدىم. مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا يوللىدىم. نېمە، هەل بولغىنىنى سۈرۈشتۈردۈڭمۇ، دەمسىنا؟ سۈرۈشتۈرۈش مېنىڭ ئىشىممىدى؟ مېنىڭ ئىشىم تەستىق يېزىش. مەن هەرگىزمۇ: «بەلگىلىمە بويىچە بىر ياقلىق قىلىنسۇن» دەپ تەستىق يازمىغان. بۇنداق تەستىق قاشاڭ پىچاق، هېچنېمىگە ئۆتمەيدۇ، بۇنى سەن مەندىن ئوبدان بىلىسەن. هېچ بولمىسا مەن: «تەكشۈرۈپ چىقىپ ماڭا نەتىجىسىنى مەلۇم قىلىڭلار» دەپ يازاتتىم، ئاداش. مەن دېگەن مەندە. ئىتتىك پىچاق - دە. هەرگىزمۇ چالا ئۇلۇك ئىش قىلمايمەن. رەپقەت دېگەن نانقېپى، تاماخور - خۇشامەتچى. ئۇ هازىر ئۆز ۋاقتىدا ماڭا قىلغان خۇشامەتلىرىنى رەئىسلەرگە، شۇجىلارغا قىلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ تاماسى چوڭ تېخى. «ئوت ئىچىدىن سۇ، ئۆكۈزدىن سۈت تاما قىلىدىغان» ئادەمنىڭ نەق ئۆزى شۇ رەپقەت. تېخى توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا ماڭىسلا ماشىنىسىنى توختىتىپ مېنى ئالدىدا - شوپۇرنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ ئۇيالماي. ئۇ يەر باشلىق ئولتۇرىدىغان يەرمىدى. ئۇ ئەتەي مېنى كەمسىتىدۇ، ئاداش. ئىشلار توغرىسىدا نۇرغۇن تەكلىپ بەردىم. ئۇ: «قېنى، ئويلىشىپ باقايلى» دەپلا قويدى دېگىنە. بۇرۇنقى چاغلاردا مېنىڭ سۆزلىرىمنى ئاڭلىغاندا چوڭ - كىچىك يىغىنلاردا مېنى ماختاپ: «ئالامەت پىكىر!» دەپ ۋارقىرايتتى، «ئەڭ ئالىي يولىيورۇق» دېيىشكە تاسلا قالاتتى. هازىر توغرا تەكلىپلەرنى بەرسەممۇ: «قېنى، ئويلىشايلى» دەپلا قويدۇ. نېمە؟ نېمىشقا خىزمەتلەرگە ئارىلىشىسەن، دەمسىنا؟ نېمىشقا ئارىلاشمايدىكەنمەن؟ پېنسىيىگە چىققانلار هەممىلا جايدا ئارىلىشىدۇ، پىكىر - تەكلىپ بېرىدۇ، ئاداش. مەن نېمىشقا بەرمىگۈدەكمەن. ئۇلار بىر يېڭى ئىش قىلىۋاتقىنى يوق، بىزنىڭ ئىشلىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇۋاتىدۇ شۇ. بىز باشلىغان ئىشنىڭ داۋامىنى قىلىۋاتىدۇ - دە، ئۇنداق بولغاندىكىن بىز تەكلىپ - پىكىر بېرىمىز - دە. مانا، مۇنۇ يىگىرمە بىر بەتلىك پىكىرنامەمنى ئوقۇپ كۆرگىنە، «ئىقتىسادىي ئۇنۇم توغرىسىدا ئويلىغانلىرىم ۋە تەكلىپلىرىم» دېگەن بۇ پىكىر نامىدە ئون چوڭ تەكلىپ، ئوتتۇز كىچىك تەكلىپنى يېزىپ چىقتىم. رەپقەت ئوقۇپ چىقىپ نېمە دېگۈدەك دېگىنە: «تولىسى ۋاقتى ئۆتكەن گەپلەركەن» دەيمىش. ئۇ تېخى بىزنى: «ئۆيۈڭدە جىم يېتىپ دەم ئال» دېمەكچى. ياق، مەن جىم ياتمايمەن، مەن ئارىلىشىمەن، سۆزلەيمەن، يازىمەن، قاترايمەن، ئاداش. نېمىشقا دەمسىنا؟ شۇنداق قىلمىسام ياشىيالمايمەن، ئازابلىنىمەن، هەتتا ئۇلۇپ

كېتىمەن، ئاداش. پېنسىيىگە چىقماستا بىر تۈك گازنى ئىككىنچى قەۋەتكە بەخۇدۇك ئەپچىقالايتتىم، ھازىر ئۇچ كىلو بەسەيمۇ ئېغىر كېلىدۇ. بىردىنلا كۈچتىن قالدىم، خۇشلۇقتىن قالدىم، قېرىدىم، بەلكى ئالجىدىم. بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى ئىشتىن توختاتقانلىقىڭ كاساپىتى.

ئاخىرىقى بىر سىرىمنى ئاڭلا، دوستۇم. مەن بىر ئەسەر يېزىۋاتىمەن. ماۋزۇسى نېمە دەمسىنا؟ ماۋزۇسى «شىكايەتنامە». كىمنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىسەن، دەمسىنا؟ ياق، رەپقەتنىڭ ئۈستىدىن ئەمەس، ئۆزۈمنىڭ ئۈستىدىن. كۈلىسەنغۇ، ئۆزۈمنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىمەن. مەن نېمىشقا پۇل يىغمىدىم، نېمىشقا ھوقۇق بار چاغدا ئۆز پايدامنى ئويلىمىدىم، نېمىشقا ئائىلەمدىكىلەرنى ياخشى رازى قىلمىدىم، نېمىشقا ئادەملەرنى شۇنچە جىق رەنجىتتىم، نېمىشقا نۇرغۇن دوستلىرىمدىن كېچىپ كەتتىم، نېمىشقا ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنى ئۆيۈمگە كۆپ كەلمەڭلار دېدىم... رەپقەت مېنىڭ سايەم، ئۇ مەن قىلغاننى قىلماقچى. باشلىدى، ئاخىرى نەگە بارارىكىن. ھەي نانقىپى، ھەي خۇشامەتچى، ھەي يالغانچى، كازاپ، توختا، ئۆزۈمنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ بولۇپ، سېنىڭ ئۈستۈڭدىن شىكايەت يېزىپ يۈقىرىغا سۈنمىسام.

تاقەت

قار لەپىلدەپ ياغماقتا، يوللار تېيىلغاق، ھەممە ياق ئاپئاق. مۇنداق كۈنمۇ بېكەتتە ئادەم كۈتەمدىغان. پەقەت ئاشق - مەشۇقلارلا مۇنداق كۆڭۈلسىز چاغلارغا پىسەنت قىلمايدۇ. قاراڭ، ئاۋۇ ئۈزۈن چاچ، ئېگىز، ئورۇق يىگىتكە. ئۇ، بېكەتتە تۇرۇۋاتقىلى ئۇچ سائەتتىن ئاشتى. ھەر بىر ئاپتوبۇس توختىغاندا چۈشكۈچىلەرگە بىرمۇ بىر سىنچىلاپ قاراپ چىقىدۇ. تېخى بىر قىزنىڭ مۇرىسىگە قول قويۇۋىدى، قىز ئۇنى سىلكىپ: «لۇكچەك» دېدى. يىگىت بولسا مەيۇس ھالدا كۈلۈپلا قويۇپ، ئازاب بىلەن سائىتىگە قارىدى. قاراڭ، ئۇ تېخى يازلىق ئايغ بىلەن. يامغۇرلۇق چاپان ئۈنىڭغا قانچىلىك دال بولاركىن؟ ئۇ تىترىمەكتە، پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرماقتا؛ قوللىرىنى ئۇۋۇلماقتا، ئاغزى بىلەن ھورداپ ئىسسىتماقتا. قاراڭ، ئۇنىڭ چاچلار ئارىسىغا يوشۇرۇنغان قۇلاقلىرى كۆكۈرۈپ كېتىپتۇ، ئۈزۈن بۇرنى قىزىرىپ چالا پىشقان لازىغا ئوخشاپ قاپتۇ، كۆكەرگەن لەۋلىرى تىترىمەكتە. يالغۇز، كۆزلىرىلا يۈزىگە ھارارەت چېچىپ ھەممىگە نەپرەت بىلەن تىكىلىپ نۇرلىنىپ - ئوينىپ تۇرۇپتۇ. لېكىن بۇ كۆزلەر بەخت بەلگىسىدەك كۆرۈنگىنى بىلەن، يۈرىكىگە پاتمايۋاتقان ئازاب، پۇشايمان ۋە ئۈمىدسىزلىكتىن پەيدا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى يوشۇرالمىغىنى يوق. ئۇ ھازىر يىگىت قەلبىگە جاھارەت سالماسلىق ئۈچۈنلا بەخت بەلگىسى بولۇپ نۇرلانماقتا. بولمىسا ئۇ ھازىر ياش تۆكۈپ، ھېچ بولمىغا يۈمۈلۈپ ئىگىسىنىڭ ئازابلىق خىياللىرى ئۈچۈن ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن بولاتتى، لېكىن ئۇ خىيال دەرۋازىسىغا تاقاق، ئۈمىد ئىشىكىگە ئاچقۇچ بولماقتا: ھەممىلا نېمىگە ئۈمىد، ئىشەنچ بىلەن قارىماقتا. ئۇ ئىگىسىگە: «ئۇ قىز چوقۇم كېلىدۇ. ئۇ بىرەر ئىشقا كاشىلا بولدى، بولمىسا ئورۇن، ۋاقىت، ۋەدە ئۈنىڭ قەلبىگە تامغا بولۇپ بېسىلغان. ئۇ شۇ تاپتا ساڭا ئوخشاشلا ئازابلانماقتا. ئىككى - ئۇچ سائەت كۈتتۈڭ، يەنە شۇنچىلىك كۈت، ھەتتا كوچا ئاپتوبۇسلىرى توختىغۇچە!»

«ئەخمەق! - دېدى بىر غايىب ئاۋاز، - ئۈنىڭ قەلبىدە ھېچقانداق تامغا يوق. ھازىر ئۇ رېستورانىدا بىرىلىپ ناخشا ئاڭلىماقتا. ئەنە بىرسى بىلەن تانسا ئوينىماقتا. يىگىت ئۈنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. ئۇ، يىگىتكە تىكىلىپ قاراپ كۈلۈمسىرىدى. بۇ كۈلۈمسىرەش ئۈنىڭ ۋەدىسى، ئىپادىسى، ھەتتا خاھىشى... ئۈنىڭ يادىدىن ساڭا قىلغان ۋەدىسى ئاللىقاچان چىقىپ كەتكەن، سەن ئۈنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيسەن...»

يىگىت غەزەپ بىلەن: «ھۇ، نومۇسسىز شاللاق، مەن ساڭا تېتىيمەن تېخى!» دەپ تىللىدى. «ياق، يەڭگىللىك قىلما، - دېدى ئۈنىڭ كۆزلىرى بىرسىگە تىكىلىپ، - ئۇ ئەنە كەلدى!» يىگىت ئۇچ ئىشىكلىك ئاپتوبۇسنىڭ ئاخىرقى ئىشىكىدىن چۈشۈۋاتقان كۈلرەڭ پەلتولۇق بۇدۇر چاچ قىزغا قاراپ يۈگۈردى، لېكىن ئۇ غىلتاڭ سېمونتقا شۇنداق يىقىلدىكى پۇتلىرى ئاسمان تاپان بولۇپ، ببشى يولنىڭ سېمونت زەگۈندىسىگە تەگدى. ئۈنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلىشىپ ئىسسىق بىر نېمە بوينىغا چۈشتى. ئۇ ھالسىزلىنىپ، كۆيۈشكەن قوللىرى بىلەن قار - مۇزلارنى تاتىلىدى ۋە: «ئۇ كەلدى» دەپ پىچىرلىدى. لېكىن ئۇنى ناتونۇش ئىككى يىگىت يۆلەپ تۇرغۇزدى. ئۇلار مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشتى: «تولا يىقىلغان قەھرىمان بولىدۇ» دېدى بىرسى، يەنە بىرسى قاقاقلاپ كۈلۈپ: «ئۆزى تۇرالىغان بولسا دېگىنىڭ بولاتتى» دېدى.

بېكەتتە ئۇچلا ئەر كىشى تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرسى مەست ئىدى، ئۇ توختىمای ناخشا ئېيتاتتى: نېمىلەرنى دەۋاتقىنى چۈشىنىكسىز، ئاھاڭىمۇ تاغدىن - باغدىن، قايسى مىللەتنىڭ ناخشىسى ئىكەنلىكىنىمۇ بىلگىلى بولمايتتى.

يىگىت تاماكا چەكمەك بولۇۋىدى، چاقمىقى زادىلا يانمىدى. بېشىنىڭ يېرىلغان يېرى لوقشۇپ ئاغرىماقتا، ئىچ - ئىچىدىن تىترەك ئۆرلىمەكتە، چىشلىرى كاسىلدىماقتا، ئۇنى ئازدەپ قورسىقى ئاچماقتا ئىدى. ئۇ يوغان پەلتو، قۇلاقچا كىيگەن ئادەمدىن سەرەڭگە سورىدى، ئۇ ئادەم يىرگەنگەندەك تەتۇر قارىۋالدى. مەست ئۈنىڭغا قاراپ قاقاقلاپ كۈلدى: «ئاق چېكىدىكەنسەن - دە؟». «ياق، ياق، ياق...» - ئۇ: «ياق» دىن بىرنىلا دېۋىدى، ئاغزىدىن ئون نەچچە «ياق» بىراقلا چىقىپ كەتتى. «ئاغزىڭغا «ياق» ئوقى بار پىلموت ئورنىتىۋالغان ئوخشىمامسەن - ھە، ساۋاش. ھا - ھا - ھا!...». يىگىت مەستىن نېرى كەتتى. ئۈنىڭ ئۈمىدى ئاخىرقى ئاپتوبۇستا ئىدى.

تاقەت دېگەننىڭ چېكى بولمايدىكەن، خۇددى ئۈنىڭ شەكلى بولمىغىنىغا ئوخشاش. يىگىت خۇددى بىرسى بىلەن جاھىللىقتا بەسلەشكەندەك سوغۇق، ئاچلىق، خورلۇق ئازابلىرىغا چىداپ كەچ سائەت 10 غىچە يەنى بۇ شەھەرنىڭ

كوچا ئاپتوبوسلىرى توختىغۇچە بىكەتتە قولىنى ئۇۋۇلاپ، تىترەپ، تىللاپ، ۋەدىلەشكەن قىزنى ساقلىدى. مانا، ئاپتوبوسلار توختىۋىدى، ئۇنىڭ ئاخىرقى ئۈمىدى ئۈزۈلدى - دە، قىزنىڭ يانىغا بېرىش، ئۆزىنىڭ پىداكارلىقى ئۈستىدە مەلۇمات بېرىپ، قىزنى ئەيىبلەش قارارىغا كەلدى. لېكىن يانچۇقتىكى پۇلى كوچىدىكى بېلىتى قىممەت ماشىنىلارغا يەتمەيتتى. يىنىدا ئون كوي تۆت موچەن پۇلى بار. ئون كوينى پارچىلاشقا بولمايدۇ، سەۋەبى قىز بىلەن بىللە خەجلەشكە تەييارلىغان بار - يوق پۇلى شۇ. تۆت موچەن بىلەن چوڭ كوچا ئاپتوبوسلىرىدىلا ئۇ يەرگە بېرىشقا بولىدۇ، تاكسى ياكى مىنىبوسلارنىڭ بېلىتى كەلمەيدۇ.

ئۇ، ئون كويچەننى قولىغا ئالدى. بىر تەخسە لەغمەن بەش كويچەن، توققۇز كويچەنگە بىر تەخسىدىن لەغمەنمۇ كەلمىسە، قىزنى نېمە بىلەن كۈتىدۇ. «پىيادە مېڭىش كېرەك، - دەپ ئويلىدى ئۇ، - سائىتىگە 7 - 8 كىلومېتر ماڭالايمەن، كۆپ بولسا بىر يېرىم سائەت كېتىدۇ. . . »

يىگىت ئاچ قورساق، ھېرىپ - چارچاپ قىز ئوقۇۋاتقان ئالىي مەكتەپكە كەلدى. مەكتەپنىڭ چىراغلىرى ئۆچكەن، خۇددى بۇ قورۇدا ئادەم يوقتەك جىمجىت. ئۇ، قىزنىڭ ياتقىنىنىڭ دېرىزىلىرىگە قارىدى، ئاندا - ساندا يورۇق دېرىزىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھەممىلا دېرىزىلەر قاراڭغۇ. «ئۇ چوقۇم مېنى ئويلاپ ياتىدۇ، خىيال بىلەن ئۇخلىيالمايۋاتىدۇ» دەپ ئويلىدى يىگىت. چۈنكى قىزنىڭ ۋەدىلىرى ئۇنىڭ قەلبىگە قەسەم بولۇپ ئويۇلغان. يىگىت ئوقۇش بىناسىغا كىردى. سىنىپلارنىڭ ھەممىسى قۇلۇپلاقلىق. ئۇ ئالتىنچى قەۋەتكە - قىزنىڭ سىنىپى بار زالغا چىقتى. ئۇ يەرمۇ قاراڭغۇ. ئۇ بىر ئوچۇق دېرىزىدىن تۆۋەنگە قارىدى. مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا بىر پىكاپ توختىدى. غۇۋا يورۇقتا پىكاپتىن ئىككى قىز، ئىككى يىگىت چۈشتى. ئۇ، قىزلارنى تونۇدى - دە، بېشى ئايلىنىپ غالىلداپ تېخىمۇ قاتتىق تىترىدى. «شۇ، نەق شۇ! ئالدامچى!» دېدى ئۇ. لېكىن غەيرىي ئاۋاز: «ياق، ئەمەس!» دېدى. قىزلار يىگىتلەر بىلەن خوشلىشىپلا قاراڭغۇلۇق ئىچىگە غايىب بولدى. «شۇ، ئالدامچى!» دېدى يىگىت. غايىب ئاۋاز رەت قىلىپ: «ياق، خاتالاشتىڭ، ئۇ ياتقىدا سېنى ئويلاپ ياتىدۇ» دېدى. ئۇنىڭ قورسىقى ئىچىپ قەغەز يىگۈدەك ھالغا كەلدى. ئۇ ماڭماقچى بولدى، لېكىن ماڭغۇدەك ھالى يوق ئىدى. ئۇ ئىختىيارسىز قىزىق رادىئاتورغا دۈمبىسىنى چاپلىدى - دە، داق سېمونت يەردە پۇتلىرىنى سۈنۈپ ئولتۇردى. «مېنىڭ سەۋۋر - تاقىتىمنى ئۇ بىلسۇن! - دېدى ئۇ پىچىرلاپ، - توغرا، ئۇخلا. تاقىتىڭنىڭ چەكسىزلىكىنى يالغۇز قىزلا ئەمەس، خەلقى ئالەم تۈگەل بىلسۇن».

ئاپەت

ئوغلى ئالتە قەۋەت بىنانىڭ ئۆگزىسىگە چىقىۋالغان، ئانا يەردە تۇرۇپ زارلىماقتا، ئۇ، بىنانىڭ ئۆگزىسىدە تەنتەربىيىچىدەك يالىڭاچلىنىپ مېڭىپ يۈرۈپتۇ.

- جېنىم بالام، جېنىم ئوغلۇم، ئايلىنىپ كېتەي، بوپتۇ كوچا سۈپۈرۈپ، ئۇخلىماي چاي سېتىپ پۇل تاپاي، تاپقىنىمنى بىر پۈڭچەن خەجلىمەي ساڭا بېرەي، ئۇنداق قىلما، قايتىپ چۈش بالام!

- ياق، سەكرەيمەن! - دېدى ئوغلى گىرۋەككە يېقىنلىشىپ، - ماڭا ھازىرلا 300 كويچەن بېرىسەن، بولمىسا سەكرەيمەن!

- ماقۇل، بالام. ئۆيدىكى ئاخىرقى بىر گىلەمنى سېتىپ كېلەي، سەكرىمە.

ئانا بىرىنچى قەۋەتتىكى ئۆيگە ئالدىراپ مېڭىۋىدى، ۋېلىسىپىت بىلەن تىنەش يېتىپ كەلگەن چوڭ قىزى ئۇنى توتۇۋالدى.

- ئاپا! - دېدى قىزى يىغلامسىراپ ئاپىسىنى قوچاقلاپ، - گىلەمنى قوي، مانا 200 كوي، تەۋەررۈك دەيسەنۇ، ساتىمەن دەيسەنغۇ ئۇ گىلەمنى؟

ئانا پۇلنى ئالدى - دە، قولىغا يەملىك تۈتۈپ قۇشنى چاقىرىۋاتقان قۇشچىغا ئوخشاش ئاسمانغا قارىدى:

- چۈش بالام، مانا پۇل، دېگىنىڭنى قىلدىمغۇ، مانا 300 كوي! . . .

- ياق! - دەپ ۋارقىرىدى بالا ئۆگزىنىڭ گىرۋىكىدە تۇرۇپ، - ئەپچىقىپ بېرىسەن!

- چۈشمەمسەن لۇكچەك! - دەپ ۋارقىرىدى قىزى غەزەپ بىلەن، - دادامنىڭ بېشىغا چىقتىڭ، ئەمدى ئاپامنىڭ بېشىنى يەي دەمسەن!

- ئانداق دېمە قىزىم، چىقسام چىقاي، دېگىنىنى قىلمىسام ئۇنىمايدۇ ئۇ ئۇكاڭ!

- دېگىنىنى قىلمىسام دەپ يۈرۈپ مۇشۇ كۈنگە قالدىڭ، ئاپا!

- چىقاي بالام، مېنى قويۇۋەت، مەن چىقاي!

- ئانداق بولسا مەن چىقاي، سەن قانداق چىقالايتتىڭ؟

- بالىنى دەپ چىقىمەن. بالىنى دەپ قايسى ئانا قايسى ئوتقا كىرمىگەن، قايسى كۈننى تارتمىغان، بالام!

ئارانلا يول ماڭىدىغان ئانا بىنا پەلەمپەيلىرى بىلەن ئالتىنچى قەۋەتنىڭ زالىغا قاراپ ھاسىراپ - ھۇمۇدەپ، ئۆمىلەپ دېگۈدەك مېڭىشقا باشلىۋىدى، قىزى ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ بىللە ئۆرلىدى. ئانىمۇ دېگىنىنى قىلىدىغان جاھىللاردىن ئىدى.

- ئون مىنۇتقىچە چىقمىساڭ تۆۋەنگە سەكرەيمەن!

ئاتا - ئانىسىنى قان يىغلىتىپ، دادىسىنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولغان بۇ مۇز قاپاق، جۈدۈن چىراي بالىغا پۈتۈن ھويلىدىكى چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن قاراشماقتا.

- ساقچىغا تېلىفون بەردىم، ھازىرلا يېتىپ كېلىدۇ!

- دېدى بىرسى كۆپچىلىككە.

- نېمە قىلغىنىڭز بۇ؟ - دېدى بىر ياشانغان ئادەم،

- ساقچى نېمە قىلالايتتى، سەكرەتمەكچىمۇ سىز ئۇنى؟

- ساقچى ئامال تاپىدۇ - دە!

- ئامېرىكا كىنولىرىدا ئامال كۆپقۇ!

- تىك ئۇچاردىن بىرسى كەلسە قانداق بولاركىن؟

- ئۆلتۈرمەيدىغان، ھوشسىزلاندۇرىدىغان ئوقتىن ئاتسا بولارمىكىنيا؟

- ساقچى ئامال تاپىدۇ!
- توغرا، ھۆكۈمەتنىڭ ئامالى كۆپ!
- چاغلىق، ئۇلارمۇ بىزگە ئوخشاش «مىكىن» دىن باشقىنى بىلمەيدۇ.
- ئۆزىنى تاشلىيالمايدۇ، پوپوزا بۇ!
- تاشلىسىمۇ تاشلايدۇ جۇمۇ، خروئىن چېكىدىغانلار سارالىق بولىدىكەن ئەمەسمۇ!
- تاشلىسىمۇ تاشلىسىكەن، موماي بىچارە بۇ ئاپەتتىن قۇتۇلاتتى. بىچارىگە بىر مىنۇتمۇ ئارام يوق!

ھەق گەپمۇ، قۇرۇق خىيالمۇ، رەسمىيەت گەپلىرىمۇ، ئېچىنىشمۇ، مەسخىرىمۇ، غەزەپ - نەپرەتمۇ تىل بىلەن ئېيتىلدى، ئەمما مومانىڭ پىداكارلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالالايدىغان بىرمۇ ئادەم ئوتتۇرىغا چىقمىدى. موماي ئاخىر ئالتىنچى قەۋەتتىكى زالىغا چىقتى. ئۇ يەردە ئۆگزىگە ئېچىلغان تۇڭلۇك، تومۇر شوتا تۇرۇپتۇ. موماي ياماشتى، قىزى ئۇنىڭ پۇتلىرىنى بىرىنچى بالداققا دەسسەتتى، لېكىن لىكشىپ تۇرىدىغان تۆمۇر شوتىنىڭ ئىككىنچى بالدىقىغا موماي پۇتىنى زادىلا ئالالمىدى، قىزىمۇ ئامال قىلالمىدى. بىر پۇتىنى يۇتكىسە تۆۋەندىكى پۇتى بالداقتىن چىقىپ كېتەتتى. موماي ھۆركىرەپ يىغلىدى، قىزى ئاننىڭ نالىسىغا چىدىيالماي شوتىغا يامىشۇىدى، ئانا قىزىنىڭ ئاياغلىرىغا ياماشتى:

- مەن چىقمىسام ئۇ جاھىللىق قىلىپ سەكرەيدۇ، بالام!
- سەكرىسە سەكرىسۇن، ئاپەتتىن قۇتۇلسىمەن، جېنىم ئاپا!
- تىلىڭ كۆيەر ئىلاھىم، ئۇكاڭنى ئاپەت دەمسىنا؟
- ھەممە خەق شۇنداق دەۋەتسا، سەنلا ئۇنداق دېمەيدىكەنسەنغۇ، ئاپا!
- ئۇ دېگەن مېنىڭ كەنجى بالام، مېنىڭ يۈرىكىم، سەنمۇ ئانا بولغاندا بىلىسەن!

قىز ئاننىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى، يۈزىنى ئاننىسىنىڭ يۈزىگە ياقتى. ئۇلارنىڭ كۆز ياشلىرى قوشۇلۇپ يېڭى (ئەسلى كونا) بىر قەسەم شېئىرنى يازدى:

ئانىلار تۇغمايدۇ ئاپەتنى،
ئانىلار ياراتقان تاقەتنى.
ئانىلار بولمىسا ئالەمدە،
يەر يۈزى بىلمەيتتى مۇھەببەتنى. . .

بۇ شېئىر بۇ ئائىلىنىڭ تارىخى، بۇ ئائىلىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىڭ نېگىزى، ئانا بولمىغان بولسا بۇ ئائىلە بولمايتتى، ئاننىڭ چەكسىز سەۋر - تاقىتى بولمىغان بولسا جەبرائىل بىلەن ئەزرائىل بۇ ئائىلىگە ھازىرقىدىنمۇ كۆپ قېتىم كىرگەن بولاتتى. ئەركە ئۆسكەن ئوغلى 16 يېشىدا مەكتەپتىن ئىچكىرىگە قاچقاندا، دادىسى دەردىنى ھاراقتىن ئالدى، ئەمما ئانا كۆز يېشى بىلەن تاقەتكە ئىلتىجا قىلىپ تولۇق ئۈچ يىلنى ئۆتكۈزدى. بىر كۈنى ئوغلى تۇيۇقسىزلا ناھايىتى نۇرغۇن پۇل ۋە ماللار بىلەن پەيدا بولغاندا دادىسى: «بالام مېنى دوردى، قالتىس تەدبىرلىك، چوقۇم روكفىللىر بولىدۇ!» دەپ كۆرەڭلىدى. ئانا بولسا بالىسىغا سوئال بىلەن قاراپ: «ئوغرىلىق قىلدىڭمۇ ياكى ئاق، ساتتىڭمۇ؟ ماڭا راستىڭنى دە بالام؟» دەپ يېلىندى. ئوغلى ماختىنىپ راست گەپ قىلدى: «ئىككىلىسىنى قىلدىم!». «بۇندىن كېيىن يەنە قىلامسەن؟»، «ياق! - دېدى بالىسى قەسەم بېرىپ، ئىللا - بىللا قىلمايمەن!». ئانا بالىسىنىڭ قەسىمىگە ئىشىنىپ بىردىنلا بەش ۋاق نامازغا ئوقۇيدىغان بولۇۋالدى. ھەر ۋاق نامىزىدا بالىسىغا خۇدادىن ئىنساپ تىلىدى. ئاننىڭ ھەر كۈنى، ھەر مىنۇتى ۋەھىمە، دەككە - دۈككە بىلەن ئۆتتى، لېكىن دادا كۈنلىرىنى ئاشخانىلاردا، بازار مەركەزلىرىدە ھاراق ئىچىپ كۆڭۈل ئېچىش بىلەن ئۆتكۈزدى.

ۋەھىمە ئاخىر ئەمەلىيەتكە ئايلاندى. ئوغلىنى بىر كۈنى تۇيۇقسىزلا ساقچىلار تۇتۇپ كەتتى، ئۆيىنى ئاقتۇرۇپ بارلىق نەق پۇل، مال - دۇنياسى نەلەرگىدۇر ئېلىپ كەتتى. دادا ئەلەمگە چىدىماي قاتتىق ئىچتى - دە، كوچىدا يىقىلىپ، كوچىدا جان بەردى. ئانا ئەرنىڭ دەردى، بالا جۇدالىقىنى يەنىلا سەۋر - تاقەت بىلەن ئۆتكۈزدى. بىر يىلدىلا ئۇنىڭ چاچلىرى ئاقىرىپ، بەللىرى مۇكچەيدى، چىشلىرى چۈشۈپ، كۆزىنىڭ خۇنى ئاجىزلىدى. . .

بەش يىلدىن كېيىن ئوغلى قايتىپ چىقتى، قانداق ۋە نېمىشقا قايتىپ چىققانلىقىنى ئانا بىچارە سوراپمۇ قويمىدى، ئۇ ھەممىنى ئۆزىنىڭ چىن كۆڭلىدىن تىلىگەن تىلەكلىرىنىڭ مېۋىسى دەپ چۈشەندى.

لېكىن بالا ئۇنىڭغا راستلا ئاپەت بولدى: ئۆيىدە ساتمىغان ھېچنېمە قالمىدى. كىشىلەرمۇ مومايغا بىر موچەن قەرز بەرمەيدىغان بولدى. ئوغلى بىر كۈنى: «پۇل تاپ قېرى!» دەپ ئانىسىغا پىچاق تەڭلىدى. ئانا: «ماقۇل، بالام!» دېدى ۋە ئېرىنىڭ بىر تىجارەتچى دوستىغا يېلىنىپ يۈرۈپ، يالغان ئېيتىپ پۇل ئەكەلدى. بالا ئانىغا ئەھدىت سېلىۋەردى. ئانا ئاز بولسىمۇ ئامال قىلىپ ئۇنى پۇل بىلەن تەمىنلەپ كەلدى. مۇنۇ بۇگۈنكىسى شۇ ئىشلارنىڭ داۋامى، خەلقى ئالەمگە ئاشكارىلىنىشى!

بالىسى ئۆگزىدە تۇرۇپ يەنە ۋارقىرىدى:

- ئاخىرقى بەش مىنۇت، ئەمدى چىقمىساڭ سەكرەيمەن!
- چىقاي بالام، جېنىم بالام، مانا ماڭدىم!

ئانا يەنە ياماشتى، لېكىن ئۇنىڭ نە پۇتىدا، نە قولىدا ماغدۇرى قالمىغاندى، ئۇ بىرىنچى بالداقنىمۇ دەسسەيلەمدى.

ئانا يەنە ھۆركىرەپ يىغلىدى، ئۇنىڭ ئۆچۈن شۇنچە چوڭ قورۇدىن بىرمۇ پىداكار چىقمىدى. گويا ھەممىلا ئادەم ئوغلىنىڭ سەكرىشىنى كۈتۈۋاتقاندەك ئىدى.

بىردىنلا ئۇنىڭ يېنىدا كىيىملىرى ناچار، قاداق قوللۇق بىرسى پەيدا بولدى:

- دۇمبەمگە چىڭ يامىشىڭ، مەن سىزنى ئەپچىقىمەن!
- دېدى ئۇ مومانىنى ھاپاش قىلىپ، - چىڭ تۇتۇڭ، قورقماڭ!

بۇ ئادەم دەرۋازىۋەن - ھاراقكەش (ئېرىنىڭ ئۇلپىتى) تۇردى شوپاڭ ئىدى. ئۇ، مومانىنى ھاپاش قىلىپ ئۆگزىگە

چىقاي دېگەندە سىرتتىن ساقچى ماشىنىسىنىڭ ئەنسىز ئاۋازى ئاڭلاندى. تۇردى شوپاڭ بىلەن ئانا ئەمدىلا ئوغۇلنىڭ ئاياغلىرىنى كۆرۈۋىدى، ئوغۇل تۆۋەنگە ئۆزىنى ئاتتى. ئانا: «بالام!» دەپ ئاخىرقى قېتىم قاتتىق ۋارقىرىدى.

ئەتىسى ئانا - بالىنىڭ تاۋۇتى بىللە ئۇزىتىلدى.

غەيرەت

- غەيرەت - كۆچ، تالانت، بايلىق. ئۇمۇ بىر خىل قابىلىيەت! - دېدى ياشلىقىنى ئېلىكتىر مېگە تەتقىقاتىغا بېغىشلىغان، ئەمما ئەدەبىيات، تارىخ ۋە پەلسەپىنىمۇ ياخشى كۆرىدىغان، بۇ ساھەلەردىمۇ نۇرغۇن كىتاب ئوقۇپ، بىلىم توپلىغان يىگىت دوستىغا رومكىسىنى ئىتتىرىپ قويۇپ.

ئۇلار سۆھبەتلەشكىلى ئىككى سائەتتىن ئاشتى. بۇ ئۇچ يىگىتنىڭ ئەڭ كۆڭۈللۈك ئىشى مۇشۇ خىل سۆھبەت. ئۇچ يىگىتنىڭ ئەڭ گەپدانى - ئادىل، ئۇنىڭ ئاغزى بېسىلمايدۇ. ئۇ بىر ژۇرنالنىڭ مۇھەررىرى. ئىككىنچىسى ئۆتكۈر، ئۇ دوختۇر بولغىنى بىلەن ئەدەبىياتنى كەسپىدىنمۇ ياخشى كۆرىدۇ. ئۇنىڭ ھېكايە، پوۋېستلىرى ئېلان قىلىندى. ھەر قېتىم قەلەم ھەققى ئالغاندا ئۇ دوستلىرىنى مېھمان قىلىدۇ. ئۇچىنچىسى شۆھرەت، ئۇ كەمسۆز، لېكىن ئۇچىنىڭ ئىچىدە كىتابىي بىلىمى ئەڭ كۆپىمۇ شۇ. ئۇلارنىڭ ئۇچىلىسى خەنزۇ، ئېنگلىز تىللىرىنى بىلىدۇ. شۆھرەت تېخى كەچكۈرىتا ئۆگىنىپ يۈرۈپ ھازىر پارسچە ۋە تۇركچىنىمۇ ئۆگىنىۋالدى. ئۇ بىچارە شۇ قابىلىيىتى ۋە بىلىمى بىلەن ھازىر بىر باسما زاۋۇتتا ئېلېكتر مېگە بىلەن بەت ياسايدىغان ئىشچى بولۇپ ئىشلىمەكتە. پۈتۈن زاۋۇت ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتىماي: «ستودېنت - داشۆسىڭ» دەپ چاقىرىشىدۇ.

- ئىچە ئادىل، - دېدى شۆھرەت رومكىنى دوستىنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويۇپ، - ئارىمىزدا كۆتۈرۈشلۈكمۇ، ناتىقمۇ سەن، كۆپرەك ئىچىشىڭ كېرەك.

- ئىچىسەم ئىچەي، ئەمما ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈنلا ئىچىمەن. يەنە شۇ كونا گەپ: خىزمەت قىلىۋاتقىنىمىزغا ئۇچ يىلدىن ئاشتى، تىرىشىمىز، تىرىشىمىز، ھېچ قىردىن ئاشالمايمىز، ماۋاشىمىز يەنە شۇ 3 - 4 يۈز كوي، نە يۇرىدىغان قىزىمىز، نە كىچىككىنە بولسىمۇ مەنسىپىمىز، ئۇنۇتۇلىمىزمۇ يوق. ھېچقانچە بىلىمى يوق، تىرىشمايدىغانلارنىڭ ھەممىلا نېمىسى بار. مەسىلەن، مېنى ئالساڭ، ئىدارىدا سەككىز سائەت باش كۆتۈرمەي تەھرىرلىك قىلغاندىن سىرت ئاخشاملىرى يېرىم كېچىگىچە كوررېكتور كۆرىمەن، تەرجىمە قىلىمەن، لۇغەت ئاختۇرىمەن، كەم دېگەندە تۆت سائەت ئىشلەيمەن.

- تۆت سائەتكە سەككىز سائەتنى قوشساڭ ئاران 12سائەت بولىدىكەن. بىلىسەنغۇ، بالزاك سوتكىسىغا 18 - 20 سائەتلەپ ئىجاد قىلغان.

- شۇنىڭ ئۈچۈن 18 يىلدا 90 رومان - ھېكايە يازغان - دە!

- ئۇ دېگەن بالزاك، مەن دېگەن ئادىل. ئۇ دېگەن فرانسوز، مەن دېگەن ئۇيغۇر.

- ساپلا تەتۇر گەپ قىلىدىكەنسەن، ئاداش. ئامېرىكىلىق، ئەنگلىيىلىك، فرانسىيىلىك، ياپونىيىلىك قىلالىغاننى ئۇيغۇرلار نېمىشقا قىلالمايدۇ؟ بىزدىن يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىلەن مەھمۇد قەشقەرى چىققاندا، ياۋروپانىڭ كاتتا يۈلتۈزى بولغان دانتىمۇ تۇغۇلمىغان، ئۇ چاغدا روسلار قەدىمىي ئورمانلىق ئىچىدە ئوۋچىلىق قىلاتتى، ياۋروپا ئۇخلاۋاتقاندا بىز ئۇيغانغان... دېگەندەك ئۇزۇندىلىرىڭ بار يىگىت بۇگۈن گېپىڭنىڭ تەتۇرسىنى دەۋاتىسەنغۇ!

ئۇتكۇر ئادىلنىڭ نالىسىغا ھېسداشلىق قىلىسىمۇ، ئەتەي ئۇنى گەپكە سالماق بولدى ۋە يەنە:

- سەن ئارانلا 12 سائەت ئىشلەيدىكەنسەن، بىزنىڭ شۆھرەت سەككىز سائەت زاۋۇتنىڭ ئىشنى قىلىدۇ، ئاخشىمى ئۇچ سائەت كەچكۈرىتا ئوقۇيدۇ، 11 سائەت بولدىمۇ. ھەر كۈنى كەچكۈرىتىن قايتىپ كېلىپ ئىككى سائەتتىن - ئۇچ سائەتكىچە ئەدەبىيات، پەلسەپە ئۆگىنىدۇ. قانداق، سەندىن جىقمىكەن؟ قارا، ئۇ غەمسىز، ئۆمۈر بويى ئىشچى بولۇشقا بەل باغلىغاندەك، زارلىمايدۇ. ئاخىرقى غەلىبە زارلىمايدىغانلارغا مەنسۇپ جۇمۇ، ئاداش.

- سەن دېگەن كاللاڭغا بېتىوننىڭ روھىنى قاچىلىۋالغان دوختۇر. 3 - دۇنيا ئۇرۇشى بولسا، يارىدارلارنى داۋالىغىلى ئىسپانىيىگە، يېڭى زىللاندىيىگە، سەھرايى كەبىرگە بارساڭ، دۇنيا سېنى تونۇسا، ئۇيغۇردىن چىققان بېتىون بولۇپ چىقساڭ - ھە!

- سەن ئادىل تولا تاماخور بولۇپ كېتىپسەن، - دېدى شۆھرەت كۈلۈپ قويۇپ، - ئېرىشكەنلەرنىلا ئويلىماي، ئۆمۈر بويى تىرىشىپ ھېچنېمىگە ئېرىشمەي ئالەمدىن ئۆتكەنلەرنىمۇ ئويلاپ قوي. چېرىشۇسكىي يىگىرمە نەچچە يىل تۇرمىدە ياتتى. تۇرمىدە يېتىپ 11 ئايدا «نېمە قىلىش كېرەك» دېگەن رومانىنى يازدى. ماركس بىر ئۆمۈر ئىجاد قىلدى. ل. تولىستويغىمۇ نە ئۇنۇتۇلۇپ، نە مەنسەپ تەگكىنى يوق. يەنە...

- بولدى، بولدى، گەپ قىلمىسام بىردەمدىلا دۇنيانى پىرقىراپ، مىسالدىن نەچچە مىڭنى تېپىپ بېرەمدۇ نېمە مۇنۇ ئېلېكتر مېگە، - دېدى ئادىل دوستىغا قاراپ قويۇپ، - قۇيە، راسا ئىچەيلى، شۇپىنخائۇئېردەك ئىچەيلى. مەن ھاياتىمنى ئاشۇ پېسىمزم پەلسەپىسىنىڭ ۋەكىلىگەتەقلىد قىلماقچىمەن.

- ئۇزۇكمۇ ئوخشايسەن، - دېدى شۆھرەت دوستىنىڭ بۇدۇر چاچلىرىنى سىيلاپ قويۇپ، - چاچلىرىڭ بۇدۇر، بېشىڭ يوغان، بوينۇڭ قىسقا، پاكار، گەۋدىلىك، بىرلا ئوخشىمايدىغان يېرىڭ، ئۇ كۆك كۆز، سەن قارا كۆز.

- ئۇنىڭ ئىككى كۆزىنىڭ ئارىلىقى كەڭ ئىدى، بۇنىڭ تار، - دېدى ئۇتكۇرمۇ كۈلۈپ.

- يەنە بىر ئوخشىمايدىغان يېرى، ئۇ مەرد ئىدى، بۇ بىر خەسىس. شوپىنخائۇئېر پۈتۈن پۇلىنى مېيىپ ھەربىي، تۇل خوتۇن، يېتىم بالىلار جەمئىيىتىگە ئىئانە قىلىۋەتكەن، خىزمەتچىسى بىلەن ئىتىغىمۇ نۇرغۇن پۇل قالدۇرغان. لېكىن سەن ئادىل بىزدەك ئاغىنىلىرىڭگىمۇ

بىر كويچەن قالدۇرمايسەنغۇ دەيمەن؟

- ئۇنىڭ پەزىلىتىنىڭ مېغىزى غەيرەت - جاسارەت، يەنى ئىراده پەلسەپىسى. مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇش ئۈچۈن بەسلىشىش، كۈرەش قىلىش كېرەك. مانا مەن بەسلىشىشكە ئۆزۈمنى ئاتىدىم، ئۆمۈر بويى بەسلىشىمەن؛ شوپېنخائۇئېر مەغرۇر، ئۆزۈمچىل، هاكاۋۇر ئىدى!

- ئۇ تاماقنى جىق يەيتتى، ئاڭلىغانمىدىڭ، ئۇ بىر قېتىم ئىشتىها بىلەن تاماق يەۋاتقاندا بىرسىنىڭ ھەيران بولۇپ قاراپ تۇرغىنىنى بايقاپ قالىدۇ - دە، ئۇنىڭغا قاراپ: ئەپەندىم، ھەيران قېلىۋاتامسىز؟ دۇرۇس، مەن سىزدىن ئۈچ ھەسسە كۆپ تاماق يەيمەن، ئەمما مېنىڭ مېڭەمىۋ سىزدىن ئۈچ ھەسسە كۆپ ئىشلەيدۇ، دېگەن!...

ئۇلار قاقاقلىشىپ كۈلۈشۈپ ئەمدى گەپنى شوپېنخائۇئېرنىڭ دۇشمىنى گېگىلغا يۆتكىۋىدى، ياندىكى جوزىدىن ئېگىز بىر يىگىت قولىغا بوتۇلكىسىنى ئېلىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى:

- سىلەر ئۇيغۇرمۇ ياكى ئورۇسمۇ، ئامېرىكىلىقمۇ يە جوھۇتمۇ؟ - دېدى ئۇ دەلدۇگۇنۇپ، - ھەي... جوھۇتقۇ دەيمەن؟

- شۇنداق بولساق قالتىس بولاتتۇق! - دېدى ئادىل كەلگۈچىگە نەپرەت بىلەن ئالىيىپ.

- جوھۇت قالتىسما؟

- قالتىس بولماي! ماركس بىلەن ئېينىشتېينمۇ جوھۇت. جوھۇتلارنىڭ ئاجايىپ ئالىملىرى بار. نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن دۇنيادىكى 102 يازغۇچىنىڭ 11 ى جوھۇت، قالتىس بولماي نېمە؟

- يەھۇدي - جوھۇتمۇ؟

- ھەئە، جوھۇت.

- سەن جوھۇت، سەنلەر جوھۇت، - دېدى كەلگۈچى دەلدۇگۇنۇپ، - باياتىن ئاڭلاپ ئولتۇرسام بىر ئېغىزمۇ ئۇيغۇرچە گەپ قىلىشمىدىڭ، ژۇي ئىتنىڭ بالىلىرى!

- خاپا بولما دوستۇم، قېنى ئولتۇر! - دېدى شۇھرەت كۈلۈمسىرەپ ئورۇن كۆرسىتىپ، - ئەمدى ئۇيغۇرچە سۆزلەيلى، ماقۇل.

- مەن پىپا (توپ سېتىش بازىرى) دا سەي ساتىمەن، - دېدى كەلگۈچى قوللىرىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ، - كۈنىگە ئاز بولسا 200 كوي، بولسا 500 كوي تاپىمەن!

- يارايسەن، بىزنىڭ بىر ئايلىق ماۋاشىمىزنى بىر كۈندە تاپىدىكەنسەن، ئاداش.

- تاپىمەن، مەن ساڭا ئوخشاش ئوتتۇزغا تەڭ!

- مىسىر پەيلاسوپى قاقومانىڭ: «ئوچۇق - يورۇقلۇق سەممىيەتتىن بىشارەتتۇر» دېگەن مەشھۇر سۆزى بار، - دېدى ئادىل غەزىپىنى بېسىپ، - ئوچۇق - يورۇق گەپ قىلدىڭ، راست سەن بىزدەك ئوتتۇزنىڭ پۇلىنى تاپىدىكەنسەن، قېنى ئولتۇرغىنا!

- نېمە، قۇقا... دېدىڭما، ئۇ كىم؟

- مىسىرلىق...

- مىسىر دېگەن جوھۇتما؟

- نېماندىق جوھۇتقا ئۆچلۈك قىلىسەن، ياكى ناتسىستمۇ سەن؟ - دېدى ئاخىر ئادىل چىدىماي.

ئۇنىڭ گېپى تۇگىمەيلا كەلگۈچى قولىدىكى بوتۇلكا بىلەن ئادىلنىڭ بېشىغا ئۇردى، ئادىل ئورۇندۇقتىن دۇمىلاپ چۈشتى، بېشىدىن جىرقىراپ قان چىقتى. كەلگۈچى غۇلاچ كېرىپ، چاشىرىسىنى كېرىپ تۇرۇۋېلىپ ئىككىنچى مۇشتىنى شۇھرەتكە ئېتىۋىدى، شۇھرەت چاققانلىق بىلەن ئولتۇرۇۋېلىپ، ئۇنىڭ قولتۇقىدىن شۇڭغۇپ چىقىپ ئىككى مۇرىسىنى تۇتۇپ باش بىلەن ئۇرۇۋىدى، ئۇزۇنتۇرا ئوڭدىسىغا ئۆچۈپ كەتتى.

ئاشخانا ئوپۇر - توپۇر بولۇپ، ئادەملەر غالجىرلاشقان ئۇزۇنتۇرانى سۆرەپ ئەچىقىپ كەتتى، ئادىلنى دوستلىرى تاكسىغا سېلىپ دوختۇرغا ئېلىپ ماڭدى.

- غەيرەت قىل ئادىل، ھازىرلا دوختۇرخانىغا يېتىمىز!

- دېدى ئۆتكۈر كۆڭلىكى بىلەن دوستىنىڭ قان توختىمايۋاتقان بېشىنى چىڭ بېسىپ تۇتۇۋېلىپ، - غەيرەت قىل!

- ئۇ ھەقىقىي ئۇيغۇركەن، - دېدى ئادىل ئارانلا لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ، - ئۇنداقلار جەمئىيەتتە بىر قاتلام، مەخسۇسلا بىزدەكلەرنى ئۇرىدۇ، كالتەكچىلەر قاتلىمى، ھېچنېمە بىلمەيدۇ، ئۇرۇشقا ماھىر!...

- غەيرەت قىل دوستۇم، بىز ئۇلارنىمۇ يېڭەلەيمىز!

- چىدام - غەيرەتنىڭ يەڭگىنى ھەردەمىيادىمدا...

- غەيرەت قىل... غەيرەت!...

جاراھەت

ھازىرلا پارتلايدىغاندەك يالقۇنجاپ، ھەيۋەتلىك چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان پېچتا ئېرىگەن نەچچە مىڭ گرادۇسلۇق قىپقىزىل تۆمۈر ئېرىتمىسىنى پولات تاۋلىغۇچى قېلىپقا قۇيۇش قانچىلىك كۆڭۈللۈك - ھە؟

پولات تاياقچىلارنىڭ يۈگۈرۈشلىرى، ئۇلارنىڭ نەچچە قېتىم ئەيلىنىپ قىسقىراپ ماتېرىيالغا ئايلىنىشچۇ تېخى؟ ئەزىمەت ئۈچۈن دۇنيادا بۇ يەردىن كۆڭۈللۈك ماكان يوق. ئۇنىڭ گۆشلۈك يۈزىدىكى چىرايىغا تەسىر يەتكۈزۈپ تۇرىدىغان تاتۇقىمۇ، بەدىنىدىكى كۈچلۈك مۇسكۇللىرىمۇ، مىجەزىدىكى خۇشخۇيلۇق بىلەن ئېغىر - بېسىقلىقمۇ مۇشۇ سېختا پەيدا بولغان. ئۇ ئوقۇدى - ئىشلىدى، يەنە ئوقۇدى، يەنە ئىشلىدى، ئەمما شۇ سېختىن باشقا يەرگە بارمىدى. بالىلىق چاغلىرىدا مەكتىپىدىن يېنىپلا شۇ سېختا ئىشلەيدىغان دادىسىنىڭ يېنىغا ئالدىراپ كېلەتتى - دە، تۆمۈر شوتىلاردا ئوغلاقتەك يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ھەر بىر ئىشىغا قىزىقىپ زېن سالاتتى. ئۇ، چوڭ بولۇپ ئىشچى بولدى، ئىشچى بولغاندىمۇ ھەر يىلى نەمۇنىچى، ھەر قېتىم مۇكاپاتلىنىدىغان ئىشچى بولدى. مانا بۇ يىل ئۇ 24 ياشتا، بۇرۇنقىدەك 60 نەچچە گرادۇسلۇق يەرنى دەسسەپ تۇرۇپ پولات سۈيى ئاقىدىغان ئېرىقنىڭ داشقاللىرىنى بازغان بىلەن تازىلايدىغان ئىشچى ئەمەس، ئېلېكتر مېڭە بىلەن پېچنى باشقۇرىدىغان زامانىۋى ئىشچى.

ئۇ، ھەر قانداق ئىشنى قىلسا غىڭشىپ ناخشا ئېيتقاچ قىلىدۇ، ئادەملەر ئۇنىڭ قاپاق تۇرگىنىنى، قوپال گەپ

قىلغىننى زادىلا ئاڭلاپ باقمىدى، ئەمما ناخشىسىنى ھەر كۈنى ئاڭلايدۇ. ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭ، قاراقاش، قارا كۆز، قاڭشا بۇرۇن يۈزىدە كۈلكە - تەبەسسۇمدىن باشقىنى كۆرمەيدۇ. گويا ئۇ ئوڭ مەڭزىدىكى تامغا باسقاندەك كۆرۈندىغان تاتۇقى بىلەن پەخىرلەنگەندەك دائىملا كۈلۈمسىرەپ، خۇشال - خۇرام يۈرىدۇ.

بۇگۈن نېمە بولدىكىن، ئۇ غەمكىن، كەمسۆز ۋە خىيالچان. كىشىلەر بۇنىڭ سەۋەبىنى ھۇرىيەت ئىسىملىك قىزدىن كۆرىدۇ. زاۋۇت گېزىتىنىڭ مۇخبىرى مەن، دەپ دائىم كېلىدىغان بۇ بۇدۇر چاچلىق، ئويماق ئېغىز، ئاقسىرىق قىز بىر نەچچە قېتىم سۆھبەتلىشىپلا ئەزىمەتنىڭ مىجەزىنى ئۆزگەرتىۋەتتى. يۈزىدىكى تاتۇق سەۋەبىدىن قىزلارغا تىكىلىپ قارىيالمايدىغان بۇ يىگىت مۇھەببەت ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولغان ئەمەستە. بەلكى ئۇنىڭ قەلبىگە «مۇھەببەت تۇترۇقى» بولغان سۆھبەتلەر ھازىر يالقۇن پەيدا قىلغاندۇ. لېكىن قىز ھېسسىيات قوزغايدىغان مەنىلىك گەپلەرنىمۇ قىلمىدى:

- ئۆزۈمچىلا سوراپ باقتىم، مۇكاپاتلىرىڭىز بىلەن ئايدا قانچىلىك ئىش ھەققى ئالىسىز؟

- 2000 كويدەك.

- سىلەر قانچە جان؟

- ھازىر ئۇچ جان.

- «ھازىر» دېگىنىڭىزنى ئوچۇقراق چۈشەندۈرۈپ قويسىڭىز بولامدۇ؟

- بالىلارنىڭ كەنجىسىمەن، دادام، ئاپام ئۆچىمىزلا.

- ئۇنداقتا دادىڭىز بىلەن ئاپىڭىزنى سىز باقىدىكەنسىز - دە؟

- ياق، ئۇلارنىڭ پېنسىيە پۇلى بار.

- مۇنداق دەڭ. ئۇنداقتا سىلەر ئائىلىدە ئىقتىسادىي جەھەتتە ياخشىكەنسىلەر - دە؟

- شۇنداق دېيىشكە بولىدۇ.

- سىز نەدە جاپالىق ئىش بولسا تاللاپ يۈرۈپ قىلىدىكەنسىز، جاپالىق ئىشلار ئۈچۈن يەنە ئالاھىدە ھەق بېرەمدۇ؟

- ياق.

- يەنە قوشۇمچە بىر گەپنى سوراپ باقاي، ھۇرمەتسىزلىك بولسىمۇ.

- قېنى، سوراڭ.

- بانكىغا خېلى جىق پۇل قويغانسىلەر - ھە؟

- شۇنداق.

- سانىنى سورىمايلا قويايى، 10 - 20 تۈمەندىن جىق بولسا كېرەك؟

- . . .

- شۇنداق تۈرۈپ نېمىشقا ئۆيلەنمىدىڭىز؟

- . . .

بارى - يوقى مانا مۇشۇلار. بۇ خىل سۆھبەتتىن كېيىن خىيالچان بولۇپ قېلىش ئادەملەرنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ - دە، ئەلۋەتتە. «ئۇ قىز مېنىڭ پۇلۇمغا قىزىقتى. مەن نۇرغۇن كىتاب ئوقۇدۇم. پۇلغا قىزىققانلارنىڭ نىيىتى يامان بولىدۇ، بۇ، مېنىڭ تەسىراتىم، لېكىن نىيىتى يامان قىزلارنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلارمۇ بار. نىيىتى يامانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ ياخشى كۆرىدۇ. مەنمۇ شۇنداق قىلارمەنمۇ؟ نېمىشقا مېنىڭ روھىمنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىكى تىل بىلەن چۈشەندۈرگىلى بولمايدىغان گۈزەل نەرسىلەرنى بىلىشكە قىزىقماي بانكىدىكى پۇلىمىزغا قىزىقتى؟ بانكىدا خېلى جىق پۇلىمىز بارلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇ نېمىشقا يوشۇرۇن (ئۇھ) تارتتى. نېمىشقا ماڭا دېمەستىن ئۆيىمىزگە بېرىپ ئاپامدىن مەن توغرىلىق ئۇنى - بۇنى سوريدى؟ (ئەسەر يازماقچىمەن)، دەيمىش تېخى. ئاپامنىڭ مەن ئۈچۈن تەييارلىغان لاتا - پىتە، ئالتۇن - پالتۇنلىرىنى كۆرۈپ بېقىش ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئۈچۈن نېمىگە لازىم؟ ياق، ئۇنىڭ نىيىتى يامان، مەقسىدى مېنى قولغا چۈشۈرۈش، ئۇنداق بولمىسا نېمىشقا شۇنچە يوغان، شۇنچە سەت تاتۇقۇم كۆزىگە كۆرۈنمەي بانكىدىكى پۇلۇم بىلەن ئايلىق ئىش ھەققىم كۆزىگە كۆرۈندۇ - ھە؟ . . . »

ئۇ بىردىنلا ئۆزىنىڭ مىجەزىنى، كۈندىلىك تۇرمۇشنى ئۆزگەرتىۋەتكەن، تىنچ ھايات كۆلچىكىگە تاش ئېتىپ بۇزغۇن پەيدا قىلغان بۇ مۇخبىر قىز توغرىسىدا كەچكىچە ئويلىغاندىن سىرت يولدا كېلىۋېتىپ ۋېلىسىپىت ئۈستىدىمۇ يۈقىرىقىلارنى ئويلىدى.

- ئەزىمەتجان!

قىزنىڭ تونۇش ئاۋازى ئۇنى توختاتتى، ۋېلىسىپىتتىن چۈشۈردى، ئۇنى ئۆزىگە يانداش ماڭدۇرۇپ «خەلق باغچىسى» غا ئەكىردى ۋە سىمونت ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزدى:

- مەن سىزنى يېقىن دوستۇمدەك كۆرىمەن، - دېدى قىز گەپلىرى قولاشمىسىمۇ گەپ ياساپ سۆزلەپ، - سىزمۇ مېنى دوستۇم دەپ بىلەمسىز؟

- مەن قىزلار بىلەن دوست بولۇپ باقمىغان، - دېدى ئەزىمەت قىزدىن ئۆزىنى چاندۇرماي قاچۇرۇپ، - يەنە نېمىلەرنى بىلگۈڭىز كېلىدۇ؟

- ھېچ نەرسە سورىماي ئەمىسە، - دېدى قىز ئەزىمەتنىڭ گۆشلۈك يۈزىگە تىكىلىپ قاراپ، - تاتۇقىڭىز سىزگە ئاجايىپ ياراشقان. . .

قىز نازۇك بارماقلىرى بىلەن يىگىتنىڭ تاتۇقىنى سىيلاپ قويدى ۋە:

- قاراڭا، ئەينەكتەك سىلىق. چوغدەك تۆمۈر تەگكەن ئىكەن - ھە؟ ئۇ چاغدا بەك قاتتىق ئاغرىغان بولغىيدى. بىر قېتىم مېنىڭ قولۇمغا قاينىاق سۇ. . .

- سورايدىغان يەنە قانداق سوئاللىرىڭىز بار، - دېدى يىگىت بىردىنلا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، - مۇخبىر قىز، خىزمەت دائىرىڭىزدىن چەتنەپ كەتتىڭىزغۇ دەيمەن. تاتۇقۇم ياراشقان بولسا تانسىغا باراتتىم، سىزدەك قىزلارغا تىكىلىپ قارىيالايتتىم، ئۆز - ئۆزۈمنى كەمىستىپ يۈرمەيتتىم. سىز مەندە يوق سۈپەتلەر بىلەن مەدھىيىلەپ نېمىگە ئېرىشمەكچى؟ لېكىن بىلىپ قويۇڭ، مەن ئۇنداق ئوڭايلا قارماققا ئىلىنىدىغانلاردىن ئەمەسمەن!

ئەزىمەت ۋېلىسىپىتىغا مىنىپ ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى، قىز ئورنىدا ئولتۇرۇپلا قالدى. ئەزىمەتنىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى: «تاپقان ئازراق پۇلۇم روھىي دۇنيارىمدىن ئەزىزمۇ؟ نېمىشقا ئۇ دۇنيانى بىلىشكە قىزىقىدىغانلار چىقمايدۇ - يۇ، پۇل - پىچەك ئۈچۈن مەدھىيە ئوقۇيدىغانلار كۆپ؟» ئۇنىڭ يۈرىكى ئېچىشتى، يۈزى كۆيگەندە خۇددى شۇنداق ئېچىشقان، ئۇنىڭدىن بۇ جاراھەت قالغان ئەمەسمىدى. ھازىر يۈرىكى قاتتىق ئېچىشماقتا، ئۇنىڭدىنمۇ يۈزىدىكىدەك جاراھەت قالارمۇ؟

ھاماقەت

ئۇ ئۆزىنى ھەممىدىن ئۈستۈن چاغلايدۇ، ھېچكىم ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدۇ، ئۇنىڭ قولىدىن ھەر قانداق ياخشىلىقمۇ، يامانلىقمۇ كېلىدۇ. نۇرغۇن قېتىم دوستلىرى ئۈچۈن پىچاق يېدى، باشقىلار ئۈچۈن زىيان تارتتى، كىمكى ئۇنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ تۆت ئېغىز ياخشى گەپ قىلىپ قويسا، ئۇ بۇنداقلاردىن ھېچنېمىسىنى ئايىمىدى.

ئۇنىڭ پۇل تاپمىقىمۇ، بۇزدى - چاچتى قىلىپ يوقاتمىقىمۇ ئاسان: پىكاپى بىلەن ئەگەشكۈچىلىرىنى باشلاپ كۈلدىن (ئىچكى ئۆلكىلەردىن) سەي - كۆكتات، مېۋە - چېۋە ئەپچىقىۋاتقانلارنىڭ ئالدىغا بىر نەچچە يۈز كىلومېتر يەرگە بارىدۇ - دە، ئۇلارنى بىردە ئالداپ، بىردە قورقۇتۇپ ماشىنىلىرى بىلەن ئەرزان باھادىلا ئالىدۇ ۋە ئۇنى ئۇرۇمچىنىڭ دۇڭ سېتىش بازىرىغا ئەكېلىپ نۇرغۇن پايدىسىغا ساتىدۇ؛ سىرتتىن قوي - كالا ئەكەلگۈچىلەرنىمۇ ئۇستىلىق بىلەن كوملاپ ماللىرىنى ئېلىۋالىدۇ - دە، پايدىسىغا ساتالايدۇ؛ يۈك - تېرە، كىيىم - كېچەك، ھەتتا ماشىنا، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى سودىسىغىمۇ ئارىلىشالايدۇ ۋە ئوخشاشلا پايدا ئالالايدۇ. لېكىن تاپىدۇ، چاچىدۇ. يەنە تاپىدۇ، يەنە چاچىدۇ. شۇڭا تاپقىنىنىڭ بەرىكىتى يوق. قولىدىكى ئاشۇ كونا «ۋولگا» مارىكىلىق پىكاپىدىن باشقا نە ئۆيى، نە پۇلى، نە تۇزۇك كىيىم - كېچىكىمۇ يوق.

ئۇنىڭ دوستلىرىمۇ يانچۇقىدىكى پۇلىدەك كېلىپ - كېتىپ تۇرغۇچىلار. ئۇلار رېستوران - ئاشخانىلاردا بىر - بىرىگە قەسەم بېرىپ ئايرىلماس دوستلاردىن بولۇشىدۇ - دە، مەست بولۇشقاندىن كېيىن مۇشتلىشىدۇ، بىر - بىرىگە پىچاق كۆتۈرۈشىدۇ. باش - كۆزلىرىنى يېرىشىپ، كىيىملىرىنى تىتماتالاڭ قىلىشىدۇ... ئۇلارنىڭ قەسەم - ۋەدىلىرىمۇ كىيىملىرىدەك تىتماتالاڭ بولۇشىدۇ.

ئۇنىڭ ئاكا- ئۇكا، قېرىنداشلىرىمۇ ئۇنىڭدىن بىزار، ھەم ئۇنىڭغا ئىنتىزار: ئۇ، قولىغا پۇل چۈشكەندە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە كاللەك - كاللەك (نەچچە مىڭ كويلاپ) پۇل، پۇتۇن - پۇتۇن قوي گۆشلىرى، يەشىك - يەشىك مېۋە - چېۋە، ھاراق - پىۋىلارنى تارقىتىدۇ، بۇنداق چاغلاردا ئۇ گويا ھەرەمدىن قايتقان ھۇرمەتلىك ھاجى ياكى چەت ئەلدىن كەلگەن ئەزىز مېھمان. قېرىنداشلىرى ئۇنى تالىشىپ بىر - بىرى بىلەن يامانلىشىدۇ. ئۇ بولسا بۇنداق چاغلاردا ھەپتىلەپ - ئايلاپ ئۆيدىن - ئۆيگە يۆتكىلىپ مېھمان بولىدۇ، قانغۇچە ئۇخلايدۇ، ئۆزىنى تەڭدىشى يوق بەختلىك ھېسابلايدۇ - دە، خۇشاللىقىدىن سىرتقا چىقىپ سوتكىلاپ - سوتكىلاپ ھاراق ئىچىدۇ، تاكى تۇغقانلىرى بىزار بولغۇچە...

ئاخىر ئۇ سىرتلاردىن خۇددى ھازىرلا تۇرمىدىن چىققاندەك ۋەيرانە قىياپەتتە تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە قايتىپ كېلىدۇ - دە، ھەممىلا ئۆيدە سوغۇق مۇئامىلە، دۇشكەللەش ھەتتا تىل - ئاھانەتكە ئۇچرايدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇ تەستە ئوت ئالىدىغان «ۋولگا» پىكاپىغا كىرىپ كېتىدۇ - دە، يەنە پۇل تېپىشنىڭ داغدام يوللىرىدا كېچە - كۈندۈز چاپىدۇ.

ئۇنىڭ يىگىرمە تۆت يىللىق ھاياتى - ئۇنىڭ «شانلىق» تارىخى، ئۇنىڭ كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە سىناريىسى. ئۇ، بۇ سىناريىنى پات - پات كۆرۈپ تۇرىدۇ، بۇ تارىخ كىتابىنى پات - پات ۋاراقلاپ تۇرىدۇ. بۇ تارىخ ئۇنىڭ غۇرۇرى ھەم يۈرەك يارىسى. چۈنكى ئۇ مانا شۇ تارىخىدا ئادەم بولۇشنىڭ يولىنى ئىزدىدى. قانچە مۇشكۈلات، قانچە جەبرى - جاپا، تىل - ھاقارەت ۋە روھىي ئازابلارنى تارتتى: ئۇ، پەخىرلەنگۈدەك مەردلىكمۇ، نوچىلىقمۇ، خەير - ساخاۋەتمۇ، يارەدەم - شەپقەتمۇ قىلدى؛ يەنە ئۇنتۇمايدىغان تەجرىبە - ساۋاقلارغىمۇ ئىگە بولدى. لېكىن پاراغەت ئۇنى يەنىلا قارامىلىق، تەۋەككۈلچىلىككە ئۇندەپ كەلدى. ياخشىلىق، يامانلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇ ئۆزىنىڭ پېشانىسىنىڭ ئوڭ - تەتۈرلۈكىدىنلا كۆرۈپ كەلدى.

ئەنە ئۇ «ئىتتىپاق» كىنو - تىياترخانىسىنىڭ بېقىنىدىكى بوشلۇقتا پىكاپىنى توختاتتى. ئۇنىڭ قىسقا چاچلىق بېشى، يۇمىلاق، كۈلۈپلا تۇرىدىغان يۈزى پىكاپتىن چىقتى. ئۇنىڭ مەردلىك ئۇرغۇپ تۇرىدىغان قاملاشقان گەۋدىسى ئادەملەر ئارىسىغا شۇڭغىدى. ئۇ، ئادەملەرنى جەينەگدەپ، چەمبىرەك بولۇشقان ئادەملەرنىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتتى - دە، بەش تال «تەلەي چەمبىرىكى» سېتىۋالدى. ئۇ، چەمبىرەكلەرنى مەيداندىكى تاماكىلارغا ئاتمىدى، ئاستا دۇگىلەتتى. ئۇ ئۇچ قاپ «گۈاڭجۇ» تاماكىسى ئۆتتى. ئۇ، تاماكىلارنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قاقاقلاپ كۈلدى:

- مەن قالتىس تەلەيلىك!

- قالتىس مەرد!

ئۇنىڭغا تونۇش بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۇ يەنە قاقاقلاپ كۈلدى:

- سەنمۇ تەلەيلىك. تازا ئېچىرقىغان چېغىڭدا ماڭا ئۇچرىدىڭ، شۇنداقمۇ؟

- راست - يالغانلىقىنى رېستوراندا كۆرىمەن!

ئۇلار كۈلۈشۈپ رېستورانغا ماڭدى، ئۇلارغا يەنە تۆت يىگىت ئەگەشتى.

رېستوراندىن چىققاندا ئۇنىڭ يانچۇقلىرى قۇرۇقدالغان، روھى چۈشكەندى. ئۇ ئاغزىنى بۇزۇپ كىمندۇر تىللايتتى:

- ئىتتىن تۇغۇلغان بەدرەك - ھايۋان!

ئۇ، يالغۇز چىقتى. ھېلىقى تەلەيلىك «قەھرىمان» مۇ، ئۇلارغا ئەگەشكەن تۆت يىگىتمۇ يوق ئىدى. ئۇ، يىنىدىن تاماكا ئىزدىدى، تېپىلمىدى، پىكاپىنى ئوت ئالدۇرۇۋىدى، ئوت ئالمىدى. پىكاپنىڭ ئالدى قاپقىسىنى ئېچىپ ياغلىقى بىلەن بىر يەرنى تازىلاشقا باشلىغاندا، ئۇنىڭ مۇرىسىگە بىرسى ئاستا ئۇردى.

- ماڭا يارده‌م قىل!
- مەن تەييار، لېكىن ماشىنام تەييار ئەمەس!
ئۇلار تېزلا پىكاپنى ئوت ئالدۇردى - ده، يۇرۇپ كەتتى.
- مەردلىك سېنىڭ كەسپىڭ! - دېدى دوستى ئۇنىڭغا تاماكا چىشلىتىپ، - تاپسەن، خەجلەيسەن، ئاغىنىلىرىڭ سېنىڭ جېنىڭ، سەن دوستۇڭ ئۈچۈن جېنىڭنىمۇ تىكەلەيسەن، شۇنداقمۇ؟
- شۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ بىرمۇ دوستۇم يوق! - دېدى ئۇ ئەلەم بىلەن خۇرسىنىپ، - مېنىڭ پۇلۇمنى خەجلىسىلا دوست بولۇۋەرمەيدۇ، ماڭا كۆيۈنسە دوست بولىدۇ - ده. مەن دوست تېپىش ئۈچۈن مەردلىك قىلمايمەن، دۈشمەن تېپىش ئۈچۈن!
- دائىم تەتۇر گەپ قىلىسەن - هە!
توساتتىن ئىككى يىگىت پويىز ئىستانسىسىنىڭ مەيدانىدىن ماشىنىلارنى ئارىلاپ پىياده قېچىپ چىقتى. ئۇلارنىڭ كەينىده بىر توپ ئادەم - ساقچىلارمۇ بار ئىدى.
- تېز چىقىشە! - دېدى هېلىقى دوستى پىكاپ ئىشىكىنى ئېچىپ. ئۇلار چىققاندىن كېيىن ئۇنىڭغا بۇيرۇدى، - هەيده، مەرد يىگىت، مەردلىكىڭ سىناقتىن ئۆتسىلا 5000 كويچەن مۇكاپات ئالىسەن!
تۆت ئادەم ئولتۇرغان پىكاپ ئۇلانباي تەرەپكە قاراپ خېيىم - خەتەرگە قارىماي ئۇچقاندەك يۇرۇپ كەتتى.
ئۇ، قوغلاپ كېلىۋاتقان ساقچى ماشىنىلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپمۇ توختىمىدى، قېرى «ۋولگا» 100 كىلومېتردىن يۇقىرى سۈرئەت بىلەن ماشىنىلارنى ئەگىپ ئۆتۈپ، خېيىم - خەتەرگە قارىماي يۇگۇرۇۋەردى.
ئۇ، قەھرىمانلىقىدىن، مەردلىكىدىن خۇرسەن. ئۇ، ماشىنىدىكى ئادەملەرنىڭ كىملىكى بىلەن هېسابلاشمىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ كىملىكى زۇرۇر ئەمەس، زۇرۇرى قەيسەرلىك، مەردلىك!
مانا، ئالدىدىنمۇ ساقچى ماشىنىلىرى چىقتى. ئۇ ئاخىرى ئىلاجسىز توختىدى. ئۇلارنىڭ - تۆت يىگىتنىڭ قولىغا كويزا سېلىندى.
- مەن شوپۇر، - دېدى ئۇ، - ماشىنام بىلەن جان بېقىۋاتقان تىجارەتچى!
- نومۇرلۇق چامادانىدا قانچىلىك پۇل، ئالتۇن بارلىقىنى سەن بىزگە دېگەن! - دېدى هېلىقى دوستى بىردىنلا باتۇرلۇق قىلىپ، - قالغىنىنى بىر ئازدىن كېيىن تاپشۇرىمىز. سەن باش جىنايەتچى، بىز ئەگەشكۈچى!
- سەن ئىتتىن تۇغۇلغان! . . .
ئۇ، تىللاشقىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى. بىر كالتەك يالىڭاچ بېشىغا تەگدى - ده، هوشىدىن كەتتى.
ئۇ، يىگىرمە نەچچە كىشىلىك تۇرمە كامېرىدا تېرىكىپ - بوغۇلۇپ ئۆز - ئۆزىنى تىللىدى:
- مەردلىك، نوچىلىق، ئادەمگەرچىلىك دېگەنلەرنىڭ هەممىسى بىر تىيىن! قېنى ئەمدى مېنى ئۇ نەرسىلەر قۇتۇلدۇرالامدىكى! مەن تازا ئۇچىغا چىققان سارىاق، دۆت - هاماقەت! **(M1)**

ئاپتور: ش ئۇ ئا ر يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، 1 - دەرىجىلىك يازغۇچى

ئىبرەتلىك هېكايەتلەر ۋە هېكمەتلەر

▲ «مەكتۇبات» نامىلىق مەشهۇر كىتابتا مۇنداق بىر هېكايەت بايان قىلىنىدۇ:
يېقىنقى زامانلارنىڭ بىرىده بىر ئەۋلىيا ئۆستەڭ بويىدىكى سۆگەتنىڭ سايىسىدا شەيتاننىڭ پۇتىنى سۈغا چىلاپ ئويناپ ئولتۇرغانلىقىنى بىر نەچچە قېتىم كۆرۈپتۇ - ده، ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:
- هەي مەلئۇن، سەن تېنىم تاپماي كىشىلەرنى ئازدۇرۇپ يولدىن چىقىرىپ، ئۇلارنى گۇناهكار قىلاتتىڭ، يېقىندىن بېرى نېمە ئۈچۈن ئۆز كەسپىڭنى قىلمايدىغان بولۇپ قالدىڭ؟
شەيتان ناهايىتى مەمنۇنىيەت بىلەن:
- يېڭىدىن پەيدا بولغان چالا مولللار هەر خىل پىتنە - ئىغۋا، يالغان - ياۋىداق پەتىۋالارنى توقۇپ چىقىرىپ، كىشىلەرنى ئازدۇرۇپ، كۆز بويىاۋاتىدۇ، دېمەك ئۇلار مېنىڭ ئىشىمنى جان - جەهلى بىلەن ئىشلىشىۋاتىدۇ. شۇڭا مەن خاتىرجەم دەم ئېلىۋاتىمەن، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.
▲ بۇزۇرجىمېهىردىن:
- نېمىشقا دوستىنى دۈشمەنگە ئايلاندۇرۇش ئاسان، دۈشمەننى دوست قىلىش قىيىن، - دەپ سوراپتۇ.
- ئىمارەتنى بۇزۇش سېلىشتىن، قاچىنى سۇندۇرۇش ياساشتىن، پۇلنى خەجلەش تېپىشتىن ئاسانراقتە، - دەپتۇ ئۇ.

* * *

▲ ئەر ئۆز ئايالىنىڭ ئاشىنىسىنى هەممىدىن كېيىن تونۇيدۇ.
▲ هەسىتخورنىڭ ۋايساپ قاقشىشى هاياتىڭنىڭ تەنتەنىسىدۇر.
▲ بىر ئادەمنىڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ۋاقتى دەل ئۇنىڭ هەسىتخورلارنىڭ ئوبيېكتىغا ئايلانغان ۋاقتىدۇر.
▲ باشقىلارغا هەددىدىن زىياده يېقىنچىلىق قىلساڭ، هۇرمىتىڭنى كەتكۈزۈپ قويىسەن - ده، ئۇ سېنى كۆزگە ئىلمايدۇ.
▲ يۇقىرىغا هۇرمەت قىلىش مەجبۇرىيەت، تەڭلەرگە هۇرمەت قىلىش ئەدەب، ئۆزىدىن تۆۋەنلەرگە هۇرمەت قىلىش ئالىيجانابلىقتۇر.
▲ ئۆلۈپ جەستىڭ چىرىگەنده كىشىلەر ئۇنتۇپ قالمىسۇن دېسەڭ، يا كىشىلەر ئوقۇشقا ئەرزىگۈدەك نەرسىلەرنى ياز، يا كىشىلەر يازغۇدەك ئىشلارنى قىل.
▲ بالا چاغدا ئاتىدىن، ئوتتۇرا ياشلىق چاغدا خوتۇنىدىن، قېرىغاندا بالىدىن ئايرىلىش - كىشىلىك تۇرمۇشتىكى ئۇچ چوڭ بەختسىزلىكتۇر.

* * *

▲ تاراڭلىغان تۇگمەننىڭ ئۇنى يىرىك.
▲ بېشىڭنى سالقىن، پۇتۇڭنى ئىسسىق تۇت.
▲ ئانىسى چوڭ بولمىغۇچە قىزى چوڭ بولماس.
▲ خوتۇننىڭ چىڭى، ئەرنىڭ مەرتى ياخشى.
▲ ئەرنىڭ نامىنى خوتۇن چىقىرار، خوتۇننىڭ نامىنى خوتۇن چىقىرار.
▲ ياخشى ئىستىل، ياخشى خاراكتېر مەڭگۈ ئۆلمەيدىغان يول خېتىدۇر.

توپلىغۇچى: بۇۋۇى مەريەم شېرىپ (ئوقۇغۇچى)

دانۇر تاغا

(پۇۋېست)

جالالىددىن بەھرام

ـ دانۇر تاغام كەلدى، دانۇر تاغام!

خۇددى ھېيت ناغرىسى ياڭرىغاندەك بۇ جاراڭلىق ئاۋازدىن دەرۋازىلار غارىلداپ ئېچىلىپ، قوش قاناتلىق ئىشكلەرنىڭ زەنجىرلىرى شاراقلاپ، كىچىك ئەگۇنامەر «شىق» قىلىپ ئېچىلىپ ئۇششاق بالىلار ئۆزىنى كوچىغا ئېتىشتى. سۇ سېپىلگەن گۇللۇك ھويلىلاردىن چۇشلۇك چايغا ئولتۇرۇشقان ئانا ـ ئانىلارنىڭ: «ھوي، چېنىڭنى ئىچىۋال»، «چاينى يۇندا قىلامسەن؟»، «ھەي، بۇ بالا ساريگى دانۇرنىزە» دەپ قاقشىغان ئاۋازى كەلدى.

ماشىرەڭ ئىشتان ـ چاپان كىيگەن، قايرىما ياقىلىق چاپىنى ئۇستىدىن رەڭگى ئۆچكەن كەڭ كەمەر باغلىغان، ئىشنان پۇچقىقىنى ئاقارغان خۇرۇم ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا تىققان بۇ پاكار بويلۇق، ۋۇجىك قارا ئادەم ئېلىڭ ـ سېلەڭ ماڭغىنىچە كۆكۈچ بىر ئىتنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى.

ـ دانۇر تاغام كەلدى، دانۇر تاغام!

بالىلار دانۇر تاغامنى مەھەللە ئوتتۇرىسىدىلا ئارىغا ئېلىۋالدى. بالىلارنىڭ بەزىلىرى ئۇنىڭ چاپىنىغا ئېسىلىپ، بەزىلىرى قولىنى تۇتۇۋالغاندى. چاپىنىنىڭ پېشىمۇ ئاشىغان بالىلار بولسا ئۇنىڭ ئىتىنى قۇچاقلاپ، ئەركىلىتەتتى.

ـ ئابۇك، ھاجى، مىرزى، ھېبوك، ئەبەك، ئاباك مانا

ئەدەبىياتى گۈلزارى

بۇ ساڭا. ماۋۇنى سەن ئال. ساڭىمۇ بار. مانا - مانا، تالاشماڭلار - ھە.

دانۇر تاغام بالىلارنىڭ بىرسىگە مەنپەزە، بىرسىگە گۈلە - قاق، يەنە بەزىلىرىگە بىرەر چاقماق قەنت بېرىپ، كۆز، قاش، ئىغىزلىرىدا تۇرلۇك ئىما - ئىشارىلەرنى قىلىپ ئۇلارنى كۈلدۈرەتتى، ئەركىلىتەتتى.

دانۇر تاغام بالىلارنى ئۆزى قويۇپ قويغان ئەركىلەتمە ئىسىملىرى بىلەن چاقىراتتى. مەسىلەن، مېنىڭ ئىسمىم ئابلىمىت ئىدى، لېكىن ئۇ مېنى «ئابۇك»، ھاجى ئەكىبەرنى «ھاجى»، مىرزاھەكىملى «مىرزى»، ئەبەيدۇللانى «ئەبەك»، ھەبىبۇللانى «ھىبۇك»، ئاباباكرىنى «ئاباك» دەيتتى. ئەيتاۋۇر ئۇ قويغان بۇ ئىسىملار مەھەللىمىزدىكى بالىلار ئۈچۈن ئاتا - ئانىسى ئەزان قىچقارتىپ قويغۇزغان ئۆز ئىسىملىرىدىنمۇ مۇقەددەس ئىدى.

- دانۇر تاغا، قاياققا كەتتىڭ؟ بۇگۈن ساڭا بەش كۈن بولدى، - دېدى ھاجى بۇرنىنى تارتىپ.

- ياق، بەش كۈن بولمىدى، تۆت يېرىم كۈن، - دېدى مىرزى بارمىقىنى ساناپ.

- بۇگۈن كۈن ئولتۇرسا بەش كۈن بولىدۇ شۇ، - تولۇقلىدى ئاباك.

- بولدى، بولدى، تالاشماڭلار، - دېدى سەل ئىچىۋالغان دانۇر تاغام بىر ئاز دۇدۇقلاپ، - مەن، مەن ئىشلەپ كەلدىم. ھە، ھىبۇك، سەن... سەن قېرىندىشىم يوق دېگەنتىڭغۇ، بۇنى ئال. ئەمدى خېتىڭنى چالا قويماي ياز. بىلىپ قوي، سەن ھازىر نولۇنچى كلاس ① ئەمەس، پرىۋۇي كلاس ②تا ئوقۇۋاتىسەن جۇمۇ!

ھىبۇك قىزىل سىرلانغان قېرىنداشنى ئېلىپ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ خۇشاللىقىنى باسالماي قالدى. چۈنكى ئۇنىڭ دادىسى نامرات سۇۋاقچى بولۇپ، ئۇششاق بالىلىق ئادەم ئىدى.

ھىبۇك يانچۇقىدىن بىر بۇردا ناننى ئېلىپ ئىتقا تەڭلىدى، لېكىن ئىت ناننى ھىدلاپ قويۇپ يېمىدى. دانۇر تاغام رۇسچە نېمىدۇر دېۋىدى ئىت ئىزا تارتقاندەك بولۇپ ناننى ئېغىزىغا ئېلىپ چاينىدى. دانۇر تاغام:

- مالچىك ③، دوستلار بىلەن كۆرۈشمىدىڭغۇ، ھۇ يۇزسىز، - دېۋىدى، مالچىك ئوڭ پۇتىنى ھەر بىر بالىغا كۆتۈرۈپ كۆرۈشۈپ چىقتى.

- بالىلار، قېنى ئەمىسە مېنىڭ غېرىبانە كۆڭلىمگە...

بالىلار چۈرقىراشقىنچە دانۇر تاغامنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ بىزنىڭ قورۇنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىشىگە كوچىنىڭ ئاياغ ئۈچىدىن لەڭپۇڭچى روزىئاخۇن تۆڭگاننىڭ تونۇش ئاۋازى ياڭرىدى:

- ئاش... لەڭپۇڭ، ئاشلەڭپۇڭ. خاجۇ - خوجۇ، سىركە - لازا، جاڭپىزا، سامساق قىياملىرى تىلدا قالىدىغان ئاشلەڭپۇڭ!

پاكىز قىرىلغان پارقىراق بېشىغا ئاق تور دوپپا كىيگەن تەمبەل روزىئاخۇن ئەۋرىشىم ئەپكىشىنى لىڭىلدىتىپ، ئىككى ساندۇق تەنزىسىنى كۆتۈرۈپ كەلدى.

ئۇ خودىدى ئوقۇرغا كۆنگەن ئاتتەك دانۇر تاغامنى كۆرۈپلا كۈلگىنىچە تەنزىلىرىنى يەرگە قويدى.

- ھە، دانۇر، سەن شۇ بامۇ؟ سەندە ئاشلەڭپۇڭنى سەن يېمىگىلى نىكەم. بالىلىرىڭمۇ سېنى شۇ كۆپ سېغىنىدى.

- تېخى تۆت كۈننىڭ ئالدىدىلا بىر داس ئۇيۇتماڭنى تۇگەتمىدۇقمۇ؟

- قانداق، دەتتىكامدا ئامىتىڭ كېلىۋاتامدۇ شۇ؟ ئاڭلىسام سۇيىدۇڭ، كۆرەلەردە دەتتىكام يامان قىزىيدۇ، دەپ ئاڭلايمەنغۇ؟

- بولدى، بولدى، كاس - كاس تۇڭگان، گەپنى ئاز قىلىپ ئاشلەڭپۇڭنىڭ جىق - جىق سېلىپ بىرىمىزگە بىر تەخسىدىن بېرە.

روزىئاخۇن بالىلارغا بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن كۈلۈپ كەتتى:

- شۇ، شۇ يەنە بۇرۇنقىدەك 13 تەخسە...

- كىم نېمىگە ئامراق، نېمىگە ئۆچ، بىلىسەنغۇ؟

بىز ھەممىز ئاق داكا بىلەن ئورالغان ئىككى تەنزە ساندۇقنى چۈرىدەپ ئاشلەڭپۇڭنى مەززە قىلىپ يېيىشتۇق. بەزىلىرىمىز بۇرۇنلىرىمىزنى توختىماي تارتساق، بەزىلىرىمىز ئېچىشقان كالپۇكلىرىمىزنى شورايتتۇق. روزىئاخۇن بىكارلانغان تەخسىلەرنى يۇيۇپ، دەسمالىلاپ تەنزە ئىچىگە تىزاتتى. دانۇر تاغام ئاشلەڭپۇڭنىڭ پۇلىنى تۆلىۋەتكەندىن كېيىن، روزىئاخۇن ئەپكىشىنى لىڭىلدىتىپ مەھەللە ئايىغىدا ساقلاپ تۇرغان قىز - چوكانلار تەرەپكە توۋلىغىنىچە يۇرۇپ كەتتى:

- ئوخشىغان ئاشلەڭپۇڭ. سىزنىڭ خوتۇنىڭ سىزنىكىنى، ئىچى قاتقاننىڭ تېزىكىنى يۇمشىتىۋەتكەن ئاشلەڭپۇڭ. سىركە - لازا، خاجۇ - خوجۇ، جاڭپىزا، سامساق سۇيى، راڭپىزا...

بالىلار ۋارقىراشقىنچە دانۇر تاغامنىڭ ئىشىكى كوچىغا قارايدىغان بىز ئېغىزلىق ئۆيىگە كىرىشكە باشلىدى. مەن دادام بىر چاغلاردا ماشىنىچىلىق دۇكىنى قىلغان، ئەمدى دانۇر تاغام ئولتۇرۇۋاتقان دەرپەردىلىك بۇ ئۆيگە قارىغىنىمدا تېخى بىر يىل ئىلگىرىلا بولۇپ ئۆتكەن بىر ئىش يادىمغا كەچتى.

* * *

ئاپام: «ھوي بىغەرەز ياغاچ قۇلاق، ئۇ سېنىڭ كىچىك داداڭ بولىدۇ، ئۇنى كىچىك دادا دېگىن» دەپ بىر نەچچە قېتىم ماڭا تاپا - تەنە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن مەن ئۇنى مەھەللىدىكى بالىلارغا ئوخشاشلا: «دانۇر تاغا» دەيتتىم.

بىر كۈنى چۈشتە مەكتەپتىن قايتىپ كەلسەم دەرۋازا ئالدىدىكى سۇپىدا پاكار، دەقماق بىر قارا ئادەم ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا كۆزكۈچ تۈكلىرى يالتىراپ، قۇلاقلىرى شىكتايغان بىر بۇرە ئىت ئالدى پۇتلىرىنى سوزغىنىچە دەرۋازىنى توسۇپ ياتاتتى.

- ھوي ئاكا، ئىتىڭىزنى ھاي دەڭا، ئادەمگە خىرقىراۋاتىدۇ، - دېدىم مەن ئىتنىڭ تىكىلىپ تۇرغان قوڭۇر كۆزلىرىگە قاراپ.

- تاك - تاكوي ④، نەگە كىرمەكچىدىڭ؟ - دېدى ئۇ بوغۇلغاندەك خىرقىراپ.

- ئۆيۈمگە.
- كىمنىڭ بالىسىسەن؟
- دانىيارنىڭ.
- ژوت خاراشۇ ⑤، ماۋۇ بەزگەك، ئاكامنىڭ بالىسى ئوخشىمامدۇ؟

بۇ ئادەمنىڭ قىيىق كۆزلىرى گويا مۇز ئۈستىدىكى چوغدەك ژىللىدە يېنىپ، سوغۇق چىرايىنى بىر دەقىقە يورۇتقاندەك بولدى.

- مەن بەزگەك ئەمەس، ساق تۇرسام...
- تۇرقۇڭنى دەيمىنا، داستىكى يۇندىغا بىر قارا، ئاندىن بىلىسەن!

بۇ ئادەمگە بىر قاراشتىلا، قارا ھەرىدەك پاخماق قىشى، ئىلمەك بۇرنى، داتلاشقان ئويماقتەك كىچىك ئاغزى گويا ئۇنىڭ ياغدا كۆيگەن قوشۇقتەك قاپقارا يۈزىنىڭ ئوتتۇرىنى تالاشقاندەك بىر يەرگىلا يىغىلىۋالغاندى. ئۇ، بۇدرە - بۇدرە ساقال باسقان چاسا ئېڭەكلىرىنى مىدىرلىتىپ گەپ قىلغاندا ئاۋازى خۇددى قۇدۇقتىن ئاڭلانغاندەك غورۇڭ - غورۇڭ چىقاتتى. ئۇچىسىغا كىيىۋالغان مايسىرەڭ شىم - چاپىنىمۇ ئۆزىگە خوپ كەلمىگەندەك، سىڭىشمەي ئۇنى غەلىتىلا كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ، مېنى ئالدىغا تارتىپ مۇرەمدىن بىر - ئىككى قېتىم سىلكىشلەشتۇرۇپ، يۈزۈمنى ئېكەكتەك يىرتىك ئالقانلىرىدا سىلىدى:

- ژۇي نان يېمىدىڭمۇي، رو چۈننەدەكلا تۇرىسەنغۇ؟ ئېتىڭ نېمىدا؟
- ئابلىمىت.
- ئابلىمىت؟ ھېي ئابۇك، بىلەمسەن، سەن ئاسلاندەك ژاقتىڭدا بىز سېنى ئابۇك دەيتتۇق، ئاداش.

ماڭا بۇ ئادەمنىڭ قوپاللىقى، سۆزۈن تەلەتسى، سوغۇق، كىچىككىنە چېقىر كۆزلىرى ئانچە ياقمىغان بولسىمۇ، لېكىن قەدىناس ئاغىنىلىرىگە مۇئامىلە قىلغاندەك «ئاداش» دەپىشىدىن ئۇنىڭدىن ئانچە ياتسىراپ كەتمىدىم.

- ئېتىڭىز نېمە، ئاكا؟
- دانۇر، دانۇر تاغا دەۋەرگىن. تاغلىق بالىلارمۇ شۇنداق دەيدىغان.
- تاغا، بۇ سىزنىڭ ئىتىڭىزما، ئېتى نېمە؟
- ھەئە. بۇ مېنىڭ ئەڭ يېقىن بۇرادىرىم مالچىك بولىدۇ. شۇنداقمۇ مالچىك.

دانۇر تاغام ئىتىنىڭ ئىسمىنى پەخىرلەنگەن ھالدا توۋلاپ رۇسچە نېمىلەرنىدۇ كالدىرلىغاندى، ئىت ئوڭ پۇتىنى ئېگىز كۆتۈردى. مەن نېمە قىلارىمنى بىلمەي تۇرغىنىمدا دانۇر تاغام:

- قېنى، كۆرۈشمەمسەن ئەخمەق، - دېدى.

مەن مالچىك بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بولۇشۇمغا ئۇ ئەركىلەپ پۇتلىرىمغا سۈژۈنۈپ، قوللىرىمنى يالاپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ تېگى كۆكۈچ، ئۈستى ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرغان تۈكلىرىگە، ئەينەك ساقىدەك يالتىراپ ماڭا تىكىلگەن كۆزلىرىگە قاراپ دەممۇ دەم قورقۇپ تۇراتتىم.

- تاك - تاكۇي، ئەمدى سىلەر تونۇشۇپ قالدىڭلار، - دېدى دانۇر تاغام. لېكىن شۇ ئەسنادا قوشنىلارنىڭ ئۈيىدىن چىقىپ كەلگەن ئاپام يىراقتىنلا ژارقىراپ كەتتى:

- ژىيىيەي، ھوي ئادەمۇي، ئىتىڭزنى ھاي دەڭە، بالامنى چىشلىۋالمىسۇن يەنە.

ئاپام يېقىن كېلەلمەي كوچا ئوتتۇرىسىدىلا ژارقىرىغاچ ئاغزىدىكى تېخى لەززىتى كەتمىگەن شامنى ياغلىقىنىڭ ئۇچىغا تۇگۇچ چىگىۋاتاتتى. دانۇر تاغام ئورنىدىن تۇردى - دە:

- يەڭگە، تىنچ تۇردۇڭمۇ، - دەپ قويدى.
- دانۇر؟!...

ئاپام ياغلىق ئۇچىدىكى شاما تۇگۇچىنى تۇنقان پېتى بىر ھازا تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى ۋە ئارقىدىنلا ئۆچكە ياغلىرىنى ئېرىتىپ سۆزلەپ كەتتى:

- ژاي خۇدايىم، راستىتىنلا دانۇركەنسەنغۇ! توۋا، توۋا، قاياقلاردىن پەيدا بولدىڭۇي، جۇر ئۆيگە. چىرايىڭ ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكىلى تاسلام قاپتۇ. ئۆزۈڭمغۇ ئۆزگىرىپلا كېتىپسەن...

ئاپام ئىتتىن داجىغاچ دانۇر تاغامنى ئۆيگە باشلىدى ۋە شىرەگە داستىخان سېلىپ، دانۇر تاغامنىڭ قولىغا سۇ ئالغاندىن كېيىن، نان - توقاچلارنى قويغاچ ئاغزى بېسقىمغان بولسىمۇ، دانۇر تاغام چىش يېرىپ بىر نېمە دېمىدى. شۇنداقتىمۇ ئاپام توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى:

- ھوي دانۇر، سەن بېشىڭنى ئېلىپ چىقىپ كەتكىلى سەككىز يىل بوپتۇ. ئاكاڭمۇ يەنە شۇ مەدرىس ئالدىدىكى كۆك دۇكاندا ھۇنىرنى قىلىۋاتىدۇ. بازار بەك كاساتچىلىق، دۇكانلاردىن ئىككىنىسى سېتىۋەتتۇق، شاگىرتلارنىڭمۇ تايىنى قالمىدى. بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە قەۋەتلا جۇتچىلىق بولۇپ كەتتىغۇ تاڭ.

- خاتىرجەم بول يەڭگە، - دېدى دانۇر تاغام ئاستا غۇدۇڭشۇپ، - سېنىڭ قازىنىڭغا قارىمايمەن.

- ژىيىيەي، گەپنى نەلەرگە ئېلىپ قاچتىڭ ھوي، - ھۇپپىدە قىزاردى ئاپام، - ئەمدى «تاز ئوتاق» بولۇپ قالدۇق دەپ ھالىمنى تۇكتۇم شۇ.

مەن ئاپامنىڭ كۆزىنى يۇمۇپلا يالغان ئېيتىۋاتقانلىقىغا ئاچچىقىم كەلدى. ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئۇرانىدىن: «سېنىڭ كەلگىنىڭگە كىم خۇش. يىگىناسقىدەك كۆزىمىزگە ئىلىشتىڭ» دېگەن مەنا چىقىپلا تۇراتتى. ئەگەر دادام كېلىپ قالمىغان بولسا، ئاپامنىڭ تېتى - مېتى گەپلىرى تۇگەيدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

- ھوي، دانۇرغۇ بۇ، - دادام سەل ئۆڭگەندەك بولدى - دە، بىردىنلا چىرايىغا ھەيرانلىق تۈس بەردى، - ئۆزگىرىپلا كېتىپسىنا، ژاقىت دېگەنمۇ يامان نېمىدە، قېرىپ قالغاندەك تۇرىسەن... ھە، قاچان كېلىشىڭ؟

- ئەتىگەن...
- ژاقىتلىق يېنىپ كەلدىڭمۇ، يە...؟
- بىراقلا.
- سېنى چەت ئەلدە دەمدۇ، قايىسىدۇر بىر كونسۇلدا دەمدۇ ئەيتاۋۇر خىزمەت قىلىدۇ، دەپ ئاڭلاپ يۈردۇق. ...، - دېدى دادام چايغا نان تۇگۇرۇۋېتىپ.

- ھە، كونسۇلدا قاراۋۇللۇق قىلغان، كېيىن سوۋېت

ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى بىلەن تاغ كېزىپ يۈردۈم.

- گېپىڭنىڭ ئورانىغا قارىغاندا خىزمىتىڭدىن زېرىكىپسەن - دە؟

- ياق، ئىككى ھۆكۈمەت ئارازلىشىپ قالغاندىن كېيىن يەرلىك خىزمەتچىلەرنى قايتۇرۇۋېتىپ، ئۆزلىرى دۆلىتىگە قايتىپ كېتىشتى.

- پاھ، پاھ، ھۆكۈمەتلەرمۇ تىنچ ئۆتمەيدىكەن - دە؟

- شۇنداق، بەزىدە يالىشىپ، بەزىدە قىزىرىشىپ، تىللىشىپ، ھەتتا ئۇرۇشۇپمۇ قالىدىغان گەپ.

تاماقتىن كېيىن دانۇر تاغام نەرسە - كېرەكلىرىنى ئەكېلىش ئۈچۈن مېنى باشلاپ گىراژغا ئېلىپ ماڭدى. ئۇ، يولدا كاۋاپچىدىن ئون نەچچە زىخ كاۋاپ ئېلىپ ھەممىسىنى ئىتىغا سېرىپ بەردى. مالچىك ھەممىنى يەپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بېشىنى يۇمشاققىنە سىيلاپ: «ھە، مالچىك، تويدۇڭمۇ؟» دەپ قويۇپ ئاندىن ماڭمۇ ئېلىپ بەردى.

بىز بىر كونا كۆن چامادان، سومكا ۋە يۈك - تاقىلارنى نەرسە - كېرەك ساقلاش ئۆيىدىن ئېلىپ چىقىپ، ھارۋا كىرا قىلىپ قايتۇرۇپ كەلدۇق. دانۇر تاغام ئىچكەركى ئۆيدە ئاپام بىلەن بىردەم كۆسۈرلاشقاندىن كېيىن، مېنى باشلاپ چىقىپ كەتتى.

شۇ كۈنى دانۇر تاغام بازار ئارىلاپ ماڭا بىر ئۆتۈك ئېلىپ بەردى ۋە دۇكان ئىچىدىلا كۆسەيدەك ئورۇق پۇتلىرىمغا قوڭالتاقلا كىيگۈزۈپ قويدى. مەن ئۆتۈكنى كولۇپلىتىپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدىم. بىز بازار ئارىلاپ ئاشخانىغا كىرىپ قورساق تويغۇزدۇق. مالچىكمۇ بىر تەخسە لەڭمەننى پاك - پاكىز يەۋەتتى. ئاشپەز: «تەخسىنى ھارام قىلدىڭ» دەپ ۋارقىراپ - جارقىراپ ئالدىمىزغا كېلىشىگە مالچىك خىرقىراپ بىرلا ھۇرپىيىۋىدى ئاشپەز ۋە ئۇنىڭ يارەمچىلىرى بەدەر تىكىۋەتتى. دانۇر تاغام ھېچنىمە بولمىغاندەك مالچىكقا: «كوشى - كوشى» ⑥ دەپ قوياتتى. قايتىدىغان ۋاقتىمىزدا دانۇر تاغام ئۇچىمىزنىڭ تاماق پۇلىدىن باشقا تەخسىنىڭ پۇلىنى تۆلەپ ئۇنى ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلىۋەتتى. قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن بىز كىنوغا كىردۇق. مالچىككىمۇ بېلەت ئالدۇق. ئىشىك باقار قورققانلىقىدىنمۇ ياكى ھەيران قالغانلىقىدىنمۇ ئىشقىلىپ ئىشكىنى يوغان ئېچىۋېتىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتكەن ھالدا قولىدىكى ئۇچ بېلەتكە ۋە ئۇچىمىزگە قاراپ داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى.

بىز كىنودىن قايتىپ كېلىپ دانۇر تاغام دادامنىڭ تەسكەيدىكى دەر پەردىلىك دۇكىنىغا كىرىپ كەتتى. مەن دالان ئۆيدىلا يېتىپ قالدىم. لېكىن ئۇزۇنغىچە ئۇيقۇم كەلمىدى.

دانۇر تاغامنىڭ مالچىكقا كۆرسىتىۋاتقان ھىممەتلىرى مېنى چوڭقۇر ئويغا سالاتتى. ئۇ ئىتىغا ئادەمگە، ياق، ئەڭ يېقىن دوستىغا، ھەمراھىغا، قېرىندىشىغىمۇ كۆرسىتىش تەس بولغان ھىممەت بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى، يە ئۇنىڭغا ئاچچىقلىمايتتى، تىللىمايتتى، پەقەت ئەركىلىتەتتى. سىرداش دوستى بىلەن پاراڭلاشقاندەك ئۇنىڭ بىلەن رۇس ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدا سۆزلىشەتتى. مالچىكمۇ بۇ تىللارنى چۈشەنسە كېرەك دانۇر تاغامنىڭ سىزغان سىزىقىدىن چىقمايتتى.

مەن خىيال بىلەن يېتىپ تۇيۇقسىز ئىچكەركى ئۆيدە دادامنىڭ گۈدۈڭلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدىم. بەلكىم ئۇلار بايا مېنىڭ پۇشۇلداپ تولا ئۇرۇلگەن شەپەمنى ئاڭلاپ گېپىنى توختىتىۋالغان بولسا كېرەك. ئەمدى مېنى ئۇخلاپ قالدى دەپ ئۇزۇلۇپ قالغان گەپ تۇگۇچلىرىنى قايتا چېگىۋېتىپتۇ - دە. مەن جىم يېتىۋەرگەنمۇ بولاتتىم، لېكىن «دانۇر» دېگەن ئىسىم قۇلىقىمغا كىرىشى بىلەن ئورنۇمدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ ئىشىك يوچۇقىغا قۇلاق ياقتىم. مەن ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ناھايىتى ئېنىق ئاڭلاپ تۇراتتىم.

- ژۇي كالۋا، كۆرۈپتۇر، ئۇ ساڭا بەرگەن 500 تەڭگىسىنى سېنىڭدىن ھەسسىلەپ قايتۇرۇۋالماسا قۇلىقىمنى ساپالدا كېسىپ بېرىمەن، - دېدى دادام ئاچچىقلاپ، - ئۇ دېگەن بىر قىمارۋاز، پىيەنچۇك، بەڭگى تۇرسا! تېخى قىمارغا دەسمى قىلىش ئۈچۈن ئەتىلا قورۇ - جاينىڭ يېرىمى مېنىڭ دەپ مىراس تەلەپ قىلامدۇ تېخى. ئەگەر قىماردا دورى كەلمىسە كۈدە - كۆرپەڭنىڭ ھەممىسىنى ئوغرىلاشتىنمۇ يانمايدۇ. بىر چاغدىكى ئوغرىلىقلىرى ئېسىڭدىدۇ؟

- ساقلاپ بېرىڭ يەڭگە، دېسە ئاپتىمەن، - دېدى ئاپام غۇڭشۇپ، - ئەمدى ئادەم بولغاندۇ. ئۇزىمۇ جىمغۇرلىشىپ كېتىپتۇ.

- ھەممە ئىش جىمغۇردىن چىقىدۇ. شۇ چاغلاردىمۇ شۇنداق ئۇندىمەس بىر نېمىتى، - دادام بىردىنلا قايناپ كەتتى، - شۇ چاغدا ئۇ ئوغرىلىغان كالا، قوي، ئاتلار ئەختەمباي، ھامىددىنباي، توختى تۆرەملەردەك بايلارنىڭ مال - دۇنياسى ئىدى. بۇ دەلتىنى سولاپ قويغاندا ئاسقاق - چولاق مېيىپلار، قەلەندەر - دىۋانىلار، داربىلىتامىنىڭ يېتىمەكلىرى: «ئۇ بىزگە ئۇنداق ياخشىلىق قىلغان، مۇنداق ساخاۋەت قىلغان» دەپ ساقچى ئىدارىسىنىڭ بوسۇغىسىدا يېتىۋالمىغان بولسا، ئۇ ئېتىلاتتى يە كېسىلەتتى.

- سىلىمۇ ئۇنتۇپ قاپلا، دادىسى، - دېدى ئاپام ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ، - ئۇ چاغلاردا «قاراكىزىك» تارقالغان ۋاقىتلار ئىدى. ھەممىدىن بەك تارازا باسقىنى ئۇنىڭ ئۆيىمۇ ئۆي كىرىپ دورا تارقىتىپ قارا كېزىك بىلەن ئاغرىغان بالىلارنى قۇنقۇزغىنى بولدى. مەكتەپ بالىلىرى چۈرقىرىشىپ ساقچى ئىدارىسىنى بېشىغا كىيىشمىدىمۇ؟! ... شۇڭا كۆپ ئۆتمەي دانۇرنى قويۇپ بەردى. كېيىن ئۇنى «نىلقىدىكى ئالتە ئوغرىغا قېتىلىپ كېتىپتۇ» دەپ ئاڭلىدۇققۇ.

- قىپقىزىل ساراڭ، بېشىدا بىر تاسقام ئەمەس بىر دۆۋە زاغۇنى بار ساراڭ ئۇ، - دادام بوغۇلۇپ خىرقىراپ قالدى، - ساراڭ بولمىسا خەقنىڭكىنى ئوغرىلاپ خەققە بېرەمدا، ئۇزىنىڭ ئۆچىسىدا قىشۇ - ياز بىرلا جۇلدۇر كېپەن، پۇتىدا بولسا ياماقنىڭ دەستىدە نەچچە قاداق ئېغىرلىشىپ كەتكەن ئاياغ...

مەن يالىڭاچ تىكشاپ ئولتۇرغاچقىمۇ تۇيۇقسىز

چۈشكۈرۈپ سالدىم. ئۆينىڭ ئىچى بىردىنلا گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆكتى. مەن ئالمان - تالمان ئورنۇمغا كىرىپ يېتىۋالدىم. لېكىن خىيالىمدا بولسا، دانۇر تاغام ئاجايىپ زور تاشتىن ئويۇلغان گىگانت ئادەمدەك، بېشى بۇلۇتلار ئۈستىدە تۇرغان ھەيۋەتلىك دىۋىدەك كۆز ئالدىمغا كېلىۋالدى. ئۇنىڭ بۇ سىماسىغا ئوغرى، قىمارۋاز، پىيەنچۇك، بەڭگى دېگەندەك يىرگىنىشلىك ئاتاق تۇمانلىرى ھەرگىز سايە سالالمىدى.

* * *

ئەتىسى چۈشتە مەكتەپتىن قايتىپ ھويلىغا كىرىشىم بىلەنلا ئۆيدىن دادامنىڭ چالۋاقاپ ۋارقىراۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، «دادام ئاپام بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ بىردىنلا ئۆپكەم ئاغزىمغا تىقىلىپ قالدى. مەن ئاستا ئىشىك ئالدىغا كېلىپ دېرىزىدىن ماردىم. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا شىرە قويۇلغان بولۇپ، دادام تۆرده بەداشقاننى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ قوللىرىنى شىلتىپ ۋارقىراۋاتاتتى. دانۇر تاغام بولسا سۈپىدا پۇتىنى ساڭگىلىتىپ يانتۇ قاراپ ئولتۇراتتى. ئاپام ئوچاق بېشىدا ئۆره تۇراتتى.

- سەن تېخى مىراس تەلەپ قىلماقمىدىڭ؟! سېنىڭ دەردىڭنى ئاز تارتتىممۇ - ھە؟!

- مەن سەندىن مىراس تەلەپ قىلىۋاتقىنىم يوق، - دانۇر تاغام مەنىستىمگەندەك كۈلۈپ قويدى، - ماڭا پەقەت يېتىپ - قوپقۇدەك ماكانلا بولسا بولدى. ئادەم ئۆلسىمۇ بىر غۇلاچ قاراڭغۇ يەرگە پاتىدىغۇ! شۇڭا ئاشۇ بىر ئېغىز ئۆينى سەندىن سوراۋاتىمەن.

- ئەمىسە نېمە ئۈچۈن ھويلا تەرەپتىكى ئىشىكنى ئېتىۋېتىپ تالاغا ئىشىك ئاچىمەن، دەيسەن. بۇ ھېلىتىنلا قورۇنى بۇلگىنىڭ ئەمەسمۇ؟...

- مېنىڭ كېلىم - كېتىمىم كۆپ ئادەم، سېنى ئۇيقۇسىنى بۇزۇپ دەرۋازا ئېچىپ يۈرمىسۇن، دەيمەن!

- ھۇ نىيىتى بۇزۇق، - دادام بىردىنلا چېچىلىپ - قاينىپ كەتتى، - گەپ قىلمىسا، ئۇ ئۆينى تاۋۇكخانا قىلىپ ئوغرىنىڭ قازىنىقىغا ئايلاندۇرماقچىمىدىڭ. ھىم، خىيالىڭدا مېنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟

- ئاكا، ئاغزىڭ بەڭىنى بىر ئەۋرەزكەن، - دانۇر تاغام ئورنىدىن تۇردى، - بىلىپ قوي، بىر كۈنلەردە ئۇ ئۆيمۇ ساڭا قالىدۇ! ئاتامدىن قالغان قورۇ - جاينى ساتامسەن، يەمسەن، ئۇ دۇنياغا يۈدۈپ ئېلىپ كېتەمسەن، تالاشمايمەن، ساڭا بەردىم. كۆڭلۈڭنى توق تۇت. بولدى، مەندىن ئايىغان ئۆيۈڭنى پوكىنىڭغا تېڭىۋال!

دانۇر تاغام شۇ گەپلەرنى دېدى - دە، ئۆيدىن پەش قېقىپ چىقىپ كەتتى. چىرايى تاتىرىپ كەتكەن دادام ئىزىغا ئولتۇرغان پېتى قېتىپلا قالدى ۋە بىر ئازدىن كېيىن ئېسىگە كېلىپ شالاققىدە يەرگە تۈكۈردى - دە:

- ھۇ، ئۆلۈم كەلمەيدىغان مۇناپىق. تۆت - بەش يىل ئۇرۇشقا قاتنىشىپ ھەرەمباغ، لەڭزىبىشى، يامۇللاردا بىرەر پاي غايىب ئوقمۇ نېسىپ بولماپتىكەن ساڭا، - دەپ ئارقىسىدىن تىللاپلا قالدى.

ئارىدىن ئىككى كۈنمۇ ئۆتمەي دانۇر تاغام ھويلىغا بىر ھارۋا كېسەك ئەكېلىپ تۆكۈۋەتتى. ئاندىن ئىككى تامچى كېلىپ بىرەدىلا ھويلىدىكى ئىشىكنى قومۇرۇپ ئورنىنى كېسەك بىلەن ئېتىپ چاپلىۋەتتى. قولۇم - قوشنىلارنىڭ بالىلىرى ئۆزىچىلا بىزنىڭ ھويلىغا يىغىلىپ ئۈستاملارغا لاي، كېسەك، توپا، سۇ توشۇپ بەردى. ئۈستاملار دەرپەردىنى قومۇرۇپ ئورنىغا ئىشىكنى ئورنىتىپ، يېنىغا دېرىزە بېكىتىپ بېرىپ كەتتى. ئۆيدىكى سۇپا قوپۇرۇپ توپا توشقۇزۇش، ئوچاق سېلىش، ئاقارتىش قاتارلىق ئىشلارنى دانۇر تاغام بىلەن بالىلار قىلدۇق. نېمە ئۈچۈندۇر بالىلار ئەمدىلا دانۇر تاغام بىلەن تونۇشۇۋاتقان بولسىمۇ، باشقىچىلا تېتىكلىشىپ، شوخلىشىپ، تولىمۇ ئىشچان بولۇپ كەتكەندى. لېكىن مېنىڭ كۆڭلۈم يېرىم ئىدى، چۈنكى دانۇر تاغام بىلەن دادام ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىش مېنى تولىمۇ تەڭلىككە قويغانىدى. لېكىن دانۇر تاغام ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئاپامغا: «يەڭگە، بىر چۆمۈچ سۇ سۇنۇۋەتكىنە»، «ئۈستاملارغا بىر قازان سۈيۇق - سەلەڭ بىر نېمە قىلىپ بەرگىنە» دېگەندەك گەپلەرنى تۇز كۆڭۈللۈك بىلەن قىلاتتى. شۇنداق، دانۇر تاغام پەقەتلا ئاداۋەت ساقلىمايتتى.

مانا شۇندىن بېرى دەرپەردىلىك بۇ ئۆي مەھەللىدىكى بالىلارنىڭ دانۇر تاغامنىڭ ھېكايە - چۆچەكلىرىنى ئاڭلايدىغان، ئۇنىڭدىن ھەر خىل قىغىز، ياغاچ ئويۇنچۇقلارنى ياساشنى ئۆگىنىدىغان ماكانى بولۇپ قالدى. دانۇر تاغام قىغىزدىن خوراز، قولۇاق، گارمۇن، قالپاقلارنى، قوناق شاخلىرى، ئاپتاپپەرەس شادىلىرى، قومۇشلاردىن ھەرخىل چاقپىلەك، پىرقىرىغۇچ، ئايروپىلانلارنى ياسايتتى. بىز پىرقىرىغۇچلىرىمىزنى قومۇشلارغا بېكىتىپ مەھەللىمۇ مەھەللە، ئېدىرمۇ ئېدىر يۈگۈرۈشۈپ ئوينايتتۇق. بولۇپمۇ شامال چىققان كۈنلىرى پىرقىرىغۇچلىرىمىزنىڭ ۋىزىلداپ پىرقىراشلىرىنى كۆرۈپ قىن - قىنىمىزغا پاتماي يۈگۈرۈشەتتۇق. ئېرىقنىڭ كوركىراتمىلىرىغا چاقپەلەكلىرىمىزنى قويۇپ، سۈنىڭ چاقپەلەك پالاقلىرىغا ئۇرۇلۇشلىرىغا، پالاقنىڭ سۇ چاچرىتىپ پىرقىراشلىرىغا قاراپ چۈرقىرىشىپ كېتەتتۇق. دانۇر تاغام بولسا چاقپەلەكنىڭ چۆگىلىشى، تۈگمەننىڭ قانداق ئۇن تارتىشلىرىنى بىزگە ئېيتىپ بېرەتتى.

بۇ، ئېغىر قىينچىلىق يىللىرى ئىدى. مەھەللىمىزدىكى ھەممىلا ئائىلىنىڭ دېگۈدەك يېمەك - ئىچمىكى ئۆكسۈپ قالاتتى. ھەتتا بەزى ئائىلىلەر بىر - ئىككى كۈنلەپ قازان ئاسالمايتتى. ھەر كۈنى بىر خىلدىلا ئىستېمال قىلىنىدىغان ئۇماچ، چامغۇر سالغان سوپۇن سۈيىدەك سۈيۇق ئاش، جىرىس (كېپەك) نان، كاۋا سېلىنغان زاغرا دېگەندەك قۇۋۇۋەتسىز ئاش - تاۋام بالىلارنى سايىدا قالغان مايىسىدەك سارغايتىپ، روھىنى سۇندۇرۇپ، كۆزىنى ئاچ قىلىۋەتكەندى. كالىپۇكلىرىنى گەز باغلىغان يېرىم ئاچ، يېرىم توق بۇ بالىلار پەقەت دانۇر تاغام بىلەن بىللە بولسىلا ئۆزلىرىنى غۇربەت باسقان بۇ دۇنيانىڭ غەم - غۇسىسىدىن قۇتۇلغاندەك ھېس قىلىشاتتى.

بىر ئىش زادىلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ. بىر قېتىم دانۇر تاغام يوقاپ كېتىپ ئىككى كۈندىن كېيىن پەيدا بولدى. ئۇ يېرىم خالتا گۈرۈچ بىلەن ياغ قاپىقى ۋە بىر پۇت گۆشنى

كۆتۈرگىنىچە هويلىغا كىرىپ كەلدى - دە، ئاپامغا:
- يەڭگە، مېمانلىرىم بار ئىدى. مۇشۇنىڭ هەممىسىدە بىر ئاش قىلىپ بەرگىنە، - دېدى.
دانۇر تاغام چىقىپ كەتكەندىن كېيىن دادامنىڭ چىرايى غۇژۇرىدە تۇرۇلدى. ئۇ، دانۇر تاغام ئېلىپ كەلگەن گۈرۈچ، مايى ۋە گۆشكە قاراپ دىمىقىنى قاقتى: - بۇ چوقۇم قىماردىن ياكى خەقنىڭ قازىنىقىدىن كەلگەن هارام نەرسە، - دېدى قايچىسىنى جاقىدە ئۇستەلگە قويۇپ، - مېهمانلىرى بارمىش تېخى، يەنە شۇ قىماراز، ئوغرىلاردۇ، تاينىلىق.
كەچكە يېقىن هويلىغا كوچىمىزدىكى پۇتۇن بالىلار هەتتا «ئارقا كوچا»، «چوڭ كوچا» دىكى بالىلارمۇ قوشۇلۇپ كىرىپ كېلىشتى. ئاپامنىڭ هەيرانلىقتىن كۆزلىرى چەكچىيىپلا قالدى. دانۇر تاغام گويا هېچنېمە بولمىغاندەك كۈلۈپ، ئاپامغا:
- قېنى يەڭگە، لېگەنلىرىڭگە ئېشىڭنى ئۈسۈۋەر، - دېدى.
- مېهمانلىرىم بار دېگەنتىڭغۇ؟
- بۇلار مېهمان بولماي نېمە؟
دانۇر تاغام بالىلارنى چايخانىغا، هويلىغا رەتلىك ئولتۇرغۇزۇپ داستىخان سالدى. ئۇزۇن ۋاقىت مايلىق، قۇۋۇەتلىك تاماق كۆرمىگەن بالىلار دەسلەپتە ئاچكۆزلۈك بىلەن تالىشىپ يېيىشتى، قورساقلىرى تويغاندىن كېيىنلا باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ لېگەندىن قوللىرىنى تارتىشتى.
خۇدايا توۋا، بالىلارنىڭ مايلاشقان كالپۇكلىرى، پارقىراپ تۇرغان يۈزلىرى، چاقناپ كەتكەن مەسۇم كۆزلىرىنى كۆرگەن دانۇر تاغام مۆلۈلدەپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇلاردىن قاچۇرۇپ ئېغىر خۇرسىندى. ئۇنىڭ كۆز جىيەكلىرىنىڭ قىزىرىپ نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ پارقىراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم.
ئەتىسىلا: «دانۇر بالىلارغا نەزىر ئېشى بېرىپتۇ» دېگەن خەۋەر تارقىلىپ مەھەللىدىكىلەرنى بىر مەزگىل غۇلغۇلىغا سېلىۋەتتى. بەزى مويسىپىتلەر: «ساۋابى قۇرۇسۇن، بالىلار دېگەن دۇئا - تەگبىر قىلالامدۇ؟» دېسە، يەنە بەزىلىرى: «دۇئاسى يوق نەزىر ئەرۋاھلارغا يەتمەيدۇ» دېيىشتى. «ساۋاب ئىش قىپتۇ، بالىلار دېگەن پاك بولىدۇ» دەيدىغان بىرمۇ ئەھلى مۇسۇلمان چىقمىدى. هەتتا: «بالىلىرىمزنى ئويۇن قېيىپ قىلىۋەتتى» دەپ قورساق كۆپىكىدە يۈرگەن بەزى كىشىلەر دانۇر تاغامنىڭ ئالدىنى توسۇپ: «سەن قماردىن، ئوغرىلىقتىن كەلگەن هارام ئاشنى بالىلىرىمزغا يېگۈزۈپ كاپىر قىلماقچىمۇ؟» دەپ ئاھانەت قىلدى.
لېكىن دانۇر تاغام بۇنداق گەپ - سۆزلەرگە پەرۋايى پەلەك ئىدى. ئۇ ئاھانەت قىلىپ تىللىغانلارغا، هەيۋە قىلىپ تېرە تاراقشىتقانلارغا سوغۇق كۆز قارىچۇقلىرىنى تىككىنىچە بىر هازا قارىغاندىن كېيىن جىممىدە كېتىپ قالاتتى ياكى سوغۇققىنە كۈلۈش بىلەن جاۋاب قايتۇراتتى.
دەرۋەقە، مەن دانۇر تاغامنىڭ قىمار ئوينىشى، ئوغرىلىق قىلىشىغا زادىلا ئىشەنگۈم كەلمەيتتى. لېكىن ئۇ ئىشلىمىسە پۇلنى نەدىن تاپىدىغاندۇ؟ دېگەن سوئال مېنى ئارامسىزلاندۇراتتى. دانۇر تاغام هەممىزگە دائىم مەھەللىدىن ۋارقىراپ ئۆتىدىغان زورىئاخۇن تۆڭگاننىڭ ئاشلىقىپۇڭىنى ئېلىپ بەرگەندىن سىرت يەنە دەپتەر، قەلەم، ئۆچۈرگۈچ، سىياھ ئېلىپ تارقىتىپ بېرەتتى. بەزى نامراتلارغا كىيىم - كېچەكمۇ كىيگۈزۈپ قويۇاتتى. كوچىمىزغا بەزىدە «گاڭگۇك خوراز»ى ساتىدىغان نادىر خوراز چىغقا بېكىتىلگەن «مەنپەز خورازلار»نى تۇرۇپ چامغۇرلارغا سانجىپ ۋارقىراپ كېلەتتى:
- گاڭگۇك خورازى، گاڭگۇك خورازى. ئاخشام چېچىپ بەرگەن تېرىقنىڭ بىرىنى قويماي تېرىپ يەپ بولغان گاڭگۇك خورازى.
بىر كۈنى دانۇر تاغام هەممىزگە بىردىن «گاڭگۇك خوراز»ى ئېلىپ بەردى. ئۇ، يانچۇقىدىن پۇل ئالغاندا ساپلا هىمىرىلىپ كەتكەن، پۈرلەشكەن پۇللاردىن بىر مۇنچىسى يەرگە چېچىلىپ كەتتى. مەن: «بۇ پۇللارنى نېمە ئۈچۈن رەتلەپ، چىرايلىق قاتلاپ سالمىغاندۇ؟» دەپ ئويلىنىپ قالدىم.
مەن بۇ ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلمىگەنسېرى شۇنچە بىلگۈم كېلەتتى. شۇڭا بىر كۈنى چۈشتىن قايتىلغاندا دانۇر تاغامنىڭ ئارقىسىدىن ئىز قوغلاپ ماراپ ماڭدىم.
بىزنىڭ كوچىنىڭ قورۇ - جايلىرى كەڭ - ئازادا بولۇپ، هەممىسىنىڭ دېگۈدەك ئالما، ئۈرۈك، شاپتۇل، گىلاسلىق باغلىرى بار ئىدى. بۇ باغلار بىر - بىرىدىن سوقما تاملار بىلەن ئايرىلىپ تۇراتتى. باغلارنىڭ ئارقا تەرىپى مازارلىق ئىدى. بۇ مازارلىق ئۇچ كوچىنى قورشىغان بولۇپ، ئىلى دەرياسىغا تۇتاشقان خۇمدان مەھەللىسىگىچە سوزۇلغاندى. زومچەك - زومچەك قەۋرىلەر ئارا ئۆمۈچۈك توردەك گىرەلىشىپ كەتكەن چىغىر يوللار «نوبىشى»غا ئېلىپ باراتتى. نوبىشدا يىلان باغرى يۇگىشىپ ئاقىدىغان بىر ئۆستەڭ بولۇپ، ئىككى قاسىنقىنى يالپۇز، سېرىق ئوت، تىل قاناتلار قاپلاپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭ تىنچ ئاقىدىغان سۈزۈك سۈيى گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ كۆرۈنمەيتتى. مەن ئېگىز هەم قويۇق ئۆسكەن ئوتلار ئارىسىدىن دانۇر تاغامنىڭ بېغىررەڭ مانچىستىر دوپپىسىنى، بەزىدە دوغلاق مۈرىسىنى كۆرۈپ قالاتتىم. دانۇر تاغام مالچىكقا گەپ قىلىۋاتقان بولسا كېرەك، نېمىلەرنىدۇر غۇدۇڭشۇپ ئۆستەڭ ياقىلاپ كېتىپ باراتتى. بىر چاغدا دانۇر تاغام لىپلا قىلىپ سول تەرەپتىكى قارىياغاچقا يامىشىپ سوقما تامنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈپ كەتتى. مەن ناھايىتى تەستە قارىياغاچ ئارقىلىق تامغا چىقتىم. ئۇ تەرەپ چەكسىز كەتكەن بېدىلىك بولۇپ، سۈسۈنرەڭ چېچەكلەپ كەتكەن بېدىلەر ئادەم بېلىدىن ئېگىز ئۆسكەندى. تامنى بويلىغان قېرى قارىياغاچ، دوڭغاق سۆگەتلەر بىلەن بوي تارتقان سوت لىگەن، ئەمەن، لويلا قاتارلىق كوكاتلار بۇ يەرنى ئاجايىپ پىنهان بىر جايغا ئايلاندۇرغاندى. مانا شۇ قېلىن ئوتلار ئارىسىدىن پۇرقىراپ ئىس كۆتۈرۈلۈپ يەتتە - سەككىز ئادەمنىڭ بېشى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مەن تام ئۈستىدە ئۆمىلەپ ئۇلار ئېنىق كۆرۈنىدىغان يەرگىچە باردىم. ئۇلارنىڭ: «يا، پىرىم جەمشىت...» دەپ ۋارقىراپ، يالاڭ مەيدىلىرىگە قارىسىلىتىپ ئۇرۇشلىرى ئاڭلىنىپ، تىترەپ تۇرغان

ئالقانلىرىدىكى ئوشۇقلارنى كۆرگىنىمدىلا بۇ يەردىكىلەرنىڭ قىمار ئويناۋاتقانلىقىنى بىلدىم؛ دانۇر تاغامنى، ئالدى پۇتلىرىنى سوزۇپ ھەر بىر قىمارۋازغا چەكچىيىپ يانقان مالچىكنى كۆرگىنىمدە ئاندىن ئۇنىڭ قىمار ئويناۋاتقانلىقىغا ئىشەندىم ھەم شۇ زامات ئارقامغا ياندىم.

شۇ كۈنى كەچتە مەن دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىگە كىردىم. ئۇ، كۆڭلىكىنى ياماۋاتقانىكەن، مېنى كۆرۈپ كۆڭلىكىنى قويۇپ قويدى:

ـ ھە، ئۇخلىماي بۇ يەرگە كىرىپسەنغۇ، داداڭ ئاچچىقلاپ يۈرمىسۇن يەنە.

ـ ئۇلار ئۇخلاپ قالدى.

ـ سەن نېمىشقا ئۇخلىمايسەن؟

ـ ئۇيقۇم كەلمىدى.

ـ نېمىشقا؟

ـ بىلمەيمەن.

مەن ئەركىلەپ سۇۋانغان مالچىكنىڭ بېشىنى سىيلىغىنىمچە خېلى ئۇزۇن جىمىپ كەتتىم. ئىچىمنى نېمىدۇر تاتىلايتتى. دانۇر تاغامنىڭ قىمار ئوينىشى ئىچىمنى ئاچچىق قىلماقتا ئىدى. مەن بۇ ئىشنى ئۇنىڭغا دېگۈم، بۇنىڭدىن كېيىن ئوينىماسلىقنى ئۆتۈنگۈم كېلەتتى، لېكىن يەنە نېمىدۇر مېنى دېگۈزگىلى قويمايتتى.

ـ ساڭا نېمە بولدى، بىر ئىش بولغاندەك قىلىسەنغۇ؟

ـ بۇ... بۇ... ياق... ھېچنېمە!...

ـ ياق، ساڭا بىر ئىش بوپتۇ. ئوغۇل بالا دېگەن ئىچىدە گەپ يوشۇرسا بولمايدۇ. گېپىڭ بولسا دەۋەر.

ـ دانۇر تاغا، ـ مەن دۇدۇقلاپ توختاپ قالدىم، ـ سەن دەپ باققىنە، ئادەم ئوغرىلىق قىلسا، قىمار ئوينىسا گۇناھ بولامدۇ؟

دانۇر تاغام چۆچۈپ ماڭا قارىدى ۋە دەرھاللا كۆزىنى مەندىن ئېلىپ قېچىپ نەگىدۇر قاراپ ئۇزۇنغىچە ئۇنچىقمىدى.

مەن پۈتۈن ۋۇجۇدۇم قۇلاققا ئايلانغاندەك دانۇر تاغامغا تىكىلىپ ئولتۇراتتىم. ئۇنىڭ جاۋابى مەن ئۈچۈن گويا قۇرئاندىكى ئايەتتەك مۇقەددەس ئىدى. مېنى قىيناۋاتقان تۈگۈچلەر يېشىلىپ، كۆڭلۈمدىكى گۇمان تارقىلىپ، بۇ ئۈيدىن خۇشال ھەم يېنىك چىقىپ كېتىشنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلاتتىم. دانۇر تاغامنىڭ قەلبىگە ئويۇلغان ئابىدىدەك سىماسىغا داغ چۈشۈشىگە ھەرگىز يول قويغۇم كەلمەيتتى. لېكىن ھېلىقى كېچىسى ئاپام بىلەن دادامنىڭ قىلىشقان گەپ ـ سۆزلىرى ئېسىمگە كېلىشى بىلەن مەن ئۇنىڭ ياماۋاتقان كۆڭلىكىگە، جىيەكلىرى قىرقىلىپ قەغەز پىلتىلىرى چىقىپ قالغان مانچىستىر دوپپىسىغا، قوپال چەملەنگەن ئۆتۈكىگە، ئاق سانجىغان چاچلىرىغا، مۆلۈلدەپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ بىردىنلا ئىچىمدە بىر يېرىم خۇددى چوغ چۈشكەندەك ئېچىشىپ كەتتى. بۇ سوئالنى سورىغىنىمدىن پۇشايمان قىلىپ: «مېنى قانداق شەيتان ئازدۇرغاندۇ» دەپ ئۆزۈمگە ئاچچىقىم كەلدى. چۈنكى مېنىڭ قەلبىمنى تۈگمەن تېشىدەك بېسىپ تۇرغىنى دانۇر تاغامنىڭ قىمار ئوينىشى، بايلارنىڭ ماللىرىنى ئوغرىلىشى بولماي، كېسەل ئازابىدىن ئىنىڭراۋاتقان بالىلار، يوقسۇزلۇق دەردىدە يۈرەك پارىلىرىنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇزىتىۋاتقان ئاتا ـ ئانىلار ئىدى. مەن ئاستا ئورنۇمدىن تۇردۇم.

ـ نەگە بارىسەن؟

ـ چىقىپ ئۇخلاي،

ـ توختا، ـ دانۇر تاغام ماڭا بۇرۇلدى، ـ سەن ھەممىنى ئاڭلىغان ئوخشايسەن. قىمار ئويناش، ئوغرىلىق قىلىش ئۇ ھەممە ئادەم ئۈچۈن ئوخشاشلا گۇناھ! لېكىن بىلىپ قوي، مەن ئوغرى ئەمەس. شۇ يىللىرى قاراكېزىك تارقىلىپ ھەممە كەلگۈلۈك بالىلارغا كەلدى. باي ـ زەردارلار ساي بويىدىكى ئورۇس دوختۇرخانىسىغا چۈمۈلىدەك ئولاشتى، لېكىن يوقسۇللارنىڭ بالىلىرى بىر ـ بىرلەپ كېتىپ قالدى. مەن بۇرۇن كۆمۈچەكلىرى ئولتۇرۇشۇپ، قاپقارا چاچلىرى ياستۇققا تۆكۈلۈپ، ئۇششۇك تەككەن يايراقتەك سارغىيىپ، ئىڭراپ يانقان بالىلارنى، ئۇلارنىڭ: «قۇنقۇزۇۋالساڭلارچۇ» دېگەندەك تەلمۈرۈپ تۇرغان كۆزلىرىنى كۆرگىنىمدە يۈرەك ـ باغرىم پۈچىلىنىپ، كۆزلىرىمگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى. مانا شۇ چاغدا، كونىلار: «ئۆزۈڭ ئۈچۈن قىلىنمىغان ئوغرىلىق ـ ئوغرىلىق ھېسابلانمايدۇ» دەپتىكەنغۇ، دەپ ئۆزۈمنى ئۆزۈم ئالداپ، بىر نەچچە باينىڭ مېلىنى ئوغرىلىغىنىم، ئۇنى سېتىپ، پۇلىغا دورا ئېلىپ يوقسۇللارنىڭ بالىلىرىغا تارقىتىپ بەرگىنىم راست.

مەن يىغلىغىنىمچە ئۆزۈمنى دانۇر تاغامغا ئاتتىم، لېكىن ئۇ قۇلىقىمغا: «بالىلار ئۇقمىسۇن» دەپ ئاستا پىچىرلىدى...

* * *

زىمىستان قىش كېتىپ ئەتىيازمۇ كەلدى. ئۇزۇلمەس مارت شامىلى چىقىپ تۇراتتى. قەبرىستانلىقنىڭ كۈن تەگمەس تەسكەيلىرىدە گۈرۈچ بولۇپ قالغان قارلارنىڭ ئېرىشى ناھايىتى ئاستا ئىدى، لېكىن زومچەك ـ زومچەك قەبرىلەردە ئەتىيازنىڭ يۈمشاق ئوتلىرى ئۈنۈشكە باشلىغانىدى. قەبرىستانلىق لەگلەك ئۆچۈرۈۋاتقان بالىلارنىڭ ژاڭ ـ چۈڭى بىلەن تولغان بولۇپ، ھەر خىل بويالغان لەگلەكلەرنىڭ دارقىراتمىلىرىدىن كېلىۋاتقان خىلمۇ خىل ئاۋازلار نە ـ نەلەرگە ئاڭلىناتتى. بىز بىر مۇنچە بالىلار مەكتەپتىن قايتىپ دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىدە لەگلەك ياساشقا كىرىشىپ كەتكەندۇق. دانۇر تاغام بىردە ھەببۇللاغا: «ھەببۇك، قومۇشنى توز قىرماپسەن» دېسە، مىرزا ھەكىمگە: «مىرزى، شىلىمقويۇقبولۇپ كېتىپتۇ»، ئاباباەكرىگە: «ئاباك، لەگلەكنى مەن سىزىپ بەرگەن بويىچە بويا» دەپ ئۆگىتىپ تۇراتتى، ئۆزى بولسا ئىشكىتەك چوڭ تال لەگلەكنىڭ تېلىنى قىرىپ قەغەزگە چاپلايتتى ۋە چاپلانغان تال ئۈستىگە خىش باستۇرۇپ قويۇاتتى. ياسلىپ پۈتكەن لەگلەكلەرنىڭ دارقىراتما ۋە تارازىلىرىنى تەڭشەپ تامغا رەتلىك ئاساتتى. سۈپىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ياستۇققا يۆلەنگەن بىر بوۋاي مۇكچىيىپ ئولتۇراتتى. بۇ بوۋاينى دانۇر تاغام كۆزدە ـ راسا قاتتىق جۇدۇنلۇق كۈنلەرنىڭ بىردە چىلىق ـ چىلىق سۇ، لايغا مىلەنگەن ھالدا يۈدۈپ كەلگەندى. مەن بۇ، تېرىسى يىرتىلىپ كەتسىلا ھەممە سۆڭەكلىرى تۆكۈلۈپ كېتىدىغاندەكلا تۇرغان قۇرۇق ـ

قاقشال بوۋاينى كۆرگىنىمدە قورقۇپ كەتكەندىم. ئۇنىڭ پىلدىرلاپ تۇرغان گۈنسىز كۆزلىرىنى ئاق پاخماق قاشلىرى بىسىپ تۇراتتى. پىشانە، بۇرۇن، يانچاق سۆڭەكلىرى چوقچىيىپ چىقىپ، ئۇچلۇق - چىشسىز ئېغىزى توختىماي ماكىلدايتتى.

- قېنى بالىلار، يارەملىشىڭلار، - دېگەندى دانۇر تاغام بوۋاينى ئاۋايلاپ سۈپىغا قويۇپ، - ئوغلى چەتكە قېچىپ كېتىپتۇ. ئۆيىنى ئەترەت تەشكىلى مۇسادىرە قىپتۇ.

- ئۆيىنى نېمىشقا مۇسادىرە قىپتۇ؟

- ئوغلى ئەترەتكە قەرزگە بوغۇلۇپ قالغانىكەن. قارىغۇچىسىز قالغان بۇ بوۋاي تىلەمچىلىك قىلغان يېرىدە يىقىلىپ قاپتۇ.

مانا شۇنىڭدىن بېرى دانۇر تاغام بۇ بوۋاينى بېقىپ كېلىۋاتاتتى. بوۋاي بالىلارنىڭ گەپلىرىنى تىڭشاپ كۇلۇپ ئولتۇراتتى. بالىلار بولسا، لەگلەك ياسىغاچ قىشىچە چىغلىق، خەنبىك، ناغرىچىلاردا مالچىك بىلەن توشقان قوغلىغانلىقلىرىنى، دانۇر تاغام، توشقاننى كۆرگەن هامان: «مالچىلىك پروت!»⑦ دېيىشى بىلەن مالچىكنىڭ قانداق يۇگۇرگەنلىكى، توشقاننىڭ بېلىدىن بېسىپ ياكى بوش چىشلەپ تۇرىدىغانلىقى، ئۇنى قانداق كاۋاپ قىلىپ يېگەنلىكلىرىنى سۆزلىسە، بەزى بالىلار دانۇر تاغامنىڭ سايلىقتىكى مۇزدا كاڭكىي تېيىلىشنى ئۆگەتكەنلىكى، ئۆزىنىڭ قانداق ئۆگەنگەنلىكىنى ماختىنىپ سۆزلەيتتى.

- دانۇر تاغا، - دېدى ئەبەك شىلىم يۇقى قولىنى ئۇۋۇلاپ، - ئۇلۇشكۇنكى لەگلەكنىڭ پۇلىغا كىتاب سېتىۋالدىم، بوپتىمۇ؟

- بوپتۇ، بەك بەلەن بوپتۇ، - دېدى دانۇر تاغام كۇلۇپ، - لەگلەكلەر ئەتىگىچە قۇرۇيدۇ. هەر بىرىڭلارغا ئۇچتىن لەگلەك بېرىمەن. لېكىن ئۇنىڭ پۇلىغا شەكەرى قەندەلەت، «گاڭگۇڭ خوراز»ى يېيىشكە بولمايدۇ. بۇنى بىلدىغانسىلەر؟

- بىلىمىز!

بىز ئەتىسى چۈشتىن كېيىن مازارلىقتا لەگلەك ئۇچۇردۇق. لەگلەك خۇمار چوڭلارمۇ ئۇزۇنىڭ لەگلەكلىرىنى ئېلىپ چىققاندى. دانۇر تاغام ئۇچۇرغان چوڭ تال لەگلەك ئاسماننىڭ قەرىدە غۇڭۇلدايتتى. ئۇ، لەگلەكنىڭ قوش تاناپ يېپىنى بېلىمگە باغلاپ قويۇۋېدى، لەگلەك مېنى سۆرەپ ئېلىپ ماڭدى. قانچە تىرەجەپ تۇرۇۋالسامۇ يەنىلا سۆرەپ كېتىۋەردى. باشقا چوڭلارمۇ بالىلارنى لەگلەك تانىسىغا باغلاپ قويۇپ كۇلۇشمەكتە ئىدى. مالچىك بولسا بالىلار بىلەن تەڭ يۇگۇرەيتتى، ئويناقلاپ سەكرەيتتى. شۇ ئەسنادا بالىلار تۈيۈقسىز چىرقىرىشىپ قېچىشتى.

- يىلان! بالىلار، يىلان!

يوغان بىر چار يىلان ئاچماق تىللىرىنى چىقىرىپ كۇشۇلدىغىنىچە سويلاپ يۇرەتتى. بىردەمدىلا چوڭلارمۇ يىغىلدى. هېچكىم يىلاننىڭ قېشىغا كېلەلمەيتتى، ئەمما مالچىك يىلاننى توسۇپ، پىرقىراپ يۇرەتتى. ئاخىر ئۇ يىلانغا ئېتىلىپ بېرىپ شۇنداق تېزلىك بىلەن ئۇنىڭ بېلىدىن چىشلەپ، ئۆزىنىڭ ئىككى بېقىنىغا قارسىلدىتىپ ئۇرۇپ تاشلىۋەتتى. ئۇ بىر نەچچە قېتىم شۇنداق قىلغاندىن كېيىن يىلان هالسىزلىنىپ تۇگۇلۇپ قالدى.

مالچىكنىڭ يىلاننى ئۆلتۈرگەنلىكىگە خۇشال بولۇپ كەتكەن بالىلار ئۇنى قۇچاقلىدۇق، باشلىرىنى سىيلىدۇق. هەممىمىز كەچتە دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىگە يىغىلغان چېغىمىزدىمۇ يەنىلا شۇ يىلان ۋەقەسىنى بەس - بەس بىلەن سۆزلەشتۇق.

- دانۇر تاغا، مالچىك بۇرۇنمۇ يىلان ئۆلتۈرگەنمۇ؟

- دېدى هاجى كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

- هەئە، ئۇ چاغدا مالچىك تېخى كۇچۇك ئىدى، - دېدى دانۇر تاغام موخوركا ئوراۋاتىپ، - لېكىن ئۇنى يىلان چېقىۋالغاندى.

- يىلان چېقىۋالغان؟! - هەممىمىز تەڭلا چۇرقىراشتۇق.

- سەن ئۇنى كۇچۇك چېغىدىلا بېقىۋالغانكەنسەن - دە؟ - دېدى ئەبەك قىزىقىپ، - سۆزلەپ بەرگىنە!؟

بىز هەممىمىز مالچىك توغرىلىق سۆزلەپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپ تۇرۇۋالدۇق. دانۇر تاغام كىچىك ئەمما سوغۇق كۆز قارىچۇقلىرىنى بىر يەرگە تىككىنىچە ئۇزۇن جىمىپ كەتتى. بەلكىم هاياتىدىكى ئۇنتۇلماس خاتىرىلەر ئېسىدىن كەچكەن بولسا كېرەك، كۆكسىنى تولدۇرۇپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى - دە بېشىنى كۆتۈردى. ئۇ هېكايە ياكى بىرەر ئىشنى سۆزلىگەندە ئاستا ئەمما سىرلىق قىلىپ سۆزلەيتتى. ۋەقەلىكنىڭ جىددىي، سۈرلۈك، ئېچىنىشلىق راۋاجىغا ماسلاشتۇرۇپ ئاهاڭدىلا ئەمەس، بەلكى يۈزىدىمۇ دەمۇ دەم ئۆزگىرىش هاسىل بولاتتى. بالىلار بەزىدە قورقۇپ ياكى هاياجانلىنىپ بىر يەرگە غۇژمەك بولۇپ يىغىلىۋالاتتۇق.

- مەن سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى بىلەن تاغ ئارىلاپ يۈرگەن چاغلىرىم ئىدى، - دەپ گەپ باشلىدى دانۇر تاغام، - ئەترىتىمىز بىرەر جىلغىدا ياكى تاغ قاپتاللىرىدا چېدىرلارنى قۇرۇپ بىر نەچچە كۈن تۇرۇپلا يەنە يۆتكىلەتتى. مېنىڭ ۋەزىپەم ئاتلارغا قاراش، يول باشلاش ۋە يەرلىك تاغلىقلار ئوتتۇرىسىدا تىلماچلىق قىلىش ئىدى. بىر كۈنى ئېكسپېدىتسىيىچىلەرنىڭ يولى توسۇلۇپ چاتقاللىقتا قونۇشقا توغرا كەلدى. چۈنكى ئالدىنقى كۈنى قاتتىق يامغۇر ياغقاچقا، قىيان كېلىپ تاغ قاپتىلىدىكى يولنى چورتلا ئۇزۇۋەتكەندى. مەن سەھەر تۇرۇپ ئېتىمنى مىندىم - دە، يول كۆرۈپ كېلىش ئۈچۈن ئاتلاندىم. مەن تىك قىيالىقلار، قويۇق چاتقاللىقلار، چوڭقۇر سايلىقلارنى ئارىلاپ ئاخىر چىڭقى چۇش بىلەن بۇك ئارچىزارلىقتىن چىقىپ ياپىيىشل بىر ئوچۇقچىلىقتا ئاتتىن چۈشتۈم. يوتىلىرىم ئاغرىپ كەتكەندى، شۇڭا ئاتنىڭ ئېغىز دۇرۇقىنى چىقىرىۋېتىپ، قېلىن ئوت - چۆپلۈككە يانپاشلىدىم. ئەمدىلا پوت - قولۇمنى سوزۇپ: «ئۇھ» دېيىشىمگە ئۇزۇك - ئۇزۇك غىڭشىغان بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ تېڭىرقاپ قالدىم. زەن سېلىپ تىڭشىسام بۇ ئاۋاز ئالدىمدىكى ئاپئاق ئېچىلىپ كەتكەن ئازغان ئارقىسىدىن كېلىۋاتاتتى. مەن تىۋىش چىقارماي ئاستا ئۇنىڭغا يېقىنلاشتىم ۋە ئازغان شاخلىرىنى ئاۋايلاپ قايرىپ چۆچۈپ

كەتتىم. چۈنكى ئالدىمدا قانغا بويالغان بىر ئانا بۇرە ئىگراپ ياتاتتى! ئۇنىڭ ئەتراپىدا پەرۋازىندەك پىرقىراپ، غىژشىپ چۆرگىلەپ يۈرگەن ئاسلاندەك بىر بۇرە كۈچۈكى گاھ ئانىسىنىڭ تومشۇقىنى يالىسا، گاھ: «ئانا، ئورنۇڭدىن تۇر، مېنى تاشلاپ كەتمە، مەن ئەمدى قانداق قىلىمەن!» دېگەندەك ئانىسىغا سۇۋۇنۇپ ئېچىنىشلىق غىژشىيتتى، هۇۋلايتتى. ئانىمۇ: «بالام، ئاخىرقى قېتىم ئېمىۋال» دېگەندەك ئارقا پۇتلىرىنى ئۇزۇن سوزۇپ، قانغا بويالغان ئەمچەكلىرىنى ئايدىلەڭ ئوچۇق قويغاندى. مەن ئازغان ئارقىسىدىن چىقىشىم بىلەن ئانا بۇرە تۇرماقچى بولۇپ گەۋدىسىنى كۆتۈردىيۇ، لېكىن يەنە گۈپلا قىلىپ يېشى يەرگە چۈشتى. لېكىن ئۇ: «بالام، تېز قاچ، ئادەم ئاتلىق يالماۋۇز كەلدى» دېدىمۇ قانداق، جان ئاچچىقىدا هۇۋلىۋەتتى. كۈچۈك پىلدىرلاپ قاچتى، لېكىن ئۇ ئون قەدەمچە مېڭىپ توختىدى - دە، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئانىسىغا قارىدى. ئانىمۇ يۈرەك پارىسى بىلەن خوشلىشىش ئالدىدا ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋېلىش ئىستىكى بىلەن بالىسىغا قارىدى ۋە يىغلىغاندەك ئاجىز ئىڭرىۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىنلا كۈچۈك ئېدىر بويلاپ قاچتى. مەن ئانا بۇرىنىڭ: «مېنى نېمە قىلساڭ قىل، لېكىن بالامغا تەگمىسەڭ» دېگەندەك ئىلتىجاسىنى ئۇنىڭ مۇلۇلدەپ تۇرغان كۆز قارىچۇقلىرىدا كۆرۈپ قالدىم. مەن ئانا بۇرىنىڭ ئوق تەگكەن سول بېقىنىغا، هېلىلا ئېمىلگەن هۆل ۋە قان ئەمچەكلىرىگە قارىغىنىمدا، ئۇنىڭ جان ئۈزۈش ئالدىدا بالىسىغا تارتىشقان كۆزلىرى ئوچۇق قالغاندى. بۇ چاغدا كۈچۈك كۆزىيتىم يەردىكى بىر دۆڭدە ئانىسىغا قاراپ تۇراتتى. مەن ئاتنى ئازغان غولىغا باغلىدىم - دە، كۈچۈكنى قوغلاپ كەتتىم. كۈچۈك مىدىقلاپ يۈگۈرۈپ بىردە يانتۇ قىرلاردا يۈمۈلاپ كېتەتتى، بىردە پۇتلىشىپ يىقىلاتتى. بىز قوغلىشىپ ئۇچلۇق تاشلار، تىكەنلىك جىغانلار، ئادەم چۆكۈرگىدەك قېلىن ئوت - چۆپلەر، قۇرۇغان چاتقاللىقلارنى بېسىپ، ئاخىر ئالدى چورتلا كېسىلگەن چوققىغا چىقىپ قالدۇق. چوققا مەخمەلدەك سىلىق ئوت - چۆپ بىلەن قاپلانغانىدى. كۈچۈك نەگە قېچىشنى بىلمەي غىژشىپ ئۇياق - بۇياققا ئۆزىنى ئۇراتتى. تۇرۇپلا سېرىلىپ يار لېۋىگە بېرىپ قالاتتى. مەن ئۇنىڭغا ئاستا يېقىنلاشماقتا ئىدىم. ئاخىر مەندىن قورقۇپ تۇرغان كۈچۈك ئۆزىنى هاڭغا ئېتىۋەتتى. هاڭ ئاستى بۇژغۇنلار كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان قاينام ئىدى. مەن كۈچۈكنىڭ سۈغا «پولتۇڭ» قىلىپ چۈشكەن ئاۋازىنى ئاڭلىدىم. بىر هازا يوقاپ كەتكەن كۈچۈك خېلىى يىراق بىر يەردىن سۇ ئۈستىگە لەيلەپ چىقتى - دە، قۇلاقلىرىنى شىكتايتىپ ئۇزۇشكە باشلىدى. سۇ ئۇنى ئېقىتىپ كېتىۋاتاتتى. مەنمۇ هاڭدىن چۈشۈپ قاينامغا ئۆزۈمنى ئاتتىم - دە، كۈچۈكنى قوغلاشقا باشلىدىم. تاغ ئارىسىدىكى ئەگرى - بۈگرى ئېقىن بىزنى سۈر - توقاي قىلىپ ئېقىتىپ، بىردە سىيلىق تاشلار ئۈستىدىن سېرىلدۇرۇپ، بەزىدە گۈلدۈرلىگەن شارقىراتمىلاردىن موللاق ئاتقۇزۇپ، خېلى بىر يەرلەرگىچە ئېقىتىپ بارىدى. ئاخىر مەن سۇ يېيىلىپ ئاقىدىغان بىر شېغىللىققا كەلگەندە ئۇنىڭغا يېتىشۋالدىم - دە، ئەمدىلا قىرغا ياماشقان كۈچۈكنى دەس كۆتۈرۈۋالدىم. لېكىن ئۇ يىگىندەك ئۆتكۈر چىشلىرى بىلەن باشمالتىقىمنى چىشلىۋالدى.

مەن كۈچۈكنى كۆتۈرۈپ ئاتنىڭ قېشىغا كەلگەندە ئانا بۇرە ئۆلگەن بولۇپ، ئوچۇق قالغان كۆزلىرىدىن بىر تامچە ياش ساقىپ چۈشكەندى. كۈچۈك ئانىسىنى كۆرۈش بىلەن يەنە تېپچەكلەپ، غىژشغىلى تۇردى. مەن ئۇنى ئانىسىنىڭ قېشىغا قويۇپ بېرىشىم بىلەن ئۇ قېتىپ قالغان قان ئەمچەكنى بىر - ئىككى قېتىم شوراپ بېقىپ ئانىسىنىڭ قېشىدا جىم ياتتى. مەن ئانا بۇرىنىڭ ئوچۇق قالغان كۆزلىرىنى ئاستا ئۈۋۈلاپ يۈمدۇرۇپ قويغاندىن كېيىن، كۈچۈكنى ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ قايتتىم.

كۈچۈك بالىلىق تۇكىنى تاشلاپ تاكى يالتىراق تۈكلەر چىققۇچە مەن ئۇنى ئېمىزگە ئەمدۈرۈپ باقتىم. رۇسلار ئۇنىڭغا ئىزمىر ⑧ دەپ ئىسىم قويۇپ قويدى، لېكىن مەن ئۇنى مالچىك دەپ چاقىراتتىم. ئۇ كىچىكىدىنلا قوينۇمدا يېتىپ چوڭ بولغاچقىمۇ، ئارقامدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمەيتتى. سەپەرگە چىققاندا ئاتقا غانجۇغىلاپ قويغان توۋۇرنىڭ ئىچىدە ياتاتتى. تاغنىڭ سوغۇق، جۇدۇنلۇق كۈنلىرىدە يوتقىنىم ئىچىدە پۇشۇلداپ ئۇخلايتتى.

دانۇر تاغام تىزىغا بېشىنى قويۇپ ياتقان مالچىكنىڭ بېشىنى سىيلاپ: «بۇ خاتىرىلەر ئېسىدىڭدىمۇ؟» دېگەندەك ئۇنىڭ كۆزلىرىگە چەكسىز مېھىر بىلەن قارىدى.

- دانۇر تاغا، - دېدىم مەن تاقەتسىزلىنىپ، - ئەمىسە مالچىك يىلاننى قانداق ئۇلتۇرگەن؟

- مالچىك بويى ئۈسۈپ، تۈكلىرى يالتىراپ، قۇلاقلىرى شىكتىيىپ بىر ياشقا كىرىپ قالغان چاغلىرىدا ئېكسپېدىتسىيىچىلەر بىر قەدىمىي خارابىلىقتا چېدىرلارنى قۇرۇپ تۇنەپ قېلىشتى. بىر كۈن كەچكىچە يول ئازابىنى تارتقان ئېكسپېدىتسىيىچىلەر هارغىنلىقتىن بالدۇرلا ئۇخلاپ قالغاندى. بىر چاغدا، ئاياغ تەرىپىدە ياتقان مالچىك غىژشىپ هاۋۇشغىلى تۇردى. مەن بېشىمنى كۆتۈرۈپ قاردىم. چېدىر تۈكلۈكىدىن چۈشكەن بىر دەستە ئاي نۇرى چېدىر ئىچىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. مالچىك چېدىر ئىچىدە پىرقىراپ، خىرقىراپ نېمىندۇر تۈسۈيتتى، بىر نەرسىنى چىشلىمەكچى بولاتتى. مەن ئۇيقۇلۇقتا نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغىنىمدا، ئۇ مېنىڭ يوتقىنىمنىڭ ئېچىلىپ قالغان يوچۇقىدىن ئۇزۇن بىر نەرسىنى چىشلەپ سۈرىگىنىچە سىرتقا ئۇزىنى ئاتتى. ئەمما ئۇ چېدىر ئىشىكىگە يېتىپ بېرىشى بىلەنلا قاتتىق كاڭشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇخلاۋاتقانلار ئويغىنىپ كېتىشتى. مەن هاپىلا - شاپىلا گاز لامپىسىنى ياقتىم. هەممىمىز چېدىر ئالدىدا توگۈلۈپ يانقان ئوق يىلاننى، بىر پۇتىنى كۆتۈرۈپ غىژشۋاتقان مالچىكنى كۆرۈپ ئۆپۈر - تۆپۈر بولۇشۇپ كەتتۇق. مەن دەرهاللا مالچىكنىڭ پۇتىنىڭ يۇقىرىنى چىڭ باغلىۋەتتىم. ئېكسپېدىتسىيىچىلەر ئەترىتىنىڭ دوختۇرى يىلان چاققان يەرنى تىلىپ قاننى سېرىپ چىقاردى، ئاندىن ئۇنىڭغا دورا ئىچكۈزۈپ، ئوكۈل سالدى. مەن مالچىكنىڭ يىلان چاققان پۇتىنى نەچچە كۈنلەرگىچە سۈتكە چىلاپ يۇدۇم. كېچە - كۈندۈزلەپ باغرىمغا تېگىپ كۆتۈرۈپ

يۇرۇپ ئاخىر ئۇنى ساقايتىۋالدىم.

- ئەگەر كىچىك مالچىك بولمىغان بولسا، - دېدى هاجى قورققان قىياپەتتە، - يىلان دانۇر تاغامنى چاقاتتىكەن - دە.

- شۇنداق، ئۇ شۇ چاغدا مېنى دەپ ئۆزۈنى ئويلىمىغان.

مالچىكنىڭ هېكايىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن هەممىمىز ئېغىر سۈكۈتكە چۆمدۇق ۋە چەكسىز سۆيۈنۈش، ئامراقلىق بىلەن مالچىكقا قاراشتۇق.

* * *

مەن ئۆسۈپ چوڭ بولغان «دۆڭمەھەللە» نىڭ باش تەرىپىدە بىر چوڭقۇر سايلىق بار ئىدى. بۇ سايلىق مال بازىرىدىن تا مىرسالىم ئەنجانلىقنىڭ تۇغمەنلىرىگىچە سوزۇلغان بولۇپ، قىشمۇ ياز تارام - تارام سۈلار يېيىلىپ ئېقىپ تۇراتتى. قىشتا سۇ كۆۋەجەپ كۆپكۈك مۇز قاتقاندا پىرقىرىغۇچ ئويناپ، مۇز تېيىلاتتۇق. سايدىن دۆڭگە كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن ژاڭ - چوڭلۇق بازار باشلىناتتى. بەكرى ناۋاينىڭ شىرمان نانلىرى كوچىغا قارىتىلغان ئەمبەل تاختىغا شىرتىلداپ چۈشۈپ ئەتراپنى ئىسسىق نان هىدى قاپلايتتى. مۇخپۇل تۆمۈرچى، ئابدۇللا تۆمۈرچىلەرنىڭ سەندىلىدىن چاچرىغان ئوت ئۇچقۇنلىرى ئەتراپنى بىر ئالاتتى. راشىددىن قوغۇنچىنىڭ دۇكىنى ئالدىدىن گەپ خۇمار، پاراڭچى قېرىلار ئۈزۈلمەيتتى. ئۇلار سادىر پالۋاندىن ئېلاخۇن كۆككۆزگىچە، ئەدناسى قايسىدۇر بىر مەھەللە ياكى بىرەر كوچىدا بولۇپ ئۆتكەن ئەر - خوتۇن جېدەللىرىدىن ئىككىنى قوزىلىغان ساغلىقلارغىچە ئالا قويماي سۆزلىشەتتى. خىلىل ساتىراشنىڭ دۇكىنىدىن بولسا توختىماي تەمبۇر - دۇتارنىڭ مۇڭلۇق سادالىرى ياڭراپ تۇراتتى.

چوڭكوچىدىن دەريا تەرەپكە قايرىلغان «غازكوچا»، «ئارقا كوچا»، «باي كوچا» قاتارلىق بىر قانچە كوچىلار «خۇمدان مەھەللىسى» ئارقىلىق كۈكۈلمەيدانلىق ئىلى دەريا بويلىرىغا تۇتىشاتتى. بۇ كوچىلارنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى رەتلىك سۈۋادان تېرەكلەر يەل - يېمىش هىدلىرى گۈپۈلدەپ، هەر خىل گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن قورۇلارغا سايە تاشلاپ تۇراتتى. مەھەللىگە ساپ هاۋا، پاكىزلىق ئاتا قىلغان ئىككى ئېرىق سۇ قورۇ كۆۋرۈكلىرى ئاستىدا گۈڭۈلداپ، كوكراملاردا شاۋۇلداپ، ئوت - چۆپ ئارىلىرىدا ۋىلىقلاپ بىر خىلدا ئاقاتتى. كىشىلەر سەھەردە ياغاچ كۆرەكلىرى بىلەن كوچىلارغا سۇ سېپىپ، داس - چېلەكلىرىدە هويلا - ئارام، گۈللەرگە سۇ چاچاتتى. يۇيۇنۇپ تارانغان تاجى خوراز، سىمابگۈل، تۆگە قۇيرۇقى، قامچا ۋە خىنەگۈللەر ئاپتاپتا تاۋلىنىپ، قىزىل مارجاندەك گىلاس، قەهرىۋادەك ئالۇچىلار كۆزنى چېقىپ قاناتلىرى كەڭ ئېچىۋېتىلگەن دەرۋازىلاردىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كوچىدىن بىر خىل نەم تۇپراقنىڭ هىدى دىماغقا ئۇرۇلۇپ كىشىگە هوزۇر ئاتا قىلاتتى. بولۇپمۇ بارات ئايلىرى تولىمۇ كۆڭۈللۈك بولۇپ كېتەتتى.

بالىلار ئامبار - ئۆگزىلىرىمىزدىن كونا كالاچ، رېزىنكە ئۆتۈكلەرنى يىغىپ دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ كېلەتتۇق. ئۇ، بۇ نەرسىلەرنى ئۈزۈن هۆل ياغاچلارغا، تۆمۈر چوقاللارغا ئۆتكۈزۈپ تۇنەكنىڭ هارپا كۈنىلا تەييار قىلىپ قويۇاتتى. تۇنەك كېچىسى كوچا - كوچىلاردا ئوت يېقىپ چۈرقىرىشىپ، قوشاق قېتىپ ئوتتىن سەكرەپ ئوينىشاتتۇق. كالاچ، رېزىنكە ئۆتۈكلەرنى كۆيدۈرۈپ كوچىمۇ كوچا قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈشەتتۇق. كالاچ، رېزىنكە ئۆتۈكلەر پارچە - پارچە ئوت بولۇپ ئاقاتتى. مايغا چىلانغان كاللەكلەنگەن تاغارلاردىن ماي ساقىپ كوچىلارنى ئىس - تۇتەك قاپلايتتى. بىز كوچىلارنى ئايلىنىپ يۈگۈرەشكىنىمىزدە بارات قوشقى ئۈزۈلمەي ياڭراپ تۇراتتى:

بارات كەلدى كۆردۈڭلارمۇ،
تۇخۇم پوشكال سالدىڭلارمۇ.

تۇن نىسپى بىلەن هەممىمىز خۇشاللىقتىن يۈزلىرىمىز قىزارغان، كۆزلىرىمىز ئوتتەك يانغان، يۈرەكلىرىمىز شادلىقتىن ئوينىغان هالدا دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ تۇنەك ئېشى يەيتتۇق. ئاندىن تاڭ ئاتقۇچە دانۇر تاغامنىڭ تۇغمەس چۆچەكلىرىنى، بوغۇلۇپ ئېيتقان ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ تاڭ ئاتقۇزۇۋېتەتتۇق.

باراتنىڭ ئارقىسىدىن رامزان باشلىناتتى. بىر يىلى بولغان رامزان زادىلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ: دانۇر تاغام بىلەن بىر نەچچە كۈن پانۇس ياسىدۇق. هەممىمىز رامزاننىڭ 10 - كۈنىنى ساقلاپ تاقەتسىزلەنگەندۇق. ئاخىر بۇ كۈنمۇ يېتىپ كەلدى. دانۇر تاغام تەتۇر ئۆرۈلگەن جۇۋا بىلەن قۇلاقچىنى كىيىپ، يوغان ئاپئاق ساقال تاقاپ توپنىڭ ئالدىدا ماڭدى. ئارقىدىن ئالا - يېشىل پانۇس كۆتۈرگەن بالىلار، ئېتىتاردىن كېيىن ئاللاغا هەمدۇسانا ئوقۇۋاتقان ئەهلى مۇسىلمانلىرىنىڭ هويلىلىرىدا رامزان قوشقىنى باشلىۋەتتۇق:

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم يانقان بايلار،
روزىنىڭ زاكاتىغا پانقان بايلار.
رامزان، ئاللا شەرئى رامزان،
خۇش مۇبارەك كەلدىلەر شۇل رامزان.

خۇددى ئېيىقتەك ياسىنىۋالغان دانۇر تاغام قوشاق ئاهاڭىغا ماسلاشتۇرۇپ گۈس - گۈس دەسسەپ ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇنى هېچكىممۇ تونىيالمىدى.

بۇ روزا شۇنداق روزا، مېهمان ئىكەن،
روزىنى تۇتمىغانلار هايۋان ئىكەن.
رامزان، ئاللا شەرئى رامزان،
خۇش مۇبارەك كەلدىلەر شۇل رامزان.

روزىنىڭ ئونى قېنى، قەدرى قېنى؟
بۇلتۇرقى مۇسۇلمانلار بۇ يىل قېنى؟
رامزان، ئاللا شەرئى رامزان،
خۇش مۇبارەك كەلدىلەر شۇل رامزان.

ئىشىكىڭنىڭ ئالدىدا تاينىڭ ئىزى،
كەشمىر ياغلىق بېرىدۇ باينىڭ قىزى.
رامزان، ئاللا شەرئى رامزان،
خۇش مۇبارەك كەلدىلەر شۇل رامزان.

تۆگلۈكۈڭدىن قارىسام ئاي كۆرۈنەر،
ھەممە ئۆيدىن مۇشۇ ئۆي باي كۆرۈنەر.
رامزان، ئاللا شەرئى رامزان،
خۇش مۇبارەك كەلدىلەر شۇل رامزان.

بىز شۇ كۈنى بىر كوچىنى تۈگىتىپ، دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ چۈشكەن نەرسىلەرنى داستىخانغا تۆكتۇق. بۇگۈنكى رامزاندا چۈشكەن نان، قاتلىما، مايلىق توقاچ، پوشكال، يەل - يېمىش، پۇللارغىچە خېلىلا مول ئىدى. دانۇر تاغام بۇ نەرسىلەرنى بىر قانچە خالتا، داستىخانلارغا بۆلۈپ يۆگىدى، ئاندىن بىر ئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى.

- بۇ رامزانلىقلارنى، - دېدى دانۇر تاغام ھەممىمىزگە تەكشى قاراپ، - بىر قانچە ئائىلىلەرگە ئاپىرىپ بەرسەك قانداق؟

- خەققە بېرىۋېتىمىزما؟ - دېدىم مەن كۆزۈم قىيمىغان ھالدا، - ئاران تەستە. . .

- ھەئە، ئۇلارنىڭ كۈنى تەس، - دېدى دانۇر تاغام ئېغىر خۇرسىنىپ، - روزى - رامزاندا بالىلىرى بويۇن قىسىپ قالىدۇ، قانداق، سىلەر رازىمۇ؟

- رازى، - ھەممىمىز چۈرقىراشتۇق.

- ياخشى، تېگىل ياخشى. ئەمىسە ھازىرلا ماڭايلى.

- ئەتە ئاپىرىپ بەرسەك بولمامدۇ، - دېدى مىرزى ئەسىنەپ، - بۇ كېچىدە. . .

- ياق، بولمايدۇ. ھازىرلا.

دانۇر تاغامنىڭ بىر ئېغىز سۆزى ئەمەس، بەلكى ئىشارىتىمۇ بىز ئۈچۈن بۇيرۇق ئىدى. بىز شۇ كۈنى تاڭ ئاتقۇچە دانۇر تاغام بىلەن قاراڭغۇ تار كوچىلارنى، يىراق ساي مەھەللىلىرىنى چۈرگىلەپ كۆرۈمىز، نامراتلىق يېغىپ تۇرغان ئائىلىلەرگە رامزان نېمىتى يەتكۈزۈپ بەردۇق. بۇ ئىش تا رامزان چىقىپ كەتكىچە بىر قانچە قېتىم تەكرارلانغان بولسىمۇ، دانۇر تاغام شۇ ئۆيلەرنى بىزگە كۆرسىتىپ قويۇپ، ئۆزى كىرمەيتتى. ھەتتا ئۇ بىزگە بۇ ئىشلىرىمىزنى بىر كىمگە تىنماسلىقنى تاپىلايتتى.

كېيىنچە بۇ ئىشلارنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدۇم. بىز خەيرىخاھلىق قىلغان بۇ ئائىلىلەرنىڭ ئەرلىرى، ئوغۇللىرى «قاچ - قاچ» تا سوۋېت يېرىگە چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلار قارىغۇچىسىز قالغان قېرى - چۈرىلەر، تۇل خوتۇن، يېتىم - يېسىرلار ئىدى. خۇددى «ھالۋىنى ھېكىم يېدى، تاياقنى يېتىم» دېگەندەك، بۇلار «ئىككى يۈرەك» ، «چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر» ، «ۋەتەن خائىنىنىڭ ئائىلىسى» دېگەنگە ئوخشاش بەتنامىلار بىلەن قارىلانغان بولۇپ، پات - پاتلا ياچېيكا قورۇسىغا يىغىۋېلىنىپ، كۆرەش - دەشنامدىن يۈرەكلىرى خۇن بولۇپ كەتكەندى.

بىر كۈنى مازارلىقتا ژاللەي، ئودىكام ئويناپ يەنە كەچلىك تاماقتىن كېيىن مەھەللىمىزدە «قاچقانچۇق» ئوينىدۇق. مالچىك بىز بىلەن بىللە يۈگۈرەيتتى. بىز كۆۋرۈك ئاستىغا يوشۇرۇنساق ئۇمۇ ئۆملەپ كىرەتتى. ئىشقىلىپ، بىز: «يات» دېسەك ياتاتتى، «ئۆملە» دېسەك ئۆملەيتتى. بۇنداق ئويۇنلاردا ئۇ بىزدىن ئۆتە خۇشال بولۇپ كېتەتتى. بىز شۇ كۈنى كەچتە مالچىكنى ئەگەشتۇرۇپ دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلدۇق. ئۇ، بوۋايغا ئۇگرە ئاش ئېچكۈزۈۋاتقانىكەن، لېكىن ئۆزى ناھايىتى خاپا كۆرۈنەتتى. بالىلار ھەممىمىز جىم بولۇپ قېلىشتۇق.

- دانۇر تاغا، ساڭا نېمە بولدى، - دېدىم مەن جىملىقنى بۇزۇپ، - بىر قىسىملا كۆرۈنىسەنغۇ؟

دانۇر تاغام ئالدىرىماي تاماكا ئورىدى. ئۇنىڭ كىچىك، سوغۇق ئەمما مېھرىبان كۆزلىرى بىر نۇقتىغا قادالغاندى. ئاخىر ئۇ بوغۇلغان ھالدا ئەھۋالنى ئېيتتى:

- ئۆتكەندە سىلەر رامزان نېمىتى ئەكىرىپ بەرگەن ئوردا كوچىسىدىكى ھېلىقى تۇل ئايال ئېسىڭلاردا بارمۇ؟ ھە، شۇ ئايال كېسەل بولۇپ قاپتۇ.

- ئېسىمىزدە، - دېدىم مەن، - ھېلىقى بەش بالىسىنى بىر يوتقانغا يۆگەپ قويغان ئوروق ئايال.

- شۇنداق، بالىلىرىنىڭ چوڭى 11 ياشتا، كىچىكى قۇچاقتا. ئۇ ئايال بالىلىرىنى تىلەمچىلىك قىلىپ باقاتتى. مانا ئەمدى. . .

بىز ھەممىمىز يەنە جىمىپ كەتتۇق. دانۇر تاغام تۇگمەن تېشى بېسىپ تۇرغاندەك تېخىمۇ مۇكچىيىپ كەتتى.

- «كەمبەغەلگە پۇتلاش تولا» دېگەن گەپ راست ئوخشايدۇ، - دېدى دانۇر تاغام كۆزلىرىنى يۇمۇپ، - ھېلىقى ئىككى نەۋرىسى ۋە مومىيى بىلەن قالغان قارىغۇ بوۋاينىڭمۇ كېسىلى ئېغىركەن.

- ئۇ بالىلارنىڭ دادىلىرى بالىلىرىنى ياخشى كۆرمەمدۇ؟ - دېدىم مەن ھەيرانلىق بىلەن، - نېمىشقا بالىلىرى بىلەن ئاتا - ئانىسىنى تاشلىۋېتىدۇ؟

- راست، نېمىشقا تاشلىۋېتىدۇ؟ - بالىلار بىردەك چۈرقىراشتى.

- ئادەملەر، - دانۇرتاغامنىڭكۆزلىرىقىسىلدى، - ئادەملەر ئۆزلىرىنى ياخشى كۆرۈشىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە جەننەت كۆرۈنگەندە ئەڭ يېقىنلىرىنى، كۆڭ تىرناق نارەسىدىلىرىنى ھېچ ئايانمايلا دوزاخقا تاشلىۋېتىدۇ. ئۇلار تېخى ئۆزلىرىنى ئاقلاپ: «خۇدايىم بار» دېيىشىدۇ. لېكىن ھازىرغىچە خۇدايىم ئاسماندىن بىر كىمگە بىر بۇردا نان تاشلاپ بەرگەننى ئاڭلاپ باقمىدۇق.

مەن شۇ كېچىسى پەقەتلا ئۇخلىيالمىدىم. تۇۋۇق يوق چىگىش خىياللار مېنى چىرمىۋالغاندى. قانچە - قانچە مەھەللە، كوچىلاردىكى قارىغۇچىسىز قېرى - چۈرىلەر، بولۇپمۇ ئۇششاق بالىلار دانۇر تاغامنىڭ نەزىرىدىن ساقلىنىپ ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۆزى قىش - ياز ئاشۇ كونىراپ كەتكەن مايسىرەڭ شىم - چاپان، قوپال، ئاقىرىپ كەتكەن ئۆتۈكىنى كىيىپ، چار ساقاللىرىنى ئۆستۈرۈپ يۈرەتتى. لېكىن بۇ پاكار بويلۇق، ژىجىك ئادەمنى يىراق - يېقىندىكى ھەممە بالىلار بىلەتتى، ئۇنىڭغا چوقۇناتتى، ئاتا - ئانىسىغا دېيەلمىگەن ھاجەتلىرىنى تارتىنمايلا ئېيتىشاتتى.

مەن ھەيران بولۇپ ئۆز - ئۆزۈمدىن سورايتتىم: «خۇدايىم مۇنداقمۇ ئىشقى سەۋدانى ئادەمگە سېلىپ قويىدىكەن - ھە؟» . دەرۋەقە، دانۇر تاغام چوڭلار بىلەن ئارىلاشمايتتى، ئۇلارنىڭكۆرگەندە ساق ياكى مەست بولسۇن قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام - سەھەت قىلاتتى - دە،

ئۆتۈپ كېتەتتى. قىماردا ئامىتى كەلگەن كۈنلىرىدە بولسا بالىلارنى سېخىيلىك بىلەن مېھمان قىلاتتى، كەم - كۈسلىرىنى ئېلىپ بېرەتتى. ئۇ ھازىرغىچە بالىلاردىن ھېچنېمىسىنى ئايىغان ئەمەس. لېكىن چوڭلار ئۇنى نېمىشقا يامان كۆرىدىغاندۇ؟ بىر يىلى بولغان بىر ئىش مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى:

مەھەللىنىڭ مۆتىۋەرلىرى، مويسىپىت چوڭلىرى خادىكلارغا قازان - قومۇچ، يېمەك - ئىچمەكلىرىنى بېسىپ سەپلە - سایاھەت ئۈچۈن «زەيىمكى» ⑨گە چۈشتى. ئۇلار ئانچە - مۇنچە ئەغمە قىلىش ئۈچۈن دانۇر تاغامنىمۇ ئېلىۋالغاندى. «بۇغداينىڭ باھانىسىدا قارامۇق سۇ ئىچىپتۇ» دېگەندەك، دانۇر تاغامنىڭ ئېلىۋېلىشى بىلەن بىر قانچىمىز ئۇنىڭغا ئەگىشىپ بىللە باردۇق. دەريا تارالىرى ئايرىپ تۇرغان پارچە - پارچە ئاراللار خۇددى كۈنلۈكتەك بۇك جىگدە ئورمانلىقى بىلەن قاپلانغاندى. ياپىيېشىل چىملىقلارغا سېلىنغان تىكمەت - گىلەملەرگە جايلاشقان ياشانغان - مۆتىۋەر، مويسىپىتلار ھەزىل - چاقچاقلار بىلەن كۈلۈشۈپ ئولتۇرۇشاتتى. قازانلاردا قورداقلار قاينىپ، دەملەنگەن چايلاردىن ھور چىقىپ تۇراتتى. پاراڭچى قېرىلار بىر - بىرىگە قوناق بەرمەي سۆز كارۋانلىرىنى ئۈلايتتى. قەدىمدە ۋە مانجۇ زامانىسىدا داڭ چىقارغان ئەل ئوغلانلىرى ھەققىدە قاينىپ - پىشىپ سۆزلەپ، گەپ ئېلاخۇن كۆككۆزگە ⑩ كەلگەندە سورۇن ئۇنتۇرىسىدا ئولتۇرغان ساۋۇت مىليانخان گەپ قىستۇردى:

- مانجۇ چېرىكلىرى ئېلاخۇننى قوغلاپ ئالمۇتىيارغا قىستاپ كەلگەندە، - دېدى ساۋۇت مىليانخان سالاپەتلىك يۆتىلىپ قويۇپ، - ئۇ ئېتىنىڭ كۆزىنى پوتىسى بىلەن تېگىۋېتىپ قامچا ئۇرغانىكەن، ئېتى بىلەن نەچچە يۈز گەز يارلىقتىن بىراقلا دەريانىڭ سەكرەپ چوشۇپتۇ. ئۇ، دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۇزۇپ ئۆتۈپ، كىيىملىرىنى سىقىپ جىغانلارغا يېيىۋېتىپ، مانجۇ چېرىكلىرىگە مۇشتۇمىنى تەڭلەپ: «ھەي قانخور باسقۇنچىلار، ھوشۇڭنى تاپ!» دەپ ۋارقىراپتۇ.

- تېخى مانجۇ ھۆكۈمىتى ئېلاخۇننى پالىغاندا، - دېدى ئوسمانجان قاشلىق جىددىي تەلەپپۇزدا، - چېرىكلەر ئۇنى تۆمۈر قەپەزگە سېلىپ كۆرە بازىرىدا توختىغانىكەن. نۇرغۇن ئالىمان قەپەزنى ئورىۋاپتۇ. شۇ چاغدا ئېلاخۇن كۆرە بازىرىنىڭ ئىسلىق ۋە بۇسلۇق ئاشخانا - چايخانىلىرى ئالدىدىكى لەمپىلەرگە ئېسىپ قويغان قەپەزلەردە سايراۋاتقان قۇشلارنى كۆرۈپ ئالىمانغا قاراپ: «ھەي خالايىق، مېنىغۇ ھۆكۈمەت گۇناھ قىلدىڭ، دەپ قەپەزگە سولىدى، ماۋۇ بىچارە جانىۋارلار ھەر قايسىڭغا نېمە گۇناھ قىلغان؟ قويۇۋەت، شۇلار بولسىمۇ ئەركىن پەرۋاز قىلسۇن! ئەركىنلىككە ھېچنېمە يەتمەيدۇ جۇمۇ بۇ دۇنيادا» دەپ توۋلىغانىكەن.

- شۇنداق، ئەركىنلىك - ھۇرلۇككە ھېچنېمە تەڭ كەلمەيدۇ، - دېدى ئەل ئارىسىدا «كالتە قۇيرۇق» ⑪ دەپ نام ئالغان ئىبراھىم ئەپەندى.

- ئېلاخۇن كۆككۆز، - دېدى راشىددىن قوغۇنچى ساقاللىرىنى سىيپاپ، - «كۆچ - كۆچ» ناخشىسىنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىدىغان.

- قېنى ئەمىسە «كۆچ - كۆچ»نى دانۇردىن بىر ئاڭلاپ باقمامدۇق، - دېدى ئوسمانجان قاشلىق سورۇن ئەھلىنى تەرتىپكە چاقىرىپ، - قېنى دانۇر، دۇتارنى ئال.

دانۇر تاغام سازلاپ تەييار قىلىپ قويغان دۇتارنى قولىغا ئالدى. ئۇ، سورۇن ئەھلىگە بىر قۇر قاراپ: «ئەمىسە ئەيىب كۆرمەڭلار» دېدى - دە، ناخشىنى باشلىۋەتتى:

كۆچ - كۆچ دەيدۇ، كۆچ دەيدۇ،
كۆچۈپ كۆرمىگەن ئاللەر.
ئۆز شەھىرىڭگە يېتەمدۇ
بېرىپ كۆرمىگەن يەرلەر.

دانۇر تاغامنىڭ ئاۋازى خۇددى دىمىقىدىن قىسىلىپ چىقىۋاتقاندەك بوغۇق ئەمما مۇڭلۇق ئىدى:

ئالما - ئاتاغا كۆچ دەيدۇ،
بارار جايىمىز قۇملۇق.
راست گېپىنى قىلمايدۇ
كۆزى كۆك، بېشى يۇڭلۇق.

كەتمەكچى بولۇپ قېلىپ،
كېمە ياسىدۇق قاشتا.
ئاق خان بىلەن قارا خان
ئىنتىماق ئىكەن باشتا. . .

ناخشا توختىشى بىلەن ھەممىسى بارىكاللا ئوقۇشتى. دانۇر تاغام يەنە ئۇلاپلا كوچا ناخشىلىرىنى باشلىۋەتتى:

بالىلار ئويناۋاتامدۇ،
مەن ئوينىسام قاتامدۇ.
مەن ئوينىغان جايلارغا
سېنىڭ كۆڭلۈڭ تارتامدۇ.

بارغۇلۇقەي، بارغۇلۇق،
تامدىن قاراپلا يانغۇلۇق.
بەندىلىكتە چارە يوق،
ياقا تۇتۇپ يىغلاغۇلۇق.

ناخشىنىڭ ئاخىرقى مىسرالىرى سورۇن ئەھلىنى سۈكۈتكە چۈمدۈرگەندى. بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلەن جارۇپ ئاخۇنۇم بەندچىلىكتە رۇي بېرىدىغان گۇناھ، ساۋاب، دىيانەت، كۈپۈرلۈق ھەققىدە سۆز باشلىدى. ئۇ، بەش ۋاق نامازنى ئوقۇماسلىق، روزا تۇتماسلىق، ھاراق ئىچىش، تاماكا چېكىش، قىمار ئويناش، زىنا ۋە ئوغرىلىق قىلىشتەك ناشايان ئىشلارنىڭ بەندىگە كەلتۈرىدىغان ئۇ دۇنيالىق گۇناھلىرى ھەققىدە سۆزلىگەندە سورۇن ئەھلى كېلىشىۋالغاندەكلا دانۇر تاغامغا قاراشتى.

- ھە، دانۇر، - دېدى جارۇپ ئاخۇنۇم ئۇزۇن ساقاللىرىنى سىيپاپ، - دەپباقە قېنى، سېنىڭ ئىچىشىڭ ھاراق، چېكىشىڭ تاماكا، ئوينىشىڭ قىمار، تاڭلا مەھشەر كۈنى خۇدايىم قازى بولغاندا نېمە دەرسىنا؟!

دانۇر تاغام بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلدى. سورۇن ئەھلى ئۇنىڭغا مىختەك قادالغاندى.

- ئەمدى ئاخۇنۇم مەھشەر كۈنى، - دېدى دانۇر تاغام

هودۇقماي، - ھەممەيلەننىڭ ئارقىسىدا تۇرىمەن دېسىلە. خۇدايىم: «ھوي دانۇر، سەن بارمۇ» دەپلا قويسا بولدى. ماڭا باشقىسى كېرەك ئەمەس دېسىلە.

دانۇر تاغامنىڭ گىپىنىڭ ئۇرانىدىن: «مەن ھەر قايسىلىرىدىن جەننەتنى تالاشمايمەن، ئۇنىڭدىن خاۋاترلىنىشمىسىلمۇ بولىدۇ» دېگەن مەنا چىقىپ تۇراتتى.

كېچىچە قاينامغا چۈشكەن غازاڭدەك خىيال قاينىمىدا پىرقىراپ يۈرۈپ، سەھەرگە يېقىن ئۇخلاپ قالغان ئوخشايمەن. ئەتىسى كۈن نەيزە بويى ئۇرلىگەندە ئۇرنۇمدىن تۇردۇم. ھويلىغا چىقىشىمغىلا دانۇر تاغامنىڭ مالچىكنى باشلاپ باغ ئىشىكىدىن مازارلىققا چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم.

* * *

«دانۇرنى ساقچىلار تۇتۇۋاپتۇ، قىمار ئوينىغان يېرىدىن نەق چۇشۇپتۇ» دېگەن گەپلەر بىردەمدىلا پۈتۈن دۆڭمەھەللىگە خۇددى ھېيت ناغرىسىدەك تاراپ كەتتى. چوڭلار خۇشلۇقىدىن ئالقانلىرىنى ئۇۋۇلاپ: «خوي ئوبدان بوپتۇ، ئەمدى قۇتۇلغان ئوخشايمىز بۇ بالا سارىڭىدىن» دېسە، يەنە بەزىلەر: «مۇشۇنداق كېتىۋەرسە بالىلىرىمىزنى قىپقىزىل ئوغرى، قىمارۋاز، نەشكەش قىلىۋېتەتتى بۇ ئىمانسىز» دەپ غىيبىۋىغا قاغاپ، تىللايتتى.

بۇ شۇم خەۋەردىن چىرايى تاتىرىپ كەتكەن كوچىمىزدىكى بالىلار پەيچۇسوغا يۇگۇرۇپ يېرىشتۇق. دانۇر تاغام بىلەن مالچىك ئايىرىم ئۆيگە سولاقلىق ئىكەن. بۇ يەردىكى كېرىمجان دېگەن ساقچىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇلار دانۇر تاغامنى تۇتقاندا مالچىك بىر ساقچىنى بوغۇپ قويغىلى تاسلا قاپتۇ. ئەگەر دانۇر تاغام رۇسچە بىر نېمىلەرنى دېمىگەن بولسا، ئىش چاتاق بولاتتىكەن. شۇڭا ساقچىلار ئۇنى تاك ئېتىپ چېكەلمەپتۇ، ھەتتا ھازىرغىچە سوراقمۇ قىلالماپتۇ، چۈنكى مالچىك ئۇنىڭدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلغىلى ئۇنىماپتۇ. بۇ گەپلەر بولىنىۋاتقاندا ئارقا - ئارقىدىن باشقا مەھەللىنىڭ بالىلىرىمۇ كېلىشكە باشلىدى. مەن شۇندىلا بىلدىمكى، دانۇر تاغام باشقا بالىلارغىمۇ ئوخشاشلا ياخشىلىقنى ئايىمىغانىكەن.

ئېگىز، ئاتىۋۇزلۇك، قاتاڭغۇر كەلگەن سوجاڭ (پەيچۇسونىڭ باشلىقى) بالىلارنىڭ يىغا - زارىنى، يالۇۇرۇپ - يېلىنىشلىرىنى كۆرۈپ سەل يۇمشاپ قالدى. شۇنداقتىمۇ بەزى ئىشلارنى ئېنىقلىسا كېرەك، بىر نەچچىمىزنى ئىشخانىسىغا ئېلىپ كىردى.

- ئاتا - ئاناڭلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، - دېدى سوجاڭ تاماكا تۇتاشتۇرۇۋېتىپ، - دانۇر سىلەرگە ئوغرىلىق قىلىشنى ئۆگىتىپتۇ، بۇ راستمۇ؟

- يالغان، - دېدىم مەن چاچراپ تۇرۇپ، - دانۇر تاغام ئۆزى ئوغرى بولمىسا بىزگە قانداق ئۆگەتكۈدەك.

- ئەمىسە بارات كۈنى نېمە ئۈچۈن خەقنىڭ ئۆگزىلىرىدىن قورايى، شاخ، قومۇشلارنى ئوغرىلىدىڭلار؟

- بۇ... بۇ دېگەن ئۆزىمىز قىلغان ئىش، دانۇر تاغام بىلمەيدۇ.

- ئەگەر بىلسە، - دېدى ھېبۇك يىغلامسىراپ، - بىزگە ئاچچىقلايدۇ، دەپتەر - قەلەم ئېلىپ بەرمەيدۇ.

- ئۇنداقتا قىمار ئوينىشىنى ئۆگەتكىنى راستمۇ؟

- ياق، ئۇ ئۆزى قىمار ئوينىمىسا، بىزگە قانداقمۇ ئۆگەتسۇن؟

- قىمار ئوينىمىسا؟ - سوجاڭ كۆلۈۋەتتى، - ئەمىسە بىز ئۇنى خاتا تۇتۇپتىمىز - دە؟

- ئۇ... ئۇ دېگەن باشقىلارغا...

مەن ئوردا كوچىسىدىكى بەش بالىسىنى تىلەمچىلىك قىلىپ يېقىۋاتقان تۇل ئايالنىڭ ۋە ساي كوچىسىدىكى ئىككى نەۋرىسى ۋە مومىيى بىلەن قالغان ئەما بوۋاينىڭ پاجىئەسىنى سۆزلەپ بېرىۋېتىپ يىغلاپ سالدىم.

- دانۇر تاغامنىڭ قىمار... قىمار ئوينىشى شۇ... شۇلار ئۈچۈن ئىدى.

- بۇنى سىلەر نەدىن بىلىسىلەر؟

بالىلار ھەممىمىز ئالدىنقى كۈنى دانۇر تاغامنىڭ كەيپىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى، ئۇ ھەسرەت چېكىپ دەپ بەرگەن ئىشلارنى بىرنى قويماي سۆزلەپ بەردۇق.

سوجاڭ تاماكىسىنى شورىغىنىچە بىر ھازا جىم ئولتۇرۇپ كەتتى. بەلكىم شۇنچە كۆپ ئۇششاق بالىلارنىڭ يالۇۇرۇپ - يېلىنىشلىرى، ئېچىنىشلىق يىغلاشلىرى ئۇنى ئويغا سېلىپ قويغان بولسا كېرەك. «توۋا، - دەپتىتى ئۇ ئىچىدە، - بۇ بالا سارىڭى دانۇر زادى قانداق بەندە! ؟ بەزى ئىشلىرى ئادەمنى ئويلاندۇرسا، بەزى ئېشلىرى ئادەمنى سەسكەندۇرىدۇ».

- ماقۇل بالىلار، - دېدى سوجاڭ كۈلۈپ، - دانۇرنى قويۇپ بېرىمىز، لېكىن ئۇنىڭ ئىتىنى ھازىرچە ئېلىپ كېتەلەمسىلەر؟

- ئېلىپ كېتەلەيمىز، - دېدۇق ھەممىمىز بىردەكلا.

- لېكىن دانۇر تاغامنى چوقۇم قويۇپ بېرىسىز، - دېدىم مەن سوجاڭغا، - بىزنى گوللىمايسىز.

- ياق، ياق، ھەرگىز گوللىمايمەن، گوللىسام سىلەر دانۇرنىڭ ئىتىغا تالىتىۋېتەرسىلەر.

سوجاڭ بىزنى دانۇر تاغامنى سولاپ قويغان ئۆيگە ئېلىپ كىرگەندە، دانۇر تاغامنىڭ ئالدىدا زوكزىيىپ ئولتۇرغان مالچىك بىزگە ئەركىلەپ سۇۋاندى، لېكىن سوجاڭنى كۆرۈپلا خىرقىراپ ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇۋالدى. ئەھۋالنى ئۇققان دانۇر تاغام مالچىكنىڭ بېشىنى سىيلاپ، باغرىغا باستى ۋە ئۇنىڭغا:

- مالچىك، سەن بالىلار بىلەن كەت، مەن ئارقاڭدىن بارىمەن، مەندىن ئەنسىرىمە، - دېدى. لېكىن مالچىك بىر سوجاڭغا، بىر دانۇر تاغامغا قاراپ غىڭشىپ ماڭغىلى ئۇنىمىدى. دانۇر تاغام قايتا - قايتا سۆزلىگەندىن كېيىن ئۇ بىز بىلەن ئۆيدىن چىققان بولسىمۇ، ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇۋالدى. ئىشىك بوسۇغىسىدىن بىر قەدەممۇ سىلجىماي تۇرغان مالچىكنى كۆرگەن سوجاڭ دانۇر تاغامنى چاقىردى. ئۇ، مالچىكنىڭ دۇمبىسىنى سىيلاپ، بېشىنى، تۇمشۇقلىرىنى يۈزىگە يېقىپ: «رەھمەت ساڭا، مەندىن خاتىرجەم بول» دېگەندىن كېيىنلا بىز بىلەن ماڭدى. لېكىن ئۇ يول بويى دەممۇ دەم توختاپ ئارقىغا قاراپ - قاراپ قويۇاتتى.

دانۇر تاغام ئەتىسى يېنىپ چىقتى. بىز يەنىلا ئۇنىڭ بىلەن جەم بولدۇق. شۇ خۇشاللىقىمىزدا سايغا ئوينىغىلى چىقتۇق. يار بويلاپ بۇك سۆگەتلىكلەر ئىچىدىكى گورۇس تۇگمەنلىرىدىن ئېقىپ چىققان سۇ سايدا يېيىلىپ ئاقاتتى. تارام - تارام سۇ بويلىرى يىكەن، يۇمشاق مىسىل، يالپۇز، چىغىرتماقلار بىلەن ياپيېشىل مەخمەلدەك ئاۋلىناتتى. يىراقتا - ئىككى تىك يار ئارىلىقىدىن ئىلى دەرياسى سىماب ئېرىتمىسىدەك يالتىراپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىز سايدا سۇغا چۆمۈلدۇق، مالچىكنىمۇ سۇغا چۆمۈلدۈردۇق. ئۇ بىز بىلەن قانغۇچە ئويناندى. بىر چاغدا «ناغرىچى» نىڭ ئېگىز دۆڭلۇكىدە دانۇر تاغام قول پۇلاڭلىتىپ بىزنى چاقىردى. بۇ دۆڭلۇكلەر ۋەھىيە يەرلەر بولغاچقا، بۇ يەردىكى ئۇجمىلىكلەرمۇ پاشالىق يەر ھېسابلىناتتى. دانۇر تاغام پاقا يوپۇرماقلىرىنى داستىخاندەك يېيىپ، ئۇنىڭغا مەي بولۇپ پىشقان ئاق، قارا، چېقىر ئۇجمىلەرنى تېرىپ دۆۋىلىۋەتكەنكەن. ھەممىمىز ئۇجمىگە ئېغىز تەگدۇق. دانۇر تاغام ئالقىندا مالچىكقا ئۇجمە يېگۈزدى. بىز ھەممىمىز مالچىكنىڭ ساقچىدا دانۇر تاغامنى قانداق قوغدىغانلىقىنى بەس - بەس بىلەن ماختىشىپ سۆزلەشتۇق. ساقچىلارنىڭ مالچىكتىن قورقۇپ ئۇنىڭغا يېقىن كېلەلمىگەنلىكىدىن قاقاقلاپ كۈلۈشتۇق.

شۇ چاغدا، مالچىكنىڭ ساقچىدا دانۇر تاغامنى قوغداپ يانقىنى، غىڭشىپ، كەتكىلى ئۇنىماي تىرەجەپ تۇرۇۋالغىنى، دانۇر تاغام ئۇنىڭ باش - كۆزىنى سىيلاپ، يۈزىنى يۈزىگە يېقىپ گەپ قىلغاندىمۇ ئۇ خاتىرجەم بولالمىغاندەك يولدا ئارقىغا قاراپ - قاراپ كەلگەنلىكى، دانۇر تاغامغا: «قىمارۋازلار سېنى ئۇرسا ياكى پىچاق تىقىۋەتسە قانداق قىلىسەن؟» دەپ سورىغىنىم ئېسىمگە كەلدى. دانۇر تاغام: «توغرا دەيسەن، قىمارۋازلار چىدىماس كېلىدۇ، لېكىن مالچىكلا بولىدىكەن، ئۇلار ماڭا چېقىلالمايدۇ» دېگەندى.

- دانۇر تاغا، - دېدىم مەن قولۇمنى يوپۇرماققا سۈرتۈپ، - مالچىك راستىنلا ساقچىنى بوغۇپ قويغىلى تاس قالدىما؟

- ھەئە. ئەگەر مەن ئۇنىڭغا ۋارقىرىمىغان بولسام، ساقچىنى بوغۇپ قويغان بولاتتى.

- نېمىشقا ئەمدى؟

- مەنمۇ بىلمەيمەن. لېكىن ئۇ مىلتىق تۇتقان ئادەمنى كۆرسىلا خىرىس قىلىدۇ. - دېدى دانۇر تاغام بېشىنى چايقاپ، - بەلكىم ئانىسىنى ئاتقان ئوۋچى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن چىقمىغان بولسا كېرەك. مالچىك «گۇم» قىلغان بىرەر ئاۋازنى ئاڭلىغان ھامان قۇلىقىنى شىكتايتىپ، پۇتۇن زېھنى بىلەن ئەتراپنى كۆزىتىدۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا مىلتىق تۇتقان ئوۋچى تېخىچىلا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا. . .

- دانۇر تاغا، «ئاتوم بومبا» دېگەنمۇ «گۇم» قىلىپ ئېتىلامدۇ، - سوردىم مەن يېقىندىلا ئاڭلىغان بىر ئىش ئېسىمگە كېلىپ.

- قانداق دەيسەن؟

دادامنىڭ ئايۇپ دەيدىغان بىر ئاغىنىسى بار ئىدى. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇنىڭ ئىككى كۆزىنى تۇتاش پەردە قاپلاپ، تىمىسقىلاپ ماڭىدىغان بولۇپ قالغاندى. بىر كۈنى ئايۇپ ئاكام ھاسىسىنى توكۈلدىتىپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. بۇ چاغدا دادام ماشىنا ئالدىدا چاپانغا پېتىل ئېچىۋاتاتتى. دادام ئۇنىڭغا: «ھە، ئايۇپ، كەل، قېنى بۇ ئورۇندۇققا ئولتۇر» دەپ ئورۇندۇقنى سۈنۈپ بەردى. بۇ ئىككىسى بىر يەرگە كېلىپ قالسا گېپى تۈگىمەيتتى.

- قارا، دانىيار، - دېدى ئايۇپ ئاكام سۆزىباشلاپ، - ئېمىركا ⑫ دەيدىغان بىر جاھانگىر بار ئىكەن دېگىنە.

- ھە، ھە ئۇنىڭغا نېمە بوپتۇ؟

- ئۇنىڭ «ئاتوم» دەپدىغان بىر بومبىسى بار ئىكەن.

- پاھ، پاھ، قارا ئۇنى.

- ئۇ، بومبىسىنى: «ھېلى تاشلايمەن، مانا تاشلايمەن» دەيدىكەن خەققە ھەيۋە قىلىپ. خەق: «ئۇنداق قىلما، پەيلىڭدىن يان» دەپ يالۋۇرىدىكەن. لېكىن بۇ بەتبەخ: «تاشلايمەنغۇ، قانداق قىلىسەن، بىكار ھېلى تاشلايمەن» دەپ خەقنى قورقىتىدىكەن.

- ھۇ بېشىڭنى يەيدىغان، قارا ئۇنى، - دېدى دادام پېتىل يۇمۇۋېتىپ، - ئۇ ئېمىركا دېگەنمۇ ئەخمەق نېمىكەن، «قولۇمدىن چۈشۈپ كەتتى» دەپلا قاپاقنى ئۇشۇرۇپ ئولتۇرسا بولمىدىمۇ.

دانۇر تاغام گېپىم تۈگەر - تۈگىمەيلا قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ساقال باسقان ئاغزىغا، يۇمۇلۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە، قۇيماقتەك قورۇلۇپ قالغان يۈزىگە قاراپ بىزمۇ كۈلۈۋۈتتۇق. بۇ كۈلكە ساداسىدىن خۇشال بولۇپ كەتكەن مالچىك ئەتراپىمىزدا پىرقىراپ بىز بىلەن ئوينىشىپ كەتتى.

- ئابۇك، ھاجى، مىرزى، ھىبۇك، ئەبەك، ئاباك قاراڭلار، - دېدى دانۇر تاغام كۈلكىدىن ئۆزىنى ئارانلا توختىتىپ، - ئاتوم بومبا دېگەن قولدىن چۈشۈپ كېتىدىغان ئالما - نەشپۈت ياكى قوغۇن - تاۋۇز ئەمەس.

دانۇر تاغام بىزگە تۈنجى قېتىم ئاتوم بومبىسى ھەققىدە ئورۇسلاردىن ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ، ئۇنىڭ پارتلاش دائىرىسى، كۈچى، زىيىنى قاتارلىقلارنى ئۆزۈن چۈشەندۈرۈپ كەتتى. گەرچە ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ كۆپ يەرلىرىنى چۈشىنەلمىسەكمۇ، ھەر ھالدا ئاتوم بومبىسىنىڭ قولدىن چۈشۈپ كېتىدىغان نەرسە ئەمەسلىكىنى بىلىۋالدۇق.

ئۇجمە زىياپىتىدىن كۆپ ئۆتمەيلا يازلىق تەتىل يېتىپ كەلدى. دانۇر تاغام بىزنى بىر نەچچە قېتىم چىغلىق، زەيمىكى، جىرغىلاڭلارغا ئوينىتىلى ئېلىپ چىقتى. بىر كۈنى ۋەدە بويىچە ئۇنىڭ ئۆيىگە سەھەردىلا يېغىلدۇق. دانۇر تاغام نەرسە - كېرەك ۋە يېمەكلىكلەر سېلىنغان يوغان بىر توۋۇرنى مۇرىسىگە ئارتتى. ھەممىمىز خەنبىگە ئوينىغىلى چىقتۇق. خەنبىك چەكسىز كەتكەن يېشىل ۋادا ئىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردە دېھقانلارنىڭ بۇك - باراقسان جاڭزىلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ تازا خامان ئېلىۋاتقان چاغلار بولغاچقا، دانۇر تاغامنىڭ باشلىشى بىلەن ھەممىمىز خامان سورۇۋاتقان بىر دېھقاننىڭ خامىنىغا كېلىپ ئۇنىڭغا يارەملەشتۇق. كېيىن دانۇر تاغام توۋۇردىن چوڭ تورنى ئېلىپ يەرگە تاشلىدى. ئۇ بىزگە:

- بالىلار، هازىر سىلەرگە بىر ئويۇن كۆرسىتىمەن، خالامسىلەر، - دېدى.

- خالايمىز، - ژارقىراشتۇق هەممىمىز.

- مانا بۇ نېپىز قوۋزاقتا ياسىغان پۇشتەكنى ئاغزىمغا سېلىپ سامان ئىچىگە يوشۇرۇنىمەن. سىلەر بۇ تورنى سامان ئۈستىگە يېيىپ، تورنىڭ ئاستى تەرىپىنىڭ بىر نەچچە يېرىگە ياغاچ تىكلەپ، بىر غىرىچتەك كۆتۈرۈپ قويىسىلەر. ئاندىن مەن پۇشتەكنى چالىمەن. بۇدۇنىلەر مېھمان بولۇپ كېلىدۇ.

- قېنى، چېلىپ باققىنا دانۇر تاغا.

دانۇر تاغامپۇشتەكنىچېلىۋىدى: «ۋىغ، ۋىغ، ۋىغ» ⑬ قىلغان ئاۋاز چىقتى. بىز هەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

- بۇدۇنە دېگەن «ۋىتىلداق» دەپ سايرايدۇ. بۇ پۇشتەك ۋىغىلدايدىكەن، - دېدىم مەن ۋارقىراپ.

- شۇنداق، چىشى بۇدۇنە ئەركەكلىرىنى ئاشۇنداق چاقىرىدۇ.

بىز دانۇر تاغام دېگەندەك تورنى سامان دۆۋىسىگە يېيىپ، ئاستى تەرىپىنى كۆتۈرۈپ قويۇپ، ئۆزىمىز مالچىكنى ئېلىپ يوشۇرۇندۇق. دانۇر تاغام سامان ئىچىگە بېكىنىپ پۇشتەكنى چالغىلى تۇردى. دېگەندەك بۇدۇنىلەر تەرەپ - تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىپ سامان دۆۋىسىنى ئايلانغىلى تۇردى. هەتتا بەزىلىرى قىزغىنلىشىپ پالاق - پۇلۇق چوقۇشۇپ كەتتى. ئۇلار تور ئاستىغا كىرىشكە باشلىغاندا پۇشتەكنىڭ ئاۋازى پەيدىنپەي سۈسلاشتى. كېيىن بارغانسېرى ئاڭلانماي قالدى. بۇ چاغدا دانۇر تاغام ئورنىدىن تۇرۇۋىدى، چۈچۈپ كەتكەن بۇدۇنىلەر پۇررىدە كۆتۈرۈلدى، لېكىن ئۇلارنىڭ هەممىسى تورغا سولىنىپ قالغانىدى. بىز مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئىككى قېتىم تور يېيىپ يىگىرمىدەك بۇدۇنە تۇتتۇقالدۇق. دانۇر تاغام هەممىزنى دەريا بويىغا ئېلىپ چۈشتى. بىز ئۇ يەردە قول - قولچە گۈلخان ياقتۇق. ئىچى - قارنى تازىلانغان بۇدۇنىلەرنى ئۇچلانغان تېۋىلغىلارغا ئۆتكۈزۈپ ئونقا قاقلىدۇق. دانۇر تاغام بالدۇرلا تەييارلىق قىلىپ قويغانىكەن، ئۇ توۋۇردىن بىر نەچچە تۆگۈچلەرنى ئېلىپ ئېچىپ يايدى. ئۇلار توز، ئۇن، سوقۇلغان دورا - دەرمەكلەر ئىدى. بۇدۇنە كاۋىپىدىن ماي ساقىغان هامان دانۇر تاغام ئۇنىڭغا توز ۋە دورا - دەرمەكلەرنى سېپىپ بەردى. ئارقىدىن ئۇنغا مىلەپ يەنە ئونقا تۇتتۇق. دانۇر تاغامنىڭ ئۆگەتكىنىدەك بىر نەچچە قېتىم تەكرارلىۋىدۇق، بۇدۇنە مۇشتۇمدەك ساپسېرىق كاۋاپقا ئايلاندى.

* * *

هەپتىدىن بىرى توختىماي يېغىۋاتقان ئاق يېغىن كەچكۈزنىڭ ئاخىرقى ياپراقلىرىنى تۆكمەكتە ئىدى. تاملاردىن، ئۆگزىلەردىن پوكۈلداپ لاي بولۇپ چۈشۈۋاتقان سۈۋاقلار، ئۆرۈلۈۋاتقان ئېغىللار كىشىلەرنى پاراكەندە قىلاتتى. بەزى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرىدىن ئۆتۈۋاتقان يامغۇر تامچىلىرى يېيىۋەتكەن داس، چېلەك، قاچا - قۇچىلارغا تاكىلداپ چۈشمەكتە ئىدى. مانا شۇنداق جۇدۇنلۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە دانۇر تاغام بېقىۋاتقان بوۋاي تۈگەپ قالدى. مەن ئۇيمۇ ئۆي يۈگۈرۈپ يۈرۈپ خەۋەر قىلدىم.

بالىلار دەرهال يېتىپ كېلىشتى. مەھەللىنىڭ ئۇچ - تۆت چوڭلىرىنى هىسابقا ئالمىغاندا، قالغانلىرى كەلمىدى. هەر هالدا دانۇر تاغام بوۋاينىڭ ئاخىرەتلىكىنى تەييار قىلىپ قويغانىكەن. بالىلاردىن بىر نەچچىمىز مەسچىتتىن جىنازىنى كۆتۈرۈپ كەلگۈچە چىلىق - چىلىق هۆل بولۇپ كەتتۇق. ئاخىر بوۋاينى يۈيۈپ - تاراپ مەسچىتنىڭ مۇساپىر يوپۇقى يېپىلغان جىنازىسىغا سالدۇق.

دانۇر تاغام توپىنىڭ ئالدىدا بولۇپ، سۈۋىت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى بىلەن ئىشلىگەندە كىيگەن ئۇزۇن مايسىرەك پەلتۇسىنىڭ ئۈستىدىن ئاق باغلىغانىدى. جىنازىنى كۆتۈرۈپ ماڭغان بىر نەچچە قىمارۋازلارنى هىسابقا ئالمىغاندا هەممىمىز دېگۈدەك ئۇششاق بالىلار ئىدۇق. دانۇر تاغام هەممىمىزگە ئاق باغلاپ قويغانىدى. چۈنكى ئۇ بوۋاينى ئىككى يىلغىچە دوختۇرلارغا يۈدۈپ ئاپىرىپ، چوڭ - كىچىك تەرەتلىرىنى تۆكۈپ، ئاش - تامىقىنى ئۆزى يېگۈزگەچكىمكىن، بوۋاي دانۇر تاغامنىڭ خۇددى ئۆز ئاتىسىدەكلا بولۇپ قالغانىدى.

دانۇر تاغام بوۋاينىڭ يەتتە نەزىرىسىنى بەرگەن كۈننىڭ ئەتىسى كەچتە ئۇنىڭ ئۆيىگە ئىككى كىشى كىرىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ بىرسى ئاهالە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى، يەنە بىرى هېلىقى سوجاڭ ئىدى. بىز: «دانۇر تاغامنى يەنە تۇتقىلى كەلگەن چېغى» دەپ قورقۇپ كېتىشتۇق. مالچىكمۇ سوجاڭنى كۆرۈپلا قاۋاپ كەتتى.

- دانۇر ئاكا، بىز سىنىڭ قېشىڭغا بىر هاجەت بىلەن كەلگەنتۇق، - دېدى سوجاڭ يانچۇقىدىن ئۆزۈكتەك بىر نەرسىنى چىقىرىپ، - بۇ، ئۇۋچىلار ئۇۋلىغان بىر ئۆردەكنىڭ پۇتىغا ئۆتكۈزۈكلۈك ئىكەن. بىز هېچنېمىنى ئوقۇيالماي گاڭگىراپلا قالدۇق. ئۇزۇكتىكى ساپلا ئىجىر - مىجىر چەت ئەلچە خەتلەر ئىكەن، بىر ئوقۇپ بەرسەڭ.

- هازىر ۋەزىيەت زىل، - دېدى ئاهالە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى جىددىي قىلىپ، - بۇ، سوۋىت شىيۇ - جىڭجۇيىچىلىرىنىڭ ئىغۋاگەرچىلىكى بولۇپ قالمىسۇن يەنە.

- رىۋزونىست؟ ⑭، - ئاچچىقلىنىپ كۈلدى دانۇر تاغام ئۇزۇكتىكى خەتلەرگە كۆز يۈگۈرتۈۋېتىپ، - بۇ، سوۋېتتىكى قايسى بىر ئىلمىي تەتقىقات ئورنىدىن قويۇپ بېرىلگەن ئۇردەك ئىكەن.

- نېمىشقا ئۇزۇك بىلەن قويۇپ بېرىدىغاندۇ؟ - سوردى سوجاڭ.

- بۇ، ئۇچار قۇشلارنى تەتقىق قىلىدىغان زوئولوگىيە ئالىملىرىنىڭ قۇشلارنىڭ قەيەرلەردە ماكانلىشىپ، نەلەردە ئەۋلاد قالدۇرىدىغانلىقى، قانچىلىك يىراق مۇساپىلەرگە كېتىدىغانلىقىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن سالغان بەلگە ئۇزۇكى، هەرگىزمۇرىۋزونىستلارنىڭ ئىغۋاگەرچىلىكى ئەمەس.

ئاهالە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ۋە سوجاڭنىڭ تەلىپى بىلەن دانۇر تاغام ئۇزۇكتىكى خەتلەرنى تەرجىمە قىلىپ يېزىپ بەردى. ئاردىدن ئىككى كۈن ئۆتكەندە بۇ ئىككىسى يەنە كەلدى.

- دانۇر، ساڭا بىر خۇش خەۋەر، - دېدى سوجاڭ، -

موزدۇزچىلىق كارخانىسىنىڭ ئىشىك باقار قاراۋۇلى مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغانلىقى ئۈچۈن ئىشتىن ھەيدەلگەنىكەن، سېنى شۇ ئىشقا سايە قىلىپ كەلدۇق، قانداق، قىلالامسەن؟

- قاراۋۇللۇق؟

- ئاڭلىسام، بۇرۇنمۇ كونسۇلدا قاراۋۇللۇق قىلىپتىكەنسەنغۇ؟

- بۇ بۇرۇنقى ئىشلار. ئون نەچچە يىل بوپقاپتۇ.

- ئەمىسە شۇنداق كېلىشتۇق - ھە.

دانۇر تاغامنىڭ موزدۇزچىلىق كارخانىسىغا قاراۋۇل بولۇشى مېنى تولىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ قىمارىدىن قول ئۈزىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل ئىدى. ھاجى، مىرزى، ئەبەك، ھېبۇك، ئاباكلار مەكتەپتىن قايتقاندا ئۇنىڭ قاراۋۇلخانىسىغا توپلىناتتۇق. ئۇ، بىزنىڭ ھېساب، ئىنشا دەپتەرلىرىمىزنى كۆرەتتى. بەزىلىرىمىزنى ماختايتتى، بەزىلىرىمىزنىڭ ھېساب تاپشۇرۇقلىرىمىزنى تۈزىتەتتى. كېتىدىغان چېغىمىزدا باشلىرىمىزنى سىلاپ، دۇمبىلىرىمىزگە ئۇرۇپ قويۇپ: «ياخشى ئوقۇڭلار، ئەپەندىلىرنى قاقشاتماڭلار - ھە. يەكشەنبە كۈنى دەريا غا ئوينىغىلى چۈشىمىز» دەيتتى، ياكى: «مەن سىلەرگە ئىنتايىن قىزىق بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرىمەن» دەپ ئۈزىتىپ قويۇپ تۇرۇشىغا ئارقىسىدىن بىرسى ئۇنىڭ دولىسىغا قولىنى قويدى:

- قانداق دانۇركا، ئەھۋالىڭ؟ كارخانىمىزغا كېلىۋاپسەن.

- ھە، ماخمۇتمۇ سەن!

ماخمۇت ئەسلى ساي كوچىسىدىن بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى دانۇر بىلەن بىر تاۋاكادا قىمار ئوينايدىغان بالا ئىدى. ئۇ، نەچچە قېتىملىق قىماردا نۇرغۇن قەرزگە بوغۇلۇپ قېلىپ، قىمارۋازلاردىن قاتتىق تاياق يەپ قان قۇسۇپ يېتىپ قالغاندا، دانۇر ئۇنىڭ قەرزىنى تۆلىۋېتىپ ئۇنى بىر موزدۇزغا شاگىرتلىققا تۇتۇپ بەرگەنىدى. مانا ھازىر ئۇ كارخانىنىڭ ئەڭ ياش ئۇستىلىرىدىن ئىدى.

- دانۇركا، ئاۋۋۇ زەڭگى تۆگە سېنىڭ قاراۋۇلخانامدىن چىقىپ كېتىۋاتىدىغۇ، - دېدى ماخمۇت ئابدۇسوپۇرنى ئىشارە قىلىپ، - دىققەت قىل جۇمۇ، ئۇ بىر قارا ئۆپكە نېمە.

- قانداق دەيسەن؟

- سەۋرىددىنكامنى ئوڭدا قويۇۋەتكەن مۇشۇ گۇي، - دېدى ماخمۇت قاينىپ، - سەۋرىددىنكام ئۈزى كېسەلچان، چۆچۈرىدەك بەش بالىسى بار، كۈننى ئارانلا ئۆتكۈزۈۋاتقان يۇۋاش ئادەم ئىدى. مانا ئەمدى گەدىنىگە 600 سوم ئارتىلىپ ئىشتىن ھەيدەلدى.

- نېمىشقا؟

- ئابدۇسوپۇرنىڭ ئىككى قېتىم تۇرمىدە يېتىپ چىققان قىمىزىل ئوغرى، ئالىقاپ بىر ئوغلى بار ئىدى. بۇ زەڭگى تۆگە ئوغلىنى نەچچە قېتىم كارخانىغا تەڭلەپ باقتى، رەھبەرلىك ئۇنىمىدى. ئارىدىن ئۈزۈن ئۆتمەي سەۋرىددىنكام بەتنام بىلەن قوغلانغاندىن كېيىن بۇ ئورۇنغا ئۇ سوغۇق زەللىسىنى يەنە تەڭلىدى، لېكىن ئاھالە كارخانىدىن كېسىكلىك، كېسىكسىز خۇرۇم، بىر مۇنچە ئاياغ كىيىملەرنى ئوغرى ئالدى، ئۇنىڭ ئىچىدە زاكازلارمۇ بار ئىدى. بىزنىڭ بۇ كارخانا بەكمۇ تىنچ دېگىنە. دىۋە ئۇيقۇسىغا كەتسەڭمۇ بىر نېمە يىتمەيتتى. بۇ قېتىمزە. . . ھەي، قويغىنا، ئادەمگە ئىشىنىپ بولمايدىكەن. بۇ تايىنلىق ئاشۇ ئاۋاقنىڭ ئىشى.

- قېنى، قولۇڭنى بەر. ھەببەللى. ئەمدى ئالدى پۇتلىرىڭنى كۆتۈرۈپ تىك تۇرۇپ باقە قېنى. ياخشى، ياخشى، ئوچىن خاراشۇ ⑮.

دانۇر ئابدۇسوپۇر بىلەن پەرۋايى پەلەك ھالدا مالچىكنى ئوينىتىۋەرگەنتى، ئابدۇسوپۇرنىڭ غۇۋۇزىدە ئاچچىقى كەلدى. ئۇ، تۆت تامغا گەپ قىلدىمۇ ياكى ئالجىغاندەك ئۈزى بىلەن ئۈزى گەپلەشتىمۇ بىلمەيلا قالدى.

- ئۈزىمغۇ، - دېدى ئابدۇسوپۇر دانۇرنىڭ چىرايىغا ئوغرىلىقچە قاراپ قويۇپ، - ئۆلۈكتەك ئۇخلايدىغان كاساپەتتى. سېنىڭ ئۇيقۇڭ ئانچە قاتتىق ئەمەستۇ؟

- قاتتىق، - دانۇر قارىمايلا جاۋاب بەردى.

ئابدۇسوپۇر چىقىپ كەتتى، بۇ چاغدا ھۇنەرۋەن - كاسىپلار ئىشتىن چۈشۈپ كەتكەنىدى. دانۇر دەرۋازىنىڭ چوڭ قاناتلىرىنى قۇلۇپلاپ، كىچىك ئىشىكنى ئېچىپ قويۇپ تۇرۇشىغا ئارقىسىدىن بىرسى ئۇنىڭ دولىسىغا قولىنى قويدى:

- قانداق دانۇركا، ئەھۋالىڭ؟ كارخانىمىزغا كېلىۋاپسەن.

- ھە، ماخمۇتمۇ سەن!

ماخمۇت ئەسلى ساي كوچىسىدىن بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى دانۇر بىلەن بىر تاۋاكادا قىمار ئوينايدىغان بالا ئىدى. ئۇ، نەچچە قېتىملىق قىماردا نۇرغۇن قەرزگە بوغۇلۇپ قېلىپ، قىمارۋازلاردىن قاتتىق تاياق يەپ قان قۇسۇپ يېتىپ قالغاندا، دانۇر ئۇنىڭ قەرزىنى تۆلىۋېتىپ ئۇنى بىر موزدۇزغا شاگىرتلىققا تۇتۇپ بەرگەنىدى. مانا ھازىر ئۇ كارخانىنىڭ ئەڭ ياش ئۇستىلىرىدىن ئىدى.

- دانۇركا، ئاۋۋۇ زەڭگى تۆگە سېنىڭ قاراۋۇلخانامدىن چىقىپ كېتىۋاتىدىغۇ، - دېدى ماخمۇت ئابدۇسوپۇرنى ئىشارە قىلىپ، - دىققەت قىل جۇمۇ، ئۇ بىر قارا ئۆپكە نېمە.

- قانداق دەيسەن؟

- سەۋرىددىنكامنى ئوڭدا قويۇۋەتكەن مۇشۇ گۇي، - دېدى ماخمۇت قاينىپ، - سەۋرىددىنكام ئۈزى كېسەلچان، چۆچۈرىدەك بەش بالىسى بار، كۈننى ئارانلا ئۆتكۈزۈۋاتقان يۇۋاش ئادەم ئىدى. مانا ئەمدى گەدىنىگە 600 سوم ئارتىلىپ ئىشتىن ھەيدەلدى.

- نېمىشقا؟

- ئابدۇسوپۇرنىڭ ئىككى قېتىم تۇرمىدە يېتىپ چىققان قىمىزىل ئوغرى، ئالىقاپ بىر ئوغلى بار ئىدى. بۇ زەڭگى تۆگە ئوغلىنى نەچچە قېتىم كارخانىغا تەڭلەپ باقتى، رەھبەرلىك ئۇنىمىدى. ئارىدىن ئۈزۈن ئۆتمەي سەۋرىددىنكام بەتنام بىلەن قوغلانغاندىن كېيىن بۇ ئورۇنغا ئۇ سوغۇق زەللىسىنى يەنە تەڭلىدى، لېكىن ئاھالە

كومىتېتى سېنى كۆرىستىپ بەرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ زۇۋانى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. قالغىنىنى ئۆزۈڭ دەڭسەپ باقە.

- شۇنداقمۇ؟

- ئويلاپ باقە، ئۇنى بۇ ئورۇنغا قويۇش خۇددى توخۇ كاتىكىگە تۈلكىنى پوست قويغاندەك ئىش بولمامدۇ؟!

دانۇر بۇنداق چوڭلار توپلاشقان ئورۇنلارغا ئەزەلدىنلا ئۆچ ئىدى. ئۇ، ئۆز نەپسى ئۈچۈن باشقىلارنى دەسسەپ - چەيلەپ يۇقىرى ئۆرلەيدىغان، بىر - بىرىگە ئورا كولايدىغان، بىراۋلارنىڭ ئازابى - ھەسرىتىدىن بىراۋلار كۆڭۈل ئاچىدىغان، ئەرزىمەس ئەمەل، كىچىككىنە مەنپەئەتنى دەپ ژىجدانىنى بۇلغايدىغان چېقىمچىلىق، خۇشامەتچىلىك، يالاقچىلىقلاردىن تولىمۇ بىزار ئىدى. ئۇ: «گۆدەك بالىلارلا بۇ پاسكىنىچىلىقتىن خالىي. ئۇلارنىڭ كۆڭلى سۈتتەك ئاق، يۈرىكى ئالماستەك تازا، قەلبى داغ چۈشمىگەن مەرمەردەك سۈزۈك، ژۇجۇدى پاك» دەپ ئويلايتتى. شۇڭا ئۇ بالىلار بىلەن بىللە بولدىمۇ بۇ دۇنيانىڭ تەڭسىزلىكلىرىنى، يوقسۇزلۇقتىن ئىڭراۋاتقانلارنى، توقلۇقتىن سېسىق كېكىرىۋاتقانلارنى، ئەمەل - مەنسەپتىن سەمرىۋاتقانلارنى، ناھەقچىلىقتىن قاقشاۋاتقانلارنى بىردەملىك بولسىمۇ ئۇنتۇيتتى.

دانۇر سەۋرىدىننىڭ پاجىئەسىنى بىلگەندىن كېيىن خۇددى چۈشىن يەۋالغاندەك بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابدۇسوپۇرنىڭ بىر نەچچە قېتىملىق ئىلمەك گەپلىرىدىن، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى سەۋرىدىننىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەت ئۆزىنىڭ بېشىغا كېلىپ قېلىشىنى ھېس قىلغاندى. شۇڭا ئۇ: «قېنى، ئىشلەپ باقاي، دىتىمغا ياقمىسا پېشمىنى قېقىپ كەتمەمدىم» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئىككى ئايىنى ئۆتكۈزۈۋەتتى.

كېچىسى قارا سوغۇق بولۇۋاتاتتى. دانۇر دەرۋازىلارنى تاقاپ كارخانا ھويلىسىنى ئايلىنىپ كەلگەندىن كېيىن كاربۇتىغا يانپاشلىدى. مالچىك غىڭشىپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئۇ، ھەركېچىسى دېگۈدەك ھويلىلارنى ئايلىناتتى. يىراقتىن «تىرىق» يالى «شىپىر» قىلغان تىۋشىنى سېزىپ قالغىنىدا ئالدىراپ قاۋاپ كەتمەيتتى، ئاۋۋال يوشۇرۇنۇپ ئوبدان كۆزىتەتتى. بۇگۈن دانۇرنىڭ مىجەزى بولمىغاچقا ئۇخلاپ قالغاندى. ئۇ، سەھەر قاراڭغۇلۇقىدا سىرتقا چىقتى، مالچىك يوق ئىدى. ئۇ، بىر نەچچە قېتىم چاقىرغاندىن كېيىنلا كارخانا بىناسىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن قاۋغان ئاۋاز كەلدى. بىر ئىشنىڭ شەپىسىنى سەزگەن دانۇر چاپىننى يېپىنچاقلاپ ئاۋاز چىققان يەرگە يېتىپ باردى. بۇ يەردە خۇرۇم، شاۋرۇن پۇرۇچلىرى ھەم قىرىندىلارنى تۆكۈدىغان ئەخلەتخانا بولۇپ، ئەتراپى پاكار تام بىلەن ئامادە قىلىنغاندى. بۇ پاكار تامدىن كارخاننىڭ پاسىل تېمىغا يامىشىپ چىققىلى بولاتتى. ئۇ تەرەپ بولسا كوچا ئىدى.

مالچىك پاكار تام ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا بىر قارا كۆلەڭگە خۇددى قاتۇرۇپ قويغاندەك تىك تۇراتتى. دانۇر يېقىن بېرىپ ئۇنىڭ ئابدۇسوپۇر قارا تۆگە ئىكەنلىكىنى تونۇدى. ئۇنىڭ قولتۇقىدا يۈگەكلىك خۇرۇم، مۇرىسى ۋە بېلىكىدە قۇنجىلىرىدىن چېتىلغان ئۆتۈكلەر ئېسىلىپ تۇراتتى، چىرايى كۆكۈرۈپ كەتكەن بولۇپ، غال - غال تىترەۋاتاتتى. ئۇ، چىشلىرى كاسىلدىغان ھالدا:

- دا... نۇر، ئىت... ئىتىڭنى ھاي دە! - دېدى - دە، گويا سەگۈ تېرەك ئۆرۈلگەندەك گۈلۈپىيدە ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ يىقىلدى. ئۇ، بىر كېچە ئۆزە تۈرغاچقا پۇت - قولىدىن ماغدۇر، چىرايىدىن قان كەتكەن بولۇپ، مالچىك ئۇنى مىدىرلىغىلىمۇ قويمىغاندى.

دانۇرنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ قالدى، لېكىن ماخمۇتنىڭ: «سەۋرىدىننكامنى ئوڭدا قويۇۋەتكەن مۇشۇ گۇي» دېگەن سۆزلىرى ئېسىگە كېلىشى بىلەن غەزىپى تاشتى. ئۇ، بالىنلىق نىمجان بىچارىنىڭ رىسقىغا چاڭ سالغان بۇنائەھلىنىڭ قاپقارا تەلەتىگە قارىغىنىچە:

- بىر كىمگە قىلساڭ مۇشۇنداق ئۆز بېشىڭغا كېلىپ قېلىشىنىمۇ ئۇنتۇما، - دېدى - دە، ئۇنى يۇدۇپ قاراۋۇلخانىسىغا ئېلىپ كەتتى.

ئەتىسى، دانۇرنىڭ ئىتىنىڭ ئوغرى تۇتقانلىقى، يەنە كېلىپ بۇ ئوغرىنىڭ بوغالتىر ئابدۇسوپۇر ئىكەنلىكىنى كارخانىدىكى چوڭ - كىچىك ھەممىسى بىلىپ كەتتى. كارخانا باشلىقلىرى، قوغداش بۆلۈمىدىكىلەر تەكشۈرۈپ، كارخانىلىنىڭ ئارقىسىدىكى تاختايلار بىلەن مىخلۇۋىتىلگەن دېرىزىنىڭ قومۇرۇلغانلىقىنى كۆردى.

بىر قانچە كۈنلۈك تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش جەريانىدا ئابدۇسوپۇر: «مەن دانۇرنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغان، چۈنكى ئۇ قاراۋۇلخانىغا يانچۇقچى ئۇششاق شۇملارنى يىغۋالىدۇ. كېچىسى بولسا ئىتىنى تالاغا قويۇۋېتىپ ئۆزى ئۆگزىنى ئۆرۈۋەتكۈدەك خورەك تارتىپ ئۇخلايدۇ. شۇڭا ئۇ سەگەكمۇ - ئەمەسمۇ، دەپ سىناپ باقتىم. مەن دېگەن پارتىيە ئەزاسى، شۇنداق قىلىشقا ھەققىم بار» دېگەن بىرلا گەپنى يادلىۋالغاندەك قايتا - قايتا تەكرارلاۋەردى.

تەكشۈرۈش ئۈزۈنغا سوزۇلۇپ كەتتى، بەزىدە ھەپتىلەپ توختاپمۇ قالاتتى، چۈنكى كارخانا رەھبەرلىكى ئىچىدىمۇ پىكىر ئىختىلاپلىرى تۇغۇلغاندى. ھەتتا: «ئۇ دېگەن خىزمەتتە ئەستايىدىل، كەسپىي قابىلىيىتى يۇقىرى، سىياسىي سەزگۈرلۈكى ئۈستۈن كوممۇنىست. كوممۇنىستىن گۇمانلىنىش ماھىيەتتە پارتىيىدىن گۇمانلىنىش» دەيدىغان ئادەم قورقۇتىدىغان گەپلەرمۇ چىقتى. بۇ ئارىلىقتا ئابدۇسوپۇر كارخانىدىكى ئۇششاقۇ - چوڭ باشلىقلارنى چاپىغا چاقىرىۋالدى. بىر كېچە يەپ - ئىچىش بەدىلىگە ئۇ بوغالتىرلىق تاجىسىنى تېخىمۇ چۆكۈرۈپ كىيىپ، مەيدىسىنى كېرىپ ئۆزىنى كۆرسەتكىلى تۇردى.

بىر كۈنى ئۇ قەرز تۆلىتىش باھانىسىدا دانۇر بىلەن ئىككى نەپەر قوغداش خادىمىنى باشلاپ سەۋرىدىننىڭ ئۆيىگە باردى. ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان سەۋرىددىن توختىماي يۆتىلەتتى. بېشى تۆگە لوكىسىدەك چوقچىيىپ تۇرغان ئىككى مۇرىسى ئارىسىدا توختىماي گىلدىگلايتتى. چىرايى سارغىيىپ كەتكەن بولۇپ، چۆكۈپ كەتكەن

مەيدىسى يېتىشمەيۋاتقان نەپەستىن ئېغىر كۆتۈرۈلۈپ تاشلىناتتى. يېرىم يالىڭاچ ئۇششاق بالىلىرى سادىن قورققان چۈجىدەك دادىسىنىڭ بېقىنىغا تۈگۈلۈشۈۋالغا- ندى. ئابدۇسوپۇر ژارقىراپ - جارقىراپ، ھەر بىر ئېغىز گېپىدە ھۆكۈمەت بىلەن كارخانا رەھبەرلىكىنى شىپى كەلتۈرۈپ، سەۋرىددىنىڭ كۆزلىرىگە قوللىرىنى چىنەپ، يەنە كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، كەلگەنلەرنى باشلاپ قايتىپ كەتتى. دېگەندەك ئىككى كۈندىن كېيىن ئابدۇسوپۇر ئۇلارنى باشلاپ يەنە كەلدى. سەۋرىددىن يالۋۇرۇۋىدى، ئابدۇسوپۇر ئۇنىڭ ئېڭىكىگە بىر كاچات سالدى. ئۇنى ئاز دېگەندەك: «قورۇيۇڭنى سات، بالاڭنى سات، ئۆي - بىساتىڭنى سات، ھۆكۈمەتنى، كارخانا رەھبەرلىكىنى ئەخمەق قىلىمەن دېيىشمە. بىز يەنە كېلىمىز» دېدى تېخى ھاسىراپ تۇرۇپ.

كۆز ئالدىدا بولۇۋاتقان بۇ ناھەقچىلىقلاردىن يېرىلاي - يېرىلاي دەپ تۇرغان دانۇر ئاخىرى چىدىيالماي كارخانا باشلىقىغا: «ئىت ئۇرغۇچىغا ئامراق دېگەندەك، بۇ ھۆكۈمەت، باشلىق دېگەنلەرمۇ كىم ئۆزىنى ئوبدان ئەپلىسە، شۇنى ياخشى كۆرىدىغان داۋىخور نېمىلەركەن. ئويلاپ بېقىشسىلا، بۇ - مۇتتەھەمنىڭ زامانىمۇ؟» دەۋەتتى ئاچچىقى بىلەن. دانۇر مۆرىمەستىن مۇنداق گەپ چىقار دەپ ئويلىمىغان يۈرىكى پوك - پوك ئابدۇسوپۇر باشلىقنىڭ ئالدىدا چىش يېرىپ بىر نېمە دېمىگەن بولسىمۇ، ئاراج چىشلىرى ئارىسىدىن چىرتتىدە تۈكۈرۈپ قويۇپ دانۇرغا: «ئۆزۈڭنى چاغلاپ يۈر، كۆرىمىز تېخى» دېگەندەك گۆلىيىپ قويدى.

ئىش بۇنىڭلىق بىلەن توختاپ قالمىدى. بىر كۈنى دانۇر قاراۋۇلخانىسىدا چۈشلۈك چېينى ئىچىپ ئولتۇرغىنىدا ماخموت كىرىپ كەلدى. ئۇ، ئىشىكنى يېپىۋېتىپ:

- قارا، دانۇركا، - دېدى پەس ئاۋازدا، - ھازىر كارخاندا: «دانۇر قىمارۋاز، ھاراقكەش بولۇپلا قالماي داڭلىق ئوغرىكەن. ئابدۇسوپۇر ئۇنى سىناپ باققانىكەن، دانۇر: «ئوغرىلىغان نەرسىلەرنى تەڭ بۆلۈشسەك ھېچكىمگە تىنمايمەن، دەپتۇ. ئابدۇسوپۇر ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈۋېتىپتۇ» دېگەندەك ئۆسەك گەپلەر تارقىلىپ يۈرۈيدۇ.

- شۇنداقمۇ؟

- نېمانچە سادىدا ئادەمسەنوي دانۇركا!

دانۇر بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە خىيالغا پاتتى. ئابدۇسوپۇر تۈتۈلۈپ قالغاندىن كېيىن، بىر ئەتىگەنلىكى ئۇ ئىشىك ئالدىدىن بىر پارچە خېمىرنى تېپىۋېلىپ پارچىلاپ كۆرۈۋىدى، ئىچىدىن كۈچۈلا چىقتى. بۇ، ئېنىقكى مالچىكنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن قىلىنغان سۈيىقەست ئىدى. ئەتىسىلا مالچىك بىر پارچە گۆشنى چىشلەپ قاراۋۇلخانىغا ئېلىپ كىردى - دە، بوسۇغىغا تاشلىدى. دانۇر گۆشنىڭ ئىچىگە سانجىلغان بىر نەچچە تال يىڭنىنى تاپتى.

- ئۇخلىماي چۈشەكەپسەن، - دېدى دانۇر ئاچچىقىدا، - مالچىك مۇشتۇمدەك ۋاقتىدىن تارتىپ ھازىرغىچە ھېلىغۇ تاشلاندۇق لوقمىكەن، ھەتتا باشقىلارنىڭ قولىدىن بىر نېمە يەپ باققان ئىت ئەمەس.

بۇ ئويۇنلارنى كىمنىڭ ئويناۋاتقانلىقى دانۇرغا ئايانىدى، لېكىن ئۇ يۇقىرىغا دادلىمىدى، خەيرىخاھلىق قىلغۇچىلارغا ھالىنى تۆكمىدى، بالىلارغىمۇ ئۇنچىقمىدى. ئۇنىڭ بىردىنبىر ئويى، قان - يىرىك ئىچىدىن لوقما تېرىپ يەيدىغان ئادىمىي مەلئۇنلار ئىش بېشىغا چىقىۋالغان بۇنداق سورۇندىن ئۆزىنى پاتراق تارتىش ئىدى.

* * *

ئۇزۇلمەي ئىزغىرىن شامال چىقىپ تۇرغان فېۋرالنىڭ ئاخىرقى يەكشەنبىسى دانۇر مالچىكنى باشلاپ بىردەم شەھەر رەستىلىرىنى ئايلانغاندىن كېيىن، سامىخانا لەمپىسى ئاستىدىكى شىرەدە ئولتۇرۇپ سامسا يېدى. مالچىكمۇ 10 سامسىنى يەۋېتىپ: «ئوخشاپتۇ» دېگەندەك كالپۇكلىرىنى يالاپ ئۇنىڭغا سۈزۈندى. ئۇلار قورسقىنى تويغۇزۇپ بولۇپ ژاڭ قادىرنىڭ بېغىغا كەلدى. مەيدانغا چېدىرلار قۇرۇلغان بولۇپ، ئەتراپى ئالا - بۇلماچ رەخت بىلەن توسۇلۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا يەنە تاناپ تور تارتىلغانىدى. بۇ ئىككى قات توساق ئىچىدىن سىركچىلەر چالغۇلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. دانۇر بىردەم تېڭىرقاپ تۇرغاندىن كېيىن بىلەت ئېلىپ ئويۇن كۆرگىلى كىردى. ئانچە چوڭ بولمىغان مەيدان ئادەم بىلەن تولغان بولۇپ ئالدىدىكىلەر ئولتۇراتتى، ئارقىدىكىلەر ئۆرە تۇرۇشاتتى.

بۇ، سەييارە ئويۇن قويىدىغان شەخسىي سىركچىلەر بولۇپ، بىر ئايدىن بېرى ئۇلار بۇ شەھەردە يۈتكىلىپ يۈرۈپ ئويۇن قويۇۋاتاتتى. بەش كۈن ئىلگىرى ھاپىزباينىڭ ساربىدا ئويۇن قويغاندا سىركچىلەرنىڭ خوجايىنى مالچىكنى كۆرۈپ قېلىپ ئۇنى ئايلىنىپ كېتىلمەي قالدى. ئۇنىڭ ئالتۇندەك يالتىراق دۈمبىلىرىنى، تىك قۇلاقلىرىنى، قاپقارا تۇمشۇقلىرىنى سىيلاپ: «ھەقىقىي بۆرە نەسلى ئىكەن» دەپ باشمالتىقىنى چىقىرىپ قايتا - قايتا ماختىدى. سىركچىلەر خوجايىنىنىڭ: «گەپ بىلەمدۇ؟» دېگەن سۆزىگە لايىق دانۇر مالچىكنى قول بەرگۈزۈپ، يانقۇزۇپ، ئۆمىلىتىپ، تىك ماڭدۇرۇپ بېرىۋىدى، خوجايىن بىر يەردە تۇرالماي ئالقانلىرىنى ئۇۋۇلىغانچە مالچىكقا ئاشقىلا بولۇپ قالدى ۋە: «سېتىپ بەرسىڭىز» دەپ تۇرۇۋېلىۋالدى. دانۇر ساتمايدىغانلىقىنى ئېيتىۋىدى، سىركچىلەر خوجايىنى پۇلنى ئاز كۆرۈۋاتقان ئوخشايدۇ، دەپ 400 سوم قىلدى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، بۇ دانۇرنىڭ سەككىز ئايلىق ماڭاشى ئىدى. لېكىن ئۇنىڭغا: «مېنىمۇ قوشۇپ ئالساڭ تاڭ بىلمىدىم» دەپ قويۇپ ئويۇن مەيدانىدىن چىقىپ كەتكەندى.

دانۇر مەيدانىدا ئالا - بۇلماچ كىينىۋاتقان بۇ سىركچىلەرنىڭ ئويۇننى بىردەم كۆردى - دە، زېرىكتى. چۈنكى ئۆتكەندە ھاپىزباينىڭ ساربىدا ئوينالغان كىچىك بالىنى قىڭراقتا چېپىش، تەخسىگە ئېلىنغان كاللىنىڭ تاماكا چېكىشى قاتارلىق نومۇرلار ۋە مايمۇن، كۈچۈك، ئېيىق ئوينىتىشلار ئىدى. مالچىكنى باشلىغان دانۇر ئەمدىلا ئىشىكتىن چىقىشىغا ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ كەلگەن خوجايىن بارماقلىرىنى كۆرسىتىپ مالچىكنى 500 سوم قىلدى. دانۇر مېڭىۋىدى، ئۇ يەنە 550 سوم دەپ

ژارقىرىدى.

دانۇر قاراۋۇلخانىسىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مالچىكنى قۇچاقلىدى، يۇزلىرىنى سىيلىدى، ئەركىلەتتى. مالچىكمۇ ئالدى پۇتلىرىنى دانۇرنىڭ تىزلىرىغا ئېلىپ مىننەتدارلىق بىلەن ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئابدۇسوپۇر بىر بالىنى باشلاپ كىرىپ كەلدى. ئۇ، مالچىكنى كۆرۈپلا ئارقىغا داجىدى. مالچىكمۇ قوزۇقتەك چىشلىرىنى كۆرسىتىپ ئۇنىڭغا خىرىس قىلدى. ئابدۇسوپۇرنىڭ چىرايىدىن بىر شۇملۇقنى سەزگەن دانۇر تاماكىسىنى چېكىپ ئولتۇرۇۋەردى.

- دانۇر، باشقا خىزمەت چىقىپ قالدى، جۇر. بۇ بالا سېنىڭ ئورنۇڭدا دەرۋازىغا قاراپ تۇرىدۇ.

- نېمە ئىش؟

- بارغاندا بىلىسەن.

ئابدۇسوپۇر ئۇنى باشلاپ چىقىشى بىلەن دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان ئىككى نەپەر قوغداش خادىمىمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ مېڭىشتى. ئۇلار سەۋرىددىننىڭ هويلىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندىلا دانۇر ئىشنىڭ تېگىگە يەتتى.

كۆزلىرى ۋە بەترەڭ چىرايىدىن زەھەر تېمىپ تۇرغان ئابدۇسوپۇر قوش قاناتلىق كونا دەرۋازىنى بىرلا تېپىپ ئېچىۋەتتى. هويلا ئىچى قالايمىقان بولۇپ ئوت - سامانلار چېچىلىپ ياتاتتى. قىبرى گىلاس دەرىخى تۇۋىدە سامان يۇيۇۋاتقان 13 ياشلاردىكى، چىرايى تاتىراڭغۇ قىز، ئېغىل ئالدىدا يېڭىلا چوشكەن كالا تېزىكىنى تامغا چاپلاۋاتقان ئىككى كىچىك بالا دەرۋازىنىڭ تۈيۈقسىز ئېچىلىشى بىلەن چۆچۈپ تەڭلا ئۇلارغا قاراشتى.

ئابدۇسوپۇر ئېغىلدىكى بېقىش تاپالمىغان لېكىن ئۆزىنىڭ يوغان گەۋدىسى، سۈتكە تولغان يېلىنى، پارقىراق ئالتاغىل مويلىرى بىلەن سورتلۇق نەسلىنى نامايان قىلىپ تۇرغان سىيىرغا، كۆكۈچ تۈكلىرى يالتىراپ تۇرغان نەسىلىك موزايغا قارىغىنىچە تۈكۈرۈكىنى يۇتتى. تامغا تېزەك چاپلاپ قوللىرى بۇلغانغان ئىككى كىچىك بالا بىر قورقۇنچ ئىچىدە هاڭۇڭقىپلا قالغانىدى. سامان يۇيۇپ جەينەكلىرىگىچە قىزىرىپ كەتكەن قىزچاق بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەۋاتاتتى. دانۇر بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ يېلىنىش ۋە ئۈمىد بىلەن تولغان كۆزلىرىنىڭ نەملىك يالقۇنىنى كۆرۈپ بىر قىسمىلا بولۇپ قالدى.

- ئاغىنىلەر، - دەدى ئابدۇسوپۇر قولىنى شىلتىپ، - بۇگۈن ئۇ گەدىنىدىكى قەرزنى قايتۇرالمىسا پۇلغا يارىغۇدەكلا نەرسىسىنى ئېلىپ كېتىمىز. كىمكى لاتىلىق قىلسا كارخاندا ئىشلەيمەن دېمىسۇن - هە!

ئۇلار ئۇيگە كىرگەندە ئىسىق سۈت هىدى ئۇيىنى قاپلىغان بولۇپ، سەۋرىددىننىڭ ئايالى سۈت قاچىلانغان قاچىلارنى 17 ياشلىق قىزنىڭ مۇرىسىدىكى ئەپكەشنىڭ توقۇناق ئىلمەكلىرىگە ئېسىۋاتاتتى. ئابدۇسوپۇر كونا چاپان، ئەسكى تەكىيلەرگە يۆلىنىپ ياتقان سەۋرىددىنگە تىكىلدى. دادىسىنىڭ پۇتىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان ئالتە ياشلاردىكى يېرىم يالىڭاچ ئوغۇل بالا قورقىنىدىن دادىسىغا چىڭ يېپىشتى.

- قانداق، پۇلنى تەييارلاپ قويدۇڭما؟ - دېدى ئابدۇسوپۇر قوپالىق بىلەن ژارقىراپ، - هۆكۈمەتنىڭمۇ سەۋر - تاقىتىنىڭ چېكى بولىدۇ. ئەمدى يەنە شەتەتتە - پەتەتتە دەپ تىلىمىزنى چاينىساق بولمايدۇ.

- يەنە . . . يەنە بىر ئاز سەۋر قىلساڭلار، - دېدى سەۋرىددىن هاسىراپ، - سەللا ياخشى بولۇپ قالسام قورۇ - جاينى سېتىپ بولسىمۇ پۇلنى جايلىسام. . .

- بولمايدۇ! بۇگۈن بىز پۇلغا يارىغۇدەك بىساتىڭنى هېسابلاپ ئېلىپ كېتىمىز. بۇ دېگەن كارخانا رەھبەرلىكىنىڭ بۇيرۇقى!

- بۇ. . . بۇئۇيدەپۇلغايارىغۇدەك هېچنېمە بولمىسا، - سەۋرىددىن بىر هازا يۆتىلىپ كەتتى، - بۇنداق تاشىبغىرلىق قىلماڭلار، ئۇششاق بالىلىرىمنىڭ يۇزىنى قىلىڭلار.

ئابدۇسوپۇر ئۇيگە قاردى. دېمىسىمۇ بۇ ئۇيدە توپا پۇرقىراپ تۇرغان يىرتىق كىگىز، بىر بۇلۇڭغا يىغىپ قويۇلغان ئەسكى - تۈسكىلەر، قىبرى پۇچۇلغان قازاندىن باشقا قولغا چىققۇدەك بىر نەرسە يوق ئىدى.

- ئەمىسە موزايلىق سىيىرىڭنى ئېلىپ كېتىمىز.

- نېمە؟! ئۇنى ئېلىپ كەتسەڭلار، - دېدى ئايال يىغلامسىراپ، - بىز يەتتە ۋىتەك ئادەم ئاچتىن ئۆلۈمىزمۇ؟ ئۇنداق قىلماڭلار، سىلەرمۇ مۇسۇلمانغۇ!

- مېنى. . . بالىلىرىمنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ ئاندىن ئېلىپ كېتىڭلار، - سەۋرىددىن سىبجىلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى، - ئۆزىنىڭ يەم - خەشىكى، بىزنىڭ ئاش - ئوزۇقىمىز شۇ سىيىرنىڭ سۈتىدىن كېلىۋاتسا. سىلەر ئۇنى. . .

دانۇر ئۆزىنى تەستە بېسىۋېلىپ ئابدۇسوپۇرنىڭ قاپقارا چىرايىغا تىكىلدى. پولتىيىپ تۇرغان چېقىر كۆزلىرىدىن زەھەر تېمىپ، ئىچىدە ئوغا قاينىۋاتقان بۇ مەلئۇننى هېلىقى كېچىسى مالچىكقا تالىتىپ، بوغدۇرۇۋەتمىگەنلىكىگە ئىچ - ئىچىدىن ئۆكۈندى.

- كالىنى ئېلىپ كېتەمدۇق؟ - دېدى دانۇر غەزەپتىن بوغۇلۇپ، - بۇ. . . بۇ گېپىڭ ئادەمنىڭ گېپىگە ئوخشىماي قالدى. سېنىڭمۇ بالىلىرىڭ بارغۇ؟!

- ۋالاقلىما، ئۇنىڭ قەرزىنى سەن تۆلەمتىڭ - يە؟ - ژارقىردى ئابدۇسوپۇر، - يۇرۇڭلار.

ئابدۇسوپۇر سىيىرنى، قوغداش خادىمىدىن بىرسى موزاينى يېتىلەپ مېڭىشتى. هويلىدا قىزىل قىيامەت باشلاندى. بالىلار قىيا - چىيا قىلىپ چۇرقىرىشىپ، بەزىلىرى سىيىرغا ئېسىلسا، بەزىلىرى موزاينىڭ چۇلۇۋىرىغا ئېسىلىپ يېغلىشاتتى. بۇ ۋاقىت - چۈشنى ئاڭلىغان قولۇم - قوشنىلار دەرۋازا ئالدىغا دۆۋىلىشىپ بەزىلىرى ئىچ ئاغرىتسا، بەزىلىرى تاماشا كۆرۈۋاتاتتى. يۇزلىرى ياش ۋە شالتاق بولۇپ كەتكەن ئىككى كىچىك قىز دانۇرنىڭ پېشىغا ئېسىلىپ يالۋۇراتتى. گويا بۇ يەتتە جان مېيىت ئۇزىتىۋاتقان هازىدارلاردەك كالا بىلەن موزاينىڭ ئارقىسىدىن هازا ئاچماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا سۆرۈلۇپ چىققان سەۋرىددىن پېشايۋانغا يېقىلدى. بالىلار چۇرقىراشقىنىچە دادىسىغا ئۆزلىرىنى ئېتىشتى.

هۇنەرۋەن - كاسىپلار ئىشتىن چۇشكىلىۋاتقاندا سەۋرىددىننى يۇلىگەن ئايالى ۋە بالىلىرى يىغا - زار قىلىشقىنىچە كارخانا هويلىسىغا كىرىپ كەلدى. بۇ چاغدا باشلىقلارنىڭ هېچقايىسىسىنى تاپقىلى بولمىدى. يىغىدىن يۇزلىرى شالتاقلىشىپ، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن بالىلار بەكمۇ ئېچىنىشلىق ئۆپكىدەپ يىغلايىتتى. بىر چاغدا لوڭ - لوڭ دەسسەپ كەلگەن ئابدۇسوپۇر هويلىدا پەيدا بولدى.

- هوي، - دېدى ئۇ سەۋرىددىنگە قولىنى شىلتىپ، - گەدىنىڭدە ئالتە يۈز تەڭگە تۇرسا، 250 تەڭگىمۇ ئالمايدىغان ئاشۇ چىشقاق كالاڭنى ئەكەتكەنگە نېمە ئانچە ئۆكتەملىك قىلىسەن؟!

- ئابدۇسوپۇر، سەن... سەن بىلىسەن، - دېدى سەۋرىددىن مەيدىسىنى مۇجۇقلاپ، - كارخاندا ئۇزۇن يىل ئىشلىدىم. قىش - زىمىستانلاردا يىلىك - يوپۇق قاراۋۇللۇق قىلىپ كېسەل بولدۇم. بۇ كارخاندا مېنىڭمۇ ئەجرىم، تارتقان جاپايىم بار. شۇنىڭ...

- بولدى، جاپايىڭنى پەش قىلما، كارخانا، كارخانا دەيدۇ تېخى، كارخانادەيدىغان ئادەم ئوغرىلىق قىلامدۇ...

ئابدۇسوپۇرنىڭ غۇدۇڭشۇپ قىلغان ئاخىرقى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالغان سەۋرىددىن چىرايى كۆكۈرۈپ، جالاقلاپ تىترىگىنىچە ۋارقىرىدى:

- ئوغرى! ؟، ئوغرى دېگەن سەن! ۋۇي كاززاپ...

بالىلىرىغا ئېسىلىپ تۇرغان سەۋرىددىن بىردىنلا «گۇلۇپىيدە» ئىزىغا يېقىلدى. بالىلارنىڭ يۇزلىرىنى سۈرتۈپ ئۇلارنى بەزلەپ ئاۋاره بولۇۋاتقان دانۇر سەۋرىددىننى يۇلىدى ۋە ئۇنى يودۇپ، چۇرقىراشقان بالىلارنى ئەگەشتۈرگىنىچە كارخانا هويلىسىدىن چىقىپ كەتتى.

دانۇر كېچىچە ئۇخلىيالمىدى. ئۇ، بالىلارنىڭ مىسكىن، سولغۇن چىرايلىرىنى، ئەتىدىن ئۇمىدى ئۇزۇلگەن ئاننىڭ هەسرەتلىك ئاه ئۇرۇشلىرىنى، تۇهمەت ئازابىدا پۇچۇلانغان سەۋرىددىننىڭ ئورۇق، قانسىز يۈزىنى بىرەر دەقىقىمۇ كۆز ئالدىدىن كەتكۈزەلمىدى. بولۇپمۇ يولدا كەلگۈچە دادىسىنىڭ ساڭگىلاپ قالغان پۇتىنى تۇتۇپ، يەنە بىر ئالقىنىدا مەينەتلىشىپ كەتكەن قاقتەك ئاننى سقىمدىۋالغان ئالتە ياشلىق بالىنىڭ كالپۇكلىرىنى ئۇمچەيتىپ يىغلاپ كېلىشى دانۇرنىڭ يۈرىكىنى قوقاستا پۇچۇلىغاندەك ئازابقا سالدى.

دانۇر كارىۋىتىغا يانپاشلايىتتى، يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ تاماكا ئورايىتتى. ئىس - تۈتەكلەر ئىچىدە بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن خىيال سۈرەتتى. بۇ ئايىغى چىقماس، توگۈچى يېشىلمەس ئېغىر ئويلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن هويلىغا چىقىپ كارخانا ئىچىنى ئايلىناتتى. قاراۋۇلخانا ئالدىدىكى سوغۇق تاشتا ئولتۇرۇپ ئايغا قاراپ ئاه ئۇراتتى. ئەركىلەپ قۇچىقىغا كىرگەن مالچىكنى قۇچاقلاپ ئۇنىڭ مۇلدۇرلەپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ: «ئېيتقىنا، بالىلار قانداق قىلار؟» دەپ ئاستا پىچىرلايتتى. تۇرۇپلا سىركچىلەر خوجايىنىنىڭ: «550 سوم» دېگەن سۆزى ئېسىگە كېلىش بىلەن ئۆزىگە غايىبانە تەسەللى بېرىۋاتقان مالچىكنى باغرىغا تېخىمۇ چىڭ بېسىپ: «ياق، ياق، سېنىڭدىن ئايرىلالمايمەن» دەپ ناله قىلاتتى.

يەنە تۇرۇپلا: «بالىلار جېنىنى قانداق جان ئېتەر؟» دېگەن سوئال ئۇنى ئىسكەنجىگە ئالاتتى.

بىردىنلا ئۇنىڭ ئاپامغا بەرگەن 500 سوم پۇلى ئېسىگە كېلىش بىلەن كۆيگەن قۇيماقتەك چىرايى ۋىللىدە ئېچىلدى - دە، ئېچىدە: «ۋۇي راست، يەڭگەمدىكى شۇ پۇلغا ئازراق قېتىش - قۇراش قىلسام سىيىرنى قايتۇرۇۋالغىلى بولغۇدەك ئەمەسمۇ» دەپ پىچىرلىدى ئۆز - ئۆزىگە.

كېچىچە كىرپىك قاقماي تاڭنى بىدار ئاتقۇزغان دانۇر سەھەردىلا كارخانا دەرۋازىسىنى ئاچتى. لېكىن دەرۋازا ئالدىدا دۇم يانتاق بىر ئادەمنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. ئۆزى قەي قىلغان قانغا مىلىنىپ يانتاق بۇ ئادەم ئاخىرقى هاياتىنى كارخانا دەرۋازىسى ئالدىدا ئاخىرلاشتۇرغان دەردەمەن سەۋرىددىن ئاكا ئىدى!

دانۇر دەرۋازىنى مالچىكقا تاپشۇرۇپ، مۇزلاپ كەتكەن قانلىق جەسەتنى يودۇپ كېتىپ قالدى.

* * *

سەۋرىددىننى كۆمۈپ قايتقان دانۇر ئۇدۇل مېيىت چىققان ئۆينى پەتلەپ كەلدى. ئۇ، يۆكۈنۈپ بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە ئۇزۇن جىمىپ كەتتى، لېكىن ئايەتمۇ ئوقۇمىدى (ئېهتىمال ئوقۇشنى بىلمىسە كېرەك). ئەمما ئۇنىڭ ئېچىدە قايتا - قايتا زىكىر قىلغىنى پەقەت: «ئاه خودا، بالىلار قانداق قىلار؟ ئۇلار نېمە يەر، نېمە ئىچەر، نېمە كىيەر، ئۇلارغا زادى بىرەر يول يوقمۇ؟» دېگەنلەر بولدى. قارىغۇچىسىز، هىمايىسىز، باشپاناهسىز قالغان بالىلار تۇل ئانىسىنىڭ ئەتراپىغا سادىن چۆچۈگەن چوجىلەردەك ئولىشۋالغاندى.

دانۇر قايتىپ ئۇدۇل بىزنىڭ ئۆيگە كەلدى. دادام ماشىنىدا ئىش قىلىۋاتاتتى. ئاپام بولسا يېڭىلا تىكىلگەن بىر چاپانغا توگمە قاداۋاتاتتى.

- هە، كېلىپ قاپسەن، چىرايىڭ ئۆمسۈرۈلىغۇ؟ - دېدى دادام دانۇر تاغامغا قارىمايلا.

- يەڭگە، هېلىقى 500 سوم پۇلۇمنى بەرگىنە، جىددىي لازىم بولۇپ قالغانتى، - دېدى دانۇر تاغام بوسۇغىدا ئۆرە تۇرۇپلا.

- پۇل؟! - دادامنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، - نېمە پۇلكەن ئۇ، مەن بىلمەيدىغان.

- مەن ئۇنى يەڭگەمگە ساقلىغىلى بەرگەندىم.

- سەن ئالغانمىدىڭ؟ - دېدى دادام ئاپامغا كۆز ئىشارىسى قىلىپ.

- ۋاي تاڭەي، - ئاپام دانۇر تاغامغا قارىيالمىدى، - هېچ ئېسىمدە يوق، قاچانقى گەپكىنتاڭ، بىلمىدىم.

- مەن... مەن كەلگەن يىلى ساڭا...

- هە، مۇنداق - دە، بۇ ئۇچ - تۆت يىلنىڭ ئالدىدىكى ئىشكەن - دە! - دادام ئاپامغا بۇرۇلدى، - سەن ئۇنى: «دانۇر مەست كەپتىكەن، بېرىۋەتتىم» دەۋاتاتتىڭغۇ؟

- بەرگەندەك قىلغان. هە... راست، بىر ۋاقىتتا مەست كەپتىكەنسەن پۇلنى سوراپ. بېرىۋەتكەنتىمغۇ.

دانۇر ئاكىسى بىلەن يەڭگىسىنىڭ ئوينىۋاتقان ئوياۇنىغا قاتتىق ئاچچىقى كەلدى. ئۇ، قوزۇققا ئىلغىلىق جاينا مازغا، تەرەت ئالدىغان ئاپتۇۋۇغا، ئويۇقتىكى دۇخاۋا يوپۇق

يىپىلغان قۇرئانغا قاراپ ئاچچىقلىنىپ كۈلدى:

- ماقۇل، مەن بۇ پۇلنى بەرمىگەن بولاي، سىلەر ئالمىغان بولۇڭلار، لېكىن مەندەك ئوغرى، قىمارۋاز، هاراقكەش، دىنسىزنىڭ پۇلى سىلەردەك ئەھلى مۇسۇلمان ئۈچۈن هارام ئىكەنلىكىنى بىلمىسىلەر! ئەمما سىلەر هارامدىن قورقمامسىلەر؟!

دانۇر تاغام ئاچچىقتىن يىرىلغۇدەك بولۇپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ، كارخانىغا قايتىپ كېلىپ ماخمۇتتىن جېدەل چىققانلىقىنى ئاڭلىدى. قېلىپ قىرىش سېخىنىڭ مۇدىرى بىلەن كېسىمچىلىك سېخىنىڭ مۇدىرى، كارخانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بىلەن بوغالتىر ئابدۇسوپۇرلار ئوتتۇرىسىدا سىيىرنى تالىشىپ غەۋغا چىققانلىقى، ئۇلار تالاشقانسېرى بۇ موزايلىق سىيىرنىڭ باهاسى 300 سومغا ئۆرلىگەنلىكى، هازىرغىچە ئابدۇسوپۇر سىيىرنى بېقىپ سۈتىنى ئىچىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان دانۇر: «توۋا، - دەيتتى ئىچىدە، - كۆپكۆك تىرناق نارەسىدىلەر ئاچلىقتىن جان تالىشىۋاتقان، بۇلار بولسا نومۇس قىلماي ئاجىزلارنىڭ رىسقىنى تالىشىپ ئۇرۇشۇۋاتقان. ئاھ خۇدا، بۇ ئادەملەرنى قانداق يارىتىپ قويغانسەن؟ ئۇلار مەنپەئەت ئالدىدا يىرتقۇچ مەخلۇقتىنمۇ ئۆتە ۋەھشىيلىككە قادىر ئىكەن.»

دانۇر كېچىچە سىيىرنى قانداق قايتۇرۇۋېلىش هەققىدە ئويلاپ ئۇخلىيالمىدى. ئۇنىڭغا بىر شەيتىنى: «سېركچىلەر خوجايىنىغا ئىتىكنى سات» دەپ ۋەسۋەسىگە سالاتتى. لېكىن دانۇر مالچىكنى ئۆز جىنىدىنمۇ ئارتۇق كۆرەتتى، بۇنداق تاش يۈرەكلىك قىلالمايتتى.

دانۇرنى بىردىنلا غەيرىي بىر خىيال ئورنىدىن تۇرغۇزۇۋەتتى. دەرهال يانچۇقلىرىنى ئاقتۇرغانىدى، ئازكەم 50 سوم چىقتى. ئۇنىڭ نوبىشىغا بېرىپ ئاخىرقى قېتىم تەلەي سىناپ باققىسى كەلگەنىدى. لېكىن ئۇ قىمارنى تاشلىغىنىغا خېلى ئۆزۈن بولغان هەم ئوينىماسلىققا قەسەم قىلغانىدى.

«قېنى، ئەتە يەكشەنبە نوبىشىغا بىر باراي، بۇ قېتىم ئاخىرقىسى بولۇپ قالار» دېدى دانۇر ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ. لېكىن ئۇ ئەتىسى ئەتىگەن تۇرۇپلا نوبىشىغا بېرىشتىن يالتىيىپ قالدى ۋە تاۋۇكا بورادەرلىرىدىن قەرز ئېلىش ئۈچۈن مالچىكنى باشلاپ سىرتقا چىقتى. لېكىن بىر كۈن يالۋۇرۇپ - يېلىنىپ هېچكىمدىن قەرز پۇتمىدى.

هېرىپ - چارچاپ كەتكەن دانۇر بىدە بازىرىغا كەلگەندە رەهمەتلىك سەۋرىددىنىڭ يول چېتىدە تىلەمچىلىك قىلىپ ئولتۇرغان كەنجى قىزى بىلەن ئوغلىنى كۆردى. دانۇر ئۇلارنى بىر چەتكە تارتىپ يېنىدىكى پۇلنىڭ هەممىسىنى قىزچاقنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى:

- قىزىم، - دېدى دانۇر ئاۋازى تىترەپ، - بۇ يەرگە كەلگىنىڭلارنى ئاپاڭلار بىلەمدۇ؟

- ياق، بىز قوپساق ئاپام يوقكەن.

- ئەمىسە سىز ئۆكىڭىزنى باشلاپ ئۆيىڭىزگە كېتىڭ، بۇ پۇلنى خىراجەت قىلىڭلار، بولامدۇ؟!

- رەهمەت، تاغا، - قىزچاق يىغلىۋەتتى، - سىزنى بالىلار: «پەرىشتە تاغا» دەيدىكەن. مەنمۇ شۇنداق دېسەم بولامدۇ؟

دانۇر دەرهال بالىلاردىن كۆزىنى ئېلىپ قاچتى. چۈنكى ئۇ ياشقا تولغان كۆزلىرى بىلەن مەسۇم بالىلارنىڭ پاك - گۇناهسىز، مۇلدۇرلەپ تۇرغان بىچارە كۆزلىرىگە قاراشقا پېتىنالمىدى.

- مالچىك، - دېدى ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ، - بالىلارنى قۇتقۇزمىساق بولمىدى. بۇ . . . بۇ ساڭا . . . ساڭا باغلىق بولۇپ قالدى.

دانۇر بۇ كېچە ئىتنى بىلەن بىللە ياتتى. مالچىكنىڭ بېشىنى سىيلىغانسېرى ئۆزىنى توتۇۋالالماي كۆڭلى بۇزۇلۇپ، ئۇزۇلمەي ئاققان كۆز ياشلىرى يىرىك ساقاللىرىنى هۆل قىلىۋەتتى.

- ئېسىڭدىمۇ، مالچىك، - دېدى دانۇر ئىتنىڭ پۇتىنى سىيلاپ، - بىر چاغدا سەن مېنى قۇتقۇزىمەن دەپ مۇشۇ پۇتۇڭنى يىلان چېقىۋالغانىدى. ئۇ چاغلاردا سەن كىچىك ئىدىڭ، لېكىن سەن ژاپاغا ژاپا قىلىشنى بىلەتتىڭ. ئەمما بىز ئادەملەردىچۇ؟! بۇنداق خىسلەت ئاز تېپىلىدۇ. توۋا، سەن ئاناڭدىن بەكمۇ كىچىك قالدىڭ - هە؟! شۇ چاغدا ئاناڭنىڭ ئەتراپىدا ئىچىنىشلىق غىڭشىپ، بوزلاپ، ئۇنىڭ قان ئەمچەكلىرىنى ئەمگىنىڭ، ئارقاڭغا قاراپ - قاراپ قاچقىنىڭ هېلىمۇ ئېسىمدە. توغرا، سېنىڭ ئادەم ئاتلىق ياۋۇزدىن قاچقىنىڭ توغرا ئىدى! بىز ئادەملەر ئەنە شۇنداق ۋەهشىي. شۇڭا نەچچە يۈز غۇلاچ كېلىدىغان چېقىلمۇ كۆزۈڭگە كۆرۈنمىدى، ئۆزۈڭنى قاينامغا تاشلىۋەتتىڭ. مالچىك، ئۇنچىقمايسەنغۇ. قانداق، هېلىهەم ئاناڭنى سېغىنامسەن؟

كۆرپىگە تۈمشۇقىنى چۆكۈرۈپ ياتقان مالچىكنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئەتراپى، ئۇزۇن كىرپىكلىرى نەم ئىدى. ئۇ، جۈدالىق كۈنلەرنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەندەك ئېغىر - ئېغىر تىناتتى.

- كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، سەن مەندىن رەنجىيسەن، لېكىن مەن سەندىن مىڭ مىراتەم رازى، - دانۇرنىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ، گاراڭ - گۇرۇڭ چىقاتتى، - سەن مېنىڭ قانىتىم ئىدىڭ، قاناتسىز قالىدىغان بولدۇم. سەن مېنىڭ هىماتىم ئىدىڭ، هىماتسىز قالىدىغان بولدۇم. سەن مېنىڭ سىرداش هەمراهىم ئىدىڭ، هەمراهسىز يالغۇز قالىدىغان بولدۇم. سەن مېنى تاشىيغىر، ژاپاسىز، كۆڭلى قارا، دەپ تىللىشىڭ، ئىنسانلار شۇنداق بولامدۇ؟ دەپ هەيران بولۇشۇڭ مۇمكىن. شۇنداق، بىز ئىنسانلار ئەبەدىلئەبەد مەنپەئەتىنىڭ قوللىرى بىز. مەنپەئەت يولىدا ئىنساپ، دىيانەت، ژاپا، كۆڭۈل دېگەنلەرنى هېچ ئايانمايلا پايخان قىلىۋېتىمىز، سەن بۇنى زادىلا چۈشەنمەيسەن. ئاھ، دوستۇم مالچىك.

مالچىك ئاستا سىبجىپ تۈمشۇقىنى دانۇرنىڭ تىزىغا قويدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى نەملىك جاۋغىيىغچە ئېقىپ چۈشكەنىدى. دانۇر يىرىك ئالقانلىرىنى ئۇنىڭ بېشىغا قويدى.

- شۇنداق، مالچىك. مەن سېنى دەسلەپ ئېلىپ كەلگەندە سەن نەچچە كۈنلەرگىچە ئاسمانغا قاراپ تولىمۇ مۇڭلۇق هۇۋلاپ يىغلىغانىدىڭ. مانا ئەمدى مەن ئارقاڭدىن هۇۋلاپ قالىدىغان بولدۇم. قاراتاڭمۇ ئاتاي دەپقاپتۇ.

بىزنىڭ بىللە ئۆتىدىغان ۋاقتىمىزمۇ توشۇپ قېلىۋاتىدۇ. بىز... بىز بىر - بىرىمىزگە ئوبدانراق قېنىۋالايلى.

دانۇر ئەتىسى ئەتىگەندە مالچىكنى باشلاپ ۋاڭ قادىرنىڭ بېغىغا كەلدى. بۇ چاغدا سېركچىلەر چېدىرلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، نەرسە - كېرەكلىرىنى ساندۇقلارغا قاچىلاپ ماشىنىلارغا بىسۇاتاتتى. سېركچىلەر خوجايىنى قوللىرىنى شىلتىپ قول ئاستىدىكىلەرگە نېمىلەرنىدۇر بۇيرۇيتتى، ئۇنى ئۇياققا، بۇنى بۇياققا جايلاشتۇر، دەپ ۋارقىرايتتى. ئۇ، مالچىكنى كۆرۈپلا يۈگۈرۈپ كەلدى. ئۇلار باھادا كېلىشىپ بولغاچقا سودا ئاسانلا پۈتتى. دانۇر 550 سومنى ئېلىپ مالچىكنى قۇچاقلاپ سۆيدى، باش، دۇمبىلىرىنى سىيلاپ، سىم تورلۇق قەپەزگە سولاپ بەردى!

دانۇر مالچىكنىڭ قەپەز ئىچىدە تېپچەكلەشلىرىنى، يالۋۇرۇپ قارىغان كۆزلىرىنى كۆرمەسلىك ئۈچۈن دەرھاللا سېركچىلەر ئارىسىدىن چىقىپ كەتتى. لېكىن مالچىكنىڭ غىڭشىشلىرى، ئېچىنىشلىق ھۇۋلاشلىرى ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن زادىلا كەتمىدى.

550 سومنى چىڭ سىقىمدىۋالغان دانۇر ئۇدۇل كارخانىغا كەلدى ۋە ئابدۇسوپۇرنىڭ ئىشخانىسىغا ئۇسۇپلا كىردى. ئابدۇسوپۇر ھۇججەت - تالونلارنى ھېسابلاپ چوت سوقۇۋاتاتتى. بىر چاغدىلا ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئالدىدا ئۆرە تۇرغان دانۇرغا قارىدى:

- سەل بالدۇر كېلىپ قالدىڭمۇ نېمە؟ - دېدى ئۇ مەسخىرىلىك كۈلۈپ، - ماۋاشىنىڭ ئەتە تارقىتىلىدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايسەن؟

- مەن ماۋاش ئۈچۈن كەلمىدىم، سىيىرنى قايتۇرۇپ ئەكەتكىلى كەلدىم!

- قايسى سىيىرنى؟

- سەۋرىددىن رەھمەتلىكنىڭچۇ!

- ئۇنى بىز قەرزگە ھېسابلاپ ئەكەلگەنلىكىمىزنى بىلىسەنغۇ؟

- شۇڭا ئۇنىڭ قەرزىنى تۆلىگىلى كەلدىم!

- نېمە، نېمە، بولمايدۇ! - ئابدۇسوپۇر دانۇرنىڭ قولىدىكى بىر تۇتام پۇلنى كۆرۈپ كۆزلىرى چەكچەيدى.

دانۇر ئابدۇسوپۇر بىلەن تاكاللىشىپ ئولتۇرۇشنى خالىمىدى بولغاي، بىردەمدىلا كارخانا باشلىقلىرى بىلەن سېخ مۇدىرلىرىنى باشلاپ كەلدى. ئۇلارمۇ ئۆزلىرى ئىگە بولالمىغان نەرسىنى ئابدۇسوپۇرنىڭ ئىگىلىۋېلىشىنى خالىمايتتى، شۇڭا بىر ئېغىزدىن سىيىرنى قايتۇرۇشنى بۇيرۇدى. تەسلىكتە پۇلنى سانىغان ئابدۇسوپۇر يەنە 50 سوم كەم ئىكەنلىكىنى باھانە قىلىپ ئۇنىمىدى.

- ئەتە ماۋاشىمنى تۇتۇۋال! - دېدى دانۇر زەردە بىلەن، - ئاشقان پارچە پۇللىرىنى ئۆزۈڭ خەجلە!

دانۇر سىيىرنى موزىيى بىلەن يېتىلەپ چىقىۋېتىپ كارخانا باشلىقلىرىغا ئەمدى ئۆزىنىڭ كەلمەيدىغانلىقىنى، باشقا قاراۋۇل تېپىۋېلىشنى ئېيتىپ كېتىپ قالدى.

* * *

بىر يىل ئۆتتى، يەنە بىر باھار كەلدى. دانۇر تاغامنىڭ يوقاپ كەتكىنىگىمۇ بىر يىل بولدى! ئۇ، سىيىرنى سەۋرىددىنىڭ بالىلىرىغا تاپشۇرغاندىن كېيىن، دەرپەردىلىك ئۆيىنىڭ قاپاقلىرىنى ھەم يېپىپ، قۇلۇپ سېلىپ قويۇپ بىر كېچىدىلا يوقاپ كەتتى. ئۇنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيلا قالدى. بەزىلەر ئۇنى: «گاڭگۇل كۆمۈر كېنىدا ئىكەن» دېسە، يەنە بەزىلەر: «چەت ئەلگە قېچىپ كەتكەن گەپ» دېيىشەتتى. ھەتتا ئۇنى: «قىمارۋازلاردىن پىچاق يەپ ئۆلۈپتۇ» دېگۈچىلەرمۇ بولدى. لېكىن ئۇ نېمىلا بولمىسۇن بىزنىڭ مەھەللىدىكى بالىلار ئۇنى دائىم ياد ئېتەتتۇق. مالچىكنى سېغىناتتۇق. ھازىر بىز كىچىك ئەمەستۇق، بەزىلىرىمىز باشلانغۇچنىڭ يۇقىرى سىنىپىدا، بەزىلىرىمىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 - ، 2 - يىللىقلىرىدا ئوقۇيتتۇق. بىز مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپلا ئىختىيارسىز دانۇر تاغامنىڭ ئۆيى ئالدىغا توپلىناتتۇق. خۇددى دانۇر تاغام بار ۋاقتىدىكىدەك قارىغۇچىسى يوق بوۋاي - مومايلارنىڭ سۈيىنى ئەكېلىپ، ئوتۇنىنى يېرىپ بېرىشنى ئۇنتۇمايتتۇق. لەگلەك ئۇچۇرۇش، ۋاللەي ئويناش، قاچقانچۇق، ئودىكام ئويۇنلىرىنىمۇ قولدىن بەرمەيتتۇق. لېكىن دانۇر تاغام بار چېغىدىكىدەك ئانچە قىزىمايتتى. كەچ تەرەپلەردە قىزىق تونۇرلارغا پۇتىمىزنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ، دانۇر تاغام بىلەن مالچىكنىڭ گېپىگە چۈشەتتۇق. بەزىلىرىمىز مالچىكنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى كۆپتۈرۈپ ماختاپ كەتسەك، يەنە بەزىلىرىمىز دانۇر تاغام بىلەن بۆدۈنە كاۋاپ قىلغان كۆڭۈللۈك ساياھەتلەرنى، توشقان قوغلىغان، تال لەگلەك ئۇچۇرغان ئۇنتۇلغۇسىز كۈنلەرنى بەس - بەس بىلەن سۆزلىشەتتۇق. قىسقىسى، دانۇر تاغام ھامان بىز بىلەن بىللە ئىدى. مەن: «دانۇر تاغام مالچىكتىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئەلەمگە چىدىمايۋ بۇ يەرلەردىن كەتتىمىكىن» دەپ گۇمان قىلاتتىم. مانا بۇ يىل رامىزان ئېيىدا بارات ئويناش، رامىزان ئېيتىش بولغان بولسىمۇ، ئىلگىرىكى يىللاردىكىدەك ئانچىۋالا قىزىپ كەتمىدى. لېكىن ھەر كۈنى چۈشكەن نېمەتلەرنى دانۇر تاغام خەيرىخاھلىق قىلىدىغان تۇل خوتۇن، يېتىم بالىلارنىڭ ئۆيلىرىگە تارقىتىپ تۇردۇق.

4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىدى. باھار شامىلى چىقىپ تۇراتتى. ھويلىلاردىكى سېرىنگۇللەر غۇنچىدە غۇنچىلاپ ماي بايرىمىغا ئۇلگۈرۈپ ئېچىلىشقا تەقەززا ئىدى. ھەممىلا ئۆيدە بىرلا غەم - مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان بالىلىرى ئۈچۈن ئاق كۆڭلەك، كۆك ئىشتان، قىزلار ئۈچۈن ئاق كوپتا، قارا ساراپان تىكتۇرۇش بىلەن ئاۋاره ئىدى. بايرام كۈنى بىر خىل كىيىنگەن قىز - ئوغۇللار دەستە - دەستە سېرىنگۇللەرنى تۇتۇپ مەكتەپكە مېڭىشاتتۇق. مەكتەپ مەيدانىدا ھەر قايسى سىنىپلار ئۆز رېتى بويىچە پاراتتىن ئۆتەتتى. ئاندىن سەنئەت نومۇرلىرى، پرامىدا چىقىرىش ۋە تۇرلۇك تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى باشلىناتتى. لېكىن بۇ سەپكە فورما كىيەلمىگەن بىرەرتى - يېرىم ئوقۇغۇچى قېتىلىپ قالغۇدەك بولسا، ئۇ خۇددى ئاپئاق گۈرۈچ ئىچىدىكى شېغىلدەك چېنىپ قالغاچقا، ئوقۇتقۇچىلار ئۆز سىنىپىنىڭ ھەيۋىتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن بۇنداق ئوقۇغۇچىلارنى شاللىۋېتەتتى.

ھەر يىلى بۇنداق كۈنلەردە دادامنىڭ بازىرى چىقىپ

كېتەتتى. بىزنىڭ كوچىدىن باشقا كوچىلاردىكى ئاتا - ئانىلارمۇ ئىش ئېلىپ كېلەتتى. شۇڭا، كىملەرنىڭ بالىلىرىغا كىيىم تىكتۇرگەنلىكى، كىملەرنىڭ تىكتۇرمىگەنلىكى ماڭا ئايانىدى. كۆڭلۈم تۇيغاندەكلا مىرزى بىلەن ھېبۇكنىڭ ئاتا - ئانىسى كىيىم تىكتۇرگىلى كەلمىدى.

بۇگۈن ھەممىمىز مەكتەپتىن كېلىپلا مازارلىقتا ئىككى تەرەپ بولۇپ گەرەتكە ئوينىدۇق. گەرەتكە مەيدانىمىز نوبىشىدىن ئېقىپ كېلىدىغان ئۆستەڭ بويىدىكى پەس ئېدىرلىقتا ئىدى. بالىلار ئانا تاياق، بالا تاياقلارنى تاللاپ، بالچۇقلارنى سىزىق ئىچىگە تىزىپ ئويۇنغا كىرىشىپ كەتتۇق. لېكىن مىرزى بىلەن ھېبۇك بىزگە قېتىلماي دۆڭ ئۈستىدە تىزلىرىنى قۇچاقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇلار بەلكىم دانۇر تاغامنى ئەسلەۋاتسا كېرەك. چۈنكى يىلدا ماي بايرىمى فورمىسىنى ئۇ تىككۈزۈپ بېرەتتى، ھەتتا خەجلەيدىغان پۇللىرىغىچە قولىغا تۇنقۇزۇپ قويىاتتى.

بىز راسا بېرىلىپ گەرەتكە ئوينىۋاتاتتۇق، ھېبۇك دۆڭ ئۈستىدە قوللىرىنى كۆتۈرۈپ يىغلىغاندەك ئاۋازدا ۋارقىرىۋەتتى:

- دانۇر تاغام كەلدى، قاراڭلار، دانۇر تاغام!

بىز ھەممىمىز كېلىشىۋالغاندەكلا قاراشتۇق. راست دېگەندەكلا، ئۆڭۈپ كەتكەن مايسىرەڭ چاپىنى ئۈستىدىن كەڭ كەمەر باغلىغان، ئاقارغان خۇرۇم ئۆتۈكلۈك، كونا مانچىستىر دوپپىسىنى سول تەرەپ قۇلىقىغا يانتۇراق كىيگەن، قۇيماق چىراي، دىقماققىنا بۇ ئادەم دانۇر تاغام ئىدى. بىز گەرەتكىلەرنى تاشلاپ يۈگۈرۈشتۇق. بالىلار خۇددى ھازا ئاچقاندەك تەڭلا يىغلىشىپ، ئۇنى قۇچاقلاپ ئورنۇپلىشىتۇق. دەرۋەقە، دانۇر تاغام بىر يىل ئىچىدە تونۇغۇسىزلا ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ يۈزىدە ھەر خىل تاتۇقلار پەيدا بولغانىدى. ئوڭ تەرەپ پېشانىسىدە كۆيۈك يارىسىدەك قارا - قوڭۇر بىر داغ ئايرىمچە كۆزگە تاشلىناتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كىيىملىرىدىكى ياماقمۇ خېلىلا كۆپىيىپ كەتكەنىدى. بىز دانۇر تاغامنىڭ بېقىنلىرىغا سىغدىلىپ ئۆستەڭ بويىدا ئولتۇرۇشتۇق. ئۇ، ئۆزىنىڭ پىلىچى، گاڭگۇل كۆمۈر كانلىرىدا بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

- دانۇر تاغا، يۈزىڭگە نېمە بولدى؟ - دەپ سوردىم مەن.

- ھەي. . . خاڭ دېگەن خاڭ - دە! - دېدى دانۇر تاغام خۇشياقمىغاندەكلا جاۋاب بېرىپ، - خاڭ تېگى خەتەرلىك. ھەر خىل ئىشلار يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ھە، ھېبۇك، سەن خاموش كۆرۈنىسەنغۇ؟

- ئۇنىڭ. . . ، - مەن دۇدۇقلاپ گېپىمنى يۇتۇۋەتتىم.

- ھە، ئۇنىڭ بايراملىق فورمىسى يوقمىكەن؟

- مىرزىنىڭمۇ يوقكەن.

- شۇنداقمۇ؟ - دانۇر تاغام ساقىلىنى تاتىلىدى، - بوپتۇ قايغۇرماڭلار، بىر ئامالى بولۇپ قالار، قانداق دېدىم.

- مەن كۆڭلىكىمنى يۇيۇپ كىيىۋەم بولىدۇ، لېكىن ئىشتىنىم . . . - دېدى دۇدۇقلاپ ھېبۇك.

- مېنىڭمۇ ئىشتىنىمنى يامىپ كىيگىلى بولىدۇ، - دېدى مىرزى.

بىز كەچتە دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ يېرىم كېچىگىچە «كونا خامانلارنى سورۇشتۇق». لېكىن ھەممىمىز ۋەدىمىز بويىچە مالچىكنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالمىدۇق. ئۇنىڭسىزمۇ دانۇر تاغامنىڭ دەممۇ دەم مالچىكنىڭ تاماق يەيدىغان قاچىسىغا، كەچتە ئاستىغا سېلىپ بېرىدىغان ئۆچكە تېرىسىگە كۆز تاشلىشىدىن ئۇنىڭ مالچىكنى تېخىچىلا ئۇنتۇيالمايۋاتقانلىقى، سېغىنىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

بالىلار تارقاپ كەتكەندىن كېيىن، مەن ئاپامنىڭ: «پىت بولۇپ قالىسەن» دەپ تىللىشىدىن قورقماي ئۇنىڭ بىلەن يېتىپ قالدىم. دانۇر تاغام تۇرۇسقا تىكىلگىنىچە ئۇزۇن جىمىپ كەتتى. ئۇ، پات - پاتلا ئېغىر خۇرسىناتتى. بىر چاغدا ئۇنىڭ: «ئاھ، مالچىك، نەلەردە تېنەپ - تەمتىرەپ يۈرۈيدىغانسەن؟» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ بېشىمنى كۆتۈردۈم ۋە ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈش ئۈچۈن سوردىم:

- دانۇر تاغا، ھېبۇك بىلەن مىرزىغا بايراملىق قىلىپ بېرەمسەن؟

- ھەئە، تېخى سەۋرىددىنىنىڭ مەكتەپتە ئوقۇيدىغان ئىككى كىچىك بالىسىمۇ بار، - دېدى ئۇ مەن تەرەپكە ئۆرۈلۈپ، - قېنى، ئەتە بولۇپ باقمىسۇنمۇ، قانداق دېدىم؟

- پۇلۇڭ بارمۇ؟

- بار ئىدى، بولغاندىمۇ خېلى بار ئىدى، لېكىن خاڭدا بۇلاڭچىلارغا ئۇچراپ قالدىم.

- ئەمىسە قانداق قىلىسەن؟

- ئەتە بىر ئامالىنى قىلمامدىمەن!

دانۇر تاغام ئورنىدىن تۇرغاندا قاپاقلىرى ئىششىپ، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى، ئۇ، يۈزىنى يۇيۇۋېتىپ ماڭا: «مالچىكنى چۈشەپ قاپتىمەن» دېدى. ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ مەنمۇ بىر قىسمىلا بولۇپ قالدىم.

مەن شۇ كۈنى مەكتەپ ئىچىدە خاموش يۈردۈم. ئۆتۈلگەن دەرسلەرمۇ كاللامغا چۈشمىدى. مالچىك پەقەت كۆز ئالدىمدىن كەتمىدى. مەكتەپتىن قايتىشىمدا ھېبۇك، مىرزىلارغا دانۇر تاغامنىڭ مالچىكنى چۈشەپ قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردىم. بىز مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپ دانۇر تاغامنىڭ ئۆيى ئالدىدا ئۇنى كەچكىچە ساقلىغان بولساقمۇ ئۇ كەلمىدى. تۈيۈقسىز كۆڭلۈمگە: «ئەگەر ئۇ ھېبۇك، مىرزىلارنى دەپ قىمار ئوينىغان بولسا، مالچىك يوق بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىغانمىدۇ؟» دېگەن ئوي كەچتى - دە، كەچلىك تامىقىمنىمۇ يېمەي نوبىشىغا قاراپ ماڭدىم. دېگەندەك دانۇر تاغام مازارلىقتىكى بىر قەبرە يېنىدا ئولتۇراتتى. ئۇنى كۆرۈپلا قورقۇپ كەتتىم. چۈنكى ئۇنىڭ بۇرنى ئىششىغان، ئاستىنقى كالپۇكى يېرىلىپ ئاق سانجىغان يىرىك ساقاللىرىدا قان ئۇيۇپ قالغانىدى. ئۇ ماڭا تىكىلىپ قارىيالمىدى.

- دانۇر تاغا، ساڭا نېمە بولدى؟

- ھېچنېمە، نېمىگە كەلدىڭ؟

- سېنى بالىلار بىلەن ئۇزۇن ساقلىدۇق. مەن سەندىن ئەنسىرەپ. . .

- ئەنسىرىگۈدەك ھېچ ئىش يوق. قايتىپ كەت.
- يۇرە، بىللە كېتەيلى.
- مەن... مەن... مەشىدە بىردەم ئولتۇراي.

مەن ئۇنىڭغا خېلى يالۋۇرۇپ باققان بولساممۇ، ئۇ ئۇنىمىدى. ئامال يوق كېتىپ قالدىم. ئۇنىڭ قىمارۋازلاردىن تاياق يېگەنلىكى ئېنىقلا ئىدى. نېمە ۋەجىدىن ئىكەنلىكىنى بىلمەيمەن، بۇرۇن ئۇنىڭ ھەر قېتىملىق قىماردا ئامىتى كېلىپلا تۇراتتى. مالچىك بولغاچقا، چىدىماس قىمارۋازلار ئۆكتەملىك قىلالمايتتى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ يوقلۇقى ئۆزىنى كۆرسەتكەن چېغى.

دانۇر قەبرە تېشىغا يۆلىنىپ ئېغىر ھەسرەتكە چۆمدى. شۇ تاپتا ئۇ ئىچىدە ئۇنسىز يىغلاپ كۆزلىرىدىن ئەلەملىك ياش تۆكۈلمەكتە ئىدى. مالچىك بار چاغدا ئۇنىڭ يۈرىكى پۇتۇن ئىدى. تاۋكادا نامەرد، مۇتتەھەم، چىدىماس قانتەللەر ئۇنىڭغا چېقىلالمايتتى. ئۇنىلا ئەمەس ھەتتا باشقىلارنىمۇ ئۇرغۇزغىلى قويمايتتى. ئۇ بىر ئادىل كۆزەتچى، دانۇرنىڭ دىلكىشى، سىردىشى، ۋاپادار - سادىق دوستى ئىدى. شۇڭا ئۇ دانۇر ئۈچۈن ھەممىنى قىلىشقا تەييار ئىدى. لېكىن دانۇر ئۇنى سېتىۋەتتى. شۇنداق، دانۇر ۋاپاغا جاپا قىلدى. مانا بۇ ۋىجدان ئازابى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە يۈرىكىدە جاراھەت بولۇپ قالارمۇ؟ مالچىك ھازىر ھاياتمىدۇ ياكى قامچا، تاياق زەربىدە ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇ؟ ئانىسىنى ئۆلتۈرگەن ئوۋچى ئۇنىڭ يۈرىكىگە ئۇنتۇلماس، ئۆچمەس داغلارنى سالغانىدى. مانا ئەمدى ئۆزى ئىشەنگەن، سۆيۈنگەن، ئاق كۆڭۈل دەپ چوقۇنغان ئىگىسى سالغان بۇ نادامەتنىئۇقانداقمۇئۇنتار؟ دانۇرنىڭ ئۇنى قۇنقۇزۇشى، ببىپ چوڭ قىلىشىپۇلئۇچۇنمىدى؟!

- ئاھ، مالچىك، مېنى كەچۈر! مەندەك بىر تاش يۈرەك، قارا كۆڭۈلنى كەچۈر!

دانۇر ئۇن سېلىپ يىغلىغىنچە تۇپراققا يىقىلدى. ئۇ، تۇپراقنى قامالىلىغىنچە ھۆڭ - ھۆڭ يىغلىدى. ئىچى - ئىچىدىن ئېتىلىپ، ئۆرلەپ چىققان پىغان بىلەن يىغلىدى. يۈزى لاي بىلەن بولغاندى. ئۇ، ھەسرەتتىن پۇچۇلۇنۇپ تۇپراققا يۈز يېقىپ ياتقىنىدا قۇلىقىغا خۇددى يەر ئاستىدىن، بەجايىكى گۈرنىڭ ئىچىدىن كېلىۋاتقاندەك بىر ئاۋاز كەلدى. ئۇ، چۆچۈپ تىكشىدى. دېگەندەك ئۈزۈك - ئۈزۈك غىكشىغان ئاۋاز يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. دانۇرنىڭ يۈرىكى تۇيدى. بۇ، مالچىكنىڭ ئاۋازى ئىدى!

- مالچىك! مالچىك!! - دانۇر ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىۋەتتى، - مالچىك!!!

بىر يىلدىن بېرى نۇرغۇن كۈلپەتلەرنى باشتىن كەچۈرگەن مالچىك گۈگۈم پەردىسى بىلەن قاپلانغان قەبرىلەر ئارا ئالدى ئوڭ پۇتىنى كۆتۈرۈپ ئاسقاقلاپ كەلمەكتە ئىدى! دانۇر پۇتلىشىپ، يىقىلىپ دېگۈدەك ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى. ئۇلار قۇچاقلاشقىنىچە پومۇداقلىشىپ كەتتى. دانۇر ئۇنىڭ قۇلاقلىرىدىن تۇتۇپ يۈزىنى يېقىن ئەكېلىپ كۆزلىرىگە قارىدى ۋە باغرىغا قاتتىق باستى... مالچىكمۇ دانۇرنىڭ قوللىرىنى، يۈزىنى يالاپ ھەم پۇراپ ئىگىسىنىڭ سۈنۈق كۆڭلىگە تەسەللىي بەردى. دانۇر مالچىكنىڭ دۈمبىلىرىنى سىيلىدى، ئۇنىڭ بەدىنى قىر - قىر پولتىيىپ چىققان قاپارتما، ئىششىقلار بىلەن تولغان بولۇپ، بۇ قاپارتمىلاردىن قىزغۇچ كېپەك ئۆرلەپ تۇراتتى. يالتىراق تۇكلىرى تۆكۈلۈپ ئەمدىلىكتە ئۇ قوتۇر تايغانغا ئوخشاپ قالغاندى. ئالدى ئوڭ پۇتى ئىششىپ كەتكەن بولۇپ، قان - يىرىڭ تىرناق ئارىلىرىنى قاتۇرۇۋەتكەندى. بەدىنىمۇ ھەر خىل جاراھەت ئىزلىرى بىلەن تولغاندى.

- مالچىك، مالچىك، سەن مېنى كەچۈرەمسەن؟! مەن ۋاپاغا جاپا قىلغۇچى ئادەم!! لېكىن سەن جاپاغا ۋاپا قىلغۇچى ھايۋانسەن!!!

دانۇرنىڭ قۇچىقىدا يېتىپ قالغان مالچىك ئورنىدىن تۇرالماي ئېچىنىشلىق ئىڭرايتتى، ھاسىرايتتى. ئۇ ھالىدىن كەتكەندى. ئەگەر ئۇنىڭ تىلى بولغان بولسا، قانچىلىك تاياق - توقماقلارنى يەپ، قانداق خورلۇقلارنى بېشىدىن كەچۈرگەنلىكلىرىنى، قەيەرلەردىن قايتىپ كەلگەنلىكىنى، نەچچە ئاي، نەچچە كۈنلەر يول ئازابى تارتقانلىقلىرىنى، ئاچ - زېرىنلىقتا يات يۈرت ئىتلىرىغا تالىنىپ مۇشۇ ھالغا كېلىپ قالسىمۇ، ئاخىر ئانا كۆرگەن ئىگىسىنىڭ ئايىغىغا باش قويغانلىقىنى، بۇ دىدارغا يەتكۈزگەن تەڭرىگە مىڭ قەتلىك شۈكرى كەلتۈرىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەن بولاتتى.

ئاھ، خۇدا، ئۇ بىر يىرتقۇچ بۆرىنىڭ نەسلى ئىدى. ئىنسان ئۇنىڭغا ھىممەت كۆرسىتىۋىدى، ئۇ شۇنچە ۋاپادار، شۇنچە سادىق، ئەقىدە باغلىغان كىشىسى ئۈچۈن جېنىنىمۇ ئايىمايدىغان بىر جانغا ئايلاندى. لېكىن بىز ئىنسانلار، كىشىلەر نەزىرىدە يىرتقۇچى ئاتالغان بۆرى نەسلىدەك بولالماسلىقىمىزغا نېمە يېتىشمەيدىغاندۇ؟! شۇنداق، پەقەت بىرلا نەرسە - بىر - بىرىمىزگە بولغان ئىشەنچلا كەمكەن!

دانۇر مالچىكنى قۇچاقلاپ كۆتۈردى - دە، چىغىر يول بويلاپ مەھەللىگە قاراپ ماڭدى. يول بويى ئۇنىڭ كۆز ياشلىرى مالچىكنىڭ ئوستىگە تۆكۈلۈپ تۇردى!

* * *

مالچىك قايتىپ كېلىپ 13 كۈنلا ياشىدى. ئۇنىڭ پۇتىدىكى جاراھەت بارغانسېرى يامانلىشىپ ئىششىق كۆكىرەكلىرىگىچە يېتىپ كەلدى. دانۇر تاغام كېچىلىرى ئۇخلىماي ئۇنىڭ جاراھىتىنى تازىلاپ، ھەر خىل دورىلارنى سۈركەيتتى. تاڭ ئېتىش بىلەنلا ئۇنى تۆگە تايلاق قىلىپ ياكى ئەدىيالغا ئوراپ قۇچاقلاپ ئاپارمىغان مال دوختۇرلىرى قالمىدى. دوختۇرلار ئۇنىڭ جاراھىتىنى كۆرۈپلا يىرگىنەتتى، بەزىلىرى ھەيران بولاتتى، بەزىلىرى غەزەپلىنەتتى. چۈنكى بىزدە مالدوختۇرلىرى ئات، ئېشەك، قوي، كالا دېگەندەك چارۋىلارنىلا داۋالايتتى. ئىتنى داۋالاش ئۇلارنىڭ مىزاندا يوق ئىدى. ھەتتا ئىتنى داۋالاتماقچى بولغانلارنى مەسخىرە قىلاتتى. بۇ دەل «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» يېگى باشلانغان چاغلار ئىدى. كوچىلاردىن توپا - توزان كۆتۈرۈپ ئادەملەر توپى شوئار توۋلاپ ھېلىدىن - ھېلى ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. ئۇلار ئۆزلىرىمۇ بىلمەيدىغان قانداقتۇر ئادەملەرنى ئۆزىگە دۈشمەن سايلىۋېلىپ، جېنىنىڭ بارىچە: «يوقىتايلى» دەپ ۋارقىرايتتى. ئۇلاردىن نېمە ئۈچۈن يوقىتىدىغانلىقىنى، نېمە گۇناھى بارلىقىنى سورىغۇدەك بولساڭ: «تاڭ، بىلمىدۇق، ئاڭلىساق ئۇلارنى

«ئەكسىيەتچى»، «جىن - شەيتان» دەيدۇ. ئۇلار كېچىلىرى پاراڭلىشارمىش. «كېچىسى گەپلەشسەڭ قۇلاقنى قۇلاققا ياق» دەپتىكەن. لېكىن ئۇلار قۇلاقلىرىنى ياقمىغان چېغى. «يوقىتايلى» دەپ ۋارقىراڭلار، دېدى، ۋارقىرىساق يوقىلىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ۋارقىراۋاتىمىز» دەپىشەتتى.

دانۇر تاغام بايراقلارنى كۆتۈرۈۋېلىپ ئالا - تاغىل توۋلاپ ئۆتۈشۈۋاتقان كىشىلەرگە قاراپمۇ قويماي ئىتىنى كۆتۈرۈپ ئۆتۈپ كېتەتتى. چۈنكى ئۇ مالچىكىنىڭ كۈنلەپ، سائەتلەپ ئاجىزلاپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ تۇگىشىپلا كېتىۋاتاتتى. بۇنىڭغا قاراپ بىزمۇ مالچىكتىن ئەنسىرەپ كېچىلىرى بىر ۋاقىلارغىچە ئۇنىڭغا ھەمراھ بولاتتۇق.

مالچىك كېلىپ 13 - كۈنى كېچىسى مەن دانۇر تاغامغا ھەمراھ بولۇپ قونۇپ قالغانىدىم. بۇ كېچە مالچىك ئىڭرىمىدى، غىڭشىمىدى، پەقەت قوڭۇر كۆزلىرىنى پاللىدە ئېچىپ يەنە يۇمۇۋالاتتى. دانۇر تاغام ئىككىمىز قايسى چاغدا ئۇخلاپ قالغانلىقىمىزنى بىلمەيمىز. ئەتىگەنلىكى قوپساق مالچىك ئۆيدە كۆرۈنمىدى. بىز يۈزلىرىمىزنى يۇمايلا ئۇنى ئىزدەپ چىقىپ كەتتۇق.

ئىككىمىز پۇتۇن كۈن «قىرمازار»، «نوبىشى»، ئورۇس تۇگمەنلىرى ئەتراپىدىكى سايلىقلارنى ئىزدەپ ئۇنى تاپالمىدۇق. مەن ئىچىمدە كونىلارنىڭ: «ئەقىللىق ئىت ئۆلۈكىنى كۆرسەتمەس» دېگىنى راست ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىم.

بىز نامازشام ۋاقتىدا ھېرىپ - ئېچىپ قىمارۋازلار قىمار ئوينايدىغان بېدىلىككە كەلدۇق، مالچىك بۇ يەردىمۇ يوق ئىدى. ئېسىمگە تۈيۇقسىزلا يالغۇز سېدە كەلدى. بۇ يالغۇزسېدە نوبىشىدىن ئېقىپ كەلگەن ئۆستەڭنىڭ ئايىغىدا بولۇپ، ئەتراپىنى قېلىن ئوتلار قاپلاپ تۇراتتى. بىز بالىلار سايغا سۇغا چۆمۈلگىلى بارغاندا مالچىكنى داۋاملىق ئاشۇ يالغۇز سېدە تۇۋىدە يۇياتتۇق، سۇغا چۆمۈلدۈرەتتۇق.

ئويلىغىنىمدەك مالچىك يالغۇز سېدە تۇۋىدىكى چىغىرتماقلار ئارىسىدا ئۆلۈك ياتاتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا كۆپكۈك چىۋىنلەر گىژىلدىشىپ يۈرەتتى. دانۇر تاغام يىغلىغىنىچە ئۇنىڭ بېشى، دۈمبىسىنى سىلىدى. مەنمۇ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي يىغلاپ تاشلىدىم.

- كەتكىنىڭمۇ ياخشى بولدى، - دېدى دانۇر تاغام ئۇنى سىيلاپ، - كۆپ ئازاب چەكتىڭ، كۆپ خورلۇقلارنى تارتتىڭ، بۇلارغا مەن ۋاپاسىز سەۋەبچى.

مەن مەھەللىدىكى بالىلارغا خەۋەر قىلدىم. ئۇلار كەتمەن - كۆرەكلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىشتى. بىز ئاشۇ يالغۇز سېدە تۇۋىنى كولاپ ئاستىغا يۇمشاق ئوت - خەسلەرنى سالدۇق. دانۇر تاغام مالچىكنى ئاۋايلاپ يانقۇزغاندىن كېيىن، ئۇستىنى يەنە ئوت - چۆپ بىلەن يېپىپ ئاندىن توپا تاشلىدۇق.

مالچىكنى كۆمۈپ بىر ھەپتىمۇ ئۆتمىدى بولغاي، بىلىنگەن قىزىل بەلگە تاقىغان كالتەكلىك بىر نەچچە «قىزىل قوغدىغۇچى»لار دانۇر تاغامنى باغلاپ «ياچېيكا قورۇسى»غا ئېلىپ كېتىشتى. بۇ بىر بايدىن مۇسادىرە قىلىنغان قورۇ بولۇپ، ئازاد بولغان يىللىرى يەر ئىسلاھاتى خىزمەت ئەترىتى پارتىيە گۇرۇپپىسى تۇرغانلىقى ئۈچۈن «ياچېيكا قورۇسى» دەپ ئاتىلىپ قالغانىدى. ئۇ، كۆك خىش بىلەن سېلىنغان بولۇپ، ئۆيلىرىنىڭ ئاستى - ئۈستى تاختايلىق، سەينا، باغ - ئارامىلىرى ئازادە، پېشايۋانلىرى قىرما تۇۋۇرۇكلۇك كۆركەم قورۇ ئىدى. ئەمدىلىكتە بولسا بۇ قورۇ مەھەللە ئاھالە كومىتېتىنىڭ ئىشخانىسى قىلىنغانىدى.

تۇرلۇك سىياسىي بەتنامىلار بىلەن بۇ قورۇغا سولانغانلار ھەر كۈنى گۈلدۇرلىگەن شوئار ۋە مۇشت، تېپىك، باغلاق، ئۇرۇش - تىللاش بىلەن كۈرەش قىلىناتتى. «جىن - شەيتانلارنى سۈپۈرۈپ تاشلايلى»، «يۇۋاش بول»، «ئېيتمامسەن»، «ئارقىغا قارىتىپ نەيزە ئۇرۇش خىزمەت كۆرسەتكەنلىك»، «مەسىلەڭنى تاپشۇر» ... دېگەندەك غەزەپلىك ئاۋازلار كوچىلارغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. «قىزىل قوغدىغۇچى»لار باشلىرىغا ئۇزۇن قەغەز قالپاقلار كەيگۈزۈپ، ئالدىغا تاختاي ئېسىلغان يېڭىدىن يېڭى «سىنىپىي دۈشمەن»لەرگە جاڭ، ئەسكى داسلارنى چالغۇزۇپ، كۈندە دېگۈدەك ئۇلارنى كوچىلاردا سازايى قىلاتتى. ياچېيكا قورۇسى، كوچىلار قاپقارا سىياداً يېزىلغان شوئار، چوڭ خەتلىك گېزىتلەر بىلەن تولغانىدى. بالىلار دەسلەپتە بىر ئايغىچە دانۇر تاغامغا ئانچە - مۇنچە تاماق، يېمەكلىك كىرگۈزۈپ بېرەلىدۇق، كېيىن بۇنىڭغىمۇ يول قويۇشمىدى.

دانۇر تاغام بۇ يەردە بەش ئاي يېتىپ قالدى. پەقەت ئۇنى باغلاپ، بوينىغا تاختا ئېسىپ سازايىغا ئېلىپ چىققاندا بىرلا قېتىم كۆرەلىدۇق. ئۇ جۈدەپ، يۈز تېرىلىرى خالتىلىشىپ، ساقاللىرى دېگۈدەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى. مەن ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىلغان تاختايدىكى «سوۋېت شىۋجىڭجۈيىچىلىرىنىڭ ئىشپىيونى» دېگەن خەتنى ئوقۇيالىدىم. شۇندىن كېيىن دانۇر تاغامنى كۆرۈش ئارزۇسىدا بىر نەچچىمىز (كۆپ بالىلارنى ئاتا - ئانىسى ئەۋەتمەيتتى) ياچېيكا قورۇسىغا باراتتۇق. يېپىلارغا ئېسىلغان، تاملارغا، بورا - تاختاي سەھنىلەرگە چاپلانغان چوڭ خەتلىك گېزىتلەرنى كۆرەتتۇق. مەن دانۇر تاغامنى پاش قىلغان بىر پارچە چوڭ خەتلىك گېزىتنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭدا دانۇرنىڭ ئۆزلىرىنى چەت ئەلگە قېچىشقا قۇتراتقانلىقى يېزىلغانىدى. مەن ئۇنىڭ ئادرىسى، ئىسمىغا قاراپ ئۆز كۆزۈمگە ئىشەنمەيلا قالدىم، چۈنكى بۇ تۆھمەت نەق دانۇر تاغام ھىممەت قولىنى سوزۇپ كەلگەن ساي مەھەللىسىدىكى ئەما بوۋاينىڭ ئائىلىسىدىن توقۇلغانىدى.

- ئابۇك، تېز كېلە، قارا بۇنىڭغا، - دېدى ھاجى قولۇمدىن تارتىپ، - ماۋۇ چوڭ خەتلىك گېزىتنى ئوقۇساڭ بەلكىم ئىشەنمەيسەن.

بۇ چوڭ خەتلىك گېزىت ئوردا كوچىسىدىكى ئېرى چەت ئەلگە قېچىپ كېتىپ، بەش بالىسى بىلەن تۇل قالغان تىلەمچى ئايالنىڭ ئىدى. بۇ چوڭ خەتلىك گېزىتتىمۇ دانۇرنىڭ چەت ئەلنى ماختىغانلىقى، قېچىشقا قۇتراتقۇلۇق قىلغانلىقى، لېكىن ئۇزىنىڭ بولسا بالىلىرىم ئۈشۈشاق، دەپ ئۇنىمىغانلىقى يېزىلغانىدى. يەنە بىر چوڭ خەتلىك گېزىتتە ھەتتا سەۋرىددىننىڭ ئايالى چېغىدا دانۇر تاغامنى ئىشپىيوندىن ئىشپىيونغا سېلىپ بىر مۇنچە ئەيىبلەپ، ئاخىرىدا: «بىرەر يامان نىيىتى بولمىسا، بىزگە خەيرىخاھلىق قىلامتى» دەپ يېزىلغانىدى.

ئاھ، خۇدا، بۇ ئادەملەرگە نىمە بولۇپ كەتكەن! ئاش بەرگەنگە مۇشت بەردى، دېگەن شۇ ئەمەسمۇ؟ ئۇلار مۇشۇ

تۆھمەتلەرنى قىلغاندا خۇدادىن ئازراقمۇ قورقمىغانمىدۇ؟!
ۋىجدان ئازابى تارتمىغانمىدۇ؟!

- دادامنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، - دېدى ھاجى ئاستا پىچىرلاپ، - خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەر ئەما قېرىغا پۇل «يارىدەم» قىلىپتۇ، تىلەمچى ئايالنى توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا تونۇشتۇرۇپ خەت قىلىپ بېرىپتۇ، شۇڭا ئۇلار ئارقىغا قارىتىپ ئەيزە ئۇرۇپتۇمىش.

ئادەملەردىكى مۇنچىۋالا رەزىللىك، مۇناپىقلىق، قاباھەتلىكلەرنى كۆرۈپ ئۇلارغا نىسبەتەن قەلبىمدىكى ئىشەنچ ۋە مۇھەببەت ئورنىنى نەپرەت ۋە يىرگىنىش تۇيغۇسى ئىگىلىدى. بىردىنلا دانۇر تاغامغىمۇ ئاچچىقىم كەلدى. ئۇنىڭ بۇ كۆنلەرگە قېلىشى رەھىمدىل، ئاق كۆڭۈل، دىلى يۇمشاقلىقىدىن بولدى! ئەسلىدە خۇدا ئىنسانلارنى ياراتقاندا ئۇنىڭ خۇي - پەيلى، تەبىئىتى، نىيىتىنىڭ خالىس ياكى خالىس ئەمەسلىكىگە قاراپ رىسقى ئاتا قىلغانىكەن، شۇڭا ھەر بىر بەندە پىشانىسىگە پۈتۈلگەننى تارتماي نېمە ئىلاجى. خۇدا يۇلىمىگەننى دانۇر تاغام يۇلەپ نەگە ئاپىرالايتتى (بىرنى يۇلىسەڭ ئونى يىقىلىپ تۇرسا!). يۇلىگەن، رەھىم - شەپقەت قىلغانلاردىن دانۇر تاغامغا كەلگەن راپائەت شۇ تۇرسا! شۇنىڭغا قارىغاندا، ئادەم دېگەن سامان چوغىنى كۆرگەندە، ساڭا ھايات ۋە نۇر ئاتا قىلغان قۇياشنى تىللايدىغان، قۇياش چىققاندا گۈلخان كۆلىنى يۇزۇڭگە چاچىدىغان ئاجايىپ ئىنساپسىز بىر مەخلۇق ئىكەن!

«مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ بورانلىرى كۆچەيگەنسېرى دانۇر تاغام ئۇستىدە قورقۇنچلۇق گەپلەر تارقالدى: ئەسلىدە ئۇ سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى قالدۇرۇپ قويغان ئىشپىيونمىش. ھېلىقى بىر چاغدا ئۇ خېتىنى تەرجىمە قىلىپ بەرگەن ئۇزۇك سېلىنغان ئۆردەك ئۇنىڭ بىلەن ئالاقىلىشىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن خەۋەرچىمىش. ئۇ «قاچ - قاچ» تا سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ئائىلىلىرىگە يارىدەم قىلغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ «چەت ئەلگە قېچىش شايكىسى» قۇرغانمىش. ھەتتا «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىدا نەچچە يۈزلىگەن قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرگەن قاتىلمىش» دېگەندەك ۋەھىمىلىك بەتنامىلار تارقالغانسېرى ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنى ياچىيكا قورۇسى تەرەپكە بېرىش توگۈل قاراشقىمۇ قويمايدىغان بولۇشتى.

10 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىدى. كەچكۈزنىڭ سوغۇق بورىنى يەر - جاھاننى يالماۋېتىدىغاندەك چىقىپ، دەل - دەرەخ، باغلارنى يالىڭاچلاپ، ئارقىدىنلا جۈدۈنلۇق كېچىلەر باشلاندى.

ئاسماندىن يېڭنە تۆكۈلۈۋاتقاندەك يۈزلەرگە سانجىلىپ ئاق يېغىن يېغىۋاتقان شەنبە كېچىسى ئىدى. مەن نان ساندۇقىدىن بىر نەچچە مايلىق توقاچ ۋە ئاپامنىڭ بىر چىنە قايمىقىنى ئالدىم - دە، داستىخانغا ئوردىدىم. چۈنكى ئالدىنقى كۈنى دانۇر تاغامنى نۆۋەتلىشىپ ساقلايدىغان قاراۋۇل بالا بىلەن سۆزلىشىپ قويغانىدىم. ئۇ ناھايىتى تەسلىكتە: «ئەمىسە تۈن كېچىدە - ئەل ئايىغى جىمىققاندا كەل، بولمىسا، باشقىلارغا چېلىقىپ قالىسەن» دېگەنىدى. مەن داستىخاننى چاپىنىمنىڭ پېشىگە ئوراپ، دەرۋازىدىن كېچىدە چىقىپ كەتتىم. ياچىيكا قورۇسى ئالدىغا كېلىشىم بىلەنلا جىددىيلەشكەنلىكىمدىن ئۆپكەم ئاغزىمغا تىقىلدى.

قاراۋۇل بالىنىڭ چىقىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ جىم تۇردۇم. لېكىن بىردىنلا ھويلا ئىچىدىن ماڭغان، يۆتەلگەن، ھاسىرىغان شەپە كېلىپ، دەرۋازا زەنجىرى شاراقلىدى. مەن نەگە مۆكۈشۈمنى بىلمەي دەرھال دەرۋازا يېنىدىكى يوغان بىر تۈپ تېرەكنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋالدىم. ھويلىدىن ئىككى ئادەم بىر نەرسىنى ئېشەككە ئارتىپ چىقىپ كەلدى. ئۇلار يول ئوتتۇرىسىدا توختاپ تاماكا تۈتاشتۇرۇش ئۈچۈن سەرەڭگە چاقتى، لېكىن يامغۇردا بىر نەچچە قېتىملىق چىقىلغان سەرەڭگە ئۆچۈپ قالدى. ئاخىرى ئۇلار ئېشەكنىڭ دالدىسىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ سەرەڭگە چاقىنىدى، ئېشەككە ئارتىلغان نەرسىنى كۆرۈپ قورقىنىمدىن ۋارقىراۋەتكىلى تاسلا قالدىم. چۈنكى ئۇ پۈتۈن ئوزايى قانغا بويالغان دانۇر تاغام ئىدى!

ئېشەكنى يېتىلەپ كېتىۋاتقانلارنىڭ بىرسى ئېگىز، دوكراق بولۇپ قۇلاقچا كىيىۋالغانىدى. پاكار، غوللۇق كەلگەن يەنە بىرى كەپكە شەپكىسىنى چۆكۈرۈپ كىيگەن بولسىمۇ، قۇلاق تۈۋىدىكى چېچى پاخپىيىپ تۇراتتى. ئۇلار يولدا لايلارنى شالاپلىتىپ كېتىۋاتاتتى. مەن سۈۋادان تېرەكلەر دالدىسىدا ئاستا شەپە چىقارماي ئەگەشتىم.

- نېمەقورقاتتۇق، - دېدى قۇلاقچىلىق كېتىۋېتىپ، - خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى: «جىنايىتىدىن قورقۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى، بۇنى ئېسىڭلاردا چىڭ تۇتۇڭلار» دەپ كېسىپلا ئېيتتىغۇ.

- ھەي... ھەپتىدىن بېرىقى «پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى» سەل قاتتىق بولۇپ كەتتى، - دېدى كەپكىلىك تاماكىسىنى شوراپ، - شۇنچىۋالا جاھىللىق قىلىپ جاننى سېلىپ بەرگۈدەك زادى نېمىدۇ ئۇ، پۇلمىدۇ ياكى ئالتۇنمىدۇ؟

- پۇل ياكى ئالتۇن بولسا ئۇنىڭ ئۆيىنى ئىككى قېتىم قېزىۋەتتۇق، چىقماسمىدى، - دېدى قۇلاقچىلىق، - بەلكىم يۇقىرىنىڭ كۆزدە تۇتقىنى باشقا نەرسە بولۇشى مۇمكىن.

- يۇقىرىنىڭ؟

- شۇنداق. دانۇرنى تۇتۇش ئەسلى يۇقىرىدىن كەلگەن بۇيرۇق.

ئۇلارنىڭ ئاخىرقى گەپلىرى مېنى ئاجايىپ ئەندىشە، قورقۇنچقا سېلىپ قويدى. ئۇلار مازارلىققا قايرىلىپ كەتكۈچە داستىخاننى قۇچاقلاپ دەرەخكە يۆلىنىپ تۇردۇم. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئىزدەۋاتقان نەرسىسى مەندە ئىدى.

دانۇر داغام مالچىكنى داۋالىتىپ يۇرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىزىل لاتىغا ئورۇلۇپ چىڭ باغلانغان كىنىشكىدەك بىر تۈگۈچنى ماڭا بېرىپ:

- ئابۇك، سەن ئەقىللىق - زېرەك بالا، بۇنى داداڭ بىلەن ئاپاڭ ئۇقمىسۇن، چۈشىنىۋاتامسەن، ئۇقمىسۇن. ھەر قانچە ئىش بولسىمۇ بىر كىمگە تىنما، ئىشەنچلىك بىر يەرگە يوشۇرۇپ قوي، - دېگەنىدى. مەن ئۇنى باغنىڭ مازارغا پاسىلداش سوقما تېمى يوچۇقىغا تىقىپ ئۇستىنى لاي بىلەن چاپلىۋەتكەنىدىم. دانۇر تاغامنىڭ ئۆيىنى ئىككى نۆۋەت ئاقتۇرۇپ، سۈپلىرىنى چاناپ ئاق توپىلاڭغا ئايلاندۇرۇۋەتكەندىمۇ بۇ نەرسىنىڭ بۇنچە مۇھىملىقى خىيالىمغا كەلمىگەنىدى.

گېلىمگە بىر نەرسە قادىلىپ قالغاندەك نەپەس ئالالمايلا

قالدىم. ئاخىرى بۇ قاراڭغۇ كېچىدە ھاجىنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئۇنىڭ دادىسى ياۋاش، كەمسۆز، لېكىن دىلكەش - ياخشى ئادەم ئىدى. ئۇ ئەھۋالنى ئۇقۇپ بىز بىلەن مازارلىققا بىللە كەلدى. مازارلىق دەسسىگۈسىز پاتقاق ئىدى. بىردەمدىلا ئاياغلىرىمىزنى كۆتۈرەلمەيلا قالدۇق. قەبرىلەر ئارا يۇگۈرۈپ يۈرەتتۇق. سېغىز لايدا تېيىلىپ يىقىلاتتۇق. ئۇستىباشلىرىمىز چۆپ سۈزمە بولۇپ كەتكەنىدى. ئاخىر نوبىشىغا چۈشۈپ كېتىدىغان تەرەپتىكى بىر ئازگالدىن دانۇر تاغامنىڭ جەستىنى تاپتۇق. ئۇ، ئاغزى ئوچۇق ھالدا ئوڭدىسىغا ياتاتتى، بىر قولى قايرىلىپ ئاستىدا قالغانىدى. لېكىن ئۇنىڭ چىرايىنى تونۇغىلىبولمايتتى. دانۇر تاغامنىڭ مەيدىسىگە قىيپاش قىلىپ يوغان بىر قەغەز چاپلانغان بولۇپ، ئۇنىڭغا: «سوۋېت شىۋىجىڭجۇيىچىلىرىنىڭ ئىشپىيونى، قارا يۈرەك دانۇر» دەپ يېزىلغانىدى. بۇ خەتلەر يامغۇردا سۈۋۈشۈپ، رەڭلىرى ساقىپ ئېقىۋاتاتتى.

تاڭمۇ سۈزۈلۈپ قالغانىدى. ھاجى بالىلارغا خەۋەر قىلغىلى كەتتى. ھاجىنىڭ دادىسى گۈركارنىڭ ئۆيىگە ماڭدى. مەن دانۇر تاغامنىڭ يېنىدا قالدىم. ئۇنىڭ مەيدىسىدىكى قەغەزنى پارچە - پارچە قىلىپ يىرتىپ تاشلىۋەتتىم ۋە چاپىنىمنى سېلىپ ئۇنىڭ ئۈستىگە ياپتىم. مەن جالاقلاپ تىترەيتتىم، يۈزۈمنى يۇيۇۋاتقىنى يامغۇرمۇ ياكى كۆز ياشلىرىمۇ، بىلمەيتتىم. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ باتۇر جەڭچىسى، بالىلارنىڭ ساخاۋەتچى پەرىشتىسى، مېھرىبان، ئاق كۆڭۈل، رەھىمدىل دانۇر تاغامنىڭ ئۆلۈكى خار - زارلىقتا مانا مۇشۇنداق ئاي دالادا قالغانىدى.

بالىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئۇنلىرىنى چىقىرالماي بۇقۇلداپ يىغلاشتى. شۇ ئەسنادا ھاجىنىڭ دادىسى گۈركار بىلەن كەتمەن - كۆرەكلەرنى كۆتۈرۈشۈپ يېتىپ كېلىشتى. گۈركارنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىر نەچچىمىز ۋەخپىلىك كېسەكتىن ئېلىپ كېلىشتۇق. قالغانلىرىمىز گۈركارغا يارەملەشتۇق. ئاخىر گۈرمۇ كولىنىپ توگىدى.

- بالىلىرىم، - دېدى لايغامىلىنىپ كەتكەن گۈركار، - دانۇرنى يامغۇر سۈلىرى يۇيۇپ - تاراپ بولدى. كېپەنگە ئېلىشقا كەلسەك، كېپەنگە ئالدى نېمە، ئالمىدى نېمە! پۈتۈنسۈرۈك ئادەم بىر سىقىم توپىغا ئايلانغان يەردە كېپەنلىك قالامتى! ئەگەر ئاللا ئالدىدا گۇناھكار بەندە بولسا، 72 قېتىم سۈغا سېلىپ يۇيۇپ، تاۋار - دۇردۇن بىلەن كېپەنلىگەندىمۇ ئۇنىڭ گۇناھلىرىنى يۇيۇپ بولالمايمىز. يوشۇرۇپ، يۇگەپ قالالمايمىز.

بالىلار ھەممىمىز سەپراس بولدۇق، ھاجىنىڭ دادىسى دانۇر تاغامنىڭ نامىزىنى چۈشۈردى. ئاندىن بىز مىچىلداپ، بۇقۇلداپ ياش تۆكۈپ يۈرۈپ دانۇر تاغامنى يەرلىككە ئەكىرىپ يانقۇزدۇق. ئىچ گۈرنىڭ ئاغزى كېسەك بىلەن ئېتىلگەندىلا ھەممىمىز ۋارقىرىشىپ يىغلىشىپ كېتىشتۇق.

مازارلىقتىكى ئېگىز دۆڭدە يەنە بىر قەبرە كۆتۈرۈلدى. بۇ قەبرىگە يېقىنلا يەردە مالچىك كۆمۈلگەن يالغۇز سىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى.

مانا شۇنىڭدىن بېرى ھەر يىلى باھاردا بۇ قەبرە گۈللەر بىلەن قاپلىنىدۇ. كىملەردۇر ئەكىلىپ سانجىپ قويغان سىرىنگۈللەر سولىشىپ قالغىنى بىلەن يەنە يېڭىلىرى ئۇلارنىڭ ئورنىدا خۇش پۇراق چاچىدۇ.

خاتىمە

مەن دانۇر تاغامنىڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن بېرىلگەن يېشىل دۇخاۋا تاشلىق ئىككى كىنىشكىسى بىلەن ئىككى مېدالىنى خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلار ساقلىدىم. كېيىن «قايتا تەربىيە»نى تاماملاپ، ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا مېڭىش ھارپىسىدا ياشانغان سىنىپ تەربىيىچىمىز ھەسەنجان ئەپەندىگە بۇ نەرسىلەرنى كۆرسەتتىم. ئۇ، يېشىل تاشلىق كىنىشكا ۋە مېدالىلارغا بىر ھازا قاراپ كەتتى. بىر كىنىشكىدا: «ھەيرانباغ ئۇرۇشىدا خىزمەت كۆرسەتكەنلىكىڭز ئۈچۈن (ساداقەت) مېدالى بېرىلدى» دەپ يېزىلىپ، ئاستىدا ئىسھاقبېك مۇنونوۋ دېگەن ئىمزا قويۇلغانىدى. يەنە بىر كىنىشكىدا: «شىخو ئۇرۇشىدا ئالاھىدە قەھرىمانلىق كۆرسەتكەنلىكىڭز ئۈچۈن (مۇستەقىللىق) ئوردىنى بېرىلدى» دەپ يېزىلىپ، بۇنىڭدىمۇ ئىسھاقبېكنىڭ ئىمزاسى بار ئىدى.

- ئۇ چاغلاردا، - دېدى ھەسەنجان ئەپەندى پەخىرلەنگەن ھالدا، - «ئازادلىق ئوردىنى»، «ئىستىقلالىيەت ئوردىنى»، «مۇستەقىللىق ئوردىنى» قاتارلىق ئوردىنلار، «ساداقەت»، «پىدائىي» قاتارلىق بىر نەچچە خىل مېدالىلار تەسىس قىلىنغان. بۇ ئوردىن، مېدالىلار ئىسھاقبېك گېنېرالنىڭ تەستىقى بىلەن بېرىلەتتى.

مانا شۇنىڭدىن بېرى دانۇر تاغام مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئىت يېتىلىگەن ھالدا ئەمەس، بەلكى ھەيرانباغ ئۇرۇشىدا يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقلار ئىچىدە پوتەيگە ھۇجۇم قىلىۋاتقان، شىخو ئۇرۇشلىرىدا كېچە - كېچىلەپ سازلىق، قومۇشلۇق، چاتقاللىقلار ئارا رازۋېتكا قىلىپ گومىنداڭچىلارنى ئالدىغا سېلىپ كېلىۋاتقان ھالدا گەۋدىلىنىدىغان بولدى. **(M3)**

1995 - يىل 28 - سېنتەبىر، ئۇرۇمچى

ئاپتور: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ كاندىدات ئالىي مۇھەررىرى

---

① نولۇۋي كلاس - تەييارلىق سىنىپ. ② پروۋوي كلاس - بىرىنچى سىنىپ. ③ مالچىك - بالا، كىچىك بالا، ئوغۇل بالا. ④ تاك - تاكوي - خوش شۇنداق، شۇنداقمۇ. ⑤ ژوت خاراشو - مانا، ياخشى. ⑥ كوشى - كوشى - يە، يېگىن. ⑦ مالچىك پروت! - مالچىك ئالغا! ⑧ ئىزمىر - يول باشلىغۇچى، يول تاپقۇچى. ⑨ زەيىمكى - ئىلى دەرياسى بويىدىكى جاي ئىسمى. ⑩ ئېلاخۇن كۆككۆز - خەلق ناخشىچىسى ۋە پالۋان. ⑪ ئۆتمۈشتە يېڭى مەكتەپلەردە ئوقۇغان بىلىملىك، مەدەنىيەتلىك كىشىلەرنى ئاۋام ئىچىدە «كالتە قۇيرۇق - كالتە چاپان» دەپ ئاتايدىغان ئادەت بار ئىدى. ⑫ ئېمىركا - ئامېرىكا دېمەكچى. ⑬ چىشى بۇدۇنە كۆيلىگەندە ئەركەكلىرىنى ئەنە شۇنداق چاقىرىدۇ. ⑭ رىۋوزونىست - شىۋىجىڭجۇيىچى. ⑮ ئوچمىن خاراشو - ناھايىتى ياخشى.

ئۆلۈم ئۈچۈن ۋەھمىدە نىيەت پىسخىكىمىزنىڭ يوشۇرۇن قاتلىمى

ئەسىمەت سۈلايمان

1

شۇبھىسىزكى، ئۆلۈم - ھاياتلىقتىكى ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان مۇقەررەرلىك، ئۇنىڭغا كۆز يۇمۇشقا ئىنسانلىق ھەددى ئەمەس. ئۇ، ھاياتلىقتىكى تۈرلۈك - تۈمەن پەللىلەرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى پەللىسى ۋە بېكىتىلى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئىنسان ئۈچۈن ئالدىن ھېس قىلغىلى بولىدىغان غايەت زور ۋەھىمىلىك كۆلەڭگىگە ئايلانغان. دەرۋەقە، ھاياتىي مەۋجۇداتلار ئىچىدە پەقەت ئادەملا ئۆزىنىڭ مۇقەررەر ئۆلىدىغانلىقىنى بىلىدىغان بىردىنبىر مەخلۇق. شۇڭا، ئىنساندىكى بۇ خىل ئالدىن ھېس قىلالايدىغان تەبىئىي ئىقتىدار، ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ قورقۇنچلۇق تېمىنى پەلسەپە ۋە سەنئەت ئالىمىگە ئېلىپ كىردى.

ئۆلۈم - ھاياتلىقتىكى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ۋەھىمىلىك سىناق. ئۇ، شەخس سۈپىتىدىكى ھەربىر ئىنسان ئۈچۈن، ھاياتنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق خالاسكارى، يەنە كېلىپ ئۇ ھاياتتىكى بارلىق سىناقلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان، مەڭگۈ قايتا تەكرارلانمايدىغان سىناق. ئۇ ئۆزىدىن ئاۋۋالقى بارلىق سىناقلارنى بىر يولدىلا سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ئىنسانلىق «ئىگىگە» يىغىسىدىن باشلاپ ئېچىلغان ھاياتلىق خاتىرىسىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ.

ئۆلۈم - ھاياتلىق جۇملىسىگە ئۇرۇلغان چېكىت، ئەمما بۇ چېكىتنىڭ كەينىگە سوئال بەلگىسى يوشۇرۇنغان.

مۇھاكىمە

سەنئەت ئۆلۈمنى ئۆزىگە بىر ئەبەدىيلىك تېما قىلغان كۈندىن باشلاپ، ئۇ ئىنساندىكى ئەڭ ئالىي ئېستېتىك پائالىيەت ئۇسۇلىغا ۋە مىسلىسىز تراگېدىيە گۈزەللىكىگە ئايلانغان.

ئۆلۈم - ھالاكەت ئېڭىنىڭ مەنبەسى. ئۇ بىر خىل ئالاھىدە ھالقىش. ئىنسان ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ پەۋقۇلئاددە ھالقىشنى رەسمىي ھېس قىلغاندىلا، ئاندىن بىرىنچى قېتىم ھاياتلىقتىكى ھەقىقىي مەنىگە ئىگە نەرسە گەۋدىلىنەلەيدۇ. سەنئەت ۋە پەلسەپە ئۆزىنىڭ پۈتكۈل تەرەققىيات تارىخى جەريانىدا، باشتىن - ئاخىر ھاياتنى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىش، ئىپادە قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ ئەبەدىيلىك تېمىنىمۇ ئۆزىگە قوبۇل قىلغان.

ئۆلۈم - بىر خىل تراگېدىيە يۈكسەكلىكى، تېخىمۇ توغرىراقى ئۇ كەسكىن ۋەھىمە ئىچىدىكى ھېسسىياتنىڭ تازىلىنىشى ① ۋە روھنىڭ ئەبەدىيلىك پارلاقلىققا ئېرىشىشىدۇر. تراگېدىيىدە ساقلانغىلى بولمايدىغان ئۆلۈمنىڭ يېتىپ كېلىش جەريانى ئىنساننىڭ ئەڭ يۇقىرى ئېستېتىك بەدىئىي زوقىغا ئايلانغان. شۇنىسى ئېنىقكى، ئۆلۈمدىن قورقۇش، ئۇنىڭدىن قېچىش - ئىنساننىڭ تەبىئىي ماھىيىتىگە تەئەللۇق پىسخىك گېن ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئادەمگە بېرىدىغان ھېسسىي تەسىراتى ۋە بېسىمى باشقا ھەر قانداق شەكىلدىكى ۋەھىمىدىن كۈچلۈك بولىدۇ. بىر قېتىملىق ئۆلۈمنى كۆرۈش، ھەر قانداق ئادەمدە ئۆز - ئۆزىگە نىسبەتەن چوڭقۇر ئويلىنىشنى، ئۆز ھاياتىدا ئۆزى ئەزەلدىن ھېس قىلىپ باقمىغان بوشلۇقلارغا قايتا نەزەر سېلىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ ئۆلۈم يەنە ئۆز نۆۋىتىدە ئادەمنىڭ قىممىتىنى، ھاياتنىڭ چەكسىز قەدىرلىكلىكىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. ئادەم مانا مۇشۇنداق زور سىناقنىڭ زەربىسىدە روھىي جەھەتتىن چۆچۈپ ئويغىنىدۇ ۋە ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ھاياتىي كۈچنىڭ چەكسىز پارلاق نۇرىنى قېزىپ چىقىرىدۇ②.

ئۆلۈم - تۇنجى بولۇپ ئىنسانىيەتنى ئۇزۇل - كېسىل تەپەككۇرغا مەجبۇر قىلغان ۋەھىمىلىك سىر. فرىئۇدنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا: «ئۇ - جىمى تەپەككۇرنىڭ چېقىش نۇقتىسى» ③ شۇنداقلا بارلىق ئاڭ پائالىيەتلىرىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچى ۋە قوزغاتقۇچىسى.

ئۆلۈم؟!...

2

ئۆلۈمدىن ئىبارەت ھالاكەت سىنىقىنىڭ سەنئەت ۋە پەلسەپە قاينىمىغا كىرىپ كېلىشى ئۇنىڭ ئەسلى مەنىسىگە يېڭى مەزمۇن قوشتى. سەنئەت ۋە پەلسەپە ئۆزىنىڭ ئېپتىدائىي دەۋرىدىن تارتىپ، ئۆلۈمنى خودىدى مۇھەببەتكە ئوخشاشلا ئۆزىنىڭ مەڭگۈلۈك تېمىسى قىلىپ كەلگەن. روس پەيلاسوپى كوئېن «ئۆزلۈك نەزەريىسى» ناملىق ئەسىرىدە ناھايىتى ئېنىق قىلىپ: «ھەر قانداق بىر پەلسەپە سىستېمىسى ئەگەردە ئۆلۈم مەسىلىسىگە سەمىمىيەتلىك بىلەن ئوبيېكتىپ جاۋاب بېرەلمەيدىكەن، ئۇ مۇكەممەل سىستېما ھېسابلانمايدۇ» ④ دېگەندى. بىز ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ھەر قانداق بىر دىنغا مەدەنىيەت ھادىسىسى سۈپىتىدە نەزەر تاشلىساق، ئۇلارنىڭ ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ قورقۇنچلۇق سىرنى ئۆزىگە ۋاستە قىلىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. شۇڭىمۇ نېمىس پەيلاسوپى فېيرباخ: «ئەگەردە دۇنيادا ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ سىرلىق ھادىسە مەۋجۇت بولمىغان بولسا، دىنمۇ پەيدا بولمىغان بولاتتى، شۇڭا تۇنجى ئىلاھ قەبرە بېشىدا بايقالغان» ⑤ دېگەندەك، «ئىنجىل» دا، خودا ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنى يارانقاندىن كېيىن، ئۇلارنى جەننەتتە ئەركىن - ئازادە ياشاشقا بۇيرۇيدۇ، ئەمما خودا ئۇلارغا: «جەننەتتىكى مېۋىلەرنى خالىغانچە يېيەڭلار بولىدۇ، لېكىن ھېلىقى دەرەخنىڭ مېۋىسىنى يېمەڭلار ھەم ئۇنىڭغا تەگمەڭلار، بولمىسا ئۆلۈسىلەر» ⑥ دەپ جېكىلەيدۇ. بىراق، يىلان شەكلىگە كىرىۋالغان شەيتان ئۇلارنى ئازدۇرۇپ، ھېلىقى چەكلەنگەن مېۋىنى يېگۈزىدۇ. نەتىجىدە ئۇلار خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ، جەننەتتىن يەر يۈزىگە قوغلىنىدۇ ۋە شۇندىن باشلاپ ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ قىسمەتكە دۇچار بولىدۇ. كېيىنچە بۇ قىسسە ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى «قۇرئان» دىمۇ ئەينەن تەكرارلىنىدۇ ⑦. ئەنگلىيە ئالىمى فرازېر بۇقىسسىنى دۇنيادىكى نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ مۇشۇ تۇردىكى ئەپسانە - رىۋايەتلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ئىنسانلاردا ئۆلۈمنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدىكى ئەڭ ئېپتىدائىي ئەپسانە دەپ قارىغان ⑧. دېمەك، ئۆلۈم تارىخىدىن بۇيانقى بارلىق دىنلاردا مۇھىم تېما سۈپىتىدە ئەكس ئەتكەن. بۇددا دىنىدىكى ساناردا (ھاياتنىڭ ئۆلۈمگە، ئۆلۈمدىن يەنە ھاياتلىققا ئۆتۈش) تەلىماتى، «ئىنجىل» دىكى «سەن ئەسلىدىنلا تۇپراق، كەلگۈسىدىمۇ تۇپراققا قايتىسەن» ⑨ دېگەن بايانلار ۋە «قۇرئان» دىكى «ھەربىرجان ئىگىسى ئۆلۈمنىڭ تەمىنى تېتىغۇچىدۇر» ⑩ دېگەن ئايەتلەر بىزگە ھەر قانداق بىر دىننىڭ ئۆلۈم تېمىسىغا يانداشماي قالمايدىغانلىقىنى، بەلكى ئۆلۈمنى مۇھىم ۋاستە قىلغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ، ئەلۋەتتە.

ئېپتىدائىي دىنلار بىلەن تەڭلا بىخ سۈرۈپ چىققان سەنئەت ۋە پەلسەپەمۇ ئۆلۈمنى ئۆزىنىڭ مۇھىم تەتقىقات تېمىسى قىلدى. چۈنكى دىن، پەلسەپە، سەنئەت قاتارلىق ئىجتىمائىي ئاڭ شەكللىرىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەقسىتىدىمۇ ساددا ئېپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ ئۆلۈم ۋە ھالاكەتكە بولغان ۋەھىمىلىك سەرگۈزەشتىسى جەريانىدا بىخ سۈرگەندى. شۇڭا، ئۆلۈم ئەڭ قەدىمكى ئەپسانە - رىۋايەتلەردىن تارتىپ، كېيىنكى مۇكەممەل دىنىي دەستۇرلارغىچە، ئېپتىدائىي قىياتاش رەسىملىرى ۋە دەپنە ئادەتلىرىدىن تارتىپ بۈگۈنكى زامانىۋى سەنئەتتىكى ئىپادىچىلىك ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ئەسەرلىرىگىچە شۇنداقلا قەدىمكى سوقراتنىڭ پەلسەپىسىدىن تارتىپ كېيىنكى سپىنوزا، گېگىل، نېتزى قاتارلىق پەيلاسوپلارنىڭ پەلسەپىلىرىگىچە ئىزچىل يوسۇندا ئۆز ئىپادىسىنى تېپىپ كەلگەن. شۇ سەۋەبتىن قەدىمقى رىم پەيلاسوپى سىسېرو ناھايىتى ئېنىق قىلىپ: «پەيلاسوپلارنىڭ پۈتكۈل ھاياتى ئۆلۈم ئۈچۈن تەييارلىنىشتۇر» ⑪ دېگەندى.

ئۆلۈم پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق ئاڭ

پاتالىيەتلىرىدە شۇنچىلىك چوڭقۇر ۋە شۇنچىلىك ئىزچىل ئىز قالدۇرغان. شۇنداق ئىكەن، ئۇنىڭ ئىنسان تەبىئىتى ۋە يوشۇرۇن ئېڭىدىكى پىسخىك ئالامىتى قانداق بولىدۇ؟ ئۇلۇم قانداق قىلىپ ئىنسانلىقنىڭ ئېستېتىك تۇيغۇ دۇنياسىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئېلىپ قالدى؟ . . . دەرۋەقە، ئۇلۇم بۇگۈنكى دۇنيا ئۈچۈن يەنىلا بىر سىر. گەرچە بۇرە، ئىت تىپىدىكى سەزگۈر ھايۋانلار يەر تەۋرەشتىن بۇرۇن ۋەھىمىلىك ھۇۋلاپ، يۇز بېرىش ئېھتىمالى بولغان چوڭ خەۋپ - خەتەردىن ئۇركىسىمۇ؛ چۈمۈلىلەر بوران - چاپقۇن بولۇشتىن ئاۋۋال قاتتىق پاتىپاراق بولۇشىمۇ، لېكىن ھەقىقىي مەندىكى ئۇلۇم ۋە ئۇنىڭ سىرلىق ۋەھىمىسىنى ئەڭ يۇكسەك نۇقتىدا ھېس قىلغۇچى يەنىلا ئىنساندۇر. چۈنكى ئىنسان ئۇلۇمنى ھېس قىلىپلا قالماستىن، ئۇز نۆۋىتىدە يەنە ئۇلۇم ۋەھىمىسىدىن ھالقىشتەك ئېستېتىك ۋە پىسخىك ئىقتىدارغا ئىگىدۇر. شۇڭا، ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى قۇياشى بولغان سەنئەتنىڭ پۈتكۈل تەرەققىيات تارىخىدىن قارىغاندا، ئۇ باشتىن - ئاخىر ئۇلۇم ئېڭىنى ئۇزىگە خېمىر تۇرۇچ قىلىپ كەلگەن. قەدىمكى يۇنان تراگېدىيىلىرىنىڭ ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرىدىن كېيىنكى ياۋروپا سەنئىتىگە قايتا ھاياتىي كۈچ ئاتا قىلىشى؛ سەككىز ئەۋلاد تراگېدىيىسىدىن يوغۇرۇلغان قىرغىز ئېپوسى «ماناس» نىڭ مىسلىسىز بەدىئىي گۈزەللىكىگە ئىگە بولۇشى نېمىدىن دالالەت بېرىدۇ؟ شۇبھىسىزكى، تراگېدىيە يەنىلا ئۇلۇمنى ئۇزىنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئىپادىلىنىش شەكلى قىلغان. ئىنسان ئۈچۈن دەھشەتلىك ۋەھىمە ۋە قورقۇنچ تۈيۈلغان ئۇلۇم ھادىسىسىنىڭ بەدىئىي سەنئەتتە بىر خىل يۇقىرى دەرىجىلىك ئېستېتىك گۈزەللىككە ياكى تراگېدىيە يۇكسەكلىكىگە ئايلىنىشى ھەقىقەتەن تەڭداشسىز ھەجۋىلىنەرلىكتۇر. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈن ئەجەبلىنەرلىككى، بىر تەرەپتىن ئالغاندا، ئۇلۇمدىن قورقۇش، ئەنسىرەش ۋە ئۇنىڭدىن قېچىش ئىنسانلىقنىڭ تۇغما تەبىئىتى. ئەمما يەنە بىر تەرەپتىن، ناھايىتى پىنھان ۋە يوشۇرۇن ئىستەك ئىچىدە ئۇلۇمنى ئويلاش، ئۇلۇمگە تەلپۈنۈش ۋە ئۇنىڭ ۋەھىمىسىدىن ھالقىش، ئىنسانلىقنىڭ يەنە بىر ئالاھىدە غەيرىي تەبىئىتى. ئادەمدىكى بۇ خىل يوشۇرۇن ئاڭ بىلەن غۇۋا پىسخىك قاتلامنى پەقەت ئىنسانلىقنىڭ ئەسلى تەبىئىتىگە شۇڭغۇپ كىرەلەيدىغان سەنئەت ئىجادىيىتى بىلەنلا ئىپادىلەش مۇمكىن. ئىنسان ماھىيىتىنىڭ تۆۋەن قاتلىمى قانچىلىك چوڭقۇر دەرىجىدە ئوپېراتسىيە قىلىنسا، ئۇنىڭدىن پۈتمەس - تۈگىمەس ئەسەبىي ئارزۇ شۇنچىلىك قانائەتلىنىشنى ئىزدەيدۇ. خۇددى قەدىمكى بەزى ئەپسانىلەردە ئېيتىلغاندەك: «ئىنسانلارنىڭ ئۇلۇشى ئۇلارنىڭ ئۇلۇمنى ئارزۇ قىلغانلىقى ۋە ئۇنىڭغا تەشنا بولغانلىقىدىدۇر» ⑫. تراگېدىيە نۇقتىسىدىن ئالغاندا، ئىنساندىكى بۇ خىل ئەسەبىي ئارزۇ ھاياتتىكى يۇكسەك زىلزىلە، ئاجايىپ مەنزىرە ۋە ئەقلىي نەتىجىلەرگە قارىغاندىمۇ شېرىن ئازابنى، پاجىئە بىلەن سۈغۇرۇلغان ھېسسىياتنى ۋە ھەسرەتكە ئورالغان خىيالنى ئۇزىگە كۆپرەك تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا، يېقىنقى زامانىدىكى بەزى پەيلاسوپلار ۋە پىسخىك ئانالىزچىلار ئۇلۇمنى پەلسەپە ۋە دىننىڭ چىقىش نۇقتىسى سۈپىتىدە تەتقىق قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى «پەلسەپىدىكى گۈزەللىك ئىلاھى» ⑬ دەپ قارىدى. روھىي ئانالىز ئىلمىنىڭ ئاساسچىسى فرېئۇدمۇ ئۇز ئۇمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى تەتقىقاتىدا ئىنساندا ھاياتلىق (جىنسىي) ئىقتىدارى ۋە ئۇلۇم ئىقتىدارىدىن ئىبارەت ئىككى خىل ئالاھىدە ئىقتىدار بولىدۇ، دەپ قارىدى. ئۇ، ئۇزىنىڭ ئۇلۇم ئىقتىدارى نەزەريىسىدە، ئورگانىك ھاياتلىقنىڭ يوشۇرۇن تەلىپى دەل ئۇزىنىڭ ئەسلىدىكى ئەبەدىيلىك ھالىتىگە قايتىش ۋە ئۇنىڭ ئىچىدە ئىپادىلىنىشتۇر، شۇڭا بارلىق ھاياتلىقنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتى يەنىلا ئۇلۇمدۇر. ئىنسان ھاياتلىق بىلەن ئۇلۇمنىڭ ئۇزۇنارا تىركىشىشى ۋە ئېلىشىشى جەريانىدا تەدرىجىي ھالدا ئۇلۇمگە يۇزلىنىدۇ، شۇنداقلا ئادەمدىن ئىبارەت بۇ يېشىش تەس بولغان ھاياتلىق سىرىنى رويابقا چىقىرىدۇ، دەپ كۆرسەتتى ⑭ . . .

دېمەك، تراگېدىيىلىك زوق ۋە ئۇلۇم ئېڭى ئادەمدىكى تۆۋەن ماھىيەتنىڭ چەكسىز كۈچلۈك ئەمما نىسقابلانغان يوشۇرۇن ئېھتىياجى. شۇڭا، ئۇلۇمدىن ئىبارەت بۇ قورقۇنچلۇق تېمىنىڭ پەلسەپە تارىخىدا باشتىن - ئاخىر ئىزچىل ئىپادىلىنىشى ئاشۇ خىل يوشۇرۇن ئېھتىياجنىڭ تۈرتكىسىدىن بولغان. مۇشۇ مەندىن ئېيتقاندا، ھەقىقىي پەيلاسوپلار ئۇلۇمنى ئەڭ چوڭقۇر دەرىجىدە ھېس قىلغۇچىلاردۇر. قەدىمكى يۇنانىدا ئۇتكەن سوقرات دار ئالدىدا ئۇزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق ھايات - ئۇلۇم قارىشىنى شەرھلىگەن. پلاتوننىڭ «فېدوۋ» (Phedou) نامىلىق ئەسىرىدىكى بايانلارغا قارىغاندا، سوقرات ئۇلۇمگە قورقۇمسىزلىق بىلەن يۇزلىنىشنى تەشەببۇس قىلغان ۋە: «بىر ئادەم تېتىنچ ئۇلۇشى كېرەك» ⑮ دەپ قەيت قىلغان. سوقراتنىڭ قارىشىچە، جان (روھ) نىڭ تەن (ۋۇجۇد) كونترولىدىن قۇتۇلۇپ چىقىش جەريانى - تەننىڭ ھەقىقىي ئازادلىقى ۋە روھنىڭ تازىلىنىشىدۇر. شۇڭا، ھەقىقەتنىڭ پارلاق نۇرى روھنىڭ تەندىن ئايرىلىپ چىقىشىدا نامايان بولىدۇ. . . شۇ ۋەجىدىن سوقرات ئۇلۇم ئالدىدىكى ئەڭ ئاخىرقى نۇتقىدا: «ئايرىلىدىغان ۋاقىت يېتىپ كەلدى، مەن ئۇلىمەن، سىلەر ياشايسىلەر، كىمنىڭ ماڭغان يولى ياخشى، بۇنى پەقەت تەڭرىلا بىلىدۇ» ⑯ دەپ خىتاب قىلغاندى. سوقرات ئۇلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ شاگىرتى پلاتون سوقراتنىڭ ئۇلۇم پەلسەپىسىگە ئوبيېكتىپ باھا بەردى. ئۇ، پەيلاسوپلارنىڭ جاپالىق ئىزدىنىۋاتقىنى دەل روھنىڭ مەڭگۈلۈك يۇكسەكلىككە ئۇرلىشى ۋە تازىلىنىشىدۇر، ئۇلۇم مۇشۇ خىل ئېھتىياللىقنىڭ ئىشقا ئېشىشىدۇر، دەپ قارىدى ۋە سوقراتنى نەقىل كەلتۈرۈپ: «ھەقىقىي پەيلاسوپلار. . . ئۇلۇمدىن ئەڭ ئاز قورقىدىغان كىشىلەردۇر» ⑰ دەپ كۆرسەتتى. مەلۇمكى، قەدىمكى يۇنانىنىڭ ئالەمشۇمۇل مەدەنىيىتى ۋە پەلسەپىسى يېڭىدىن گۈللەنگەن رىملىقلارنى ئۇزىگە قاتتىق جەلپ قىلدى. يۇنان تراگېدىيىلىرىدىن ئىلھاملانغان رىم پەيلاسوپلىرى ئۇلۇم ھەققىدىكى مۇلاھىزىلەرنى كەڭ قانات يايدۇردى. سىسىرو بۇنىڭ تىپىك مىسالى ئىدى. ئۇ، ئۇز تەلىماتىدا ناھايىتى

ئوچۇق قىلىپ مۇنداق دېدى: «بىر ئادەم ئۇچۇن ئۆلۈم مەزگىلى يېتىپ كەلمىگەن چاغدا، ئۆلۈم بىر خىل تراگېدىيە بولۇپ تۈيۈلىدۇ. . . مېنىڭ بىلىشىمچە، ئۆلۈم - تەبىئەتنىڭ بىزنىڭ ھاياتىمىزغا بەرگەن قەرزىدۇر. لېكىن بۇ قەرزنىڭ قايتۇرۇلۇش ۋاقتى ئېنىق بەلگىلەنمىگەن. ناۋادا تەبىئەت ئۇنى قايتۇرۇۋېلىشنى خالىسا، كىشىلەر ئۇنىڭدىن قانداقمۇ رەنجىيەلىسۇن؟ . . . » ⑱. ئۇ يەنە ئۆلۈمنى ھاياتلىقتىكى مۇقەررەر يول، دەپ قارايدۇ ۋە: «بىز ھاياتىمىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر تىنىقىغا يېتىپ كەلگەندە، ئاللىقاچان يېتەرلىك ياشىغان بولىمىز. بۇ چاغدا يەنە ياشايمەن دېيىش بىر خىل تېتىقسىزلىق بولىدۇ، شۇڭا، ئۆلۈمنى خۇشاللىق بىلەن تاللىشىمىز كېرەك» ⑲ دەيدۇ. سىسىرونىڭ ئۆلۈم قارىشى مەلۇم مەندە روھنىڭ چەكلىمە ئىچىدىن ئەبەدىيلىك گۈزەللىككە ھالقىشىدا ئىپادىلىنەتتى. شۇڭا ئۇ: «ئۆلۈمنى بەزىدە سۈيۈملۈك دەپ ئېيتىشقىمۇ بولىدۇ. . . چۈنكى ئۆلۈم روھنى مەڭگۈلۈك پارلاق ئالەمگە باشلاپ كىرىدۇ» ⑳ دەپ جاكارلىدى.

رىم ئىمپېرىيىسى يىمىرىلگەندىن كېيىن، ياۋروپا پەلسەپىنىمۇ ئاستا - ئاستا چۈشكۈنلەشتى، نوھنىڭ ئۇچ ئوغلى ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى يارانقان ئوتتۇرا دېڭىز مەدەنىيىتى ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ 1000 يىلغا يېقىن داۋاملاشقان جاھالەت تۈمانلىرى ئىچىگە كۆمۈلۈپ كەتتى. چېركاۋ پەلسەپىسىنىڭ سىرلىق سىرتىمىقى ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىنى ھالسىرىتىپ، روھىي دۇنياسىنى ئۇزۇل - كېسىل سولدۇرغان چاغدا، ئۇلار ئاخىرقى نەپىسىنى يېغىپ، ئاتلانتىك ئوكيان دولقۇنلىرىنىڭ چاقىرىقىنى ئاڭلىدى. يېڭى دېڭىز يولى ئېچىش ئۈچۈن ئاتلانتىك ئوكيان قىرغاقلىرىدىن ئاستا - ئاستا ئۈزاپ كېتىۋاتقان يەلكەنلىك كېمىلەر ياۋروپالىقلارنى ئاخىرقى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى. ئۇلار ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ غەپلەت بۆشۈكىدە يەتكۈچە تەۋرەنگەندىن كېيىن، X V ئەسىرگە كەلگەندە بىردىنلا چۆچۈپ ئويغىنىپ، شۇنى چۈشەنگەن ھېس قىلدى: بىز ئىنسان، بىز ئادەم، بىز ئەركىن ياشاشقا مۇناسىپ، پەقەت ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈنلا دۇنيانىڭ مەۋجۇتلۇقىنىڭمۇ ئەھمىيىتى بولىدۇ. بىز ئۆلۈمنى غەپلەت ئۇيقۇسى ئىچىدە ئەمەس، بەلكى ئويغاق سەزگۈ ئىچىدە قوبۇل قىلىشىمىز، شۇنداقلا ئۆلۈمنى روھنىڭ ھالقىشى ۋە پارلىشى يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ ھېس قىلىشىمىز لازىم. . . ئادەم قىممىتىنىڭ قايتا بايقىلىشى دۇنيا تارىخىنى مىسلىسىز ئۇلۇغ دەۋرگە باشلاپ كىردى. ئىنگلىسنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، بۇ دەل «گىگانت ئادەملەرنىڭ گىگانت دەۋرى» - ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋرى ئىدى.

ئەدەبىي ئويغىنىش دەۋردىن باشلاپ ئۆلۈم ھەققىدىكى پەلسەپىۋى قاراشلار ۋە ئىزدىنىشلەر يېڭى بىر باسقۇچقا كۆتۈرۈلدى. دانتى ئەدەبىي ئويغىنىشنىڭ بايراقدارى سۈپىتىدە، ئۆلۈم ئېڭىنى بەدىئىي ئىجادىيەتتە ئىپادە قىلسا، شېكسپىر ئۆز تراگېدىيىلىرىدە كىشىنىڭ يۈرەك - باغرىنى لەختە - لەختە قىلىدىغان تراگېدىك توقۇنۇشلارنى يۈكسەك ماھارەت بىلەن ئىپادە قىلدى. مەرىپەتچىلىك دەۋرى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ياۋروپا پەلسەپىسىنىڭ يۈكسەك چوققىسى ھېسابلانغان نېمىس پەلسەپىسىدە، ئۆلۈم سەنئەت ۋە پەلسەپىنىڭ قىزغىن نۇقتىسىغا ئايلاندى. مونتاگنى (1592 - 1533) ئۆزىنىڭ پەلسەپىۋى تېمىلىرىنى كۆپ تەرەپلەردىن ئۆلۈم نۇقتىسىغا يانداشتۇرۇپ شەرھلىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئادەمنىڭ ھاياتلىقى تۇرلۇك - تۈمەن ساختىلىق ۋە بىمەنىلىكلەرگە تولغان، پەقەت ئۆلۈملا ھاياتتىكى بارلىق ساختىلىقلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ئەبەدىيلىك نۇر دۇنياسىنىڭ بوسۇغىسىنى ئاچىدۇ. شۇڭا، «ئەڭ ئاخىرقى پەيتلەردە ئۆلۈم بىلەن بىزنىڭ ئارىلىقىمىزدا زەررىچە ساختىلىقمۇ مەۋجۇت بولمايدۇ» ㉑. مونتاگنى ئۆز تەلىماتىدا، ئۆلۈمنى ھەقىقىي بىر قۇتۇلۇش، يەنى جىسمىي مەھكۇملۇق ۋە ئېسىمنىڭ كونترولىدىن خالاس بولۇپ، ھەقىقىي ئەركىنلىككە ئېرىشىش دەپ قارىدى، شۇنداقلا: «ئۆلگەندىن كېيىنكى مەڭگۈلۈك نۇر ھالىتىگە كىرىش ئۈچۈن، ئۆلۈمگە ئادەتلىنىشىمىز، ئۆزىمىزدىكى ئۇنىڭغا بولغان قورقۇنچنى سۈپۈرۈپ تاشلىشىمىز» ㉒ زۆرۈر دەپ كۆرسەتتى. مۇشۇ مەندىن ئېيتقاندا، ئۆلۈم - ئادەمنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى ۋە قايتىش يولى، شۇنداقلا يېڭى ھاياتلىقنىڭ باشلىنىشىدۇر. سەمىمىيەتلىك بىلەن ئۆلۈمگە يۈزلىنىشنىڭ ئۆزى سەمىمىيەتلىك بىلەن ھاياتلىققا يۈزلىنىشتۇر. پەقەت ئۆلۈم ئېڭىغا ئادەتلەنگەندىلا، ئادەم «مەڭگۈلۈك نۇر ھالىتى» گە ئېرىشكىلى بولىدۇ. شۇڭا، ئۆلۈم - قۇچىقىمىزنى كەڭ ئېچىپ قارشى ئېلىشىمىزغا ئەرزىيدۇ. چۈنكى ئۆلۈمنى قۇچاقلاش بىر خىل «ئەبەدىيلىك چەكسىزلىك» نى قۇچاقلىغانلىقتۇر. ئەجىبا، «ئەبەدىيلىك» نى قۇچاقلاشنىڭ ئۆزى بىر خىل گۈزەللىك ئەمەسمۇ؟! . . .

ژان. ژاك. روسسو (1778 - 1712) بىلەن سپىنوزا (1677 - 1632) مەرىپەتچىلىك دەۋرىدىكى ئەڭ كەسكىن ئۆلۈم پەلسەپچىلىرى بولۇپ قالدى. روسسو ئۆزىنىڭ تەلىماتلىرىدا ئۆلۈمنى گۈزەللىك يۈكسەكلىكىگە كۆتۈردى. ئۇ ئۆزىنىڭ «ئېمىل» نامىلىق ئەسىرىدە: «بىز ئۆزىمىزنىڭ مەڭگۈ ياشىيالمايدىغانلىقىمىزنى، كەلگۈسىدىكى گۈزەل دەقىقىلەرنىڭ ھازىرقى ئازابلىق ھاياتىمىزنى ئاخىرلاشتۇرىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىمىزدا، ئۆزىمىزنى يېپىپىنىك ھېس قىلىمىز» ㉓ دەپ يازدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئۆلۈم بىلەن ھاياتلىقنىڭ كۆرىشى ئەبەدىيلىك بولۇپ، بۇ كۆرەشتە ھامىنى ئۆلۈم ئۈتۈپ چىقاتتى. شۇڭا، بىزنىڭ ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ سوۋغىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلماقتىن باشقا ئامالىمىز يوق. چۈنكى ئۆلۈم ھايات چاغدا ھېس قىلىنمىغان بىردىنبىر خۇشاللىق بولۇپ، ئۇنىڭ گۈزەللىكى ھايات ئازابلىرىغا ئوخشاش ئىنسان سەپىرىدە تولۇق ھېس قىلىنمىغانلىقىدا ئىدى. شۇڭا، روسسو ئۆلۈمنى بىر خىل تەسەۋۋۇرىي گۈزەللىك ياكى گۈزەللەشتۈرۈلگەن گۈزەللىك دەپ ئاتىدى. سپىنوزامۇ ئۆز تەلىماتلىرىدا ئۆلۈمنى بىر خىل «جازا» بولماستىن، بەلكى «ھەقىقىي شان - شەرەپ»، شۇنداقلا «ئەركىنلىك شان - شەرىپى» ㉔ دەپ قارىدى.

مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتىدىن كېيىن، گېرمانىيە پەلسەپىسى پۈتكۈل غەرب پەلسەپىسىنىڭ يۈكسەك چوققىسى

بولۇپ قالدى. شوپىنخائۇئېر، گېگىل ۋە نېتزى قاتارلىق بىر تۈركۈم گىگانت شەخسلەر ئۆزلىرىنىڭ سىستېمىلىق پەلسەپىۋى قاراشلىرى ئارقىلىق يۇكسەك پەللە ياراتتى. شوپىنخائۇئېر ئۆزىنىڭ ئىرادىچىلىك پەلسەپىسىدە «ئۆلۈم» تېمىسىغا ئەڭ كۆپ يانداشقان شەخس ئىدى. ئۇ ئۆلۈمنى مەيلى پەلسەپە ياكى دىن نۇقتىسىدىن بولسۇن، بىر خىل «قۇنقۇزغۇچى شىپالىق دورا» ㉕ دەپ قارىدى شۇنداقلا «ئۆلۈم - پەلسەپىدىكى گۈزەللىك ئىلاھى ياكى باشقىچە ئېيتقاندا، پەلسەپە روھىنى قوغدىغۇچى ئىلاھ. سوقرات ئۆز دەۋرىدە پەلسەپىگە (ئۆلۈمگە ھازىرلىنىش)، دەپ تەبىر بەرگەن. دەرۋەقە، ئۆلۈم مەسىلىسى مەۋجۇت بولمايدىكەن، پەلسەپەمۇ پەلسەپە بولماي قالىدۇ» ㉖ دەپ يازدى. نېتزى ئۆز پەلسەپىسىدە ئۆلۈمنى سەنئەت نۇقتىسىدىن كۆزەتتى ۋە تەھلىل قىلدى. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە، پەقەت تراگېدىك مەدەنىيەت ئىچىدىلا ئىنسانلار ئاندىن دۇنيانىڭ ھەقىقىلىكىگە يانداشالايدۇ، «دۇنيانىڭ مەۋجۇتلۇقى پەقەت سەنئەت ھادىسىسى سۈپىتىدە قارالغاندىلا، ئاندىن ئەقىلگە مۇۋاپىق بولىدۇ» ㉗ دېگەننى ئوتتۇرىغا قويدى. نېتزى ئۆزىنىڭ «زورو ئاستېر شۇنداق ئېيتىدۇ» ناملىق ئەسىرىدە، مەيلى دېئونىسوس بولسۇن ياكى زوروئاستېر بولسۇن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى تراگېدىك مەدەنىيەت روھىنىڭ سىمۋولى دەپ قارىدى ۋە ئۆلۈم ئېڭىنى تراگېدىيە يۇكسەكلىكىدە تۇرۇپ چوڭقۇر تەھلىل قىلدى. شۇڭا ئۇ كەسكىن ھالدا: «ئەي ئۆلۈم، مېنىڭ ئۆلۈمۈم! مەن سېنى مەدھىيىلەيمەن، بۇ بىر ئەركىن ئۆلۈم، چۈنكى مەن ئۇنىڭغا موھتاج بولغان چاغدا، ئۇ ئالدىمغاكەلدى. . . » ㉘ دەپ خىتاب قىلدى. مانا بۇ نېتزىنىڭ ئېستېتىك يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈلگەن ئۆلۈم پەلسەپىسى ئىدى.

دەرۋەقە، ئۆلۈم - ھاياتتىكى يۇقىرى دەرىجىلىك سىناق. ئادەم بۇ سىناقتىن شۇنچىلىك ئەيمىنىدۇكى، ئۇنىڭ ئادەمگە بېرىدىغان ۋەھىمىسىنى باشقا ھەر قانداق شەكلىدىكى تراگېدىك سىناقلار بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئادەمدە ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن قورقۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە بۇ خىل ۋەھىمىگە چۈمىپەردە ئىچىدە مەھلىيا بولۇش، جىملىق ئىلكىدە تەلپۈنۈش ۋە شۇنداقلا ئۇنىڭ ئادەم قەلبىنى لەختە - لەختە قىلىۋېتىدىغان، پاجىئە بىلەن سۈغۈرۇلغان تراگېدىيىلىك زوقىدىن لەززەتلىنىش ئىستىكى بولىدۇ. شۇڭىمۇسانتايانا: «ئۆلۈم بىر خىل ئۇزۇل-كېسىل خۇشاللىقتۇر» ㉙ دېگەندى. دەرۋەقە، بۇ خىل ئەسەبىي ئىستەك ئىنساندىكى تۇۋەن ماھىيەت (ياۋايى ياكى ئېپتىدائىي ماھىيەت) نىڭ سۈكۈت ئىچىدىكى چۇقانىدۇر. سوقراتتىن سارتىرغىچە بولغان غەرب پەلسەپىسى ۋە سەنئىتى ئىنسان روھىيىتىدىكى بۇ خىل يوشۇرۇن ئاڭنى ھەر خىل شەكىلدە ئىپادە قىلدى.

ئادەمنىڭ ئۆلۈمگە بولغان ھېسسىي تەسىراتى قانداق شەكىلدە ئەمەلگە ئېشىشىدىن قەتئىينەزەر، مۇنداق بىر ئەمەلىي تەجرىبىنى چەتكە قاقمايدۇ. بۇ دەل باشقىلارنىڭ ئۆلۈمگە ئۆزى («مەن») نىڭ مەيداندا تۇرۇپ (ئۆزىنى ئۆلگۈچىنىڭ ئورنىغا قويۇپ - مۇھەررىردىن) نەزەر تاشلاشتىن ئىبارەت. چۈنكى «ئەسلى مەن» (ئەسلى ئۆزۈم) ئۆلگۈچىنىڭ ئورنىدا تۇرۇپ، ئۆز - ئۆزىگە نەزەر تاشلىغاندىلا ئاندىن ئۆلۈمنىڭ يوشۇرۇن مەنىسىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، روھىي جەھەتتىن چۆچۈپ ئويغىنىدۇ، پارلايدۇ، شۇنداقلا ھاياتلىق مەۋجۇدىيىتىنىڭ مىسلىسىز قىممىتىنى يېڭىباشتىن بايقايدۇ. ھاياتنىڭ قىممىتىنى قايتىدىن مۇئەييەنلەشتۈرۈش مەقسىتى، پەقەت ئۆلۈم سىنقىنىڭ يۇكسەك پەللىسىدە تۇرۇپ، ئادەمنىڭ ئەسلى ئۆزىدىكى ھاياتقا بولغان مۇھەببەتلىك چۇقانىنى ئويغاتقاندىلا ئاندىن ئىشقا ئاشىدۇ. شۇڭا ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ سىرلىق سىناق، ئۆلگۈچىنىڭ تەقدىر بىلەن بولغان ئېلىشىشى جەرياندا، تېخىمۇ يۇكسەك دەرىجىدىكى ھاياتلىق ئېنېرگىيىسىنى قېزىپ چىقىرىدۇ.

3

ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ ھالاكەت سىنىقى ئۆز نۆۋىتىدە ئىنسانىيەتنىڭ تارىختىن بۇيانقى بارلىق ھېسسىي ۋە ئەقلىي پائالىيەتلىرى ۋە سەنئەت ئىجادىيىتىگە غايەت زور قوزغاتقۇچ سۈپىتىدە رول ئوينىپ كەلدى. ئەڭ دەسلەپكى ئېپتىدائىي دىنلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆلۈم ئېڭىغا بولغان سادىدا پوزىتسىيىسىنى ئىپادە قىلدى. خۇددى فرېئود كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك: «ئۆلۈم ھادىسىسى ئېپتىدائىي ئىنسانلارغا نىسبەتەن چۈشىنىش تەس بولغان سىر ئىدى. بۇ سىر ئۆز نۆۋىتىدە ئۇلارنى تەپەككۇرغا مەجبۇرلىدى. شۇنداقلا بارلىق تەپەككۇر پائالىيەتلىرىنىڭ چىقىش نۇقتىسى بولدى ㉚» X I X - X V Ⅲ ئەسىرلەردىلا ئاندرېۋلاك، فرازېر، فرانز بوئاس، مالىنوۋسكىي قاتارلىق مەدەنىيەت ئىنسانشۇناسلىقى ئېقىمىدىكى غەرب ئالىملىرى ئېپتىدائىي مىللەتلەرنىڭ ھايات - ئۆلۈم قارىشى ھەققىدىكى ئېپتىدائىي ئېتىقادلىرى ۋە ئەپسانە - رىۋايەتلىرىگە قارىتا چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ باردى. فرازېر ئۆز تەتقىقاتلىرىدا مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: «ھەر خىل شەكىلدىكى تەبىئەت دىنلىرى ئىچىدە مەڭگۈ ئۆلمەسلىك ئېتىقادى ۋە ئۆلگۈچىگە تېۋىنىشتەك، ئىنسانىيەت تۇرمۇشىغا بۇنچىلىك چوڭقۇر دەرىجىدە تەسىر كۆرسەتكەن يەنە بىر شەكىل بولۇپ باققان ئەمەس» ㉛.

ئۆلۈم ۋەھىمىسىنىڭ ئېپتىدائىي كىشىلەرگە بەرگەن ئەڭ دەسلەپكى ئۇقۇمى روھنى مەقسەت قىلغان تاشقى شەكىل ۋە رەڭدە ئىپادىلەندى. ئۇلار ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ سىرلىق سىناقنى ئۆزلىرىنىڭ بىۋاسىتە تۇرمۇش تەسىراتى ئىچىدە ئېرىشكەن سىمۋوللۇق رەڭ چۈشەنچىلىرى بىلەن باغلىدى. بىر قېتىملىق قان تۆكۈلۈشتىن ئىبارەت ئۆلۈم ھادىسىسى ئۇلارنىڭ ھېسسىياتىدا مىسلىسىز گاڭگىراش قوزغىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلاردا ئۆلۈمنى قاناداقتۇر بىر خىل تەبىئىي ھادىسە ئەمەس، بەلكى تەبىئەتتىن تاشقىرى ئالاھىدە بىر كۈچنىڭ سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان دېگەن گۇمانىي قاراش شەكىللەندى. ئارخېئولوگىيىلىك تەتقىقاتلارغا قارىغاندا، بۇنىڭدىن تەخمىنەن 50 - 100 مىڭ يىللار بۇرۇن ياشىغان نېئاندېرتال ئادەملىرىدە ئۆلگۈچىنى ئاڭلىق ھالدا دەپنە قىلىش ئادەتىنىڭ بولغانلىقى مەلۇم. شۇڭا، ئامېرىكا ئالىمى كارل ساگېن بۇ ھەقتە توختىلىپ:

«ئالدى مېڭىنىڭ تەدرىجىي تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ بارلىققا كەلگەن ئالدىن بىلىش سەنئىتىدىكى ئەڭ دەسلەپكى نەتىجىلەرنىڭ بىرى - ئۆلۈمنى ئالدىن ھېس قىلىشتۇر. ئىنسانلاردا ئۆلۈم ئېڭىنىڭ شەكىللىنىشى كېچىككەندىمۇ نېئاندېرتال ئادەملىرىياشىغان دەۋرلەرگەتوغراكېلىدۇ» (32) دەپ كۆرسەتتى. دەرۋەقە، ئالىملارنىڭ خۇلاسىسىگە قارىغاندا، ئۆلۈم ئېڭى ۋە ئۇنىڭدىن ھالقىش ئىستىكى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئىپتىدائىي پىسخىك ئالاھىدىلىكى ئىدى. بۇ خىل يوشۇرۇن ئاڭنىڭ شەكىللىنىشى، ئىنسانلىقنىڭ ھاياتلىقتىن ھالقىغان ئالىي مەخلۇقلۇق سۈپىتىنى تاكامۇللاشتۇردى (33). ئېتنوگرافىيىلىك تەكشۈرۈشلەردە، ئافرىقا، ئوكيانىيە ۋە تىنچ ئوكيان ئاراللىرىدىكى بىر قىسىم يەرلىك مىللەتلەردە، ئۆلگۈچىنىڭ جەستىنى قىزىل بوياق سۈرتۈپ بويايدىغان دەپنە ئادەتلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقى بايقالدى. شۇنىسى ئېنىقكى، قىزىل رەڭ ئىپتىدائىي كىشىلەرنىڭ ئۆلۈم ئېڭى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئۆلۈم ھەرگىزمۇ ھاياتلىقنىڭ ئاخىرقى چېكى ئەمەس، شۇنداقلا ھاياتنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىدىنمۇ دېرەك بېرەيدۇ. چۈنكى ئۇلار: «ئۆلۈم بىر خىل ئۇيقۇ» دەپ قارايتتى ۋە ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن خۇددى ئۇخلىغاندىن كېيىن بىردىنلا ئويغانغاندەك، كۈنلەرنىڭ بىرىدە چوقۇم تىرىلىدۇ، دەپ ئىشىنەتتى. قىزىل رەڭنى ئۆلۈمگە سىمۋول قىلىش ۋە ئۇنى ئۆلگۈچى بىلەن بىرلەشتۈرۈش ئاز دېگەندە ئىككى خىل يوشۇرۇن سىمۋوللۇق مەنىنى - ئوت بىلەن قانىنى ئەسلىتىدۇ. ئوت - ھاياتلىققا زۆرۈر بولغان نەرسە، شۇنداقلا ھاياتلىقنىڭ ئېھتىياجى ۋە سىمۋوللۇق بەلگىسى. قان - ئۆلۈم بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئۇ ئۆلۈمنى ئەمەلىيلەشتۈرىدىغان ۋە سۈيۈقلاندۇرۇلغان بەلگە. بۇ ئىككىسىلا قىزىل رەڭدە بولۇپ، ئۇنى ئۆلگۈچى بىلەن باغلاش - ئوتقاشتەك قىپقىزىل ئۇپۇق نۇرى ئىچىدە ۋاقىتلىق ئۆلۈمگە باش قويغان قۇياشنىڭ تاڭ سەھەردە يەنىلا ئاشۇ قىپقىزىل شەپەق نۇرى ئىچىدە قايتا تۇغۇلۇشنى ئەسلىتىدۇ. . . بىر قىسىم ئىپتىدائىي مىللەتلەرنىڭ ئاي تۇتۇلۇشتىن ئۆلگۈدەك قورقۇشى، ئۇپۇق چەمبىرىكى ئىچىدە ئاستا - ئاستا غايىب بولۇۋاتقان قۇياشقا قاراپ چەكسىز ۋەھىمە بىلەن مەرسىيە ئوقۇشى - دەل ئۇلارنىڭ ھاياتلىق مەۋجۇدىيىتىگە بولغان چەكسىز كۆچلۈك ۋە ئاجايىپ يوشۇرۇن مۇھەببەتلىك چۈقانىدۇر. چۈنكى ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ سادىدا تەسەۋۋۇرى ۋە بەلگە ئېڭى ئارقىلىق ئۆلۈمنى مەڭگۈلۈك ھاياتلىقنىڭ زۆرۈر تەييارلىقى دەپ قارىغان. نەتىجىدە، ئۇلار قاراڭغۇ زۇلمەت تۈندىن كېيىن پارلاپ چىققان قۇياشقا ئوخشاشلا، ئۆلگۈچىگىمۇ مەڭگۈلۈك ھاياتلىق ئېتىقادى نۇقتىسىدىن چوقۇنغان.

ئىپتىدائىي ئۆلۈم ئېڭى ئەڭ دەسلەپكى ئىنسانلار بەدىئىي تەسەۋۋۇرنىڭ قانىتىنى يەشتى. سېھىرگەرلىك، نەزىر - چىراغ، دىن قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۆلۈم تېمىسى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى شەكلى ۋە مەزمۇنىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىپادە قىلدى. ئۆلۈم ئېڭى ئۆز نۆۋىتىدە سېھىرگەرلىككە جىن - ئالۋاستىلارنى، دىنغا ئۆلمەيدىغان روھنى، سەنئەتكە بەدىئىي تەسەۋۋۇر ئارقىلىق ھاياتنى ئىپادە قىلىش شەكلىنى ھەدىيە قىلدى.

دەرۋەقە، ئىپتىدائىي ئىنسانلار ھازىرقى زامان سەنئەتكارلىرىغا قارىغاندىمۇ، ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ ھاياتلىقتىكى ئەڭ ۋەھىمىلىك سىناقنىڭ ئازابى ۋە زىلزىلىسىنى تېخىمۇ بىۋاسىتە ھېس قىلالىغان. شۇڭا، ئۆلۈم ئۆزىنىڭ قارشى تەرىپى بولغان ھاياتلىققا ئوخشاشلا چەكسىز ئۇزاق ئۆتمۈشتىن تاكى يىراق كېلەچەككىچە يەنىلا ئەدەبىيات - سەنئەت، پەلسەپە ۋە دىننىڭ ئۆلمەس تېمىسى بولالايدۇ. چۈنكى ئۆلۈم ئىپتىدائىي سەنئەتنى مەيدانغا كەلتۈرگەن ئەڭ دەسلەپكى ۋە ئەڭ چوڭقۇر سەۋەبلەرنىڭ بىرى ئىدى.

ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ ھالاكەت سىنىقى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە شۇنى ئېنىق كۆرسەتتىكى، سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ مەڭگۈلۈكلۈكى، ھاياتنىڭ چەكلىك مەۋجۇدىيىتىدىن ھامان ھالقىپ كېتىدۇ. 1876 - يىلى ئىسپانىيىنىڭ ئارتامىلا دېگەن يېرىدىن بايقالغان 20 - 30 مىڭ يىللار ئىلگىرىكى كونا تاش قوراللار دەۋرىگە مەنسۇپ ئۆڭكۈر تام رەسىملىرىنىڭ تېپىلىشى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن - جۈملىدىن ئونتۇرا ئاسىيا ۋە تارىم ۋادىسىدىن ئارقا - ئارقىدىن بايقالغان قەدىمكى تام رەسىملەر، سەنئەتنىڭ مەڭگۈلۈك قۇدرىتىنى نامايان قىلدى. سەنئەت چەكلىك ھاياتنى چەكسىز بولغان سەنئەت ئىجادىيىتى ئىچىگە سۈرەپ كىرىپ، ئۇنى سانسىزلىغان دەۋرلەردىكى سانسىزلىغان ھالاكەت ۋە يوقىتىشلاردىن ھالقىتىپ، يىراق ئۆتمۈشنىڭ نۇرلۇق ھېزىنىگە ئايلاندۇردى. ناھايىتى ئېنىقكى، ئەگەر توپان بالاسى يۈز بەرمىگەن بولسا، شۇنچە زامانلاردىن بۇيان «نوھنىڭ كېمىسى» سەنئەت ئىجادىيىتىدىكى ئاجايىپ قىممەتكە ئىگە مۇقەددەس موتىف (ئاناتىما) مۇ بولالمىغان بولاتتى. ئوخشاشلا قەدىمكى مىسىر فىرئەۋنى ئۆلۈمنى ئالدىن ئويلىمىغان بولسا ياكى جۇڭگو پادىشاھى چىن شىخۇاڭ ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسىنى تېپىۋالغان بولسا، مىسىر پىرامىدالىرى ۋە ياكى چىن شىخۇاڭنىڭ يەر ئاستى ئوردىسىمۇ مەۋجۇت بولمىغان بولاتتى.

4

قەدىمكى ئەپسانىلەر بارغانسېرى ھازىرقى زامان كىشىلىرى ئۈچۈن بىمەنە فانتازىيە تۈيۈلمايدىغان بولدى. ئىنسانلار ئۆتمۈشتىن يىراقلاشقانسېرى ئۆتمۈشنى شۇنچە سېغىنىدىغان بولۇپ قالدى. ئەقلىيلىك كەلتۈرۈپ چىقارغان ياتلىشىش كەيپىياتى ۋە ھازىرقى دەۋرنىڭ تۇرلۇك - تۈمەن مەدەنىيەت كىسەللىكلىرى ئۇلارنىڭ كۈنسېرى مېخانىكىلىشىۋاتقان خاتىرىسىگە ئۇنتۇلغىلى ئۇزاق بولغان ئەپسانىلەرنى سالدى.

دەرۋەقە، ئەپسانىلەر بۇگۈنكى دۇنيا ئۈچۈن يەنىلا بىر سىر. ھازىرقى زامان ئىلىم - پېنى بۇ سىرنى تېخىچە تولۇقى بىلەن شەرھىيىلەپ بېرەلمىگىنى يوق. ئېھتىمال، ئەپسانىنى بىر خىل غايە، بىر خىل ئېتىقاد، بىر خىل تېۋىنىش، بىر خىل دۇنيا قاراش، بىر خىل يوشۇرۇن ئاڭ، بىر خىل تەپەككۇر شەكلى، بىر خىل ئەدەبىيات ئەندىزىسى. . . دېيىشىمۇ مۇمكىن.

شۇنى كېسىپ ئېيتىش مۇمكىنكى، ئەپسانىلەر ئىنسانلارنىڭ تارىختىن بۇرۇنقى ئىپتىدائىي ئۇلۇم ئېڭىنى ئەڭ چوڭقۇر دەرىجىدە ئىپادە قىلغان شەكىللىدۇر. «ئۇلۇكلەر مەملىكىتى» ㉞ دەپ نام ئالغان قەدىمكى مىسىردا مەيدانغا كەلگەن «ئۇلۇكلەر مەكتۇبى»، «ئەل ئېھرام تېكىستلىرى» ۋە باشقا قانچىلىغان ئەپسانە - رىۋايەتلەردە، ئۇلارنىڭ ئۇلۇمگە بولغان چوڭقۇر تەسىراتى ئەكس ئەتتۈرۈلدى. شۇڭا ئەپسانە تەتقىقاتچىلىرى: «گەرچە مىسىر ئەپسانىلىرى ئىنسانلار تەرىپىدىن تولۇقى بىلەن چۈشىنىلىپ كېتىلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن دۇنيادىكى باشقا ھەر قانداق بىر ئەلنىڭ ئەپسانە تارىخى مىسىر ئەپسانىلىرىدەك بۇنداق مۇكەممەل ساقلانغان ئەمەس» ㉟ دەپ قارىماقتا.

«ئوسىرىس» ئەپسانىسىنى قەدىمكى مىسىردىكى ئۇلۇم ئېڭىنى چوڭقۇر دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرگەن، تراگېدىيە بىلەن سۈغۈرۈلغان گۈزەل ئەپسانە دېيىشكە بولىدۇ. «ئوسىرىس» ئەسلىدە يەر ئىلاھى گېپ بىلەن ئاسمان ئىلاھى نۇتنىڭ چوڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ، ئەجدادلىرىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ، مىسىرنى گۈللەندۈرۈشكە بەل باغلايدۇ. بىراق ئۇنىڭ كىچىك ئىنىسى سېت ئۇنى ئۇلتۇرۇپ، پادىشاھلىقنى تارتىۋالماقچى بولىدۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوسىرىس ئاسياغا قىلغان يۈرۈشىدىن قايتىپ كەلگەندە، چوڭ يىغىلىش ئۆتكۈزۈلىدۇ. سېت ئۆزىنىڭ 72 نەپەر شېرىكى بىلەن بىر ھەشىمەتلىك ساندۇق ياساپ كېلىدۇ ۋە ھەممەيلەننىڭ ساندۇقنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ يېتىپ بېقىشنى، ساندۇق كىمنىڭ بوي - بەستىگە مۇۋاپىق كەلسە، شۇنىڭغا ھەدىيە قىلىدىغانلىقىنى جاكارلايدۇ. نۇۋەت ئوسىرىسقا كەلگەندە، ئۇنىڭ بوي - بەستى بىلەن ساندۇقنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ئوپئوخشاش چىقىپ قالىدۇ. ئەسلىدە بۇ ساندۇق ئوسىرىسنىڭ بوي - بەستىگە مۇۋاپىق ياسالغانىكەن. ئوسىرىس ساندۇقنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ يېتىشىغا سېت ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى ساندۇقنىڭ ئېغىزىنى چىڭ مىخلاپ، ئۇنى نىل دەريا سىغا تاشلىۋېتىدۇ. ساندۇق نىل دەريا سىدا خېلى ئاققاندىن كېيىن، قىرغاققا چىقىپ قالىدۇ. ئۇنىڭ ۋاپادار ئايالى ئۇنىڭ جەستىنى ئىزدەپ تاپىدۇ ۋە جەسەتنىڭ ۋۇجۇدىدا تېخىچە ئۇلمىگەن ھاياتلىق ئۇرۇقىدىن غايىبانە ھامىلدار بولۇپ، نىل دەريا سى ۋادىسىدا ئوغلى خورۇسنى تۇغىدۇ. خورۇس چوڭ بولغاندىن كېيىن سېت بىلەن ئۇرۇش قىلىپ بىر كۈزىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ، لېكىن ئۇ كۈرەشنى ئاخىرىغىچە داۋاملاشتۇرۇپ غەلىبە قىلىدۇ ۋە ئۇلۇپ كەتكەن ئاتىسىنى يۇنۇۋېلىپ، ئۇنى تىرىلدۈرىدۇ. لېكىن ئوسىرىس بۇ ئالەمدە قايتا ياشاشنى خالىماي، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئۇ دۇنياغا قايتىدۇ ㊱...

دېمەك، ئوسىرىسنىڭ ئۇلۇمى ۋاقىتلىق ئۇلۇم بولۇپ، ئۇنىڭ قايتا تىرىلىشى قەدىمكى مىسىرلىقلار ئۈچۈن ئېيتقاندا شەك - شۈبھىسىز ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ ئەپسانە قەدىمكى مىسىرلىقلارنىڭ مەدەنىيەت قىممەت قارىشى ۋە ھايات - ئۇلۇم ئېڭىنى چوڭقۇر ئىپادە قىلغاندى. قەدىمكى مىسىرلىقلارنىڭ قارىشىچە، ئوسىرىسنىڭ روھى پۈتكۈل تەبىئەت مەۋجۇداتلىرىغا - ئورمانلارغا، دەرەخلەرگە، يايپېشىل مايسىلارغا سىڭىپ كەتكەنىدى. ئەنە ئاشۇ تەبىئەت جىلۋىسىدە ئۇنىڭ روھى ھەر ۋاقىت ئايان بولۇپ تۇراتتى. كېيىنكى دەۋرلەردە ئوسىرىسنىڭ ئوبرازى قايتا تىرىلىشكە ۋە مەڭگۈلۈك ھاياتلىققا سىمۋول قىلىنىدىغان بولدى. ھەتتا قەدىمكى مىسىرلىقلار ئۆزلىرىنىڭ ئۇلۇپ كەتكەن فىرئەۋنلىرىنى ئوسىرىسقا ئوخشىتىدىغان بولدى. قەدىمكى «ئەل ئېھرام تېكىستلىرى» دە، ئۇلۇپ كەتكەن فىرئەۋننى «ئوسىرىس» دەپ ئاتىدى. تېخىمۇ كېيىنكى دەۋرلەردىكى مىسىر يازمىلىرىدا ھەر قانداق بىر ئۇلگۈچىنىڭ ئىسمىنىڭ ئالدىغا چوقۇم «ئوسىرىس» دېگەن نام قوشۇلۇپ يېزىلىدىغان بولدى. دېمەك، شۇنىڭدىن كۈرۈشكە بولىدۇكى، قەدىمكى مىسىرلىقلار ئوسىرىسنىڭ قايتا تىرىلىشىدەك موتىف ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئۇلۇم ئېڭىنى تراگېدىيە يۈكسەكلىكى نۇقتىسىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك گۈزەللىككە ئىگە قىلغان. بۇ ھەقتە تۈركىيە ئالىمى ئابدۇل كايىپىس مۇنداق دەيدۇ: «ئوسىرىسنىڭ ئۇلۇمى گەرچە پاجىئەلىك بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قايتا تىرىلىشى ئاجايىپ گۈزەلدۇر. ئۇنىڭ تىرىلىشى ئۇنىڭ ئۇلۇمىنى مىسلىسىز قىممەتكە ۋە يېڭى مەنىگە ئىگە قىلغان. ئۇنىڭ ئۇلۇمى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىپ چىقىپ يېڭى بىر مەنزىرە يارىتىقان. شۇڭا ئۇنىڭ مەڭگۈلۈك ھاياتلىق ئۈچۈن زۇرۇر بولغان ئۇلۇمى، ئەمەلىيەتتە مەدھىيىلەشكە ئەرزىيدىغان ئۇلۇم ئىدى» ㊲.

قەدىمكى مىسىر دۆلىتىنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، ئوسىرىس ھەققىدىكى ئەپسانىلەر نىل دەريا سى ھاۋزىسىدىن ھالقىپ چىقىپ ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقى ۋە شىمالىدىكى رايونلارغا كەڭ تارقالدى. ھەتتا يۇنان ئەپسانىلىرى «ئوسىرىس تىپى» دىن ئەندىزە ئېلىپ، ئوسىرىس بىلەن دېئونىسوسنى، ئىسىس بىلەن دېمېتىرنى ئۆزئارا يۇغۇرۇپ تاشلىدى. رىم دەۋرىگە كەلگەندە، ئاپىنىس يېرىم ئارىلىدىكى ئاۋام خەلق ئارىسىدا مۇنداق بىر گۈزەل ناخشا تارقالدى:

سانسىز قېتىم تەلپۈنەتتىم ئىزدەيتتىم،
نىسىپ بولسا ئوسىرىسنىڭ ئۇلۇمى.
شادلىنىشى پاك روھىمنىڭ - چۈنكى ئۇ
بۇ مەڭگۈلۈك ھاياتلىقنىڭ ئۆتكىلى ㊳.

دېمەك، ئوسىرىسنىڭ ئۇلۇمى ھەققىدىكى ئەپسانە، ئىنسانلارنىڭ ھاياتقا بولغان مەڭگۈلۈك ئارزۇسى سۈپىتىدە كەڭ تارقالغان ۋە ئىنسانىنىڭ تاكامۇللۇقى ئۈچۈن ئىزدىنىۋاتقان قەدىمكى كىشىلەرنىڭ ھالاكەت ئىچىدىن ھاياتلىق قىممىتىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش، ئۇلۇم تراگېدىيىسى ئىچىدىن ھاياتقا بولغان مۇھەببەتلىك چۈقاننى ئويغىتىش ئىستىكىنى نامايان قىلغان.

قەدىمكى سومېر - بابىل مەدەنىيەت چەمبىرىكى ئىچىدىمۇ ئۇلۇم ھەققىدىكى تۈرلۈك ئىزدىنىشلەر كەڭ قانات يايدى. مېسوپوتامىيە، يەنى غەربىي ئاسىيادىكى ئىككى دەريا ۋادىسى ئىنسانىيەتنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەت بۆشۈكلىرىنىڭ بىرى ئىدى. بۇ جايدا ئەڭ بالدۇر ياشىغان سومېرلار، ئاككادلار ۋە بابىلونلار ئۆزلىرىنىڭ نۇرغۇنلىغان ئىپتىدائىي ئەپسانىلىرىدە، ئۇلۇم ۋە ھالاكەتكە بولغان چوڭقۇر

تەسىراتنى ئىپادە قىلدى. دۇنيادىكى ئەڭ قەدىمكى ئېپوسلارنىڭ بىرى دەپ قارىلىۋاتقان «گىلگامىش» نىڭ دەسلەپكى شەكلىمۇ سومېرلاز دەۋرىدىلا مەيدانغا كەلگەنىدى. كېيىنچە سومېرلارغا ۋارىسلىق قىلغان بابىلونلار مەزكۇر ئېپوسنى تېخىمۇ بېيىتىپ مۇكەممەللەشتۈردى. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، «گىلگامىش» ئېپوسى قەدىمكى ئىنسانلارنىڭ ئۆلۈم ئېگىنى ئەڭ چوڭقۇر دەرىجىدە ئىپادە قىلغان، سومېر - بابىلون مەدەنىيەت پىسخىكىسى جۇغلىغان يوشۇرۇن ئاڭنى بىۋاسىتە ئەكس ئەتتۈرگەن گىگانت ئەسەر ھىسابلىنىدۇ. 1873 - يىلى ئەنگلىيە بۇيۇك بىرىتانىيە مۇزېيىنىڭ ئاددىي خىزمەتچىسى گېئورگي سمىت قەدىمكى بابىلون خارابىسىدىن قېزىۋېلىنغان لاي پۈتۈكلەردىكى مۇرەككەپ يازمىلارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئوقۇپ چىقتى. 12 پارچە لاي پۈتۈككە پۈتۈلگەن بۇ يادىكارلىقتا «گىلگامىش» ئېپوسىنىڭ ئېپتىدائي ئۇلگىسى ۋە «ئىنجىل» دىكى نوھ بىلەن توپان ھالاسىنىڭ ئانا سىيۇژىتى ساقلانغانىدى. گېئورگي سمىتنىڭ يېڭى بايقىشى ئىلىم دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. شۇنداقلا «ئاللىقاچان ئۇنتۇلۇپ كەتكەن سومېر - بابىلون مەدەنىيىتىنى ئىنسانلارغا يېڭىباشتىن قايتۇرۇپ بەردى. . » ㊴. شۇندىن باشلاپ ئىلىم ساھەسىدە توپان ئەپسانىسىنىڭ سومېر - بابىلۇنلۇقلار تەرىپىدىن يارىتىلغانلىقى، ئۇنىڭ ئەڭ دەسلەپ «گىلگامىش» ئېپوسىنىڭ ئېپتىدائي ئۇلگىسىدە خاتىرىلەنگەنلىكى ھەققىدىكى كەسكىن بەس - مۇنازىرىلەر باشلىنىپ كەتتى. «گىلگامىش» ئېپوسىنىڭ پۈتكۈل سىيۇژىت راۋاجىدا باشتىن - ئاخىر ئۇلۇم ئېگى چوڭقۇر دەرىجىدە ئىپادە قىلىنغانىدى. بولۇپمۇ ئېپوسنىڭ ئاخىرقى قىسمىدا، باش قەھرىمان گىلگامىشنىڭ دوستىنىڭ ئۇلۇمىگە ئېچىنىپ، چوڭقۇر خىياللار قاينىمىغا غەرق بولۇشى، ئۇلۇم ھەققىدە تۇنجى قېتىم كەسكىن ئويلىنىشى، مەڭگۈلۈك ھايانقا ئېرىشىش ئۈچۈن ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسىنى ئىزدەپ سەپەرگە ئاتلىنىشى، سەپەر جەريانىدا ئۇزىنىڭ باقىي دۇنيادىكى ئەجدادى ئۇتنا پىشتىمنى تېپىشى ۋە ئۇنىڭدىن توپان ھەققىدىكى ھېكايىنى ئاڭلىغانلىقى، ئاخىرىدا ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسىنى تاپقانلىقى ۋە ئۇنى يوقىتىپ قويغانلىقىدىن ئىبارەت ۋەقەلىك بايان قىلىنىدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، گىلگامىش دۇنيا يازما ئەدەبىيات تارىخىدا ئۆلۇم ھەققىدە ئەڭ كەسكىن ئويلانغان تۇنجى بەدىئي قەھرىمانىدى. شۇڭا، بەزى ئالىملار «گىلگامىش» ئېپوسىنى: «باشتىن - ئاخىر بىر ھازا قوشقى، شۇنداقلا مېسوپوتامىيىدە كۆرۈلگەن ئەڭ دەسلەپكى ئەدەبىيات ئەندىزىسى» ㊵ دەپ ئاتىدى.

ھىند - گانگ دەريا ۋادىلىرىدا ئالەمشۇمۇل مەدەنىيەت يارالقان ھىندىلاردا ھەم ئۇلۇم ھەققىدىكى رەڭگارەڭ ئەپسانىلەر مەيدانغا كەلگەنىدى. بۇددا ۋە ھىندى دىنىغا ئوخشاش ئانىلىق (ياكى ئايالىلىق) دىنىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن ھىندى تۈپرىقىدا ئۇلۇم ھەققىدىكى مۇلاھىزىلەر چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن سۇغۇرۇلۇپ، ئاجايىپ نەپىسلىككە ئېرىشكەنىدى. ھىندى كلاسسىك دەستۇرى «ئۇپانشاد» تا خاتىرىلەنگەن قانچىلىغان ئەپسانىلەردە، ناشىپكىتقا ئوخشاش ئۆز جىسمىنى يوقىتىپ، تەن كونترولىلۇقىدىن قۇتۇلۇپ، چەكسىز روھىي پارلاقلىققا ئېرىشىشنى ئىزدەيدىغان، سانسارا (ھاياتتىن ئۆلۈمگە، ئۆلۈمدىن يەنە ھايانقا ئۆتۈش) ۋە نىرۋانا (ھايات - ئۆلۈمدىن خالىي ھالەتكە ئۆتۈش) تەلىماتلىرى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن شەرقچە پىكىرلەر ئىپادە قىلىنغانىدى.

5

كۆپ ئېرالار ئالماشتى، تالاي ئەسىرلەر ئۆتۈپ كەتتى. . . رىقابەت بىلەن تەرەققىياتنى ئۆزىگە مەڭگۈلۈك ھەمراھ قىلغان ھاياتلىق تارىخى قانچىلىغان كۈن - تۈنلەرنى ئاستا - ئاستا كەينىدە قالدۇرۇپ توختاۋسىز ئالغا ئىلگىرىلىدى. گاھ ئۆرلەپ، گاھ پەسەيپ تۇرىدىغان دېڭىز دولقۇنلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ئۇزۇن ئېقىمدا نۇرغۇنلىغان مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ جۇش ئۇرۇپ تۇرغان ھاياتي كۈچى ئارقىلىق تارىخ سەھنىسىدە مۇھىم رول ئوينىدى. يەنە نۇرغۇن مىللەتلەر دەۋرلەرنىڭ شاللىشى نەتىجىسىدە بارا - بارا تارىخ سەھنىسىدىن چۈشۈپ قالدى. لېكىن تارىختا شۇ نەرسە ئاھايىتى ئېنىق بولىدىكى، قانتىق ھالاكەت سىنىقى ۋە ئۇلۇم ۋەھىمىسىگە دۇچ كەلمىگەن مىللەتلەر ھامان چۈشكۈنلەشتى. بىر پۈتۈن مىللەت سۈپىتى بىلەن ھالاكەتلىك سىناقلار ئىچىدە چۆچۈپ ئويغىنالمىغان مىللەتلەرلا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قالالىدى ۋە داۋاملىق تەرەققىي قىلالىدى. توپان ھالاسىدىن كېيىن نوھنىڭ كېمىسىدىن ئەمدىلا قۇرۇشقا باشلىغان يېڭى تۇپراققا ئېھتىيات بىلەن دەسسىگەن نوھنىڭ ئۇچ ئوغلى - ھام، سام، يافەسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى قانداق قىلىپ كېيىنكى مەدەنىيەتلىك دۇنيانى قۇرۇپ چىقالىدى؟

دەرۋەقە، پۈتكۈل دۇنيانى قاپلىغان توپان ئاستا - ئاستا بېسىقتى. تەخمىنەن توققۇز ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ھۆلچىلىك ئاخىرلىشىپ زېمىن قۇرىدى، كۆك كەپتەرنىڭ ئېغىزىغا زەيتۇن شېخى چىشلەپ ئۈچۈپ كېلىشى، ئىنسانىيەتنى مىسلىسىز ئۇلۇغ دەۋرگە باشلاپ كىردى. نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بالىياتقۇ شەكلىدىكى كېمىسىدىن توپان بالاسىنىڭ شاھىدلىرى - يەنى چۆچۈگەن، ئۇزۇل - كېسىل ئويغانغان، يېڭىچە ھاياتي كۈچكە ئېرىشكەن ۋە روھىي جەھەتتىن پارلىغان ئىنسانلار تۇغۇلدى. ئامېرىكا فولكلورشۇناسى ئالان داندىس توپان ئەپسانىسىنى ھامىلدارلىق ئەپسانىسى دەپ قارىدى ۋە ئۇنى ئىنسانلارنىڭ روھىي جەھەتتىن قايتىدىن تۇغۇلۇشى، دەپ كۆرسەتتى. ئۇ، بۇ ھەقتە توختىلىپ مۇنداق دەپ يازدى: «مۇبادا سىز نوھ ئەلەيھىسسالام رىۋايىتىنى ھامىلدارلىق ئەپسانىسى دەپ قارىسىڭىز، ئۇ ھالدا بالىياتقۇ شەكلىدىكى كېمىنى ئەرلەر ياسىغانلىقىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشىڭىز كېرەك. ئىنسانلارنىڭ ھامىلدارلىق مەزگىلىدەك ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندىلا، ئاندىن توپاننىڭ ئايىغى ئۇزۇلگەن. مانا بۇ نۇقتىمۇ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇ» ㊶. توپان بالاسىنىڭ شاھىدلىرى ئاشۇ قېتىمقى پاجىئەنىڭ غايەت زور ۋەھىمىسىنى مەڭگۈ ئۇنتۇپ كېتەلمىدى ۋە ئۇنى كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ روھىي دۇنياسىغا ئۇرۇق قىلىپ تېرىدى.

نەتىجىدە، ئاشۇ قېتىمقى مىسلىسىز ھالاكەتنىڭ زەربىسى ئىنسانلارغا غەپلەت ئۇيقۇ ئەمەس، بەلكى ئويغاق سېزىم ئاتا قىلدى. ئالەمگە مەشھۇر مىسىر، بابىلون ۋە يونان مەدەنىيىتى ئاشۇ قېتىمقى پاجىئەنىڭ زەرداپ سۈيىدىن بىخ سۈرۈپ چىقتى... شۇڭا تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە نۇرغۇنلىغان مىللەتلەردە، جۈملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغۇچى تۈركىي خەلقلىرىدە توپان ئەپسانىلىرىنىڭ قالدۇقلىرى ھېلىمۇ ساقلانماقتا.

ناھايىتى ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، ئوتتۇرا ۋە شىمالىي ئاسىيانىڭ بىپايان دالىلىرىدا ئات ئۈستىدە مەدەنىيىتى يارانغان يايلاق مىللەتلىرىنىڭ روھىي ماھىيىتى ۋە تراگېدىيە پىسخىكىسى يېقىنقى زامانلارغىچىلا دۇنيا ئىلىم ساھەسى ئۈچۈن ئېچىلمىغان بوز سۈپىتىدە قارىلىپ كەلدى. XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن باشلاپ ياۋروپا ئالىملىرىنىڭ نەزەر - گۈزىرى بۇ خىلۋەت بوزغا قانچىلىك مەركەزلەشكەنسېرى ئۇلار شۇنچىلىك ھەيرانلىقتا قالدى. چۈنكى مەركىزىي ئاسىيانىڭ پىنھان چوڭقۇرلۇقلىرىدا ئىنسانىيەتنىڭ ئېپتىدائىي بالىلىق روھىي ماھىيىتىگە ۋارىسلىق قىلغۇچى سان - ساناقسىز يوشۇرۇن ئەۋرىشكىلەر تولۇپ ياتاتتى. ئۇچقۇر ئاتلىرى ۋە ياۋايى جاسارىتىگە تايىنىپ ياۋروپا - ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنى ئۇزۇن مەزگىل پاراكەندە قىلغان بۇ يايلاق مىللەتلىرى نېمە ئۈچۈن تارىخ سەھنىسىدىن بىر - بىرلەپ چۈشۈپ قالدى؟ ئۇلارنىڭ ھەم شەرقچە ھۆل خاراكتېرىگە ھەم غەربچە كۆيۈشمە خاراكتېرىگە ياتمايدىغان يوشۇرۇن پىسخىك ماھىيىتى قانداقلارچە مەدەنىيەتلىك دۇنيا تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇپ كېتىلدى؟...

دەرۋەقە، ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى شىۋاق ھىدى گۈپۈلدەپ پۈراپ تۇرغان بۇ سىرلىق زوندا ئىلىم ساھەسى ئۈچۈن تېخى جاۋابسىز سوئاللار تولۇپ ياتاتتى. ئۇلار شەرقتىكى چوڭ دەريا ۋادىلىرىنى مەركەز قىلغان تېرىمچى مىللەتلەر بىلەن غەربتىكى شەھەر - قەلئە ۋە دېڭىز مەدەنىيىتى يارانغان ياۋروپا مىللەتلىرىدەك ئۇز تارىخىنى ئۇز مەدەنىيىتىنىڭ كونترولۇقى بىلەن تۈتۈپ تۇرالمىدى. ئۇلارنىڭ كۆچتۈڭگۈر جىسمى ۋە قاۋۇل بەستى ئېكىن ئاھالىلىرىنىڭ زىلۋا قامىتىگە كۆچلۈك مەھلىيا بولغىنىدەك، ئانا تەبىئەت يېتىلدۇرگەن چۈس ۋە قارام پىسخىك خاراكتېرىمۇ تېرىم خەلقلىرىنىڭ رەڭگارەڭ ۋە مۇرەككەپ روھىي ماھىيىتىنىڭ قاتتىق غىدىقلىشىغا ئۇچرىدى. شىمالىي ئاسىيانىڭ تارىخ سەھنىسىدە ئۇزۇن مەزگىل سەلتەنەت سۈرگەن ھونلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇزى ئاۋۇغان زېمىندا پۈت تىرەپ تۇرالماي، ئاستا - ئاستا غەربكە سۈرۈلۈپ، دونای دەرياسى ۋادىسىغا سىڭىپ كېتىشى؛ ئۇتۇكەن تاغلىرىنى مەركەز قىلىپ شىمالنى بىرلىككە كەلتۈرگەن كۆك تۈركلەرنىڭ ئۇزاق كۆچۈشلەرنى بېشىدىن كۆچۈرۈپ، ئاخىرىدا رىم مەدەنىيىتى چەمبىرىكى ئىچىدىكى ئاناتولىيىگە ماكانلىشىشى؛ ئورخۇن دەرياسى ۋادىسىدا باش كۆتۈرگەن ئۇيغۇرلارنىڭ 840 - يىلىدىن كېيىن تەڭرىتاغ ۋە تارىم بويلىرىغا كۆچۈپ كېلىشى؛ يېنىسەي دەرياسىنىڭ باش ئېقىمىدا كۆچەيگەن قىرغىزلارنىڭ نۇرغۇنلىغان ئىسىق - سوغۇقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىسىق كۆل بويىغا قايتىپ كېلىشى؛ 13 - ئەسىردىن كېيىن، ياۋروپا - ئاسىيا دالىلىرىنى تىترەتكەن موڭغۇللارنىڭ ئاستا - ئاستا تارىخ سەھنىسىدىن چۈشۈپ قېلىشى نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟... ئۇلار نېمە ئۈچۈن جەنۇبىي سىبىرىيىدىكى ئاشۇ سىرلىق زوندا پەيدا بولۇپ ۋە گۈللىنىپ، يەنەئاشۇزوندا ياۋۇتتىرەپتۇرالمايدۇ!؟

شۇنىسى ئېنىقكى، يايلاق مەدەنىيىتىگە ئىگە چەۋەندار مىللەتلەرنىڭ تېرىم ۋە شەھەر مەدەنىيىتى ئېچىگە سىڭىپ كېتىشى، ئىنسانىيەتتىنىڭ قەھرىمانلىق دەۋرىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىدىن دېرەك بېرىدى. دۇنيا قارىمۇ قارشىلىقنىڭ بىرلىكىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغىنىدەك، ئىنسانلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت توپلىرىدا ئىپادە قىلغان روھىي ماھىيىتى ۋە پىسخىك ئالاھىدىلىكلىرىمۇ قارىمۇ قارشىلىقلار ئىچىدىن بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ. يايلاق خەلقلىرىنىڭ ئۇلۇم ئېڭى ۋە ھالاكەت تۇيغۇسىغا بولغان تراگېدىيە پىسخىكىسى ئۇلارنىڭ قەھرىمانلىق روھىدا چوڭقۇر ئىپادە قىلىنغانىدى. ئوتتۇرا ئاسىيا دالىلىرىنىڭ كۆپ قىرلىق، ئۆزگىرىشچان ھاۋا كىلىماتى، ھۆل - يېغىنسىز، قۇرغاق ئىقلىمى، تىنىمسىز كۆچمەن ھايات ۋە توختاۋسىز ئۇرۇش - تالاشلار ئۇلاردا مۇتەدىل بەلباغلاردىكى تېرىم ھاياتى كەچۈرۈۋاتقان خەلقلەر بىلەن زادىلا ئوخشىمايدىغان مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈرگەنىدى. ئۇلاردىكى ئات ئۈستى مەدەنىيىتىگە خاس قىزىققان پىسخىكا ئىپادە قىلغان ئۇلۇم ئېڭى ئىنسانىيەتنىڭ قەھرىمانلىق دەۋرىگە خاس ئۇلۇم ئېڭى ئىدى. ئۇلارنىڭ پۈتكۈل ئۇرۇق - قەۋمىگە قويىدىغان تراگېدىيە ئېستېتىكىسىمۇ قەھرىمانەدەك تۇغۇلۇپ، قەھرىمانەدەك ئۇلۇش ئىدى. ئۇلار ئۈچۈن ھۆل ۋە سۈيۇقلاندۇرۇلغان ھالەتتىكى غۇۋا، تىنىمسىز، پىنھان ئازاب شەك - شۈبھىسىزكى يات پىسخىك ھالەت ئىدى. ئۇلارنىڭ ھالاكەت سىناقلىرىغا تۇنقان پوزىتسىيىسى يا قەھرىمانلارچە غالىبلىق، يا قەھرىمانلارچە ئۇلۇم ئىدى. ئۇلار دەھشەتلىك ئازاب ئوتىدا كۆيۈپ كۈل بولۇشقا رازى ئىدىكى، باش - ئايىغى چىقمايدىغان، مىسكىن، يېپىشاڭغۇ ئازابنى زىنھار خالىمايتتى. شۇڭىمۇ قەھرىمان ئالىپ ئەرتۇڭا (ئافراسياپ) نىڭ ئۇلۇمىگە قايغۇرۇپ ئېيتىلغان قەدىمكى ھازا قوشاقلىرىدىكى يۈرەكنى لەختە - لەختە قىلىدىغان ئازابلىق مىسرالار بىلەن پۈتكۈل تۈرك قەۋمىنىڭ باتۇر كۈلتېگىننىڭ ئۇلۇمىگە ئېچىنىپ، يۇز - كۆزلىرىنى تىلىپ ھازا ئاچقان دەھشەتلىك كۆرۈنۈشلەر ئۇلارنىڭ ئۇزۇنچە خاراكتېرىنى تېخىمۇ ئېچىپ بېرىدۇ. تۈركىي خەلقلەرنىڭ قەھرىمانلىق ئېپوسلىرىدىكى قەھرىمانلىنىڭ ئانا قورسىقىغا غايىبتىن ھامىلدار بولۇشى، غەيرىي نورمال ھالەتتە تۇغۇلۇشى، قانلىق ئۇرۇشلارنى ئېلىپ بېرىشى، ئەڭ ئاخىرى قەھرىمانلىق بىلەن ئۇلۇشدەك بىر قاتار قەدىمىي موتىفلار ئۇلارنىڭ مىللىي روھىدىكى تراگېدىيە پىسخىكىسىنى تولۇق يورۇتۇپ بېرىدۇ. قىرغىزلارنىڭ «مانىاس» ئېپوسىدىكى سەككىز ئەۋلاد قەھرىمانلىنىڭ پاجىئەسى، موڭغۇللارنىڭ «جاڭغىر» ئېپوسىدىكى

جاڭغىرنىڭ تراگېدىيىسى ۋە ئۇنىڭ قايتا تىرىلىشى، ھون شاھزادىسى باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئۆز ئېتىنى، سۆيۈملۈك ئايالىنى ۋە ئەڭ ئاخىرى ئاتىسى تۇمەن تەڭرىقۇتنى ئۆلتۈرۈپ تاشلاپ، خانلىق سەلتەنىتىنى تارتىۋېلىشىدەك كۆرۈنۈشلەر قانداق قىلىپ ئۇلارنىڭ تراگېدىيە ئېستېتىكىسىدىكى يۈكسەك گۈزەللىك بولۇپ قالدى؟

دەرۋەقە، ئىنسانلارنىڭ قەھرىمانلىق دەۋرى مەدەنىيەت (سىۋىلزاتسىيە) دەۋرىنىڭ تاڭ نۇرى يېتىپ كېلىشى بىلەن تەڭ ئىز - تىزسىز غايىب بولدى. مەدەنىيەت دەۋرى ئېلىپ كەلگەن ئەقلىي كامالەت ۋە پەلسەپىۋى روھ جاسارەت بىلەن شېئىرىي تۇيغۇنى مىسلىسىز دەرىجىدە سۈسلاشتۇرۇۋەتتى. ئىنسانلارنىڭ قەھرىمانلىق تۇيغۇلىرى تېرىم ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنىڭ يۈمشاق ۋە جەلپكار قوينىدا روھىيەتنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغا دەپنە قىلىۋېتىلدى. كونا قۇرۇقلۇقتا تەخمىنەن 14 ـ 15 ـ ئەسىرلەردىن كېيىن، كۆچمەنچى يايلاق قەۋملىرىنىڭ تارىخىي سەلتەنىتى ئاخىرلاشتى. ئۇلار چوڭ دەريا ۋادىلىرىدىكى تۇزلەڭلىك ئاھالىلىرىنىڭ يۈمشاق مەدەنىيىتى ۋە ئايالىق خاراكتېرىدىكى دىنلىرىنىڭ تىنىمسىز غىدىقلىشى بىلەن خۇددى ماگنىت قۇتۇبىغا ئاققان تۆمۈر ئۇۋاقلىرىدەك ئۆز خاراكتېرىدىكى ئەرلىك گېنلىرىنى مىللىي پەرقلەرنى ئېزىپ ئۇن قىلىۋېتىدىغان تېرىم مەدەنىيىتىنىڭ چوڭ تۇگمىنىگە سىڭدۈرۈۋەتتى. چۈنكى مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشىدىكى پىسخىك ھالەت ھامان ھېسسىيات جەھەتتىن قارشى جىنسلىق خاراكتېرنى تەلەپ قىلاتتى. مۇتەئەسسىپ ئەنئەنىۋى، جاھىل ئېكىن مەدەنىيىتى مۇھىتىدا پىشىپ يېتىلگەن ۋە ئۆزىدە تەمكىن خاراكتېر يېتىلدۈرگەن تېرىم مىللەتلىرىنىڭ ئالدىدا، يايلاق خەلقلىرى گويا كى بىر ياش بالا بولۇپ، ئۇنىڭ قىزىققان، ھېسسىياتقا باي ۋە قارام پىسخىك خاراكتېرى ھەرگىزمۇ ئۆزىنى قوغداشقا دال بولالمايتتى. نەتىجىدە ئۇزاق مۇددەت سۈركىلىش، غىدىقلىنىش، ئۇتۇشۇش ۋە تىنىمسىز زەرەتلىنىش جەريانىدا ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئازاب ۋە ئۆلۈم ئېڭىغا بولغان پىسخىك سەزگۈسىدە زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى.

6

مىللىتىمىز بېشىدىن كەچۈرگەن ئۇزۇن تارىخنىڭ پارلاق بىر سەھىپىسىنى قەھرىمانلىق روھى بىلەن تويۇنغان ئورخۇن دەۋرى تەشكىل قىلىدۇ. بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئورخۇن دەۋرىگە ئائىت ئېپسانە ـ رىۋايەتلەر، مەڭگۈ تاش تېكىستلىرى ۋە باشقا تارىخىي ۋەسىقىلەر ئەجدادلىرىمىز تەپەككۇرىنىڭ ئاددىي، قۇرۇق ۋە ئۆلۈك ھالەتتە ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بىراق شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، قەھرىمانلىق دەۋرىدە تۇرۇۋاتقان ئاشۇ دەۋردىكى ئەجدادلىرىمىزدا پەلسەپىۋى تەپەككۇر ۋە ئەقلىي خۇلاسە تېخى تولۇق پىشىپ يېتىلمىگەنىدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ يازما ئەدەبىياتىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرغىنى ئەرلىك خاراكتېرىدىكى ئىپتىدائىي دىن ـ شامانىزم روھىدىن قاناتلانغان ئوبرازلىق تەپەككۇر ئىدى. شۇنىسى ئېنىقكى، بىر مىللەتتە پەلسەپىۋى تەپەككۇرنىڭ پىشىپ يېتىلىشى ئۈچۈن ئۇزاق مۇددەتلىك شەھەر ـ قەلئە مەدەنىيىتى ۋە مۇقىم ئولتۇراق ھايات زۇرۇر ئىدى. شىمالىي ئاسىيا رايونىدا پەيدا بولۇپ تارىخ سەھنىسىگە كىرىپ كەلگەن يايلاق مىللەتلىرىنىڭ ياۋايى جاسارىتىگە تايىنىپ قولغا كەلتۈرگەن بىر مەھەللىك سەلتەنەتتىدىن كېيىن، ئەقلىيلىق دەۋرىگە كىرگەن ئىنسانىيەت تارىخى تەرىپىدىن شاللىۋېتىلىشى شۇ سەۋەبتىندۇر.

«كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» دىكى: «ئۈستىمىزدىكى كۆك ئاسمان بىلەن ئاستىمىزدىكى قوڭۇر تۈپراق يارىتىلغاندا، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىنسان بالىسى يارىتىلىپتۇ» ㊷ دېگەن قۇرلار ئەجدادلىرىمىز تەپەككۇرىنىڭ ئىنسان ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىرىنىڭ تەدرىجي تاكامۇللىشىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. چۈنكى دۇنيانىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن ئىنسانلارنىڭ يارىلىشى ھەققىدىكى مەسىلە تارىختىن بۇيان پەلسەپىنىڭ چىقىش نۇقتىسى بولۇپ كەلگەندى. مەڭگۈ تاشلاردىكى ئاسمان، زېمىن ۋە ئادەمنىڭ يارىلىشىدىكى بىر پۈتۈنلۈك ۋە پاراللېللىق ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىنسان قىممىتى قارىشىدىكى بىر چوڭ سەكرەش ئىدى. ئورخۇن دەۋرىدە شامانىزم بىر خىل ئەرلىك دىن سۈپىتىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەر مىللەتلىك خاراكتېرىگە كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەندى. شامانىزمنىڭ ئەقىدىسى روھ ئۆلمەيدۇ، دېگەن قاراشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئادەم بەدىنى روھ بىلەن تەندىن ئىبارەت ئىككى قىسمىدىن تەركىب تاپاتتى. روھ تەندە ۋاقىتلىق تۇراتتى. روھ بەدەندىن ئايرىلىپ چىققان ھامان تەنمۇ ئۆلەتتى. روھ قايتىپ كەلگەن ۋاقىتتا ئادەم قايتا تىرىلەتتى. شۇڭلاشقا ئالتاي تىل سىستېمىسىدىكى مىللەتلەرنىڭ قەھرىمانلىق ئېپوسلىرىدا باش قەھرىمان ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ مەلۇم قۇش ياكى ھايۋانغا بەنت قىلىۋېتىلگەن روھى قايتىپ كەلگەن ھامان، قەھرىمان قايتا تىرىلەتتى. بۇ تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا، ئۇلارنىڭ ئۆلۈم ۋە ئۇنىڭدىن ھالقىشتەك قەھرىمانلىق ئېڭىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. ئۆز دەۋرىدە ئەجدادلىرىمىز ئۆزىگە خاس ھايات ـ ئۆلۈم قارىشىغا ئىگە ئىدى. «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» دا تۇرك خانلىقىنىڭ قاغانى بىلگە قاغان ئىنىسى كۆلتېگىننىڭ ئۆلۈمىگە چەكسىز قايغۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئىنسان ئۆلۈمىگە بولغان مۇلاھىزىلىرىنى بايان قىلىدۇ: «ئىنىم كۆلتېگىن قازا تاپتى. ئۆزۈم ھەسرەت چەكتىم. كۆرەر كۆزۈم كۆرمەستەك بولدى. ئەقىل ـ ھوشۇمدىن ئاداشقاندەك بولدۇم. زامان، تەڭرى ياشايدۇ (ئۆلمەيدۇ). ئىنسان بالىسى ئۆلۈش ئۈچۈن تۇرەلگەن. شۇنداق ئويلىدىم. كۆزۈمگە ياش كەلسە ئۆزۈمنى توتۇۋالدىم، كۆڭلۈم بۇزۇلسا ئۆزۈمنى باستىم. مەن چەكسىز ھەسرەتلەندىم. . . » ㊸. دەرۋەقە، زامان چەكسىزلىككە ئىگە، ئۇ مەڭگۈ ئالغا قاراپ ماڭىدۇ. شامان ئەقىدىسىدىن قارىغاندا، تەڭرىمۇ مەڭگۈلۈك ھاياتلىققا ئىگە. چۈنكى «خاقانلارنى تەختكە چىقارغان، تۇركلەرنى زەپەر قۇچتۇرغان، پالاكەتلەردىن قورۇغان تەڭرىسى - كۆكتەڭرى» ㊹ ئىدى. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز زامان بىلەن تەڭرىنى مەڭگۈلۈك چەكسىزلىك سۈپىتىدە قارىغان. ھالبۇكى، ئىنسانىنى ئۆلۈش ئۈچۈن يارالغان، ئۆلۈم

بولغاندىلا تۇغۇلۇشمۇ بولىدۇ، ھاياتلىقنىڭ ئىزچىللىقى ئۇنىڭ ھاياتلىق بىلەن ماماتلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا مەڭگۈ دەۋر قىلىپ تۇرىدىغانلىقىدا، دەپ ھېسابلىغان.

شۇڭقار بىلەن بۇرە ئۆز دەۋرىدىكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھىي دۇنياسىغا ۋەكىللىك قىلغۇچى بۇيۇك سىمۇۋوللار ئىدى. تارىخىي خاتىرىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئاساسلىق توتېم سۈپىتىدە شۇڭقار بىلەن بۇرىگە تېۋىنغان. ھەتتا مىلادى 789 - يىلى ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن تاڭ سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا «ئۇيغۇر» دېگەن نامنى خەنزۇچە قايسى خەتلەر بىلەن يېزىش ھەققىدە بىر كېلىشىم تۈزۈلگەن، يەنى « 回纥 » (ئۇيغۇر) دىكى « 纥 » خېتىنى «شۇڭقار» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان « 鹘 » خېتىغا ئۆزگەرتكەن. نەتىجىدە «ئۇيغۇر» نامى خەنزۇچە « 回鹘 » دەپ يېزىلىدىغان بولغان ㊺. دېمەك، ئەجدادلىرىمىز شۇڭقارنى توتېم قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى ئۆز روھىي ماھىيىتىنىڭ سىمۇولى ۋە مىللىي نامىنىڭ پەخرى سۈپىتىدە قارىغان. يەنە بىر تەرەپتىن ئالغاندا، شۇڭقارنى ئىلاھلاشتۇرۇش ئۇلارنىڭ ھايات - ئۆلۈم قارىشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. چۈنكى شامان ئەقىدىسى بويىچە شۇڭقار ئىنسان روھىنى يۇدۇپ تەڭرى ماكانى بولغان ئۇستۇنكى پارلاق ئالەمدە ئەركىن پەرۋاز قىلاتتى. شۇڭا، تۇركىي خەلقلىرىنىڭ قەھرىمانلىق ئېپوسلىرىدا شۇڭقار ياكى بۇركۈت قەھرىمانىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭ ئىدى، ئۇنىڭ روھىنى ئۇستۇنكى چەكسىز كۆككە ئېلىپ چىقىپ كېتەتتى. مەسىلەن، قىرغىزلارنىڭ «مانىاس» ئېپوسىدا بۇ خىل مەنزىرە ئەينەن ئۇچرايدۇ. ئاتاقلىق تۈركولوگ بارتولد بۇ ھەقتە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «بىز ئورخۇن مەڭگۈ تاشلىرىدىن شۇنى كۆرەلەيمىزكى، تۈركىي قەۋملەرنىڭ ئىشەنچ - ئېتىقادىغا ئاساسلانغاندا، ئىنسانلارنىڭ روھى ئۆلگەندىن كېيىن قۇشقا ياكى قۇرتقا ئايلىنىپ قالاتتى. تۈركلەر ئادەم ئۆلگەندە «ئۇچتى» دەيتتى. ھەممىگە مەلۇمكى، غەربتىكى تۈركىي قەۋملەر ئۇزاق ۋاقىتلاردىن بۇيان، ھەتتا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنمۇ «ئۇ ئۇلدى» دېگەن سۆزنىڭ ئورنىغا «شۇڭقار بولدى» دېگەن ئىبارىنى قوللىنىپ كەلدى» ㊻. بۇلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، شۇڭقار ئېتىقادچىلىقى مەلۇم مەنىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئېتىبىدائىي ئۆلۈم ئېڭىنى روشەن ئىپادە قىلغان.

كۆك بۇرە - ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەڭ تىپىك توتېم ئوبيېكتى ئىدى. بۇرە توتېمىغا دائىر قەدىمكى ئەپسانە - رىۋايەتلەردە، بۇزىدىن ئىبارەت بۇ سىرلىق مەخلۇق ھالاكەت گىردابىدا قالغان مىللەتنىڭ قۇتقۇزغۇچىسى ۋە نىجادكارى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان. ھەم ۋەھشىيلىكى، ھەم جەسۇرلۇقى چىقىپ تۇرغان بۇ سىرلىق مەخلۇق قانداق قىلىپ ھالاكەت قىسمىتىگە دۇچ كەلگەن مىللىتىمىزنىڭ نىجاد يولتۇزى بولۇپ قالدى؟ دەرۋەقە، ئەپسانە - رىۋايەتلەرگە نەزەر تاشلىساق، ھەر قېتىم مىللىتىمىز ئۆلۈم ۋە ھالاكەت گىردابىغا دۇچ كەلگەن ھامان غايىبانە ھالدا كۆك بۇرە پەيدا بولاتتى. قوشنا ئەل بىلەن بولغان ئۇرۇشتا قاتتىق قىرغىنچىلىققا ئۇچراپ، بىردىنبىر ئامان قالغان ئوغۇل بالىنى قۇنقۇزۇپ قالغان ۋە ئۇنىڭ بىلەن جۇپلىشىپ ئىدىقۇت تېغىدا ئەجدادلىرىمىزنى تۇغقان ئانا بۇرە ㊼ بىزنى قانچىلىك ھاياجانغا سالىدۇ - ھە!؟ ئۇرۇشتا يېڭىلگەن، بىر پۈتۈن مىللەت سۈپىتى بىلەن ھالاك بولۇش ئالدىدا تۇرغان قەدىمكى ئۇيغۇرلارنى قاراڭغۇ ئۆڭكۈر ئارقىلىق ئەڭ ئاخىرى ئوتلار يەلپۈنۈپ تۇرغان گۈزەل ۋادىغا باشلاپ چىققان كۆك بۇرىچۇ؟ ㊽... توتېم ئەپسانىلىرىدە كۆك بۇرىنىڭ مىللىتىمىزنىڭ ھايات - ماماتلىق توقۇنۇشلىرىدا ئوينىغان رولىغا چوڭقۇر دەرىجىدە تراگېدىيە ئېڭى سىڭگەن. بۇ خىل تراگېدىيە مىللىتىمىزنىڭ ئەر مىللەتلىك دەۋرىدىكى قەھرىمانلىق تراگېدىيىسى ئىدى. ئۇلار بۇرىدەك جاسارەت بىلەن جىمى ھالاكەت ئۈستىدىن غالىب كېلىشنى ئىزدەيتتى. ئۇلارنىڭ خاراكتېرى - كۈچلۈكلەر ۋە غالىبلارنىڭ خاراكتېرى ئىدى. ئۇلاردىكى پىسخىك ئىنتىلىش ۋە ئېستېتىك تۇيغۇ دەل يۈكسەكلىك، قەھرىمانلىق ۋە جاسارەت تۇيغۇسى ئىدى. «بۇرىدىن تۇغۇلغان ئاشنا ئۇرۇغى ئۇلارنى ھالاكەت گىردابىدىن سەلتەنەت تەختىگە، زاۋاللىقتىن گۈللىنىشكە ئېلىپ چىققانىدى. بۇرىنىڭ روھى ئۇلارغا كۈچ ۋە ئەرلىك جاسارەت بەخش ئەتكەنىدى. بۇرىگە توقۇلغان مەدھىيىمۇ دەل تۇركلەرنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدىكى مىللىي خاراكتېرىنىڭ ئىككى خىل خاسلىقى - جۇخارگۇل بىلەن قىلىچقا بېغىشلانغان شەجەرە ئىدى...» ㊾.

دەرۋەقە، بۇرە تەبىئەتنىڭ ئەركە بالىسى. كەڭ يايلاق - دالىلار ئۇنىڭدا ۋەھشىيلىك، كۈچتۈڭگۈرلۈك، خىرىسمەنلىك ۋە قورقۇمسىزلىقتىن ئىبارەت ئالاھىدە غالىب خاراكتېرنى يېتىلدۈرگەن. ئۇ گويا بىر ۋەھىملىك كۆلەڭگىدەك يايلاق خەلقلىرىنىڭ چارۋىچىلىق تۇرمۇشىدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمىگەن. شۇڭا ئەجدادلىرىمىز بۇرىدىن قورقۇپ تۇرۇپ، يەنە بۇرىنىڭ چەكسىز كۈچ - قۇدرىتىگە ھەۋەس قىلغان، ۋەھىمە ئىچىدە ئۇنى ئۇلۇغلىغان، ئازاب ئىچىدە ئۇنى خۇمار قىلغان. ئۇزلىرىنىڭمۇ بۇرىدەك كۈچ - قۇۋۋەتكە، غالىبلىققا ئىگە بولۇشنى ئۈمىد قىلغان. چۈنكى بۇرە قەدىمدە شىمالدا ياشىغۇچى يايلاق خەلقلىرىنىڭ ھەربىي جەڭگىۋارلىقىنى ئەڭ يارقىن گەۋدىلەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان ئوبراز ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، كۈچ - قۇدرەتنىڭ سىمۇۋولى بولغان بۇرە شىمالدىكى ئاتلىق مىللەتلەرنىڭ جەسۇر، ئۇرۇشخۇمار، ھېچنېمىدىن يانمايدىغان خاراكتېرىگە تولىمۇ ماس كېلەتتى. خۇددى ئېستېتىكا ئالىمى بوك ئېيتقاندەك: «يۈكسەكلىك گۈزەللىكى ۋە ئۇنىڭ ئېستېتىك تۇيغۇسى ئادەتتە كۈچ - قۇدرەت، زورلۇق، ئازاب ۋە ۋەھىمە ئۇقۇملىرىنى كىشىلەر قەلبىدە ئارىلاشتۇرۇۋېتىدۇ. شۇڭا يىرتقۇچ ھايۋانلاردىن ھېس قىلىنىدىغان يۈكسەكلىك گۈزەللىكى ئۇلارنىڭ كۈچ - قۇۋۋەتىدە نامايان بولىدۇ» ㊿. قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز ئۆز ۋۇجۇدىدىكى پىسخىك ئېنېرگىيىسىنى ئاشكارىلاش ۋە ئۆزلىرىدىكى ئادەم ماھىيەتلىك كۈچىنى جۇلالاندۇرۇش ئىستىكىدە ئۇرۇنۇۋاتقاندا، بىردىنلا بۇرىدىن ئىبارەت بۇ يىرتقۇچ مەخلۇقنى بايقىغان ۋە ئۇنىڭدىن چەكسىز سۈيۈنۈپ

كەتكەن. چۈنكى ئۇلارنىڭ قىزىققان، جەسۇر خاراكتېرى ئۈچۈن بۆرىدىنمۇ مۇزاپىقراق سىمۇزول يوق ئىدى. شۇڭا، يىرتقۇچ بۆرە بىلەن ئۇلارنىڭ قىزىققان خاراكتېرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇئەييەن كېسىشمە نۇقتا بۆرە ئوبرازىنى بىر خىل يىرتقۇچلۇق ئوبيېكتىدىن گۈزەللىك ئوبيېكتىغا ئايلاندۇرغان. شۇزۇڭجېڭ ئەپەندى بۇ ھەقتە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئۇرۇشخۇمار، باتۇر ۋە جەسۇر خاراكتېرى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەردە ئوبيېكتلاشتۇرۇلـ غان. ئۇلار مەدھىيىلىگەن ھايۋانات ئوبيېكتلىرى كۆپىنچە بۆرە، شۇڭقار قاتارلىق يىرتقۇچلار ئىدى. بۆرە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى خەنزۇ مىللىتىنىڭ نەزىرىدە بىر خىل قورقۇنچلۇق ھەم رەزىل مەخلۇق ھېسابلانسىمۇ، لېكىن تۈركىي قەۋملەرنىڭ نەزىرىدە باتۇرلۇقنىڭ، ياخشىلىقنىڭ ۋە گۈزەللىكنىڭ سىمۋولى ئىدى» (51).

«ئوغۇزنامە» ئېپوسىدا كۆك يايلىلىق، كۆك تۈكلۈك ئەركەك بۆرە ئوغۇزخان قوشۇنىغا يول باشلاپ ماڭىدۇ ۋە ئۇلارنى غەلىبىدىن ـ غەلىبىگە ئېرىشتۈرىدۇ. قىرغىزلارنىڭ «ماناس» ئېپوسىدا، ماناسنىڭ ئانىسى بۆرە، ئېيىق قاتارلىق يىرتقۇچلارنىڭ يۈرىكىگە سېزىك بولۇپ، قەھرىمان ماناسنى تۇغىدۇ. كېيىن ماناس «كۆك بۆرە ماناس»، «كۆك جال ماناس» دەپ ئاتىلىدۇ. «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» دا: «تەڭرى كۈچ ـ قۇۋۋەت بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئاتام قاغاننىڭ ئەسكەرلىرى بۆرىدەك، دۈشمەنلىرى قويدەك ئىدى» (52) دېگەن قۇرلار ئۇچرايدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى مانى دىنىغا دائىر «مەدھىيە شېئىرى» دا:

كۆك بۆرىدەك سەن بىلەن بىللە يۈرەي،
قارا قۇزغۇنەك تۇپراق ئۈستىدە قالاي (53).

دېگەن مىسرالار ئۇچرىسا، يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ «قۇتادغۇبىلىگ» دە، ھەربىي قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىقى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق يازىدۇ:

سوقۇشقاندا يولۋاس يۈرەكلىك كېرەك،
تۇتۇشقاندا يىلپىز بىلەكلىك كېرەك.
توڭگۇز كەبى تەرسا، بۆرىدەك كۈچى،
ئېيىقتەك ئېتىلغاق، قوتازدەك ئۆچى(54).

دېمەك، بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز بۆرىنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتىدىن قانچىلىك سۈيۈنسە ۋە بىر خىل يۈكسەكلىك تۈيغۇسى ھېس قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن بۆرىنىڭ ئوتتەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرى، كۆكۈچ تۈكلىرى، ھەر قانداق شەپىنى ئاڭلاشقا تەييار تۇرغان قۇلاقلىرى، دەھشەتلىك ھۇۋلاشلىرى ۋە خەنجەردەك ئۆتكۈر چىشلىرىدىن شۇنچىلىك گۈزەللىك ھېس قىلغان. ئۇلار يىراق قەدىمكى زامانىنىڭ ۋەھىمىلىك تۈنلىرىدە ئۆزلىرىگە مەدەت، غەيرەت ـ شىجائەت ۋە ئىلھام بېرەلەيدىغان مەنىۋى تۈۋرۈك ياكى يىلتىز (ئەجداد) ئىزدەۋاتقاندا، ھۇۋلاپ تۇرغان بۆرە ئوبرازىدىن چەكسىز سۈيۈنۈپ كەتكەن. چۈنكى ئۇلار بۆرىنىڭ چەكسىز كۈچ ـ قۇدرىتىدىن ئۆزلىرىنىڭ چەكسىز ئىنسان ماھىيەتلىك كۈچىنى ئىپادە قىلىشقا ئۇرۇنغان. بۆرىنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئۆزلىرىنىڭ خاراكتېرىنى كۆرگەن ۋە بۆرىدىكى چەكسىز يۈكسەكلىكتىن ئۆزلىرىنىڭ كوللېكتىپ يوشۇرۇن ئېڭىدىكى چەكسىز كۈچىنى ھېس قىلغان.

نەتىجىدە بۇ خىل گۈزەللىك تەقەززاسى ۋە مەنىۋى تەسەللى ئۇلارنىڭ بۆرىنى توتېم تاللىشىغا سەۋەب بولغان. دەرۋەقە، كۆك بۆرىنىڭ ئەجدادلىرىمىزغا بەرگەن يۈكسەكلىك گۈزەللىكىمۇ دەل ئۇنىڭ ئۇلۇغۋارلىقى، باتۇرلۇقى ۋە خىرىسەنلىكى بىلەن ۋەھشىيلىكى، قورقۇنچلۇقلۇقى ۋە تەخىرسىزلىكى ئوتتۇرىسىدىكى مۇزاپىق «نۇقتا» غا مەركەزلەشكەن.

ئورخۇن دەۋرىگە خاس توتېم ئەپسانىلىرىدە ئەكس ئەتكەن ھالاكەتلىك قىسمەتلەر ۋە ئۇنىڭدىن ھالقىپ ئۆتۈشتەك ئەگرى ـ توقاي جەريانلار يىراق ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۆلۈم ئېڭىنى تولۇق ئىپادىلەپ بېرەتتى. «جۇنامە» دە خاتىرىلەنگەن بۆرە توتېمى ئەپسانىسىنى ھەقىقەتەنمۇ يېڭىباشتىن تەھلىل قىلىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ. قوشنا قەۋم تەرىپىدىن قىرغىن قىلىنغان تۈركلەردىن قانداق قىلىپ بىر پۈتى كېسىۋېتىلگەن 10 ياشلىق بالا ھايات قېپقالدى؟ دەرۋەقە، بۇ بالا غايەت زور ھالاكەتتىن كېيىنكى ھاياتلىقنىڭ تەنھا ئۇرۇقى ۋە داۋامى ئىدى. ئۇنىڭ ئانا بۆرە تەرىپىدىن قۇنقۇزۇۋېلىنىشى ۋە ئانا بۆرىنىڭ قورسىقىغا ئۇرۇغ بولۇپ تېرىلىشى ـ كەلگۈسىدىكى تولۇپ تاشقان ھاياتلىق ئېنېرگىيىسىنى قايتا جۇغلاش جەريانى ئىدى. ھالاكەت دېڭىزىنىڭ زەرداپ سۈيىدىن لەيلەپ چىققان بۇ بىر تال ھاياتلىق ئۇرۇقى ئانا بۆرىنىڭ ئىسسىق بالىياتقۇسىدا چەكسىز خاتىرجەملىككە ئېرىشكەنىدى، ئانا بۆرىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى يوشۇرۇن كۈچ ۋە تومۇرلىرىدىكى ئىسسىق قان بۇ ئاجىز تۇرەلمىنى ئاستا ـ ئاستا بخلىتىۋاتاتتى. دېگەندەك، زۇلمەتلىك پەيتلەر ئۆتۈپ كەتتى. خەۋپ ـ خەتەر يىراقلاشتى. كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ تۇرغان ئانا بۆرە لىقشىپ تۇرغان قورسىقىدىكى يېڭى تۇرەلمىنى ئېلىپ ئىدىقۇت تېغىغا يېتىپ كەلدى ۋە بالىياتقۇدەك تىنچ ئۆڭكۈرگە كىرىپ كەتتى. ئارىدىن ئۇزاق جەريان ئۆتتى. ئىدىقۇت تېغىدىكى بۇ تىنچ ئۆڭكۈر يېپىيېڭى ھاياتلىقنى تۇغدى. ئانا بۆرە ۋۇجۇدىدىن كۈچ ئالغان، ئەرلىك خاراكتېرى ئۇرغۇپ تۇرغان يېڭى ئەۋلاد ـ ئاشىنا ئۇرۇقى مەيدانغا كەلدى. يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن ئاشىنا قەبىلىسىنىڭ ئەرگىنە قون ئۆڭكۈرىدىن چىقىشى، ھالاكەتلىك توپاندىن كېيىن بالىياتقۇ شەكىللىك كېمىدىن ئەمدىلا قۇرۇشقان زېمىنغا چۈشكەن نوھنىڭ ئەۋلادلىرىغا قانچىلىك ئوخشاپ كېتىدۇ ـ ھە!؟...

مانا بۇ ھاياتلىقنىڭ ماماتلىق ئۈستىدىن قىلغان غەلىبىسى شۇنداقلا ئۇلۇم ۋە ئۇنىڭ ۋەھىمىسى ئىچىدىن چۆچۈپ ئويغانغان ئىنسان روھىنىڭ پىنھان چاقىرىقى ئىدى. تەنتەك بالىلىق دەۋرىدە تۇرۇۋاتقان بىر مىللەتنىڭ ھالاكەت سىناقلىرى ئىچىدە پىشىپ يېتىلىشى ۋە ئۆز ـ ئۆزىنى ئىختىرا قىلىشى ئىدى. ئانا بۆرە بىر خىل يۈكسەك چەكسىزلىك سۈپىتىدە ھالاكەتلىك قىسمەتكە دۇچ كەلگەن بۇ ئەر مىللەتكە يېڭى ھاياتىي كۈچ بەخش ئەتكەنىدى، شۇنداقلا بۆرە ۋۇجۇدىنىڭ چەكسىزلىكى ئىچىدىن ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىي كۈچىنىڭ چەكسىزلىكىنى ھېس قىلىشقانىدى. شۇڭا، ئۇلۇمدىن ھالقىغان ھاياتلىق بىپايان دېڭىزدەك چەكسىز ھاياتلىق ئىدى. خۇددى گېگىل

كۆرستىپ ئۆتكەندەك: «دېگىز بىزگە پايانسىزلىق ۋە چەكسىزلىك ئۇقۇمىنى بېرىدۇ. ئىنسان دېگىزنىڭ چەكسىزلىكى ئىچىدىن ئۆزىنىڭ چەكسىزلىكىنى هېس قىلغان ۋاقتىدا، ۋۇجۇدى چەكسىز كۈچ - قۇدرەتكە تولۇپ، ئاشۇ چەكلىك مەۋجۇتلارنىڭ هەممىسىدىن هالقىپ ئۆتۈپ كەتمەكچى بولىدۇ» (55).

7

تۆت ئەتراپى ئېگىز تاغلار بىلەن قورشالغان، ياۋروپا - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان تارىم ئويمانلىقى گويا بىر بالىياتقۇغا ئوخشايدۇ. شەرقچە سۈكۈنات ۋە بۇددىزم روهىدىن تويۇنغان بۇ پىنهان چوڭقۇرلۇق مىللىتىمىز خاراكتېرىنىڭ پىشىپ يېتىلىشى ۋە پەلسەپىۋى هەزىم كۈچىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىدا بەلگىلىك ئۆزگىرىشلەرنى مەيدانغا كەلتۈردى. مىلادى 840 - يىلى ئورخۇن ئۇيغۇرلىرى بىر پۈتۈن مىللەت سۈپىتى بىلەن غايەت زور هالاكەت قىسمىتىگە دۇچ كېلىپ، غەربكە كۆچۈپ كېلىشتىن ئىلگىرىلا تارىم ۋادىسىدىكى قەدىمىي يەرلىك ئەجدادلىرىمىز ئۇزاق مەزگىللىك مۇقىم ئولتۇراق هاياتنى بېشىدىن كەچۈرگەنىدى. شۇنداق بولغاچقا، تارىم ۋادىسىدىكى يەرلىك ئاهالىلەر ئۆزلىرىنىڭ شىمالىي يايلاقلاردا سەلتەنەت سۈرگەن قېرىنداشلىرىغا قارىغاندا، شەهەر هاياتىغا خاس تەمكىن پەلسەپىگە ۋە ئېكىن ئىگىلىكىگە ماسلاشقان نازۇك مەدەنىيەتكە خېلىلا تويۇنغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ رايوندا بۇددىزم ئاللىقاچان مىڭ يىلغا يېقىن تارىخقا ئىگە بولۇپ قالغانىدى. غەربتە گۈللەنگەن «خرىستىيان دىنىنىڭ ئەكسىچە، بۇددىزم شەرق جەمئىيىتىنىڭ دىنىي ئەندىزىسى سۈپىتىدە، ماهىيەت جەهەتتىن تىپىك ئانىلىق دىن ئىدى» (56). شۇ سەۋەبتىن ئۇزاق ئەسىرلەر مابەينىدە ئانىلىق دىن - بۇددىزم يېتىلدۈرگەن ئايالىلىق خاراكتېر بۇ رايوندا ئەر مىللەتكە خاس كۈچتۈڭگۈر مەدەنىيەتنىڭ يەرلىشىشىنى تەقەززا قىلاتتى.

دەرۋەقە، ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ، ئۆلۈم ۋەهىمىسىنى يەتكۈچە هېس قىلغان ئورخۇن ئۇيغۇرلىرى ئۆزلىرىنىڭ قان - ياشلىق سەپىردە تارىم ۋادىسىنىڭ ئانىلىق يىللىقلىقى تەرىپىدىن جەلپ قىلىندى. چۈنكى ئەرلىك خاراكتېرگە ئىگە بۇ يايلاق مىللىتى ئۇزاق مەزگىللىك ئات ئۈستى هاياتى داۋامىدا ئايالىلىق نازاكەتكە تولىمۇ موهتاج ئىدى. شۇڭا 840 - يىلىدىن كېيىنكى تارىم ۋادىسىدا يۈز بەرگەن بۇ بۇيۇك ئۇچرىشىش ئۇيغۇرلار تارىخىدىكى مىسلسىز كۆرۈلمىگەن ۋەقە بولدى. بۇ قېتىمقى ئۇچرىشىش تارىم ۋادىسىدا مەدەنىيەتنىڭ بىر مەهەللىك جۇش ئۇرۇپ گۈللىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. چۈنكى بۇ ئەرلىك دىن بىلەن ئايالىلىق دىنىنىڭ، ياۋايى جەسۇرلۇق بىلەن خۇش خۇي تەمكىنلىكنىڭ، شۇڭاق هىدى بىلەن بازار كۈيىنىڭ، ساددا شېئىرىيەت بىلەن سوغۇققان پەلسەپىنىڭ، شۇنداقلا جاسارەت بىلەن نازاكەتنىڭ، هېسسىيات بىلەن ئەقىلنىڭ ئۆزئارا ئۇچرىشىشى ئىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە مىللىتىمىز خاراكتېر جەهەتتىن غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى ياسىدى. ياپلاق دەۋرىدىكى قىزىققان، تۇراقسىز روهىي كەيپىياتى بۇددا دىنى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ سىستېمىلىق نەزەريىۋى تەسىرى ۋە سەۋرچان پوزىتسىيىسى نەتىجىسىدە تەدرىجىي تەمكىنلەشتى. ئۇلارنىڭ ئېستېتىك تۇيغۇ ۋە گۈزەللىك تەلەپلىرىمۇ قوپاللىقتىن نەپىسلىككە، قاتتىقلىقتىن يۇمشاقلىققا، كەسكىن ئەمەلىيەتچانلىقتىن خىيالىي رومانتىكىغا مايىللاشتى. قۇرۇقلۇقتىكى «يىپەك يولى» نىڭ ئالتۇن دەۋرى يېتىپ كېلىشى بىلەن تارىم ۋادىسىدىكى شەهەر - قىشلاق مەدەنىيىتىنىڭ ئېستېتىك نەپىسلىكى تېخىمۇ روشەنلەشكەنىدى. بۇ هال مىللىتىمىزنىڭ يايلاق دەۋرىدىكى بېكىك خاراكتېرىدە كەسكىن ئۆزگىرىش ياساپ، سودا مەدەنىيىتىگە خاس يۇمۇرلۇق پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈردى. دەرۋەقە، موڭغۇلىيە ئېگىزلىكلىرىدىكى جاسارەت بىلەن تولغان تاش بالبال سەنئىتىدە ئىپادە قىلىنغان ئاتلىقلار پىسخىكىسى ۋە ئۇلارنىڭ كۈچلۈكلەر ئېستېتىكىسى قانداق قىلىپ تارىم ۋادىسىدىكى نەپىس قول هۈنەرۋەنچىلىك سەنئىتىنى كۆزىگە سىغدۇرالىدى؟ مىڭ ئۆي ۋە تاش كېمىرلەردىكى غايىۋى رومانتىكىغا باي بۇددىزم سەنئىتى ئىپادە قىلغان پىسخىك نەپىسلىك، ئايالىلىق نازاكەت ۋە پىنهان رەڭدارلىق قانداقلارچە شۇ دەۋر مىللىتىمىزنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتىدىكى پىسخىك ئېقىمغا ئايلىنىپ قالدى؟

مانا بۇ بۇيۇك قوشۇلۇشتىن كېيىنكى مىللىتىمىز مەدەنىيەت پىسخىكىسىدا يۈز بەرگەن كەسكىن بۇرۇلۇش ئىدى. شۇنداقلا مىللىتىمىز ئېستېتىكىسىنىڭ كۈنسايىن نەپىسلىشىشى، پەلسەپىۋى تەپەككۇرىنىڭ تەدرىجىي ئابستراكتلىشىشى ئىدى. بۇ خىل سەكرەش، يەنى ئوبرازلىق تەپەككۇردىن ئابستراكت تەپەككۇرغا تەرەققىي قىلىش جەريانىدا ئۇلۇم ئېگى ۋە بۇ هەقتىكى مۇلاهىزىلەر شۇ دەۋر پەلسەپىسىنىڭ مۇهىم تېمىلىرىدىن بىرىگە ئايلاندى.

قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى (1350 - 870) دەۋرىدىكى بۇددىزم ئەقىدىسى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئەدەبىي - پەلسەپىۋى يادىكارلىقلار، بۇددىزم شېئىرىيىتى ۋە تەرجىمە ئەسەرلىرىدە ئۇلۇم تېمىسىغا دائىر چوڭقۇر مەسىلىلەر نۇقتىلىق يورۇتۇلدى. ياۋروپالىق سەيياهلار تەرىپىدىن تۇرپان رايونىدىن قېزىۋېلىنغان بىر قىسىم يازما يادىكارلىقلاردا قويۇق مانى دىنى ئەقىدىسى ئىپادە قىلىنغانىدى. چۈنكى ئۇز دەۋرىدە قوچۇ ۋادىسىدا بۇددىزم ئەقىدىسى ئاساسىي ئورۇندا تۇرغاندىن سىرت، يەنە مانى دىنىنىڭ تەسىرىمۇ خېلىلا چوڭقۇر ئىدى. مانى دىنىنىڭ قارىشىچە، دۇنيا ئىككى ئالەم - يورۇقلۇق ۋە قاراڭغۇلۇق بىلەن ئۇچ زامان - ئۆتمۈش، هازىر ۋە كەلگۈسى ئوتتۇرىسىدا تىنىمسىز دەۋر قىلىپ تۇراتتى. ئىنساننىڭ تېنى بىلەن روهى ئىككى خىل ئالەمگە مەنسۇپ بولۇپ، تەن هامان دۇنيا مەئىشەتلىرى ۋە راهەت - پاراغەتكە مايىل كېلەتتى. شۇڭا، تەندىن ئىبارەت بۇ قاراڭغۇلۇق ئالىمىنى روه پارلاقلىقى بىلەن يورۇتۇپ تۇرمىسا، ئىنسان زۇلمەت پاتقىقىغا پېتىپ قالاتتى. روه نۇر ئېلىمېنتلىرىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، تەن ئۇلۇشى بىلەن ئۇ كونترولۇقتىن قوتۇلۇپ، تەبىئىي يوسۇندا چەكسىز

يورۇقلۇق ئالىمگە سىغىپ كېتەتتى. شۇڭا ئۇلۇم - شۇبھىسىزكى چەكسىز يورۇقلۇق ئالىمگە ئۆتىدىغان زۇرۇر كۆۋرۈك ئىدى. ھەزرىتى مانى (277 ـ 216) نىڭ ئۆز دەۋرىدە 26 كۈنلۈك سوتتىن كېيىن كرىست تاختىسىغا مىخلىنىپ ئۆلتۈرۈلۈشى، مانى مۇرىتلىرى ئۈچۈن چەكسىز پارلاق روھىي ئالەم يارانقاندى. شۇنداق بولغاچقا، ماننىڭ جىسمانىي ئازابى، ئەمەلىيەتتە روھتىن ئىبارەت يورۇقلۇق ئالىمىنىڭ چاقنىشى ۋە پارلىشى ئىدى. قۇچۇ خانلىقى دەۋرىگە مەنسۇپ ئۆلۈم تەسۋىرى بېرىلگەن مانى دىنىغا دائىر شېئىرلاردا بۇ نۇقتا روشەن يورۇتۇلغانىدى. بولۇپمۇ «مانىغا مەدھىيە» نامىلىق شېئىردا ھەزرىتى ماننىڭ ئۆلۈمىنى مەدھىيىلەيدۇ ۋە ئىنسانىنىڭ ئۆلۈم ئارقىلىق يەتكەن يورۇقلۇق ئالىمى ئىچىدىن قايتىدىن تۇغۇلۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ:

(ئىنسانلار) دائىم دېگۈدەك،
قايتىدىن دۇنياغا كېلىدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ.
ئۇلار تۇپراق ئىچىگە كىرگىنىدە،
(ھېچنېمىنى) بىلمەيدۇ ۋە سەزمەيدۇ.
. . . . . .
بىز سىزگە ـ ئالىي ئىلاھىمىزغا،
باش ئۇرۇپ سەجدە قىلىمىز.
بۇ ئالەمدىكى بارلىق جانلىقلار،
قايتىدىن نىرۋانادا تۇغۇلىدۇ (57).

مانى دىنىغا دائىر يەنە بىر پارچە ئۆلۈم تەسۋىرى بېرىلگەن شېئىردا مۇنداق مىسرالار ئۇچرايدۇ:

ئېسىل، بىلىملىك ئىنسانلار تىرىلىدۇ،
تەڭرىنىڭ سۆزلىرىنى تىڭشايدۇ.
تۆت ئىلىگ تەڭرىگە تېۋىنىدۇ،
تۆت بۇيۇك ئازابتىن قۇتۇلىدۇ.
. . . . . .
ھەر ئىنسانىنىڭ ئۆلمىكى بار،
قاراڭغۇ جەھەننەمگە چۈشمىكى بار.
. . . . . .
تۇمەنمىڭ يەك جىنلار كېلىپ تۇرۇر،
تۇمانلىق شەيتانىنىڭ ئىشىنى كۆرۈر.
قاراڭغۇ كېچىدەك ئۇستىنى بېسىپ تۇرۇر،
قورقۇنچ ئىچىگە چۈشۈپ تۇرۇر.
كۆكسىنى لەختە ـ لەختە قىلىپ تۇرۇر،
بۇرنىدىن بوز بۇلۇت ئۇنۇپ تۇرۇر.
بوغۇزىدىن قارا تۇمان چىقىپ تۇرۇر (58).
. . . . . .

دېمەك، يۇقىرىقى شېئىردا، مانى دىنىنىڭ بۇيۇك تەڭرىسى ۋە ئۇنىڭ ئەلچىسى ماننىغا چىن دىلىدىن تېۋىنغانلارنىڭ ئۆلگەندىن كېيىن مەڭگۈلۈك يورۇق ئالەمگە كىرەلەيدىغانلىقى، ماننى ئىنكار قىلغانلارنىڭ ئۆلۈم دەقىقىسىدە دەھشەتلىك قورقۇنچقا چۈشۈپ، قاراڭغۇلۇق ئالىمىنىڭ تۇرلۇك رىيازەتلىرىگە دۇچ كېلىدىغانلىقى، روھى دەھشەتلىك ئازاب ئىچىدە قاراڭغۇ تەنىنىڭ قەپىسىدىن قۇتۇلۇپ چىقالماي لەختە ـ لەختە بولىدىغانلىقىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەسۋىرلەيدۇ.

قۇچۇ دەۋرىدە مىللىتىمىز ئۆلۈم ئېڭىنىڭ ئاساسلىق ئىدىيىۋى ھالەتلىرى يەنىلا بۇددىزم ئەقىدىلىرىدە ئىپادىلەنگەنىدى. ئۆلۈپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان ئاچ يولۇاسنى قۇنقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن ئۆز تېنىنى تۇتۇپ بېرىپ روھىنى پاكلىغان ماخاستۇى تېكىنىنىڭ ئوبرازى قانداقلارچە مىللىتىمىز تراگېدىيە ئېستېتىكىسىدىكى گۈزەل سىماغا ئايلىنىپ قالدى؟ مانا بۇ مىڭ نەچچە يۈز يىللىق بۇددىزم ئەقىدىسى داۋامىدا، ئايالىلىق دىنىنىڭ ئىتائەتمەنلىكىگە، سەۋر ـ تاقىتىگە ۋە ئەقىلدىن خالىي ھېس ـ تۇيغۇلىرىغا تويۇنغان، شەرقچە سۈكۈت ۋە رايىشلىق بىلەن سۈغۇرۇلغان مىللىتىمىز پىسخىكىسىنىڭ ئېستېتىك ھەزمى ئىدى.

قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان «ئالتۇن يارۇغ» نامىلىق بۇ ئەسەر قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا، خەنزۇ تىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەر بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە قۇچۇ دەۋرىدىكى ئۇيغۇر بۇددىزم ئىدىيىسى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن ئۆزلەشتۈرمە ئەسەر ئىدى، شۇڭا بۇ ئەسەرنى قۇچۇ دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئۆلۈم ئېڭىنىڭ يارقىن ئىپادىسى دېيىش مۇمكىن. ئەسەردە ماخارادى ئاتلىق ئىلىك خاننىڭ ئۇچ ئوغلى بولۇپ، بۇ ئۇچەيلەن بىر قېتىم ئەتراپىدىكى تاغ - ئورمانلىققا سەيلىگە چىقىدۇ. ئۇلار بىر قومۇشلۇققا كەلگەندە يېڭىلا كۆچۈكلەپ ئاچلىقتىن ئۆلەي دەپ قالغان بىر ئانا يولۇاسنى كۆرۈپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كەنجى تېكىن ماخاستۇى قىلچە ئىككىلەنمەستىن، ئۆزىنى ئاچ يولۇاسنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بېرىدۇ ۋە ئۆز جېنىنىڭ بەدىلىگە ئاچ يولۇاسنى قۇنقۇزۇپ قالىدۇ. ماخاستۇى تېكىن ئۆلۈم ئالدىدا مۇنداق ئويلايدۇ: «. . . ئەمدى ئۆز تېنىمدىن - جېنىمدىن كېچىدىغان پەيت كەلدى. نېمە ئۈچۈن دېگەندە مەن ئەزەلدىن سېسىق، قان - يىرىڭلىق، خۇشاللىقى يوق، قەدىرسىز، يىرگىنىشلىك تېنىمگە ئىشەندىم. . . تەن - مەڭگۈلۈك مۇستەھكەم نەرسە ئەمەس. ئۆزىگە نىسبەتەن ئۇ پايدىسىز ھەم قورقۇنچلۇقتۇر. (كىشىنى) سەسكەندۈرىدىغان مەينەتلىكى بىلەن تۇتسا، (ئۇنىڭ) مەينەتلىكى قىغ دۆۋىسىدەكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمدى مەن بۇ تېنىمنى ئىشلىتىپ، ھەيران قالارلىق ئۇلۇغ ئىش قىلاي، سانسارالىق دېڭىزى ئىچىدە سال ـ كېمە بولاي. تۇغۇلۇش ـ ئۆلۈشنىڭ ئازابلىق قاينىمىدىن تاشقىرىغا تارتىپ چىقراي. . . ئەگەر مەن بۇ تېنىمدىن ژاز كەچسەم، سان ـ ساناقسىز گۈناھلارنى، يارىنى، بەزنى، قان - يىرىڭنى، كېسەل ـ ئاغرىقلارنى، قورقۇنچ ـ ئەيمىنىشلەرنى پۈتۈنلەي تاشلاپ پاكىزلانغان بولىمەن. . . » (59). مانا بۇ بۇددىزم روھىدىن سۈغۇرۇلغان شەرقچە ئۆلۈم ئېڭى، شۇنداقلا بۇددا دىنىدىكى سانسارا (ھاياتتىن ئۆلۈمگە، ئۆلۈمدىن قايتا ھاياتلىققا ئۆتۈش ياكى ئايلىنىش) ۋە نىرۋانا (ھايات ـ ماماتتىن خالىي بولغان مەڭگۈلۈك ھالەت) نەزەريىلىرىنىڭ يارقىن ئىپادىسى ئىدى. ماخاستۇى تېكىن ئاچ يولۇاسقا ئۆزىنى تاشلاپ بېرىش ئالدىدىكى ئاشۇ قىسقىغىنە دەقىقىلەردە، ئۇ ئۆز تېنىنىڭ قەپىسىدىن قۇتۇلۇپ، سانسارالىق قاينىمى ئىچىدە پەرۋاز قىلىدۇ ۋە

ئەڭ ئاخىرى پاكلانغان ھالىتى بىلەن نىرۋانا ئالىمىگە كىرىپ كېتىدۇ. . .

بۇددىزم ئەقىسىدىن قارىغاندا، ئىنساننىڭ تەندىن ژاز كېچىپ، ئۆز روھىنى كېيىنكى «شادلىق دۇنياسى» غا ئېلىپ كېتىشى ۋە ئۇ يەردە ئەبەدىيلىك پارلاقلىققا ئېرىشىشى - «پاكلىنىش» (Sukhvati) دەپ ئاتىلاتتى. بۇددا مۇرىتلىرى ئۆچۈن ئۇ ئازابتىن، رىيازەتلەردىن خالىي غايىۋى دۇنيا ئىدى. بۇ غايىۋى دۇنيادا زامان چەكسىزلىككە، ماكان پايانسىزلىققا ئىگە ئىدى. شۇڭا، بۇددىزم تەشەببۇس قىلىۋاتقان بۇ پارلاق دۇنيا، ئەمەلىيەتتە ھازىرقى رېئال، ئازابلىق دۇنيانىڭ قارىمۇ قارشى قىرغىقى ئىدى. ئۆلۈم ھەرگىزمۇ ئەڭ ئاخىرقى تاماملىنىش بولماستىن، بەلكى ئازاب - ئوقۇبەتكە تولغان چەكلىك ھاياتتىن پارلاۋاتقان چەكسىز ھاياتقا ئۆتىدىغان مۇقەررەر يول ئىدى. شۇنداق بولغاچقا، ئىنسان تەننىڭ ھالاكىتى ئارقىلىق روھنى چەكسىزلىككە پەرۋاز قىلدۇرالايتتى ۋە ھەقىقىي مەندىكى ئۆز - ئۆزىنى تونۇشقا ئېرىشەلەيتتى. تەننىڭ كونترولۇلۇقىدىن ھالقىيالىغان ئادەملا ھەقىقىي يوسۇندا «نىرۋانا» ھالىتىگە كىرەلەيتتى ۋە كېيىنكى چەكسىز گۈزەل، مەڭگۈلۈك ھاياتلىقنىڭ شەرتىنى ئادا قىلالايتتى. «ئالتۇن يارۇغ» دىكى ماخاستۇى تېكىن ئۆز تېنى ۋە جېنىنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق تىنلىق (جانلىق) لارنى قۇتۇلدۇرۇشتەك پىداكارانە ھەرىكىتى بىلەن «ئاسماندىن تەڭرىنىڭ ئىپارىدەك خۇش بۇي گۈل - چېچەكلىرى يېغىۋاتقان، ئورمانلىقنىڭ ئىچى گۈل - چېچەكلەر بىلەن تولغان. . .» ⑥⓪ پارلاق ھالەتكەئېرىشكەنىدى.

دېمەك، مىللىتىمىز روھىيىتىنىڭ مىڭ يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىت مابەينىدە بۇددا ئەقىدىلىرى بىلەن سۇغۇرۇلۇشى نەتىجىسىدە، ئۇلارنىڭ ھايات - ئۆلۈم قاراشلىرىدا زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەنىدى. گەرچە تارىم ۋادىسىدىكى بۇددىزم تۈسىنى ئالغان شەھەر - قەلئە ۋە تېرىم مەدەنىيىتى ئۇلارنىڭ تەپەككۇرىغا تەدرىجىي ھالدا ئەقلىيلىك، پەلسەپۋىلىكنىڭ ئۇرۇقىنى چاچقان بولسىمۇ، لېكىن بۇددىزم ۋە ئۇنىڭ شەرقتىكى بۇ چوقۇنغۇچىلىرى يەنىلا تىپىك ھېسسىيات مىللىتى ئىدى. بۇ ھال شەك - شۇبھىسىزكى، مىللىتىمىزنىڭ ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى روھىي ماھىيىتىگىمۇ تەسىر كۆرسەتمەي قالمىدى.

8

X ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن، تارىم ۋادىسىدا گۈللىنىش باسقۇچىغا كىرگەن مىللىتىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقادىدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان، مىللىتىمىز روھىي ماھىيىتىنى سۇغۇرۇپ كەلگەن بۇددىزم ئەقىدىسى ھاياتي كۈچى تولۇپ تاشقان يېپىيېڭى بىر دىننىڭ خىرىسىغا دۇچ كەلگەنىدى.

X ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى بىر نۇرلۇق سەھەردە ئاتۇش دىيارىدىكى بىر غاردا تۇنجى ئەزان ئاۋازى ياڭىرىغاندىن تارتىپ X V I - X V ئەسىرلەرگە كەلگۈچە، ئۇيغۇرلار بىر پۈتۈن مىللەت سۈپىتى بىلەن ئاساسەن ئىسلاملاشتى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە كۆچمەن يايلاق مەدەنىيىتى، شەرق ئۇسلۇبىدىكى بۇددىزم مەدەنىيىتى ۋە ئەرەب - ئىسلام مەدەنىيىتى ئۆزئارا ئۇچرىشىپ مەدەنىيەتتىكى يۈكسىلىشنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. شۇنىسى ئېنىقكى، ئىسلامىيەت ئېتىقادى مىللىتىمىزنىڭ خاراكتېر قۇرۇلمىسى ۋە مەدەنىيەت پىسخىكىسىدا ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان تەركىبلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەنىدى.

دەرھەقىقەت، ئىسلام دىنى ئەسلى مەنىسىدىن ئېيتقاندا، بىر خىل ئەقلىي دىن ئىدى. ئۇنىڭ بارلىق تەشەببۇسلىرى ۋە نەزەريىۋى ئاساسىمۇ ئىنسان ئەقلى كۆتۈرەلەيدىغان مۇۋاپىق نۇقتىغا مەركەزلەشكەنىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنى بىلەن دەسلەپ ئۇچراشقان مەزگىللەردە ئىسلام پەلسەپىسى ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتى ئىچىدە قالغان خرىستىيان چېركاۋ پەلسەپىسىنىڭ ئەكسىچە مىسلىسىز گۈللىنىش باسقۇچىغا كىرگەنىدى. پۈتكۈل شەرق مۇسۇلمان دۇنياسى شەرق ئويغىنىش دەۋرىنىڭ تاڭ نۇرىغا چۆمۈلگەنىدى. X - I X ئەسىرلەردە تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) پەلسەپىسى ئىسلام پەلسەپىسى ئىچىدىكى ئاساسلىق پەلسەپىۋى ئېقىم سۈپىتىدەئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىغانىدى.

مانا مۇشۇنداق تارىخىي شارائىت ئاستىدا، مىللىتىمىز روھىي ماھىيىتىنىڭ يايلاق دەۋرىدىن قېيىقالغان قىزىققان جاسارىتى بىلەن بۇددىزم بەخش ئەتكەن پىنھان نازاكىتىگە ئىسلام ئەقىدىسىنىڭ سوغۇققان پەلسەپىسى ۋە ئەقلىي روھى يېڭىچە رەڭ بەردى. نەتىجىدە X I ئەسىردىكى قاراخانىيلار خاندانلىقىدا ئۇيغۇر ئىسلام پەلسەپىۋى تەپەككۇرىنىڭ رەسمىي قانىتى يېشىلدى. «قۇتادغۇبىلىك» مانا مۇشۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر پەلسەپىسىنىڭ يۈكسەك چوققىسى ئىدى. شۇنىمۇ كۆرسىتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، «قۇتادغۇبىلىك» بىر پەلسەپىۋى ئەسەر بولۇش سۈپىتى بىلەن نوقۇل ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭلا مەھسۇلى ئەمەس ئىدى. چۈنكى بىر مىللەتنە مۇشۇنداق بىر پەلسەپىۋى گىگانت ئەسەرنىڭ ۋە سىستېمىلىق ئابستراكت تەپەككۇرنىڭ مەيدانغا چىقىشى ئۈچۈن ئۇزاق مۇددەتلىك شەھەر - قەلئە مەدەنىيىتى زۆرۈر ئىدى. شۇڭا «قۇتادغۇبىلىك» يېڭىدىن ئايىغى چىقىپ تايتاڭلاپ مېڭىۋاتقان بىر مەدەنىيەتنىڭ ئەمەس، بەلكى قەدىمىي ۋە يۈكسەك بىر مىللىي مەدەنىيەتنىڭ بىۋاستە مەھسۇلى» ⑥① دۇر.

بىز مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن «قۇتادغۇبىلىك» تە ئەكس ئەتكەن ئۇلۇم ئېڭى ۋە بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەرگىلا ياندىشىپ ئۆتەمەكچىمىز. ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن تۆت پېرسوناژ ئىچىدە ئۇدغۇرمىش ھەممىدىن مۇرەككەپ بىر شەخس. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىنسان ئۇلۇمى ھەققىدىكى مۇلاھىزىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۇدغۇرمىشنىڭ بايانىدىن بېرىلىدۇ. ئۇ يېتىلگەن ئالىم ۋە پەيلاسوپ بولسىمۇ، لېكىن خىلۋەت جايىدىكى تاغ ئۆڭكۈرىدە ئىستىقامەت قىلىدۇ ۋە زاھىدلىق تۇرمۇش كەچۈرىدۇ. شۇنىسى ئېنىقكى، زاھىدلىق - تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) ئېقىمىنىڭ دەسلەپكى شەكلى ۋە ئىپادىسى بولۇپ، ئۇنىڭ تەدرىجىي پىشىپ يېتىلىشكە باشلاۋاتقان ئىدىيىۋى ئاساسى ئۆز دەۋرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا قەۋملىرىگە تەسىر كۆرسەتمەي قالمىغانىدى.

چۈنكى قاراخانىيلار دۆلتى ئىسلاملىشىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا سوپىلىق يولىغا ماڭغان تەقۋادار زاھىدلار تەسەۋۋۇپنى تارقىتىش مەقسىتى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋادىلىرىدىكى تۈركىي قەۋملەر يۇرتلىرىغا كېلىشكە باشلىغانىدى. خۇددى تۈركىيە ئالىمى فۇئاد كۆپرۈلۈ ئېيتقاندەك: «بىزنىڭ مۇلاھىزىلىرىمىزگە قارىغاندا، ئەھمەد يەسەۋىي ئوتتۇرىغا چىققان ۋاقىتتا، تۈركىي خەلقلەر يۇرتلىرى خېلى ئۇزۇن ۋاقىتتىن بېرى، جۇملىدىن مىلادى X I ئەسىردىن تارتىپ تەسەۋۋۇپ پىكىرلىرى بىلەن تونۇشقان. مۇتەسەۋۋۇپلار ھايانىغا دائىر رىۋايەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ كارامەتلىرى يالغۇز شەھەرلەرگىلا ئەمەس، كۆچمەن تۈركلەر ئارىسىغىمۇ ئازدۇر - كۆپتۇر تارقالغاندى» (62). شۇنىڭدىن قارىغاندا، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەركىزى بولغان ئوردۇكەنت - قەشقەرگىمۇ X I ئەسىرلەرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپلا تەسەۋۋۇپ ئىدىيىلىرى كىرىشكە باشلىغان. ئۆز دەۋرىنىڭ سەزگۈر ئالىمى بولغان يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» تە دەسلەپكى تەسەۋۋۇپ قاراشلىرىنى قانائەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئۇدغۇرمىش ئوبرازىدا ئەكس ئەتتۈرگەندى.

يەنىمۇ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، تەسەۋۋۇپ ياكى سوپىزم ئاتالغۇسىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدىكى قاراشلار ئىچىدە ئەڭ مۇھىم ئورۇندا تۇرغىنى ئەرەب تىلىدىكى «قوي يۈگى» مەنىسىدىكى «سۇف» سۆزى ئىدى. سوپىلار ئادەتتە قوي يۈگىدىن قىلىنغان قوپال - كۆرۈمسىز تون كىيىپ يۈرگىنى ئۈچۈن «سوپى» («قوي يۈگىدىن تون كىيگۈچى») دەپ ئاتالغان. بۇ ھال سوپىلارنىڭ ئەڭ ئاددىي بەلگىسى ئىدى. «قۇتادغۇبىلىك» تە ئۇدغۇرمىش مانا مۇشۇنداق «قوي يۈگىدىن تون كىيگۈچى» كىشى سۈپىتىدە مەيدانغا چىقىدۇ:

4765. تونۇم قوي يۈگى، غىزا ئارپا ئاش،
تولۇق بولدى دۇنيا ماڭا ئەي قاياش.
4767. نېسىۋەم تېپىپمەن جاھاندىن ئۇنى،
يېيىشكە كېپەك، تونغا قوي يۈگى.
4768. كېپەك كۆپ لەززەتلىك شېكەردىن ماڭا،
بۇ ئاق تون باسار يىپەك ئورىننى.

دېمەك، رېئال دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرىدىن ۋاز كېچىپ، زاھىدلىق يولىغا كىرگەن ئۇدغۇرمىشنىڭ يۇقىرىقى تۈرمۇش ھالىتى بىزگە تەبىئىي ھالدا تەسەۋۋۇپنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى زاھىد سوپىلارنىڭ كۆرۈنۈشىنى ئەسلىتىدۇ. چۈنكى تەسەۋۋۇپ ئەڭ دەسلەپ رېئال دۇنيانىڭ ئىجتىمائىي قاششاقلىقلىرىدىن بىزار بولغان تەقۋادار كىشىلەرنىڭ زاھىدلىق يولىغا مېڭىشىدىن باشلانغاندى. شۇ سەۋەبتىن تەسەۋۋۇپتا ھاۋائى نەپس ۋە دۇنيا مەئىشەتلىرىگە قاتتىق چەك قويۇلاتتى. ھەقىقىي تونۇش، روھىي كامالەتكە يېتىش ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن نەپسىنى ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىش زۆرۈر ئىدى. «قۇتادغۇبىلىك» تىكى ئۇدغۇرمىش دەل بۇ دۇنيانى ئۆتكۈنچى بېكەت، دۇنيا مەئىشەتلىرىنى ئادەمنى ئېزىقتۇرىدىغان ئالۋۇن دەپ قارايدىغان تەقۋادار زاھىد ئىدى. ئۇنىڭ ئۇلۇم ھەققىدىكى چوڭقۇر مۇلاھىزىلىرى تەسەۋۋۇپنىڭ ئۆزلۈكنى يوقىتىپ ھەق ۋۇجۇدى بىلەن بىرلىشىپ كېتىشتىن ئىبارەت يۈكسەك مەنزىرىسىنى ئىپادە قىلغانىدى.

يەنە بىر تەرەپتىن «ئۇدغۇرمىش» دېگەن بۇ ناممۇ ئۇنىڭ ھەقىقىي تەقۋادار زاھىدلىق ئوبرازى بىلەن جىپسىلىشىپ كەتكەنىدى. «ئۇدغۇرمىش» قەدىمكى ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ، «ئويغىنىش» دېگەن مەنىنى بېرەتتى. ئۇدغۇرمىشنىڭ تەلىماتلىرىدىكى ھەقىقىي «ئويغىنىش» قانداقتۇر بۇددىزم تەلىماتىدىكى «نىرۋانا» ياكى يەھۇدىي - خرىستىيان دىنلىرىدىكى مىستىك تەلىماتلار بولماستىن، بەلكى ئىسلامىيەتتىكى تەسەۋۋۇپ قارىشىنىڭ بىۋاسىتە ئىپادىسى ئىدى. ئۇدغۇرمىشنىڭ قارىشىچە، تەننىڭ پاراغىتى ۋە دۇنيا مەئىشەتلىرىدىن مۇستەسنا بولغان ئىنسان روھىنىڭ ئاللاغا بولغان ئىلاھىي ئىشق ئىچىدە، ئۆزلۈكنى تامامەن يوقىتىپ، ھەق ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كېتىشى - ھەقىقىي ئويغىنىش ھېسابلىناتتى. شۇڭا ئۇلۇم ۋە ئۇ ئارقىلىق ئېرىشىلگەن ئويغىنىش ئەمەلىيەتتە بىئولوگىيىلىك ئۇلۇم بولماستىن، بەلكى نەپسىنى ئۆلتۈرۈپ ئۆزلۈك (ego) نى يوقىتىش ئارقىلىق ئۆزلۈكتىن خالىي چەكسىزلىككە، پارلاقلىققا ۋە ھەق ۋۇجۇدىغا يېتىش ئىدى. مانا مۇشۇ دەقىقىدىلا ئىنسان غەپلەت ئۇيقۇنىڭ سىرتىمىدىن قوتۇلۇپ ھەق ۋۇجۇدىدىكى مەڭگۈلۈك ئويغىنىشقا ئېرىشەلەيتتى:

5408. ئۇلۇمنى ئۇنتۇما، ئىھ ئىلىگ ئويغان،
كېلۈر تېزلا بىر كۈن، سەن قىلما گۇمان.
5421. بۇ دۇنيا ئۇ زىندان ئىچىدۇر يىلان،
بۇنى قوي يورۇق چىن جاھانغا ئۇلان.
6046. ئۇچۇپ كۆككە ئۇرلەپ تولۇق چىققىنىڭ،
خۇدا بەرگىسىدۇر ئۇمىد قىلغىنىڭ.
6075. غاپىلدۇر بۇ ئىنسان، بىلۈر ئۇلۇشتىن،
يوقاتماس ئۇزىدىن غەپلەت ئۇيقۇسىن.
6377. ئىھ، نېمەت ئىگىسى ئۇلۇم مېھنەتىڭ،
ئىھ، مېھنەت ئىگىسى ئۇلۇم نېمەتىڭ.

مانا بۇ ئۇدغۇرمىشنىڭ بايانىدىكى ئۇلۇم ئېگىنىڭ يارقىن ئىپادىلىرى ئىدى. بۇ خۇددى بايەزىد بەستامى (ئۇلۇمى 875 - يىل) نىڭ تەسەۋۋۇپتىكى «فەنا» (يوق بولۇش، ئۇلۇش) تەلىماتىنى ئەسلىتەتتى. «فەنا» تەلىماتى تەسەۋۋۇپنىڭ ئىدىيىۋى تەرەققىياتىدىكى ناھايىتى مۇھىم باسقۇچ بولۇپ، ئۇنىڭ تۈپ ئىدىيىسى ئىلاھىي ئىشق يولىغا كىرگەن ئاشىق (ئىنسان) نىڭ ئۆز مەشۇق (ئاللا) غا يېتىشتە، ئۆزلۈكنى يوق قىلىپ ياكى ئۆلتۈرۈپ، ئەڭ ئاخىرى ھەق ۋۇجۇدى بىلەن بىرلىشىپ كېتىشىنى تەشەببۇس قىلاتتى. لېكىن «فەنا» تەلىماتى تەسەۋۋۇپتىكى ناھايىتى چىگىش مەسىلە بولۇپ، نەۋائىينىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا يۈز رىسالىمۇ ئازلىق قىلمىدۇ:

دېدىڭ: «فەنانىبدۇدۇر» مۇختەسەردىيىن! «ئۇلمەك»!
كى شەرھىن تىلەسەڭ يۈز رىسالە بولغۇسىدۇر (63).
(فەنا نېمىدىپسوردىڭ، قىسقىلادىيسەم «ئۇلمەك»!
ئەمما شەرھىنى سوردىڭ يۈز رىسالە بولىدۇ.)

«قۇتادغۇبىلىك» دىكى ئۇدغۇرمىش ئوبرازىدا ئىپادە

قىلىنغان سوپىستىك خاھىشلارنى گەرچە تەسەۋۋۇپ تەلىماتىنىڭ يۇكسەك نامايانىدىسى دېگىلى بولمىسىمۇ، لېكىن تەسەۋۋۇپنىڭ خېلىلا زور تەسىرىنى ئۆزىگە جۇغلىغانىدى. بولۇپمۇ يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ ھايات - ئۆلۈم قارىشىدا بۇ نۇقتا تېخىمۇ روشەن ئەكس ئەتكەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆلۈم ئېڭى ۋە بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى ئەسەردىكى بەخت - ساۋاداەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئايتولدىنىڭ بايانىدىن يەنە بىر قېتىم بېرىدۇ:

1135. نېمە بۇتىرىكلىك، نېمە بۇ ئۆلۈم؟
قەيەردىن كېلىپمەن، قەيەرگە يولۇم؟

1140. ئۆلۈم بىر دېگىزدۇر، ئوچى يوق تۇۋۇق،
قاراپ كۆرسە ئۇ تۇۋۇق يوق پېتىق.

1210. ئۆلمەككە تۇغۇلدى، تۇغۇلغان بارى،
كى قانچە قىلسىمۇ، كېتەر ئاخىرى.

1443. بۇ دۇنيا قونالغۇ، ئۆزۈڭسەن كارۋان.
قونالغۇدا كارۋان قانچىلىك تۇرغان؟

1425. قۇرۇق تەن قالۇر، ئوچۇپ كەتسە جان،
خۇدالا بىلۇر ئەگە بارغاي بۇ جان.

دېمەك، مۇئەللىپنىڭ قارىشىچە، ئۆلۈم گويا بىر دېگىزدەك تۇۋۇق ۋە ئوچى يوق پايانسىزلىق، چەكسىزلىك ئىدى. ئىنسانىنىڭ قىسقىغىنە ھاياتى ۋە بۇ دۇنيالىقى ئەسلى مەنىسىدىن ئېيتقاندا، سەپەردىكى كارۋاننىڭ بىر كېچىلىك «قونالغۇسى» بولالايتتى، خالاس. شۇڭا ئۆلۈم ئەمەلىيەتتە چەكسىز ھاياتلىقنىڭ ئالدىنقى شەرتى بولۇپ، ئۆزلۈك نەپسى بالادىن كەچكەن، جىسمانىي مەئىشەتنى يوقاتقان روھلا مەڭگۈلۈك تۇغۇمغا ۋە ئويغىنىشقا ئىگە بولالايتتى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، تۇغۇلۇش ئۆلۈمنى، ئۆلۈم يەنە قايتا تۇغۇمنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. شۇڭا ئىنسان ئەقىدىسىنىڭ «فەنا» (ئۆلۈم) قانىنىمى ئىچىدە مەڭگۈلۈك ئويغىنىشقا ئېرىشىشى بىر خىل مىسلىسىز يۇكسەكلىك ۋە چەكسىز گۈزەللىك ئىدى. . .

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ياشىغان دەۋرىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئىران ئېگىزلىكىدە يېڭى گۈللىنىشكە ئېرىشكەن تۈركىي ۋە پارس ئەدەبىياتى ۋە پەلسەپىسىدە ھەم ئۆلۈم تېمىسى بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتتۈرۈلدى. ئەبۇ ئەلى ئىبىن سىنا (ئۆلۈمى 1037 - يىل) مۇشۇ دەۋردىكى داڭلىق تىببىي ئالىم، مۇتەپەككۇر ئىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ تىببىي ئىلىم تەتقىقاتى داۋامىدا ئىنسان ئۆلۈمىنى بىئولوگىيىلىك نۇقتىدىن چوڭقۇر كۆزەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنى پەلسەپىۋى يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈپ تەھلىل قىلدى. ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدا بۇ خىل قاراشلىرىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويدى:

قارا يەر قەرىدىن تا ئەرشى زۇھەل،
كائىناتِ سىرلىرىن بارىن قىلدىم ھەل.
كۆپ مۇشكۇل تۈگۈننى يەشتىم چۈشەندىم،
يېشىلمەي قالغىنى بىرگىنە ئەجەل (64).

ئۇ مەزكۇر شېئىرىدا ئۆلۈمنىڭ مۇقەررەرلىكى ۋە جىمى كائىنات سىرلىرى ئىچىدىكى يېشىلمىگەن سىر ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسا، يەنە بىر تىببىي داستاندا ئۆلۈمدىن دېرەك بەرگۈچى بەلگىلەر ھەققىدە مېدىتسىنا نۇقتىسىدىن بايان بېرىدۇ:

كۆزگە پەقەت كۆرۈندۇ بىر قارا قول،
ئۇنى بوغۇپ ئۆلتۈرمەكچى بولار پۈتكۈل.

دەردى ئېغىر قىيناۋەرسە بۇنداق كېسەل،
چۆكۈۋېرەر يېقىن بولۇپ قالغان ئەجەل.

ئارامىنى بېرىپ بولماس ھالى يامان،
ئالىمگە سەۋەب بولسا ئۇيقۇ ھامان.

قانداق بىمار تىببىي تىپ قانۇنىدىن،
ھەم تاپالماس بىرەر چارە مەزمۇنىدىن (65).

ئۆمەر ھەييام (1123 - 1040) مۇ ئوتتۇرا ئەسىر پارس شېئىرىيىتى ۋە پەلسەپىسىدىكى بۇيۇك سىما ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ قويۇق پەلسەپىۋى تۇسكە ئىگە رۇبائىيلىرىدا دەۋرىنىڭ مەنىۋى كېسەللىكلىرىنى كەسكىن تەنقىدلىدى. شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ھايات - ئۆلۈم قاراشلىرىنى ئىپادە قىلدى:

خوشلىشىپ بەدەندىن ئەزىز جان كېتەر،
ئىككى خىش گۆرىمىز ئاغزىنى ئېتەر.
باشقىلار گۆرىگە شۇنداق قويغىلى
خىش بولۇش نۆۋىتى بىزگە ھەم يېتەر.

بىز كېلىپ كەتكۈچى، دۇگىلەك جاھان،
نە بېشى مەلۇمىمۇ نە سوڭى ئايان.
ھېچكىممۇ راستىنى ئېيتىپ بېرەلمەس،
بىز نەدىن كەلدۇقيۇ، كېتىمىز قايان (66).

X II ئەسىرلەردىن كېيىن ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ پەلسەپە ۋە ئىجتىمائىي ئىدېئولوگىيە تارىخىدا تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) تەلىماتىنىڭ يېڭى دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. خوجا ئەھمەد يەسەۋىي (1205 - 1116) مۇشۇ دەۋر تۈركىي تىلدىكى سوپىستىك ئەدەبىياتنىڭ يۇكسەك پېشۋالىرىدىن بىرى ئىدى.

ئۆز نۆۋىتىدە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئۇيغۇر پەلسەپىسىدە تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) باشتىن - ئاخىر مۇھىم ئورۇن تۇتقانىدى. بولۇپمۇ غەربتە پەلسەپە چۈشكۈنلەشكەن ئوتتۇرا ئەسىرلەردە، ئىسلام پەلسەپىسىنىڭ مۇھىم ئېقىمى سۈپىتىدە مەيدانغا چىققان ئەدەبىي، پەلسەپىۋى ئەسەرلەردىكى تەسەۋۋۇپ پىكىرلىرى ۋە ئۇنىڭ تەپەككۇر چوڭقۇرلۇقىنى باشقا ھەر قانداق دەۋر بىلەن سېلىشتۇرۇپ بولمايتتى. ناھايىتى ئەپسۇس، تەسەۋۋۇپتىن ئىبارەت بۇ پەلسەپىۋى تەلىمات X V ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ، بولۇپمۇ سەئىدىيە خانلىقى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەردە ماۋۇرە ئۇننەھىر ۋە بەدەخشان رايونلىرىدىن جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە سۈرۈلگەن سوپى - ئىشانلارنىڭ خۇسۇسىي ھوقۇق - مەنپەئەتلىرى ۋە سىياسىي غەرەزلىرى ئۈچۈن پايدىلىنىپ كېتىلدى. نەتىجىدە، ئىسلام دىنىدىكى يۇكسەك پەلسەپىۋى تەلىمات بولغان تەسەۋۋۇپ، كېيىنچە خوجا - ئىشانلار تەرىپىدىن ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى رېئىنى يوقىتىپ،

تەسەۋۋۇپ تونى كىيدۇرۇلگەن بىمەنە سەپسەتىگە ئايلانغاندى. ئەمەلىيەتتە، ئەسلىدىكى تەسەۋۋۇپ تەلىماتى بىلەن كېينكى خوجا - ئىشانلارنىڭ ئەسەبىي پاۋالىيەتلىرى بىر - بىرىدىن كەسكىن پەرقلىنەتتى. شۇنداق بولغاچقا، ئابدۇراھمان جامى، نىزامى، ھاپىز شىرازى، غەززالى، جالالىددىن رۇمى، ئەھمەد يەسەۋىي، نەۋائىي ۋە مەشرەپ قاتارلىق بۇيۇك كلاسسىكلارنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتىدە ئەكس ئەتكەن تەسەۋۋۇپ ئىدىيىلىرى ۋە پەلسەپىۋى تەپەككۇرلىرىنى ھەرگىزمۇ ئافاق خوجا ۋە شۇنىڭدەك «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» خوجىلارنىڭ مەنىۋى مالىمانچىلىقلىرى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايتتى. خۇددى نىزامىددىن ھۇسەين ئەپەندىم «جاھالەت پىرلىرى شىنجاڭدا» ناملىق ماقالىسىدە قەيت قىلغىنىدەك، كېينكى ئوتتۇرا ئەسىرلەردە دىيارىمىز تۇپرىقىنى مالىمان قىلغان ئاشۇ خوجا - ئىشان ۋە ئاتالمىش سوپىلار، ئەمەلىيەتتە سېپى ئۆزىدىن بولغان «جاھالەت پىرلىرى» (67) ئىدى. ئەھمەد يەسەۋىيمۇ ئۆز دەۋرىدىلا ھەقىقىي، ساپ تەسەۋۋۇپ مەيدانىدا تۇرۇپ، ۋۇجۇدىغا «ئىلاھىي ئىشق» نىڭ ئوتى تۇتاشقان تەقۋادار ئاشىق بىلەن ئالدامچى، ئىككى يۈزلىمچى ريياكار سوپى - شەيخلەرنى كەسكىن پەرقلەندۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغان ۋە ساختىپەز سوپىلارنى قاتتىق سۆككەن:

مەن ريالىغ شەيخنى كۆرۈپ تەپكۇم كېلۇر،
ھەقدىن يۈزمىڭ بالا تىلەپ سەپكۇم كېلۇر.
شەمشەر ئالىپ باشلىرىنى چاپقۇم كېلۇر،
قايدا بارىپ ئىشق دۇكانىنى قۇردۇم مانا (68).

ئۇلۇغ شائىر نەۋائىيمۇ ئۆزىنىڭ «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» ناملىق ئەسىرىدە مەخسۇس بىر بابنى ئاشۇ ريياكار سوپى - ئىشانلارنىڭ ئەپت - بەشىرىسىنى ئېچىپ بېرىشكە بېغىشلىغان. مولا مۇسا سايرامىمۇ سوپى - ئىشانلارنىڭ ساختا تەقۋادارلىقىنى رەھىمسىزلىك بىلەن پاش قىلىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇپ تەلىماتلىرىدىن جاھاندارچىلىق ۋاستىسى ئۇچۇنلا پايدىلىنىدىغانلىقىنى بايان قىلىدۇ:

ھەممە ئىشان تەمەئدىن خالي ئېرمەس،
يەنە ئۇشبۇ ريادىن خالي ئېرمەس.

ريا دېگەن ئىبادەت قەرچىسىدۇر،
تەختى كۆللى ئەمەلنى كەسكۈچىدۇر.

بۇ كۈندە نەپسىگە قۇل ھەممە ئىشان،
نەيەردە نەپسىنى ئۆلتۈرگەن ئىشان؟

تاپىلماس خالىس ئىشان مىسلى ئەنقا،
ئۆزىنى مەخپىي تۇتۇپ كۆرسەتمەس ئەسلا (69).

شۇڭا بىز مىللىتىمىز پەلسەپە ۋە ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيە تارىخىنىڭ مۇھىم سەھىپىلىرىنى تەشكىل قىلغان تەسەۋۋۇپ تەلىماتلىرى ۋە كلاسسىك مۇتەپەككۇرلىرىمىز قارىشىدىكى تەسەۋۋۇپ چۈشەنچىلىرى بىلەن كېينكى خوجا - ئىشانلارنىڭ سەپسەتىلىرىنى كەسكىن پەرقلەندۈرۈشىمىز لازىم. ئەمەلىيەتتە، ئافاق خوجا ۋە «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» خوجىلار ۋەكىللىكىدىكى ريياكار سوپى - ئىشانلارنىڭ بىمەنە تەرغىباتلىرى ئەسلىدىكى تەسەۋۋۇپ تەلىماتىغىلا زىت بولۇپ قالماستىن، بەلكى يەنە تەسەۋۋۇپنىڭ مەنبەسى بولغان ئىسلام دىنى ۋە «قۇرئان كەرىم» گىمۇ زىت ئىدى. شۇڭا مولا مۇسا سايرامى بۇ ھەقتە قەتئىي قىلىپ: «ئاق تاغلىق ئەھلى بىلەن قارا تاغلىق ئەھلى تا بۇ زاماندىمۇ بىر - بىرىگە قارشى ئىدى. بۇ تايپىلەر كاشىغەردە ناھايىتى كۆپ. ھەر ئىككى تايپىنىڭ ئېتىقادى خاتا ۋە بېھۇدىدۇر» (70) دەپ يازغانىدى.

تەسەۋۋۇپنىڭ ئالەم، مەۋجۇدىيەت، ئىنسان، ئەخلاق ۋە ھايات - ئۆلۈم ھەققىدىكى تەلىماتلىرى ئوتتۇرا ئەسىر مۇسۇلمان شەرقىدە يۈكسەك بىر باسقۇچقا كۆتۈرۈلگەنىدى. گېگىلمۇ ئۆز دەۋرىدىلا جالالىددىن رۇمىنىڭ تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسىگە چوڭقۇر قىزىقىپ، يۇقىرى باھا بەرگەنىدى. تەسەۋۋۇپ بىر خىل دىنىي پەلسەپە بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىدىيىۋى ئاساسىنى ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى «قۇرئان» دىن ئالغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ. گەرچە تەسەۋۋۇپ تەلىماتلىرى ئومۇمىي خاراكتېر جەھەتتىن دىنىي مەۋقەنى ئىپادە قىلسىمۇ، لېكىن ئۆز نۆۋىتىدە ئومۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىنى ۋە دۇنيانى بىلىش يولىدىكى بىر خىل ئىزدىنىشى ۋە ئالاھىدە تەپەككۇر شەكلى ئىدى. ئۇ تۈپ ماھىيەتتە ئاللانى ھەقىقىي بىردىنبىر بارلىق، ئىنساننى ئۆز ئىچىگە ئالغان جىمى شەيئىلەر ئۈنىڭ تەجەللىسى دېگەننى تەشەببۇس قىلسىمۇ، لېكىن ئىنساننى يەنىلا جىمى مەخلۇقاتلار ئىچىدىكى ئەڭ ئالىي مەخلۇق سۈپىتىدە ئۇلۇغلاشنى تەرغىب قىلىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ ئىنسان ھەققىدىكى تەلىماتلىرى باشقا ھەر قانداق دىنىي پەلسەپىلەردە بولمىغان گۈمانىستىك ئىدىيىلەرنى ئالغا سۈرىدۇ.

«قۇرئان» نىڭ 2 - سۈرىسى «بەقەر» دە، ئاللا ئىنسانلارنىڭ بىرىنچى ئاتىسى ئادەم ئەلەيھىسسالامنى تۈپراقتىن ياراتقاندىن كېيىن، ئەرشتىكى بارلىق مالائىكە - پەرىشتىلەرنى ئۇنىڭغا باش ئېگىپ سەجدە قىلىشقا بۇيرۇغان. پەقەت ئىبلىس (شەيتان) ئادەمگە سەجدە قىلىشتىن باش تارتقىنى ئۈچۈن مەڭگۈلۈك لەنەتكە دۇچار بولغان (71). كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، ئىسلام دىنىدا ئىنسان يارىتىلىشىدىنلا ئۇلۇغلانغان. ئىسلامدىن ئۈزۈق ئالغان تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسىمۇ ئۆزىنىڭ ئىنسان ھەققىدىكى تەلىماتلىرىدا باشتىن - ئاخىر ئىنساننى يۈكسەك ئورۇنغا قويىدۇ. تەسەۋۋۇپنىڭ قارىشىچە، كائىناتتىكى باشقا شەيئىلەر ئاللا سۈپەتلىرىنىڭ تارقاق ياكى قىسمەن ھالدىكى تەجەللىسى بولۇپ، پەقەت ئىنسانلا ئاللا سۈپەتلىرىنىڭ تولۇق ۋە پۈتۈن ھالەتتىكى تەجەللىسى (پارلاپ كۆرۈنۈشى) بولالايتتى. شۇڭا، ئىنسان ئۇلارنىڭ نەزىرىدە «نۇسخەئى ئەسرارى ئىلاھى» (ئاللا سىرلىرىنىڭ نۇسخىسى) بولۇپ، ئاللادىن ئىبارەت «ھۇسنى مۇتلەق» نىڭ چەكسىز گۈزەللىكى ئادەم ھۇسنىدە ئىپادە قىلىنغانىدى. ھەتتا گېگىل «شەرقنىڭ بۇيۇك ئەقىل - پاراسىتىنى ئىگىلىگەن دانا سكېپتىك» (72) دەپ باھا بەرگەن

تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسىنىڭ ئۇلۇغ نامايانداسى بولغان غەززالى (1111 - 1058) مۇ ئۆزىنىڭ مۇھىم بىر ئەسىرىدە، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ: «ئاللا ئادەم (يەنى تۇنجى ئىنسان ئادەم ئەلەيھىسسالام) نى ئۆزىگە ئوخشىتىپ ياراتقان» دېگەنلىكىنى قەيت قىلىدۇ ⑬.

دېمەك، ئىنسان تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسىنىڭ مەيدانغا كېلىشكە باشلىشى بىلەنلا پەۋقۇلئاددە مۇھاكىمە ئوبيېكتىغا ئايلانغان. ئۆز دەۋرىدىلا ئۆمەر ھەييام شۇنداق دەپ يازىدۇ:

«دۇنيانىڭ تىلىكى، سەمەرىمۇ بىز،
ئەقىل كۆزى قارىسى - جەۋھىرىمۇ بىز.
دۇگلەك جاھاننى ئۇزۇك دەپ بىلىسەك،
شەكسىز ئۇنىڭ كۆزى - گۆھىرىمۇ بىز.» ⑭.

شۇنىسى ئېنىقكى، تەسەۋۋۇپتا ئىنسان ئالەمدىكى بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ مۇجەسسىمى ۋە ئاللا ھۆسنىنىڭ ئەڭ يۇكسەك تەجەللىسى ئىدى. شۇڭا جالالىددىن رۇمى ناھايىتى ئېنىق قىلىپ: «سەن ئىلاھىي سىرلارنىڭ نۇسخىسىدۇرسەن، ئالەمدىكى ھەر قانداق نەرسە سەندىن تاشقىرى ئەمەستۇر. سەن نېمىكى ئىزدىسەڭ ئۆزۈڭدىن ئىزدىگىن» ⑮ دەپ يازىدۇ. تەسەۋۋۇپتا ئىنسانىنىڭ شۇ قەدەر ئۇلۇغلىنىشى - دەل ئىنسانىنىڭ «نۇسخەئى ئەسرارى ئىلاھى»، يەنى ئىنسانىنىڭ قەلبى ئاللا سىرلىرىنىڭ ماكانى بولغانلىقىدا ئىدى. شۇڭا، ئىنسان ھەق (ئاللا) نى سىرتقى دۇنيادىن ئەمەس، بەلكى ئۆزىدىن ئىزدىشى زۆرۈر ئىدى. شۇڭا جالالىددىن رۇمى:

ئايا سىز جان چېكىپ ھەر لەھزە ئىزدەيسىز ئىلاھىنى،
ئۇنى ئىزدەشكە ھاجەت يوق، ئىلاھى - سىز، ئىلاھى - سىز! ⑯

دەپ يازسا، تۇرك تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىنىڭ بۇيۇك نامايانداسى بولغان يۇنۇس ئەمرە (1320 - 1240) مۇ:

كۆپ تىرشىپ ئىزدىدىم، يەرۋ - كۆكنى ئىزدىدىم،
ھېچ ماكاندىن تاپمىدىم، تاپتىم ئىنسان ئىچىندە ⑰

دەپ يازىدۇ. نەۋائىيمۇ ئۆزىنىڭ «لىسسا نۇتتەير» (قۇشلار تىلى) نامىلىق ئەسىرىدە:

ئۆز ۋۇجۇدۇڭنى تەپەككۇر ئەيلەگىل،
ھەر نە ئىزدەرسەن، ئۆزۈڭدىن ئىزدەگىن ⑱.

دەپ ندا قىلىدۇ.

دېمەك، تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) تەلىماتلىرىدىن قاريغاندا، ئىنسان ئاللا ياراتقان جىمى مەخلۇقاتلار ئىچىدىكى ئەڭ يۇكسەك، ئەڭ ئۇلۇغ ئىجادىيەت ئىدى، شۇنداقلا كائىناتتىكى جىمىي شەيئىلەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۇرگەن بۇيۇك «كىتاب» ئىدى. ئىنسانىنىڭ ئىنسانىي كامىللىقى ئۇنىڭ ئۆزىنى قانچىلىك دەرىجىدە بىلىشى ۋە تونۇشىدا ئىشقا ئاشاتتى. ئىنسانىنىڭ بىلىش جەريانىنىڭ سىرتقى دۇنيادىن ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسىغا يۇزلىنىشى ياكى ھەقىقىي يوسۇندىكى ئۆزىنى تونۇشقا ئۇتۇشى - بىلىش تەرەققىياتىنىڭ يۇقىرى باسقۇچى ئىدى. مانا مۇشۇنداق يۇقىرى باسقۇچقا يەتكەندىلا ئىنسان ئاندىن «ئەنا» (يوقلۇق، ئۆلۈم) قاينىمىغا كىرەلەيتتى ۋە ئۆزلۈك (ego) نى پۈتۈنلەي يوقىتىپ ياكى ئۆزلۈكتىن ھالقىپ، بىردىنبىر مەۋجۇدلۇق بولغان - ئەسلى ۋۇجۇد (ھەق ۋۇجۇدى) قا قوشۇلۇپ كېتەلەيتتى. ئۆزلۈك يوقالغان، نەپس ئۆلتۈرۈلگەن، ھەق ۋۇجۇدى بىلەن مەڭگۈلۈك بىرلىشىپ كەتكەن بۇ يۇكسەك باسقۇچتا «مەن» ئۇقۇمى مەۋجۇد بولمايتتى. بەلكى «مەن» ۋە «سەن» ياكى ئاشىق بىلەن مەشۇق، ئەمەلىيەتتە بىر گەۋدە، بىر ۋۇجۇدقا ئايلىنىپ كېتەتتى. ھەممە نەرسە ئاشۇ يېگانە بارلىققا مەركەزلىشەتتى... ئىنسان «ئەنا» (ئۆلۈم) ئارقىلىق نەپسى - بالاغا چىرمالغان تەننىڭ قاراڭغۇ قەپىزىدىن قۇتۇلۇپ چىقىپ، مەڭگۈلۈك روھىي پارلاقلىققا ئېرىشەلەيتتى. بۇ باسقۇچ ئىنسانىنىڭ ھەق ۋۇجۇدىدا چەكسىزلىككە ئېرىشكەن باسقۇچى - يەنى چەكلىك ھاياتلىقتىن چەكسىز ھاياتلىققا، ئۆزلۈك ئالىمىدىن ئۆزلۈكسىزلىك ئالىمىگە ھالقىغان باسقۇچى ئىدى. بۇ چاغدا ئىنسان ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ ھەق ۋۇجۇدى بىلەن بىرلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھەقىقىي تونۇپ يېتىدۇ - دە، مەنسۇر ھەللاجى (922 - 857) غا ئوخشاش «ئەنەلھەق» (مەن ھەقمەن) دەپ خىتاب قىلىدۇ ⑲. مەنسۇر ھەللاجنىڭ «ئەنەلھەق» (مەن خۇدا) تەلىماتى ئەمەلىيەتتە بايەزىد بەستامىنىڭ «ئەنا» قارىشىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى ئىدى. چۈنكى «ئەنا» ئارقىلىق ئۆزلۈكتىن ۋاز كېچىپ، ھەق ۋۇجۇدى بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن ئىنسان ۋۇجۇدى - ئاللانىڭ ۋۇجۇدى ئىدى. شۇڭا «ئەنەلھەق» (مەن خۇدا) دېيىش، ئەمەلىيەتتە «خۇدا مەۋجۇت ئەمەس، مەنلا مەۋجۇت» دېگەن ئۇقۇمنى ئەمەس، بەلكى «مېنىڭ قەلبىم ئاللا بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەن، شۇنداق بولغاچقا مەن مەۋجۇت ئەمەس، ئاللا مەۋجۇت» دېگەن چۈشەنچىنى بېرەتتى. شۇ سەۋەبتىن مەنسۇر ھەللاجنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن نۇرغۇنلىغان تەسەۋۋۇپ تەرەپدارلىرى «ئەنەلھەق» سۆزىنىڭ ئەھلى سۈننەت تەرىپىدىن خاتا چۈشىنىلگەنلىكىنى تىلغا ئېلىشقان. ئىبىن ئەرەبي (1240 - 1165) مۇ ئۆز دەۋرىدىلا «مىسىر فىرئەۋنىنىڭ (مەن خۇدا) دېيىشى بىلەن مەنسۇر ھەللاجنىڭ (ئەنەلھەق) (مەن خۇدا) دېيىشى ئوتتۇرىسىدا ئاسمان - زېمىن پەرق بار» ⑳ دېگەنىدى. ئەھمەد يەسەۋىيمۇ مەنسۇر ھەللاجنىڭ ناھەق ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە چوڭقۇر ئېچىنىدۇ ۋە ئۇنىڭ «ئەنەلھەق» تەلىماتىنىڭ «مەن خۇدا» دېگەن مەنىنى ئەمەس، بەلكى «ھەقىقىي يېگانە بارلىق (مەن) يەنى (ئىنسان) ئەمەس، (ھەق) يەنى (ئاللا) دۇر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغانلىقىنى بايان قىلغانىدى:

ئەپسۇس، مەنسۇر ھۇرلۇك بىلەن بولدى ئەدا،
بىر سۆز بىلەن يارەنلەردىن بولدى جۇدا.
ھالى دىلىن ھېچكىم بىلمەس، تەڭرى گۇۋاھ،
قانلار يۇتۇپ مەن ھەم گۇۋاھ بولدۇم مانا ㉑.

ئۆز نۇۋىتىدە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) ئەڭ ئالدى بىلەن ئىسلام دىنى ۋە ئۇنىڭ مۇقەددەس كىتابى «قۇرئان» نى ئۆزىگە ئەسلى مەنبە قىلغان دىنىي پەلسەپە بولغاچقا، ئۇنىڭ تەشەببۇسلىرىنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى يەنىلا يېگانە بارلىق - ئاللاغا مەركەزلىشەتتى. شۇڭا تەسەۋۋۇپ تەلىماتلىرىنىڭ تاشقى پوستىغا قاراپلا، خۇددى ئۆز دەۋرىدىكى ئەھلى سۈننەت مەنسۇر ھەللاجنىڭ «ئەنەلھەق» سۆزىنى «خۇدالىق دەۋاسى

قىلدى» دەپ خاتا چۈشەنگىنىدەك، ئۇنى قانداقتۇر «ئاتىئىستىك پەلسەپە» دېگىلى بولمايدۇ. شۇڭا تەسەۋۋۇپ پېشۋالىرىنىڭ «ئىنسانىنى سۆيمەك، ئاللانىسۆيمەكتۇر»، «ئۆزىنى تونۇغان كىشى ئاللانى تونۇيدۇ» دېگەن قاراشلىرى قانداقتۇر «خۇدا مەۋجۇت ئەمەس، ئىنسانلا مەۋجۇت» دېگەن مەنىنى ئەمەس، بەلكى «(مەن) (يەنى ئىنسان) (فەنا) ئارقىلىق ئۆزلۈكنى تامامەن يوقىتىپ ھەق ۋۇجۇدىغا قوشۇلۇپ كەتكەن بولغاچقا (مەن)، (سەن) دېگەن ئۇقۇملار مەۋجۇت بولمايدۇ، نەتىجىدە ئىنسانىنى سۆيۈش، ماھىيەتتە ئاللانى سۆيگەنلىك بولىدۇ» دېگەن چۈشەنچىنى ئالغا سۈرەتتى. لېكىن شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، تەسەۋۋۇپ باشقا دىنىي پەلسەپىلەردە بولمىغان ئىنسان ئۇلۇغلۇقى تەلىماتلىرىنى ۋە بىر قىسىم ئىلغار گۇمانىستىك ئىدىيىلەرنى ئالغا سۈردى. ئىنسانىنىڭ تاشقى دۇنياسى، كائىناتنى ۋە ئاللانى چۈشىنىشى ئۈچۈن ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆزىنى ۋە ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ سىرلىرىنى چۈشىنىشى زۆرۈرلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھەتتا ئۇلار ئىنسانىنى «ئالەمى ئەكبەر» (چوڭ، ماكرو ئالەم)، كائىناتنى بولسا «ئالەمى ئەسغەر» (كىچىك، مىكرو ئالەم) دەپ قارىدى ㉒ ۋە جىمى كائىنات سىرلىرىنىڭ ئىنسان قەلبىگە مۇجەسسەملەشكەنلىكىنى تەكىتلىدى. شۇڭا بىز ئوتتۇرا ئەسىر مۇسۇلمان شەرقىدە يۈكسەك پەللىگە كۆتۈرۈلگەن، مىللىتىمىزنىڭ ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى پەلسەپىۋى تەپەككۇرىغا چوڭقۇر تەسىرلەرنى كۆرسەتكەن تەسەۋۋۇپ ئېقىمىغا ئوبيېكتىپ ۋە توغرا باھا بېرىشىمىز زۆرۈر. ئەگەردە بىز مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى دىندىن ئىبارەت بۇ ئىجتىمائىي ئاڭ فورماتسىيىسىگە بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلالمايدىكەنمىز، ئۇ چاغدا تارىختىكى نۇرغۇن مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرەلمەيمىز.

نۆۋەتتىكى مۇلاھىزە تېمىمىز يەنە ئەھمەد يەسەۋىيگە قايتىپ كەلدى. تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى تارىخىدا ئۆز ئالدىغا «يەسەۋىيە تەرىقىتى» ئېقىمىنى يارىتىقان ئەھمەد يەسەۋىي ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئەدەبىياتى ۋە ئىجتىمائىي ئىدېئولوگىيە تارىخىدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. بولۇپمۇ ئۇنىڭ كېيىنكى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى ئالاھىدە چوڭقۇر. شائىرنىڭ ئاددىي خەلق تىلى بىلەن يېزىلغان «دىۋان ھىكمەت» نامىلىق ئەسىرى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن بولۇپ، ئەدەبىياتىمىزدا ئۇ «قۇتادغۇبىلىك» تىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن مۇھىم ئەسەردۇر. شائىر ئۆزىنىڭ مەزكۇر ئەسىرىدە باشتىن - ئاخىر تەسەۋۋۇپ ئىدىيىسىنى تەشەببۇس قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە تەسەۋۋۇپچە ھايات - ئۆلۈم قاراشلىرىنى بايان قىلىدۇ:

قۇل خوجا ئەھمەد ئەر بولساڭ ئۆلگەن ياخشى،
قىزىل يۈزۈڭ قارا يەردە سولغان ياخشى،
تۇپراق سۈپەت يەر ئاستىدا بولغان ياخشى،
زاتى ئۇلۇغ خوجا سېغىنىپ كەلدىم ساڭا.

يەر ئۈستىدە ئۆلمەس بۇرۇن تىرىك ئۆلدۇم،
ئاتمىش ئۈچتە سۈننەت دېدى ئىشتىپ بىلدىم،
يەر ئاستىدا جانىم بىلەن قۇللۇق قىلدىم،
ئىشتىپ ئوقۇپ يەرگە كىردى قۇل خوجا ئەھمەد㉓.

ناھايىتى ئېنىقكى، ئەھمەد يەسەۋىي بىر كەسكىن مۇتەسەۋۋۇپ (سوپىست) بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۆلۈم قارىشىمۇ تەسەۋۋۇپ تەلىماتى ئۈستىگە قۇرۇلغانىدى. خۇددى تەسەۋۋۇپنىڭ مەنبەسى بولغان «قۇرئان» دا: «ھەر بىر ئىنسان ئۆلۈمنىڭ تەمىنى تېتىغۇچىدۇر» (سۈرە ئال ئىمران، 185 - ئايەت) دەپ قەيت قىلىنغىنىدەك، ئەھمەد يەسەۋىيمۇ ئۆزىنىڭ ھېكمەتلىرىدە:

ئۆلۈمنىڭ شەربەتىدۇر ئاچىغ شەربەت،
جۈملە ئادەم ئىچمەي ئاندىن قالماس ئېرمىش.

دەپ يازىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، ۋۇجۇدىغا ئىلاھىي ئىشق ياماشقان ھەقىقىي ئاشىق ئۆز جىسمى ۋە تېنىنىڭ پاراغىتىگە پەرۋا قىلمايتتى. چۈنكى تەن بىلەن بىرلەشكەن جان نەپسى - بالانىڭ ماكانى بولۇپ، ئۇنىڭغا «نەپس» تىن ئىبارەت بۇ ئالۋاستى يوشۇرۇنغاندى. بۇ نەپس ئىنسانىنى ھەر كويلارغا سالاتتى، ھەتتا گۇناھ پاتقاقلىرىغا پاتۇرۇپ تاشلايتتى. شۇڭا ئىنسان ھەر دەقىقىدە ئۆزىنى تەكشۈرۈپ، تازىلاپ تۇرۇشى، نەپسى - بالانى يېڭىشى، «ئىلاھىي نۇر» ئارقىلىق ئۆز روھىنى پارلاقلىققا ئېرىشتۈرۈپ، ئاللادىن ئىبارەت مەڭگۈلۈك گۈزەللىك ئىچىگە سىڭىپ كېتىشى كېرەك ئىدى...

شۇڭا يەسەۋىي يەنە شۇنداق دەپ ندا قىلىدۇ:

جانىمنى تەندىن ئۈزدۈرۈپ، جاننى بۇ تەندىن يەزدۈرۈپ،
سانسىز گۈرىستان كەزدۈرۈپ ئول نېگە بولدۇم مانا.

قۇل خوجە ئەھمەد ئائىت قىل ئۈمرۈڭ بىلىمىم نەچچە يىل،
ئەسلىڭ نەسلىڭ ئاب كۈل يەنە كۈلگە قايتارا㉔.

يەسەۋىينىڭ پىكزىگە قارىغاندا، ۋۇجۇدىغا ئىلاھىي ئىشق چىرماشقان چىن ئاشقىنىڭ ھەقىقىي يەتمەكچى بولغىنى ئۆلۈمدىن ھالقىغان چەكسىزلىك ئىدى. شەك - شۈبھىسىزكى، ئاشۇ چەكسىزلىك - ئاللادىن ئىبارەت «ھۆسنى مۇتلەق» (مۇتلەق گۈزەللىك) نىڭ ئەبەدىيلىك ۋۇجۇدى بولۇپ، ئىنسانىنى ئۇنىڭغا يەتكۈزىدىغان يول پەقەت بىرلا، ئۇ بولسىمۇ «ساپ مۇھەببەت» (ساپ ئىشق) ئىدى. بۇنداق مۇھەببەت تەمەدىن، نەپستىن خالىي ئىدى. ئۆزلۈكتىن ھالقىپ چەكسىز ئۆزلۈكسىزلىك ئىچىدە ھەق ۋۇجۇدىنى ئەبەدىي قۇچاقلاپ تۇراتتى. «فەنا» باسقۇچىغا يەتكەن چىن ئاشىقنىڭ ئۆلۈمى، ئەمەلىيەتتە ھەق ۋۇجۇدىدىكى چەكسىز پارلاق ھاياتنىڭ مۇقەددەسىسى ئىدى. شۇڭا يەسەۋىي قىلچە ئىككىلەنمەستىن «نۆۋەت كەلسە ئول شەربەتتىن ئىچەر بىزا» دەپ خىتاب قىلىدۇ...

يەسەۋىي گەرچە تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى تارىخىدىكى نۇرغۇنلىغان مۇتەپەككۇرلارنىڭ بىرى بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تەسەۋۋۇپ تەلىماتلىرى كېيىنكى دەۋر ئەدەبىياتى ۋە ئىجتىمائىي ئىدېئولوگىيىسىگە كۈچلۈك تەسىرلەرنى كۆرسەتتى. «يەسەۋىيە» تەرىقىتى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتى دائىرىسىدىن ھالقىپ چىقىپ، ئوتتۇرا شەرق، يىراق شەرق ۋە كىچىك ئاسىيا رايونلىرىغىچە چوڭقۇر يىلتىز تارتتى.

يەسەۋىيدىن كېيىنكى تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتى ۋە پەلسەپىسى گويا دېگىز دولقۇنلىرىغا ئوخشاش گاھ يۇقىرى

كۆتۈرۈلسە، گاھ پەسكويغا چۈشۈپ تۇردى. تاكى نەۋائي (1501 - 1441) دەۋرىگە كەلگەندىلا بۇنداق تەكشىسىز ھالەتكە خاتىمە بېرىلىپ، بۇيۇك بۇرۇلۇش ھاسىل بولدى. لېكىن يەسەۋىيدىن نەۋائىيغىچە بولغان جەريانىدا مىللىتىمىز بەدىئي تەپەككۇردا يەنىلا تەسەۋۋۇپ مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ كەلگەندى. دەرۋەقە، نەۋائي بۇ خىل ئىزچىللىقنى يۇكسەك پەللىگە كۆتۈردى.

نەۋائي ئۆزىنىڭ پۈتكۈل بەدىئي ئىجادىيىتى داۋامىدا تەسەۋۋۇپ ئېقىمىنىڭ چوڭقۇر قاينىمىغا چۆككەندى. بىز ئۇنىڭ «مەھبۇبۇل قۇلۇپ»، «لىسانۇتتەير» ناملىق ئەسەرلىرىدىكى تەپەككۇر چوڭقۇرلۇقلىرىدىن ئۇنىڭ ئاددىي بىر ھەۋەسكار ئەمەس، بەلكى تەسەۋۋۇپ بىلەن چوڭقۇر تونۇشقان مۇتەپەككۇر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. نەۋائي ياشلىقىدا پارس شائىرى پەرىدىددىن ئەتتارنىڭ تەسەۋۋۇپ تەلىماتىنى قۇشلار تىلى ئارقىلىق بايان قىلغان «مەنتىقۇتتەير» (قۇشلار نۇتقى) ناملىق ئەسىرىنىڭ چوڭقۇر تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. نەتىجىدە ئۇ ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىدە يازغان «لىسا نۇتتەير» (قۇشلار تىلى) ناملىق ئەسىرىنى شۇنىڭ تەسىرىدە يېزىپ چىقىدۇ. نەۋائي بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «. . . ئۇ (پەرىدىددىن ئەتتار) ماڭا قۇش تىللىرىنىڭ مۇشكۈللىرىنى ئۆگىتىپ، مېنى بۇ تىلنىڭ ئۇستازى قىلىپ تەربىيىلىدى. بۇ تىل ساھەسىدە شۇنداق پىشىپ يېتىلدىمكى، قۇشلار سۆزلىرىنى تۈركىي تىل بىلەن سۆزلىدىم» (85).

دېمەك نەۋائي ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىن تارتىپ تاكى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تەسەۋۋۇپ تەلىماتلىرىنى چوڭقۇر ئۆگەنگەن، ئۆزلەشتۈرگەن ۋە ئاتمىش يېشىدا «لىسا نۇتتەير» ناملىق ئەسىرىنى يېزىپ چىققان. خۇددى مۇتەسەۋۋۇپلارنىڭ: «چىن ئاشىقلىق ھەممىلا ئادەمگە نىسىپ بولۇۋەرمەيدۇ» دېگىنىدەك، نەۋائىيمۇ بىر ئۆمۈر تىرىشىش ئارقىلىق ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىلا ئاندىن «بۇ تىلنىڭ ئۇستازى» بولالىغان. بۇ تىل - قۇشلار تىلى، يەنى تەسەۋۋۇپنىڭ تىلى ئىدى! . . .

نەۋائىنىڭ ھايات - ئۆلۈم قاراشلىرى ئاساسەن دېگۈدەك ئۇنىڭ تەسەۋۋۇپ تەلىماتىدىكى «فەنا» بايانلىرىدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقاندى. ناھايىتى روشەنكى، فەنا (ئۆلۈم ياكى يوق بولۇش) - تەسەۋۋۇپ تەلىماتىدىكى بىر خىل يۇقىرى باسقۇچ ئىدى. بۇ ئاتالغۇنى دەسلەپ ئوتتۇرىغا قويغان كىشى بايەزىد بەستامى بولسىمۇ، لېكىن ئۇ دەسلەپكى «ئىلاھىي ئىشق» تەلىماتىنىڭ راۋاجى ۋە تەرەققىياتى ئىدى. ھەقىقىي ئاشىق ئۈچۈن ئاخىرى ئىنسانىي نەپسىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزلۈكنى يوقىتىپ، ھەق ۋۇجۇدى بىلەن بىرلىشىپ كەتكەندىلا، ئاندىن «فەنا» (ئۆلۈم) لىق دەرىجىسىگە يېتەلەيتتى. شۇنداق بولغاچقا «فەنا» — «ھۆسنى مۇتلەق» كە ئاشىق بولغان چىن ئاشىقنىڭ ئاخىرقى مەقسىتى ئىدى. گەرچە تەسەۋۋۇپنىڭ بۇ يۇقىرى باسقۇچى «فەنا» (ئۆلۈم) دىن ئىبارەت بىرلا سۆزگە يىغىنچاقلانسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىچكى مەنىسىنى شەرھلەش ئۈچۈن نەۋائي ئېيتقاندەك: «يۈزىرسالەكەملىكقىلاتتى».

«فەنا» تەلىماتى تەسەۋۋۇپتىكى مۇرەككەپ چۈشەنچە. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي نەۋائي غەزەللىرىدە «فەنا»، يەنى ئۆزلۈكنى يوقىتىپ ھەق ۋۇجۇدىغا قوشۇلۇپ ئەبەدىيلىك ۋە چەكسىزلىككە ئېرىشىش ئىدىيىسى چوڭقۇر ئەكس ئەتكەن. مەسىلەن:

كەي نەۋائي، دەۋلەتى باقى تىلەرسەن ۋەسلىدىن،
ئانى كەسىپ ئەتمەك فەنا بولماي نى ئىمكان ئاقىۋەت (86).

دېمەك جامى فەنا ئىچرە ئېزىلمىشتۇر ئەجەل زەھرى،
نەۋائي جان بېرىپ ئول جامى چەكمەكتۇر ئەرمانىم (87).

كىم نەۋائىينىڭ فەنا ۋادىسىدا ئېتەر ھۇزۇر،
كەچىۋن ئۆزىدىن ھەلكى خود ئۆزلۈكنى ھازىر كۆرمەسۋن (88)

دېمەك، نەۋائي يۇقىرىقى مىسرالىردا ھەق ۋۇجۇدىدىن ئىبارەت بۇ ھەقىقىي مەشۇقنىڭ ۋىسالىغا يېتىش ئۈچۈن «فەنا» لا ئىنسانىنى ئۆزلۈكتىن، ئىنسانىي نەپسى - بالادىن ھالقىتىپ، ئەبەدىيلىككە ئېلىپ بارىدۇ، دېگەننى ئالغا سۈرىدۇ. بولۇپمۇ شائىرنىڭ نەزىرىدە ئۆزلۈكتىن ھالقىغان «فەنا» (ئۆلۈم) قاينىمى ھەقىقىي تەسەۋۋۇپ ئىدى. بىز بۇنى تۆۋەندىكى غەزەللەردىن ئېنىق كۆرەلەيمىز:

قىلىپ ھەق ۋۇجۇدىدا مەھۇ ئۆز ۋۇجۇدىن،
نەۋائي، مۇنى بىل تەرىقى تەسەۋۋۇپ (89).

مەندە يارەب قويما مەنلىكتىن نىشان،
ئۆزلۈكۈمدىن مەھۇ قىل دامەنگە شان (90).

كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، شائىرنىڭ قارىشىچە، ئىنسان مەڭگۈلۈك گۈزەللىك بولغان ھەق ۋۇجۇدىغا يېتىشتە، «مەن» دىن كېچىش كېرەك. چۈنكى «مەن» - «ئۆزلۈك» تىن ئىبارەت بولۇپ، «ئۆزلۈك» تىن قىيالمىغان ئىنسان مۇقەررەر يوسۇندا ئادىمىي نەپسى — بالاغا ئەسىر بولاتتى. شۇڭا «فەنا» (يوقلۇق، ئۆلۈم) ئىنسانىنى چەكلىك «ئۆزلۈك» دۇنياسىدىن چەكسىز «ئۆزلۈكسىزلىك» دۇنياسىغا ئېلىپ چىقىشتىكى كۆۋرۈك ئىدى. ئىنسان «فەنا» ئارقىلىقلا ئۆز - ئۆزىدىن ھالقىپ ئەبەدىيلىك ھەق ۋۇجۇدىغا ئېرىشەلەيتتى. . . مانا بۇ نەۋائي تەسەۋۋۇپ تەلىماتىدىكى «فەنا» چۈشەنچىسىدۇر.

يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، نەۋائي پارس تىلىدا يازغان شېئىرلىرىغا «فانىي» (فەنا) تەخەللۇسىنى قوللانغان. نەۋائي ئۆزىمۇ بۇ ھەقتە توختىلىپ: «مەن تۈركىي تىل بىلەن ئەسەر يېزىشقا كىرىشكىنىمدە، قەلبىمىم ئىستىداتى تۈپەيلىدىن نەزم گۈھەرلىرىنى چاچقىنىمدا نەزملىرىمگە (نەۋائي) دېگەن تەخەللۇسنى نىشانە قىلىپ قوللاندىم. پارس تىلىدىمۇ شېئىرغا قەلەم تەۋرىتىپ، شېئىرىيەتنىڭ ھەر خىل تۈرلىرىدە ئەسەرلەرنى يازدىم. ئۇ مەنىلەردىن ماڭا پەيز ۋە ئىلھام يەتكەچكە، بۇ تىلدا يازغان شېئىرلىرىمدا «فانىي» تەخەللۇسى ماڭا نىشانە بولدى» (91) دەيدۇ. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، نەۋائىينىڭ پارس تىلىدا يازغان ئەسەرلىرىگە قوللانغان «فانىي» (فەنا) تەخەللۇسى بىلەن تەسەۋۋۇپ تەلىماتىدىكى «فەنا» ئاتالغۇسى زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. شائىرنىڭ ئىجادىيىتىدىكى «فەنا» قاراشلىرى چوڭقۇر ئەكس ئەتكەن نۇرغۇن مىسرالارمۇ بۇ نۇقتىنى دەللىلەيدۇ.

بىز تېما ئېتىبارى بىلەن نەۋائي ئىدىيىسىدىكى ئۆلۈم

ئېكىنى ئۇنىڭ «فەنا» تەلىماتلىرى بىلەنلا چۈشەندۈرۈپ ئۆتۈشكە مەجبۇر بولدۇق. ھالبۇكى، نەۋائىينىڭ تەسەۋۋۇپ تەلىماتلىرى «فەنا» تېرمىنى بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. شۇنىسى ئېنىقكى، نەۋائىي بىزنىڭ بەدىئىي تەپەككۇر تارىخىمىزدىكى بۇيۇك «كىتاب». بىز تېخى بۇ كىتابنىڭ بوسۇغىسىدا تۇرۇۋاتىمىز، خالاس. ناۋادا بۇ كىتابنى ئېچكىرىلەپ ۋاراقلاشقا مۇۋەپپەق بولالىساق، تەپەككۇر تارىخىمىزنىڭ يېڭى سىرلىرى ئېچىلغۇسى. . .

9

X V ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە كەلگەندە شەرق بىلەن غەربنىڭ تارىخىدا تەتۇر تاناسىپلىق مۇناسىۋەت شەكىللەندى. ئوتتۇرا ئەسىر مۇسۇلمان شەرقى ئۆزىنىڭ پەلسەپە ۋە شېئىرىيەتتىكى ئالەمشۇمۇل ئورنىدىن ئايرىلىپ قېلىش خەۋپىگە دۇچ كەلدى. ئىتالىيەدىن باشلانغان «ئەدەبىيات - سەنئەت ئويغىنىش» ھەرىكىتىنىڭ يالقۇراق ساداسى ئوتتۇرا ئەسىر جاھالىتى ئىچىدە يەتكۈچە ئۇخلىغان ياۋروپالىقلارنى ئويغاتقان چاغدا، شەرق ئاستا - ئاستا چۈشكۈنلۈك قاينىمىغا چۆكۈشكە باشلىغانىدى. يېڭى دېگىز يولىنىڭ ئېچىلىشى ۋە پار ماشىنىسىنىڭ كەشىپ قىلىنىشى غەرب دۇنياسىنى ئەقلىيلىك دەۋرىگە ئېلىپ كىردى. ئەدەبىياتتىكى قايتا گۈللىنىش بىلەن تەبىئىي پەنلەردىكى پارتلاش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەشلەر ئۇلاردىكى ئەقلىي تەپەككۇر بىلەن پەلسەپىۋى روھنىڭ قانىتىنى يەشتى. نەتىجىدە، «يۇنان - رىم دەۋرى» دىن كېيىنكى قايتا گۈللىنىشكە ئېرىشكەن ياۋروپا يېڭى دەۋرنىڭ تاڭ نۇرىغا چۆمۈلدى. . .

ناھايىتى ئەپسۇس، شەرقتە تامامەن باشقىچە بىر خىل تۇرغۇنلۇق ھالىتى ھۆكۈم سۈرۈۋاتاتتى. ياۋروپالىقلارنىڭ يېڭى دېگىز يولىنى ئېچىشى قۇرۇقلۇقتىكى «يىپەك يولى» نى خەلقئارا ئالاقىدىكى ئالەمشۇمۇل ئورنىدىن مەھرۇم قىلدى. نەتىجىدە، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى ئۆزىنىڭ شەرق - غەرب ئالاقىسىدىكى كۆۋرۈكلۈك ئورنىنى يوقىتىپ، دۇنيادىكى چەت، خىلۋەت ۋە ئۇنتۇلغان زونىغا ئايلىنىپ قالدى. ئېگىز تاغلارنىڭ قورشاۋى ئىچىدە قالغان تارىم چوڭقۇرلۇقلىرىمۇ ئۆزىنىڭ شەرقچە پىنھان سۈكۈتلىرىگە غەرق بولدى.

ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تارىم ۋادىسىنى قاپلىغان، گويا زۇلمەتكە ئوخشايدىغان بۇ ئۇزۇن دەۋر كىشىنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇراتتى. بىر مەھەل گۈللىنىشكە ئېرىشكەن ئوتتۇرا ئاسىيا قانداق قىلىپ چۈشكۈنلۈككە پېتىپ قالدى؟ ئىسلام دىنى بىر ئەقلىي دىن بولۇشىغا قارىماي، ئۇلارنىڭ ئەقلىي تەپەككۇرى نېمىشقا تەرەققىي قىلالمىدى؟ نەۋائىيدىن كېيىنكى بەدىئىي ئىجادىيىتىمىز نېمە ئۈچۈن پەسكويغا قاراپ يۈزلەندى؟ . . .

دەرۋەقە، سوئاللار ساناقسىز ئىدى. ئوتتۇرا ئاسىيادا ئاقساق تېمور ھاكىمىيىتىنىڭ پارچىلىنىشى، تارىم ۋادىسىدا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ يىمىرىلىشى ھەمدە ئافاق خوجا ۋەكىللىكىدىكى خوجا - ئىشانلارنىڭ ھاكىمىيەتكە ئارىلىشىپ، سىياسىي سەھنىگە چىقىشى نەتىجىسىدە، مىللىتىمىز گويا زۇلمەتكە ئوخشايدىغان جاھالەتلىك دەۋر ئىچىدە قېپقالدى. سىياسىي تىنچسىزلىق، مەنىۋى چۈشكۈنلۈك، دىنىي تەرەپبازلىق، ئىقتىسادىي قاششاقلىق ۋە ئەسەبىي سوپى - ئىشانلىق مۇشۇ دەۋر جاھالىتىنىڭ مۇھىم بەلگىسى ئىدى. بەدەخشان ۋە ماۋرە ئۇننەھر رايونلىرىدىن ئېقىپ كىرگەن ئاتالمىش سوپى - ئىشانلار بىر - بىرىدىن ئۈستۈنلۈك ۋە ھوقۇق تالىشىپ تىنىمسىز ئۇرۇشلار ئېلىپ باردى. پۈتكۈل ئالتە شەھەر خەلقىنىمۇ ئۆزلىرىگە ئوخشاش ئىككى لاگېرغا بۆلۈپ، بىر - بىرىگە قارشى قىلىپ قويدى. تەسەۋۋۇپ ئۇلار ئۈچۈن بىر خىل چىن ئېتىقاد يولى ئەمەس، بەلكى قانداق پايدىلانسا بولۇۋېرىدىغان سىياسىي كوزىرغا ئايلىنىپ قالغانىدى. شۇڭا مۇشۇ دەۋر خوجا - ئىشانلىرى تەرغىب قىلغان تەسەۋۋۇپ ئەمەلىيەتتە تەسەۋۋۇپتىن چەتنىگەن، پەلسەپىگە يات بولغان ۋە سىياسىي تۈس ئالغان جاھالەت شوئارى ئىدى. موللا مۇسا سايرامىمۇ ئۆز دەۋرىدىلا ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈنگەن خوجا - ئىشانلارنىڭ ئەسەبىي تەرەپبازلىقىنى قاتتىق تەنقىد قىلىپ: «. . . ھەر ئىككى تايپىنىڭ ئېتىقادى خاتا ۋە بىھۇدىدۇر» ⑫ دېگەنىدى.

ئۆز نۆۋىتىدە شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئاتالمىش «خوجىلار دەۋرى» دىن كېيىن، بىزدە پەلسەپە نامراتلىقى باشلانىدى. مىللىتىمىزنىڭ خۇراپاتلىق بىلەن قېتىغان، ئەسەبىي تەرەپبازلىقتىن گاڭگىرىغان كاللىسىدا ئەقلىي تەپەككۇردىن ئەسەرقالمىدى. ئۇلار «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» خوجا - ئىشانلارغا ئەگىشىپ، ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلىشىشقا، بىر - بىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈشكە، ئىنسانىي ھوقۇقلىرىدىن ۋاز كېچىشكە، مازار - خانىقالاردا تۇنەشكە رازى بولدىكى، ھەرگىزمۇ: «بىز ئىنسان، بىز تەپەككۇر ئىگىسى، بىز ھەممىمىز تىلى، دىنى، قېنى بىر بولغان قېرىنداش، بىزنىڭ ئۆزىمىزنى سۆيۈش، ھاياتنى قەدىرلەش ھوقۇقىمىز بار!» دېگەنلەرنى ئويلاپ قويمىدى. ئىسلام دىنى گەرچە ئەقلىنى تەشەببۇس قىلغۇچى دىن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئەقىل بىلەن ئىش كۆرۈشنى، تەپەككۇرنى ئىشقا سېلىشنى، سوغۇققان پىكىر يۈرگۈزۈشنى ئۆزىگە راۋا كۆرمىدى. نەتىجىدە، بىزدىكى ئىسلام دىنى ئۆزىنىڭ ئەسلى قىياپىتىدىن تولىمۇ يىراقلاپ كەتتى. شۇڭا، بىزدە ھەم ئۆزىمىزنى تونۇيدىغان، ئېتىراپ قىلىدىغان ۋە ئۆزگەرتىدىغان جۈرئەت يوق ئىدى. ھەتتا مىللىي ئېكىمىز شۇ قەدەر پەسكويغا چۈشتىكى، ئۆز مىللىتىمىزنىڭ نامىنىمۇ ئۇنتۇپ قالدۇق. «ئۇيغۇر» دېگەن ئېتىنىڭ نام X V - X V I ئەسىرلەردىن كېيىن ئاساسەن گەنسۇدىكى بۇددىست ئۇيغۇرلار ئارىسىدىلا ساقلىنىپ قېلىپ، ئىسلام دىنىغا كىرگەن ئۇيغۇرلار ئىچىدە بارا - بارا ئۇنتۇلۇشقا باشلىغانىدى» ⑬. ئىسلامىيەتتىن كېيىن تىلىمىزنىڭ ساپلىقى زور دەرىجىدە بۇزۇلۇپ، ئەرەب - پارس تىللىرىنىڭ شىددەتلىك خىرىسىغا دۇچ كەلدى. ھەتتا نەۋائىي تۈركىي تىلىدا ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىش چاقىرىقىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، پارس شېئىرىيىتىنىڭ ئۈستۈنلۈك تەرەپدارى بولغان سۇ ھەيلى بىر ئېشەككە توقۇم توقۇپ، ھىرات شەھىرىنىڭ كوچىلىرىدا «پالانى ئەلشىر» (ئەلشىرنىڭ توقۇمى) دەپ جار سېلىپ، نەۋائىينى

مەسخىرە قىلغاندىن (94). شۇڭا مەرھۇم ئەھمەد زىيائى ئەپەندىم بۇ ھەقتەتوختىلىپ: «نېمەئۈچۈندۇر- بىزدەئىسلامىيەتشارائىتىدائۆز تىلىمىزنى ساقلاپقېلىش ئىستىكى بارغانسېرى ئاجىزلاپ، غۇرۇر كېمەيگەن. . . » (95) دەپ ئوچۇق ئېيتقانىدى.

شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، XX ئەسىرنىڭ تاڭ نۇرى يېتىپ كېلىشتىن ئىلگىرى بىزدە نەزەرىيىۋى تەپەككۇر ۋە ئەقلىي خۇلاسە ئىقتىدارى پەۋقۇلئاددە تۆۋەنلەپ كەتكەندى. ئىسلام دىنىنى مەنبە قىلغان تەسەۋۋۇپ ئېقىمى بىر خىل مىستىك تەلىمات بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزىنىڭ يۇقىرى باسقۇچىدا ئەقلىنىڭ بىلىشتىكى رولىنى ئىككىلەمچى ئورۇنغا قويغاندى. تەسەۋۋۇپ تەلىماتىنىڭ ھۇيۇك پېشۋالىرىدىن بولغان غەززالى، ئىبىن ئەرەبىي، جالالىددىن رۇمى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۆز قاراشلىرىدا ئەقلىنىڭ دۇنيانى بىلىشتىكى رولىنى مۇئەييەنلەشتۈرسىمۇ، لېكىن ئەقىل بىلەن ھەقىقەت (يەنى ۋۇجۇدى مۇتلەق) نى بىلگىلى بولمايدۇ، ھەقىقەتنى بىلىش ئۈچۈن قەلب كۆزى بولۇشى كېرەك، دەپ قارىغان. ھەتتا جالالىددىن رۇمى شۇنداق دەيدۇ: «ئەقىل سېنى ھەقنىڭ بوسۇغىلىرىغا ئېلىپ كېلىشتىن ئىلگىرى ئۇ شۇنداق قالتىس ھەم مەقسەتكە مۇۋاپىق. لېكىن بۇ بوسۇغىغا يەتتىڭمۇ، ئەقلىنى قوي (ئۆزۈڭدىن يىراق قىل)، ئۆزۈڭنى ھەققە تاپشۇر. ئەمدى (قانداق)، (نېمە ئۈچۈن)، دەپ سوراش بىھۇددۇر» (96). دېمەك، ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئەقىل دۇنيانى بىلىشتە مۇھىم رول ئوينىسىمۇ، لېكىن ھەقىقەتنى بىلىشتە ھەل قىلغۇچ ئاھمىيەتكە ئىگە ئەمەس ئىدى. پەقەت پاكلانغان، ئىشق بىلەن ئورالغان قەلب (كۆڭۈل) لا ھەقنى تونۇشنىڭ يۇقىرى باسقۇچى بولالايتتى. شۇڭا ئەقىلدىن ھالقىغان بىر خىل ئىچكى بۇۋاستە سېزىم بىلىشتىكى ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ ئامىل ئىدى. لېكىن تەسەۋۋۇپ ئەقلىنىڭ بىلىشتىكى رولىنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلمايتتى.

ئېھتىمال تەسەۋۋۇپتىكى بۇ خىل قاراشلار مىللىتىمىزنىڭ كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسرلەردىكى ئەقلىي تەپەككۇرىنىڭ نامراتلىشىپ، ئەسەبىي ھېسسىيات مىللىتى بولۇپ قېلىشىغا زور تەسىر كۆرسەتكەن بولۇشى مۇمكىن. لېكىن تەسەۋۋۇپتىكى نۇرغۇنلىغان ئىلغار پىكىرلەر «خوجىلار دەۋرى» گە كەلگەندە زور دەرىجىدە بۇرمىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى ھالىتىنى يوقاتتى. نەتىجىدە خوجا - ئىشانلار تەرغىب قىلغان ئاتالمىش «تەسەۋۋۇپ» ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى پەلسەپىۋى ئورنىنى يوقىتىپ، خەلقنى تەركى دۇنياچىلىققا باشلايدىغان روھىي كىشەنگە ئايلاندى. شۇڭا بىزدە ئەسلىدىكى پەلسەپىۋى ئېقىم سۈپىتىدىكى تەسەۋۋۇپ تەلىماتلىرى بىلەن كېيىنكى خوجا - ئىشانلار دەۋرىدىكى بۇرمىلانغان تەركىي دۇنياچىلىق تەشەببۇسلىرىنى پەرقلەندۈرىدىغان كۆز بولۇشى كېرەك.

شۇنىسى ئېنىقكى، ئىنسان - تەپەككۇر ئىقتىدارىغا ئىگە مەخلۇق. سپىنوزا نىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا: «ئىنسان - پىكىر قىلغۇچىدۇر» (97). ئەسلى ماھىيىتىدىن كۆزەتكەندىمۇ، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ تارىخى ئىنسانلىقنىڭ ئۆزىنى تونۇش ۋە ئىختىرا قىلىش تارىخىدۇر. شۇنداقكەن ئىنسانلىقنىڭ ئۆزىنى تونۇش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قېلىشى ھەر قانداق بىر ئادەم ئۈچۈن ئېغىر پاجىئە. ئەقلىيلىك ئۇچقۇنلىرىدىن ۋە پەلسەپىۋى تەپەككۇر روھىدىن ئايرىلغان كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسرلەر مىللىتىمىز ئۈچۈن ھەقىقەتەنمۇ پاجىئەلىك دەۋرلەر ئىدى. نەۋائىيدىن كېيىن تاكى بىزنىڭ ئەسرىمىزگىچە پۈتكۈل مىللىتىمىز تەپەككۇرىنى ئالغا باشلىيالايدىغان ئۇلۇغ پەلسەپە مەيدانغا كېلەلمىدى. ھەتتا بىزدىكى مىللىي ئاڭ شۇ دەرىجىدە چۈشكۈنلەشتىكى، مىللىتىمىزنىڭ نامىنىمۇ ئەستىن چىقىرىپ قويدۇق. نەتىجىدە ئۆز - ئۆزىمىزنى تونۇش، ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۆزگەرتىش غايىلىرىمىز يوقالدى. ئىنسانىي تەلەپ ۋە ھاياتىي ئىستەكلىرىمىزنىڭ غۇۋا سادالىرىمۇ كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسرلەر جاھالىتى ئىچىدە كۆمۈلۈپ كەتتى. «ئۆزىنى بىلگەن رەببىنى بىلىدۇ» دېگەن ھەدىسنى ھەممەيلەن ئاڭلاپ باققان، لېكىن ئۇنىڭ ئىچكى مەنىسىنى مۇلاھىزە قىلىپ بېقىش خىيالىمىزغىمۇ كىرمىدى. دەرۋەقە، ئۆزىنى بىلمىگەن مىللەت قانداق قىلىپ رەببىنى بىلەلەيدۇ! ؟ . . .

يۇنان پەيلاسوپى سوقرات: «ئۆزۈڭنى تونۇ!» دېگەن مەشھۇر سۆزنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇنىڭ شاگىرتى پلاتون بۇ سۆزنى يەنە بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈپ: «بىز سىرتقى دۇنيادىكى نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىسەكمۇ، لېكىن ئۆزىمىزنى ئاھايىتى تەستە تونۇيىمىز» دېگەندى. مىللىتىمىزنىڭ كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسرلەردىكى پاجىئەسى دەل ئۆز - ئۆزىمىزنى تونۇشىمىزنىڭ كەمچىللىكىدە ۋە ئەقلىي تەپەككۇرىمىزنىڭ سۈسلۇقىدا ئىدى. شۇڭا بىزدە ئىنسانىنى، ھاياتلىقنى ۋە ئۇلۇمنى ئويغاق سەزگۈدە تۇرۇپ كۆزىتىدىغان، مەۋجۇتلۇقىمىزنى ئىپادە قىلالايدىغان، روھىي دۇنيايىمىزنى نۇرلاندۇرالايدىغان ئىراده بولمىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە قانچىلىغان تارىخىي پاجىئەلەر، كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان يامان ئاقىۋەتلەر ۋە تراگېدىيەلىك قىسمەتلەر گويا يوقالماس سايىدەك مىللىتىمىزنىڭ كەينىدىن سۈكۈتشىپلا كەلدى. خۇددى ئابدۇقادىر دامۇللام ئېيتقاندەك: «بۇ دەۋر ئۇيقۇدەۋرىئەمەس، ئويغاقدەۋر» (98) ئىدى. غەپلەت ئۇيقۇغا غەرق بولغان مىللەتنىڭ تەپەككۇر قانىتىنمۇ بوغۇلاتتى. سوقرات ناھايىتى ئوچۇق دېگەن: «تەپەككۇرسىز ھايات ياشاشقىمۇ ئەرزىمەيدۇ» (99). ئۇنداقتا، ئەقىل روھىدىن مەھرۇم بولغان كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسرلەر مەدەنىيەت تارىخىمىزنى قانداق تىلغا ئالىمىز؟ دەرۋەقە، بىر مىللەتتە ئۆزىنىڭ ئۆتۈقلىرى بىلەن بىللە يەنە ئۆز زەئىپلىكلىرى ۋە ئاجىزلىقلىرىنى ئېتىراپ قىلىدىغان جۈرئەت بولۇشى كېرەك. پاسكال مۇنداق دەيدۇ: «ئادەم تەبىئەتتىكى ئەڭ ئاجىز ۋە ئەڭ نازۇك قومۇش، لېكىن ئۇ تەپەككۇر قىلالايدىغان قومۇش» (100). كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسرلەر داۋامىدا مىللىتىمىز گويا تەپەككۇردىن ئايرىلغان ئاجىز قومۇش بولۇپ قالغاچقا، 20 - ئەسرنىڭ تاڭ نۇرى يېتىپ كەلگەندە، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تارىم ۋادىسى دەۋردىن تولىمۇ ئارقىدا قالدى. شۇنداق بولغاچقا، بىزنىڭ ئۆز ئۆتمۈشىمىزدىن چىقارغان يەكۈنىمىز دەل ئۆز - ئۆزىمىزنى تونۇشىمىزنىڭ كەملىكى ۋە ئاجىزلىقى، ئۆزىمىزنى ئۆزگەرتىش غايىمىزنىڭ سۈسلۇقىدا ئىپادىلىنەتتى. ناۋادا

بىر مىللەت ئۆزىنى ئۆزى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تىرىشمىسا، ئۇنى كىم قۇتقۇزالايدۇ!؟ «قۇرئان» دا بۇ ھەقتە تولىمۇ ئېنىق بايان بېرىلگەن: «ھەر قانداق بىر قەۋم ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمىگىچە، ئاللا ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ (10).

10

ھازىرقى زامان ئەدەبىيات - سەنئىتى ئۆزىنىڭ ئۆلۈمدىن ئىبارەت ھالاكەت سىنىقىغا بولغان يۈكسەك دەرىجىدىكى ئىپادە مەسئۇلىيىتىنى ئۈنتۈپ قالمىدى. ئۆلۈم تېمىسىدىن ۋە سەنئەتنىڭ دائىرىسىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ پەلسەپە قاينىمىغا كىرىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇگۈنكى سەنئەت ئۆلۈمنى نوقۇل ھېسسىي نۇقتىدىلا ئەمەس، بەلكى ئەقلىي خۇلاسە نۇقتىسىدىنمۇ ئىپادە قىلىدىغان بولدى. بولۇپمۇ ئەدەبىيات ئۆزىنىڭ بۇ نۇقتىدىكى سەزگۈرلۈكىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇردى.

ئاندىرسېننىڭ «سەرەڭگە سانقۇچى قىزچاق» ناملىق بالىلار ھېكايىسىدىكى ئۆلۈمگە يۈز تۇتقان كىچىككىنە قىزنىڭ ئاخىرقى بىر تال سەرەڭگە يوروقىدا كۆرگەن ئاجايىپ گۈزەل خىيالىي دۇنياسى؛ «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» تە ئاخىرقى تىنىقى قالغان لىن دەييۇنىڭ ئۇنسىز يىغا ئىچىدە شېئىر ئوقۇشى؛ ئابدۇللا قادىرىنىڭ «ئۆتكەن كۈنلەر» رومانىدا تۇغۇتى يېقىنلاشىپ قالغان كۈمۈش ببىنىڭ كۈندىشى تەرىپىدىن زەھەر ئىچۈرۈلۈپ ئېچىنىشلىق مەنزىرە ئىچىدە جان ئۈزۈشى؛ ھېمىنگۋاينىڭ «ئەلۋىدا، قورالىم» رومانىدا سېستىرا قىز كاسىرىننىڭ تۇغۇت ئازابىدا ئۆلۈم پەرىشتىسى بىلەن ئېلىشىپ ئەڭ ئاخىرى مەڭگۈلۈك كۆز يۇمۇشى... قاتارلىق نادىر بەدىئىي تەسۋىرلەر بىزنى شۇنچىلىك ئازابلىق ھاياجانغا سالىدۇكى، كىتابخان پاجىئە بىلەن سۇغۇرۇلغان ئاشۇ مىسلىسىز تراگېدىيىلىك زوق ئىچىدىن ئۆز - ئۆزىنى ئويغىتىدۇ. ئەسلى ئۆزىدە ئەزەلدىن بار بولغان، ئەمما بۇۋاستە ھېس قىلىنمايدىغان، ئىنساننىڭ ھاياتقا بولغان مۇھەببەتلىك چۇقانغا يېكى مەزمۇن قوشىدۇ. سەنئەت مانا مۇشۇنداق ئۆلۈم سىنىقىنى بەدىئىي يول بىلەن ئىپادە قىلىش ئارقىلىق ئىنساندىكى تېخىمۇ يۇقىرى بولغان ھاياتلىق ئېنېرگىيىسىنى قېزىپ چىقىرىش مەقسىتىگە يېتىدۇ. ئۆلۈم مەنزىرىسى ئادەمنىڭ پىنھان روھىي دۇنياسىنى لەختە - لەختە قىلىپ، مەنۇيىيەتنە مىسلىسىز ئازابلىق زىلزىلە قوزغايدۇ. ئادەم ئۆلۈم ئۇقۇمىنى ھېس قىلىش جەريانىدا قاتتىق جىددىيلىشىپ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بولغان قىسقا دەقىقە ئىچىدە بۇ دۇنيانىڭ جىمىي رىيازەتلىرىنى بىراقلا سىلكىپ تاشلىۋېتىپ، ھاياتقا يېپىبكى مۇھەببەت بىلەن كىرىپ كېلىدۇ. ھېسسىيات تازىلىنىپ، روھ بىر قېتىملىق كۆتۈرۈلۈشكە ئېرىشىدۇ.

يېقىنقى زاماندىن بۇيان، ئاز بولمىغان يازغۇچى - سەنئەتكارلار ئۆزلىرىنىڭ ۋەكىللىك ئەسەرلىرىدە ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ ئۆلۈمگە بولغان يوشۇرۇن ۋە مۇرەككەپ ھېسسىياتىنى چوڭقۇر دەرىجىدە ئىپادە قىلدى. مەشھۇر شائىر ئالان پوئې، «جەسەت شائىرى» دەپ نام ئالغان بېدىلىر ۋە دوستويېۋسكىيلار ئۆز ئىجادىيەتلىرىدە ئۆلۈمنى مۇھىم بىر تېما قىلدى. دوستويېۋسكىي چار پادىشاھ تەرىپىدىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىپ جازا ئىجرا قىلىنىشقا بىر نەچچە مىنۇت قالغاندا، كەچۈرۈم قىلىنغانلىقى ئېلان قىلىندۇ. دېمەك، ئۇ ئۆزى بۇۋاستە ھېس قىلغان ئاشۇ «قورقۇنچلۇق چەكسىز ۋەھىمىگە ئورالغان، ئەزرائىلنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈۋاتقان ئېغىر پەيتتە» ئۆلۈم سىنىقى ئىچىدىن «ھايات بىر سوۋغات، ئۇنىڭ ھەر بىر مىنۇتىنى بەختلىك دەۋرگە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ» دېگەن تەسىراتقا ئېرىشىدۇ. كېيىن دوستويېۋسكىي ئۆزىنىڭ «ساراڭ» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە، ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن بىر مەھبۇسنىڭ جازا ئىجرا قىلىنىش ئالدىدىكى ۋەھىمىلىك روھىي دۇنياسىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ تەسۋىرلەپ، دۇنيا ئەدەبىيات تارىخىدا ئاز ئۇچرايدىغان مەشھۇر ئەسەرنى يارىتىدۇ.

سەنئەت ئۆزىنىڭ ئۆلۈم سىنىقى ئۈستىدىن ئېلىپ بارغان ئىپادە مەسئۇلىيىتى جەھەتتىن، ئىنسانىيەتنىڭ ھاياتلىق تەقدىرىگە يېقىندىن ھەمنەپەس بولۇپ كەلدى. بەزى سەنئەتكارلار، نوقۇل شەخس ھاياتىدىكى ئۆلۈم سىنىقى ئىچىدىن ئىنسانىيەتنىڭ كەلگۈسىنى تەسەۋۋۇر قىلدى. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى مەلۇم مەندىن ئىنسانىيەتكە ھالاكەت ئۈستىدىن ئالدىن ئاگاھلاندۇرۇش بەردى. نورۋېگىيەنىڭ مەشھۇر رەسسامى، ئىپادىچىلىك ئېقىمىنىڭ سەركەردىسى مېنىك دەل مۇشۇنداق سەنئەتكارلار تىپىدىن ئىدى. ئۇ بەش ياش چېغىدا ئانىسى سىل كېسىلى بىلەن ئۆلۈپ كېتىدۇ. كېيىن دادىسى ۋە ئۇكىسى ئارقا - ئارقىدىن جان ئۈزىدۇ. يالغۇز قالغان سىگلىسى روھىي كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ. شۇنداق قىلىپ بالىلىق چاغلىرىدا ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلغان ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئۇنى بىر ئۆمۈر ئورىۋالىدۇ. ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىدا ھايات ۋە ئۆلۈم، مۇھەببەت ۋە ۋەھىمىنىڭ كۆلەڭگۈسى ھامان گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ. 1895 - يىلى ئۇنىڭ «چۇقان» ناملىق رەسىمى ئېلان قىلىندۇ. «قان رەڭلىك قىزغۇچ ئاسمان، غۇۋا گىرىمسەن سىزىقلار، كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇيۇقسىز قورققىنىدىن شەكلى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئادەم...». بۇ رەسىم نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ ئەينى ۋاقىتتا بۇ رەسىمنىڭ يوشۇرۇن مەنىسىنى ھېچكىممۇ چۈشەنمىدى ھەم چۈشىنىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىراق، شۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل ئۆتۈپ رەسىمدىكى ۋەھىمىلىك مەنزىرە ياۋروپادا رېئاللىققا ئايلاندى. قان - ياشلىق 1 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىر پارتلىدى.

لۇشۇنمۇ ئوخشاشلا چوڭقۇر دەرىجىدە ھېس قىلغان ئۆلۈم سىنىقى ئىچىدىن ئەدەبىي ئىجادىيەت يولىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر قەلمى ئارقىلىق، مەنۇى تەسەللىيچىلىك پاتقىقىغا پېتىپ قالغان، ئۆزىنىڭ ھاياتقا بولغان ئېگىنى يوقاتقان ئا Q نى ئەڭ ئاخىرى ئۆلۈم سىرتىمىغا سالدى. «دورا» ھېكايىسىنى دەھشەتلىك ئۆلۈم ۋەھىمىسى بىلەن سۇغاردى. ئۇ ئۆلۈم سىنىقىنى غەپلەت ئۇيقۇ ئىچىدە كۈتۈۋالماستىن، بەلكى ئويغاق ھالەتتىكى سەزگۈر ئاڭ بىلەن ھېس قىلىشنى تەكىتلىدى.

ناھايىتى ئېنىقكى، ھاياتنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى

ئۆلۈمدىن ھالقىشتىن ئىبارەت. ئۆلۈم - بىر ئۆمۈر سەنئەت پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان ھەر قانداق سەنئەتكار ئۈچۈن ئۆزىنى قاچۇرۇش تەس بولغان تېما. ئىنسانىيەتنىڭ ھاياتلىق تارىخىي تەرەققىياتى باشقا ھەر قانداق جانلىقلارنىڭ تارىخىي ئۆزگىرىشىگە سېلىشتۇرغاندا تېخىمۇ روشەن ۋە تەرتىپلىك ئۇرلەش باسقۇچىغا ئىگە. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئادەمنىڭ جىسمى ھاياتي كۈچىنى يوقاتقاندىن كېيىن يەنىلا بىر خىل روھ ساقلىنىپ قالىدۇ، ئۇ بولسىمۇ، ئۆلۈمدىن ھالقىشتىن ئىبارەت. چوڭقۇر تەجرىبىگە ئىگە سەنئەتكارلار ئۆلۈمنى مۇشۇ نۇقتىدىن ئىپادە قىلىدى. ئۇلار ئۆلۈمنى ھاياتلىق روھىنىڭ ئەڭ كەسكىن سوتچىسى ۋە تازىلىغۇچىسى سۈپىتىدە قارىدى.

سەنئەت ئۆلۈمدىن ھالقىغان ئۇلۇغۋار روھنى يۈكسەك ئېستېتىك رەڭ بىلەن بويىدى. سەنئەتكارلار ئۆلۈمگە كىشىلىك ھايات نۇقتىسىدىكى پوزىتسىيىسى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئېستېتىك نۇقتىدىن مۇئامىلە قىلدى. ئۇلار بىردەك: ئۆلۈم ھەرگىزمۇ ھاياتلىق مەۋجۇدىيىتىدىكى بىر خىل چەك - چېگرا ئەمەس، بەلكى ھاياتلىق مەۋجۇدىيىتىدىكى بىر خىل مەنزىل. بۇ ئالاھىدە مەنزىلدىكى ھاياتلىق روھى ھاياتلىق ۋە ماماتلىقتىن تامامەن ھالقىپ، ئۇزلۇكسىز يۈقىرى ئۆرلەپ، ئەڭ ئاخىرى ئىراده قۇياشى ئىچىگە كىرىپ كېتىدۇ ۋە مەڭگۈ ئېگىزده تۇرۇپ ئىنسانىيەتنىڭ ھاياتلىق مۇساپىسىنى يورۇتىدۇ ۋە ئالغا باشلايدۇ، دەپ قارايدۇ. ھېمىڭۋاي ئەنە شۇنداق ئۇلۇغۋار روھنى ئىپاده قىلغان بۇيۇك سەنئەتكار ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇلۇغۋار كىشىلىك پەزىلىتى ئارقىلىق ھاياتلىق بىلەن ئىجادىيەتنى، ئۆلۈم بىلەن سەنئەتنى ئورگانىك بىرلەشتۈردى. دەرۋەقە، ھېمىڭۋاينىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشى ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ ھاياتىدىكى شەخسىي چەكلىمىلىك ئەمەس ئىدى. ئۇ ھاياتىدا ئۇچ قېتىم ئۆلۈم سىنىقىنى باشتىن كەچۈردى. ھايات تۇرۇپ ئىككى قېتىم ئۆزىنىڭ ۋەسىيەتنامىسىنى يازدى. ئەڭ ئاخىرى ئۇ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش يولىنى نامايان قىلدى. شۇڭا، بىزنىڭ ئۇنىڭ تاللىشىغا ھۆرمەت قىلماقتىن باشقا ئامالىمىز يوق.

خۇددى مەشھۇر ئوبزورچى O. ھېنىس كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك: «ھېمىڭۋاينىڭ ئۆلۈمدىن ئىبارەت بىرلا تېمىسى بار. بۇ تېما ئۇنىڭ مۇتلەق كۆپ ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنىغا يوشۇرۇنغان. ئۇ «چۈشتىن كېيىنكى ئۆلۈم» ناملىق ھېكايىسى بىلەن «ئەلۋىدا، قورالىم» ناملىق رومانىدا ئۆلۈم ئېڭىنىڭ يۈقىرى دولقۇنىغا يېقىنلاشتى. ھېمىڭۋاينىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، ئىنسان ۋۇجۇدىنىڭ جېنى بىلەن ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ قوشكېزەك ئۇقۇم جەلپ قىلىش كۈچى مىسلىسىز زور بولغان، گويا جۈپ قۇتۇپلۇق ماگنىتتەك بۇيۇك سىر ئىدى».

ھازىرقى زامان تۈرك ئەدەبىياتىدىكى گىگانت شەخس ئەزىز نەسىنمۇ ئۆزىنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك بەدىئىي ئىجادىيىتى داۋامىدا، ئۆلۈم ئېڭىنى چوڭقۇر چۈشەندى ۋە ئۆز ئەسەرلىرىدە ئىپاده قىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ 75 ياشقا تولغان خاتىرە كۈندە ناھايىتى ئېنىق قىلىپ مۇنداق دېدى: «مەن ئۆتمۈشۈمدىن، بالىلىقىمدىن بېرى ئەڭ چوڭقۇر چۈشىنىشكە مەجبۇر بولغان سىرلارنىڭ بىرى - ئۆلۈمدۇر. مەن ئۆلۈمنى ناھايىتى چوڭقۇر دەرىجىدە ھېس قىلغان بىر ئىنسانمەن. ئۆلۈمنى چۈشىنىشنى ئىزدىگەن ئىنسان ئۆلۈمنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىدۇ. ئۆلۈم مېنى ئىزدىنىشكە، تەپەككۇرغا ۋە بەدىئىي ئىجادىيەتكە مەجبۇر قىلغان بىر ئۇلۇغ كۈچتۇر. بەزى ئوقۇرمەنلەردىن ماڭا مەكتۇپ كەلدى، ئۇلار مەكتۇپلىرىدا ماڭا: «سەن ئۆلۈمنى تولىمۇ چوڭقۇر چۈشەنگەن ئىنسانسەن» دېگەندى. مېنىڭ ھاياتىم - ئۆلۈم، زامان، سۆيگۈ، ئىنسان ۋە بارلىقتىن ئىبارەت بۇ بەش نۇقتا ئوتتۇرىسىدا داۋام قىلىپ كەلدى. بۇ بەش نۇقتا مېنىڭ ھاياتىمنى پۈتۈنلىگەن چۈشەنچىلىرىم ۋە تۈيغۇلىرىمدۇر...» (102).

بۇگۈنكى دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى يەنە بىر بۇيۇك نامايەندە، ئۇلۇغ قىرغىز يازغۇچىسى چىڭغىز ئايتماتوۋمۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە ئۆلۈم ئېڭىنى چوڭقۇر دەرىجىدە ئىپاده قىلدى. بولۇپمۇ ئۇ 1970 - يىللاردىن كېيىن يازغان «ئاق پاراخوت»، «ئەسىردىن ئۇزاق بىر كۈن»، «ئەلۋىدا گۈلسارى»، «قىيامەت» قاتارلىق چوڭ ھەجىملىك ئەسەرلىرىدە ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ رېئاللىقىنى، يەنى تراگېدىيىلىرىنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈردى. «ئاق پاراخوت» تا، يەتتە ياشلىق سەبىي بالىنىڭ بوۋىسىدىن بۇغا ئانا ھەققىدىكى گۈزەل رىۋايەتنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بالىلىق ۋۇجدانى بىلەن كۆز ئالدىدىكى ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ بىر - بىرىنى زادىلا سىغدۇرالمىغانلىقى؛ ھازىرقى زامان كىشىلىرى تەرىپىدىن تاشلىۋېتىلگەن بۇ «تاشلاندۇق بالا» نىڭ ئەڭ ئاخىرى ئۇزىنى ئىسسىق كۆلگە تاشلاپ ھېلىقلارغا قوشۇلۇپ يىراقلارغا ئۇزۇپ كەتكەنلىكى تەسۋىرلىنىدۇ. «ئالا ئىت قىياسى» دا، ئەمدىلا ھېلىقچىلىق ھاياتىنى باشلىغان قىرسىقنىڭ دېڭىزدىكى ئۇزاققا سوزۇلغان ھالاكەتلىك كەچمىشى بىلەن پەرىزات بىلىق ھەققىدىكى گۈزەل رىۋايەت ئۆزئارا گىرەلەشتۈرۈۋېتىلدۇ. «قىيامەت» تە، چەكسىز ئازابلىق كەچۈرمىشلەردىن كېيىن چۆچۈپ ئويغانغان بوستوم ئۆلۈم ۋە رېئاللىقتىن تامامەن ھالقىپ پايانى يوق چەكسىزلىك ئىچىگە كىرىپ كېتىدۇ.

دېمەك، ئايتماتوۋنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتى ئەڭ چوڭقۇر دەرىجىدە ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ ئۆلۈمگە بولغان مۇرەككەپ چۈشەنچىسى ۋە ھېس - تۈيغۇسىنى ئىپاده قىلىدۇ.

11

ئۆلۈم - ھاياتتىكى ئوبيېكتىپ ھادىسە. ئۇ، ھاياتنىڭ قارشى قىرغىقى. سەنئەت ھاياتنى ئۆزىنىڭ مەڭگۈلۈك ئىپاده ئوبيېكتى قىلغانىكەن، مۇقەررەر يوسۇندا ئۆلۈمگە نىسبەتەنمۇ مەسئۇلىيەت تۈيغۇسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. شۇڭا، سەنئەت ۋە پەلسەپىدە ئۆلۈمنىڭ ئىزچىل ئىپاده قىلىنىشى ھەرگىزمۇ تاسادىپىي ھادىسە ئەمەس، ئەلۋەتتە. ھاياتقا ئوخشاشلا ئۆلۈممۇ ئىنسان ماھىيىتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان ئوبيېكتىپ ئامىل. شۇڭا، ئادەمنى ئۆز مەقسىتى قىلغان سەنئەت، ئادەمنى ئىپاده قىلالايدىغان ھەر قانداق تېمىغا ئېتىبارسىز قارىمايدۇ. ئۆلۈمنىڭ سەنئەتتە باشتىن - ئاخىر ئىپاده قىلىنىشى ۋە

سەنئەتنىڭ ئۇنى ئىزچىل مۇھىم تېمىسى سۈپىتىدە ئەكس ئەتتۈرۈشى، ئۇنىڭ ئىنسانغا بولغان يۈكسەك مەسئۇلىيىتىنىڭ نەتىجىسى. چۈنكى سەنئەت ئىنسانىنى غەپلەت ئۇيقۇدا ئەمەس، سەگەك سېزىمدا تۇرۇپ ھالاكەت سىناقلىرىنى قوبۇل قىلىشقا، شۇ ئارقىلىق ئۆز ۋۇجۇدىدىكى تۇرلۇك ئۈمىدسىزلىكلەرنى يوق قىلىشقا، ئۆز - ئۆزىدىكى كىرىزىس تۈيغۇسىنى قامچىلاپ، روھىنى ئويغىتىشقا مەجبۇر قىلغان. سەنئەت يەنە ئۆزىنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس بەدىئىي قۇدرىتىگە تايىنىپ ھالاكەت ۋە ئۆلۈم سىناقلىرى ئارقىلىق ئىنساندا مەڭگۈلۈك ۋە چەكسىز ھاياتلىق ئېنېرگىيىسى جۇغلاشقا چاقىرىق قىلىدۇ. شۇڭا، سەنئەت دەۋرىنىڭ قان تومۇرىغا شۇڭغۇپ كىرىپ، ھەر قانداق زامان ۋە ھەر قانداق مىللەتكە ئورتاق ئېستېتىك زوق بېرەلەيدىغان مەردانە ناخشىلارنى ياڭرىتالايدۇ.

ئىزاھاتلار

① ئارىستوتىل: «پوئېتىكا»، 19 - بەت، خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتى، 1982 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

② ئەسئەت سۈلايمان: «تراگېدىيە تۇغقان سوئال» - «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى، 1992 - يىللىق 2 - سان، 18 - بەت.

③ سىگموند فرېئۇد: «روھىي ئاناليزچىلار يىلنامىسى»، 5 - جىلد، 148 - بەت، لوندون 1953 - يىل ئىنگلىزچە نەشرى.

④ كوئېن: «ئۆزلۈك نەزەريىسى»، 334 - بەت، «سەنلىيەن» نەشرىياتى، 1986 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

⑤ ژاك ژېنېىن: «قورقۇمىز قەسىدە - ئۆلۈمگە تېۋىنىشنىڭ ئاناليزى»، 33 - بەت، لياۋنىڭ خەلق نەشرىياتى، 1993 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

⑥ «ئىنجىل. دۇنيانىڭ يارلىقىشى» - «ۋۇرات. جەننەتتىن قوغلىنىش»، ستوكھولىم «ئىنجىل تەرجىمە ئىنستىتۇتى»، 1993 - يىل ئۇزېبېكچە نەشرى.

⑦ «قۇرئان كەرىم»، سۈرە بەقەر، 35 -، 36 - ئايەتلەرگە قاراڭ. مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 - يىل ئۇيغۇرچە نەشرى.

⑧ جامېس فرازېر: «كونا ئىنجىلدىكى فولكلور»، 17 - بەت، لوندون، ئىنگلىزچە نەشرى.

⑨ «كونا ئىنجىل، دۇنيانىڭ يارلىقىشى»، 3 - سۈرە 1 - ئايەت.

⑩ «قۇرئان كەرىم»، سۈرەئال ئىمران، 185 - ئايەت.

⑪ مورتىمېر ئادلېر تۈزگەن «غەرب ئىدېئولوگىيەخەزىنىسى»، 143 - بەت، جىلىن خەلق نەشرىياتى، 1992 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

⑫ «دىن ئىنسىكلوپېدىيىسى»، 4 - توم، 252 - بەت، ماكمىللان نەشرىيات شىركىتى، نيو - يورك، 1987 - يىل ئىنگلىزچە نەشرى.

⑬ شوپېنخا ئوۋېر: «مۇھەببەت ۋە ھاياتنىڭ ريازەتلىرى»، 149 - بەت، جۇڭگو تىنچلىق نەشرىياتى، 1986 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

⑭ «فرېئۇدنىڭ ئاخىرقى مەزگىللەردىكى ئەسەرلىرىدىن تاللانما»، «خۇشاللىقتىن ھالقىش پرىنسىپى» غا قاراڭ، شاڭخەي تەرجىمە نەشرىياتى، 1986 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

⑮ پلاتون: «فېدوۋ»

⑯ پلاتون: «ئاقلاش»

⑰ پلاتون: «فېدوۋ»

⑱ سىسىرو: «مۇلاھىزىلەر توپلىمى»، I جىلد، 39 - بەت. «غەرب ئىدېئولوگىيە خەزىنىسى»، 143 - بەتكە قاراڭ.

⑲ سىسىرو: «قېرىلىق ھەققىدە»، XXII.

⑳ سىسىرو: «قېرىلىق ھەققىدە»، XIX.

㉑ مونتاگنى: «نەسىرلەر توپلىمى»، I.

㉒ مونتاگنى: «نەسىرلەر توپلىمى»، II

㉓ روسۇ: «ئېمىل»، II.

㉔ سپىنوزا: «ئىلاھىيەت پولېتىكىسى»، XII باب.

㉕، ㉖ شوپېنخا ئوۋېر: «مۇھەببەت ۋە ھاياتنىڭ ريازەتلىرى» - «ئۆلۈم ھەققىدە» نامىلىق قىسمىغا قاراڭ.

㉗ نېتزى: «قارا، بۇ ئادەمگە!» (Ecco Home) «دىن ۋە پەلسەپە لۇغىتى» 437 -، 438 - بەتلەر، لوندون، 1989 - يىل ئىنگلىزچە نەشرى.

㉘ ژ. كافمان: «مەۋجۇدىيەتچىلىك» (- دوستويېۋسكىيدىن سارتىرغىچە)، 106 - بەت، سودا نەشرىياتى، 1994 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

㉙ ژاك ژېنېىن: «قورقۇمىز قەسىدە - ئۆلۈمگە تېۋىنىشنىڭ ئاناليزى»، 32 - بەتتە كەلتۈرۈلگەن نەقىلگە قاراڭ.

㉚ سىگموند فرېئۇد: «روھىي ئاناليزچىلار يىلنامىسى»، 5 - جىلد، 148 -، 149 - بەتلەر، لوندون، 1953 - يىل ئىنگلىزچە نەشرى.

㉛ فرازېر: «ئۆلمەسلىكنىڭ ئېتىقادى ۋە ئۆلگۈچىگە تېۋىنىش»، 1 - جىلد، 5 - بەت، لوندون، 1961 - يىل ئىنگلىزچە نەشرى.

㉜ سۈك ياۋلىياك: «سەنئەتكارنىڭ ھاياتي كۈچى»، 4 - بابتا كەلتۈرۈلگەن نەقىلگە قاراڭ. شاڭخەي ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرىياتى، 1992 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

㉝ جاك ژېنچۇ: «ئۆلۈم ھەققىدىكى سۈكۈتلۈك ئويلار»، 29 - بەت، خەيلەن نەشرىياتى، 1994- يىل خەنزۇچە نەشرى.

㉞، ㉟ داۋىد لىمىك / ئېدۋىن بېلدا: «ئەپسانىشۇناسلىق»، 1 - بۆلۈم، 3 - بەت، شاڭخەي خەلق نەشرىياتى، 1990 - يىل نەشرى.

㊱ ژاك ژېنېىن: «قورقۇمىز قەسىدە - ئۆلگۈچىگە تېۋىنىشنىڭ ئاناليزى»، 14 -، 15 - بەتلەر.

㊲ يۇقىرىقى كىتاب، 16 - بەت.

㊳ يۇقىرىقى كىتاب 17 - بەت.

㊴ يې شۇشىيەن: «قەھرىمان ۋە قۇياش» - «خەلق ئەدەبىياتى مۇھاكىمە مۇنبىرى»، 1986 - يىل 1 - سان، 33 - بەت.

㊵ نىلسېن (N.o.Nielsne): «دۇنيادىكى دىنلار»، 55 - بەت، 1983 - يىل ئىنگلىزچە نەشرى.

㊶ ئالان داندىس: «دۇنيانى سۈ ئاستىدىن قۇتقۇزغۇچىلار - ئەپسانە دەۋرىدىكى ئەرلەرنىڭ ياراتمىسى» - «مىراس» ژۇرنىلى، 1994 - يىللىق 1 - سان، 58 - بەت.

㊷ «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى»، شەرق تەرەپ، 1 - قۇر.

㊸ «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى»، شىمال تەرەپ، 10 -، 11 - قۇر.

㊹ ئابدۇقادىر ئىنان (تۈركىيە): «قەدىمكى تۈرك دىنى تارىخى»، 16 - بەت، ئىستانبول، 1976 - يىل تۈركچە نەشرى.

㊺ ئىبراھىم مۇتىئى: «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز» - «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدا تۇتقان ئورنى»، 36 -، 37 - بەتلەر، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1988 - يىل نەشرى.

㊻ بارتولد: «ئوتتۇراۋاسىيا تۈركلەر تارىخىدىن 12 لېكسىيە»، 16- بەت، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرىياتى، 1986 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

㊼ «جۇنامە. تۈركلەر تەزكىرىسى»، 50 - جىلد.

㊽ ئوبۇلغازى باھادىرخان: «شەجەرەئى تۈرك»، 28 -، 29 - بەتلەر، تاشكەنت، «چولپان» نەشرىياتى، 1992 - يىل ئۇزېبېكچە نەشرى؛ رەشىددىدىن (ئىران): «جامىئۇل تەۋارىخ»، 1 - قىسىم، 1 - كىتاب، 251 -، 252 - بەتلەر، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ - 1992 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

㊾ شۇزۇگجىياڭ: «تۈرك تارىخى»، 753 - بەت، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرىياتى، 1992 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

(50) بوك: «يۇكسەكلىك ۋە گۈزەللىك» - «غەرب مەشھۇر ئەسەرلىرىدىن تېزىسلار»، 203 - ، 204 - بەتلەر، جۇڭگو ياشلار نەشرىياتى، 1957 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

(51) شۇزۇڭجىك: «تۈرك تارىخى»، 752 - ، 753 - بەتلەر.

(52) «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى»، شەرق تەرەپ، 12 - قۇر.

(53) «تۈركولوگىيە تەتقىقات يىللىقى»، 1968 - يىللىق سانى، 39 - ، 40 - بەتلەر، ئەنقەرە، تۈركچە نەشرى.

(54) يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك» 499 - ، 500 - بەتلەر، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىل نەشرى.

(55) گېگىل: «تارىخ پەلسەپىسى»، 134 - بەت، «سەنلىيەن» نەشرىياتى، 1956 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

(56) جىلك يۈەنخي: «توتېم ئېستېتىكىسى ۋە ھازىرقى زامان كىشىلىرى»، 195 - بەت، شۇلىن نەشرىياتى، 1992 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

(57) «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما»، 313 - ، 316 - بەتلەر.

(58) رەشىد رەھمەتى ئارات: «قەدىمكى تۈرك شېئىرلىرى»، 24 - ، 25 - بەتلەر، ئەنقەرە، 1986 - يىل تۈركچە ئىككىنچى نەشرى.

(59) «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما»، 171 - ، 172 - بەتلەر.

(60) يۇقىرىقى كىتاب، 174 - بەت.

(61) «قۇتادغۇبىلىك»، مۇقەددىمىسى، 15 - ، 16 - بەتلەر، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىل نەشرى.

(62) فۇئاد كۆپرولۇ: «تۈرك ئەدەبىياتىدا دەسلەپكى مۇتەسەۋۋۇپلار»، 19 - بەت، ئەنقەرە، 1991 - يىل تۈركچە نەشرى.

(63) ئىبراھىم ھەققۇل: «تەسەۋۋۇپ ۋە شېئىرىيەت» 27 - بەت، تاشكەنت، 1991 - يىل ئۇزبېكچە نەشرى.

(64)، (65) «ئەبۇئەلى ئىبنى سىنانىڭ شېئىرلىرى ۋە تىببىي داستانلىرى»، تاشكەنت، 1981 - يىل ئۇزبېكچە نەشرى.

(66) «ئۆمەر ھەييام رۇبائىيلىرى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1981 - يىل ئۇيغۇرچە نەشرى؛ ئۆمەر ھەييام: «روبائىيلار»، تاشكەنت، 1976 - يىل ئۇزبېكچە نەشرى.

(67) نىزامىددىن ھۇسەين: «جاھالەت پىرلىرى شىنجاڭدا» - «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1987 - يىللىق 3 - ، 4 - ، 5 - ، 6 - سانلىرىغا قارالسۇن.

(68) ئەھمەد يەسەۋي: «دىۋان ھىكمەت» - «بۇلاق» ژۇرنىلى 14 - سان، 161 - بەت.

(69) «مولا مۇسا سايرامى شېئىرلىرىدىن تاللانما» - «بۇلاق» ژۇرنىلى ئومۇمىي 15 - سان، 203 - ، 204 - بەتلەر.

(70) مولا مۇسا سايرامى: «تارىخىي ھەمىدى»، 142 - ، 143 - بەتلەر، مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1986 - يىل ئۇيغۇرچە نەشرى.

(71) «قۇرئان كەرىم»، سۈرە بەقەر، 30 - ، 34 - ئايەتلەر.

(72) گېگىل: «ئەسەرلەر»، II توم، 105 - بەت، موسكۋا - لېنىنگراد، 1935 - يىل روسچە نەشرى.

(73) غەززالى: «ئىھيايى ئۇلۇم ئەددىن» (روسچە تەرجىمە)، 214 - ، 215 - بەتلەر، موسكۋا، 1984 - يىل نەشرى.

(74) ئۆمەر ھەييام: «روبائىيلار»، 5 - بەت، تاشكەنت، 1976 - يىل ئۇزبېكچە نەشرى.

(75) «تۈرك تىلى تەتقىقاتى يىللىقى» (TDAY)، 70 - بەت، ئەنقەرە، 1971 - يىل تۈركچە نەشرى.

(76) رادىي فىش: «جالالىددىن رۇمى»، 46 - بەت، تاشكەنت، 1986 - يىل ئۇزبېكچە نەشرى.

(77) «يۇنۇس ئەمرە شېئىرلىرىدىن تاللانما» - «تۈرك تەتقىقاتى خەۋەرلىرى (TurKish Review)، 1992 - يىللىق 2 - سان، ئەنقەرە، ئىنگلىزچە نەشرى.

(78) ئەۋائىي: «لىسانۇتتەير» - «شەرق يولتۇزى» ژۇرنىلى (ئۇزبېكچە)، 1991 - يىللىق 4 - سان.

(79) مەنسۇر ھەللاجى - ئىسلام تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسىنىڭ يۈكسەك چوققىلىرىدىن بىرى. ئۇ ئۇزىنىڭ تەسەۋۋۇپ تەلىماتىدا «ئەنەلھەق» (مەن خۇدامەن) دېگەن قاراشلىرىنى كۆتۈرۈپ چىققانلىقى ئۈچۈن، ئۆز دەۋرىدىكى ئەھلى سۈننەت ياكى ئىسلام شەرىئىتى ئۈنى «خۇدالىق دەۋاسى قىلدى» دەپ ئەيىبلەپ زىندانغا تاشلىغان. لېكىن ئۇ «ئەنەلھەق» تەلىماتىدىن قەتئىي يانمىغانلىقى ئۈچۈن، ئەينى چاغدىكى خەلىپىنىڭ تەستىقى، باغداتتا قازىسىنىڭ پەتىۋاسى بىلەن ھىجرى 309 - يىلى (مىلادى 922 - يىلى) ئەتىيازدا باغداتتا دارغا ئېسىلغان.

(80) سەلچۇق ئەرايىددىن: «تەسەۋۋۇپ ۋە تەرىقەتلەر»، 149 - بەت، ئىستانبول، 1981 - يىل تۈركچە نەشرى.

(81) ئەھمەد يەسەۋي: «ھېكمەتلەر كۆللىياتى» - «شەرق يولتۇزى» ژۇرنىلى (ئۇزبېكچە)، 13 - بەت، 1992 - يىللىق 1 - سان.

(82) رادىي فىش: «جالالىددىن رۇمى»، تاشكەنت، 1986 - يىل ئۇزبېكچە نەشرى، 46 - بەتتە نەقىل كەلتۈرۈلگەن جالالىددىن رۇمىنىڭ تۆۋەندىكى مىسرالىرىغا قارالسۇن:

«گەر كۆرۈنۈشتە بولساڭمۇ (ئالەمنى ئەسەر)،
ھەقىقەتتە سەندۇرسەن (ئالەمنى ئەكبەر)».

(83) ئەھمەد يەسەۋي: «دىۋان ھىكمەت» - «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1984 - يىللىق ئومۇمىي 14 - سان.

(84) يۇقىرىقى ئىزاھات بىلەن ئوخشاش.

(85) ئەۋائىي: «لىسانۇتتەير»، مولا سىددىق يەركەندىي نەسىرلەشتۈرگەن نۇسخىسى - «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1993 - يىللىق 4 - سان، 77 - بەت.

(86)، (87)، (88) ئەۋائىي: «غەزەللەر»، 205 - ، 397 - ، 401 - بەتلەر، ت. ئىلىسيوپ ئەشرىگە تەييارلىغان، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى.

(89) ئىبراھىم ھەققۇل: «تەسەۋۋۇپ ۋە شېئىرىيەت»، 5 - بەت.

(90) ئەۋائىي: «لىسانۇتتەير» - «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1993 - يىللىق 4 - سان، 84 - بەت.

(91) يۇقىرىقى كىتاب، 88 - بەت.

(92) - (70) ئىزاھات بىلەن ئوخشاش.

(93) ئىبراھىم مۇتىئى: «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز» - «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدا تۇتقان ئورنى»، 34 - ، 35 - بەتلەر، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1988 - يىل نەشرى.

(94)، (95) ئەھمەد زىيائى: «كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ قەدىمىيلىكى ۋە ئۇنىڭ چەت تىللارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش جەريانى» - «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1984 - يىللىق ئومۇمىي 11 - سان، 200 - ، 199 - بەتلەر.

(96) م. ت. ستېپانيانس: «سوپىزمنىڭ پەلسەپىۋى قاراشلىرى»، 30 - ، 31 - بەتتە كەلتۈرۈلگەن نەقىلگە قارالسۇن، 1987 - يىل روسچە نەشرى.

(97) سېمنوزا: «ئېتىكا» II، «غەرب تەپەككۇر خەزىنىسى»، 423 - بەت، جىلىن خەلق نەشرىياتى، 1992 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

(98) ئابدۇقادىر داموللام: «نەسىھەتنامە ئاما» - «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى»، 4 - توم، شىنجاڭ ماۋارىپ نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى.

(99) خۇلۇك يەن: «قارا ئۆڭكۇردىن ھالقىپ ئۆتۈش»، 1 - بەت، شاڭخەي مەدەنىيەت نەشرىياتى، 1990 - يىل خەنزۇچە نەشرى.

(100) پاسكال: «تەپەككۇر خاتىرىلىرى»، II - «غەرب ئىدىئولوگىيە خەزىنىسى»، 347 - بەت.

(101) «قۇرئان كەرىم»، سۈرە رەئىد، 11 - ئايەت.

(102) «ئەزىز نەسىن 75 ياشتا»، 50 - ، 51 - بەتلەر، ئىستانبول، 1990 - يىل تۈركچە نەشرى.

(M1)

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات پاكۇلتېتىنىڭ لېكتورى، ماگىستىر

ئابدۇقادىر جالالىددىن

ئەنئەنە ۋە تارىخ ھەققىدە ئويلىغانلىرىم

ئاپتوردىن: 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا «گۈۋگا شېئىر» ھادىسىسىنى يېپ ئۆچى قىلغان ھالدا مەدەنىيەت ساھەسىدىكى كىشىلىرىمىز ئەنئەنە ۋە ۋارىسلىق ھەققىدە غۇلغۇلا قىلىشقانىدى. غۇلغۇلىنىڭ مەزمۇنى گەرچە سادىدا بولسىمۇ، ئۆزىمىزنىڭ مەنىۋى قىياپىتى ھەققىدىكى نەزەريىۋى ئويلىنىشىمىزنىڭ پىلتىسىگە يېقىلغان تۇنجى قېتىملىق ئوت بولۇپ قالدى. لېكىن، ئەينى ۋاقىتتا نۇرغۇن كىشىلەر ئەنئەننى ئاساسەن ئۆتمۈشنىڭ باغرىدا دۆۋىلىنىپ ياتقان جۇغلانما دەپ چۈشەندى ھەمدە ياشلارنىڭ دەسلەپكى تەۋەككۈلچىلىكى ۋە سىناقلىرىنى نېگىلىزم (ئىنكارچىلىق) نىڭ چارمىقىغا مىخلاشقا ئۇرۇندى. مەزكۇر ماقالە دەل ئەنە شۇ ۋاقىتتا يېزىلغان بولۇپ، مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن ئېلان قىلىنمىغانىدى. بۇگۈنكى كۆزۈم بىلەن قارىغاندا، ماقالىدىكى قاراشلار تېزىسلاشقان ھالەتتىكى بىخلانما ئىدىيىلەر بولسىمۇ، يېرىك تارىخىي ئوچېرك (ئاپتورنىڭ قارىشى - مۇھەررىردىن) «ئويغانغان زېمىن» شۇنداقلا «بالدۇر ئويغانغان ئادەم»، «ئابدۇقادىر دامولا ھەققىدە قىسسە» قاتارلىق ئوبرازلاشتۇرۇلغان تارىخىي ئەسلىمىلەر جامائەت بىلەن يۈز كۆرۈشكەن، جەمئىيەتتە تارىخ بىلەن تارىخىي شەخس ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ۋە بۇ مۇناسىۋەتنىڭ ھازىرچە تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان خاراكتېرى ھەققىدە ئازدۇر - كۆپتۈر بىلىش شەكىللىنىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، مەلۇم دەرىجىدە ئىنكاس قايتۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە دەپ قارايمەن. ئەمما دەۋر تارىخ، تارىخىي شەخس، ئەنئەنە، مەدەنىيەت، سىياسىي - ئىقتىساد قاتارلىق نۇرغۇن ساھەلەردە پىشقان، ھازىر جاۋاب، ئۆتكۈر نەزەرلىك پىكىرلەرنىڭ ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كېلىشىگە جىددىي تەقەززا بولماقتا. مەن ئەينى ۋاقىتتا چېلىققان بۇ «سەرگەردان شولا»نى ئۆز سالاپىتىگە ئەھمىيەت بېرىشىگە ئۇلگۇرمىگەن ئەينەن بىر تەرىزدە ئوتتۇرىغا سۈندۇم.

* * *

قەدىمكى يۇنانلىقلار بىر پەيلاسوپى: «قۇياش ھەر كۈنى يېڭى» دېگەنكەن. روشەنكى، بىز كالېندار ۋاقىتنى بىر قېتىم ئۆزىگىنىمىزدە ئۆزىمىزنىڭ مۇئەييەن ماكان، زامان بىلەن بولغان پىسخىكىلىق ۋە فىزىكىلىق مۇناسىۋىتىمىزنى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز رەۋىشتە بىر تەرەپ قىلغان بولىمىز. بۇ جەريانىدا «بۇگۈن» دېگەن ئۇقۇم ئۆتمۈشكە قارىتا ئىنكارلىق مۇناسىۋەتتە ئۆزىنىڭ ئىچكى قاتلىمىنى يېڭىلاپ تۇرىدۇ. ھەر بىر قەدەم بىر ئويلىنىشنى مەزمۇن قىلىدۇ. تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدىكى ھەر بىر بۇرۇلۇش ئۆتمۈشكە قارىتا قايتا ئويلىنىشنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، تەرەققىياتنىڭ سان ئوقىدا ئۆز يۈنىلىنىشىنىڭ ئىزلىرىنى قالدۇرىدۇ. ئالايلى، «پۇت» ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، يول مېڭىشنىڭ ئەڭ دەسلەپكى بىرىدىنبىر ۋاستىسى ئىدى، كېيىنچە بەزى ھايۋانلار (ئات، ئېشەك، تۆگە قاتارلىقلار) قوشۇمچە ۋاستە بولدى. بارا - بارا قۇرۇقلۇق، سۇ ۋە ھاۋادىكى ھەر خىل قاتناش ۋاستىلىرى مەيدانغا كېلىپ «مېڭىش»نىڭ ئۇقۇم مەزمۇنى ئاستا - ئاستا بېيىدى. ئەمدىلىكتە ئۇ ئالەم قاتنىشىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ تېخىمۇ كېڭەيتىمەكتە. بۇ جەريان ناھايىتى ئاددىيدەك كۆرۈنسىمۇ، ھادىسىلەر دېڭىزىنىڭ بىر تامچىسى سۈپىتىدە بىر پۈتۈن تەرەققىياتتىكى تۈرلۈك ئامىللارنىڭ ئىچكى باغلىنىشىنى مەلۇم دەرىجىدە يورۇتۇپ بېرىدۇ. بىز «پۇت» بىلەن «چاق»نىڭ مۇناسىۋىتىگە قاراپ باقايلى: «پۇت» ئادەمنىڭ «مېڭىش» (ئالاقە، ھەرىكەت) ئېھتىياجى بىلەن تۇغما مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، «چاق» ئۇنىڭ تەقلىدىيەتلىك تۈرلىنىشىدۇر. «چاق»نىڭ سۈپىيىكتىپ بىلەن بولغان ئالاقىسى «پۇت»نىڭكىدەك بىر تۇتاش ۋە تەبىئىي بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ سۈبىيىكتىپقا بويسۇنۇپ ئۇنىڭ ئارزۇسى ئۈچۈن ئىككىلەمچى رول ئوينايدۇ.

دېمەك، «پۇت» بىلەن «چاق»نىڭ ھەرىكەت شەكلى جەھەتتىكى ئىنكارلىق مۇناسىۋەت ماھىيەتتە مېڭىشنىڭ

مۇھاكىمە

تەرەققىيات ئۆزگىرىشىگە تۈرتكە بولۇپ، بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە بولىدۇ. ئۇنىڭ كېيىنكى راۋاجىمۇ دەل ئاشۇنداق رەۋىشتە داۋاملىشىدۇ. ئادەم ۋاقىتنىڭ چەكسىز ئېقىنىدا ئۆز - ئۆزىنى ئىنكار قىلىش ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۈسىنى يەڭگۈشلەيدۇ، تەبىئەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەت شەكلىنى يېڭىلايدۇ. روشەنكى، تەرەققىيات دېگىنىمىز ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەبىئەت بىلەن بولغان ئالاقىسىنىڭ يا ئۇ خىل يا بۇ خىل ئۆزگىرىشىنى بەلگە قىلىدۇ. ئەنئەنە گويا تەرەققىياتقا نىسبەتەن بىر مەنىداش سۆز بولۇپ، ئۇ «تۇنۇگۇن» گە ئايلىنىۋاتقان «بۈگۈن»، «بۈگۈن» گە ئايلىنىۋاتقان ئەتە. ئۇ، مۇشۇ يول ئارقىلىق ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىپ، دائىرىسىنى كېڭەيتىپ بارىدۇ، مەنىسىنى تولۇقلايدۇ. بۇ مەندىن ئېيتقاندا، ئەنئەنە ئاڭنىڭ ئىچكى قاتلاملىرىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقان ھاياتىي كۈچ بولۇپ، ربئاللىق ۋە كەلگۈسى تەرەققىياتنىڭ ئالدىنقى شەرتى. گېگىل تارىخ ھەققىدە توختالغاندا: «تارىخ مۇئەييەن زامان ئىچىدە سىرتلاشقان روھ» دېگەندى. ئەنئەننى تارىخ بىلەن مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ قارىغىنىمىزدا، يۇقىرىقى سۆزلىرىمىزنىڭ ئىلمىيلىكى ئايدىڭلىشىدۇ.

بىزدە «تارىخ ئادىل ھۆكۈم قىلغۇچى» دېگەن گەپ بار. دەرۋەقە، مەلۇم بىر دەۋردە بەزى نەرسىلەر ئىجابىي تەرىزدە، بەزى نەرسىلەر سەلبىي تەرىزدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، ئەمما ئۇ كېيىنكىلەرنىڭ نەزىرىدە باشقىچە سۈپەتكە ئائىل بولىدۇ. ستالىن ۋە بۇخارىن قاتارلىق تارىخىي شەخسلەر بۇنىڭ ئوبدان مىسالىدۇر.

تارىخنىڭ باھاسى ماھىيەتتە ئەنئەننىڭ ئەنئەنىگە بولغان باھاسى بولۇپ، ئۇ، خەلقنىڭ خاھىشى ۋە ئىنسان تەبىئىتىنى ئۆلچەم قىلىدۇ. مەلۇمكى، ياۋروپادىكى ئەدەبىي ئويغىنىش ھەرىكىتى بۇرۇنقى ئەنئەنە ئۈستىدىكى چوڭقۇر ئويلىنىش ۋە كەسكىن تەنقىدىي پوزىتسىيىدىن تۇغۇلغان.

ئەپسۇسكى، بىز تېخى ئويلانمىدۇق. ئۆتمۈشنىڭ شان - شۆھرىتى بىزنى غەرق مەست قىلىۋەتتى. باشقىلار قانچىلىك ئىلگىرىلىمىسۇن ئۇلارنى قالاق ۋە زەيىپ ھالىتىمىز بىلەن ئۆزىمىزگە تەڭ قىلمىدۇق. ھەتتا ئۆز تارىخىمىزنىڭ ئىگىسىمۇ بولالماي باشقىلارنىڭ بىز توغرىلىق ئېيتقانلىرىغا ھەمدۇسانا ئوقۇدۇق. ئۆتمۈش ھەققىدىكى شېرىن ئەسلىمىلىرىمىزنى ئۇلارنىڭ ئالقىنىدىن ئىزدىدۇق. ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ تارىخى نۇرغۇن شان - شۆھرەت بىلەن تولغان بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە نۇرغۇن داغلارنىمۇ يوشۇرغان بولىدۇ. ناۋادا پەخىرلىنىش بىلەن يۈيۈشنىڭ بىرلىكى بولمايدىغان بولسا، بۇ ھەقتە پەلسەپىۋى ۋە ئەخلاقي يەكۈن چىقىرلمايدىغان بولسا، بۇ ئالدى بىلەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشنىڭ مەنىۋى ئاساسىنى يوقاتقانلىق بولىدۇ.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بىر قىسىم تارىخىي مىراسلىرىمىز رەتلىنىپ نەشىر قىلىندى. تارىخىي جەھەتتىكى تەتقىقاتلار راۋاجلىنىپ، تارىخىمىزدىكى ھەر قايسى دەۋرلەرنى مەلۇم دەرىجىدە يورۇتۇپ بېرەلەيدىغان ئەسەرلەر مەيدانغا كەلدى. بۇ، پېشقەدەم ئالىملىرىمىز، تەتقىقاتچىلىرىمىزنىڭ قان - تەر بەدىلىگە كەلگەن نەتىجە.

تارىخ ئۇلارنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇمايدۇ. ۋە ھالەنكى، بۇنىڭ بىلەنلا ئۆتمۈشنى تونۇش چوڭقۇرلاشقان بولمايدۇ. بۇ ناھايىتى زور ئېھتىياجنىڭ بەدىلىگە كەلگەن قىمىرلاشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئاز ساندىكى ئويغاق زىيالىيلارنىڭ ئېڭىدىكى نەرسە بولۇپ قالدى. كۆپلىگەن ياشلار ساۋساۋ ھەققىدە ھېكايە ئېيتىپ بېرەلىسىمۇ، بابۇرنىڭ كىملىكىنى بىلمەيدۇ. تارىخ ئاستا - ئاستا قېزىلىۋاتقان بولسىمۇ، ھازىرقى ئەھۋالنىڭ ئۆزىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇ يەنىلا ئاچقۇچى يوقاپ كەتكەن يەر ئاستى ئۆيىگە ئوخشايدۇ. تارىخنىڭ يورۇشى بۇگۈن ۋە كېلەچەكنىڭ يورۇشىدىن ھەمدە مەدەنىيەت ۋە ئەنئەنە ھەققىدىكى توغرا تونۇشنىڭ مەيدانغا كېلىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. مېنىڭچە، «تارىخ»، «مەدەنىيەت»، «ئەنئەنە» دېگەن ئۇقۇملار بىر - بىرىگە ئاساسىي جەھەتتىن مەنداش كېلىدۇ. ئەنئەنە مەدەنىيەتنى يادرو قىلغان مەنىۋى ھالەتنى كۆرسىتىدۇ. تارىخ بۇلارنى ئۆزىنىڭ ئامىللىرى قىلىپ داۋاملىشىدۇ. شۇڭا «تارىخ» ئۇقۇمىنى توغرا چۈشىنىپ ئالالىساقلا «ئەنئەنە» نىڭ جانلىق نەرسە ئىكەنلىكى روشەنلىشىدۇ. «فائوست» تا مۇنداق مىسرالار ئۇچرايدۇ:

ھەر قەدەمدە ئىستەر ئادەم شادلىق ۋە ئازاب،
بىراق ھەر چاغ ھەممىسىدىن تاپماس قانائەت.

ئادەم ئۆزىنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنى ئۆزگەرتكەنسېرى ئۆزىمۇ ئۆزگىرىپ بارىدۇ. ئۆزگەرگەن ئېڭى ئەسلىدىكى شارائىتنى ئىنكار قىلىدۇ. بۇ ھەقتە ۋولىس: «ئىنسانىيەت تارىخى ماھىيەتتە ئىدىيە تارىخى» دېگەندى. بۇ، ئىتالىيىلىك يېڭى گېگىلىزمچى كروچىنىڭ: «تارىخ ھەر بىر شەخسنىڭ ۋۇجۇدىدا مەۋجۇت» دېگەن سۆزى بىلەن ۋاريانتداش كېلىدۇ. كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، تارىخ ئارقىغا تاشلانغان يىللارنىڭ خاتىرىسى دەپ قارالسا، ئۇ سۈڭەكتەك بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۇ ھەم ئەجدادلارنىڭ خاتىرە تېشى ھەم ئەۋلادلارنىڭ يول خېتى. دېمەك ئۇ تىرىك نەرسە. بىزدە ئۆتكەنلەرنى قەدىرلەش ئىستىكى كۈچلۈك بولسىمۇ، لېكىن توغرا يول تاپالمىدۇق. بۇگۈن ئۇچۇن ئۆتمۈشتىن گىرىم ئىزدىدۇق. تارىخ تەتقىقاتىمىز ئاساسەن دېگۈدەك يىلنامە خاراكتېرىنى ئېلىپ قالدى. ئۇلۇغلارنىڭ ئىدىيىسى، سەرگۈزەشتىلىرى، تۆھپىلىرى، تارىختىكى ئورنى تەتقىق قىلىنمىدى. ياش - ئۆسمۈرلەرگە لايىق كېلىدىغان، ئۇلارنى خەلقپەرۋەر روھ بىلەن تەربىيىلەيدىغان ئوقۇشلۇقلار يېزىلمىدى. بۇلارنى قويۇپ تۇرغاندىمۇ، ھەتتا يىلنامە خاراكتېرىدىكى تارىخنامىلەرمۇ ئىزچىللىققا ئىگە بولمىدى. بۇنىڭدا ھەر خىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر بولسىمۇ، تارىخىي تەرەققىيات نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بەربىر چېكىنىش ۋە كېچىكىشتىن ئىبارەت. ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، تارىخنى تەتقىق قىلىشنىڭ مۇپەسسەل ۋە ئۈزۈل - كېسىل پرىنسىپلىرى يوق؛ تارىخ ھەر بىر زامان تەرىپىدىن مۇستەقىل چۈشىنىلىدۇ، شەرھلىنىدۇ، ھەل قىلىنىدۇ. بىزنىڭ تارىخىي تەتقىقاتىمىز ئەسلەش بىلەنلا چەكلەندى، ئەينى يىللارنىڭ قۇيقۇرۇق ئىزناسلا بولۇپ قالدى. بۇگۈنكى مەنىۋى قىياپىتىمىز گەۋدىلەنمىدى. تارىخقا بۇگۈنكى زامان مەدەنىيەت يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ

ئىلمىي باھا بېرەلمىدۇق. تارىخ شۇنداق نەرسىكى، ئۇنىڭدا ئۆتمۈش، بۈگۈن ۋە كېلەچەكنىڭ پۈتۈن قىياپىتى ئەكس ئېتىدۇ. ئۆتمۈشنىڭ ئۆزىلا تارىخ بولالمايدۇ، بەلكى كەلگۈسىنى يارىتىشقا قادىر بولالايدىغان رېئالىق روھىي ھالەتنىڭ ئۆزى ياشاۋاتقان ھەقىقىي تارىختۇر. شۇڭا، «بارلىق تارىخنىڭ ھەممىسى بۈگۈنكى زامان تارىخىدۇر» (كروچ). «بارلىق تارىخنىڭ ئۆزى ئىدىيە تارىخىدۇر» (كوللىڭۋۇد). ئەگەر بىرەر ئىدىيىۋى جەريان ھاسىل قىلغان ئىچكى تەرەپ تولۇق نەزەرگە ئېلىنمىسا، تارىخنىڭ نېگىزىنى تونۇش تەس.

ئۇنداق بولسا، بۈگۈنكى رېئالىق روھىي ھالەت تارىخىي ۋە پەلسەپىۋى نۇقتىدىن تەتقىق قىلىنىدىمۇ؟ نەدىمۇ ئۇنداق ئىش بولسۇن! بىزدە تېخى تارىخ ھەققىدە ئەتراپلىق چۈشەنچە بولغىنى يوق، شۇڭا ئەنئەنە ھەققىدە توغرا تونۇشنىڭ بولۇشىدىن سۆز ئېچىشمۇ قىيىن. ئۆزىنىڭ دۇنياۋى ھاياتتىكى رېئالىق ئورنىنى بىلمەي تۇرۇپ، ئەنئەنە ھەققىدە گەپ ئېچىشنىڭ ئۆزى كەلگۈسىدە تارىخ ئۈچۈن ئېيىتقاندا، «تەۋەررۇك ساددىيلىق»① بولۇپ قالىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئاجايىپ قىممەتلىك نەرسىلەر بار، بۇنىڭغا قىل سىغمايدۇ. ئەمما، ئۇنى قانداق تونۇش، قانداق تونۇتۇش، ئۇنىڭدىن قانداق پايدىلىنىش مەسىلىسى ھەل بولماي كەلدى. «تۇركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئېيتىدىغىنى ئۇۋۇ قوشاقلىرىدىن بۈگۈنكى «گۈڭگا شېئىر» لارغىچە بولغان پۈتكۈل ئەدەبىيات قايسى خىل ئىدىيە ۋە ئېتىقادنىڭ مەھسۇلى بولمىسۇن، بىر سىستېما بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەريانداۋ ئۇيغۇرلارنىڭ دىنىي ئېتىقادىدا نۇرغۇن ئۆزگىرىشلەر بولدى. ئۇيغۇرئىدىئولوگىيىسى دەل مۇشۇ ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلىدىن كۆپ قاتلاملىققا ۋە بىر قەدەر مۇرەككەپلىككە ئىگە. ئۇنىڭ يورۇتۇلۇشى ئۆزىدىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئەسىرلەرگە مايىاق بولالايدىغان ئالاھىدە بىر تالانتنىڭ بارلىققا كېلىشىنى كۆتۈپ تۇرىدۇ. چۈنكى تالانت پەۋقۇلئاددە ئېنىرگىيە مەنبەسىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە كېلەچىكىنى يېڭى ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلالايدۇ. ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر يۈسۈپ خاس ھاجىپنىي ئالساق، ئۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى مەدەنىيىتىنىڭ روھىنى ئۆز ئەسىرىدە مۇجەسسەم قىلىپ شانلىق مۇجىزە يارىتتى. روشەنكى، «قۇتادغۇبىلىك»نى تەتقىق قىلىش ئۇيغۇر ئىدىئولوگىيىسىنىڭ سالماق بىر نۇقتىسىنى تەتقىق قىلىش بولۇپ، بۇنىڭدا «قۇتادغۇبىلىك» مەيدانغا كېلىشتىن بۇرۇنقى نەچچە مىڭ يىللىق ئاساسلار ئاشكارىلىنىدۇ. مورگان: «دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئاچقۇچى تارىم دەريا ۋادىسىغا كۆمۈكلۈكتۇر. قاچانكى شۇ ئاچقۇچ تېپىلىدىكەن، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ سىرى ئېچىلىدۇ» دېگەندى. بۇ ئاچقۇچ ئىلمىي ھەقىقەت ئۈچۈن ھاياتىنى تەقدىم قىلالايدىغان شىر يۈرەك ئادەملەر تەرىپىدىن تېپىلىدۇ.

ئۆزىنىڭ ئەجدادى ۋە ئەۋلادىغا قاتتىق مەسئۇل بولالايدىغان، ئۆزىنىڭ ھەر بىر دەقىقىسىنى تارىخنىڭ خۇداسىغا ئايلاندۇرالايدىغان جاسارەتلىك خەلق تەرىپىدىن تېپىلىدۇ. ھايات ئەنە شۇنداق تەقەززالىق ئىچىدە تۇرۇۋاتقاندا پەننى دەپسەندە قىلىدىغان، بىر - بىرىنى ساتىدىغان، نوپۇزچىلىق قىلىپ «ھەقىقەت» تۇرغۇزۇپ بېرىدىغان خاھىشلار ئەۋجەرىمەكتە.

دانىيىلىك بىراندىس: «روھىي جەھەتتىكى گاسلىق گاچىلىققا ئېلىپ بارىدۇ» دېگەندى. ئۇنداق خاھىشتىكىلەر دەل مۇشۇنداق كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار بولۇپ، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ھالاكەتتۇر. ئانىلار ئۆزلىرىنىڭ پەرىشتىلىرىنى ئەنە شۇنداق نادانلارنىڭ ئارىسىغا تۇغۇۋەرسە، ئۇلارمۇ ئەنە شۇنداق بەندىگە ئۆزگىرىپ كېتىدۇ، بۇ نېمە دېگەن قورقۇنچلۇق!

بىزدە تالانت يوق ئەمەس، ئەمما تالانتنى بايقاش يوق. تالانتنى ئاسرايدىغان، پەرۋىش قىلىدىغان روھ يوق. سەبىيلەرنىڭ ئەركىلەشلىرىگە زوقلىنىپ تىكىلىدىغانلار يوق. نوقۇل ھالدا ئۆتمۈش بىلەن بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن ئەنئەنە چۈشەنچىسى شىپە كەلتۈرۈلىۋەرسە، كەلگۈسى زامانغا كۆز تىكىپ يېڭى بۇلاق كۆزلىرىنى ئىزدەۋاتقانلارمۇ پېشىنى قاقىدۇ.

ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا، ماۋارىپ ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت كىرىزىسكە دۇچ كەلمەكتە. تۈزۈلگەن كونسپېك ۋە كىتابلار ئالىي مەكتەپ مۇنبىرىدە 20 - 30 يىل سارغىيىپ تۇرۇپ جان باقىدۇ. بۇ جەريانداۋ ئۇنىڭدىكى ئىبارىلەر ھېسابسىز تەكرارلىنىپ بويۇنتۇرۇققا ئايلىنىدۇ. ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە بولسا، مونەك بولۇپ كەتكەن تەبىرلەرنى بالىلارنىڭ ئېڭىغا تاڭمىز، ئۇلار ئۆگىتىپ قويۇشتەك بىر تەرەپلىمە مىتودولوگىيىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، ئۆزىگە خاس تەپەككۇر شەكلىنى يوقىتىدۇ. جەمئىيەت يېڭىلىققا موھتاج بولغانسېرى، يېتىشىپ چىققان كۆچلەر كونا رامكىلارنىڭ ئىچىدە تىپىرلايدۇ.

تەربىيىلەشتىن ئىبارەت ئالىيجاناب بۇرچنى زىممىسىگە ئالغان ماۋارىپ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئەكسىچە بولغان نەتىجىگە ئىگە بولماقتا. سەھنىلەردە، تېلېۋىزور ئېكرانلىرىدا كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان ئامىللار ئاز - تولا بولسىمۇ، ئىجابىي نومۇرلارنىڭ ئازلىقى قاتتىق مەيۇسلەندۈرىدۇ. شۇنىڭدىن قارىغاندا، «ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى» ئۆز بېشىنى قاتتىق سىلكىۋەتسە بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. بىزدە مۇشۇلارنى ئويلاپ ۋۇجۇدىنى سوغۇق تەر باسىدىغان ئادەملەر قانچىلىك باردۇ - ھە؟ بۇ، قايسى ئەنئەننىنىڭ مەھسۇلىكىن؟ ئويلىنىش كېرەك، ھەممە نەرسە ئۇستىدە يېڭىباشتىن ئويلىنىش كېرەك! بۇ ئويلىنىش، كۆز ئېچىپ ئەتراپقا باققاندىلا ھەقىقىي ئىشقا ئاشىدۇ.

① «تەۋەررۇك ساددىيلىق» - چىڭ سىياسىي، دىنىي ئەرباب يان گوسىنى كاپىرلىققا ئەيىبلەپ ئوتتا كۆيدۈرۈۋاتقاندا، بىر ساددا دىل مومايمۇ ساۋابلىق ئۈچۈن كۆلخانىغا بىر قۇچاق ئوتۇن تاشلىغانكەن، شۇ چاغدا يان گوس بۇقىرىقى سۆزنى ئېيتقان («فاۋست» تىكى ئىزاھاتتىن ئېلىندى).

مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مەدەنىي، ئىقتىسادىي ئالاقە كۆنسىرى كۆچىيىۋاتقان، يەر شارى خاراكتىرىدە كېڭىيىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، سىلىشتۇرما مەدەنىيەتشۇناسلىق توغرىسىدا ئىزدەنمەي بولمايدۇ. ئۇيغۇر ئەدەبياتى ۋە باشقا مىللەتلەر ئەدەبياتىغا قارىتا پاراللېل تەتقىقات، تەسىر تەتقىقات، ئۇنىۋېرسال تەتقىقات قاتارلىق سىلىشتۇرما تەتقىقات ئۇسۇللىرى ئارقىلىق تەھلىل يۈرگۈزۈشىمىز، بۇ ئارقىلىق مۇستەقىل ئورنىمىزنى بايقىشىمىز لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەر قايسى ئەللەر ئەدەبياتىنى پىششىق بىلىشكە توغرا كېلىدۇ. لېكىن، بىز تېخىخىچە ھومىردىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان ياۋروپا ئەدەبيات سىستېمىسىنى ئانچە ئۇقمايمىز. ئاسىيا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ ئەدەبياتى بىز ئۈچۈن تېخىخىچە مەۋھۇم. بىزدە ئەپلاتون، ئارىستوتىل، شېكسپىر، روسسو، نېتزى، سارتېرى، فىرىئود قاتارلىقلارنى بىلىدىغانلاردىن قانچىسى بار؟ مۇشۇلارنى بىلگەن بولساق ئۆزىمىزنى ناھايىتى ياخشى چۈشەنگەن بولاتتۇق. ئارىستوتىل بىلەن فارابى، شېكسپىر بىلەن ئەۋائىي، روسسو بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنى سىلىشتۇرغىلى، ئۇلارنىڭ دۇنياۋى ئورنىنى تونۇتقىلى تامامەن مۇمكىن بولاتتى. نېمە قىلىش كېرەك؟ شجائىتىمىز بولسىلا بۇ سوئال ھېلىمۇ كېچىككەن بولمايدۇ.

داغمۇ ياكى زىناقمۇ؟

(ئەبجەش خاتىرىلەر)

«نامراتلىق كىشىلەرنى خاتا ئىشلارغا ئۈندەيدۇ.»

ـ سېنىكا

I

شەھىرىمىزنىڭ جەنۇبىي قۇۋۇقى (نەنمېن) دا قالتىس بىر كۆرۈنۈش بار: بىر تەرەپتە مىللىي ئۇسۇلۇبتىكى «خەلق تىياترخانا» بىناسى، بىر تەرەپتە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ۋە شىنخۇا كىتابخانا بىنالىرى، يەنە بىر تەرەپتە ئېگىز بانكا ۋە ستراخۇانىيە بىناسى، ئوتتۇرىدا پاكارغىنە ئەينەك پرامىدا ۋە ئۇنى ئوراپ تۇرغان چىملىق، چىملىق ئاستىدا يەر ئاستى سودا شەھەرچىسى... بۇلار ماددىي ۋە مەنىۋى ئىستېمىللارنىڭ ئۆتكۈر گىرەلەشمىسىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. بىر - ئىككى يىل ئىلگىرى مەزكۇر سودا شەھەرچىسىنىڭ ئۇستى ئۇزاق يىللىق تارىخنى باشتىن كەچۈرگەن يېشىل ئورماندى، ئەمدى ئۇنىڭ ئورنىنى بازار ئىگىلىكى ئىگىلىگەن بولۇپ، مىسىر پرامىداسىغا قىلىنغان ناھايىتى ئاددىي بىر تەقلىدنىڭ شاھىدى - ئەينەك پرامىدا توزانلارغا مىلەنگەن ھالدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. پرامىدا ئاستىدا قەدىمكى مەدەنىيەتنىڭ ئەمەس، ئەكسىچە بۇگۈنكى مەدەنىيەتنىڭ ئالامىتى بولغان ماددىي ئىستېمال مۇجىزىلىرى قاياپ تۇرىدۇ.

ھەممىدىن قىزىقى، ئېگىز بانكا بىناسىنىڭ بىر تەرىپىدە «خانتەڭرى جامەسى» قىسىلغان ھالدا بوي سوزۇپ تۇراتتى. بۇ بىنالارنىڭ بىرىدە كىشىلەر بۇ دۇنيانىڭ مەئىشىتى ئۈچۈن پۇل، نوپۇز توپلىماقتا ئىدى، يەنە بىرىدە ئۇ دۇنيانىڭ مەئىشىتى ئۈچۈن مەشغۇل بولاتتى، جامە ئاستىدىكى دۇكاندا بولسا پانىي دۇنيانىڭ غېمى. قاراڭ، مەدەنىيەت دېگەن شۇنداق نەرسە. ئۇ ھايات بىلەن ئۆلۈم ئارىلىقىدىكى تەشۋىشنىڭ مۇنتازلىق بىرىكمىسىگە ئايلانغاندى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە قۇربان قىلىش ۋە قۇربان بېرىشتىن ئىبارەت ھايات - ماماتلىق سۈرەتنى ئاشكارا نامايان قىلىپ تۇراتتى.

ئاشۇ بانكا بىناسىنىڭ ئالدىدىن ئانچە - مۇنچە ئۆتۈپ قالاتتىم، لېكىن ھەرگىزمۇ پۇل قويۇش ئۈچۈن ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ بىرسى بولالمايتتىم. چۈنكى بىز ئەر - ئايال ئاددىي ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ئائىلىمىز ماۋارىپتىكى نامراتلىق، شەرەپ ۋە ھەسرەتنى تولۇق ئۇستىگە ئالغان ئائىلە ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە مەن ئەدەبيات - سەنئەتتىكى بىچارىلىكنى، ئۇنىڭدىكى پىغانلىرىمۇ قوشۇپ ئۇستۇمگە ئالغانىدىم.

قار چۈشۈپ تۇراتتى، بانكا بىناسىنىڭ ئالدىدا قېلىن جۇۋا ياكى پەلتو كىيىشكەن كىشىلەر شۇمشەرەپ تۇرۇشاتتى، ئۇلار زايومچىلار ياكى دوللارچىلار ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى ئالدىمغا كېلىپ:

- دوللار بارمۇ؟ - دېدى.
- يوق، - دېدىم مەن كەسكىن ھالدا.
- زايوم بولسىمۇ ئالىمىز.
- يوق.

مەن ئۆتۈپ كەتتىم. خۇداغا مىڭ شۈكرى، مەن ئۇلارنىڭ نەزىرىدە دوللارغا ئىگە ئادەملەرگە ئانچە - مۇنچە ئوخشىغانىدىم. يانچۇقۇم ئۈنچىلىك ئالىي ھىممەتكە ھازىرغىچە ئېرىشىپ باقمىغان بولسىمۇ، ئاشۇ گەپلەر تۈپەيلى روھىي لەززەت ھېس قىلدىم، گەرچە بۇ لەززەت ناھايىتى ئەخمىقانە ۋە نادانلارچە بولسىمۇ. تۇرمۇشنى كۆزەتكەن كىشىلەرگە مەلۇمكى، بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ تاپقانلىرى ياشاش زۇرۇرىيىتىدىن ئېرىغا ئاشمايدۇ. بانكا بىناسىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ، بىر نەچچە قەدەم مېڭىشىمغا ياشقىنە بىر تىلەمچى ئۆزىنى بىچارە كۆرسىتىپ قولىنى ئۇزاتتى، ئۇمۇ مېنى خېلى يىراقتىنلا كۆزلەپ كەلگەندەك تۇراتتى. يانچۇقۇمنى ئاقتۇرسام ئىككى موچەن چىقتى - دە، ئۇنىڭغا بەردىم، ئاندىن مېڭىشىمنى داۋاملاشتۇردۇم.

- پادىشاھ بولۇپ كېتىرلا، ئىلاھىم، - دېدى ئۇ ئارقامدىن. مەن كەينىمگە ئۆرۈلۈپ ئۇنىڭغا قاردىم. مەن ئۇنىڭ چىرايىدىن سەمىمىي ئەمەس، مۇغەمبىرانە كۈلكىنى كۆردۈم ۋە ئۇنىڭ يېنىغا باردىم.

- ئەگەر مەن پادىشاھ بولغان بولسام، سەن تىلەمچىنىڭ كۈنىگە قالمىغان بولاتتىڭ، سەن بۇنى چۈشىنەمسەن؟ - دېدىم مەن.

تىلەمچى مېنىڭ گېپىمنى تەھدىت ياكى تەئەددى ھېس

قىلدىمۇ، ئەيتاۋۇر تۇرۇپلا قالدى. مەن ئۇنىڭدىن يىراقلىشىپ كېتىپ قالدىم.

كوچىدا كىشىلەر ئالدىراش ئىدى. قار بولسا ئاستا ۋە لەرزان چۈشمەكتە ئىدى.

II

زامانىمىزنىڭ باياشاتچىلىق تەتەنىسىگە غەرق بولغىنىغا خېلى ئۇزاق يىللار بولدى، ئەمما كوچا - كويلار ۋە تاۋاپ - سەيلىگاھلاردىكى، مەسچىت - ئىبادەتخانىلار ئالدىدىكى غېرىب - غۇرۇالار، ئاجىز - مېيىپلار، يېقىر - مىسكىنلەر زادىلا ئازايمىدى، ئەكسىچە كۆپەيدى. نەتىجىدە بۇ، ئۆزلىرىنى مەلۇماتلىق، ئالىيجاناب ۋە ساغلام ھېس قىلىشقان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئەتەي مولچىلىق يېغىپ تۇرغان داستىخان ئالدىدا چىشلىرىنىڭ ئاراچلىرىغا كىرىۋالغان گۆشلەرنى تازىلىغاچ ۋاپادارلىق، ساداقەت ئەھدىسىدىن دېرەك بېرىدىغان شارابلارنى ئىچكەچ قىلىشىدىغان ھەر تۈرلۈك پاراڭلىرىنىڭ بىر تېمىسىغا ئايلاندى.

- ئۇلار ناھايىتى ھېيلىگەر، - دېيىشەتتى كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ كۆزىتىش ئالاھىدىلىكىنى نامايىش قىلىپ، - ئۇلار سېنى كۆرۈشى بىلەنلا مۆمىن، بىچارە قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ، دۇئا - تىلاۋەتلىرى بىلەن دىلىڭنى يۇمشىتىشقا ئۇرۇنىدۇ، تەقى - تۇرقۇڭغا قاراپ مىجەزىڭنى، تەقدىرىڭنى مۆلچەر قىلىدۇ - دە، ئارزۇ - تىلەكلىرىڭگە ماس بىرەر مۇراجىئەتنى دەرھاللا ئاغزىدىن چىقىرىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار سېنىڭ نەچچە پۇل بېرىشىڭنى ئويلاپ ئولتۇرىدۇ.

- ئەگەر سەدىقە بەرمەي كېتىپ قالساڭ، ئۇلار سېنى قارغىشىمۇ مۇمكىن، - دەيتتى بىراۋ.

- راست، ئۇ تۇرغانلا گەپ.

- ئۇلار سەن - بىزدىن باي، ئۇلارنىڭ بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلى سېنىڭ ئون نەچچە يىللىق ماۋاشىڭدىن چىق،

يېقىنقى يىللاردىن بېرى تىلەمچىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا ئائىت ئاجايىپ ۋەقەلەر، ئۇلارنىڭ قالتىس بىيىپ كېتىشىدىكى سىرلار، ئۇلارنىڭ ئۇستىلىقلىرى گېزىتىلەرگە يېزىلىدىغان بولدى. كاتتا ئەدىبلىرىمىزمۇ ئۇلارنى قەلەمگە ئېلىشتى. ئۇلاردا پەقەت مۇنۇ گەپلەر: ئۇلار قالتىس، ئۇلار قارانىيەت، ئۇلار ئىنساپسىز ۋە ھېيلىگەر.

بەلكىم، ئۇلارنىڭ گېپىدىن ئاز - تولا ئەمەلىيەت پۇراپ تۇرسا كېرەك (گەرچە ئېيتقانلىرىنى تەلتۆكۈس ھەقىقەت دەپ كەتكىلى بولمىسىمۇ). مەنمۇ زامانىمىزنىڭ ئاددىي بىر ھاياتلىق ئەھلى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئادەمزات دۇنياسىدىكى يېڭى قىلىقلاردىن ئاز - تولا خەۋەردار. شۇڭلاشقا، كىشىلەرنىڭ يەكۈنلىرىنى ئەمەلىيەت بىلەن بەلگىلىك دەرىجىدە باغلاپ قارىيالايمەن. دەرۋەقە، زامانىمىزدىكى تىلەمچىلەر خېلى قۇۋ، ئۇلار ئۆزىگە يارىشا ئۆز ئەتراپىدىكى مۇھىتنى تەھلىل قىلالايدۇ، ئۆزىنى تەتبىقلىيالايدۇ، چۈنكى ئۇلارنىڭ سانى كۆپەيدى. ئادەملەر دىيانەتكە بۇرۇنقىغا قارىغاندا ئانچە ئىشەنمەس بولۇپ قالدى. ئۇلار كۆپ ھاللاردا ئۆز ۋۇجۇدىدىكى ۋىجدانىنىڭ خىتابىنى ئاڭلىيالماس دەرىجىدە پاك بولۇپ ياشايدۇ. ئۇلار ئۆز ۋىجدانىنىڭ ئەيىبلىشىدىن ئانچە خەۋپسىرەپ كەتمىسىمۇ، لېكىن ئەرۋاھلارنىڭ ۋەسۋەسىسىدىن، ئۇلۇم كۆلەڭگىسىدىن ھەرھالدا ھېيىقىدۇ، ئاخىر مەجبۇرلانغان ھالدا جۇلىقى چىقىپ كەتكەن دىيانەتنى بىرە - بىرە قولىغا ئېلىپ قويىدۇ. تىلەمچىلەرنىڭ مەنپەئىتى بۇ ئازغىنە دىيانەت بىلەن پۈتمەيتتى. ئۇلار يەنە تەشەببۇسكار، ھۇجۇمكار ۋە رىقابەتكار بولۇشى كېرەك ئىدى. شۇڭلاشقا، ئۇلار زامانغا يارىشا ئەقىللىق بولغان ۋە تاۋلانغان. قايسى بىر كىنودا تەسۋىرلىنىشچە، كىشىلەر زىياناداش ھاشاراتلارغا قارشى ئەجەللىك دورىلارنى ئىشلەتكەن، ئەمما زىياناداشلاريىللار سېرى تېخىمۇ زەھەرلىك بولۇپ كەتكەنكى، ئىنسانلارنىڭ زەھىرى ئۇلارنىڭ ھاياتىغا كاشىلا قىلالماس بولۇپ قالغان، بەلكى ھاشاراتلار بولسا تېخىمۇ تاۋلىنىپ، چاقسا ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان قىساسكارغا ئايلانغان. روشەنكى، زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ روھىي ھالىتى ئۇششاق مەنپەئەتپەرەسلىككە ياتىدىغان ئامىللار ۋە ئەخلاقتىن يالتايغان چازىلەرگە باي بولغانسېرى ئۇلاردىن تىلەپ جانباقىدىغان كىشىلەرمۇ ئۇلار بىلەن بەس كېلەلىگۈدەك ئىقتىدارنى يېتىلدۇرگەن. مەن سەدىقە بەرمىگەن ئادەملەرنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايدىغان يېڭى بىر ئەۋلاد تىلەمچىلەرنى ئۇچراتتىم، ئۇلارنىڭ كۆزىدىن مۇغەمبەرلىك يېغىپ تۇرىدۇ، قىياپىتىدىن غېرىبسىنىش، ئارسىزلىق ئالامەتلىرىنى مۇتلەق ئۇچرانقىلى بولمايدۇ، ئەكسىچە، ئۇلار كىشىلەرنى مات قىلىپ تاشلايدىغان تەكەببۇرلۇق ۋە خاتىرجەملىك بىلەن سۆز تاشلايدۇ.

مەن بۇلاردىن ھەيران قالمىدىم، تۇيغۇم تەئەججۇپلۇك ھاللاردىن يىراق ئىدى. نېمىشقا؟ زامان مېنىڭ تۇيغۇلىرىمنى شەپقەتسىزلىك، مەككارلىق، ھېيلىگەرلىك، نومۇسسىزلىقلاردىن كەلگەن يىرگىنىشلەر بىلەن تويۇندۇرۇۋەتتى. ئاز - تولا ئەقىل پەيدا بولۇشقا باشلىغان تۇنجى ياشلىق يىللىرىمدا غۇبارسىز كۆڭلۈمگە سىغمايدىغان ناپاك ئىشلاردىن ئىچىم ئاچچىق بولۇپ يۇرەتتىم، كېيىن بۇ ئاچچىقتىن مەست بولۇپ ھېچنېمىنى سەزمەس بولۇپ قالاي دېدىم، گويا رەزىللىكنى سېزىدىغان نۇرانە كۆزۈم بولمىسىمۇ بولىدىغان بولدى. رەزىللىك دېگەن بۇ نەرسىلەر پۈتۈمغا پۈتلىشىپلا يۇرەتتى. مەنمۇ ئادەمىزاتقا تەۋە جانلىق بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئازاب چېكىش تۇيغۇسىنى رەت قىلىپ، ھەممىدىن بىخەۋەر ياشاشقا تىرىشىپ باققان بولسامۇ، يېڭىدىن پەيدا بولۇپ ياشناپ تۇرغان ھۇجەيرىلىرىم زامان ناھەقلىقلىرىنى ماڭا سەزدۈرۈپ تولا چاتاق قىلاتتى. نېمە ئامال، يىللار بالىلىققا خاس زەكىلىكنى نابۇت قىلىپ تۇرسىمۇ، زەكىلىك ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۈچىدىن بىراقلا قالمايتتى، ئۇ يەنىلا زامانىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى خۇنۇك ئۆسىملەرگە ۋە ئاللىقانداق مەۋھۇم ئالامەتلەرگە نەشتەردەك قادىلىپ تۇرۇۋالاتتى، بۇلار ئومۇمەن ئىنسان بالىسىنىڭ يالتىراپ تۇرىدىغانلىقىدىن دېرەك بەرسىمۇ، بۇنداق سەزگۈرلۈك ۋە نارەسىدىلىكنىڭ دەردىنى پاكىز يۇرەك بىھۇدە تارتاتتى، نەتىجىدە، ئۇنىڭ ئارامخۇدا، يەڭگىل سوقىدىغان ۋاقىتلىرى ناھايىتى ئاز بولاتتى.

مەن تىلەمچىلىكنى ياخشى خۇلق دېمەكچى ئەمەسمەن. بۇرۇنلاردا ئەۋلىيالار ۋە دانىشمەنلەرمۇ تىلەمچىلىك قىپتىكەن. ئۇلار خىلۋەت روھىي كۆزى بىلەن مەئىشەت

دۇنياسىدىكى چەكسىز قانائەتسىزلىكلەرنى، قىزىلكۆزلۈك تۈپەيلى كېلىپ چىققان تۈرلۈك ئىجتىمائىي بالايى - ئاپەتلەرنى، روھىي گادايلىقلارنى كۆرۈپ يەتكەندەك بولۇپ، پانىي ئالەم ئاسارەتلىرىدىن قۇتۇلۇشنى ئويلىغان ۋە ئارتۇقچە مال - دۇنيا يىغىشتىن ۋاز كەچكەن. ئۇلار ئۇچۇن يەيدىغان - ئىچىدىغانلىرى ئۇدۇللۇق بولسىلا بولىدىغان بولغان. ئۇلار خەلق ئىچىدىكى مۇقەددەس ئوبرازى بىلەن تىلىنىڭ ۋە ھېچقانداق خىجللىق ھېس قىلمىغان، كېيىن بۇ ئاستا - ئاستا ئۇدۇمغا ئايلىنىپ، بىچارىلەرنىڭ جان بېقىش دەستىكى بولغان. مانا بۇگۈنكى كۈنلەردە ئۇ ھېچقانداق جىسمانىي ئەيبى بولمىغان بىر قىسىم ھورۇن ئادەملەرنىڭمۇ ئەنگۈشتەرى بولۇپ قالغان. خەيرىيەت، ئاشۇ ئۇلۇغلار «توقكۆزلۈك»نى بەك ئاشۇرۇۋەتكەن، ئۆزىنى كارامەت خاكسار قىلىۋېتىشكەن. ئۇلار ئاددىيسى تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلەر ئىچىدە ئاقسۆڭەك ھېسابلىنىدىغان ئىنساننىڭ ئەقلىي ۋە جىسمانىي قۇدرىتىگە لايىق كىشىلىك ئەمگەك تىىسۇسىنى ئۇنتۇپ كېتىشنى ئېغىر ئالمىغان.

ئەي، روھىيەت دۇنياسىغا سەپەر قىلغان دانىشمەنلىرىمىز، سىلەر ئۆز ۋۇجۇدۇڭلاردىن قانچىلىك ئۇزاپ كېتەلىدىڭلار، قېنىڭلاردىكى شەيتاندىن قۇتۇلالىدىڭلارمۇ؟ قاراڭلار، بۇگۈنكى ۋارىسىڭلارغا، ئۇلار ئەمدى ساھابە ئەمەس، نوقۇل تىلەمچى، ئۇلارنىڭ ئالقانلىرىغا تۇنقۇزغىنىڭلار قۇرتلاپ كەتكەن گۆش پارچىسى.

تىلەش، روشەنكى گۈزەل خۇلق ئەمەس. مىڭ ئەپسۇس، ئۇ، زامانىمىزنىڭ 90 - يىللىرىدىكى كەسىپلەرنىڭ بىرىگە ئايلانماقتا. ئادەم ماددىي جەھەتتىن موھتاج بولغاندا، ئۇ، ئازابىنىڭ بىرىنچى قەدىمىنى ئالىدۇ، بۇنى ئۇنىڭ روھى ئېنىق سېزىپ تۇرىدۇ، ئەمما بۇنداق موھتاجلىق تۇگىمىسە، ئۇ يىلدىن يىلغا ئېشىۋەرسە روھىمۇ كاردىن چىقىدۇ. روھ ماددىي ھاجەت ئۇچۇن ئۆزىنى دو تىكىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئاستا - ئاستا روھىي گادايلىقمۇ باشلىنىدۇ. ۋاي ئىسىت، ئاللا ئۆزىنىڭ ھەر بىر بەندىسىگە روھ بىلەن تەن ئاتا قىلغان. پانىي دۇنيادىن ئىبارەت بۇ كالتا كۆۋرۈكتە بەزىلەر تەن ھاجەتلىرىگە مۇۋاپىق مەنقۇلاتلارغا يېتەرلىك ئېرىشەلمەي ئۆتىدىكەن، بەزىلەر روھىيەت قەبرىسىنىڭ كۆرۈنمەس دائىرىسىدىن چىقالماي، تەمتىرەپ ياشايدىكەن، بەزىلەر ھەر ئىككىسىدىن ناقىس بولۇپ كېتىدىكەن. بۇنداقلار ھەر قانداق زامان، ھەر قانداق ماكاندا بولۇپ تۇرغان.

ئەمدى مەن بۇ تاغدىن - باغدىن قىلغان پاراڭنىڭ بېشىدا تىلغا ئالغان ھېلىقى «توق قورساق» كىشىلەرنىڭ ئويلىنىپ بېقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن: ئاشۇنداق يىرگىنىشلىك تۇس ئالغان تىلەمچىلەرنىڭ ماددىي بايلىقى نەگە كەتتى؟ ئۇلار قاۋۇل ۋە ساغلام تۇرۇپمۇ تىلەشنى كەسىپ ئەتتى، بۇ روھىي ناكارلىقمۇ - قانداق؟ ئۇلارنىڭ روھىنى كىم تالان - تاراج قىلدى؟ فرانسوز مۇتەپەككۇرى ژان. ژاك رۇسسو «ئىنسان تۇغۇلغاندا ئەركىنىدى، بىراق ئۇ ھەر جەھەتتىن بوغۇلدى» دېگەنىدى. تەبىئىيكى، ئىنسانلار مۇشۇ بوغۇلۇشتىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن، تېخى ھازىرغا قەدەر داۋاملاشقان ئىقتىسادىي، سىياسىي كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى، باراۋەرلىك، ھوقۇق، دېموكراتىيە، ئەركىنلىك دېگەن ئىبارىلەرنى كەشىپ قىلدى، ئۇنىڭ ئۇچۇن نۇرغۇن قانلارنى ئاققۇزدى. ۋەھالەنكى، ئىنسان زاتىنىڭ ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي مەنىدىكى ھەق - ھۇرمىتىنى ئەمەس، ئەقەللىسى ئۆزىنىڭ بىر جاندار مەنىسىدىكى ھاياتلىقىنى قوغداش ھەم داۋام ئەتكۈزۈش ئىنتىلىشلىرىمۇ دەخلى - تەرۇزدىن قۇتۇلۇپ بولالمىدى.

راست، سىز مۇئەييەن ئىجتىمائىي گۇرۇنغا (بۇ گۇرۇننىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ۋە ئىجتىمائىي مەنىدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر) ئىگە، سىزنىڭپۇلىڭىز ئۇچ ۋاق تاماققا يېتىدۇ، توي -تۆكۈن ۋە رېستوران ئولتۇرۇشىغا ئەپلەپ بىر ئامال قىلىسىز. بىراق، ساياھەتكە چىقىشقا، ئۆزىڭىز ئويلىغاندەك تەربىيىلىنىشكە، ئادەمىيلىك سۈپىتىڭىزنى مۇكەممەللەشتۈرۈشكە كەلگەندە، ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسى پۇل بىلەن پۈتىدۇ، سىزدە بۇلارغا يېتىشكۈدەك ئىقتىسادىي قۇۋۋەت يوق، بولغان تەقدىردىمۇ يوللار ناھايىتى مۇرەككەپ. ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ داۋالىنىشقا توغرا كەلگەندە، پۇل مەسىلىسى دەھشەتلىك مەسىلىگە ئايلىنىدۇ. جۇڭگو يازغۇچىسى ئەي ۋۇ بىلەن شادېڭلار جۇڭگونىڭ يېڭى دەۋردىكى ئىدېئولوگىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئۇچۇن بولۇشىغا كەتمەن چاپقانلار ئىدى، بىراق ئۇلار ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىدا داۋالىنىش ئۇچۇن يېتەرلىك پۇلغا ئېرىشەلمىدى. ياش يازغۇچىمىز ئەسىئەت ئەمەت جىگەر قېتىش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇۋىدى، ئاتا - ئانىسىنىڭ خەزىنىسىدىن باشقا نىجادچىغا ئېرىشەلمىدى، بىراق بۇ خەزىنىمۇ ھېچنېمىگە دال بولمىدى. نامراتلىق تەقدىرى ئۇنىڭ ئورۇق جىسمىگە ھەدەپ چاڭ سېلىۋاتقاندا، «باياشات» دەۋر قاراپ تۇردى. خوش، ئەمدى ئۆزىڭىزگە كېلىك، سىزنىڭ ھازىرقى تۇرمۇش پەللىڭىز قانچىلىك كۆپ بەدەل ئۈستىگە قۇرۇلغان؟ مېنىڭچە، سىز ئاشۇ تۇرمۇش ئۇچۇن ۋۇجدانىڭىز ئېغىر ئالىدىغان نۇرغۇن يوللارنى باستىڭىز، ئۆزىڭىزنى ئەتەي خورلىدىڭىز، سىز ئاشۇنچىلىك تۇرمۇش ئۇچۇن بىر ئۆمۈر قاتىرىدىڭىز، ئاخىر چارچاپ ھالىڭىزدىن كەتتىڭىز.

بىز سىزنى ئۆزىڭىزنىڭ ھەۋىسى بويىچە «خاتىرجەم - ئالىيجاناب» كىشىمۇ دەيلى، ئۇنداقتا، سىزنىڭ ئىززەت - نەپسىڭىز ئىشتەيدىن ھالقىپ ئۆتەلىدىمۇ؟ ئەگەر ھالقىغان بولسا، سىز ئەركىن پىكىر ۋە مۇھاكىمىنىڭ قانچىلىك دەرىجىسىدە ياشىدىڭىز؟ سىزدە مۇھاكىمە بولغان بولسا تىلەمچىلەر ھاياتىدىكى ساختا ئالامەتلەر ھەققىدە ئەتراپلىق پىكىر بولغان بولار ئىدى.

ئالىيجانابلىقنىڭ دەرىجىسى پۇلدا ۋە توقلۇقتىلا ئەمەس، پىكىردە. مۇھاكىمە بولمىغانىكەن، ئەمەلىيەتچىل پىكىرمۇ بولمايدۇ. نىھايەت پۇل، مەنسەپ دېگەنلەر ئالىيجانابلىقنى مۇكەممەل مەنىگە ئىگە قىلالمايدۇ.

خۇدا ئەلمىساقتىن بېرى شۇنداق قىلىپ كەپتۇ: مەڭزى ۋە قوۋزى پارقىراپ تۇرىدىغان زەردارلار بىلەن لەۋلىرىدىن شور ئۇرلەپ تۇرىدىغان نامراتلار ھامان مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. بۇلار ھېچقاچان بىر - بىرىسىز ياشىيالمىدى. بۇ، تەقدىرنىڭ ئادالەتسىز تەقسىماتىمۇ ياكى

تۇرمۇش دۇنياسىنىڭ غەيرىي تەڭلىمىسىمۇ؟ مۇشۇنداق بولۇش يوللۇقمۇ ياكى ئەمەسمۇ؟ پەيلاسوپلار ۋە سىياسىيئونلار ھەر نىمىلەرنى دېيىشتى، بۇ ئەھۋال بەربىر مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋەردى. لېكىن، بايلار ئۆزلىرىنى پۇلنى ئادا قىلىپ قوغداپ كەلدى. ئۇلار تاپتىن چىقىپ كەتسىمۇ، پۇل ئۆلارنى ئاقلىدى، شۇنىڭ بىلەن يۇزلىرىنى يورۇق قىلىپ يۇرۇۋېرىشتى، نامراتلاردا بۇنداق قۇدرەتلىك ئەمەلىي كۈچ بولمىغاچقا، دىيانەت ۋە ئەخلاقنى دەستەك قىلىپ ياشاپ كەلدى. بۇلار قوشۇلۇپ بىر دەۋر، بىر مىللەتنىڭ ۋۇجۇددىكى مۇۋازىنەتلىك قۇتۇپلارغا ئايلاندى.

زەئىپلىك ۋە رەزىللىكنى جۇل - جۇل كىيىملىك تىلەمچىلەر، نامراتلار بىچارىلەردىن ئىزدەپ تېپىش ئاسان، چۈنكى ئۇلاردىكى ئاجىزلىق، ئۇلاردىكى پاجىئە، ئۇلاردىكى خاراكتېر مېيىپلىقى، ئۇلاردىكى ئاددىي نەيرەڭ خۇددى يېقىمسىز ئۇستىباشلىرىغا ئوخشاشلا كۆزگە ئوچۇق - ئاشكارا تاشلىنىپ تۇرىدۇ. بىراق ئەمەلدارلار، زەردارلار (پۇلدارلار)، ئاتالمىش زىيالىيلاردىكى زەئىپلىك ۋە مەيىنەتچىلىك دىنىي ھەل، ئەخلاقي تون، ئالىيجانابلىق رەڭلىرى، دىيانەت زىغ - زىغلىرى، تەلىمات ھەشەملىرى بىلەن توسۇلۇپ قالىدۇ.

ئەمدى بىز ئىككىسىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرەيلى: شىر - يولۋاسلارنى ۋەھشي دەيمىز، ئۇلار ئېچىرقىغاندا چوڭ بولامدۇ، كىچىك بولامدۇ قۇدرىتى يار بېرىدىغان ھەر قانداق مەخلۇقنى تەپتارتماستىن ئوچۇق - ئاشكارا ئۇۋلاۋېرىدۇ، خام تالاش قىلىپ يەۋېرىدۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ياۋۇزلۇقى ۋە قانخورلۇقىنى ئادەملەرگە ئوخشاش ھەر خىل پەتىۋا، چىرايلىق سۆزلەر بىلەن، پەيغەمبەرلەردىن، مەشھۇر ئەربابلاردىن، داھىيلاردىن قالغان گۈزەل ئەقىدە - ئېتىقادلار بىلەن بېزەپ ئولتۇرماي ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەسلى ماھىيىتى قانداق بولسا، شۇ پېتى ياشاۋېرىدۇ، كىشىلەرنىڭ نېمە دېيىشى بىلەن چاتىقى بولمايدۇ. ئۇلار ھىيلە - مىكىر، سۈيىقەست دېگەننى بىلمەيدۇ. توغرا، ھىيلە - مىكىر ۋە سۈيىقەست خىرىس بىلەن تولغان دۇنيادا بىر خىل قورال. ھىيلە - مىكىر ئەسلى تەبىئىتى خوراپ كەتكەن ئاجىزلارنىڭ قورالى بولۇپ، ساددا، تۇز كەتكەن ئەزىمەتلەرنىڭ شۇھرىتىنى ئۇچۇرۇپ تاشلىيالىغان. بۇ بېرىپ ئاخىر ئۆزىنى ھەممىدىن ئۈستۈن چاغلايدىغان ئادەمزاتنىڭ ئۇلۇغ كەشپىياتىغا ئايلاندى.

ھەيھات، ئادەمزاتنىڭ قانخورلۇقى جۇلالىق رەڭگە نېمىدېگەن باي. مەن تىلەمچى ھەققىدە پىكىر بايان قىلغۇچىلارنىڭ «ئالىيجاناب» كىشىلەردىكى بىچارىلىككە كۆز ئاغدۇرۇشنى ئۈمىد قىلىمەن. شېكسپىرمۇ: «پارقىرىغانلىقنىڭ ھەممىسى ئالتۇن ئەمەس» دېگەنكەن.

تىلەمچىلەر بىلەن ئالىيجانابلاردىمۇ ئاجايىپ بىر بېقىنىش بار - ئەگەر دۇنيادا «ئالىيجانابلار» غا قول تەڭلەيدىغان تىلەمچىلەر بولمىغان بولسا، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ساخاۋەتكار، پەزىلەتلىك كىشىلەر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان ئوبيېكتتىن قىسىلغان بولار ئىدى. بايلىق ھېرىسىدە يۇرۇپ، نامراتلىقتىن كۆڭلى داغ بولۇپ يۈرگەنلەر تىلەمچىلەرنى كۆرۈپ تەسەللى تېپىپ قېلىشى مۇمكىن. بۇ يەردە سەدىقە ئۆزئارا ئالمىشۋاناتتى، روھي يەڭگىللىك بىلەن ئاز - تولا سەدىقە تېگىشلىمەكتە ئىدى.

تۇرمۇش قىمار خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ قانداقتۇ بىر نەرسىلىرىنى دوتىكىدۇ، بەزىلەر ئۇتىدۇ، بەزىلەر ئۇتتۇرىدۇ. بىراق ئۇتۇش - ئۇتتۇرۇش مەڭگۈ شۇ پېتى داۋاملىشىدىغان قانۇن ئەمەس. ئۇتقانلار ئۇتتۇرۇشىمۇ مۇمكىن، ئۇتتۇرغانلار ئۇتۇشىمۇ مۇمكىن، بۇنداق ئەھۋال ئۇلارنىڭ ئۆزىدە يۈز بەرمىسەئەۋلادىدا يۈز بېرىشى مۇمكىن. بەربىر ئىنسانلار روھي ماھىيەتكە ئىگە بولغانىكەن، ئۇ بەخت بىلەن بەختسىزلىك، يورۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق، مۇكاپات بىلەن جازا، خىيانەت بىلەن ئىزا، ئاچلىق بىلەن غىزا ئوتتۇرىسىدا ئۆتكۈنچى ھالەتتە ئۈياق - بۇياققا ئۆتۈپ تۇرىدۇ. شۇڭلاشقا، بىز ئۇلارنىڭ چېھرىدىن مەڭگۈلۈك تەبەسسۇمنى ئۈچرىتالمايمىز. ئەكسىچە ئۇلارنىڭ چېھرىدە غەم - غۇسسە، مۇسىبەت بىلەن ھەسرەت كۆپرەك كۆزگە چېلىقىدۇ. دېمەك، شادلىق ۋە ئازابتىن ھەر بىر ئىنساننىڭ تېگىشلىك نىسۋىسى بار. ئۇنى كىشىلەر قانچىلىك دۆلەتمەن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تارتماي قالمايدۇ. مەلۇمكى، ئىنسان روھي زىددىيەت دېگىزىدىكى ئېكسپىدىتسىيىچى. شۇنداق ئىكەن، بىراۋنىڭ قىسمىتىنى ئۇنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە سەۋەبىدىن ئايرىپ تەھلىل قىلىش ئانچە ئادىللىق بولمىسا كېرەك، شۇنداقلا بىراۋنىڭ قىسمىتىنى ئۆزىنىڭ تەقدىرىدىن ئايرىپ قاراشمۇ ئانچە ئاقىلانىلىك بولمىسا كېرەك.

بىراۋنىڭ ئاجىزلىقىغا قاراپ ئۆزىگە تەسەللى تېپىش ئەمەلىيەتتە ئۆزىدىكى ئىراده كۆچىنى كەمىستىكەنلىك بولۇپ، بۇ ئۇنىڭدىكى جەڭگىۋارلىقنىڭ ئاللىقاچان ئۆلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

مۇھەررەم «ئالىيجاناب» ئەپەندىلەر ۋە خانىملار، ئۆزگىلەرنى كەمىستىش تەس ئەمەس، ئۆزگىلەرنى سوغۇققان مۇھاكىمە كۆزى بىلەن كۆزىتىپ، ئۇلاردىكى روھي زەئىپلىكنى ھەقىقي مەنىدە تېپىپ تۇرۇپ كەمىستىش، مانا بۇ تەس. سىلەر ئۆزۈڭلەرنىڭ روھىنى ئاختۇرۇپ بېقىڭلار ۋە ئۆزۈڭلارنى كەمىستىڭلار، بۇ كەمىستىشتىن يىتتۇرۇۋەتكەن مەغرۇرلىقىڭلارنى تېپىۋېلىڭلار.

ئەتراپىڭىزدىكى ئەڭ پاجىئەلىك ئىشلارمۇ بىلىنەر - بىلىنمەس دەرىجىدە سىزدىكى مەسئۇلىيەت ۋە روھي قۇۋۋەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. سىزدىكى مۇھاكىمە ھوقۇقىنى ھېچكىم تارتىۋالغان ئەمەس. سىز ئۇنىڭدىن ئۆزىڭىز ۋاز كەچمىگەن بولسىڭىزلا، ئۇنى ئىشقا سېلىڭ - دە، غاپىل پرىنسىپلار ۋە ئەخلاقىي مىزانلاردىن خوشلىشىڭ.

تىلەمچىلەر - پارلاقلىق ئۈچۈن رەڭ ئىزدەۋاتقان دەۋر ئۈچۈن يوشۇرغىلى بولمايدىغان جاراھەت، ئۇلاردىكى ماددىي، روھي كەمبەغەللىكنىڭ سايىلىرى ھەممىزگە ئوخشىمىغان دەرىجىدە تۇتىشىپ كەتكەن. بىز ئۇنى نوقۇل تىلەمچىلەر ئەسلىسى سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى ئورتاق مەسىلىمىز سۈپىتىدە تەھلىل قىلىشنى ئۈگىنىشىمىز كېرەك. (M1)

ئاپتور: شىنجاڭ ماۋارىپ ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ لېكتورى

مۇتەللىپ سىيىت

مۇقەددىمە

دولانلار ئاساسەن تەكلىماكان چۆللۈكىنىڭ غەربىي بۇرجىكىگە جايلاشقان مەكىت ناھىيىسىنى مەركەز قىلغان ھالدا مارالبېشى، يەكەن، يوپۇرغا قاتارلىق مەكىت بىلەن چېگرىلىنىدىغان ناھىيىلەرنىڭ مەكتىكە يېقىن كۆپلىگەن كەنتلىرى ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئاۋات ناھىيىسىگە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ئۇلار دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

دولان ئۇيغۇرلىرى ئۇزاق ۋە ئەھمىيەتلىك بىر تارىخنىڭ ھەقلىق ئىگىسى بولغىنىدەك، قەدىمكى مەدەنىيەت ۋە گۈزەل، باي خەلق سەنئىتىنىڭمۇ ھەقلىق ئىگىسىدۇر. ئۇلار ئۆزلىرى ياشىغان توغراقلىق ۋە جاڭگاللىقتىن ئىبارەت بۇ ئىپتىدائي زېمىندا تارىختىن بۇيان ئوۋچىلىق ۋە چارۋىچىلىق، كېيىنچە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، جاپالىق ئەمگىكى ئارقىلىق بىھىساب ماددىي بايلىق يارىتىپ، تەكلىماكان ئېتىكىدىكى بۇ قەدىمىي ماكاننى گۈللەندۈرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە، گۈزەل ئارزۇ - ئارمانلىرى، ھېس - تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلەيدىغان مەنىۋى مەدەنىيەت يارانقان. ئۇ بولسىمۇ، ئاشۇ مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ دۇردانىسى ھېسابلانغان ھېكمىتى مەندار، سەنئىتى مەپتۇنكار، ئەڭ ئاممىۋى، ئەڭ باي مەزمۇنلۇق، ئىلمىي سەنئەت شەكلى دولان مەشرەپ - مۇقامىدۇر.

دولان مەشرەپ - مۇقامى دولان ئۇيغۇرلىرى قەلبىنىڭ زىلزىلىسى، شادلىق - نالىشى، مۇھەببەت - نەپرىتى، ئۈمىد - ئارزۇلىرى تويۇنۇپ يارىتىلغان مېلودىك فونتان بولۇپ، ناخشا - ئۇسسۇل، مۇزىكا ۋە ھەر خىل قىزىقارلىق ئويۇنلار بىلەن بىرىككەن ئۇنىۋېرسال سەنئەت شەكلى، مۇقام - دەغمىلىرىنىڭ قەدىمىكى، بىر قەدەر ئىپتىدائىيلىقى، يېزا - يايلاق تۇرمۇش پۇرىقىنىڭ قويۇقلۇقى، ئۇسسۇللىرىنىڭ نەپىس، مەردانە، سالماقلىقلىقى، كۈچلۈك مىللىيەتلىكى بىلەن قەدىمىي ئۇيغۇر مۇقام - مەشرەپلىرىنىڭ ھازىرقى زاماندىكى خەزىنە بۇشۇكلىرىدىن بىرىدۇر.

1. مۇقاملارنىڭ ئىسىملىكى

دولان ئۇيغۇرلىرى ناخشا - ئۇسسۇلغا ھېرىس، مەشرەپخۇمار كېلىدۇ. يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە ئەر - ئايال ھەممىسى ئۇسسۇل ئوينىيالايدۇ. دولانلار نەچچە ئون كۈنلەپ ئىبغىر ئەمگەك قىلىپ بىرەر قېتىم مەشرەپ ئوينىۋالسلا ھاردۇقى چىقىپ كېتىدۇ. شۇڭا مەشرەپ دېسە جېنىنى بېرىدۇ، مەشرەپنى ھەممە ئويۇندىن ئەۋزەل كۆرىدۇ. مەشرەپسىز توي - تۆكۈن، ھېيت - بايرام، تۇرلۇك داغدۇغىلىق تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى ئۆتكۈزۈلمەيدۇ.

دولان مەشرىپى كۆپ ھاللاردا ئاخشىمى باشلىنىپ تۈن تەڭگىچە ۋە بەزىدە تاڭ ئاتقۇچە داۋاملىشىدۇ، چۈنكى كېچىسى خەلق ئاممىسى ئىشتىن ئارىسال بولىدۇ. بىر كۈنلۈك ئىبغىر ئەمگەكتىن كېيىن ھاردۇقنى چىقىرىش ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان مەشرەپخانىلاردا، ياكى كەڭ دالا، سەينا - مەيدانلارغا گۈلخان - چىراغلارنى يېقىپ مۇقامچىلارنىڭ مۇقام باشلىشى بىلەن مەشرەپنى باشلايدۇ. كېچىسى مەشرەپ ئويناش دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ قەدىمدىن تارتىپ داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان تەركىسز ئادىتىدۇر.

دولان مەشرىپىدە دولان مۇقامى ئورۇندىلىشى شەرت. مەشرەپ بىلەن مۇقام بىر - بىرىگە قان بىلەن گۆشتەك زىچ باغلانغان بولۇپ، مەشرەپسىز مۇقام، مۇقامسىز مەشرەپ

خەلقنىڭ سەنئەت مەكتىپى

بولمايدۇ.

دولان مۇقامى ئەسلىدە 12 يۇرۇش بولۇپ، تۈرلۈك تارىخىي قىسمەتلەر ۋە مۇقامچى - ئەلنەغمىچىلەرنىڭ قېرىپ ئالەمدىن ئۆتۈشى سەۋەبلىك ئۇنىڭدىكى ئۈچ مۇقام يوقالغان. شۇڭا مەشرەپلەردە ھازىرغىچە «باش باياۋان»، «زىل باياۋان»، «چۆل باياۋان»، «ئۆتەك باياۋان»، «بوم باياۋان»، «سىم باياۋان»، «جۈلا»، «خۇدەك باياۋان»، «دۇگامەت»* قاتارلىق توققۇز مۇقام ئېيتىلىپ كەلمەكتە.

دولان مۇقامىنىڭ يەنە بىر خەزىنىسى بولغان ئاۋات ناھىيىسىدە بۇ مۇقاملار: 1. «باش مۇقام» («راك» مۇقامى دەپمۇ ئاتىلىدۇ)، 2. «بوم باياۋان» مۇقامى، 3. «موغال» مۇقامى، 4. «سىم باياۋان» مۇقامى، 5. «سامۇق» مۇقامى، 6. «جۈلا» مۇقامى، 7. «چۆل - باياۋان» مۇقامى، 8. «دۇگامەت» مۇقامى، 9. «باياۋان» مۇقامى دەپ ئاتىلىپ، مەكىت، مارالبېشى، يەكەن قاتارلىق جايلاردىكى دولان مۇقامىنىڭ ئىسمى ۋە رەت تەرتىپىگە قارىغاندا قىسمەن پەرقلىنىدۇ.

دولان مۇقامىنىڭ ھەر بىرى «مۇقەددىمە»، «چېكىتمە»، «سەنەم»، «سەنقەس»، «سىرىلما» دىن ئىبارەت بىر - بىرىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان بەش خىل ئودارلىق نەغمىدىن، پۈتۈن مۇقام بولسا يۇقىرىقىدەك 45 نەغمىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇ دولان راۋابى، دولان قىل غىجىكى، قالۇن، نەغمە دىپىنىڭ تەڭكەش قىلىشى بىلەن يۇقىرى ئاۋازدا شوخ ئورۇندىلىدۇ.

مەشرەپ دولان مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسى بىلەن باشلىنىدۇ. «مۇقەددىمە» باش مۇقامچى (نەغمىچى) تەرىپىدىن يۇقىرى ئاۋازدا مەردانە ئېيتىلىدۇ. «مۇقەددىمە» ئېيتىلىپ بولغاندىن كېيىن داپەندىلەر داپ بىلەن مۇقامنىڭ «چېكىتمە» قىسمىنى باشلايدۇ. بۇ باسقۇچ بىر قەدەر سالماق، ئاستا بولىدۇ. «چېكىتمە» گە داپ ئۇرۇلۇشى بىلەنلا ئۈسسۈل باشلىنىدۇ. ئەرلەر قولىنى ئوڭ - سولغا تاشلاپ، ئوڭغا يېرىم، سولغا يېرىم ئايلىنىدۇ. ئاياللار بىر قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يەنە بىر قولى بىلەن كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىنى يەڭگىل تۇتۇپ، ئەرلەرگە بېقىپ، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە ماس ھالدا ئويناپدۇ. مۇقام «سەنەم» گە كەلگەندە ئۈسسۈل رىتمى ئۆزگىرىپ ھەرىكەت تېزلىشىدۇ. ئەر - ئاياللار ئوڭ - سولغا نۆۋەتلىشىپ ئايلىنىدۇ. مۇقام «سەنقەس» (سەلىقە) كە كەلگەندە ئۈسسۈل ئويناۋاتقانلار ئاستا - ئاستا چەمبەر ھاسىل قىلىدۇ. مۇقام «سىرىلما» غا كەلگەندە بولسا، نەغمە رىتمىغا ئەگىشىپ چوڭ ھالقىسىمان دۈگىلەك پارچىلىنىدۇ - دە، ھەر بىر ئۈسسۈلچى ئايرىم چۆرگىلەپ ئويناشقا باشلايدۇ. يەككە ئۈسسۈلچىلارنىڭ سۈرئىتى تېزلەشكەنسېرى بېشى قېيىپ ياكى چارچاپ كەتكەنلەر ئۆزلۈكىدىن ئۈسسۈل مەيدانىدىن بىر - بىرلەپ چىقىپ كېتىدۇ، ئاخىرىدا بىر ياكى بىر قانچە ئۈسسۈلچى قالىدۇ. بۇ چاغدا ئۈسسۈلچىلار بىلەن نەغمىچىلەر مۇسابىقىلىشىدۇ.

بەزى ئۈسسۈلچىلار نەغمىچىلەرنى ھارغۇزۇپ قويۇپ ئۇتۇپ چىقىدۇ. بۇنداق ماھارەتلىك ئۈسسۈلچىلارنى مەشرەپ ئەھلى چاۋاك چېلىپ قىزغىن ئالقىشلايدۇ.

2. دولان مۇقامىنىڭ تېكىستلىرى

دولان مۇقامىنىڭ تېكىستلىرى ئاساسەن ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، ھەر بىر مۇقام ياكى مۇقامنىڭ نەغمىلىرى ئۈچۈن مۇقىم، قىلىپلاشقان تېكىست بولمايدۇ. مەشرەپنىڭ ۋەزىيىتى، مۇقامچىنىڭ كەيپىياتى ۋە قوشاقچىلىق ماھارىتىگە قاراپ مۇقام تېكىستلىرى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ.

دولان مۇقامىغا سېلىپ ئېيتىلغان تېكىستلەر خەلق قوشاقلىرى بولغاچقا، بۇ قوشاقلاردىكى نىسبىي مۇستەقىللىق مۇقام تېكىستلىرىنىڭ رەڭدارلىق، مول مەزمۇنلۇق بولۇشى ئۈچۈن زېمىن ھازىرلىغان. شۇڭا، ھەر بىر مۇقامدا باي ۋە رەڭدار ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ئاجايىپ ماھىرلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرگەن كۆپ خىل مەزمۇندىكى قوشاقلار، ھەر بىر مەشرەپتە بولسا يېڭىدىن يېڭى قوشاق بايلىقى ئوتتۇرىغا چىقىپ، مەشرەپ جامائىتىنىڭ ئىنتىلىش ۋە ھەۋەسلىرىنى كۆپ تەرەپلىمە قاندۇرىدۇ. شۇڭا دولان مەشرىپىنى دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ فولكلور مەكتىپى دېيىشكە تامامەن ھەقلىقمىز.

ماقالىمىزدا بايان قىلماقچى بولغانلىرىمىز 1986 - يىل 25 - سېنتەبىر مەكىت ناھىيىلىك دولان ناخشا - ئۈسسۈل ئۈمىكى تەرىپىدىن رەتلىنىپ ئورۇندالغان، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى لېنتىغا ئالغان دولان مۇقامىنىڭ تېكىستلىرىگە ئاساسەن، مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى 1993 - يىل 3 - فېۋرال ناھىيە بويىچە دولان مەشرەپ - مۇقامى ۋەكىللىرىنىڭ مۇقاملار ئىسمى ۋە مۇقام تېكىستلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش يىغىندا بىرلىككە كېلىپ بېكىتكەن مۇقام ئىسمى ۋە مۇقام تېكىستلىرىدىن ئىبارەت.

1. «باش باياۋان» مۇقامى

مۇقەددىمە:

كۆرگىلى كەلدىڭلىمۇ؟
كۆيدۈرگىلى كەلدىڭلىمۇ؟
كۆيۈپ ئۆچكەن ئوتلارنى
ياندۇرغىلى كەلدىڭلىمۇ؟

چېكىتمە:

بارساڭلار سالام دەڭلار،
شۇل يارغا مېنى دەڭلار.
شۇل يايرىم سوراپ قالسا،
شەھىرىدە ئامان دەڭلار.

سەنەم:

ئاق توشقان، قارا توشقان،
جاڭگالدا ئۇنىڭ جايى.

* دولان مۇقامىنىڭ بۇ رەت تەرتىپى مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى 1993 - يىل 3 - فېۋرال ناھىيە بويىچە دولان مەشرەپ - مۇقامى ۋەكىللىرىنىڭ مۇقاملار ئىسمى ۋە مۇقام تېكىستلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش يىغىندا بىرلىككە كېلىپ بېكىتكەن مۇقاملار ئىسمى بويىچە تىزىلدى.

پات - پات كەلسىلە يارىم،
بىزمۇ بارىمىز گاھى.

كۈن ئېگىلدى كەچ بولدى،
تال ئېگىلدى پەس بولدى.
ئارىلىق يىراق بولغاچ،
كۆرۈشمەكمۇ تەس بولدى.

چىنىدە شاراب بولسا،
تەخسىدە كاۋاپ بولسا.
مەن تولا ئۆكۈنمەيتتىم،
يارىمدىن جاۋاب بولسا.
نەقىرات:
مەستان يار جېنىما،
چاققان يار جېنىما.
سەنىقەس:
چىرايىم زەپىرەك بولدى،
كىشى سورىمايدۇ ھالىمنى.
جۇدالىق چۈشتى باشىمغا،
قاچان كۆرىمەن يارىمنى.
سېرىلما:
يارىمنىڭ قارا قويى
ئوينايدۇ تېرىقلىقتا.
يارىم كېتىپ مەن قالدىم،
بۇ يۇرتتا غېرىبلىقتا.

تۇخۇم كۆمدۇم ئوچاققا،
ئېتىلغاندۇ بۇ چاغقا.
يىراقتىكى شۇل يارىم،
سېغىنغاندۇ بۇ چاغقا.
2. «زىل باياۋان» مۇقامى
مۇقەددىمە:
ئۆزۈمنىڭ ھالىنى دەيمۇ؟
سېنىڭ ھالىڭغا يىغلايمۇ؟
ئاھ، غۇربەت ئىچىدىكى
يېتىمنىڭ ھالىنى دەيمۇ؟
چېكىتمە:
تاغدىكى گىيالىنى
كەكىدە كەسمەيلىمۇ؟
سەن غېرىب بولساڭ ئەگەر،
قول تۇتىشىپ كەلمەيلىمۇ؟

كاككۇكۇمنىڭ ئۇنىنى
پەسلى باھاردىن سوراڭ.
مەن غېرىبنىڭ ھالىنى
كۆڭلۈمدىكى ياردىن سوراڭ.
نەقىرات:
ئاللا ئەھۋالىم خاراب،
جىگەرلەر كاۋاپ.
سەنەم:
بۇ راۋاپقا تارى يوق،
تار سالاغا چارە يوق.
دەردى بار دەرد تارتىدۇ،
دەردى يوقنىڭ كارى يوق.

مەن بازارغا بارمىسام،
كۆڭلۈم بازارنى تارتىدۇ.
ئىزدىمەي يارنى دېسەم،
ۋاي ئىنتىزارىم ئارتىدۇ.
نەقىرات:
مەستان يار جېنىمغا،
چاققان يار جېنىما.
سەنىقەس:
ۋاي ئۆلمەمدۇ كىشى،
ئۆلسە تىرىلمەمدۇ كىشى.
ئۆلگەندىن كېيىن يارنى
ۋاي كۆرەلەمدۇ كىشى.
سېرىلما:
ئات ئالدىم ئىگەر بىلەن،
بېشىدا يۈگەن بىلەن.
دەردىم تولا ئىچىمدە،
مەن بۇنداق يۈرگەن بىلەن.

ئاق ئالمىنىڭ شېخىدەك
ئېگىلمىسەن ئاق جۇۋان.
ئىچىمدىكى دەردىمنى
سەن بىلمىسەن ئاق جۇۋان.
3. «چۆل - باياۋان» مۇقامى
مۇقەددىمە:
سېنىڭ دوپپاڭنى مەن كەيسەم،
ساڭا ئوخشامدىمەن يارىم.
بېشىمغا ھەر بالا كەلسە،
سېنى تاشلامدىمەن يارىم.
چېكىتمە:
قارا كۆرپە تۇماقىمنى
كىيگۈم كېلىدۇ.
ھەر ئاشتىدا يار لېۋىگە
سۆيگۈم كېلىدۇ.

ئۇيان باقسام بۇيان باقسام،
ئاكام كەلمەيدۇ.
يارىم بىلەن چۆلدە ياتسام،
قورققۇم كەلمەيدۇ.
سەنەم:
باغىڭغا كىرىپ باقسام،
ئەنجۇرۇڭ ئەجەب شاخلىق.
ئاغزىڭدا ناۋات بارمۇ؟
سۆيسەم لەۋلىرىڭ تاتلىق.

ئۇ قاتىدا سەن بولساڭ،
بۇ قاتىدا مەن يارىم.
ئانارگۈلى سەن بولساڭ،

يوپۇرماقى مەن يارىم.
سەنقەس:
راۋاب چالدىم پەدىگە،
سىز يارىمنىڭ دەردىگە.
تۇرالامسىز قارا كۆز،
ئاخشام قىلغان ۋەدىگە.

ئۆستەڭ بويى ئېگىز قاش،
كەتمەن سالسام تېگى تاش.
سۆيەي دېسەم بۇيۇم پەس،
ئېگىلەمسىز قەلەمقاش.
سىرىلما:
كۆچەت يىلتىز تارتىدۇ،
مۇنبەت يەرگە تىكىلسە.
ئۇزۇلمەيدۇ دىل رىشتى،
لېۋەن يارغا چېگىلسە.

باغقا كىردىم باغلىققا،
گۈلنى ئۈزدۇم ياغلىققا.
كۆڭلۈمنى ئاتاپ قويدۇم،
سىز يارىم چىرايلىققا.

4. «ئۆتەڭ باياۋان» مۇقامى

مۇقەددىمە:
ئىچىم قاينايدۇ - قاينايدۇ،
قازاندا قاينىغان چايدەك.
سېنىڭ ئالدىڭدا خار بولدۇم،
ئېچىلماي توزىغان گۈلدەك.
چېكىتمە:
ھاۋادا ئۇچار قۇشمەن،
خېنىم گەپ قىلماڭ، بىھۇشمەن.
قەدرىمنى بىلەر بولساڭ،
ئالتۇن بىلەن كۆمۈشمەن.

مەن كىمنى دەپ ئولتۇردۇم،
شۇل يارنى دەپ ئولتۇردۇم.
ئوقەتكە كويىش قىلماي،
ئارقامغا زوڭ ئولتۇردۇم.
سەنەم:
سېنى يارىم دەپتىمەن،
توڭ ئالمىنى يەپتىمەن.
سەن بىۋاپا يارىمنى
ئايرىلمايدۇ دەپتىمەن.

سەن قاياقتىن كېلىسەن،
مەن يىغلىسام سەن كۈلىسەن.
ھەممە ئىشنى بىلىسەن،
ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرىسەن.
سەنقەس:
قارا دەيدۇ، قارا دەيدۇ،
قارا مەندە يوق.
قارىمۇقنىڭ قاسرىقىدەك
گۈناھ مەندە يوق.

سىم - سىم دەيدۇ، سىم - سىم دەيدۇ،
سىملا قوينۇمدا.
قىلدەك گۈناھ مەندە بولسا،
قىلىچ بوينۇمدا.
سىرىلما:
سەنمۇ ئېيتقىن دەردىڭنى،
مەنمۇ ئېيتاي دەردىمنى.
بىر مەلىدە چوڭ بولۇپ،
ھېچ بىلمىدىڭ قەدرىمنى.

كەت دېسەڭمۇ كېتىمەن،
كەتمە دېسەڭمۇ كېتىمەن.
ئارىدا ئىككى قونۇپ،
«ئوردا خېنىم» غا يېتىمەن.

5. «بوم باياۋان» مۇقامى

مۇقەددىمە:
دولان دەريا سۈلىرى
ئاقىدۇ تارام - تارام.
ياخشى يار ياندا تۇرۇپ،
باشقىنى سۆيمەك ھارام.
چېكىتمە:
ئالما گۈلى گۈل بولامدۇ؟
باشقا قىسسا بىر قۇچاق.
كىشىنىڭ يارى يار بولامدۇ؟
ئۇلگۈچە جانغا پىچاق.

قوغۇن تېرىدىم خەندەك،
خەقمۇ تېرىسۇن مەندەك.
خەق سۆيگەننى سۆيمەيمەن،
ئۇزۇمنىڭ سۆيگىنى قەندەك.
سەنەم:
ئايغا ئوخشاش ئۆزىڭىز،
چولپانغا ئوخشاش كۆزىڭىز.
خەلقى ئالەم قىزلىرىغا،
ئوخشىمايسىز ئۆزىڭىز،

ھويلاڭدىكى تېرەكنىڭ
تۇۋىدە كاساڭ بولۇر.
ئىككى يار تۇتقان كىشىنىڭ
كاللىسى ساراڭ بولۇر.
نەقىرات:
قارا كۆزلەر ئوينايدىكەن،
ئوينىپ - ئوينىپ تىنمايدىكەن.
سەنقەس:
ئالما گۈلى گۈل ئەمەس،
قىزىرىپ تۇرغان بىلەن.
كىشىنىڭ يارى يار ئەمەس،
ھىجىيىپ تۇرغان بىلەن.

مېڭىشكىنى يولدا كۆردۈم،
يېنىشكىنى كوچىدا.
كوچىدا باسقان ئىزىڭ
بەلبىغىمنىڭ ئۈچىدا.
سېرىلما:
كېتىپ بارىدۇ يولدا،
شايى ياغلىقى قولدا.
كېتىپ بارسا توسماڭلار،
نامەھرەم بولۇر يولدا.

يار مەندىن يامانلاپتۇ،
مەن يارىمغا ناماقۇل.
سېرىقگۈلنى سۆيمەيمەن،
مېنىڭ گۈلۈم قىزىلگۈل.
6. «سىنم باياۋان» مۇقامى
مۇقەددىمە:
كېلىڭلار يارۇ دەردىمىنلەر،
سارايدا مەشرەپ ئويناپلى.
كۆزىگە ئىلمىغان يارىنىڭ
بېشىغا دەسسەپ ئويناپلى.
چېكىتمە:
ئاتام مېنى، ئانام مېنى
بالام دېمىسۇن.
سالار كويغا خۇدا سالدى،
يامان دېمىسۇن.

ئاتلارنى ھەيدەيدىكەن
مۇز داۋان بىلەن.
بىر ياخشىنى قىينايدىكەن
بىر يامان بىلەن.
سەنەم:
ئۇنداق ئەتمەڭلار مېنى،
بۇنداق ئەتمەڭلار مېنى.
ئاقىۋەت لازىم بولارمىز،
تاشلىۋەتمەڭلار مېنى.

تورغاي قوندى يانتاققا،
قۇشقاچ قوندى زاغزاققا.
يارنى سۆيسەڭ مەھكەم سۆي،
ئورناپ كەتسۇن تامغاققا.
نەقىرات:
ئاللا، ئاللا، كۆلەلا،
دەرد كەلگەندە بىلەلا.
سەنىقەس:
ئۇيان ئۆتىدۇ بىر گۈل،
بۇيان ئۆتىدۇ بىر گۈل.
ئىككى گۈل ئاراسىدا
سايراپ تۇرىدۇ بۇلبۇل.

باغىم بار دېگەن بىلەن،
ئانارى بولسا بولمامدۇ.
يارىم بار دېگەن بىلەن،
ۋاپا قىلسا بولمامدۇ؟
نەقىرات:
ئاھ، يار پەلەك،
كۆيىدۇ يۈرەك.
كېلىڭ ئويناپلى
چوكان سېكىلەك.
سېرىلما:
ئۆيۈڭنىڭ ئارقىسى شورلۇق،
پۇتۇڭنىڭ پانقىنى پانقان.
ئۆز يۈرتۇڭدىن ئايرىلىپ،
بېشىڭنىڭ قانقىنى قانقان.

كەلمىگەن يەرگە كېلىپ،
ئەندىشىگە قالدى كىشى.
چەككىلى تاماكا يوق،
مۇڭداشقىلى ئەدە كىشى.
7. «جۇلا» مۇقامى
مۇقەددىمە:
سېرىق سەبدە تولۇنئايدەك
يۈزۈڭگە نۇر ياراشىپتۇ.
سېنىڭ ئىشقى پىراقىڭدا
يۈرەككە ئوت تۇتاشىپتۇ.
چېكىتمە:
باردى دەيدۇ، يانىدى دەيدۇ،
مەيلىم ئۆزۈمنىڭ.
سەكسەن قامچا ئۇرغان بىلەن،
يارىم ئۆزۈمنىڭ.

چىللاڭ توخام، چىللاڭ توخام،
يارىم ئويغانسۇن.
لەۋلىرىڭدىن چىشلىۋالاي،
چۆچۈپ ئويغانسۇن.
سەنەم:
دولاننىڭ بازاردا
رەڭمۇرەڭ تاۋارى بار.
چۆرگىلەپ كېتەلمەيسەن،
ياخشى يارنىڭ خومارى بار.

دەريانىڭ ئۇ قاتىدا
قاما بىلەن قوندۇز بار.
كەچ بولسىمۇ كەل يارىم،
ئاي بولمىسا يولتۇز بار.
نەقىرات:
ۋاي - ۋاي مەستان يارەي،
ۋاي - ۋاي چاققان يارەي.
سەنىقەس:
جۇۋان ئايلام، چوكان ئايلام،
قايان بارۇرسەن.
نامازشامدا گۈلنى قىسىپ،
جاننى ئالۇرسەن.

نەقىرات:
ۋاي باغ بىلەن بوستان،
كېلىڭ ئوينايلى ۋاي يار بىلەن چوكان.
سېرىلما:
سارايمۇ ساراي
كۆرگىلى كەلدىم.
ياخشى يارىمنى
سۆيگىلى كەلدىم.

مەن يارنى كۆرمەي،
قالمىدى تاقەت.
ھەر جايدا بولساڭ،
بولغىن سالامەت.
8. «خۇدەك باياۋان» مۇقامى
مۇقەددىمە:
ئاتام بۇ يولنى كۆرسەتتى،
ئانام بۇ يولنى كۆرسەتتى.
كۆيۈك ئوتى يامان ئىكەن،
بىھوش دوزاخنى كۆرسەتتى.
چېكىتمە:
تۇتما دېسەم خويمۇ تۇتتى
بىلەكلىرىمنى.
ئىشقى ئوتۇڭ كۆيدۈرىدۇ
يۈرەكلىرىمنى.

مەيلى قانداق تېۋىپ بولسۇن
تومۇرنى تۇتار.
يار ئاغرىقى يۈرەكتە،
ئۇنى كىم ئۇقار.
سەنەم:
دولاننىڭ بازارىدا
بىر بالىغا كۆيدۈممەن.
شۇ بالىغا ئېيتىڭلار،
مۇنداق جاندىن تويدۇممەن.

كېتەيمۇ چىقىپ چۆلگە،
بىر مولالاق ئاتاي كۆلگە.
يار ئوتى يامان ئىكەن،
ئايلاندىم كۆيۈپ كۆلگە.
سەنىقەس:
مەن يارنى كۆردۈم،
مەستانە بولدۇم.
ئەقلىي - ھوشۇم يوق،
دىۋانە بولدۇم.

دىۋانە قىلغان
قارا كۆزۈڭدۇر.
ئوتلارغا سالغان
شېرىن سۆزۈڭدۇر.
نەقىرات:
ئاھ، شېرىنجان - قارا كۆز،
ئاھ، ئالتۇنجان - قارا كۆز.
ئالما - ئانارنىڭ ياپراقىدەك
ئوينايلى قارا كۆز.
سېرىلما:
ئالمىنىڭ تاياقىمۇ؟
بىھىنىڭ تاياقىمۇ؟
كېچە بولسا ئۇيقۇ يوق،
يارنىڭ ئىشتىياقىمۇ؟

دەريانىڭ ئۇ قاتىدا
كۆرۈنگەن دەرەخ سىزنىڭ.
سىزنىڭ كۆيمىگەن بىلەن،
كۆيىدۇ يۈرەك بىزنىڭ.
9. «دۇگامەت» مۇقامى
مۇقەددىمە:
ئاق تەڭگە پۇلۇم بولسا،
ئاق يەرگە ساراي سالسام.
ئاق جۇۋان مېنىڭ بولسا،
بوينىغا گىرە سالسام.
چېكىتمە:
ئىرمىشايلى، چىرمىشايلى،
شايى كۆڭلەككە.
شايى كۆڭلەك تۇگمىلىرى
تەگسۇن يۈرەككە.

يارىم بىلەن ئوينىغان
ۋەسلىگە تويۇپ.
ئەندى قېنىپ ئوينىۋالاي
ئۇيقامنى قويۇپ.
سەنىقەس:
گۇل تېرىدىم كۆرسىلە،
ئوسما تېرىدىم كۆرسىلە.
بىر سىقىم ئوسما بېرەي،
بوينۇمنى قايرىپ سۆيسىلە.

بېغىڭدىكى كۆلچەكتە
مۇز تۇتۇپتۇ ئەينەكتەك.
قاچانغىچە يۈرىمىز،
كاككۇك بىلەن زەينەپتەك.
نەقىرات:
مەستان يارەي،
چاققان يارەي.
سەنىقەس:
ئۆگزەڭگە چىقىۋاپسەن،
ئاچىلغان قىزىلگۈلدەك.
كەلگىن يارىم ئوينايلى،
سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك.

يارىمنىڭ ئۆيى باشتا،
بىللە ماڭىمىز قاشتا.
مەن يارىمنى بىر سۆيسەم،

ھەپتىلىك بولۇر ناشتا.
سىرىلما:
جۇپ قولۇمدا قوش كەكە،
بوسۇغاڭنى كولايمەن.
ئاخشاملىققا سەگەك يات،
تۇن تەڭ بىلەن توۋلايمەن.

ئات ئوقۇردا ئامانمۇ؟
بىدە يەمدۇ سامانمۇ؟
خەق ئوينىسا ھېچگەپ يوق،
بىز ئوينىساق يامانمۇ؟

3. دولان مەشرىپىدىكى «ئۇششاق پەدە» تېكىستلىرى

دولان مەشرىپىدە بىر دۆرە (قېتىم) ئۇسسۇل ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ماھىر ئۇسسۇلچىلار مەيدانغا چۈشۈپ «ئۇششاق پەدە» ئۇسسۇلى ئويناپ نەغمىچىلەر بىلەن مۇسابىقىلىشىدۇ. «ئۇششاق پەدە» ئۇسسۇل - مۇزىكا تېكىستلىرى ئاساسەن خەلق قوشاقلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، خۇددى دولان مۇقامىنىڭ تېكىستلىرىگە ئوخشاش مۇقىم قېلىپلاشمىغان بولىدۇ. ئۇ، ھەر قېتىملىق مەشرەپ سورۇنلىرىدا قوشاقچى - ئەلنەغمىچىلەر ئۆزى توقۇپ، ئۆزى ئوقۇغان تېكىستلەر بولۇپ، مەشرەپ سورۇنىنىڭ كەيپىياتىغا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. «ئۇششاق پەدە» ئاھاڭلىرىمۇ ئىنتايىن ئاممىباب بولۇپ، ئۇنى مەشرەپتىمۇ، سەھنە، ئېتىز - ئېرىق، كوچا - كوي، زىياپەت، ئولتۇرۇشلاردىمۇ ئېيتىشقا ماس كېلىۋېرىدۇ. ماقالىمىزنىڭ بۇ قىسمىدا بايان قىلماقچى بولغانلىرىمىزمۇ مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى 1993 - يىل 3 - فېۋرال ناھىيە بويىچە دولان مەشرەپ — مۇقامى ۋەكىللىرىنىڭ مۇقاملار ئىسمى ۋە مۇقام تېكىستلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش يىغىنىدا بىرلىككە كەلتۈرگەن دولان خەلق «ئۇششاق پەدە» تېكىستلىرىدىن ئىبارەت.

1. قەمبەرخان

قەمبەرخاننىڭ سازىمەن،
كۆلدە ئۇچقان غازىمەن.
دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ
ئۆلۈپ كەتسەم رازىمەن.

قەمبەرخاننىڭ نېمىسى،
قوللىرىدا خېنىسى.
خېنە قويسا قويمامدۇ،
يۈز ئۆرۈگىنى نېمىسى.

قەمبەرخان سېخىي بوپتۇ،
دەردمەنلەر كېلىپ سۆيسۇن.
بىزنى ئايرىغان دۈشمەن
دوزاخ ئوتىدا كۆيسۇن.
ياندۇرما:
لائىلاھە ئىللەللا
لائىلاھە ئىللەللا

2. بىكىلىكە قاراكۆز
(مۇناجات)

سىم - سىم ئارىلاپ، سىم - سىم ئارىلاپ،
دەريانى بويلاپ.
ئىككى كۆزۈم ئەما بولدى،
يولۇڭغا قاراپ.
قايتۇرما:
بىكىلىكە قارا كۆز، باغدا ئوينايلى،
چىرمىشىپ ئوينايلى.

ئۇيان باقسام، بۇيان باقسام،
ئاكام كەلمەيدۇ.
يارىم بىلەن بىللە ياتسام،
قوپقۇم كەلمەيدۇ.
قايتۇرما:
بىكىلىكە قاراكۆز، باغدا ئوينايلى،
چىرمىشىپ ئوينايلى.

دارى دەيدۇ، دارى دەيدۇ
قىچىنىڭ ياغنى.
ئەقلىڭ بولسا سۆيمە ھەرگىز
كىشىنىڭ يارىنى.
قايتۇرما:
بىكىلىكە قارا كۆز، باغدا ئوينايلى،
چىرمىشىپ ئوينايلى.

3. يارىم قېشىمدا

ئېگىز - ئېگىز تاغ باشىدىن
سىرىلدىم تۈزگە.
بىلەمسىزكى - بىلمەمسىزكى،
مەن كۆيدۈم سىزگە.
ياندۇرما:
ئاق بىلەكىم بوينۇڭدا، دوپپام باشىمدا،
ئاخشام ياتىپ سەھەر قوپسام سەن يوق قاشىمدا.

ئېگىز - ئېگىز تاغ باشىدا
قۇرغۇي ئەگىيدۇ.
چىن ۋاپادار يارىڭ بولسا،
يۈرەك سەگىيدۇ.
ياندۇرما:
ئاق بىلەكىڭ بوينۇمدا، دوپپام باشىمدا،
ئاخشام ياتىپ سەھەر قوپسام سەن يوق قاشىمدا.

ئۇيان ئۆتۈپ - بۇيان ئۆتۈپ
ئالاي كۆڭلۈڭنى.
قارچۇغىنىڭ بالىسىدەك
ئېگەي بوينۇڭنى.
ياندۇرما:
ئاق بىلەكىڭ بوينۇمدا، دوپپام باشىمدا،
ئاخشام ياتىپ سەھەر قوپسام سەن يوق قاشىمدا.

4. ئوينىسۇن

ئۆيانىغا تاشلاپ ئويناسۇن،
بۇيانىغا تاشلاپ ئويناسۇن.
ساچىغا ئاسقان لېنتىسىنى
يانىغا تاشلاپ ئويناسۇن.

كېلىڭ قاتار ئوينايلى،
ھېچكىم چەتتە قالماسۇن.
كىمنىڭ كۆڭلى كىمگە بولسا
قويۇپ بېرىڭ، ئويناسۇن.

ھويلاڭدىكى قۇدۇققا
قىزىلگۈلنى تاشلايمىز.
دوست - دۇشمەننىڭ ئالدىدا
كۆز تاشلىشىپ ئوينايمىز.

5. ئويناڭ ساربخان

ئورمىنى ئوراي دېسەم
چېچىلارمىكىن دەيمەن.
بىللە ئوينىساق كۆڭلۈڭ
ئېچىلارمىكىن دەيمەن. ئويناڭ ساربخان.

كۆيدۇما - كۆل بولدۇما،
ئىشقىڭدا بۇلبۇل بولدۇما.
بۇ سېنىڭ پەيلى خۇيۇڭغا
ئۆلگۈچە قۇل بولدۇما. ئويناڭ ساربخان.

ساندۇقۇم تۆمۈر تاختا،
ئۇنىڭ ئىچىدە پاختا.
بىزنى قەستلىگەن دۇشمەن
قان قۇسقاي ئۆلەر ۋاقتا. ئويناڭ ساربخان.

6. تۇمۇچۇق خېنىم

ئۇ قاتتىمۇ يارىم بار،
بۇ قاتتىمۇ يارىم بار.
ئۇ قاتتىكى يارىمدىن
ئۆلگۈچە تامايىم بار. تۇمۇچۇق خېنىم.

ئېرىق چاپتىم قاش قويۇپ،
ئىككى يانغا تاش قويۇپ.
بىرگە ئۆتسۇن ئۆمرىمىز،
بىر تەكىيگە باش قويۇپ. تۇمۇچۇق خېنىم.

قارىسام كۆرۈنمەيدۇ
غوجىئاۋاتىنىڭ تېرىكى.
بىز ھەقىقىي جۈپ بولساق،
يۈلنىڭ ئىمە كېرىكى. تۇمۇچۇق خېنىم.

7. ئاللا باللا

ئوسما قويغان قىز باللا
قاشلىرىنى داڭلايدۇ.
يۈرەكتىكى دەردىمنى
كىمگە ئېيتسام ئاڭلايدۇ. ئاللا باللا.

يار تېپىپتۇ باشقىنى،
بىلگەندىن خەۋەرلەندىم.
خەقلەر غەيۋەت قىلمىسۇن،
دەرد بىلەن زەھەرلەندىم. ئاللا باللا.

بۇ دۇتار كىچىك دۇتار،
ئاۋازى چوڭچوڭ دۇتار.
دەردى بارلار ئاڭلىمىسۇن،
دەردى يوق نېرى ئولتار. ئاللا باللا.

8. بوستان چاچ بالا

1 - ئۆزگىرىش
قېشىڭ بىلەن قارايسەن،
زۇلپىڭ بىلەن باغلايسەن.
مەن ساڭا نىمە قىلغان، بوستان چاچ بالا،
ئۆلتۈرگىلى چاغلايسەن.
ياندۇرما:
ئوينىۋالاي ئايدىڭدا،
مەنمۇ بارمۇ يادىڭدا.

قارچۇغام قونۇۋالدى
ئارقىدىكى تېرەككە.
تاتلىق - تاتلىق گەپ قىلىپ، بوستان چاچ بالا،
ئوتنى ياقتىڭ يۈرەككە.
ياندۇرما:
ئاللا - ئاللا، لەيلىڭلار،
ئوينىمىساڭلار مەيلىڭلار.

2 - ئۆزگىرىش
باغدا يوچۇق بار ئىدى، جېنىما - خېنىما،
بەختىخان كېلىڭ دېدى.
ئانىڭىز باردۇ دېسەم، جېنىما - خېنىما،
ھۆددىسى ماڭا دېدى.

كىچىككىنە باغچىدا، جېنىما - خېنىما،
مايسا كۆك بولدىمىكىن.
كىچىككىنە يارىمغا، جېنىما - خېنىما،
يار كېرەك بولدىمىكىن.

3 - ئۆزگىرىش
جۇۋان ئايلام، چوكان ئايلام،
سېنىڭ مەلەڭگە بارمايمەن.
سېنىڭ مەلەڭگە بارغاندا،
ساڭا يالغانچى بولمايمەن.
ياندۇرما:
ھەي ئاچا، جېنىم ئاچا،
دەرد تولا، يۈرەك پاچا.

ئۆيۈڭنىڭ ئارقىسى زەي سۇ،
خېنىم پەشمەتنى كەيسەڭچۇ.
ناۋات ئاغزىڭ تۇرۇپ تۇرسۇن،
شېكەر ئاغزىڭدا سۆيسەڭچۇ.
ياندۇرما:
ھەي ئاچا، جېنىم ئاچا،
دەرد تولا، يۈرەك پاچا.

9. ئاشنام قارا كۆز
ئۇيان ئۆتىدۇ بىر گۈل،
بۇيان ئۆتىدۇ بىر گۈل.
ئىككى گۈل ئاراسىدا
سايراپ ياتىدۇ بۇلبۇل.

باغىڭغا كىرىپ باقسام،
ئەنجۇرۇڭ ئەجەب شاخلىق.
ئاغزىڭدا ناۋات بارمۇ،
سۆيىسەم لەۋلىرىڭ تاتلىق.

ئايغا ئوخشاش يۈزىڭىز،
چولپانغا ئوخشاش كۆزىڭىز.
خەلقى ئالەم قىزلىرىغا
ئوخشىمايسىز ئۆزىڭىز.
10. ھەي ئاللا
بۇلبۇل سايرىغان باغدا
غۇنچە پورەك ئاچمامدۇ.
مەن يامۇلدا ياتقاندا،
يارىم ھەسرەت چەكمەمدۇ.

چىرايىم زەپىرەڭ بولدى،
كىشى سورىمايدۇ ھالىمنى.
ئارامىزدا مۇسۇلمان يوق،
كۆرۈشتۈرمەيدۇ يارىمنى.

كىچە ياتتىم غەم بىلەن،
كۆزۈم ياشۇ - نەم بىلەن.
قاچانمۇ كۆرۈشەرمىز،
مېھرىبانىم سەن بىلەن.
11. ھاجى ئاتام ئاللىسى
پىچقىمنىڭ دەستىسى
يىلان بېشى، كەكلىك قېشى.
ھاجى ئاتامنىڭ ئوينىشى
ئاقساقمارال - مارالبېشى.
ياندۇرما:
ھەي ئاللا، جان ئاللا،
قۇرباندۇر ساڭا جانلار.

ھاجى ئاتام كىردى باغقا،
سەللىسىنى ئىلدى شاخقا.
كەتتى ئۆزى جەننەت ياققا،
بىزنى قويۇپ ھەسرەت - داغقا.
ياندۇرما:
ھەي ئاللا، جان ئاللا،
قۇرباندۇر ساڭا جانلار.

ئوينىدۇقا - ئوينىدۇق،
ئاقسۇ - كۇچادا ئوينىدۇق.
قارا كۆزگە ياش ئېلىپ،
ئاھ، ئىسىت! دەپ يىغلىدۇق.

ياندۇرما:
ھەي ئاللا، جان ئاللا،
قۇرباندۇر ساڭا جانلار.
12. ئىگىمەي ئاللا
گۈل ئېچىلسا نېمە بولۇر،
غۇنچە ئېچىلسا نېمە بولۇر.
بىر قېتىم قىلغان گۇناھنى
يارىم كەچۈرسە نېمە بولۇر. ئىگىمەي ئاللا.

يارنىڭ بېغىدا بىر گۈل
يانغا قايرىلاي دەيدۇ.
مەن يارغا نېمە قىلغان،
مەندىن ئايرىلاي دەيدۇ. ئىگىمەي ئاللا.

قاش - كۆزۈڭنى ئوخشىتاي
ئېقىپ تۇرغان بۇلاققا.
بولسا قانچە گۇناھىم،
ئۆزۈڭ ئالغىن سوراققا. ئىگىمەي ئاللا.
13. ئاختام پەدىسى I
لاچىن قونمىغان تېرەك،
سويما سالمىغان پېلەك.
ئون بەش ياشتا يار تۇتۇپ،
يارغا قانمىغان يۈرەك.

ئاشنا بولدۇم ئۆزۈڭگە،
قاشىڭ بىلەن كۆزۈڭگە.
ئالتە ئاي بولدى كۆيگىلى،
ئېيتالمىدىم ئۆزۈڭگە.

كۆككىنە كەپتەر بولۇپ
يېڭى ھويلىغا چۈشتۈم.
مەن ئۆزۈم كىچىك تۇرۇپ،
يارنىڭ كويىغا چۈشتۈم.
14. ئاختام پەدىسى I
مەن راۋابنى چالىمەن
كەلسە - كەلمەس پەدىگە.
ئون جېنىمنىڭ بىرسى يوق،
سەن خېنىمنىڭ دەردىدە.

مەن شۇنداق بولارمەنمۇ،
ئوتۇڭدا كۆيەرمەنمۇ.
خۇدايىم كىگىز بەرسە،
سېلىپمۇ ياتارمەنمۇ.

كېتىپ بارىدۇ دەردىمەن،
قولىدا يوغان كەتمەن.
دەردىڭنى ماڭا ئېيتما،
مەن سەندىن يامان دەردىمەن.
15. ئامبال بولاملا
(قوش تېپىك)
ئامبال ئوينايدۇ،

چۆگۈن قاينايدۇ.
خام قايماق چاينى
ئىچكىلى بولمايدۇ.

ئامبال بولاملا،
دوتەي بولاملا.
دارغا چىققاندا
چاققان بولاملا.

ئامبالنىڭ قىزى،
دوتەينىڭ قىزى.
چوقۇر دېمەڭلار،
چېچەكنىڭ ئىزى.

ئامبال ئالدىدا،
دوتەي كەينىدە.
بىر سۆيۈپ قويۇڭ،
تامنىڭ كەينىدە.

16. ۋاي دادەي

(سارىڭ جومباق)

يارنىڭ ئۆيى يىراقتا،
ئۆيىنىڭ يېنىغا ئۆي سالسام.
يار كېلەرمۇ - كەلمەسمۇ،
پاخلان يېغىدا بۇي سالسام. ۋاي دادەي.
يانداۋرما:
ئېتىم ئورۇق، چىلان تورۇق،
ساماندىن ئۇن تاغارنى يەپ يەنە ئورۇق.

يارنىڭ ئۆيى يىراقتا،
كۆيدۈم ئوتى پىراقتا.
سۈرىتىگە قارايمەن،
كۈندۈزى ھەم چىراغتا. ۋاي دادەي.
يانداۋرما:
ئوتۇڭدا مەن، كويۇڭدا مەن،
غەم قىلما يارىم يېنىڭدا مەن.

ئاي مەسەللىك يارىم سەن،
كۈن مەسەللىك يارىم سەن.
ئون كۈن بولدى كۆرمىدىم،
ساق - سالامەت بارمۇ سەن. ۋاي دادەي.
يانداۋرما:
ئوتۇڭدا مەن، كويۇڭدا مەن،
غەم قىلما يارىم يېنىڭدا مەن.

17. گۈل يارىمنىڭ باغلارى

ئۆستەڭ بويىغا چىقسام،
گۈلنىڭ شېخى ئېڭىشكەن.
بۇ دۇنيادا بارمىدۇ،
سىز يارىمدەك كېلىشكەن.
يانداۋرما:
گۈل يارىمنىڭ باغلارى ئەشەلىدە،
سىزدەك سەتەڭ بارمىدۇ بۇ شەلىدە.

ئۇرۇمچىنىڭ يولىدا،
ئۇن تاسقايدۇ لەڭزىدە.
بىزنىڭ قاراقاش يارنىڭ
قان توختايدۇ مەڭزىدە.
يانداۋرما:
گۈل يارىمنىڭ باغلارى ئەشەلىدە،
سىزدەك سەتەڭ بارمىدۇ بۇ شەلىدە.

زەپمۇ ئىللىق خۇش پۇراق
يار بېغىنىڭ ھاۋاسى.
شۇ باغدىلا تېپىلار
يۈرىكىمنىڭ داۋاسى.
يانداۋرما:
گۈل يارىمنىڭ باغلىرى ئەشەلىدە،
سىزدەك سەتەڭ بارمىدۇ بۇ شەلىدە.

18. چىرايىڭنى ئاچ

دەريانىڭ ئوتتۇراسىغا
تال ئۇنۇپتۇ تولغىماچ.
ئۇچىغا چاڭگا تىزىپتۇ
ناچا گۈللۈك قارلىغاچ.

ناچا گۈللۈك قارلىغاچنىڭ
بوينىدا زەنجىرى بار.
بىزنى كۆيدۈرگەن خېنىمنىڭ
بوينىدا تۇمارى بار.

سېنىڭ ئاغزىڭدا ناۋات بار،
مېنىڭ قورسقىم ئاچ.
بەرمىسەڭمۇ بەرمىگىن،
چىرايىڭنى ئاچ.

19. دوستلىرىم ئامان يارلار

ئەجەبمۇ ياراشىپتۇ
يار ئۆيىگە ۋاسلا(ر).
خەير، خۇداغا ئامانەت،
قايسى يۈرتقا بارسىلا. دوستلىرىم ئامان يارلار.

جان خېنىم، جانان خېنىم،
خۇدايىمغا ئامانەت.
جان تەندە ئامان بولسا،
كۆرۈشكەيمىز سالامەت. دوستلىرىم ئامان يارلار.

باغدا سەيلى قىپمىدۇق،
ئالما ئۇزۇپ يەپمىدۇق.
مۇرادقا يەتمەي تۇرۇپ
ئايرىلارمىز دەپمىدۇق. دوستلىرىم ئامان يارلار.

4. مەشرەپ ئويۇنلىرى

دولان مەشرىپىدە نەغمە - ئۇسسۇلدىن باشقا، خەلق سەنئەتىنىڭ ھەر خىل ئويۇن شەكىللىرىمۇ چوڭقۇر

ئۆزلەشكەن. بۇنداق ئويۇنلار مەشرەپلەرگىلا خاس بولغانلىقى، باشقا سورۇنلاردا ئوينالمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار «مەشرەپ ئويۇنلىرى» دەپ ئاتالغان. بۇ ئويۇنلارنىڭ بىر قەدەر مەشھۇر بولغانلىرى «دەررە ئويۇنى»، «پىيالە ئۆرۈپ چاي تۇتۇش»، «قوشاق ئېيتىش» قاتارلىقلار بولۇپ، مەشرەپتە بىر قېتىملىق نەغمە - ئۇسسۇلدىن كېيىن مەشرەپ ئەھلىگە ئارام بېرىش ھەم كۈلكە قىلىپ كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن يۇقىرىقى ئويۇنلارنىڭ بىرسى، دائىرىسى كەڭرەك مەشرەپلەردە بولسا، بۇ ئويۇنلار ئاساسەن تولۇق ئوينىلىدۇ.

1. پىيالە ئۆرۈپ قوشاق ئېيتىش

مەشرەپتە ھەر بىر ئۇسسۇل ئارىلىقىدا نەغمىچىلەرنى كىچىككىنە ئارام ئالدۇرۇش يۈزىسىدىن يىگىتبېشى پىيالىگە چاي قۇيۇپ (چاي يېرىم قۇيۇلغان بولىدۇ) مەشرەپ ئەھلىگە تۇتىدۇ. پىيالىنى توپ ئىچىدىكى يىگىتتىن بىرسى ئالىدۇ. ئۇ، پىيالە تۇتقان قولىنى ئەپچىللىك بىلەن قولتۇق ئاستىدىن ئۆتكۈزۈپ، بىر پۇتۇن چەمبەر ھاسىل قىلىپ ئۆرۈپ، ئۆزى ياخشى كۆرگەن قىزغا تۇتىدۇ. پىيالىنى ئايلاندۇرۇپ ئۆرىگەندە ئىچىدىكى چاي تۆكۈلمەسلىكى شەرت. مۇبادا چاي تۆكۈلۈپ كەتسە قىز پىيالىنى ئالمايدۇ. دەۋاگەر ئوتتۇرىغا چىقىپ يىگىت بېشى (پادىشاھ) غا ئەرز قىلىدۇ. يىگىت بېشى مەشرەپ ئەھلىنىڭ تەلىپى بويىچە يىگىتنى جازاغا تارتىدۇ. ئەگەر چاي تۆكۈلمەي ئەپچىللىك بىلەن ئايلاندۇرۇپ ئۆرۈلسە، قىز يىگىتتىن رازى بولىدۇ. بۇ چاغدا يىگىت پىيالىدىكى چاينى بىر ئوتلىغاندىن كېيىن، تۆۋەندىكى بېيىتنى ئوقۇپ قىزغا تۇتىدۇ:

باغىمدىكى كۆلچەكتىن
چېلەك بىلەن سۇ تارتتىم.
ئۆزۈم كىچىك بولساممۇ،
دەردىڭىزدە ئۇھ تارتتىم.
ئىچىمدە دەردىم تولا،
چاي ئىچىشىڭ نېمە بولا (ر)؟

قىز پىيالىنى ئالغاندىن كېيىن يىگىتكە جاۋابەن تۆۋەندىكى بېيىتنى ئوقۇيدۇ:

ئاق تاۋاردا كۆڭلىكىم،
كۆك تاۋاردا كۆڭلىكىم.
مەن يارىمغا بەرگىنىم
ئالما ئەمەس يۈرىكىم.
چاينى ئىچسەڭ ئىچەيلى،
گەپلىرىدە تۇرالاملا؟

يىگىت:

پىيالىنى ئۆرۈدۇم،
سىز يارىمغا تۇتقىلى.
ئوتتۇز ئوغۇل ئالدىدا
كۆڭلىڭىزنى ئۇتقىلى.
چاينى ئىچسەڭ ئىچەيلى،
ئۆمۈرلۈك يار بولالاملا؟

ئاندىن قىزمۇ يىگىتكە ئوخشاشلا پىيالىنى قولى بىلەن ئايلاندۇرۇپ ئۆرۈيدۇ. ئۇ، پىيالىنى ئايلاندۇرۇپ ئۆرىگەندىمۇ چوقۇم ئىچىدىكى چاي تۆكۈلۈپ كەتمەسلىكى شەرت. قىز پىيالىنى ئايلاندۇرۇپ ئۆرۈپ بولغاندىن كېيىن چايدىن بىر ئوتلاپ كۆڭلى خالىغان بىرسىگە تۇتىدۇ. پىيالىنى تۇتۇش ۋە ئىلىش ئالدىدا بېيىت ئېيتىشقاندا قىز - يىگىتلەر سورۇننىڭ كەيپىياتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قوشاقچىلىق ماھارىتىگە قاراپ ئۆزى بىلگەن ياكى توقىغان قوشقىنى خالىغانچە ئېيتىدۇ:

مەسىلەن قىز:

تام تۆپىسىدە ئولتۇرادۇر
غۇنچە بويلۇق بىر يىگىت.
ئالما بەرسەم ئۇنىمايدۇ،
بۇلبۇل خۇيلۇق شۇل يىگىت.

بۇلبۇل سۇپەت شۇل يىگىتنىڭ
سۇرىتى سۇلتانچە بار.
ئاي يۈزىگە خال چۈشۈپتۇ،
ئىچىلمىغان غۇنچەچە بار.

يىگىت:

ئىشىك ئاچتىم، تۆرگە باقتىم،
تۆردە بىر ئاي ئولتۇرۇر.
قاشلىرى بەرگى قىياقتەك،
كۆزلىرى ئوينىاپ تۇرۇر.

چاچلىرى بەلگە چۈشۈپتۇ،
بەللىرى بىر قىلچە يوق.
بۇ كۆڭۈل سىزگە چۈشۈپتۇ،
باشقىسى بىر پۇلچە يوق.

قىز:

دەريادا بېلىق،
تاغاردا تېرىق.
گۈلدەك يۈزىڭىز
نېمىشقا سېرىق؟

يىگىت:

ئاسماندىكى ئاي،
چەينەكتىكى چاي.
مەن سىزگە كۆيدۇم،
ۋاي، يۈرىكىم ۋاي.

قەغەز بىلەن گۈل ياسىدىم،
سىيا بىلەن سۆز.
ئالتۇن بىلەن ئۈزۈك ئەتتىم،
لەھەل بىلەن كۆز.
تۇندە يېزىپ خەت ئەۋەتتىم،
بولمىسىمۇ تۇز.
تۇز بولسىمۇ - بولمىسىمۇ
ئوقۇڭ ئانار يۈز.
خەت يازغانغا تۇگەمدىكىن
يۈرەكتىكى سۆز.
ھەر كىشىنىڭ تۇتقان يارى
ئۆزىگىدۇر ئۆز.

پۇرىغىلى خۇش پۇراق

قىزىلگۈلۈم سىز.
قۇشلىغىلى قولۇمدىكى
جان قۇرغۇيۇم سىز.

كاككۇك بولۇپ سايرىۋالاي
تېرىكىڭىزدە.
بۈلبۈل بولۇپ ئوينىۋالاي
يۇرىكىڭىزدە.

كۆڭ ئىشكىنىڭ قانىتىنى
سىرچىلارغا سىرلىتاي.
مەلىگە كەلگەن يىگىتنى
هويلا - ئارامغا چىللىتاي.
مەلىگە كەلگەن يىگىتنىڭ
تونى بار نىمچاسى يوق.
چېكىسىگە گۈل قىسىپتۇ،
بەرگى بار غۇنچەسى يوق.

شۇل بەرگىنى قىسقىچە،
غۇنچە قىسقان ياخشىراق.
بۇۋاپا يار تۇنقۇچە،
يارسىز يۈرگەن ياخشىراق.

2. دەررە (پوتا) ئويۇنى

دەررە (پوتا) ئويۇنى - مەشرەپ ئارىلىقىدا نەغمىچىلەرنى هاردۇق ئالدۇرۇش، چالغۇلارنى سازلىۋېلىش هەمدە مەشرەپ ئەھلىنى زېرىكتۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان مەشرەپ پائالىيەتلىرىنىڭ بىرىدۇر.

دەررە كۆپىنچە نەغمىچى ياكى ئۇسسۇلچى يىگىتلەرنىڭ بەلباغلىرىدىن تاللاپ ئېشىلىدۇ. ئۆي مەشرەپلىرىدە بولسا دەررىنى ئۆي ئىگىسى يېڭى - پۇختا ماتا (رەخت) دىن ئېشىپ تەييارلايدۇ. دەررە بەلباغ ياكى ئىككى مېتردىن ئىككى يېرىم مېترغىچە ئەن ماتا (رەخت) نى ئىككى ئەر كىشى ئىككى تەرىپىنى تۇتۇپ تولغاپ ئېشىش، ئاندىن ماخۇار (تولغىما ساڭزا) شەكلىدە قاتلاپ بىر چېگىش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ. دەررىنى چىڭ تۇگۇش ئۈچۈن بەزىدە قۇم ياكى سىم ئارىلاشتۇرۇپمۇ ئېشىلىدۇ. مەشرەپتە بىر دۆرە (قېتىم) ئۇسسۇل ئاخىرلىشىپ هەممە كىشى ئۆز جايلىرىدىن ئورۇن ئېلىشقاندىن كېيىن يىگىت بېشى (مەشرەپ باشقۇرغۇچى) تاۋار بەلباغدا ناھايىتى چىڭ قىلىپ ئېشىلگەن دەررىنى ئىككى پىياله چاي بىلەن بىر پەتنۇسقا ئېلىپ سورۇنغا چۈشىدۇ. ئاندىن پۈتكۈل مەشرەپ ئەھلىگە تەبەسسۇم ئەيلەپ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تازىم قىلىپ تۇرۇپ:

- مۇشۇ مەشرەپ كەچلىكىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلغان ئاتا - ئانىلار، ئاچا - سىڭىللار، ئاكا - ئىنىلەر، قىز - يىگىتلەرنىڭ قەدىمىگە مۇبارەك ئەيلەپ، مۇشۇ مەشرەپ كەچلىكىمىزنىڭ ساهىبخانى x x نىڭ مەشرەپ ئەھلىگە بىر پىياله رەھمەت چىيى بار ئىكەن، قوبۇل كۆرۈلسە دەپ ئىلتىماس قىلىۋىدى، - دەپ مەشرەپ ئەھلىگە ئېھتىرام بىلدۈرىدۇ. مەشرەپ ئەھلى بىردەك: «هەشقاللا» دېيىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يىگىت بېشى ئۆز ئىختىيارى بىلەن تاللىغان ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ، دەررىنى تۇتۇپ تۇرۇپ تۆۋەندىكى بېيىت ئارقىلىق ئويۇننىڭ باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلىدۇ:

چىڭماس قۇلپا پەرىسى بولمىسا،
قىزىماس مەشرەپ دەررىسى بولمىسا.
بۇگۈنكى يىغىلىش كۆڭۈللۈك مەشرەپ،
كۆڭۈلمىزدە يوقتۇر غەيرىي نىيەت.
تالىشىپ ئوينىساق قانداق؟

شۇنىڭ بىلەن بىر مەيدان دەررە ئويۇنى باشلىنىدۇ - دە، ئويۇن بېيىت - قوشاقلار بىلەن داۋاملىشىدۇ:

دەررە ئېشىپ يىپەكتىن،
ئىزدەپ كەلدىم يۈرەكتىن.
تەگسە دەررەم بەللىرىگە،
ئۆتۈپ كەتسۇن سۆڭەكتىن.

كېلىپ قالدى دەررىمىز،
تۇرۇلمىسۇن تەرىمىز.
بۇ مۇهەببەت قامچىسى،
يوقتۇر ئۆزگە قەھرىمىز.

ئىشىك ئالدىدا يوللىرى،
زەيتۇن تاۋاردا تونلىرى.
دەررە ئېلىپ كېلىپ قالدۇق،
تېگەرمىكىن چوللىرى.

دەررە تۇنقۇچى يىگىت بېشى يۇقىرىقى بېيىتلارنى ئوقۇپ مەيلى ئەر، مەيلى ئايال ياكى ياش - قېرى بولسۇن ئۆزى خالىغان بىر كىشىنىڭ ئالدىغا بېرىپ دەررە ئويناشقا تەكلىپ قىلىپ:

- قېنى ئۆزلىرىگە مەرهەمەت، - دەيدۇ. تەكلىپ قىلىنغۇچى ئورنىدىن تۇرۇپ يىگىت بېشىغا تازىم قىلىدۇ. يىگىت بېشى تەكلىپ قىلىنغۇچىنىڭ دۇمبىسىگە دەررە بىلەن ئۇرۇپ چۆرگىلەيدۇ. تەكلىپ قىلىنغۇچىمۇ تەڭ چۆرگىلەيدۇ. ئەگەر چۆرگىلىمىسە دەررە تېخىمۇ قاتتىق تېگىدۇ. بۇ چاغدا ئەتراپىنى قاتتىق كۈلكە قاپلايدۇ. چۈنكى دەررىنىڭ زەربىسىدىن تەكلىپ قىلىنغۇچى هودۇقۇپ تولغىشىپ كۈلكىلىك هالغا كېلىپ قالىدۇ. يىگىت بېشى ئۇڭ تەرەپكە چۆرگىلىسە، تەكلىپ قىلىنغۇچى سولغا چۆرگىلىشى، ئەگەر يىگىت بېشى سولغا چۆرگىلىسە، تەكلىپ قىلىنغۇچى ئوڭغا چۆرگىلىشى، بىرلا چۆرگىلەپ تازىم قىلىپ قول ئۇزىتىپ: «هەشقاللا» دېيىشى كېرەك. ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن، دەررە تېخىمۇ قاتتىق تېگىدۇ. تەكلىپ قىلىنغۇچى تېنى قانچە ئاغرىسىمۇ بەرداشلىق بېرىشى، چاندۇرماي كۈلۈپ تۇرۇشى، چىرايىدىن تەبەسسۇمنى يوقاتماسلىقى، تاماشىبىنلار بىلەن تەڭ خۇشال بولۇشى، هەرگىز تېرىكمەسلىكى كېرەك. ئۇنداق بولمايدىكەن «بولا» بولۇپ «جازاغا تارتىلىدۇ». بۇ ئارىدا يىگىت بېشى دەررىنى هەر خىل پىرقىرىتىپ تەكلىپ قىلىنغۇچىنى هودۇقتۇرىدۇ، گوللايدۇ. بۇ هەرىكەتلەر ناھايىتى قىزىقارلىق بولغاچقا، مەشرەپ ئەھلى تولا كۈلۈپ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كېتىدۇ. دەررە شۇنداق داۋاملىشىپ بىردەمدىن كېيىن، يىگىت بېشى تەكلىپ

قىلىنغۇچىنىڭ «ھەشقاللا» دەپ تازىم قىلىشى بىلەن دەررىنى ئۇنىڭغا بېرىپ، سورۇندىن چىقىپ كېتىدۇ. تەكلىپ قىلىنغۇچى ئەمدى ساھىپخانغا ئايلىنىپ، ئۆزى خالىغان كىشىدىن بىرنى تەكلىپ قىلىپ دەررە ئويناپدۇ. ساھىپخان، مەيلى پىشقەدەم ئادەم بولسۇن ياكى ئايال بولسۇن، ياكى ياش بولسۇن، ياكى ئاتا - ئانا، ئاكا - سىڭىل بولسۇن دەررىگە تەكلىپ قىلىپ ئويناۋېرىدۇ. ئاساسەن ئويناش ئويىبكتى چەكلەنمەيدۇ. بۇ ئويۇننى تا كىشىلەر زېرىككۈچە نۆۋەتلىشىپ ئويناپدۇ. يىگىتلەر كۆڭلىدىكى قىزلارنى دەررىگە تارتىپ، شۇ ئارقىلىق ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ.

3. «چىنە گۈل» ئويۇنى

مەشرەپتە چۆرىدەپ ئولتۇرغانلاردىن بىرى قولىغا گۈللۈك چىنىنى ئېلىپ، ئۇسسۇل ھەرىكىتى بىلەن ئۇچ قېتىم «چىنە گۈل» دەپ توۋلايدۇ. يېنىدا ئولتۇرغان ئىككىنچى كىشى يەنە بىر گۈلنىڭ ئىسمىنى ئاتايدۇ. شۇنداق قىلىپ مەشرەپ ئەھلى كەلگەن رېتى بويىچە بىردىن گۈلنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ چىقىدۇ. شەرت شۇكى، بىر قېتىم ئاتالغان گۈلنىڭ نامىنى ئىككىنچى كىشى تەكرارلىماسلىقى شەرت. مۇبادا تەكرارلاپ قويسا، ئۇ يېڭىلگەن بولۇپ، مەشرەپ قائىدىسى بويىچە قوشاق - بېيىت ئېيتىپ بېرىشكە ياكى قىزىقارلىق ئويۇن كۆرسىتىپ بېرىشكە بۇيرۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە دولان مەشرىپىدە «ئىككى مۇشۇكنىڭ بەز تالىشىشى»، «يولۇاش ئويۇنى»، «تۆگە ياساش» قاتارلىق قىزىقچىلىق ئويۇنلىرى ئويىنىلىدۇ.

5. دولان مەشرىپىدىكى جازا

دولاندا ھەر بىر مەشرەپ بىر ئىجتىمائىي بىرلىك ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ھەر بىر مەشرەپنىڭ ئۆز ئالدىغا قاتتىق ۋە مۇكەممەل تەرتىپ - ئىنتىزامى بولۇپ، بۇنداق تەرتىپ - ئىنتىزام ئۆز زامانىسىنىڭ قانۇن - قائىدىسى، جەمئىيەت كىشىلىرى ئېتىراپ قىلغان ئەخلاق تۈزۈملىرى ۋە ئەنئەنىۋى ئۆرپ - ئادەتلەر ئاساسىدا بارلىققا كېلىدۇ. مەشرەپ ئىنتىزامى ئۇزاق ئۆتمۈشتىن بۇيان ئىجرا قىلىنىپ كەلگەنلىكتىن، ئۇ ھەممە مەشرەپلەر ئۈچۈن تەركىسىز ئادەت كۈچىگە ئايلىنىپ كەتكەن. مەشرەپنىڭ مۇشۇنداق قاتتىق ئىنتىزامى بولغاچقىلا دولان مەشرىپى ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە ئۆز ئالاھىدىلىكى ۋە خاسلىقىنى ساقلاپ قالالىغان. مەشرەپ ئىنتىزامى بىر تەرەپتىن، ھەر بىر مەشرەپنىڭ قائىدە بويىچە تەرتىپلىك ئۆتۈشىگە كاپالەتلىك قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەينى زامان جەمئىيىتىنىڭ ئىلغار ئەخلاقىنى نامايان قىلىشنى، ئەخلاق ۋە ئۆرپ - ئادەتكە خىلاپ قىلمىشلارنى چەكلەشنى مەقسەت قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەشرەپ ئىنتىزامى ئۆز نۆۋىتىدە جەمئىيەتنىڭ ياش ئەۋلادلارغا قائىدە - يوسۇن ئۆگىتىدىغان ئەدەب - ئەخلاق مەكتىپى بولۇپمۇ ھېسابلىنىدۇ. مەشرەپ ئىنتىزامىنى ئوبدان ئىجرا قىلىش مەقسىتىدە ھەر بىر مەشرەپنىڭ قاتناشقۇچىلىرى يىگىت بېشى (مەشرەپ باشقۇرغۇچى - پادىشاھ)، قازى بەگ، مىرشاپ، دوغا بەگگە ئوخشاش تەرتىپ باشقۇرغۇچىلارنى سايلاپ چىقىدۇ. ۋەزىپە ئۆتىگۈچىلەرنىڭ نىيىتى خالىس، ئادىل، ئەل ئىچىدە ئىناۋەتلىك بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ بىرەرسى ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالمىسا، مەشرەپ ئەھلى ئۇنى ئېلىپ تاشلاپ باشقا بىرىنى سايلىۋالىدۇ.

ئېيتايلۇق، بىرەرسى سەۋەبسىز قاتار مەشرەپكە كەلمىسە، مەشرەپكە كېچىكىپ قالسا، مەشرەپ سورۇندىن ئىجازەتسىز چىقىپ كەتسە ياكى نەغمە - ئۇسسۇل بولۇۋاتقاندا تەرتىپنى بۇزسا ۋە ياكى ئەخلاقسىزلىق قىلسا، ئۇنداقلار «جازا» غا تارتىلىدۇ. ئاۋۋال، مەشرەپ تەرتىپىنى بۇزغۇچى ئۇستىدە مەشرەپ ئەھلىدىن بىرسى يىگىت بېشىغا «ئەرز» قىلىدۇ. يىگىت بېشى سوراق قىلىشنى قازى بەگكە تاپشۇرىدۇ. قازى بەگ شاھىدلار ئارقىلىق «ئەيىبكار» نىڭ «گۇناھ» سىنى دەللىلەيدۇ ۋە كۆپچىلىك بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئەيىبلەنگۈچىگە «جازا» كېسىدۇ. قازى بەگ كەسكەن «جازا» مەشرەپ ئەھلى ماقۇل كۆرگەن ۋە جازالانغۇچى رازى بولغان شەرت ئاستىدىلا ئاندىن دوغا بەگ تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنىدۇ. مەشرەپتە بېرىلىدىغان جازا ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. بىرسى، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بېرىلىدىغان ناماقۇللۇق جازاسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئەيىبلەنگۈچىنىڭ قىلغان «گۇناھىنى» نىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىگە ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىقتىسادىي سېلىق سېلىنىدۇ. بۇنداق سېلىقلارنىڭ كۆپى يېمەك - ئىچمەك، مېۋە - چېۋە بولۇپ، بۇلار يەنە شۇ مەشرەپ ئەھلى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. بەزىبىر «گۇناھىسى» ئېغىرلارغا بىرەر قېتىم نۆۋەتتىن سىرت «ناماقۇللۇق مەشرىپى» ئۆتكۈزۈپ بېرىش سېلىقى سېلىنىدىغان ئىشمۇ بولىدۇ. مەشرەپ جازالىرىنىڭ يەنە بىرى، «سەۋەنلىك» جازاسى بولۇپ، سەۋەنلىك ئۆتكۈزگۈچىگە «گۇناھىسى» نىڭ خاراكتېرىگە قاراپ، ھەم كۈلكە، ھەم ئىبرەت بولىدىغان ھەر خىل جازالار بېرىلىدۇ. بەزىلىرىنى قۇشلارنىڭ سايرىشى، ھايۋانلارنىڭ ئاۋازلىرى ۋە قىلىقلىرىنى دوراتقۇزسا، بەزىلىرىگە قوشاق ئېيتىش ياكى لەتىپە سۆزلەپ، مەشرەپ ئەھلىنى كۈلدۈرۈش «جازاسى» قوللىنىلىدۇ. جازالار ئىچىدە مەشرەپ ئۈچۈن ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن ھەتتا كومېدىيە تۈسىگە كىرىدىغان «جازا» لار تېخىمۇ خاراكتېرلىكتۇر. بۇنداق جازالار «سامسا يېقىش»، «ئۆپكە قويۇش»، «جۇۋازغا قېتىش»، «مونەك تۇگۇش»، «سۇرىتىنى تارتىش»، «ئىككى خوتۇن ئېلىپ بېرىش» گە ئوخشاشلار بولۇپ، بۇنداق جازانى شۇ جازانىڭ ماھىرلىرى ئىجرا قىلىدۇ (بۇ جازالار ماقالىمىزنىڭ «دولان مەشرىپىدىكى كومېدىك ئويۇنلار» قىسمىدا تەپسىلىي بايان قىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن بۇ يەردە تەپسىلىي توختالمايمىز - مۇھەررىردىن). بۇ مەشرەپ «جازالىرى» ئەمەلىيەتتە مەشرەپ ئويۇنلىرىدۇر. چۈنكى بۇ جازالار خەلقنىڭ رېئال تۇرمۇشىدىن ئېلىنغان بولۇپ، ئۇلار مەلۇم دەرىجىدە تىپىكلەشتۈرۈلگەن ۋە «سەنئەتلەشتۈرۈلگەن».

بۇنداق «جازا» ئويۇنلىرىدا دولان خەلقىنىڭ تۇرمۇشى، ئۆرپ - ئادىتى، ھۇنەر - كەسىپلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى بەزى ناچار ئىللەت - قىلىقلارغا بولغان نەپرەت - مەسخىرىسىمۇ ئەكس ئەتكەن. ھەتتا بەزى «جازا» لار خەلق ئويۇنلىرىغا ئايلىنىپ

كەتكەنلىكى ئۈچۈن، بۇنداق «جازا» ئويۇنلىرىنى كىشىلەر ئېغىر ئالمايدۇ، بەلكى ئۇنى ياقتۇرىدۇ ۋە بىر خىل كۆڭۈل ئېچىش، دەپ قارايدۇ.

دولان مەشرىپىدە «سەۋەنلىك» ئۆتكۈزۈش سەۋەبى بىلەن «جازا» غا تارتىلغان كىشىلەر ھەرگىز رەنجىمەيدۇ، بەلكى «جازا» نى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ ۋە ئۆزلۈكىدىن «جازا» مەيدانىغا ھازىر بولىدۇ. دېمەك، دولان مەشرىپىدىكى «جازا» لارنىڭ خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدىغان بىر خىل جەلپكار، ئاممىۋى ياخشى كۆرىدىغان ئويۇن ئىكەنلىكى شۈبھىسىز.

6. دولان مەشرىپىنىڭ تۈرلىرى

دولان مەشرىپى باي مەزمۇنغا ئىگە بىر پۈتۈن ئىلمىي سەنئەت شەكلى بولسىمۇ، لېكىن ئۇ خاراكتېرى ۋە مەقسىتىگە قاراپ بىر نەچچە خىلغا بۆلۈنىدۇ:

1. ھېيت - بايرام مەشرىپى

ھېيت - بايرام مەشرىپى ئاساسەن چوڭ بايرام ياكى ھەممىگە ئورتاق بولغان تەنتەنە قىلىش، تەبرىكلەش، خاتىرە - مۇراسىم كۈنلىرىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇنداق مەشرەپنىڭ دائىرىسى كەڭ، داغدۇغىسى چوڭ بولۇپ، ھازىر دولان دىيارىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا، بولۇپمۇ مەكىت ناھىيىسىدە مول ھوسۇلنى تەبرىكلەش يۇزىسىدىن دېھقانلار مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمى ۋە خەلق سەنئەت بايرامىلىرى ئۆتكۈزۈلۈش ئومۇملىشىشقا باشلىدى. بۇ بايرامىلاردا ياشلار ۋە ياشانغانلار ئۇسسۇل ئەترەتلىرى دولان مەشرەپ ئۇسسۇللىرىنى ئويناپ ماھارەت كۆرسەتسە، ياشلار ئەلنەغمە ئەترىتى بىلەن ياشانغانلار ئەلنەغمە ئەترىتى دولان مۇقامىنى نەغمە قىلىپ ماھارەت كۆرسىتىدۇ. 1990 - يىلى دېكابىردا مەكىت ناھىيىسىنىڭ توققۇز يېزىسىدا مول ھوسۇلنى تەبرىكلەش يۇزىسىدىن دېھقانلار مەدەنىيەت - سەنئەت بايرىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، 30 مىڭغا يېقىن دېھقان دولان مەشرەپ ئۇسسۇلىنى ئويناشقا قاتناشتى.

2. توي - تۆكۈن مەشرىپى

توي - تۆكۈن مەشرىپىنىڭ ھېيت - بايرام مەشرىپىگە قارىغاندا دائىرىسى تارراق بولىدۇ. ئۇ ئاساسەن توي قاتناشچىلىرى ئارىسىدىلا ئۆتكۈزۈلىدۇ.

توي مەشرىپى دولانلاردا بىرەر ئائىلە قىز چىقارغاندا ياكى ئوغۇل ئۆيلىگەندە ئۆتكۈزۈلىدىغان مەشرەپ بولۇپ، ئۇنىڭغا تويغا كەلگەن ھەممە مېھمان قاتنىشىدۇ. تويى بولغان قىز - يىگىت مەشرەپتە ئۇسسۇل ئويناپ بېرىشى شەرت. قىز بىلەن يىگىت ئۇسسۇل ئوينىغاندا ئۇنىڭ ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلىرى ئۇلارنىڭ ھېشىدىن پۇل ئۆرۈيدۇ. توي تۇگەپ قىزنى يۆتكەيدىغان چاغدا يىگىت ئېسىل جابدۇلغان ئاتقا مىنىپ، قىزنى كەينىگە ئالىدۇ، يىگىت تەرەپتىن ئىككى كىشى ئاتنىڭ ئىككى تەرىپىدىن چولۇۋرنى تۇتۇپ ئاستا يېتىلەپ ماڭىدۇ. بۇ چاغدا نەغمىچىلەر «جولا» مۇقامىنى توۋلاپ، يول بويى نەغمە قىلىپ، ياشلار بولسا تاكى قىزنى يىگىتنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ بارغۇچە ئۇسسۇل ئويناپ ماڭىدۇ.

توي مەشرىپى يالغۇز قىز - يىگىت تويى بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ، يەنە ھەر خىل تويلار بولغاندا شۇ تويغا مۇناسىپ مەشرەپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. دولانلارنىڭ قائىدىسىدە قىز ياتلىق بولغاندىن كېيىن چوكان بولدى، بىرنى تۇغقاندىن كېيىن جۇۋان بولدى ھېسابلىنىپ، قىز جۇۋان بولغاندا قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى تەييارلىق قىلىپ ئۇنىڭ جۇۋان تويىنى («چاچباغ تويى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. بۇ تويىنى ئۇلار گەدىنىمىزدىكى ئاتا - ئانىلىق قەرز، دەپ ھېسابلاپ قىزنىغا يېڭى كىيىم - كېچەك تىكتۇرۇپ، كۈمۈشتىن چاچ چاتقۇسى ياسىتىدۇ. قىزنىڭ ئېرىمۇ ئالاھىدە خاتىرە سوۋغا تەييارلايدۇ. «جۇۋان تويى» قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. جۇۋان بولغان قىزغا توي كۈنى مەخسۇس بەلگىلەنگەن ئاياللار گىرىم قىلىدۇ، يۈزلىرىنىڭ سېرىق تۈكلىرىنى ئېلىپ، قاشلىرىنى تېرىدۇ. ئۇنىڭ چوكان ۋاقتىدا ئۇششاق ئۆرۈلگەن تال - تال چاچلىرىنى ئىككى ئۆرۈم قىلىپ ئۆرۈپ، كۈمۈش چاتقۇ بىلەن چاتىدۇ. «جۇۋان تويى» غا تەييارلانغان كىيىملەرنى كىيدۈرۈپ، يۈزىنى يېپىپ، جامائەت سورۇنىغا ئېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭ بىلەن «جۇۋان مەشرىپى» باشلىنىدۇ. نەغمە باشلانغان زامات يىگىت بېشى جۇۋان بىلەن ئېرىنى ئۇسسۇلغا تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇلار ئۇسسۇلغا چۈشۈپ بىردەم ئوينىغاندىن كېيىن، ئېرى ئايالىنىڭ يۈزىدىكى چۈمبەلنى ئاستا تارتىپ چۈشۈرۈۋېتىدۇ. بۇ چاغدا مەشرەپ سورۇندا ئۆزۈنغىچە كۈلكە كۆتۈرۈلىدۇ. قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى قىزى ۋە كۈيئوغلىغا بەخت تىلەپ ئەلگەككە قاچىلانغان ئۇچ - تۆت جىك ئاپئاق پاختىنى ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئۆرۈيدۇ. ئارقىدىنلا يىگىتنىڭ ئاتا - ئانىلىرىمۇ پۇل ئۆرۈيدۇ. ئۆرۈلگەن پاختا ۋە پۇللار نەغمىچىلەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن نەغمە تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىپ:

كەچ بولدى، زاۋال بولدى،
يارىمغا ئۇۋال بولدى.
چاچباغنى ئۆزۈن سالىپ،
بىر ياخشى جۇۋان بولدى.

ئاق بوز ئاتنى داڭلايدۇ،
قارا بوز ئاتقا يەتمەيدۇ.
ئەل قىزىنى داڭلايدۇ،
ئاق جۇۋانغا يەتمەيدۇ.

ئاق تەڭگە پۇلۇم بولسا،
ئاق يەرگە ساراي سالسام.
ئاق جۇۋان مېنىڭ بولسا،
بوينىغا گىرە سالسام.

يېڭى باغنىڭ شاپتۇلى،
ئۇچقان كىمنىڭ كەپتىرى.
يۈرىكىمنى كۆيدۈرەر
ئاق جۇۋاننىڭ ئوتلىرى.

دېگەندەك قوشاقلار بىلەن مەشرەپ جانلىنىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا سورۇندىكى پۈتۈن قىز - يىگىتلەر كەينى - كەينىدىن ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ.

3. كۈتۈۋېلىش مەشرىپى

بۇ ئاساسەن بىرەر ئائىلە مول ھوسۇل ئالغاندا، بىرەر تىجارەتتە ئالغان پايدىسى كۆپرەك بولغاندا، پەرزەنتلىرى چوڭ بولۇپ ياشلار قاتارىغا قوشۇلغاندا، يىراقتىن ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەر، ئەل - ئاغىنىلىرى مېھمان بولۇپ كەلگەندە مەھەللىدىكى قولۇم - قوشنىلارنى چاقىرىپ ئۆتكۈزىدىغان مەشرەپتىن ئىبارەت.

4. قاتارى مەشرەپ

«قاتارى مەشرەپ» ئاساسەن ئىش - ئوقەت ئارىسال ۋاقىتلاردا ياشلار زېرىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن، يېگىت بېشىنىڭ باشلامچىلىقىدا ھەپتىدە بىر قېتىم نۆۋەتلىشىپ ئۆز ئۆيلىرىدە ئۆتكۈزىدىغان مەشرەپتۇر.

بۇنداق قاتارى مەشرەپنى بىرى: «مەن ئۆتكۈزىمەن» دېسە، يەنە بىرى: «مەن ئۆتكۈزىمەن» دەپ تالىشىدۇ. بۇ چاغدا يېگىت بېشى ئالدىنقى مەشرەپ ئاخىرلىشىشى بىلەن تەڭ بىر پىيالە چاينى ئەكىلىپ سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا قويىدۇ. بۇ، دولاندا «قۇۋان چېيى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. چاينى كىم بۇرۇن قولىغا ئېلىۋالسا، ئۇنى كۆپچىلىككە كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئىچىدۇ، بۇنىڭ بىلەن كېلەر قېتىمقى مەشرەپنى شۇ كىشى ئوبدان تەييارلىق قىلىپ ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ.

قاتارى مەشرەپنىڭ قائىدە - تۈزۈمى نىسبەتەن چىڭ بولىدۇ. مەشرەپكە قاتناشقان ئەر - ئايالنىڭ ئولتۇرىدىغان ئورنى ئۇلارنىڭ ياش قورامى ۋە سالاھىيىتىگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. يېگىت بېشى مەشرەپ كوللېكتىپىنىڭ ھوقۇقلۇق باشلىقى سانىلىدۇ. ھەممە ئىش ئامىننىڭ رازىلىقى ۋە يېگىت بېشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن بولىدۇ. مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ بەرگۈچى ئۆز ئەھۋالىغا قاراپ مەشرەپ ئەھلىنى مېھمان قىلىدۇ، بۇنىڭدا مەجبۇرىي بەلگىلىمە بولمايدۇ. بىر قاتارى مەشرەپنىڭ ئۆزى بىر بىرلىك ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار تۇرلۇك مەشرەپ ئويۇنلىرىنى ئوينىغاندىن سىرت، ھەر قېتىم يىغىلغاندا مەشرەپ قاتناشچىلىرىنىڭ بەزى مۇھىم ئىشلىرى ئۈستىدە مۇھاكىمە قىلىدۇ، مەسلىھەت بېرىدۇ. بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچرىغۇچىلار بولسا ھال سورايدۇ ۋە ياردەم قىلىدۇ. يامان ئىش قىلغۇچىلارنى جازالايدۇ. قاتارى مەشرەپتىن ئىبارەت بۇ ئۆم كوللېكتىپتىن ئايرىلىپ قالغانلار پۈتۈن يۇرتنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ. بۇنداق مەشرەپنىڭ ئەڭ ئېغىر جازاسى - بىرەر كىشىنى مەشرەپ كوللېكتىپىدىن چىقىرىپ تاشلاشتىن ئىبارەت. مەشرەپتىن ھەيدەلگەنلەر مەشرەپ ئەھلى ئالدىدا باش ئېگىپ ئۆز گۇناھىنى بوينىغا ئېلىپ، ناماقۇل بولغاندىلا ئاندىن مەشرەپكە قايتا قاتناشتۇرۇلىدۇ. دولان ئۇيغۇرلىرى قاتارى مەشرەپنى: «بالا تەربىيىلەشنىڭ قىياسچى» دەپ قارىغاچقا، ھەممە كىشى دېگۈدەك ئاشۇ مەشرەپ كوللېكتىپىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشىدۇ.

5. تەكلىپ مەشرەپ

بۇ، بىرەر كىشى تەرىپىدىن بىرەر مەشرەپ كوللېكتىپىنى تەكلىپ قىلىپ ئۆتكۈزىدىغان مەشرەپتۇر. بۇنداق تەكلىپ مەشرەپنىڭ ئەڭ ئاساسلىق سەۋەبلىرىنىڭ بىرسى - بىرەر ئائىلە بوينىغا يەتكەن ئوغۇل ياكى قىزىنى مەشرەپ كوللېكتىپىگە قوشۇش ئۈچۈن بولىدۇ. دولان ئۇيغۇرلىرىدا، چوڭ بولۇپ قاتارغا قېتىلغان ئوغۇل - قىزلىرى مەشرەپ ئەھلى بولمىسا، ئۇنى ئېغىر ئالىدىغان ئادەت بار. شۇڭا ئۇلار بىر قېتىملىق تەكلىپ مەشرەپنى ئۆتكۈزۈپ قىزى ياكى ئوغلىنى مەشرەپكە قاتناشتۇرۇشنى يېگىت بېشى ۋە مەشرەپ كوللېكتىپىدىن ئىلتىماس قىلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى ياكى قىزى «قاتارغا قېتىلدى» ھېسابلىنىپ، مەشرەپكە قاتناشتۇرۇلىدۇ.

6. ناماقۇللۇق مەشرىپى

ناماقۇللۇق ياكى جازا مەشرىپى قاتارى مەشرەپتىكى نۇۋەتتىن تاشقىرى مەشرەپ بولۇپ، مەشرەپ ئەھلى تەرىپىدىن «جازالانغۇچى» ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. بۇنىڭدا، بىرەرسى مەشرەپ تۈزۈمىنى ئېغىر ھالدا بۇزسا ياكى بىرەر ئەخلاقسىزلىق قىلمىشى سادىر قىلسا، مەشرەپ باشقۇرغۇچى ئۇنىڭغا جازا ئورنىدا بىر «ناماقۇللۇق مەشرىپى» ئۆتكۈزۈشنى بۇيرۇيدۇ. ئاشۇ جازالانغۇچى ئۆتكۈزگەن مەشرەپ «ناماقۇللۇق مەشرىپى» دەپ ئاتىلىدۇ.

7. بولا (جازا) لىق مەشرىپى

ھەر خىل مەشرەپلەر ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان مەزگىلدە مەشرەپ ئىنتىزامىنى بۇزغان ياكى بىرەر سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويغان كىشى كۆپچىلىك تەرىپىدىن بولا (جازالىنىپ) قىلىنىپ سەۋەنلىكى سۈرۈشتە قىلىنىدۇ. ئۇ كىشى ئەيىبىنى بوينىغا ئېلىپ، ئۇنى يۇيۇش ئۈچۈن كېلەر قېتىم ئۆز ئۆيىدە مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ، بۇ، «بوللىق مەشرىپى» دېيىلىدۇ. بولا قىلىش - بولا بولۇش دېگەن سۆز دولان شىۋىسى بولۇپ، سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويۇش، جازالىنىپ قېلىش دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. دولان مەشرىپىدە بۇ سۆز كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.

8. دەردەملەر مەشرىپى

دولان ئۇيغۇرلىرى ئەزەلدىن ئىناق ياشاپ كەلگەن خەلق بولۇپ، بىر - بىرىگە كۆيۈنۈش، غەمخورلۇق قىلىش، ھال - ئەھۋالىغا يېتىش ئۇلارنىڭ تەركىبىز ئادىتىگە ئايلانغان. شۇڭا، بىرەر ئائىلىدە بىرەر چوكان ياكى جۇۋان ئېرىدىن ئاجرىشىپ كەتكەندىن كېيىن لايىق تاپالماي ئۇزاقراق ئولتۇرۇپ قالسا ۋە ياكى بىرەر يېگىت خوتۇننى قويۇپ بەرگەندىن كېيىن، كۆڭلىگە ياققۇدەك لايىق تاپالماي يۈرگەن بولسا، ياشلار مەسلىھەتلىشىپ خوتۇنى يوق ئەرلەر بىلەن ئېرى يوق چوكان - جۇۋانلارنى بىرەر ئائىلىگە مەشرەپكە تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ مەشرەپكە ئاساسەن بويتاقلار قاتىنىشىدۇ. شۇڭا، بۇ مەشرەپ «دەردەملەر مەشرىپى» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ مەشرەپ جەريانىدا ئەر - ئايال دەردەملەر بىر - بىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ تونۇشىدۇ؛ ئۇزۇنارا دەردلىرىنى تۆكۈشۈپ ھال - مۇڭ بولۇشىدۇ؛ بىر - بىرى بىلەن يېقىنلىشىپ توي قىلىشقا ۋەدىلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىر - بىرىنى ئۇسسۇل، دەررە ئويناشقا تەكلىپ قىلىدۇ؛ ئۇزۇنارا چاي تۈتۈشىدۇ؛ ھەر خىل سۆز ئويۇنلىرى، تېپىشماق تېپىشىدۇ؛ قوشاق توقۇش ۋە تۇرلۇك ئويۇن - تاماشا پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈپ، خاپلىق بىلەن كەلگەن ئەر - ئايال بويتاقلارنى خۇش قىلىپ ئۇزىتىدۇ.

9. ئاداۋەتنى يۇيۇش مەشرىپى

بىر يۇرتتا ئىككى كىشى ئاداۋەتلىشىپ قالسا، يۇرت ئەھلى يېگىت بېشى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بىر قېتىملىق

مەشرەپ ئۆتكۈزىدۇ. بۇ مەشرەپكە ئاداۋەتلىشىپ قالغان ئىككى كىشى چاقىرىلىدۇ. مەشرەپ جەريانىدا يىگىت بېشى ئاداۋەتلىشىپ قالغان ئىككى كىشىنىڭ ئاداۋەت سەۋەبلىرىنى سۆزلەپ، بىر - بىرىنى كەچۈرۈشىنى، ئاداۋەتنى يۈيۈپ تاشلاشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇلارنى بىر - بىرىگە چاي ياكى چىلىم تۈتۈشقا تەكلىپ قىلىدۇ. ئاداۋەتلەشكۈچىلەر ئۆزئارا چاي ياكى چىلىم تۈتۈشقاندىن كېيىن، ئاداۋەت يۈيۈلغان ھىسابلىنىدۇ. مەشرەپ شاد - خۇراملىق بىلەن داۋام قىلىدۇ. ئاداۋەتلەشكۈچىلەر ئىچىدە بۇ شەرتنى قوبۇل قىلمىغۇچىلار، ياكى كۆرۈنۈشتە قوبۇل قىلىپ، كۆڭلىدە يەنە ئاداۋەت ساقلىغۇچىلارنى كىشىلەر يامان كۆرىدۇ. شۇڭا بۇنداق مەشرەپلەرنىڭ ئۆزئارا ئىتتىپاقلىقنى ياخشىلاشتا رولى ئالاھىدە چوڭ بولىدۇ.

10. قارلىق مەشرىپى

دولاندا تۇنجى قار ياغقان كۈنى يېڭى ياغقان قارنى مۇبارەكلەش ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن كۆڭۈل ئېچىشنى مەقسەت قىلىپ قارلىق مەشرىپى ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇنىڭدا بىر ياكى بىر قانچە كىشى بىرلىشىپ «قارلىقنامە» يېزىپ، ئۆزى كۆڭلىگە پۈككەن كىشىنىڭ ئۆيىگە تاشلايدۇ. قارلىق تاشلاشقا ناھايىتى ھوشيار، ئايىغى چاققان كىشى تاللىنىدۇ. قارلىق تاشلىغۇچى كۆزلىگەن ئۆيگە بارغاندىن كېيىن ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن قارلىقنى شۇ ئۆيىنىڭ مۇھىم يېرىگە قىستۇرۇپ قويۇشى، ئاندىن ئۆيدىن چىقىشتىن بۇرۇن ئۆي ئىگىسىگە: «قارلىق يېسۇالمىسۇن» دەپ ئېيتىپ چاققانلىق بىلەن قېچىشى كېرەك. ئەگەر تۇتۇلۇپ قالسا. قارلىق مەشرىپىنى تۇتۇلۇپ قالغان كىشى ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. تۇتۇلماي قايتىپ كەلسە، قارلىق قوبۇل قىلغۇچى كىشى قارلىقتىكى تەلەپلەر بويىچە جامائەت خۇشال ھەم رازى بولغۇدەك كۆڭۈللۈك مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ بېرىشى كېرەك.

7. دولان مەشرىپىدىكى كومېدىيىلىك ئويۇنلار

1. ئىككى خوتۇن ئېلىپ بېرىش

بىر دۆرە (قېتىم) مەشرەپ ياكى دەررە ئويۇنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئالدىنئالا قويۇپ قويۇلغان مەشرەپ نازارەتچىسى مەشرەپ باشقۇرغۇچى (پادىشاھ) نىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ تۇرۇپ:

- داد، پادىشاھىم! مېنىڭ ئەرزىم بار، - دەيدۇ.

- ماۋۇ سولتەكنىڭ نېمە ئەرزى بار؟ - دەيدۇ مەشرەپ باشقۇرغۇچى (پادىشاھ) تەييارلانغان كورستا ئولتۇرۇپ. ھۆدەيچى بەگ مەشرەپ نازارەتچىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

- ھەي ئاغزى مايماق، بوينى ساپاق، كۆزى چاپاق، بېشى قاپاق، بۇرنى پاناق، تىلى قاداق، دىلى چاتاق، نېمە دەردىڭ بار؟ سۆزلە! - دەيدۇ.

ھۆدەيچىنىڭ بۇ قاپىيىلىك ئوخشىتىشلىرىدىن مەشرەپ ئەھلى پاراقلاپ كۈلۈشىدۇ. پادىشاھ ئالدىدىكى تاقىلداقنى قاتتىق ئۇرۇپ تۇرۇپ:

- تىنچلىنىڭلار، ھاي خالايىق، تىنچلىنىڭلار، بولمىسا ھەممىڭلارنى قارا ئېتىپ، ئاغزىڭلارنى يارا ئېتىپ يۇرتتىن ھەيدەپ چىقىرىمەن، - دەپ ئورندىن تۇرۇپ كېتىدۇ. شۇئان ھۆدەيچى بەگ ھودۇققان ھالدا:

- ۋاي داد، پادىشاھىم! ئورۇنلىرىدىن قوزغالمىسىلا، ئاچچىقلىرىغا ھاي، پۇقرالىرىغا[ساي بەرسىلە* بولمىسا ئوردىلىرىغا ئىت كىرىۋالىدۇ، ... دەپ پادىشاھنى ئولتۇرغۇزۇپ قويىدۇ.

- ۋاي داد، مېنىڭ ئەرزىمنى سورامىلا - يوق؟ بولمىسا توكۇر خورىزىمغا مېنىپ ئەنجانغا كېتىمەن، - دەپ ۋارقىرايدۇ مەشرەپ نازارەتچىسى.

- ھە، سۆزلە! - دەيدۇ پادىشاھ.

- ماۋۇ سېلىم دوڭغاق ئۇلۇغ شاھىمىز قەدەم تەشرىپ قىلغان، يۇرت ئەھلى قاتناشقان مۇشۇنداق بىر كاتتا مەشرەپتە بىر جۇۋانغا قاش ئېتىپ، كۆز بىقىشىپ، شەرمى ھايانى تاشلاپ، شىرىن سۆزنى باشلاپ، ئۆزىنى جۇۋانغا تاشلاپ، مەشرەپ ئەھلىنى كۆزگە ئىلماستىن ناشايان ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ. بۇ، يۇرت ئەھلى ۋە پادىشاھىمىزغا قىلىنغان ئەدەبسىزلىك. ئەگەر بۇ ئەدەبسىز كاززاپ جازالانمايدىكەن، مەشرەپنى تاشلاپ، يۇرت ئەھلىنى باشلاپ، توكۇر خورازغا مېنىپ ئەنجانغا كېتىمەن، - دەيدۇ.

پادىشاھ:

- ھاي ھاشىم تاختاق، قاسىم چاقچاق! - دەپ چاقىرىدۇ.

ئىككى چوماقچى سەكرەپ پادىشاھنىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرىدۇ:

- لەببەي شاھىم.

- سېلىم دوڭغاق بىلەن ئۇنىڭغا ئامراق يۇرىسىز جۇۋاننى دەرھال كەلتۈرۈڭلار!

- خوش شاھىم! - ئۇلار يۈگۈرۈشكەنچە بېرىپ قەستەن دوڭغاق بولۇۋالغان قىزىقچى بىلەن ئايالچە ياسىنىۋالغان قىزىقچىنى سۆرەپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىدۇ. ئايالچە ياسىنىۋالغان قىزىقچى تۇرلۇك ناز - كەرەشمىلەر بىلەن تولغىنىپ پادىشاھقا كۆز تاشلايدۇ. پادىشاھمۇ جۇۋاننىڭ ئەركىلەشلىرىدىن ئۆزىنى يوقىتىپ ھۇزۇرلىنىدۇ.

- داد، خالايىق! پادىشاھ مېنىڭ ئاشنام بىلەن كۆز بىقىشۋاتىدۇ، - دەپ ۋارقىرايدۇ سېلىم دوڭغاق.

پادىشاھ چۆچۈپ ئۆزىگە كېلىدۇ.

- ئاغزىڭنى يۇم دوڭغاق! شاھ ئالىيلىرى سەندەك تېگى پەسنىڭ پاخمىباش ئاشنىسىنى نېمە قىلىدۇ؟

ھۆدەيچى بەگ شۇنداق دەپ سېلىم دوڭغاقنى ئۇرىدۇ. ئەتراپتىن قىقاس - كۈلكە كۆتۈرۈلىدۇ.

- ھەي ئەبگار، بۇ ئەدەبسىزلەرنى قانداق جازالاپ بەرسەك دەردىڭ چىقىدۇ؟ - دەپ سورايدۇ پادىشاھ.

- مېنىڭچە، ئۆزى مۇشتەك، قۇيرۇقى نوغۇچتەك بۇ خوتۇنغا ئامراق دوڭغاققا ئىككى خوتۇن ئېلىپ بېرىپ، خوتۇنغا تويغۇزۇپ، ئىككىنچى قېتىم خوتۇننىڭ فارىسىنى كۆرسە ئون ئىككى كۈنلۈك يەرگە قاچىدىغان قىلىۋەتسەك، ھەتتا سىلىنىڭ خانىشىمۇ ئازدۇرۇپ

* ساي - دولان شىۋىسىدە سايە مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

كەتكۈدەك بۇ دوڭغاق، - دەيدۇ ئەرز قىلغۇچى.

- هاي هاشىم تاقتاق، قاسىم چاقچاق، مۇشۇ تەۋەلىكىمىزدىكى، ئادەم بىر قارىسا ئىككىنچىلەپ ئايالغا قارىماس بولۇپ كەتكۈدەك بەتبەشىرە - سەت خوتۇندىن بىرنى ئەكىلىپ، قىچىشقاق باسقان ئەر خۇمار جۇۋاننى قوشۇپ سېلىم دوڭغاققا نىكاھ قىلىپ قويۇڭلار.

- خوش شاھىم! - ئىككى چوماقچى ئايالچە ياسىنۇالغان يەنە بىر قىزنىڭ سۆرەپ چىقىدۇ. سېلىم دوڭغاق قاچماقچى بولىدۇ. ئىككى چوماقچى ئۇنى تۇتۇۋالىدۇ، پادىشاھ ئايالچە ياسىنۇالغان ئىككى قىزنىڭ:

- ئىككىلار بۇگۈندىن ئېتىبارەن سېلىم دوڭغاقنىڭ خوتۇنى بولىسىلەر، قېنى قايسىڭلار ئېرىڭلارغا ئامراق، مەرھەمەت، - دەيدۇ.

ئىككى «ئايال» شۇئان بىر - بىرىدىن قىزغانغانىدەك قىلىقلارنى قىلىشىدۇ. ئېتىلىپ بېرىپ سېلىم دوڭغاققا يېپىشىدۇ: ئۇنى تالىشىپ سۆيگەندەك قىياپەتنى دۇزايدۇ. بوينىغا گىرە سېلىپ ئۆزلىرىگە تارتىدۇ. تارتىشا - تارتىشا يېقىنلىشىدۇ. ئاخىر ئىككى «ئايال» سېلىم دوڭغاقنى بېسۇۋلىپ تالىشىدۇ. بىرى تارتىپ، ئۇنى ئۆزىگە قارىتىۋالسا، يەنە بىرى ئۇنىڭ قۇلىقىدىن تارتىپ، كاچىتىغا شاپىلاق بىلەن ئۇرۇپ ئۆزىگە قارىتىدۇ. ئۇ ئەمدىلا سۆيەي دەپ بولغۇچە ئىككىنچىسى قۇلىقىدىن سوزۇپ، سېلىم دوڭغاقنىڭ كاچىتىغا شاپىلاق بىلەن ئۇرىدۇ. بۇ ئىش ئەنە شۇ تەرزدە ئون مىنۇتتەك داۋام قىلغاندىن كېيىن، سېلىم دوڭغاق ھالسىزلىنىپ:

- ۋاي داد! خوتۇنغا تويدۇم، - دەپ ۋارقىرايدۇ.

مەشرەپ ئەھلى كۈلۈشۈپ تېلىقىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئويۇن ئاخىرلىشىدۇ.

2. جۇۋازغا قېتىش

«ئىككى خوتۇن ئېلىپ بېرىش» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن دولان مۇقامى باشلىنىپ، بىر پەدە مەشرەپ ئوينىلىدۇ. مەشرەپ ئاخىرلىشىش بىلەن تەڭ مەشرەپ نازارەتچىسى سورۇنغا سەكرەپ چۈشۈپ مەشرەپ باشقۇرغۇچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ تىزلىنىدۇ.

- داد پادىشاھىم، مېنىڭ ئەرزىم بار!

- ئېيت، تىلغا ھوننىاق، گېلىغا پوقاق چىققان كالۋا!

- دەيدۇ پادىشاھ.

- ماۋۇ مەشرەپ ئەھلىنى، ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ سەلتەنىتىنى كۆزگە ئىلماي، راۋۇرۇس ئولتۇرماي، يېنى چىقىپ كەتكەن ئېشەكتەك ما يەردە بىر ئەبگار ياتىدۇ. جامائەت ئالدىدا ئېشەكتەك ئېغىناقلاپ، كالىدەك پۇشۇلداپ ياتقان بۇ ئادەمنى جازالىمىسا، توكۇر خورىزمغا مىنىپ، بۇنداق ئەدەبسىزنىڭ يۈرتىدىن كېتىمەن، - دەيدۇ ئەرز قىلغۇچى.

- هاي هاشىم تاختاق، قاسىم چاقچاق، بەزىدە ئادەم سۈپەتلىك هايۋاننىڭ ئارىمىزدا تۇرۇشى نومۇس. ئۇنى ئالدىمغا كەلتۈرۈڭلار! - دەپ ئەمىر قىلىدۇ پادىشاھ.

- خوش! - دەپ ئىككى چوماقچى سورۇننىڭ بىر بۇرجىكىدە يېنىچە يېتىۋالغان قىزنىڭنى سۆرەپ كېلىدۇ. پادىشاھ:

- هەي هايۋان ئەبگا!

قىزنىڭنى:

- هە، ئادەم ئەبگا.

هۆدەيچى:

- ئاغزىڭنى يۇم كالۋا!

قىزنىڭنى:

- شالىڭنى چاچما غالچا.

پادىشاھ:

- ئەدەب - جازا! - دەپ ۋارقىرايدۇ.

چوماقچىلار قىزنىڭنى دەررە بىلەن بىردەم ساۋايدۇ.

پادىشاھ:

- هەي ئەرزخور، قانداق جازا بەرسەك دەردىڭ چىقىدۇ؟

ئەرزچى:

- بۇنىڭ قىلىقى هايۋاندەك، كۆزلىرى پىچىۋەتكەن بۇقىنىڭ كۆزىدەك چەكچىيىپ تۇرىدۇ. شۇڭا بۇ كالا نەسىللىكنى جۇۋازغا قاتماق كېرەك، شاھىم.

پادىشاھ:

- قېنى قىرانلىرىم، پۇقرالارنىڭ بۇ يىللىق قۇربان ھېيىتىنى مەمۇرچىلىقتا ئۆتكۈزۈشى ئۈچۈن كەندىر يېغى كېرەك. شۇڭا ياغنى چىقىرىدىغان جۇۋازغا مانا بۇنىڭدەك كۈچتۈڭگۈر توپاق لازىمدۇر، بۇ توپاقنى جۇۋازغا قېتىڭلار!

- خوش، شاھىم!

چوماقچىلار جازالانغۇچىنى يۈكۈندۈرۈپ ئولتۇرغۇزۇپ، يالاڭباش قىلىپ قويۇپ، بىر قاچا سۈنى (يازدا قىزىق، قىشتا سوغۇق سۇ ئىشلىتىلىدۇ) ئېلىۋېلىپ، بىرى ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ ئولتۇرغۇزىدۇ. يەنە بىرى: «چۇ، هۆشكە» دەپ «جۇۋاز» نىڭ يالاڭبېشىغا مۇشتۇمىنى كۈچەپ پاتۇرۇپ چۆرگىلەيدۇ، ئاندىن پات - پات سۈنى «جۇۋاز» نىڭ بېشى (جازالانغۇچى كىشى جۇۋازغا تەقلىد قىلىنىدۇ) غا قۇيىدۇ. سۇ ھەر بىر قۇيۇلۇپ مۇشت بېشىغا پاتۇرۇلغاندا «جۇۋاز» تۇگۇلۇپ كېتىدۇ. بۇ قىزىقارلىق ئويۇن كىشىلەرنى تازا كۈلدۈرىدۇ. بۇ ئويۇن تاكى سۇ تۈگىگۈچە ئوينىلىدۇ.

3. ھەر خىل جانلىقلارنى دوراش

بۇ ئويۇنمۇ ئوخشاشلا بىر پەدە مەشرەپتىن كېيىن مەشرەپ نازارەتچىسىنىڭ ئەرز قىلىشى بىلەن باشلىنىدۇ. نازارەتچى سەكرەپ سورۇنغا چۈشىدۇ - دە:

- داد، پادىشاھىم، ئاۋۇ بۇلۇڭدىكى ئىككى كەپتەرۋاز كەپتەرنىڭ گېپىنى قىلىۋاتىدۇ، ماۋۇ بۇلۇڭدا ئىككى ئىتپەرەس ئىتلىرىنىڭ گېپىنى قىلىۋاتىدۇ، ماۋۇ بۇلۇڭدا ئىككى ئېشەكچى ئېشىكىنىڭ سۆلىتىنى داڭلىشىۋاتىدۇ، ماۋۇ يەردە بىر ۋاتىلداق خوتۇن مىكىيان توخۇدەك ۋالاقلاپ بەرسە، بىر لامزەللە قېرى خورازدەك بۇغدىيىكىنى قوپۇرۇپ تۇرىدۇ. بۇنى قاناداقمۇ مەشرەپ دېگىلى بولسۇن! - دەيدۇ.

پادىشاھ ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ سورايدۇ:

- هەي نانقېپىلار، بۇ مەشرەپنى ئوينىشامسەن - يوق؟

ئولتۇرغانلار بىردەك: «ئوينايمىز» دەپ چۇرقىرىشىدۇ.

- ئۇنداق بولسا، ھىلىقى مۇتتەھەملەرنى ئاراڭلاردىن سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا ھەيدەپ چىقىرىڭلار! - دەيدۇ پادىشاھ.

شوئان مەشرەپ ئەھلى ھىلىقىلارنى ئوتتۇرىغا مەجبۇرىي ھەيدەپ چىقىرىدۇ. پادىشاھ:

- ھەي گومۇش، سەن نېمە ئىش قىلدىڭ؟ - دەپ سورايدۇ.

- ماڭۇ سەمىتاخۇن بىلەن ئېشىكىمىز توغرىسىدا سۆزلىشىپ قاپتىكەنمىز، - دەيدۇ ھەيدەپ چىقىرىلغۇچىدىن بىرى.

- ھە، بىلدىم، ئۇنداق بولسا سەن ھاڭگا ئېشەك بولۇپ ھاڭرايسەن، سەن سەمەتباي مادا ئېشەكنى دوراپ ھاڭرايسەن، ھەر بىرىڭ يەتتە مەرتەمدىن ھاڭرايسەن، - دەيدۇ پادىشاھ.

بۇلار نائىلاج پادىشاھنىڭ دېگىنىنى قىلىدۇ. ئېشەكنىڭ ھاڭرىشىنى دوراش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن پادىشاھ:

- ھەي جۇلدۇر كېپەن، سەن نېمە ئىش قىلغان، - دەپ سورايدۇ يەنە بىرەيلەندىن.

- ماڭۇ سايلاخۇن بىلەن ئىتلىرىمىزنىڭ تالىشىشتا يامانلىقلىرىنى سۆزلىشىۋاتقاندۇق، - دەيدۇ ئىتپەرەس كىشى.

- ئۇنداق بولسا، مۇشۇ سورۇندا مېنىڭ يەرگە تۇكۇرۇكۇم يەرگە سىڭگىچە تالىشىسىلەر، قايسىڭلار تالىۋەتسەڭلار مۇكاپات، - دەپ ھۆكۈم قىلىدۇ پادىشاھ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى ئىتپەرەس ئىتتەك تالىشىپ كېتىدۇ.

بۇ ئويۇن تاكى ئاشۇ ھەر خىل جانلىقلارنىڭ گېپىنى قىلىشقانلارنىڭ شۇ جانلىقلارنى دورىشى تۈگىگۈچە داۋام قىلىدۇ. ئۇلار نېمىنىڭ گېپىنى قىلغان بولسا شۇنى دورىغىلى سالىدۇ. بۇ ئويۇنمۇ ئىنتايىن قىزىق بولۇپ، ھايۋانلارنى دورىغۇچىلار ئوخشىتىپ دورىيالماي مەشرەپ ئەھلى رازى بولمىسا قايتا دورايدۇ.

4. مۇزىكىسىز ئۇسسۇل ئويناش

يەنە بىر پەدە مەشرەپتىن كېيىن مەشرەپ نازارەتچىسى مەلۇم سەۋەب كۆرسىتىپ، ئالدىن تەييارلىنىپ تۇرغان قىزىقچىنىڭ ئۇستىدىن پادىشاھقا ئەرز قىلىدۇ. پادىشاھ ئەرز قىلغۇچىنىڭ تەلىپى بويىچە قىزىقچىنىڭ مۇزىكىسىز ئۇسسۇل ئوينىشىنى بۇيرۇيدۇ. شۇنىڭ بىلەن قىزىقچى ئالدىن تەييارلىۋالغان قىز سياقىدىكى قورچاقنى بېلىدىكى بەلبېغىنىڭ بىر ئۇچىغا چىگىپ ئاغزىدا: «لاي - لاي» دەپ مۇزىكا چېلىپ ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ. بەلباغقا باغلانغان قورچاق ئۇسسۇلچى بىلەن تەڭ پۇلاڭلاپ «ئۇسسۇل» ئوينايدۇ. بۇ ئويۇنمۇ ناھايىتى قىزىق ۋە كۈلكىلىك تۈس ئالىدۇ.

5. سامسا يېقىش

ئۇسسۇل كۆرۈپ تۇرغان يەنە بىر قىزىقچى كىشىلەرنىڭ ئالدىدا قەستەن نان يېگىلى تۇرىدۇ. بۇنى كۆرگەن مەشرەپ نازارەتچىسى ئۇسسۇل تۈگىگەن ھامان پادىشاھقا:

- داد، پادىشاھى ئالەم! ماڭۇ يەردە بىر ئاژناپ (ئاچكۆز) خەلقى ئالەم مەشرەپ قىلىۋاتسا، قارىنىنى باققىلى تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ ماڭ - ماڭ نان چاينىشىلىرى خۇددى قورسىقى ئېسىلىپ قالغان ئىنەككە، مانتا كۆرمىگەن قەلەندەر قاسقانغا دۇم چۈشكەنگە، سامسا كۆرمىگەن بالاخور سامسا يېگەنگە ئوخشايدۇ. ئەل تاماق يېمىگەن ۋاقىتتا ئەلگە كۆز - كۆز قىلىپ تاماق يېيىش ئەڭ كەچۈرگۈسىز ئەدەبسىزلىك، - دەپ ئەرز قىلىدۇ.

- ھاي ھاشىم تاقتاق، قاسىم چاقچاق، دەرھال بېرىپ ئاۋۇ ئەيسا كاساڭنى تۇتۇپ كېلىپ تونۇر قىلىپ سامسا يېقىڭلار! مەشرەپ ئەھلىنىڭ سامسا يېگۈسى بار، - دەيدۇ پادىشاھ.

ئىككى چوماقچى شۇئان ئېتىلىپ بېرىپ ئەيسا كاساڭنى تۇتۇپ كېلىپ، يۇكۇندۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇپ، بېلىنىڭ يۇقىرى تەرىپىنى يالىڭاچلايدۇ. بىر ياقتىن سامسىپەزدەك ياسىنىۋالغان كىشى ئىككى شاگىرتىنى ئەگەشتۈرۈپ، يەڭلىرىنى تۇرۇپ سورۇنغا كىرىپ كېلىدۇ.

سامسىپەز:

- ھەي شاگىرتلار!

شاگىرتلار:

- خوش، ئۇستام.

سامسىپەز:

- بۇگۈن مەشرەپ ئەھلى بىزنىڭ سامسىنى كۆڭلى تارتىپ قاپتۇ. دەرھال بىرىڭلار تونۇرنى قىزىتىڭلار، يەنە بىرىڭلار خېمىر يۇغۇرۇڭلار. تونۇر ئوبدان قىزىماي، خېمىر ئوخشىماي، سامسا ئوبدان بولماي قالسا، مەندىن ياخشىلىق كۈتمەڭلار، مەن قىيما قىلاي، - دەيدۇ.

شاگىرتلار:

- خوش، ئۇستام! - دەپ بىرى ئەيسا كاساڭنىڭ دۇمبىسىگە سۇنى بولۇشىغا قۇيۇپ، قوش مۇشتىنى راسا نىقتاپ «خېمىر» تاۋلاشقا تۇتۇش قىلىدۇ. مۇشت «خېمىر» غا ھەر بىر پاتۇرۇلغاندا «خېمىر» تولغىنىپ كېتىدۇ. يەنە بىرىمۇ تونۇرغا ئوت سالغانىنى دورايدۇ. سامسىپەز بولسا ئەيسا كاساڭنىڭ بېشىنى گۆش چاناۋىدىغان كۆتەك قىلىپ بولۇشىغا شاپىلاقلاپ قىيما قىلىشقا كىرىشىدۇ. «خېمىر» يۇغۇرغۇچى ئەيسا كاساڭنىڭ دۇمبىسىنى خېمىر قىلىپ يۇغۇرىدۇ. تونۇر قىزىتقۇچى ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇترۇق كۆتۈرۈپ يۈرىدۇ. بۇ ھەرىكەتلەر بىردەم داۋام قىلغاندىن كېيىن خېمىر يۇغۇرغۇچى شاگىرت:

- ئۇستام، خېمىر تەييار بولدى، - دەيدۇ.

- ئۇستام، تونۇر قىزىپ بولدى، - دەيدۇ يەنە بىر شاگىرت.

- ئەمىسە تېز سامسا تۇگەيلى، - دەيدۇ سامسىپەز.

ئۇلار ئۇچى قول - قولىغا تەگمەي ئەيسا كاساڭنىڭ دۇمبىسىنى ئۇۋۇلاپ چىمداپ سامسا تۇككىلى تۇرىدۇ. ئاغرىقتا چىدىمىغان ئەيسا كاساڭ تولغىنىپ كېتىدۇ. بۇنى كۆرۈپ كىشىلەرنىڭ كۈلۈپ ئۇچەيلىرى ئۇزۇلگۈدەك بولىدۇ. سامسا تۇگۈلۈپ بولغاندىن كېيىن سامسىپەز:

- قېنى بالىلىرىم، تونۇرنىڭ قىزىقىدا دەرھال داپخاننى ئېتىپ سامسىنى ياقايلى، - دەيدۇ.

بىر شاگىرت بىر ئەسكى لاتىنى ئېلىپ كېلىپ تونۇرنىڭ «داپخانىسى» غا كەپلەيدۇ. بۇ چاغدا كۈلكە

كۆتۈرۈلىدۇ. چۈنكى ئۇ لاتىنى ئەيسا كاساڭنىڭ كۆتىگە قىستۇرغانىدى. شۇنىڭ بىلەن سامسىپەز ۋە ئىككى شاگىرت يەڭلىرىنى تۈرۈپ، قوللىرىنى سۈغا چىلاپ «تونۇر» غا (ئەيسا كاساڭنىڭ دۇمبىسىگە) پاقىلدىتىپ ئۇرۇشقا باشلايدۇ. تاكى ئۇلارنىڭ قوللىرى ئېچىشقاندا ئاندىن «سامسا» تۆگەپ تونۇر ئاغزىنى ياپىدۇ (چاپاننى ئەيسانىڭ بېشىغا چۈمكەپ قويىدۇ). بىردەمدىن كېيىن چاپاننى ئېلىۋېتىپ سامسىنى قومارغىلى تۇرىدۇ (ئەيسا كاساڭنىڭ دۇمبىسىنى تازا ئۇۋۇلاپ تارتقۇشلاپ چىمدايدۇ). بىچارە «تونۇر» نىڭ سامسىسى چىقىپ بولغۇچە جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالىدۇ. بۇ ئويۇن ھەم چاپالىق، ھەم كۈلكىلىك. بۇنىڭدا «تونۇر» رولىنى ئالغۇچى ھەقىقەتەن ئېغىر چاپا بىلەن رول ئالىدۇ، لېكىن ئۇ بۇنىڭدىن قىلچە ئازار ھېس قىلمايدۇ، بەلكى رولنى ياخشى ئالغىنى ئۈچۈن ئويۇن ئاخىرىدا خەلق ئۇنى ئالقىش ساداسى ئىچىدە مۇكاپاتلاپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاتىغانلىرىنى بۇ ياخشى ئارتىسقا تارتۇق قىلىدۇ ھەم چەكسىز ھۇرمەتلەيدۇ.

6. سۈرەتكە تارتىش

بۇنىڭدىمۇ، بىر پەدە مەشرەپتىن كېيىن مەشرەپ نازارەتچىسى مەلۇم بىر قىزنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلىدۇ. بۇنىڭدا شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتۈش لازىمكى، مەشرەپتە مۇنداق ئەرز قىلىپ «رول» غا چىققۇچى پەقەت بىر قانچە قىزنىڭ بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، مەشرەپكە قاتناشقان كىشى مەيلى ئادەتتىكى كىشىلەر بولسۇن، مەيلى ئابرويلۇق مۇتىۋەر، ياكى مەنسەپدار بولسۇن مەشرەپ سورۇندا ھەممە كىشى باراۋەر بولۇپ، مەشرەپ سورۇندا مەشرەپ قائىدىلىرىگە يات ھەر قانداق ئىش بىلەن مەشغۇل بولسا، كىم كۆرسە، مەشرەپ باشقۇرغۇچى (پادىشاھ) غا ئەرز قىلىپ جازالاشنى تەلەپ قىلىۋېرىدۇ. بۇنى دولانلار «بولا» بولۇش دەپ ئاتايدۇ. «بولا» بولغان كىشى ھەر قانچە ھۇرمەتكە سازاۋەر بولسىمۇ، بۇ جازادىن قۇتۇلۇپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ، باتۇر، ئەقىل - پاراسەتلىك، ئىشچان دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ شىجائىتىنى نامايان قىلىدۇ. «سۈرەتكە تارتىش» نى باشلاشتا بىرسى سورۇنغا سەكرەپ چۈشۈپ مەشرەپ باشقۇرغۇچىغا ئەرز قىلىدۇ:

- داد، پادىشاھى ئالەم! بۇ يەردە بىر كۆزى چۈقۇر، يۈزى چۈپۈر، بۇرۇتىنى پىلىكتە مايلايدىغان كاززاپ بىزنىڭ مەشرەپ سورۇنىمىزنى كۆزىگە ئىلماي دىمىقىنى ئۈستۈن، كومىشرىنى تۆۋەن قىلىپ، كالپۇكىنى دوردايتىپ، گەدىنىنى قاپاق تېرەكتەك غادايتىپ، مەشرەپنى ياراتماي، خەلقى ئالەم ئالدىدا مىشقىرىپ، تۈكۈرۈپ، شالىنى چېچىپ ئولتۇرىدۇ. بۇنداق يات خۇيلۇق ئادەمنى جازالىمىسا بىزدىكى پەردىشەپ، شەرمى - ھايا نەگە كېتىدۇ؟

پادىشاھ:

- ئەدەب - جازا!

چوماقچىلار:

- لەببەي، شاھىم.

پادىشاھ:

- ئۇ بىئەدەب سولتەك دەرھال كەلتۈرۈلسۇن!

چوماقچىلار:

- خوش، شاھىم.

ئىككى چوماقچى شۇئان ھېلىقى غادايغاننى سۆرەپ سورۇنغا ئېلىپ كىرىدۇ.

پادىشاھ:

- ھوي گەدەنكەش، شاپتۇل قېقى مونەكباش، نېمە ئۈچۈن سەن بۇ يەردە بىزنىڭ ئەلگە يات ئىللەتلىرىڭنى بازارغا سېلىپ، جاماۋەتنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ، غەزىپىگە قالىسەن؟

غادايغاق:

- مەن شۇنىڭ ئۈچۈن بولا بولامدىم؟

ھۈدەيچى:

- ئەلۋەتتە. سەن ئۆزۈڭنى ئەلدىن ئۈستۈن قىلىپ، ئەرشىئەلادىن چۈشكەندەك كۆرۈنىسەنۇ، بىراق بۇرنۇڭدىكى ماڭقا، ئاغزىڭدىكى ساڭقا سېنى ھەممە ئەلدىن بەتبەشىرە كۆرىستىپ تۇرىدۇ. بۇنداق يات ئىللەتنى ئىلاھىم خەلققە يۇقتۇرمىغايسەن. ئاللاھۇ ئەكبەر (دۇئا قىلىدۇ).

پادىشاھ:

- ئەدەب - جازا!

چوماقچىلار:

- لەببەي شاھىم!

پادىشاھ:

- بۇ رودىپاي ئۆزىدىكى مەرەزنى ئۆزى كۆرمەي غادىيۋاپتۇ. ئۆزىگە ساۋاق، ئەلگە ئىبرەت بولسۇن، ھەم مەرەزلىرى يۈيۈپ چىقىرىلسۇن. ئۆزىمۇ، ئەلمۇ كۆرسۇن ئۈچۈن ئۇنى يالىڭاچلاپ تامغا سۈرتىنى بېسىڭلار!

چوماقچىلار:

- باش ئۈستىگە، شاھىم!

شۇنىڭ بىلەن چوماقچىلار ئولىشىپ كېلىپ، غادايغاننىڭ كوسىرىدىن باشقا ھەممە كىيىملىرىنى مەجبۇرىي ھالدا سالدۇرۇپ، ئاقلانغان تامغا دۇمبىسىنى چاپلاپ، ئۇرە تۈرغۇزۇپ سۇ پۈركەيدۇ. بۇ ئىش تاكى تامنىڭ ھەممە يېرى ھۆل بولۇپ، «ئەيبكار» لاغىلداپ تىترىگەنگە قەدەر داۋام قىلىدۇ. ئاندىن «ئەيبكار» تامدىن ئاجرىتىلىدۇ، بۇ چاغدا ئۇنىڭ گەۋدىسى توسۇپ تۇرغان يەردە سۇ تەگمىگەنلىكتىن ئادەمنىڭ شەكلى پەيدا بولىدۇ. بۇ ئويۇن ئەنە شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. بۇ رولنى ئالماقمۇ شۇنچىلىك تەس ۋە چاپالىق بولۇپ، بۇنىڭغا ساغلام ئادەم بولمىسا ئاسان زۇكامداپ قالىدۇ.

7. ئامۇت يېگۈزۈش

مەشرەپ نازارەتچىسى مەشرەپتە بولا بولغان كىشىنى سورۇنغا ئەكىرىپ مەيداننى ئايلاندۇرۇپ:

- بۇ كىشىنى نېمە يەيسەن دېسەم، «ئامۇت يەيمەن» دەيدۇ، قېنى كىمنىڭ پىشقان ئامۇتى بار؟ كىم ئۇنىڭغا ئامۇت يېگۈزەلەيدۇ؟ - دەپ ئۇنلۇك توۋلايدۇ.

مەشرەپتە ئالدىن ھازىرلاپ قويغان بىر كىشى ئوتتۇرىغا چىقىپ:

- مانا مەن ئامۇت يېگۈزەلەيمەن، مېنىڭ ئامۇتلىرىم تازا پىشتى، - دەيدۇ ھەمدە بولا بولغان كىشىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ مەيداننى بىر ئايلاندۇرۇپ ئاممىغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

- «ئاۋۇ ئامۇتنى يەمسىز؟ ماۋۇ ئامۇتنىمۇ؟» دەپ بىر دەم سورۇندا ئولتۇرغان مەلۇم ئادەمنىڭ بېشىنى، بىردەم

مەزكۇرنىڭ ئۆزىنىڭ بېشىنى كۆرسىتىدۇ، مەشرەپ سورۇندىن قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلىدۇ. بولا بولغان كىشى ھېرىپ - چارچاپ ئولتۇرۇۋالىدۇ. ئامۇت يېگۈزگۈچى: «سىز ھېرىپ قاپسىز، مەن ئامۇت ئۆزۈپ كېلەي» دەپ «ئامۇت ئۆزۈش» ھەرىكىتى ئىپادىلەيدۇ. ئاندىن بولا بولغۇچى كىشىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىككى قولتۇقى ئارىسىدىن ئىككى قولىنى چىقىرىپ، مۇشتۇمىنى ئامۇت شەكلىدە تۇگۇپ: «ماۋۇ ئامۇت ناھايىتى تاتلىق پىشىپتۇ، مانى يەڭ، ماۋۇ ئامۇت ناھايىتى چوڭ ئىكەن، مانى يەڭ» دەپ ئۇنىڭ ئىككى كومىشىرىغا جالاق - جۇلۇق قىلىپ تەگكۈزىدۇ. بولا بولغۇچى كىشى: «بولدى، ۋاي بولدى، ئامۇت يېگەنگە جاق تويدۇم، ئەمدى يېمەيمەن» دەپ ۋارقىرايدۇ. سورۇندىكىلەر پاراققىدە كۈلۈشىدۇ. مەشرەپ ئەھلى رازى بولغاندىن كېيىن، ئامۇت يېگۈزگۈچى بىلەن بولا بولغۇچى ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆز جايىغا بېرىپ ئولتۇرىدۇ.

8. ئىككى كىشىنىڭ گەپ تالىشىشى

دولان مەشرىپىدە ئىككى ئادەم بىراقلا «سەۋەنلىك» ئۆتكۈزۈپ بولا بولۇپ قالسا، مەشرەپ نازارەتچىسى مەشرەپ ئەھلىدىن قانداق جازا بېرىش ھەققىدە مەسلىھەت سورايدۇ. مەشرەپ ئەھلى ئىككى ئادەمنىڭ بىراقلا بولا بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن «سەنلەردىن مەنلەر چوڭ» ئويۇننى ئويناپ بەرسۇن دەپ تەلەپ قىلىدۇ. مەشرەپ نازارەتچىسى مەشرەپ ئەھلىنىڭ تەلەپ پىكرىنى باشقۇرغۇچىغا يەتكۈزىدۇ. مەشرەپ باشقۇرغۇچى بۇيرۇق قىلغاندىن كېيىن، مەشرەپ نازارەتچىسى ئىجرا قىلىدۇ.

جازالانغۇچى ئىككى ئادەم سىرتقا چىقىپ بىر دانە چاپاننى قاتلاپ ئوڭ ياكى سول قولىغا ئادەم شەكلىدە چېگىپ ئوتتۇرىدىن بەلباغ باغلايدۇ. يۇقىرىقى قىسمىغا تۇماق كىيدۈرۈپ ئادەم شەكلىگە كەلتۈرۈپ مەشرەپ مەيدانىغا كىرىدۇ. مەشرەپ نازارەتچىسى: «سەن كىم؟» دەپ ھەر ئىككىلىسىدىن سورايدۇ. بىرى: «مەن ھاكىم بەگ» دېسە، يەنە بىرى: «مەن بەگزادە» دەيدۇ. مەشرەپ نازارەتچىسى: «قايىسىڭلار چوڭ» دەپ سورايدۇ. بىرىنچىسى: «مەن چوڭ» دېسە، ئىككىنچىسى: «مەن چوڭ» دەيدۇ. ئۇلار ئۆزئارا: «سەنلەردىن مەنلەر چوڭ» دەپ بەس - مۇنازىرىگە چۈشىدۇ ھەمدە ئۆزئارا ئۇرۇشىدۇ. ئۇلار بىر - بىرىنى يەرگە بېسىشىپ، دومبىلىشىپ ھالىدىن كەتكەندەك بولغاندا مەشرەپ نازارەتچىسى كېلىپ: «خاپا بولۇشماڭلار، ئىككىڭلار تەڭ» دەپ ئاجرىتىدۇ.

دولان مەشرىپىدە يۇقىرىقى سەككىز تۈرلۈك كومېدىيىلىك ئويۇندىن باشقا يەنە «بورا ياساش»، «نوغۇچ ئوينىتىش»، «گاچا بىلەن جۇۋازچىنىڭ جوداسى»، «ئېغىزدىن ئوت پۈۋلەپ چىقىرىش»، «ئېغىزدا قوشۇق چېلىش»، «مۇھەببىتىنى چاقىرىش»، «بوۋاي بىلەن ئۇنىڭ خوتۇنى»، «لەقەم قويۇش»، «تام ياساش»، «ئۆچكە ئوينىتىش»، «چىنە ئوينىتىش»، «قەرت ئېچىپ تەلىيىنى سىناش»، «ئۆچكىنى توقماققا چىقىرىش»، «ساراڭنى داۋالاش»، «كۆتەك يېرىش»، «ئايالچە ياساندۇرۇپ ئۇسسۇل ئوينىتىش» قاتارلىق ئۆزگىچە ئويۇنلارمۇ دىققەتكە سازاۋەردۇر.

خاتىمە

دولان مەشرەپ - مۇقامى سەنئەتكە خاس سېھرىي كۈچى بىلەن ئەلمىساقتىن بۇيان روھىي دۇنياسىغا، ئۆمرى روھىغا، پسىخولوگىيىسىگە سەنئەت مىجەزى ئۆزلەشكەن دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھەممە ئېنىق ھەرىكەتلىرىگە سىڭىپ كەتكەن. شۇڭا ئۇ جەمئىيەت كىشىلىرىنى ئىجتىمائىي ھەققانىيەت، پاك مۇھەببەت، ھالال تۇرمۇش، گۈزەل غايە ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇشتەك خاسىيەت ئالاھىدىلىكى، جەمئىيەتكە ئەدەب - ئەخلاق ئۆگىتىدىغان، خەلقنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىنى بېيىتىدىغان مەنىۋى قۇدرىتى بىلەن قەدىمدىن تا ھازىرغىچە دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ پاراسەت ھەم ماھارەتلىرىنى نامايان قىلىپ، شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ ئالەمگە مەشھۇر «مۇقام - مەشرەپ دىيارى»، «ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى» غا كلاسسىك كامالەت ۋە شان - شۆھرەت قوشۇپ كەلدى ۋە كەلگۈسى. **(M1)**

ئاپتور: مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى

ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى ئوقۇرمەنلىرىمىز سەمىگە:

تەھرىر بۆلۈمىمىز ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ تەلىپى بويىچە ژۇرنىلىمىزنىڭ 1996 - يىللىق سانلىرىغا تولۇقلاپ مۇشتىرى قوبۇل قىلىش ۋە پارچە سېتىش كەسپىنى يولغا قويدى. ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىللىق سانلىرىغا مۇشتىرى بولالمىغانلار ياكى ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ يىللىق سانلىرىنى پارچە سېتىۋالغۇچىلارنىڭ تەھرىر بۆلۈمىمىزگە كېلىپ مۇشتىرى بولۇشى، پارچە سېتىۋېلىشنى قىزغىن قارشى ئالىمىز. تەھرىر بۆلۈمىمىز ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 11 - نومۇرلۇق قورۇ (ئۇرۇمچى شەھەرلىك 5 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يېنىدا، ئاپتونوم رايونلۇق ئامىۋى سەنئەت يۇرتى خىزمەت بىناسىنىڭ 1 - قەۋىتىدە) دا. تېلېفون نومۇرى: 2823622. ئالاقىلاشقۇچى: قۇربان مامۇت، رىسالەت مۇھەممەت.

پوچتىدىن ئۆۋەتىش تەننەرخى قىممەت بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇرۇمچى شەھىرىدىن باشقا ئورۇنلاردىكى ھاجەتمەنلەرگە تەھرىر بۆلۈمىمىز خەت ئارقىلىق بىۋاسىتە مۇشتىرى قوبۇل قىلىش، پوچتىدىن پارچە ژۇرنال ئۆۋەتىش كەسپىنى ئېچىرەمىدۇ. ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ۋاقىپلىنىپ قېلىشىنى، پورسەتنى غەنىمەت بىلىپ بۇ يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 15 - كۈنىگىچە ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق جايلاردىكى پوچتىخانىلار ئارقىلىق ژۇرنىلىمىزنىڭ كېيىنكى يېرىم يىللىق سانلىرىغا ۋاقتىدا مۇشتىرى بولۇشنى ئۈمىد قىلىمىز.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

بوز يىگىت بىلەن ئاق جۈۋان

(لوپنۇر خەلق داستانى)

قەلەمگە ئالغۇچى: **مامۇت قاسىم**

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، تەكلىماكاننىڭ شەرقىي شىمالىي - تارىم ۋە كۆنچى دەريالىرىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمى دېگىز بولۇپ، ئەتراپى قومۇش - يىكەنلىك ھېسابسىز كۆللەر بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن، كۆللەردە بىلىقلار مىغىلدىشىپ، پايانسىز يايلاقلاردا ھېسابسىز مال - چارۋىلار يايلىشىدىغان، بۇك ئورمان، غورو جاڭگاللىرى تۇرلۇك - تۇمەن ياۋايى ھايۋاناتلار بىلەن تولغان باي - ئەلۋەك ماكان ئىكەن. ئادەملىرى تولىمۇ ئاقكۆڭۈل، باتۇر، ئىشچان بولۇپ، بىر - بىرى بىلەن ئۆم - ئىناق ئۆتىدىكەن. بۇ يۇرتتا جانقۇلى ئىسىملىك بىر پالۋان بولۇپ، چەۋەندازلىق، ئوۋچىلىق، سالما تاشلاش ۋە تۆمۈرچىلىكتە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان ئادەم يوقكەن. ئۇنىڭ خوتۇنىمۇ ئۇستا مەرگەن بولۇپ، بۇ ئەر - خوتۇنلار مەرد - باتۇرلۇقى بىلەن ئەل - يۇرت ئىچىدە قالتىس ھۇرمەتكە سازاۋەر ئىكەن. ئەمما ئۇلارنىڭ بالىلىرى ئۆلۈپ كېتىپ تۇرمىغاچقا، كۆڭلى بەكمۇ يېرىمچىلىقتا ئۆتىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بالا - پەرزەنت ئىشقىدا كۆيۈپ، چاچ - ساقاللىرىغا ئاق كىرىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە جانقۇلى پالۋاننىڭ خوتۇنى يەنە ئېغىر ئاياغ بولۇپتۇ - دە، پاخلاندەك بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. تىلىكى ئىجابەت بولغان بۇ ئەر - خوتۇنلار: «ئەمدى ئۆيىمىزنىڭ چىرىغى ئۆچمەيدىغان بولدى» دېيىشىپ خۇشاللىقتىن بېشى كۆككە يېتىپتۇيۇ، ئەمما تۇغۇلۇپ نەچچە كۈنگىچە يىغلىمىغان بوۋاققا قاراپ: «ئاپلا، بالىمىز ئاجىز - زۇۋانسىز تۇغۇلۇپ قالغان ئوخشايدۇ» دېيىشىپ، بىر دىنلا كۆڭلى بىر قىسىملا بوپ قاپتۇ. بالا تۇغۇلۇپ يەتتە كۈن بولغاندا، ئۇلار ئەل - جاماەتنى چاقىرىپ ئاش تارتىپ ئوغلىغا «بوز يىگىت» دەپ ئات قويۇپتۇ.

بوز يىگىت شۇنداق تېز چوڭ بوپتۇكى، زادىلا يىغلىمايدىكەن. ئەمما ئۇ بىر ياشقا كىرگەندە ئانىسىنىڭ سۈتىگە تويمايدىغان، ئۇچ ياشقا كىرگەندە چوڭ ئادەمدەك تاماق يەيدىغان، ھەر - ھەر ئېغىر نەرسىلەرنى ھېچبىر كۈچەنمەيلا دەس كۆتۈرىدىغان كۈچتۈڭگۈر بالا بوپتۇ، ئۇ بىر ئۇخلىسا نەچچە كۈنگىچە ئويغانمايدىكەن. ئۇ. كۆپىنچە بىر پارچە تۆمۈرنى ئاغزىغا سېلىپ غاجىلاپ، ئىكەلدەپ كېپىكىنى كاپ ئېتىدىكەن. ئاتا - ئانىسى ئوغلىنىڭ بۇنداق ئۆزگىچە خۇسۇسىيىتىگە قاراپ ھەم ھەيران بولىدىكەن، ھەم: «بۇ بىر خىسلەتلىك بالا ئوخشايدۇ» دەپ بەكمۇ ئەتىۋارلاپ باقىدىكەن. بوز يىگىت ئالتە ياشتىن ئاشقاندا ئاتىسى ئوغلىنىڭ ئۆزىدەك پالۋان بولۇپ چىقىشىغا كۆزى يېتىپ ئۇنىڭغا تىغۋازلىق، جەڭ قىلىش، چەۋەندازلىق ماھارەتلىرىنى ئۆگىتىشكە باشلاپتۇ. ئۇ، پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن بۇ ماھارەتلەرنى ئۆگىنىپ قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا مۇكەممەل ئىگىلەپ بوپتۇ - دە، تەڭ دېمەتلىرى ئىچىدە

باتۇرلۇقى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنۈپ «ئۆسمۇر پالۋان» دەپ داڭ چىقىرىشقا باشلاپتۇ.

بۇز يىگىت 15 ياشتىن ئاشقاندا شۇنداق كۈچكە تولۇپتۇكى، نەچچە ئادەم بىرلىشىپ مەدىرلىتالمىغان ھەر يوغان تاشلارنى بىر ئۆزى كۆتۈرگەن پىتى يىراققا تاشلۇۋېتىدىكەن. قۇچاق يەتكۈسىز توغراقلارنى ھېچقانچە كۈچىمەيلا يىلتىزى بىلەن قۇمۇرۇۋېتىدىكەن. ئۆزى يالغۇز ئوۋغا چىقىپ، ھەر - ھەر ۋەھشىي - يىرتقۇچ ھايۋانلارنى ئوۋلاپ كېلەلەيدىكەن. ئۇ، كەڭ پېشانىلىك، كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ تۇرىدىغان، ئاۋازى بوم، بىلەكلىرى توم، پۇتلىرى يوغان، مۇسكۇللىرى تاشتەك قاتتىق، غەزەپكە كەلگەندە تېنىگە ھېچقانداق تىغ ئۆتمەيدىغان، بەستى دىۋىدەك بەقۇۋەت - تەڭداشسىز بولۇپ يېتىلىپ، داڭق - شۆھرىتى يىراق - يىراقلارغا تاراپتۇ.

بىر كۈنى يۇرت ىچگى جانقۇلى پالۋاننى ئۆيىگە چاقىرتىپتۇ. بەگ ئۇنى ئىززەت - ئېكرام بىلەن تۆرگە باشلاپ ئالدىغا داستىخان سالغاندىن كېيىن:

- پالۋان، سىزنى ئالاھىدە چاقىرتىشىمدىكى مەقسەت، مېنىڭ بەك ياخشى كۆرىدىغان قىرىق تۇياق قوچقىرىم بار ئىدى. ئۇنى باقىدىغان مۇۋاپىق ئادەم چىقمىدى. مېنىڭچە، پەقەت سىزنىڭ ئوغلىڭىزلا بۇ مۇشكۇل ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. ئوغلىڭىز قوچقارلىرىنى بېقىپ بەرسە دېگەن ئۈمىدتە سىزنى چاقىرتقانىدىم، - دەپ ئۆز مۇددىئاسىنى ئىزھار قىلىپتۇ. جانقۇلى پالۋان بەگنىڭ ئۆزىنى چاقىرتىشىدىكى مۇددىئاسىدىن ۋاقىپلانغاندىن كېيىن دىلىغۇللۇق بىلەن قول باغلاپ تۇرۇپ:

- مۇھتەرەم بېگىم، بىزگە ئىشىنىپ، ئوغلىمىزنى خىزمەتلىرىگە قوبۇل كۆرگەنلىكلىرىگە رەھمەت. بىراق، بالامنىڭ بويى بولغان بىلەن تېخى گۈدەك، كۈچى بولغان بىلەن ئەقلى چولتا. جانابلىرىنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقالماسىمكىن، دەپ ئەنسىرەيمەن، - دەپتۇ.

بەگ جانقۇلى پالۋاننىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ:

- ئۇنچىلىك تۇزۇت قىلىپ كەتمەڭ، پالۋان. ئوغلىڭىز شىر يۈرەك، چېچەن، تەڭداشسىز باتۇر يىگىت بولدى. شۇڭا، پالۋانلىقتا ئۇنىڭغا تەڭلىشەلىگۈدەك ئوغۇل بالا چىقمىدى. بۇ ئىشقا ئوغلىڭىزلا لايىق كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ قوچقارلىرىمغا كۆز تىككەنلەرمۇ ئاز ئەمەس. تولا ئادەملەر قوچقارلىرىنى ئارىيەت بېرىپ تۇرۇشنى سوراشقان بولسىمۇ، رەت قىلدىم. چۈنكى بۇنداق قوچقارلار ئىقلىمدا يوق. بۇ قوچقارلارغا ئوبدان كۆز - قۇلاق بولۇپ، بەكمۇ ئېھتىيات بىلەن بېقىش كېرەك. ئەگەر كۈتكىنىمدەك بېقىپ بەرسەڭلار، سىلەرگە كۆپ ئىنئام بېرىمەن، مۇبادا بىخۇدلۇق قىلىپ بەرەتى - يېرىمى يوقاپ كەتسە، بىرسىگە مىڭ تۇياق جاندار تۆلەيسىلەر، - دەپتۇ.

جانقۇلى پالۋان بەگنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تەڭلىكتە قاپتۇ. بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقماقنىڭ ئىنتايىن قىيىنلىقىنى سېزىپ تۇرغان بولسىمۇ، «ياق» دېيىشكە ئاغزى بارماي ئامالسىز ماقۇل بولۇپ، خۇددى گەجگىسىدىن تاغ بېسۋالغاندەك غەمكىن ھالدا قايتىپتۇ. كەچتە بۇز يىگىت قويلىرىنى قوتانغا سولاپ قويۇپ ئۆيگە كىرىپتۇ. قارىسا، ئاتىسى سۈپىدا غەمگە پېتىپ ئولتۇرغۇدەك. ئۇ، ئاتىسىنى ئەزەلدىن بۇ سىياقتا كۆرمىگەچكە، كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ، نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ. جانقۇلى پالۋان پەرىشان ھالدا ىچىشنى كۆتۈرۈپ:

- ئوغلۇم، بۇگۈن بەگ مېنى ئۆيىگە چاقىرىپ، ئۆزىنىڭ قىرىق تۇياق قوچقىرىنى بېقىشنى ساڭا تاپشۇردى، شۇڭا ىچىشىم قېتىپ ئولتۇرىمەن، - دەپتۇ.

- ئاتا، شۇنچىلىك ئىشقىمۇ غەم قىلامسىز؟ قويچىلىق - ئاتا - بوۋىمىزدىن تارتىپ قىلىپ كېلىۋاتقان ئىشىمىزغۇ. بەگ شۇنداق دېگەن بولسا بوپتۇ، بېقىپ بېرەي، - دەپتۇ بۇز يىگىت ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ.

- بالام، - دەپتۇ جانقۇلى پالۋان بۇز يىگىتنىڭ ىچىشنى سىيلاپ تۇرۇپ، - سەن بىلمەيسەن، بۇ قوچقارلار ئادەتتىكى قوچقارلاردىن ئەمەس، ئۇلار ۋەھشىيلىكتە يولۋاستىن قېلىشمايدۇ. ئىلگىرى بۇ قوچقارلارنى نى - نى كۈچتۈڭگۈرلەر بېقىپ باققان؛ مەن - مەن دېگەن ئەزىمەتلەر بۇ قوچقارلار بىلەن ئېلىشىپ باققان، لېكىن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ئامان قالمىغان، - دەپتۇ ئەندىشە بىلەن. بۇز يىگىت ئاتىسىغا تەسەللى بېرىپ:

- ئاتا، غەم قىلماڭ، ئوغلىڭىزنىڭ تومۇرىدا سىزنىڭ قېنىڭىز ئاقىدۇ، مۇسكۇللىرىم تۆمۇر كېپىكى بىلەن قاتقان. قوچقارلار ماڭا بويسۇنمىسا قاۋاننى يەر چىشلەتكەن بىلەكلىرىم، يولۋاسنى قاچۇرغان پەشۋالىرىم بىلەن بويسۇندۇرىمەن، - دەپتۇ.

- بۇ ئىشنى ئۇنداق ئاسان چاغلىما، بالام، - دەپتۇ جانقۇلى پالۋان بەگ يۇكلىگەن ۋەزىپىنىڭ مۇشكۇللۇكىنى چۈشەندۈرۈپ، - بۇ قوچقارلارنى قولغا چۈشۈرۈش كويىدا نىيىتىنى بۇزۇپ يۈرگەنلەرمۇ ئاز ئەمەس. ئالىمادىس قوشقارلاردىن بىرەتى - يېرىمى يوقاپ كەتكۈدەك بولسا، ئورنىغا مىڭ تۇياق جاندار تۆلەيدىغان گەپ. جېنىم بالام، بىزنىڭ كۈنىمىز ئۈدۈللۇق تۇرسا، نەدىمۇ بەگكە تۆلىگۈدەك مال - جاندارلىرىمىز بولسۇن.

- ئاتا، دېدىمغۇ، ئەندىشە قىلماڭ دەپ. مەن سىلەرگە ھەرگىز خاپىلىق تېپىپ بەرمەيمەن. قاراپ تۇرۇڭ، بۇ قوچقارلارنى چوقۇم بەگنىڭ كۈتكىنىدەك بېقىپ بېرىمەن، - دەپتۇ بۇز يىگىت ئىشەنچ بىلەن. جانقۇلى پالۋان ئوغلىنىڭ جاۋابىدىن دىلى سۆيۈنۈپ كۆڭلى ئىمىن تاپقان بولسىمۇ، يەنىلا خاتىرجەم بولالماپتۇ. لېكىن بەگنىڭ تەلىپىنىمۇ رەت قىلالماي بۇ ئىشقا قارار تېپىپتۇ.

ھەقىقەتەن بۇنداق يوغان قوچقارلار ئىقلىمدا يوق ئىكەن. ئۇلارنىڭ چوڭلۇقى بۇقىدەك، قۇيرۇقى قازاندەك، بىشى قاسقاندەك، مۈڭگۈزى ئارقارىنىڭكىدەك زور - بەتھەيبەت بولۇپ، كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ، چىشلىرى قاۋاننىڭ قىيغۇچىدەك پولتىيىپ، تۇرقىدىن شىر - يولۋاستەك ۋەھشىيلىك - ياۋۇزلۇق چېقىپ تۇرىدىكەن. ئالدىغا ئۇچرىغانلا ئادەم ۋە جانلىقلارغا ئېتىلىپ بېرىپ ئۇسۇپ ئۇلتۇرىدىكەن. شۇڭا، ھەر كىم بۇ قوچقارلارنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىشتىن قاتتىق ھەزەر ئەيلەيدىكەن.

بۇز يىگىت قوچقارلارنى تاپشۇرۇپ ئالغىلى بىرىشىغا قوچقارلار تۇرۇلۇپ كېلىپ تۇشمۇ تۇشتىن، تەرەپ - تەرەپتىن ئۇنىڭغا ئېتىلىپتۇ. ئۇ، بىرىنىڭ مۈڭگۈزىدىن، بىرىنىڭ پۇتىدىن تۇتۇپ، يەنە بىرىنىڭ بېلىدىن قامالىلاپ ئېلىپ يەرگە ئۇرۇپتۇ. بىرىنى يىقىتىپ بولغۇچە يەنە بىرسى ئېتىلىپ كەلگۈدەك، ئىككى پۇتلاپ ئۆرە بولۇپ

ئۇسكۇدەك. شۇنداق قىلىپ بوز يىگىت قىرىق قوچقار بىلەن بىرمۇ بىر ئىلىشىپ پۇتۇن بەدىنى قانغا بويۇلۇپتۇ. قوچقارلارمۇ ئۇنىڭ تەڭداشسىز مۇشتىدا دۇمبالىنىپ، تىللىرى غىرىچ ساڭگىلاپ، ئاخىر يۇڭاشلاپتۇ - دە، ئۇنىڭغا بويسۇنۇپ، قەيەرگە ھەيدىسە شۇ يەرگە ماڭىدىغان، ئەمدى ئۇچرىغانلا ئادەم ۋە جانلىقلارغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيدىغان بوپتۇ.

بوز يىگىتنىڭ يەتتە دوستى بار ئىكەن. ئۇلار كىچىكىدىلا بىللە ئويناپ، بىرگە چوڭ بولغانىكەن. بۇ قىيامەتلىك جان دوستلار ئەقلىگە يەتكەندە، گۇلخان بېقىپ، ياغ پۇرۇتۇپ: «ئۆلۈم - كۆرۈمدە بىللە بولىمىز، قايسىمىزنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە تەڭ تارتىمىز، ھەرگىز قەسىمىزدىن يانمايمىز، نامەردلىك قىلمايمىز» دەپ قەسەمياد قىلىشقانىكەن. ئۇلار شۇ كۈندىن باشلاپ چوڭ - كىچىك ئىشلارنى با مەسلىھەت قىلىدىكەن. بىرگە ئۇۋۇغا چىقىدىكەن. بولۇق ئوت - چۆپلۈك، پايانسىز كەڭئوت (قەدىمكى لوپنۇر كۆلى ئەتراپلىرىنىڭ ئاتىلىشى - ئاپتوردىن) يايلاقلىرىدا قوي بېقىپ، چەۋەندازلىق قىلىدىكەن.

ئەلقىسسە، كەڭئوت ئىقلىمىدىن چەت - يىراق بىر يۇرتتا ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق دەيدىغان ئاكا - ئۇكىلار ياشايدىكەن. ئۇلارنىڭ يايلاقلىرى چەكسىز، مال - دۇنياسى سان - ساناقسىز بولسىمۇ، ئەمما ئىنتايىن ئاچكۆز، بەدنىيەت، ياۋۇز ئىكەن. ئەتراپىغا كاللا كېسىر - چوماقچىلارنى توپلاپ، يامانلارغا يانتاياق بولۇپ، ئاجىزلارنى بوزەك قىلىپ، نېمىگە كۆزى چۈشسە زورلۇق بىلەن تارتىپ ئالمىغۇچە قويمايدىكەن. تۆيۇقسىزلا قوشنا قەبىلە، يۇرت - ئايماقلارغا باستۇرۇپ بېرىپ، تىنچ جاھاندارچىلىق قىلىۋاتقان پۇقرالارنىڭ مال - ۋارانلىرىنى ھەيدەپ كېتىپ، ئەلنىڭ بېشىغا بالايى - ئاپەت ياغدۇرىدىكەن. شۇڭا، خالايىق بۇ لەنەتگەردى زوراۋانلارنىڭ دەستىدە يۈرەكئالدى بولۇپ كېتىپ، كېچە - كۈندۈز دەككە - دۈككە، غەم ئەندىشە ئىچىدە كۈنلىرىنى ئۆتكۈزىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى بوز يىگىت بېقىۋاتقان قىرىق قوچقارنىڭ داڭقى ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. ئۇلارنىيەتلىرىنى بۇزۇپ، قوچقارلارنى بۇلاپ ئەكېلىش ئۈچۈن كاللا كېسەرلىرى ئىچىدىكى ئەڭ يامانلىرىنى تاللاپ يولغا ساپتۇ. بۇ ئۆكتەملەر ئۈزۈن يول يۈرۈپ بوز يىگىتنىڭ يۇرتىغا يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار قوچقارلارنى كۆرۈپ ھەيران بولۇشۇپ دەرھال بۇلىماقچى بوپتۇيۇ، بىراق بوز يىگىتنىڭ غايەت زور كۈچتۈڭگۈر پالۋان ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، قول سېلىشقا پېتىنالماي، ئۇنىڭ يوق ۋاقتىنى پايلاپ تۇرۇپ قوچقارلارنى ئوغرىلاشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ.

بىر كۈنى بوز يىگىت دوستلىرى بىلەن مال - چارۋىلىرى ۋە قوچقارلارنى يۇرتتىن يىراق، ئوت - چۆپى مول يايلاقلارنىڭ بىرىگە ئاپىرىپ ئوتلاشقا قويۇۋېتىپ شىكارغا مېڭىپتۇ. ئۇلار كۈن ئولتۇرغاندا ئوۋ نېمەتلىرىنى ئۇلاقلىرىغا ئارتىشىپ، جاندارلىرى ئوتلاۋاتقان يايلاققا كەپتۇ - دە، بوز يىگىتنىڭ دوستلىرى ئۆز مالىلىرىنى ھەيدىشىپ ئۆيلىرىگە قايتىشىپتۇ. ئەمما ئۇ قوچقارلىرىنى قويغان جايغا كەلسە، ئۇلار يوق تۇرغۇدەك! بوز يىگىتنىڭ بېشىدىن تۇتۇن چىقىپ، پۇتۇن يايلاقنى ئىزدەپ قىزىۋەتكەن بولسىمۇ ھېچىيەردىن تاپالماپتۇ. بىر چاغدا بوز يىگىتنىڭ ئات تۇياقلىرى چەيلىۋەتكەن ئوت - چۆپلەرگە كۆزى چۈشۈپ، قوچقارلارنى ئوغرى - بۇلاڭچىلارنىڭ ھەيدەپ كەتكەنلىكىنى جەزملەپ، كەينىدىن قوغلاپ بېقىپتۇ. بىراق ئۇلار ئۇزاق كەتكەچكە يېتىشەلمەي، يېرىم كېچە بولغاندا ھېرىپ - ئېچىپ ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ.

جانقۇلى پالۋان ئوغلىنىڭ ئادەتتە بۇنداق كەچ قالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۇ بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىغانمىدۇ، دېگەن ئەندىشىدە ئۆيدە ئولتۇرالماي ئالدىغا چىقىپ ساقلاپ تۇرغانىكەن. ئۇ، ئوغلىدىن قوچقارلارنىڭ يوقالغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىمانى ئۇچۇپتۇ. ئەمدى قىرىق قوچقار ئۈچۈن قىرىق مىڭ تۇياق جاندارنى نەدىن تاپارمەن، بەگكە نېمىمۇ دەپ جاۋاب بېرەرمەن، دېگەنلەرنى ئويلاپ بېشى قېتىپ، شۇ ئاچچىقىدا بوز يىگىتنى قىرىق چۈنۈق ئۇرۇپ: «قىرىق قوچقارنى نەدىن تاپساڭ تېپىپ كەل، بولمىسا كۆزۈمگە كۆرۈنگۈچى بولما» دەپ ۋارقىراپتۇ. بوز يىگىتنىڭ كۆڭلى غەش بولۇپ ئانىسىنىڭ قېشىغا كىرىپ، ئۇمۇ بۇ شۇم خەۋەرنى ئۇقۇپ بېشى قېتىپ: «ئاتاڭنىڭ نەسىھەتىنى قۇلىقىڭدا چىڭ تۇتماي، بىخۇدلۇق قىلىپ، مانا ئەمدى بىزگە تۈگىمەس ئېغىر خاپىلىق تېپىپ بەردىڭ» دەپ ئاچچىقىدا جان جىگەر ئوغلىنى قىرىق چۈنۈق ئۇرۇپتۇ. شۇ كېچە بوز يىگىتنىڭ گېلىدىن تاماق ئۆتمەي تاڭنى بىدار ئالقۇزۇپتۇ. ئەتىسى ئۇ ئىزچىلارنى ئېلىپ قوچقارلارنى ئىزدەپ چىقىپ كېتىپتۇ.

ئۇلار ئۈزۈن يول يۈرۈپ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۇرۇپ كېتىۋاتسا، ئالدىغا چىرايلىرى توپا تاھارەت، ئەڭىللىرى (كىيىملىرى) تىتىلغان بىر توپ يولۇچىلار ئۇچراپتۇ. بوز يىگىت ئۇلار بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن، قەيەردىن كېلىۋاتقانلىقىنى، يولدا قوچقارلارنى ھەيدەپ كېتىۋاتقانلارنى كۆرگەن - كۆرمىگەنلىكىنى سوراپتۇ. يولۇچىلار:

- بىز ئېلىپ - ساتارلار ئىدۇق. كېتىۋاتساق، ئالدىمىزغا بىر قوتان كەلگۈدەك بەتھەيبەت قوچقارلارنى ھەيدىگەن بىر توپ ئاتلىقلار ئۇچرىدى. ئۇلارنى تېخى مالچىلارمىكىن، دەپ ئويلاپتىكەنمىز. نەدىكىنى، ئۇلار كەلگەن پېتى بىزنىڭ ئۈزۈق - تۈلۈك، مال - دۇنيالىرىمىزنى بۇلاپ - تالاپ قاقسەنەم قىلىپ قويدى. ئاڭلىشىمىزچە، ئۇلار ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنىڭ قاراقچىلىرى ئىكەن. شۇڭا سىلەرمۇ يولدا ھېزى بولۇڭلار، - دەپتۇ.

بوز يىگىت ئالقازاق بىلەن چولقازاقنىڭ بۇلاڭچىلىرى قوچقارلارنى ھەيدەپ كەتكەنلىكىنى ئۇقۇپ دەرغەزەپكە كېلىپتۇ - دە، قوچقارلارنى قەتئىي قايتۇرۇپ كېلىشكە بەل باغلاپ، دوستلىرىدىن يارەدەم سوراش ئۈچۈن كەينىگە يېنىپ، ئۇلارنى ئىزدەپ مېڭىپتۇ. ئۇ، بىر دوستىنىڭ قېشىغا بېرىپ:

ئاتام ئۇرىدۇيەي قىرىق چۈۋۈق (چىۋىق)،
ئىنەم (ئانام) ئۇرىدۇيەي قىرىق چۈۋۈق.
يۇرۇڭ، دوستلار بارالى (بارايلى)،
ئالقازاقنىڭەي يىلقىسىنى
ھايداپ كەلسەكەي بولماسمۇ؟

دەپتۇ. بۇ دوستى بوز يىگىتنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتنى ئاڭلاپ ئىچ ئاغرىتقان بولسىمۇ، بىراق ئالقازاق بىلەن چۈلقازاقنىڭ ئالامەت كۆچتۈڭگۈرلەردىن ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغاچقا، ئۇ يەرگە بارسا تەڭ كېلەلمەي جېنىدىن جۈدا بولۇشىدىن ئەنسىرەپ:

ئاتاڭ ئۇرسايەي قىرىق چۈۋۈق،
ئىنەڭ ئۇرسايەي قىرىق چۈۋۈق.
ئالقازاقنىڭەي يىلقىسىنى
ھايداپ كەلسەكەي ئۇلتۇرەز،
مەن بارماسمەن ئۇزۇڭ بار.

دەپتۇ. بوز يىگىت بۇ يەردىن چىقىپ يەنە بىر دوستىنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ - دە، ئۇنىڭغىمۇ:

ئاتام ئۇرۇدۇيەي قىرىق چۈۋۈق،
ئىنەم ئۇرىدۇيەي قىرىق چۈۋۈق.
يۇرۇڭ دوستلار بارالى،
ئالقازاقنىڭەي يىلقىسىنى
ھايداپ كەلسەكەي بولماسمۇ؟

دەپتۇ. بۇ دوستىمۇ بوز يىگىتنىڭ بېقىۋاتقان قوچقارلىرىنى ئالقازاق بىلەن چۈلقازاقنىڭ بۇلاڭچىلىرى ئوغرىلاپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئاغىنىسىگە ھەمدەملىشىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، «ئۇ يەرگە كەتسەم ماللىرىمنى باقىدىغان ئادەم يوق» دەپ ئويلاپ بىللە بېرىشقا ئۇنىمايى:

ئاتاڭ ئۇرسايەي قىرىق چۈۋۈق،
ئىنەڭ ئۇرسايەي قىرىق چۈۋۈق.
قىرىق قوچقارچۇن جان بەرسەك،
جاندارىمنى كىم باقار.
مەن بارماسمەن ئۇزۇڭ بار.

دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بوز يىگىت كەينى - كەينىدىن تۆت دوستىنى ئىزدەپ بارسا، ئۇلار: «ئالقازاق بىلەن چۈلقازاقنىڭ لەشكەرلىرى ھەددى - ھىسابسىز تۇرسا، يەتتە ئادەم ئۇلارغا قانداقمۇ تەڭ كېلەلەيمىز؟ ئۇ يەرگە بارساق قايتىپ كەلمىكىمىز مۇشكۇل» دېيىشىپ بىللە بېرىشقا ئۇنىماپتۇ.

بوزيىگىت ئالتە دوستىنىڭ جاۋابىدىن كۆڭلى غەش بولۇپ: «ئەڭ ئاخىرقى بىر دوستۇمنىڭ قېشىغا بېرىپ باقاي، ئۇمۇ بىللە بېرىشقا ئۇنىمىسا ئۆزۈم يالغۇز ماڭاي» دەپ ئويلاپ، ئۇ، دوستىنىڭ قېشىغا بېرىپ:

ئاتام ئۇرۇدۇيەي قىرىق چۈۋۈق،
ئىنەم ئۇرىدۇيەي قىرىق چۈۋۈق.
يۇرۇڭ دوستلار بارالى،
ئالقازاقنىڭەي يىلقىسىنى
ھايداپ كەلسەكەي بولماسمۇ؟

دەپتۇ. بۇ دوستى باشقىلىرىغا قارىغاندا ۋىجدان، تېنى سەل ئاجىزراق، لېكىن جىگەرلىك يىگىت ئىكەن. ئۇ، بوز يىگىتكە ئىچى ئاغرىپ: «ئاغىنە دېگەن مۇشۇنداق باشقا كۈن چۈشكەندە ئەسقاتمىسا، قانداقمۇ ئۇنى قىيامەتلىك دوست دېگىلى بولسۇن» دەپ ئويلاپ:

ئاتاڭ ئۇرسايەي قىرىق چۈۋۈق،
ئىنەڭ ئۇرسايەي قىرىق چۈۋۈق.
سەن بارغان يەرگە مەن باراي،
ئۆلسەك بىللە ئۆلەلى (ئۆلەيلى).
ئالقازاقنىڭ يىلقىسىنى
بۆلۈپ ھايداپ كەلەلى.

دەپتۇ. بوز يىگىت بۇ دوستىدىن ئىنتايىن رازى بولۇپ، بىرلىكتە سەپەر تەييارلىقىنى قىلىپ يولغا چىقىپتۇ. قالغان ئالتە دوستى بۇنى ئاڭلاپ ئۆز قەسەملىرىگە خىلاپلىق قىلغانلىقىدىن قاتتىق خجىل بولۇشۇپ، بوز يىگىتنىڭ كەينىدىن قوغلاپ مېڭىپ بىر يەرگە بارغاندا يېتىشىپ، ئەپۇ سوراپتۇ. ئۇلارنى كۆرۈپ بوز يىگىتنىڭ كۆڭلى بەكمۇ سۆيۈنۈپ بىرلىكتە يولنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

ئۇلار يول يۈرۈپتۇ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ. كۆكلەمدىن ئېشىپتۇ، كۆللەردىن ئۆزۈپتۇ، چۆللەرنى كېزىپتۇ، خەتەرلىك تاغ - داۋانلاردىن ئېشىپتۇ. ئۇزۇقلىرى تۈگىسە ئوۋ ئوۋلاپ يولنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ماڭا - ماڭا بىر ئېگىز تاغقا دۇچ كەپتۇ. بوز يىگىت دوستلىرىغا قاراپ:

- ئاغىنىلەر، ئۇزۇن يول يۈرۈپ ھېرىپ - چارچىدۇق، مۇشۇ يەردە ئازراق ھاردۇق ئالايلى، - دەپتۇ - دە، يەنە بىر دوستىغا، - سەن ئاۋۇ تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قاراپ باق، تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئالقازاقنىڭ يىلقىلىرى كۆرۈنسە، قولۇڭنى ئوڭ تەرەپكە بولغاپ ئايلاندۇرۇپ بەلگە بەر، بىز كەينىڭدىن يېتىپ بارىمىز. ئەگەر يىلقىلار كۆرۈنمىسە قولۇڭنى سول تەرەپكە بولغاپ قايتىپ كەل، - مەسلىھەتلىشىپ باشقا تەرەپكە ماڭايلى، - دەپتۇ.

ئۇ دوستى ئاتلىق تاغ سايان چېپىپ كېتىپتۇ. ئېتىنى قورام تاشقا باشلاپ قويۇپ، مېڭىبر جايدا تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قارىغۇدەك بولسا، تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى چەكسىز كەتكەن يايلاقتا ئوتلاپ يۈرگەن سان - ساناقسىز يىلقىلارغا كۆزى چۈشۈپتۇ. ئۇ، ئالقازاقنىڭ يىلقىسىنى ئەمدى تېپىپتۇق، دەپ خۇشال بولۇپ تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىغا چىقىپ يۇڭ چەكمىنىنى سېلىپ، ئوڭ تەرەپكە بولغاي دېيىشىگە بوران سوقۇۋېتىپ تاغدىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئۆلۈپتۇ. ئاردىدن خېلى ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، تاغقا چىقىپ كەتكەن دوستىدىن بىرەر خەۋەر بولمىغانلىقىغا قاراپ، بوز يىگىت ئۆزى بېرىش قارارىغا كېلىپ:

- ئاغىنىلەر، تاغقا چىقىپ كەتكەن دوستىمىزدىن تېخىچە خەۋەر يوق. ئەمدى ئۆزۈم چىقىپ قاراپ باقاي. تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئالقازاقنىڭ يىلقىسى كۆرۈنسە قولۇمنى ئوڭ تەرەپكە بولغاپ بەلگە بېرىمەن، سىلەر ئارقامدىن دەرھال ئات سېلىڭلار. ئەگەر كۆرۈنمىسە قولۇمنى سول تەرەپكە بولغۇۋېتىپ قايتىپ كېلىمەن، مېنى ساقلاپ تۇرۇڭلار، مەن كەلگەندىن كېيىن باشقا تەرەپكە بېرىپ ئىزدەرمىز، - دەپ قويۇپ تاغقا مېڭىپتۇ.

ئۇ، تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ پەستە - يايلاقتا پېتىشماي ئوتلاپ يۈرگەن يىلقىلارنى كۆرۈپتۇ - دە، قولىنى ئوڭ تەرەپكە بولغاپ دوستلىرىغا بەلگە بېرىپتۇ. تاغدىن چۈشۈپ يىلقىلارنىڭ ئىچىدىكى سېمىز تايچاقتىن بىرنى تۇتۇپ سويۇپ، قارىنى ئادالاپ سۇ قويۇپ پانقىچە گۆش سېلىپ ئوتقا قازانچىلاپ ئېسىپتۇ. قالغان گۆشلەرنى گۈلخاننى ياقىلىتىپ كاۋاپ قىلىپ دوستلىرىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇزاققا قالماي ئۇنىڭ دوستلىرىمۇ يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار گۆش - كاۋاپلار بىلەن قورساقلىرىنى توقلىغاندىن كېيىن، بارلىق يىلقىلارنى يىغىپ ھەيدەپ

يۇرتىغا قاراپ مېڭىپتۇ. بوز يىگىت يىلقىلارنى ئىزدەپ كەلگۈچىلەرنى توساپ تۇرۇش ئۈچۈن قاپتۇ. ئۇ، دوستلىرى يولغا چىقىش ئالدىدا بۇ قوشاقنى ئېيتىپتۇ:

ساي داۋانغا بارغاندا سايلاپ - سۈرۈپ هايداڭلار،
قۇم كېچىككە كەلگەندە قاملاپ - قۇملاپ هايداڭلار،
ئاجىز - ئورۇققا قارىماڭلار، قاچقان - قالغانغا ساقلىماڭلار،
ئامان بولسام بىر كۈنى ئارقاڭلاردىن يېتۇرمەن.
ئاتام باغرى قاتمىغاي، ئىنەم ياشى ئاقمىغاي،
قىرىق مىڭبىر يىلقىنى بەگ هەققىگە بېرىڭلار.
ئالقازاقنى كۈتەرمەن، قوغلاپ كەلسە توسارمەن،
ئامان قالسام بىر كۈنى ئىزدەپ تېپىپ بارۇرمەن.

كەچتە، يىلقىلارنىڭ يوقالغانلىقىنى كۆرگەن يىلقىچىلار شۇ هامان ئالقازاققا خەۋەر يەتكۈزۈپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق دەر غەزەپكە كېلىپ، يىلقىچىلارنى ئۇرۇپ چالا ئۆلۈك قىلىپ تاشلاپتۇ - دە، ئاكا - ئۇكا ئىككىسى مەسلىھەتلىشىپ: «بىزنىڭ مال - دۇنيايىمىزغا خىرىس قىلغۇچى پەقەت بوز يىگىت» دېيىشىپ «قاۋان» ئىسىملىك ئۇنى كۈچتۈڭگۈر - ئۇنى يامان پالۋانىتى بوز يىگىتنى ئۆلتۈرۈپ، يىلقىلارنى قايتۇرۇپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ.

بوز يىگىت دوستلىرىنى يولغا سالغاندىن كېيىن بىر چول (سۈيى چوڭقۇر كۆل) نىڭ بويىدا تاڭنى ئاتقۇزۇپتۇ. ئەتىسى ئۇ چۈش مەهەلدە، ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان دۈشمەنگە بىر زور پالۋاننى كۆرۈپتۇ. قارىسا، ئۇنىڭ ئېغىرلىقىدىن پىلدەك ئارغىمىقىنىڭ بېلى يادەك ئېگىلىپ كېتىپتۇ. بوز يىگىت كۆڭلىدە: «ئۇ، يىلقىلارنى ئىزدەپ كېلىۋاتقان پالۋان ئوخشايدۇ» دەپ جەزملەشتۈرۈپ، هېچنېمە كۆرمىگەن كىشىدەك بىخارامان هالدا چورۇقىنىڭ يېنىنى ئەتكەن بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ. «قاۋان» پالۋان يېقىنلاپ كېلىپ:

- هەي بالا، نېمە ئىش قىلىدىغان ئادەم سەن؟ نېمە ۋەجىدىن بۇ يەردە ئولتۇرىسەن؟ - دەپ سوراپتۇ.

- مەن بىر يولۇچى، يولدىن ئېزىپ قېلىپ هېرىپ - ئاچقىنىمدىن بۇ يەردە ئارام ئېلىپ ئولتۇرىمەن. ئۆزۈڭ كىم بولۇرسەن؟ بۇنچە ئالدىراپ نەگە كېتىۋاتىسەن؟

- مەن ئالقازاق ئاغامنىڭ «قاۋان» ئاتلىق باتۇرى بولىمەن. بوز يىگىت ئاغامنىڭ يىلقىلىرىنى هايداپ كېتىپتۇ. ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، يىلقىلارنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ئالدىراش كېتىۋاتىمەن. سەن يىلقا هايداپ كېتىۋاتقانلارنى كۆردۈڭمۇ؟ - دەپتۇ ئات ئۈستىدە.

- ياق، كۆرمىدىم. ئاڭلىشىمچە، بوز يىگىتنى تەڭداشسىز باتۇرمىش، دەيدۇ. ئۇنىڭغا كۈچۈڭ يېتەرمۇ؟ هەي... ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەسسەنمىكىن؟ - دەپتۇ بوز يىگىت ئۇنى سىناپ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان «قاۋان» پالۋان ئاچچىقىدا كۆزلىرىنى جامدەك كېرىپ:

- ئاڭلىسام، بوز يىگىت دېگەن نېمە ئەمدى 18 ياشقا كىرگەن شۇمتەكمىش. ئۇنداق ئاغزىدىن ئىنەسىنىڭ سۈتى كەتمىگەن موزاينى سىمچىلاق قولۇمغا قىستۇرۇپ سالما ئاتاندەك پىرقىرىتىپ ئويناپمەن. كۈننىڭ ئىسسىقىدا بەكمۇ ئۇسساپ كەتتىم، سۇ ئېلىپ بەرگىنە، تولا ساقال غېرىچلىماي، - دەپتۇ كۆرەڭلەپ.

- مەنمۇ سەندەك بىر يولۇچى، يولۇچى يولۇچىغا سۇ ئېلىپ بەرگەن نەدە بار؟ ئۇسسىغان بولساڭ ئېتىڭدىن چۈشۈپ ئۆزۈڭ سۇ ئېلىپ ئىچ، - دەپتۇ بوز يىگىت ئۇنى مەڭىستىمەي.

« قاۋان» پالۋان بۇنداق شۇمتەك بىلەن تاكاللىشىپ ئولتۇرۇپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ، ئالقازاق ئاغامنى رەنجىتىپ قويماي يەنە، دەپ ئويلاپتۇ - دە، ئېتىدىن چۈشۈپ سۇ ئىچىش ئۈچۈن چولنىڭ قىرىغا بېرىپتۇ. قارىسا، چولنىڭ قىرى بەك تىك ئىكەن. هەر قانچە قىلىپمۇ ئۆچۈمىغا سۇ ئېلىپ ئىچەلمەپتۇ. ئۇ، بوز يىگىتكە قاراپ:

- سەن مېنىڭ پۇتۇمدىن تۇتۇپ تۇر، مەن دۇم يېتىپ سۇ ئىچىۋالاي، - دەپتۇ.

بوز يىگىت: «ماقۇل» دەپ ئۇنىڭ پۇتىدىن تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. «قاۋان» پالۋان چولغا ئېگىشىپ ئەمدىلا سۇ ئىچەي دېيىشىگە بوز يىگىت كۈچلۈك قوللىرى بىلەن ئۇنى قامالاپ سۈدا تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. ئاندىن ئۇنىڭ ئېتىغا مىنىپ غايىبانە ئاشقى ئاق جۈۋاننىڭ يۇرتىغا قاراپ سەپەر قىلىپتۇ.

ئەلقىسسە، بۇ تاغنىڭ مەشرىق تەرىپىدە ناهايىتى چوڭ - كاتتا بىر بەگلىك بولۇپ، ئۇنىڭغا كۆپلىگەن يۇرت - ئايماقلار قارايدىكەن. بەگنىڭ ئاي دېسە ئاغزى، كۈن دېسە كۆزى بار بىر جۈپ ساهىبجامال قىزى بولۇپ، چوڭىنىڭ ئىسمى ئاقنار ئايىم، كىچىكىنىڭ ئىسمى ئاق جۈۋان ئىكەن (بەلكى ئاققىز، ئاق ئايىم بولۇشى، بوز يىگىت بىلەن توي قىلىپ بالا - چاقىلىق بولغاندىن كېيىن ئاق جۈۋان دەپ ئاتالغان بولۇشى مۇمكىن. مەزكۇر داستاندا ئەسلىسى بويىچە ئاق جۈۋان دەپ ئېلىندى - مۇهەررىردىن). بۇ ئاچا - سىڭىللار تۇغۇلۇشىدىنلا زېرەك - ئەقىللىق، بېيىت - قوشاق ئېيتىشتا تەڭداشسىز ئىكەن. ئۇلار كىچىكىدىنلا چەۋەندازلىق، ئوقيا ئېتىش، سالما تاشلاش، ئوۋ قىلىشقا ماهىر بولۇپ، ئۇ بەگلىكتە هېچكىم ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيدىكەن. ئاي - يىللار ئۆتۈپ بۇ ئاچا - سىڭىللار بويىغا يېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ داڭقى جاهانغا تاراپ، نى - نى خانزادە - بەگزادىلەر، كۈچتۈڭگۈر پالۋانلار ئەۋەتكەن ئەلچىلەرنىڭ زادىلا ئايىغى ئۈزۈلمەپتۇ. بىراق يىگىتلەرنىڭ هېچقايسىسى بۇ ئاچا - سىڭىللارنىڭ پىسەنتىگە سىغماپتۇ. ئامالسىز قالغان بەگ قىزلىرىنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشىنى ئۆزلىرىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپتۇ.

ئاقنار ئايىم يېتىلگەن مەرگەن، ئەهلى دانىش قىز بولۇپ، بىلىم - پاراسەتتە تەڭدىشى يوق ئىكەن. ئۇنىڭغا ئاشىق بولغۇچى چوقۇم ئۇنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىشى شەرت ئىكەن. ئاق جۈۋان ئەلەمپەزلىك ۋە شىكارغا خۇشتار بولۇپ، ئالەمدىكى تەڭداشسىز باتۇرلا ئۇنىڭ شەرتىگە مۇناسىپ كېلىدىكەن. شۇڭا، ئەلچىلەر ئۇلار قويغان شەرتلەرنى ئورۇندىيالماي نائۇمىد يۇرتلىرىغا قايتىشىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنىڭ ئەلچىلىرىمۇ بار بولۇپ، سىبىسق نامى پۇتۇن ئىقلىمغا پۇر كەتكەن بۇ ئاكا - ئۇكا ئائەلىلىرىنىڭ قاراقچىلىق خۇي - پەيلى، رەزىل قىلمىش - ئەتمىشلىرى بەگكىمۇ، ئاچا - سىڭىللارغىمۇ ئايان بولغاچقا بەگمۇ، ئاچا - سىڭىللارمۇ ئۇلارنى زىنهار خوپ كۆرمەپتۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ ئەلچىلىرى ئارقا - ئارقىدىن كېلىۋېرىپ بەگنى

بىزار قىلىۋېتىپتۇ. مەقسىتىنى ئەملىگە ئاشۇرالمىغان ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق ھەر خىل قۇۋلۇق - شۇملۇقلار بىلەن بۇ ئاچا - سىكىللارنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ، ئۇلارنىڭ ئىزىدىن نېرى كەتمەپتۇ. ئاخىر قىزلار بۇ ئىككى مۇتتەھەم - زوراۋاننىڭ زىيانكەشلىكىدىن ئۆزىنى ساقلاپ، كۇنلىرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈش مەقسىتىدە ئاتىسىدىن ئىجازەت ئېلىپ، تىنچ - پىنھان جاي ئىزدەش ئۈچۈن مۇلازىم قىزلار بىلەن يۇرتتىن چىقىپ كېتىپتۇ.

ئەمدى گەپنى بوز يىگىتتىن ئاڭلايلى. ئۇ، تاغ ياقىلاپ بىر نەچچە كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن ئوت - چۆپلەر يەلپۈنۈپ، مىڭ - تۈمەن خىل گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن پايانسىز كۆكۈلمەيدانلىققا يېتىپ كەپتۇ. بۇنداق ھاۋاسى ساپ، گۈزەل مەنزىرىلىك جاينى كۆرۈپ ۋۇجۇدى يايراپ كەتكەن بوز يىگىت مۇشۇ يەرگە چۈشكۈن قىلىپ، ئارام ئېلىش ئۈچۈن ئېتىنى ئوتلاققا قويۇپ بېرىپ ئەتراپقا نەزەر سالىتۇ. قارىسا، كۆز يېتىم يەردىكى زۇمرەتتەك جىمىرلاپ تۇرغان كۆلنىڭ ئۇ قېتىدا قاتار تىكىلگەن ئاپئاق چېدىرلار كۆزىگە تاشلىنىپتۇ. ئۇ، كۆل بويىدا ئادەمزات بارلىقىنى جەزملەپتۇ - دە، ئېتىنى يېتىلەپ يېقىن بېرىپ قارىسا، ئۇيەرگە بىر جۈپ ھەشىمەتلىك چېدىرنى چۆرىدەپ يەنە يەتتە چېدىر تىكىلگەنىكەن. بوز يىگىت خېلى تۇرۇپ بېقىپتۇ، بىراق چېدىر ئىچىدىن ھېچكىم سىرتقا چىقمىغاندىن كېيىن بۇ قوشاقنى ئېيتىپتۇ:

ئاقارىپ (ئاقىرىپ) تۇرغانىي ئاق چادىر (چېدىر)،
كۆكەرىپ (كۆكۈرۈپ) تۇرغانىي كۆك چادىر؛
ئىچىگىدە نە جان بولسا،
جاۋاب بەرسەڭىي ھەي چادىر.

ئاق جۈۋان ئاللىبۇرۇنلا ناتونۇش بىر ئادەمنىڭ چېدىر قېشىدا پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، يەنە ئالقازاقنىڭ پايلاقچىسى بولۇپ قالمىغاي دەپ گۇمان ئىچىدە كۆزىتىپ تۇرغانىكەن. ئۇ، قوشاقنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇنۇ قوشاق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپتۇ:

ئاقارىپ (ئاقىرىپ) تۇرغانىي ئاي ئەمەس،
كۆكەرىپ (كۆكۈرۈپ) تۇرغانىي كۈن ئەمەس،
ياتنى بىلمەيىي سۆزلىمەس،
ئۆزەڭ كىم سەنىي ئەي ئاكە (ئاكا).

بوز يىگىت چېدىر ئىچىدىن ئېيتىلغان قوشاقنى ئاڭلاپ، ئادەم بارلىقىنى بىلىپ بۇ قوشاقنى ئېيتىپتۇ:

ئۆزەم ئازغانىي بىر يىگىت،
كۆڭلۈم سۈزۈكىي خاس يىگىت.
توققۇز چادىر كۆرۈندى،
مېھمان بولسامىي بولماسمۇ؟

ئاق جۈۋان:

چادىر قىزلارىي چۈشكۈنى،
ياتلار تۇرارىي جاي ئەمەس.
خەستە كۆڭلۈڭ ئاق بولسا،
ساڭا مەيلىممۇ يوق ئەمەس.

بوز يىگىت قىزلارنىڭ مەيلىنى بىلمەك بولۇپ يەنە قوشاق ئېيتىپتۇ:

ئاراق (نېرىراق) ئولتۇراي ئۇزغىنام،
بەرەك (بېرىرەك) ئولتۇراي قىزغىنام.
قىزغىناڭنىڭ تۇرقىنى
كۆرەي يانايىي قىزغىنام.

ئاق جۈۋان:

ئۇ نەمە (نېمە) دەيدۇيىي ئۇ ئاكە،
بۇ نەمە دەيدۇيىي بۇ ئاكە.
كۈننىڭ شوۋقىيىي نۇرىنى
كۆرمەپتۇمۇ يەي بۇ ئاكە.

بوز يىگىت:

ئاراق ئولتۇراي ئۇزغىنام،
بەرەك ئولتۇراي قىزغىنام.
نۇرلۇق جۈلا - سىنىڭنى
كۆرەي يانەيىي قىزغىنام.

ئاق جۈۋان:

ئۇ نەمە دەيدۇيىي ئۇ ئاكە،
بۇ نەمە دەيدۇيىي بۇ ئاكە.
تۈندە يانغانەي تولۇنئاينى
كۆرمەپتۇمۇيىي بۇ ئاكە.

بوز يىگىت:

ئاراق ئولتۇراي ئۇزغىنام،
بەرەك ئولتۇراي قىزغىنام.
ساچقىرناڭنىيىي تۇرقىنى
كۆرەي يانەيىي قىزغىنام.

ئاق جۈۋان:

ئۇ نەمە دەيدۇيىي ئۇ ئاكە.
بۇ نەمە دەيدۇيىي بۇ ئاكە.
قوڭۇر ئاتنىڭىي يايلىنى
كۆرمەپتۇمۇيىي بۇ ئاكە.

بوز يىگىت:

ئاراق ئولتۇراي ئۇزغىنام،
بەرەك ئولتۇراي قىزغىنام.
تال چىۋقتەك بويۇڭنى
كۆرەي يانەيىي قىزغىنام.

ئاق جۈۋان:

ئۇ نەمە دەيدۇيىي ئۇ ئاكە،
بۇ نەمە دەيدۇيىي بۇ ئاكە.
كۆكتە چىققانىي ئەشمەنى
كۆرمەپتۇمۇيىي بۇ ئاكە.

بوز يىگىت:

سۆزى تالتىقىي (تاتلىقىي) ئۇزغىنام،
كۆزى خومارىي قىزغىنام.
قايسى گۈلشەننىڭ غۇنچىسى،
بىلەي يانايىي قىزغىنام.

ئاق جۈۋان:

تۈندە يانغانەي ئاي جۈگان،
گۈزەللىكتەيىي تاڭ جۈگان.
قىزلار شاھىيىي ئاق جۈگان،
ئۆزەڭ كىمسەنەي ئەي ئاكە.

بوز يىگىت:

كۆكتە شۇڭقارىي شوخ يىگىت،
چۆلدە يولۋاسىي مەرد يىگىت.
ئەل ئىچىدە يەي بىر يىگىت،
ئاتىم پالۋانىي بوز يىگىت.

رىۋايەتتە، قەدىمىي لوپنۇر ئەھلى بىر - بىرى بىلەن

كۆرۈشكەندە قوشاق ئېيتىشىپ كۆڭۈل ئىزھار قىلىشىدىكەن. بوز يىگىت بىلەن ئاق جۇۋان قوشاق ئېيتىپ تېپىشىپتۇ. ئاق جۇۋان چېدىر ئالدىدا تۇرغان ئەزىمەتنىڭ ئەل ئىچىدە تەڭدىشى يوق پالۋان بوز يىگىت ئىكەنلىكىنى جەزملەپتۇ - دە، كۆڭۈل قوشى پەرۋاز قىلىپ بوز يىگىتكە قاراپ ئۇچۇپتۇ. ئۇ، بۇرۇنلا بوز يىگىتنىڭ نامىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭغا غايىبانە ئاشىق بولۇپ، باغرىدا كۆيۈك ئوتى لاۋۇلدار ئىكەن. شۇدەمدە ئۇزاقتىن كۈتۈپ كەلگەن ئاشىقىنىڭ دىدارىنى كۆرۈپ كۆڭلى بەھىساب شادلىنىپتۇ.

بوز يىگىت چېدىر ئىچىدە قوشاق ئېيتىۋاتقان قىزنىڭ جاھاندا تەڭدىشى يوق ساھىبجامال قىز، ئۆزى غايىبانە كۆيۈپ يۈرگەن ئاشىقى ئاق جۇۋان ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز ۋىسال تەشنالىقىغا چۆمۈلۈپتۇ. ئۇ، ئاق جۇۋاننىڭ نامىنى ئاڭلاپ غايىبانە ئاشىق بولغاندىن بۇيان ئۇنىڭغا سۆيگۈسىنى ئىزھار قىلىپ، بەختىنى سىناپ بېقىشنى كېچە - كۈندۈز ئويلايدىكەن. قانداق شەرتى بولسا ئىككىلەنمەي ئورۇنداشقا، ئەگەر ئۇنىڭ ۋىسالىغا يېتىش يولىدا جاندىن كېچىشكە توغرا كەلسە، ئىككىلەنمەي جان تەسەددۇق ئەيلەشكە تەييار ئىكەن.

ئاق جۇۋان بوز يىگىتنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى سىناپ كۆرمەك بولۇپ، بۇ قوشاقنى تاشلاپتۇ:

ھاۋاداقى (ھاۋادىكى) بۇلۇتنۇ (بۇلۇتنى)،
يىغىۋالۇرەي ئەر بارمۇ؟
تاغ ئىچىدىكى (ئىچىدىكى) پولاتنۇ (پولاتنى)
ئۇرۇپ سوقارەي ئەر بارمۇ؟
سورۇكتەيەي كىيىكنى
قوغلاپ ئاتۇرەي ئەر بارمۇ؟

بوز يىگىت:

ھاۋادا قىيەي بۇلۇتنۇ
يىغىۋالۇرەي جاداچى (ياداچى).
تاغ ئىچىدە كىيەي پولاتنۇ
ئۇرۇپ سوقارەي تۆمۈرچى.
سورۇكتەكىيەي كىيىكنى
قوغلاپ ئاتورەي پالۋانچى.

ئاق جۇۋان بوز يىگىتنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ، مۇلازىمىدىن بىر پەتنۇستا سۈتلۈك چاي، بىر پەتنۇستا چىلىم چىقارغۇزۇپتۇ. بوز يىگىت پەتنۇس كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان قىزنىڭ ئاق جۇۋان ئەمەسلىكىنى جەزملەپتۇ - دە، شۇنچە يىراقتىن ئاق جۇۋاننى ئىزدەپ كەلسەم ئۆزى چىقماي، مۇلازىمىدىن چاي چىقارغىنى نېمىسى دەپ كۆڭلىگە كېلىپ، مۇلازىمنىڭقولىدىكى چاينى ئالماي بۇ قوشاقنى تاشلاپتۇ:

قۇل بالاسىيەي مەن ئەمەس،
قۇل قولىدايەي ئاش يېمەس.
خار بالاسىيەي مەن ئەمەس،
خار قولىدايەي چاي ئىچمەس.

ئاق جۇگان - ئاپئاق جۇگان،
ئىشقىڭدا كۆيەدۇر جانىم.
مەن كەلسەم ئۆزەڭ چىقماي،
مەيلىڭ يوقمۇ ئاق ئايىم.

دەپلا كەينىگە بۇرۇلۇپ يانماق بولۇپتۇ. ھەممە ئىشنى ئۆز چېدىرىدا كۆرۈپ تۇرغان ئاقنار ئايىم دەرھال ئاق جۇۋاننى چاقىرىپ:

- ھەي جانجىگەرىم ئاق جۇگان، بۇ نېمە قىلغىنىڭ. كەلگەن بۇ ئەزىمەت ئەل - يۇرت ئىچىدە «تەڭدىشى يوق پالۋان» دەپ شۆھرەتلەنگەن بوز يىگىت ئىكەن. تاشلىغان قوشاقلىرىدىن ئۇنىڭ ساڭا كۆڭلى بارلىقى چىقىپ تۇرىدۇ. قارىغاندا، ئۇ ساڭا غايىبانە ئاشىق بولۇپ سېنى ئىزدەپ كەلگەن چېغى. دەرھال ئالدىغا چىقىپ ئۇنى چادىرىڭغا تەكلىپ قىل. ئىشىك ئالدىغا كەلگەن مېھمانىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىش ئادەمگەرچىلىكنىڭ نىشانىسىدۇر. بىز يىراقتىن كەلگەن بۇ ئەزىز مېھماننى ياخشى كۈتۈپ ئالايلى، - دەپتۇ.

ئاق جۇۋان ئاچىسىنىڭ نەسىھىتىنى ئاڭلاپ، شۇ زامات تەقەززادا بوقاتقان ھوشىنى يىغىپ، ئۆزى بىر قولىغا سۈتلۈك چاي، بىر قولىغا گۈل ئېلىپ خاس مۇلازىملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا بوز يىگىتنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئەپۇ سوراپ، چېدىرىغا تەكلىپ قىلىپ بۇ بېيىتنى تاشلاپتۇ:

چاي تۈتۈپ تەكلىپ قىلايمەن،
مېھمان بولغايسەن.
كۆڭۈل ئىزدەپ گۈل تۈتايمەن،
مەڭگۈ قىسقايسەن.

بوز يىگىت:

ئىچىسەم - ئىچىسەم قانماس كۆڭلۈم
يارنىڭ چاينى.
ئايلاپ - يىللاپ ئاران تاپتىم
تۇرار جاينى.

ئاق جۇۋان:

ئۇيان ئۆتۈپ، بۇيان ئۆتۈپ
ئالاي كۆڭلۈڭنى.
چاينى ئىچىپ گۈلنى قىسقىن،
ئېگىپ بوينۇڭنى.

بوز يىگىت:

ئۇيان ئۆتۈپ، بۇيان ئۆتۈپ
نەگە بارۇرسەن؟
چاينى تۈتۈپ، گۈلنى بېرىپ،
جاننى ئالۇرسەن.

ئاق جۇۋان:

ئىشىك ئالدىم بۇك دەرەخلىك،
يولۇاس كىرەلمەس.
قىزىلگۈلنىڭ تىكەنى بار،
ھېچكىم ئۈزەلمەس.

بوز يىگىت:

ئىشىك ئالدىڭ بۇك باراقسان،
باتۇر ئۆتەدۇر.
ئۆز لەۋزىدە تۇرغان يىگىت
گۈلنى ئۈزەدۇر.

ئاق جۇۋان:

ئۇ مەلەڭدىن بۇ مەلەڭگە
يولى بارمىكىن؟
دەرد ئاغرىقى بولغانلارغا
داۋا بارمىكىن؟

بوز يىگىت:
دەرد ئاغرىقى بولغانلارنىڭ
داۋاسى مەندە:
سەھەر تۇرۇپ گۈلنى تۈتۈپ
يارنى سۆيگەندە.
ئاق جۇۋان:
ئىگىز تاغدىن كەلسە تاشقىن،
ئاقادۇر سايغا.
يارنىڭ قاراپ كۆزى تالدى،
ئاشقى قايدا؟
بوز يىگىت:
يارنىڭ يولى ئۇزاق ئىكەن،
داۋانى كۆپتۇر.
مەن يارىمنى ئەمدى تاپتىم،
ئارمانىم يوقتۇر.
ئاق جۇۋان:
ئوتتۇز ئالتە تارام سۈيى
بىر بولۇپ ئاقتى.
مىسران قىلىچ ئاسقان يىگىت
كۆڭلۈمگە ياقتى.
بوز يىگىت:
ئىگىز تاغنىڭ كۆلەڭگىسى
سايىنى تالىشۇر.
ئاشۇق - مەشۇق بىر بولغاندا،
كۆڭۈل تاپىشۇر (تەپىشۇر).
ئاق جۇۋان:
ئىگىز داۋان ئاشماغۇنچە
چۆللەر كېزىلمەس.
ياخشى يارنى تاپماغۇنچە
كۆڭۈل يېشىلمەس.
بوز يىگىت:
ئاسماندىكى ئايغا باقتىم،
شەيدا بولاي دەپ.
قىزىلگۈلدەك شۇل يارىمغا
ھەمراھ بولاي دەپ.
ئاق جۇۋان:
كەلگەن كىشى قانداق كەتسۇن يارىنى تاشلاپ،
كەتەر (كېتەر) بولسا ئالىپ (ئېلىپ) كەتسۇن
يارىنى باشلاپ.

بوز يىگىت:
يولۇاس يانماس ئۇز يولىدىن،
يىگىت سۆزىدىن.
ئىككى ئالەم ئاشنا بولاي
ئىگەم يۈزىدىن.
ئاق جۇۋان:
ئىگىز - ئىگىز تاغ باشىدا
قورغۇي سالىشتۇق (سېلىشتۇق).
سۆزۈككىنە كۆل قاشىدا
كۆڭۈل تاپىشتۇق.
بوز يىگىت:
قۇشنى كۆكتە ئۇچۇرغان
كۆچلۈك قاناتى.
ئىككى ئاشىق بىللە ئۆتسۇن،
قوشماق ھاياتى.

. . . . . .

ئاق جۇۋان بىلەن بوز يىگىت بىيىت - قوشاق تاشلىشىپ، بىر - بىرىگە كۆڭۈل ئىزھار قىلىشقاندىن كېيىن، ئاق جۇۋان ئۈنى ئۆز چېدىرىغا تەكلىپ قىلىپتۇ.

ئاق جۇۋاننىڭ چېدىرى رەڭدار يىپلاردىن توقۇلغان بولۇپ، تۈۋرۈكى ئالتۇندىن، كەرىگە - قاناتلىرى كۈمۈشتىن ئىكەن. يەرگە يولۇاس، يىلپىز، ئىيىق تېرىلىرى سېلىنىپ، بۆگلۈكلەرگە كەشتىلەنگەن مامۇق، توزغاق تەكىيىلەر قاتار قويۇلغانىكەن. بوز يىگىت تۆردىن ئورۇن ئاپتۇ. مۇلازىم قىزلار ھەش - پەش دېگۈچە ئالتۇن - كۈمۈش ۋە ياغاچ ئاياغ - جاملاردا تۈرلى - تۈمەن ئىسىل تاۋاملار، نادىر مېۋىلەر، قېتىق - قايماق، قېمىز - ئايرانلارنى كەلتۈرۈپ، بوز يىگىت بىلەن ئاق جۇۋاننىڭ ئالدىغا تىزىۋېتىپتۇ. بوز يىگىت بىلەن ئاق جۇۋان بىر - بىرىنى كۆرۈپلا ئىختىيارسىزلا ئاشىقى بىقارار بولۇپ بىر - بىرىگە بېقىشىپ قېنىشماپتۇ. ئىككىسى بىرگە ئولتۇرۇپ غىزالىنىپ، قېمىز - قېتىق ئىچىشىپ، بىر - بىرىگە سۆيگۈ - مۇھەببەت ئىزھار قىلىشىپ، ئۈسال شادلىقىغا چۆمۈلۈپتۇ. ئۆزلىرىگە بۇ مۇقەددەس سۆيگۈ ئوتىنى سالغان ۋە مۇراد - مەقسەتلىرىگە يەتكۈزگەن قۇدرىتى بۇيۇك تەڭرىگە مىڭلارچە مەدھىيە - ھەمدۇسانا ئېيتىشىپتۇ. بىر كۈن ئاشۇنداق خۇشال - خۇراملىق ئىچىدە بىلىنمەي ئۆتۈپ كېتىپتۇ. كۈن ئولتۇرۇپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە بوز يىگىتنى ئۈنىڭغا ئاتاپ تىكىلگەن خاس چېدىرغا باشلاپتۇ. بوز يىگىت مامۇق چۈشەكتە ھۇزۇرلىنىپ ھاردۇق ئېلىپتۇ.

ئەتىسى ئاقنار ئايىم ئۆز چېدىرىدا ھەشەمەتلىك زىياپەت ئۈتكۈزۈپ سىڭلىسى بىلەن بوز يىگىتنى چىن قەلبىدىن مۇبارەكلەپتۇ. مۇلازىم قىزلار ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك خىزمەتتە بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بەزمە - تاماشا، بىيىت - قوشاق تاشلىشىش، ئات چېپىشىش، شىكار قىلىشلار بىلەن كۈنلەر بىلىنمەي ئۆتۈپ كېتىپتۇ. بىر كۈنى بوز يىگىت قارا نىيەت ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنىڭ چۆقۇم كەينىدىن قوغلاپ كېلىپ قالىدىغانلىقىنى، ئەمدى بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشكە بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، بۇ خىيالىنى ئاق جۇۋان بىلەن ئاقنار ئايىمغا ئىزھار قىلىپتۇ. ئاقنار ئايىم بوز يىگىتنى ماڭغۇزۇشقا كۆڭلى ئۇنىمىسىمۇ، بىراق ئادەم سىياقىدىكى ئۇ ئىككى چىلبۆرىنىڭ خۇي - پەيلىنى ئوبدان بىلگەچكە، بۇ قۇتلۇق كۈنلەردە ئۇ لەنەتگەردىلەرنىڭ بىرەر بالا - قازا تېرىشىدىن كۆڭلى ئەنسىرەپ، بوز يىگىتكە ئاق جۇۋاننى قوشۇپ يولغا سالماقنى قارار ئەيلەپتۇ. ئىككىسىنىڭ توي يوسۇنلىرىنى كېچىكمەي بەجا كەلتۈرۈپ، يول تەييارلىقىنى ئوبدان قىلىپ، خەيرلىك بىر كۈننى تاللاپ يولغا ساپتۇ. ئاق جۇۋان ئۈزى كىچىكىدىن باققان «كۆك يورغا» ئېتىغا، بوز يىگىت ئاقنار ئايىم سوۋغا قىلغان «تۈن يورغا» غا مىنىپتۇ. بۇ ئاتلار تۇلپار نەسلىدىن بولغاچقا، ناھايىتى سەزگۈر، ئايىغى شامالدەك تېز ئاسىل ئارغىماقلار ئىكەن. ئاقنار ئايىم سىڭلىسى بىلەن خوشلىشىش ئالدىدا ئۈنى باغرىغا چىڭ بېسىپ، كۆز ياشلىرىنى راۋان قىلىپ، يېنىدىن ئايرىمايدىغان خاسىيەتلىك تاشنى سوۋغا قىپتۇ

ھەمدە:

- سىگىلىم، بۇ كۆكلەمدىن چىقىپ نەچچە كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن ئالقازاقنىڭ تەۋەسىگە يېتىپ بارىسلەر. سەپىرىڭلاردا ئۇلارنىڭ قېلىن جاڭگال ئىچىدىكى «تارچۇق ئۆتكەل»، توختىماي چۆرگىلەپ تۇرىدىغان «قارا بوران تۈگمەن»، ئاخىرىدا دەم تارتىپ ئېچىلىپ - يېپىلىپ تۇرىدىغان «ئەجدىھا تاغ» دىن ئىبارەت ئۈچ خەتەرلىك توسقىنىغا دۇچ كېلىسىلەر. ئۇ يەرلەردىن ئۆتكەندە ئالاھىدە پەخەس بولۇڭلار، - دەپ تاپىلاپتۇ.

بوز يىگىت ئاقنار ئايىمغا كۆپتىن كۆپ تەشەككۇر ئېيتىپ خوشلاشقاندىن كېيىن، ئاق جۇۋان بىلەن ئاتلىرىنى مۇلازىم قىزلار ياققان گۈلخان ئۈستىدىن سەكرىتىپ ئۆتۈپ، يولغا راۋان بولۇپتۇ. ئاقنار ئايىم ئۇلارغا ئاق يول تىلەپ ئۇزىتىپ قالىتۇ.

بوز يىگىت بىلەن ئاق جۇۋان يول يۈرۈپتۇ، يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ. ئۇلار يېشىل مەخمەلدەك پايانسىز يايلاقلارنى، ئۈچ - چېتىي كۆرۈنمەس گۈل - گۈلىستانلارنى ئارىلاپ، باشلىرىدا مىك - تومەن خىل قۇش - قاناتلار جۈپلىرى بىلەن ئايلىنىپ سايراپ، ئەتراپىدا جەرەن - كىينىكلەر ھەمراھلىقىدا كۆكۈللىرى يايراپ، شاد - خۇرامىلىق بىلەن يولىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. سانسىزلىغان ئېقىن - كېچىكلەرنى كېچىپ، تالاي تاغ - داۋانلاردىن ئېشىپ، نەدە كەچ بولسا شۇ جايدا چۈشكۈن قىلىپ، ساپ ھاۋادا مەستخۇش بولۇشۇپ بىردە قاتارلاشسا، بىردە قوغلىشىپ، بىردە قول تۇتۇشسا، بىردە ئۆپۈشۈپ، شېرىن مۇھەببەت لەززىتىدە ماڭغان يولى بىلىنمەپتۇ. شۇ تەرزدە نەچچە كۈن يول ماڭغاندىن كېيىن ئۇلار غورۇ جاڭگال، قېلىن ئورمانلىققا يېتىپ كەپتۇ. ئورمانلىقتا خېلى يول ماڭغاندىن كېيىن ئاق جۇۋان ئاچىسىنىڭ نەسىھەتلىرى ئېسىگە ئېلىپ، غەمگە چۆكۈپ، ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. بۇنىڭدىن تەڭجۇپلەنگەن بوز يىگىت سەۋەبىنى سوراپتۇ:

- ئى ئاق جۇگانىم، نېمە ۋەجىدىن يىغلاۋاتىسىز؟ قەۋم - قېرىنداش، يۇرت - بۇرادەرلىرىڭىزدىن ئايرىلغانغا كۆڭلىڭىز يېرىم بولۇۋاتامدۇ؟ ياكى سەپەر ھاردۇقى تېنىڭىزنى ئەزدىمۇ؟

- ئى جانجىگەرىم، - دەپتۇ ئاق جۇۋان بوز يىگىتكە قاراپ، - سىز يېنىمدا ھەمراھ بولغاندا، قانداقمۇ كۆڭلۈم يېرىم بولسۇن؟ ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق كېلىپ - كەتكەنلەرنى توسۇش ئۈچۈن بۇ جاڭگالنىڭ «تارچۇق» دېگەن ئۆتكىلىگە ئىنتايىن ياماق بۇغرا تۈگە بىلەن ۋەھشىي يولۋاسنى باغلاپ قويغانمىش. بىز بۇ يىرتقۇچلارنىڭ ئارىلىقىدىن ئۆتىمىز، ئۇنىڭدىن باشقا ئۆلىدىغان يەر يوق. شۇ يەردىن ئۆتكۈچە بىزنى يەپ كېتەرمىكىن، دەپ ئەنسىرەپ يىغلاۋاتىمەن، - دەپتۇ.

- ئى ئامرىقىم، تەڭرىم بىزگە مەدەت قىلىپ بۇ يەردىن تىنچ - ئامان ئۆتۈپ كېتەرمىز. ھەرگىز كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، - دەپ تەسەللى بېرىپتۇ بوز يىگىت ئاق جۇۋانغا.

ئۇلار تازا چىڭقى چۈش بولغاندا «تارچۇق» دېگەن ئۆتكەلگە يېتىپ كەپتۇ. قارىسا، ئۆتكەلنىڭ بىر تەرىپىدە ئاغزىدىن ماغزاپ پۇرقۇپ تۇرغان يوغان بىر بۇغرا تۈگە بوينىنى يولۋاسنىڭ ئالدىدىكى ئوتقا سوزۇپ، يەنە بىر تەرەپتە خەنجەردەك ئۆتكۈر چىشلىرىنى قاراسلىتىپ، ئاغزىنى يوغان ئاچقان بىر يولۋاس تۆگىنىڭ ئالدىدىكى گۆشكە ئېتىلىپ، ئاچلىققا چىدىماي بىر - بىرىنى يەپ كېتىدىغان ئەلپازدا خىرىس قىلىشىپ تۇرغۇدەك. بۇغرا تۆگە بىلەن يولۋاسنىڭ تۇمشۇقلىرى بىر - بىرىگە تېگەي - تېگەي دەپ تۇرغاچقا، ئۇلارنىڭ ئارىلىقىدىن چۈمۈلىمۇ ئۆتۈپ كېتەلمىگۈدەك. بوز يىگىت: «ئاھ ئىگەم، ماڭا يول بەرگىن» دەپ نىيەت قىلىپ ئاستا - ئاستا تۆگە بىلەن يولۋاسنىڭ ئالدىغا يېقىنلاپ بېرىپتۇ - دە:

- ھەي، ئىگەمنىڭ جاندارلىرى، سىلەرنى بۇنداق ئاچلىقتا قىينىغان نائەھلىنى - تاش يۈرەكلەرگە لەنەت! قايتىشىمدا چوقۇم سىلەرنى ئازاد قىلىۋېتەي. ھازىر بىزنى ئالدىڭلاردىن تىنچ - ئامان ئۆتكىلى قويۇڭلار، - دەپ بۇغرا تۆگىنىڭ ئالدىدىكى گۆشنى يولۋاسنىڭ ئالدىغا، يولۋاسنىڭ ئالدىدىكى ئوت - چۆپنى بۇغرا تۆگىنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بېرىپتۇ. ئاچلىقتا قورساقلىرى تارتىشىپ كەتكەن بۇغرا تۆگە بىلەن يولۋاس بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي ئالدىغا تاشلانغان گۆش بىلەن ئوتنى يېيىش بىلەن بولۇپ كېتىپتۇ. بوز يىگىت بىلەن ئاق جۇۋان تەڭرىگە شۈكرى - سانا ئېيتىپ، «تارچۇق» ئۆتكىلىدىن ئامان - ئېسەن ئۆتۈپ كېتىپتۇ.

ئۇلار يەنە سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ماڭا - ماڭا يەنە بىر يەرگە كەلگەندە، ئاق جۇۋان يەنە ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. بوز يىگىت يەنە ھەيران بولۇپ ئۇنىڭدىن نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ.

- ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنىڭ ئۈچ - چېتى كۆرۈنمەس ئىككى كۆل ئوتتۇرىسىدىكى ھەيۋەت شارقىراتمىغا ئورناتقان تۈگمىنى كېچە - كۈندۈز توختىماستىن قۇرۇق چۆرگىلەپ تۇرارمىش. تۈگمەن تېشى بەك تېز پىرقىرىغاچقا، سۈرئىتىنى كۆز بىلەن كۆرگىلى بولماسمىش. بىز مۇشۇ تۈگمەننىڭ يېنىدىن ئۆتىمىز. ئۇنىڭدىن باشقا ئۆتىدىغان يول يوق. ئۇ يەردىن ئۆتكۈچە ئۆگمەن تېشى قېقىۋېتىپ ئۆلۈپ كېتەرمىزمىكىن، دەپ ئەنسىرەپ يىغلاۋاتىمەن، - دەپتۇ غەم ئىچىدە.

بوز يىگىت ئاق جۇۋاننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ:

- يولدا بىزگە ئىگەم يار بولۇپ «تارچۇق» ئۆتكىلىدىن ئامان - ئېسەن ئۆتتۇق. بۇ يەردىنمۇ تىنچ - ئامان ئۆتۈشكە بىرەر چارە - ئامال تېپىلىپ قالار، - دەپتۇ.

ئۇلار خېلى ماڭغاندىن كېيىن يىراقتىنلا ھەيۋەتلىك گۈركىرەش ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. يېقىن بېرىپ قارىسا، ئۇيۇقتا تۇتاشقان كۆپكۆك سۈنىڭ ئوتتۇرىسىدا شۇنداق يوغان بىر جوپ تۈگمەن تېشى ئاجايىپ تېز سۈرئەتتە ئايلىنىپ تۇرغۇدەك. پىرقىرىغاندا چىققان بوران ئىككى ياقتىكى سۈنى دېڭىز دولقۇنلىرىدەك نەچچە غۇلاچ ئېگىزلىككە ئېتىپ، ئەتراپقا چېلەكلەپ يامغۇر ياققان قارا يامغۇردەك سۇ چاچقۇدەك. بوز يىگىت ئېتىدىن چۈشۈپ:

- ئى قۇدرەتلى ئۇلۇغ تەڭرىم، شاپائەت قىلىپ، قۇدرەت - كامالىڭ بىلەن تۈگمەننىڭ سۈرئىتىنى ئاستىلىتىپ مۇشكۈلۈمنى ئاسان قىلغايسەن، - دەپ ئىلتىجا قىپتۇ - دە، ئېتىنىڭ توۋۇرىسىدىن بىر ئوچۇم ئارپىنى ئېلىپ، دولقۇنلارنى يارغان پېتى تۈگمەننىڭ قېشىغا

بىرىپتۇ. ئارپىنى تۇگمەن تېشىنىڭ دان چۇشىدىغان ئىغىزىغا تاشلاپ، تاشنى قۇچاقلىغان پېتى ئالدىغا تارتقانىكەن، شۇ هامان تۇگمەننىڭ پىرقىرىشى ئاستىلاپتۇ؛ بوران توختاپ، دولقۇن ئاستا - ئاستا پەسلەپتۇ. ئۇلار «ئەجەل ئاغزى» دىنمۇ ئامان - ئېسەن ئۆتۈپ، تەڭرىگە شۈكۈر - سانا ئېيتىپ يولىغا راۋان بولۇپتۇ. ئۇلار كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ يول يۈرۈپ، بىر مەنزىلگە يېتىپ كەلگەندە ئاق جۇۋان تېخىمۇ قاتتىق يىغلاپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن بوزىيگىت: «ئالدىمىزدا يەنە قانداق مۇشكۈلات باردۇر؟» دەپ ئويلاپ ئاق جۇۋاندىن يىغىسىنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ. ئۇ:

- ئى بوز يىگىتىم، سۆيگۈ - مۇهەببەت باغرىمدا ئوت بولۇپ يانغان شۇ كۈنلەردە يار بىلەن تارتقان جاپا ماڭا راهەت، بەختىمىز ئەمدى ئېچىلغاندا بۇ ئۆمۈر بىزگە قىممەت بىلىنۈر. بىراق جاڭگالنىڭ تۈلكىسى كۆپ، ياۋۇزنىڭ هىيلىسى دېگەندەك، بىز ئالقازاق بىللەن چۇلقازاقنىڭ ئەڭ ئاخىرقى - ئەڭ خەتەرلىك توسقىسى «ئەجدىها تاغ» قا يېقىنلىشىپ قاپتۇق. ئالدىمىزدا ئۇچرايدىغىنى ناهايىتى ئېگىز تاغ بولۇپ، ئۇ ئوتتۇرىسىدىن يىرتىلىپ ناهايىتى تېزلىكتە ئېچىلىپ - يېپىلىپ تۇرغاچقا، ئارىلىقىدىن هېچقانداق ئىنىس - جىن، ئۇچار قاناتمۇ ئۇچۇپ ئۆتەلمەسمىش. ئەمدى بىز بۇ تاغدىن ئۆتەلمەي بەختىمىز قارا بولۇرمۇ، دەپ قايغۇرۇپ يىغلاۋاتىمەن، - دەپتۇ.

- مەشۇقەم، - دەپتۇ بوزىيگىت ئاق جۇۋاننى باغرىغا بېسىپ، - ئانچىمۇ قايغۇرۇپ كەتمەك. يول بويى بىزگە ئۇلۇغ تەڭرىم غايىۋى مەددە، چىن سۆيگۈ - پاك مۇهەببىتىمىز ئۆگىمەس - پۈتمەس كۈچ - قۇۋۋەت بىرىۋاتقان يەردە بىزنى هېچقانداق ياۋۇز كۈچ توسۇيالمايدۇ. قانچىلىغان تاغ - داۋانلاردىن ئېشىپ، خەتەرلىك توسالغۇلاردىن تىنچ - ئامان ئۆتۈپ كەتتۇق. بۇ قېتىممۇ بىرەر ئامال تېپىلىپ قالار، - دەپتۇ.

ئۇلار ماڭا - ماڭا چوققىسى بۇلۇتقا تاقاشقان بىر ئېگىز تاغقا توسۇلۇپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، تاغ ئوتتۇرىسىدىن بۇلۇنۇپ خۇددى ئەجدىهادەك دەم تارتىپ، ئاجايىپ تېزلىكتە ئېچىلىپ - يېپىلىپ، تاش - توپا، ئوت - چۇپلەرنى ئۇچۇرۇپ، جاهاننى خۇددى توپا ياغقاندەك بولغاپ تۇرغۇدەك. بوز يىگىت بۇ يەردىن قانداق قىلىپ ئۆتۈشنىڭ ئامالىنى ئويلاپتۇ. بىراق هېچقانداق چارە تاپالماي ھېشى قېتىپ تۇرغاندا، ئاق جۇۋاننىڭ ئېسىگە ئاچىنسى سوۋغا قىلغان خاسىيەتلىك تاش كەپتۇ - دە، ئۇنى يىنىدىن چىقىرىپ بوز يىگىتكە بېرىپتۇ. ئۇ، خاسىيەتلىك تاشنى قولىغا ئېلىپ: «يائىگەمنىڭ ئەمرى، پىرىمنىڭ دېمى، بىزنى بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىشكە نىسىپ قىلغايسەن» دەپ تاغنىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلىغانىكەن، بۇلۇنگەن تاغ جايىدا چىپىدە توختاپتۇ. بوزىيگىت ئىككى تاغنى ئىككى قولىدا تىرەپ تۇرۇپ، ئاق جۇۋان بىلەن ئاتلىرىنى ئامان - ئېسەن ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن خاسىيەتلىك تاشنى ئېلىپلا سەكرەپ ئارىلىقتىن چىقىۋاپتۇ. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە تاغ يەنە بۇرۇنقى هالىغا كېلىپ، شۇنداق تېز سۈرئەتتە ئېچىلىپ - يېپىلىپ قاپتۇ.

ئەلقىسسە، ئالقازاق بىلەن چۇلقازاق بوز يىگىتنى ئۆلتۈرۈپ، يىلقىلىرىنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ماڭغۇزغان باتۇرىدىن خەۋەر كەلمىگەندىن كېيىن، كەينىدىن ئايغاقچىلارنى ئەۋەتىپتۇ. نەچچە كۈن ئۆتۈپ ئايغاقچىلار قايتىپ كېلىپ ئۇلارغا، بوز يىگىتنىڭ «قاۋان» پالۋاننى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكى، ئۇنى ئاز دېگەندەك ئاق جۇۋاننىمۇ بىللە ئېلىپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى يەتكۈزۈپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئالقازاق بىلەن چۇلقازاقنىڭ شىرىن خىياللىرى توتەكتەك چېچىلىپ، ئىمانى ئۇچۇپ، غەزەپى پەلەككە يېتىپتۇ. دەرهال نەچچە مىڭ لەشكەر توپلاپ، ئالدىغا ئىزچىلارنى سېلىپ بوز يىگىت بىلەن ئاق جۇۋاننىڭ كەينىدىن قوغلاپ مېڭىپتۇ. «تارچۇق» ئۆتكىلىگە كەلسە، قورساقلىرى تويۇپ بىخارامان ئۇخلاپ ياتقان بۇغرا توگە بىلەن يولۇاسنى كۆرۈپ ئالقازاق بىلەن چۇلقازاق دەرغەزەپتە ئۇلارنى قىيما - چىيما قىلىپ تاشلاپتۇ. كۆل بويىغا كەلسە، «قارا بوران تۇگمەن» ئاستا ئايلىنىۋاتقان. بۇ ئۆتكەلدىنمۇ بوزىيگىت بىلەن ئاق جۇۋاننىڭ ئامان - ئېسەن ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولغان ئالقازاق بىلەن چۇلقازاق تۇگمەننى قومۇرۇپ سۇغا تاشلاپتۇ. لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئۇچقاندەك مېڭىپ «ئەجدىها تاغ»نىڭ ئالدىغا كەلسە، بۇ يەردىمۇ ئۇلارنىڭ قارىسى كۆرۈنمىگۈدەك. ئالقازاق بىلەن چۇلقازاقنىڭ كۆزىگە قان تولۇپ، ئۇلارنى قوغلاپ دەريا بويىغا كەلگەندە بوزىيگىت بىلەن ئاق جۇۋان دەريانىڭ ئۇ قېتىدىكى ئوتلاقتا چوشكۇن قىلىپ ئۇخلاپ ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، لەشكەرلىرىگە ئۇلارنى ئوققا تۇتۇشقا بۇيرۇق قىپتۇ. يا ئوقلىرى ۋىزىلداپ ئۇچۇپ دەريانىڭ قىرىغا چۇشۇپتۇ. ئوقلارنىڭ تاراسلاپ چوشۇۋاتقان ئاۋازىدىن چۇچۇپ ئويغانغان ئاق جۇۋان قارىغۇدەك بولسا، دەريانىڭ ئۇ قېتىدا مىڭلاپ لەشكەرنىڭ ئوقيا ئېتىپ دەريادىن ئۆتۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇ، بۇلارنىڭ ئۇزلىرىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن ئالقازاق بىلەن چۇلقازاقنىڭ لەشكەرلىرى ئىكەنلىكىنى جەزىملەپ دەرهال بوزىيگىتنى ئويغىتىپتۇ. بوزىيگىت ئادەتتە نەچچە كۈنگىچە ئۇخلىمايمۇ چىدايدىكەن. ئۇخلىغاندا بولسا نەچچە كۈنگىچە ئويغانمايدىكەن. هېچقانداق قىلىپ ئۇنى ئويغىتالمىغان ئاق جۇۋان: «بۇ يەردە ئازمان بىلەن ئۇلۇپ كېتىدىغان بولدۇق» دەپ كۆڭلى يېرىم بولۇپ يىغلاپ، ئېتىكى يېشىغا تولۇپتۇ. لەشكەرلەرنىڭ دەريادىن ئۆتۈپ ئۆزلىرىگە يېقىنلاپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، قولىغا قىلىچنى ئېلىپ ئۇلار بىلەن ئېلىشىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇشىغا ئېتىكىدىكى يېشى بوزىيگىتنىڭ يۈزىگە تۆكۈلۈپتۇ - دە، ئۇنى سەگىتىپ ئويغىتىۋېتىپتۇ. بوزىيگىت كۆزىنى ئېچىپ قىلىچ كۆتۈرۈۋالغان ئاق جۇۋاننى كۆرۈپتۇ - دە، نىمە ئىش بولغانلىقىنى بىلىپتۇ. ئۇ، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ غەزەپ بىلەن شۇنداق قەهىرلىك نەرە تارتىپتۇكى، يېقىنلاپ كەلگەن لەشكەرلەرنىڭ يۈرىكى يېرىلىپ ئۆلۈپتۇ. بوزىيگىت قىلىچنى ئېلىپ لەشكەرلەرنى قەهىر - غەزەپ بىلەن سۇر - توقاي قىلىپ شۇنداق قىرىشقا باشلاپتۇكى، ئۇلارنىڭ ئاتقان ئوقلىرى خۇددى تاشقا تەگكەندەك ئۇنىڭ تېنىدىن قاڭقىپ كەينىگە يېنىۋەرگۈدەك. ئېلىشىش ئۈچ كۈن داۋام قىپتۇ، بىراق هېچقانداق لەشكەر بوزىيگىتكە يېقىن كېلەلمەپتۇ. ئۇ، قولىغا يۈز پاتمانلىق ئوقياسىنى ئېلىپ هەر بىر ئوق ئۇزىسە، ئونلاپ - يۈزلەپ لەشكەرنىڭ

كۆكرىكىنى تېشىپ، ئۇلار خۇددى زىخقا ئۆتكەزگەن كاۋاپ توغرامچىسىدەك قاتارلىشىپ يىقىلغۇدەك. يەنە ئىككى كۈن ئېلىشقاندىن كېيىن لەشكەرلەرنىڭ تەڭدىن تولىسى قىرىلىپ، ساق قالغانلىرى جېنىنى ئېلىپ بەدەر قېچىپتۇ، دەريا جەسەتكە تولۇپ، سۈيى قىپقىزىل بولۇپ ئېقىپتۇ. ئاخىر ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق بوزىيگىتكە تەڭ كېلەلمەي، ئەلەم بىلەن قان يۇتۇپ، قالدى - قاتتى لەشكەرلىرىنى يىغىشتۇرۇپ كەينىگە قايتىپتۇ.

ئەلقىسسە، بوزىيگىت بىلەن ئاق جۇۋان ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنىڭ خەتەرلىك ئۇچ توسىقىدىن پەم - پاراسەت بىلەن ئۆتۈپ، مىڭلاپ لەشكىرىنى بەرباد قىلغاندىن كېيىن كۆڭلى ئارامىغا چوشۇپ، سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ماڭا - ماڭا سۈيى ئەلۋەك، تۈپرىقى مۇنبەت، ئوت - چۆپى بولۇق، ئادەمزات ئايىغى يەتمىگەن پىنھان جايىنى تاللاپ ماكانلىشىپتۇ ۋە بۇ يەردە يەتتە يىلنى ئۆتكۈزۈپتۇ. بۇ ئارىلىقتا ئۇلار بىر قىز، بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ؛ مال - چارۋىلىرىمۇ تېز كۆپىيىپ يايلاققا تولۇپتۇ.

ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق بوز يىگىتكە تەڭ كېلەلمىگەندىن كېيىن ئىچى قان - زەردابقا تولۇپ، ئانىسىنىڭ قېشىغا مېڭىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئانىسى يۈز ياشتىن ئاشقان، سۈيىقەست، ھىيلە - مىكىردە كامالەتكە يەتكەن، قولىدىن ھەربالا كېلىدىغان يالماۋۇز دەللە بولۇپ، ئۇنىڭ كۆكتە ئۇچىدىغان «تەتۇر ئازما» دەيدىغان دۇلدۇلى بار ئىكەن.

ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق ئانىسىغا بوزىيگىتنىڭ ئۆزىگە قىلغانلىرى ھەققىدە شىكايەت قىلىپ:

- بوزىيگىت دېگەن بۇلاڭچى شۇنچە جىق يىلقىلىرىمىزنى ھەيدەپ كېتىپ، بىز تويلىشىشقا نىيەت قىلغان ئاچا - سىڭىللارىدىن ئاق جۇگاننى تارتىۋالسا، ئۇنى ئاز دېگەندەك، تېخى مىڭلىغان لەشكەرلىرىمىزنى قىرىۋەتسە، سەن بىزنىڭ قىساسىمىزنى ئېلىپ بەرمەكتە يوق، ھېچ ئىش بولمىغاندەك بىخارامان ياتامسەن يەنە، - دەپتۇ قاتتىق خاپا بولۇپ.

- قېرىپ، ئىككى پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىغاندىمۇ مېنى ئارامىمغا قويمىدىڭلار. ئەمدى سىلەرگە يەنە نىمە قىلىپ بەرسەم بولىدۇ، بالىلىرىم، - دەپتۇ ئۇ ھەييارلىق بىلەن چېقىر كۆزلىرىنى قىسىپ.

- سەن دائىم: مېنىڭ ئىككى ئوغلۇم دۇنيادا تەڭدىشى يوق باتۇرلار، جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن، ھېچكىمنىڭ ئۇلارنى «تاك» ئېتىپ چېكىشىگە ھەددى ئەمەس، دەيتتىڭ، ئەمدىلىكتە بوزىيگىت دېگەن بۇلاڭچى بىزنى شۇنچە بوزەك قىلىۋاتسا، كۆرۈپ تۇرۇپ كارىڭ بولمايۋاتىدۇ. ئەگەر بىزنىڭ ئۆچىمىزنى ئېلىپ بەرمەيدىغان بولساڭ ئالدىڭدىلا ئۆزىمىزنى بوغۇزلاپ ئۆلۈپ بەرمىگىنىمىزنى كۆر، - دەپتۇ ئاكا - ئۇكىلار قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ.

- ھەي بالىلىرىم، نىمانچەدۇتلۇك قىلىدىغانسىلەر، - دەپتۇ كۈلۈپ يالماۋۇز دەللە، - «كۈچ ئىشلەتسە چاشقان تۇتۇلماس، ھىيلە ئىشلەتسە ئارسلان قۇتۇلماس» دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭلار؟ بوز يىگىت دېگەن شۇمتەك ئادەتتىكى پالۋانلاردىن ئەمەس. ئۇ تۇمۇر يىگىچىكە بەدەنلىرى قۇيۇچتەك چىڭ، شۇڭا تېنىگە ئوق بىلەن تىغ ئۆتمەيدۇ. ئۇنىڭغا پەقەت ھىيلە بىلەن تاقابىل تۇرغىلى بولىدۇ. مەن بۇ يەردە بىكار ياتقىنىم يوق، چارە - ئامال ئىزدەۋاتىمەن، سىلەر چېقىپ ئارامىڭلارنى ئېلىڭلار.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنىڭ كۆڭلى تەسكىن تېپىپ: «قېنى، بوزىيگىت دېگەن مۇنتەھەم قاراقچى، ئۇنى جېنىڭ بولسىمۇ، ئانامنىڭ چاڭگىلىدىن تىرىك قۇتۇلغىنىڭنى بىر كۆرۈپ باقايلى» دېيىشىپ خۇشال چېقىپ كېتىپتۇ.

ئەلقىسسە، بوزىيگىت ھەر كۈنى شىكارغا چىقىدىكەن. ئاق جۇۋان ئۆيدە بالىلىرىغا قارايدىكەن. ئۇ شىكاردىن كەلگۈچە ئاق جۇۋان ئىنتىزارلىق بىلەن ئۇنىڭ يولىغا تەلمۈرىدىكەن. بوز يىگىت ھەر قېتىم شىكاردىن قايتىپ كەلگەندە ئاق جۇۋان ئالدىغا يۈگۈرۈپ چېقىپ ئېتىنى قولىدىن ئالىدىكەن، چۈچىلىق ياغلىقتا ئۇنىڭ يۈز - كۆزىدىكى توپا - چاڭلارنى ئېرتىدىكەن. ھەش - پەش دېگۈچە تاماق پىشۇرۇپ ياكى پىشۇرۇپ تەييار قىلىپ قويغان تاماقلىرىنى تاۋا - ئاياغلارغا ئېلىپ بوز يىگىتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىدىكەن. بالىلىرى ئاتىسىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ ئەركىلىشىپ قانايدىكەن.

بىر كۈنى بوزىيگىت شىكاردىن قايتىپ كېلىۋاتسا ئۆتەر يولىدا ئولتۇرغان بىر ناتونۇش مومانىنى كۆرۈپتۇ. مومای ئۇنى كۆرۈپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. بۇ پىنھان ماكاندا يالغۇز ئولتۇرغان مومايغا ھەيران بولغان بوزىيگىت:

- ھەي موما، نىمە ۋەجىدىن بۇ يەردە يىغلاپ ئولتۇرىسەن؟ ساڭا نىمە دەرد يەتتى؟ - دەپ سوراپتۇ.

مومای قاقشالدەك قوللىرىدا ياشلىرىنى ئېرتىپ:

- ۋاي بوتام، مەن يا ئوغلۇم، يا قىزىم يوق بىر بىچارە تۇل خوتۇن. ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق دېگەن ئۆكتەم - بۇلاڭچىلارنىڭ دەستىدىن خانىۋەيران بولۇپ، ئۇي - روزىغارىمدىن ئايرىلدىم. باش تىققۇدەك ماكانىم يوق. خەقتىن: «بوزىيگىت دەيدىغان بىر ئاقكۆڭۈل - مەرت يىگىت بارمىش، ئۇ، ئاجىز - يوقسۇللارنىڭ بېشىنى سىلايدىكەن» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭدىن پاناھ ئىزدەپ كېتىۋاتىمەن. بىر ئاي بولدى يۈرتتىن چىققىلى، ماڭا - ماڭا مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ھېرىپ ھېچ بولالماي، دېمىمنى ئېلىپ ئولتۇردۇم، - دەپتۇ ھاسىراپ.

بوزىيگىت قېرىلىقتىن بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان بۇ مومايغا قاراپ ئىچى سىرىلىپ: «ئۆيگە ئېلىپ كەتسەممۇ كېتەي، ھېرىپ ئاق جۇگانغا ھەمراھ بولسۇن، چوڭ ئانىسىدەك بۇ بىچارە مەزلۇمنى كۆرسە خۇش بولار، ھەقچان» دېگەن خىيالغا كەپتۇ. ئۇ، مومانى ئېتىنىڭ كەينىگە مىنگەشتۇرۇۋالاي دېيىشىگە «تۇن يورغا» كىشنەپ، پۇشقۇرۇپ، چىچاڭ ئېتىپ قەتئىي يېقىن يولاتماپتۇ. يۈگىنىنى ھەر قانچە تارتىپ باقسىمۇ ئامال بولماپتۇ. بوز يىگىت ئاچچىقىغا بەس كېلەلمەي ئەزەلدىن قامچا تەگكۈزمىگەن «تۇن يورغا»غا نەچچە قامچا سېلىۋېتىپتۇ. «تۇن يورغا» ئامالسىز ئىگىسىنىڭ رايىغا بېقىپ جىم تۇرۇپ بېرىشكە مەجبۇر بوپتۇ. ئۇ، مومانى كەينىگە مىندۇرگەندىن كېيىن ئۆيىگە راۋان بوپتۇ. ئۇلار خېلى ماڭغاندىن كېيىن «تۇن يورغا» يەنە چىچاڭلاپ ماڭغىلى ئۇنىماپتۇ. ئېتىنىڭ ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان غەيرىي خۇي - پەيلىگە ھەيران بولغان بوزىيگىت شۇنداق كەينىگە قارىسا، مومای ساچىبىغىغا سانجىيدىغان تۇمۇر

زىخنى ئاتىنىڭ ساغرىسىغا سانجىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇ، دەر - غەزەپ بىلەن:

- ھۆ، ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان دەججال، ھالى - كۈنۈڭگە ئىچىم ئاغرىپ، ئۆيۈمگە ئېلىپ ماڭسام، ئەزەلدىن بىر قامچا تەگمىگەن تۇلپارىممۇ سېنىڭ كاساپىتىڭدىن تاياق يىسە، ئەمدى كېلىپ ۋاپاغا جاپا قىلىپ تۆمۈر زىخىڭ بىلەن تېخى ئېتىمنىڭ تېنىنى زىدە قىلغۇچى بولدۇڭما؟ ئەپتىڭدىن شۇملۇق چىقىپ تۇرىدۇ، ئاتتىن چۈش، - دەپ ۋارقىراپتۇ.

يالماۋۇز دەللە ياۋۇزنىيىتىنىڭ سېزىلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ قورقىنىدىن پۇت - قولى تىترەپ، تىلى كالۋالىشىپ، ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس قاپتۇ. شۇنداقتىمۇ ھىيلە - مىكىرگە توشاق بۇ ئەييار دەرھال ئۆزىگە كېلىپ:

- ۋاي جانىم ئوغلۇم، خاپا بولما. مەن قېرىپ ئىككى پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىغان قېرى مەزلۇممەن، ئۆزاق يول يۈرۈپ ھېرىپ كەتكەچكە، ئات ئۈستىدە بېلىم ئاغرىپ، پۇتۇم تالىپ (تېلىپ) پەقەت بولالمىدىم. مەن تېخى بالدۇرراق مەنزىلگە يېتەرمىزمىكەن، دەپ ئويلاپ شۇنداق قاملاشمىغان ئىشنى قىپقويۇپتىمەن، - دەپتۇ بىچارىلىك بىلەن.

بوز يىگىت بۇ دەللىنىڭ سۆزىگە يەنە ئىشىنىپ ئىچىدە: «خەير، بوپتۇ» دەپ ئارتۇق گەپ قىلماپتۇ.

بۇگۈنمۇ ئاق جۇۋان بوز يىگىتنىڭ قايتىپ كېلىدىغان ۋاقتىغا ئولگۇرتۇپ تاماقنى پىشۇرۇپ تاۋىغا ئېلىپ ئولتۇرۇپتىكەن، يىراقتىن دۈپۈرلەپ كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياق تىۋىشىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپتۇ - دە، ئادەتتى بويىچە قولىغا چۈچىلىق ياغلىقنى ئېلىپ يۈگۈرۈپ تالاغا چىقىپتۇ. قارىسا، بوزيىگىتنىڭ كەينىدە ياشاڭغۇراپ تۇرغان كىرپىكسىز كۆزلىرى بەقەمدەك قىزارغان، مەڭزى سېرىق، ھىڭگاڭ چىش، ئەتلىرى قاغداپ كەتكەن، تۇرقىدىن شۇملۇق يېغىپ تۇرغان جادۇگەر سىياق بىر موماي ئولتۇرغۇدەك. بۇنى كۆرۈپ ئاق جۇۋاننىڭ پۇتۇن ئەت - يېنى تىكەنلىشىپتۇ - دە، ئاتنىڭ بېشىنىمۇ تۇتماي، بوزيىگىتنىڭ يۈزىنىمۇ ئېرىتماي، بارغان پېتى مومايىنىڭ ياقىسىدىن قامالالاپ، ئات ئۈستىدىن يۇلۇپ ئېلىپ يەرگەئېتىپتۇ. بۇ ئىشقا ھەيران بولغان بوزيىگىت:

- ئى ئاق جۇگانىم، بۇ نىمە قىلغىنىڭىز؟ بۇ قېرى مەزلۇمە ئۆتەر يولۇمدا يىغلاپ ئولتۇرغانىكەن، ئۇقسام، ئۇ سەرگەردان مومايكەن، قېرىپ شۇ ھالغا كەلگەندە قارىغۇچىسى يوق، تەس كۈنگە قاپتۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ھالىغا ئىچىم ئاغرىپ ئېلىپ كېلىشىم، - دەپتۇ.

- ئى بوزيىگىتىم، - دەپتۇ ئاق جۇۋان ساراسىمە ئىچىدە، - ئۇنىڭ تۇرقى - سىياقىغا قاراپ باقتىڭىزمۇ؟ چىرايىدا تامچە خۇن يوق، يۈگەل (بىر خىل ئوت - چۆپ) دەك سېرىق؛ كۆزلىرىنىڭ نۇرى ئۆچكەن، قاراشلىرى سىرلىق؛ بەدەنلىرى قاغداپ كەتكەن؛ ئادەم سىياقى كۆرۈنمەيدۇ، تۇرقىدىن قۇۋۇلۇق - شۇملۇق چىقىپ تۇرىدۇ. بۇنداق قۇنقىنە (ھىيلىگەر - جادۇگەر موماي) دىن بىزگە ھەربالا كېلىدۇ.

بوزيىگىت ئۆزىنىڭ بىخەستەلىك قىلىپ قويغانلىقىغا ئۆكۈنۈپ:

- ئەمدى بولغۇلۇق بولدى، بۇنداق قېرى قۇنقىنەنىڭ قولىدىن ئانچە چوڭ ئىشمۇ كەلمەس، - دەپتۇ ئوڭايسىزلانغان ھالدا.

- ئۆزى قېرى - ئاجىز بولغىنى بىلەن، بۇنداقلارنىڭ ئاغزى قايماق، دىلى مايماق، ھىيلىسى كۆپ بولۇر، - دەپتۇ ئاق جۇۋان ئۆز گېپىدىن يانماي.

- ئۇغۇ شۇنداق. مەن تېخى سىزنى ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرۇپ زېرىكىپ كەتسە گۈڭگۈر - مۇڭگۈر سۆزلىشىپ ھەمراھ بولۇرمىكىن، دەپ ئويلاپتىمەن. مۇبادا ئۇنىڭ بىرەر يامانلىقىنى سەزسەك شۇ زامات قوغلىۋېتەرمىز، - دەپتۇ بوزيىگىت كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ.

شۇنداق قىلىپ، ئىچى زەھەر، تىلى شېكەر، ھىيلە - مىكىردە شەيتانغا دەرس بېرىدىغان بۇ يالماۋۇز دەللە ئۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ قاپتۇ. كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈپتۇ، بۇ يالماۋۇز دەللە قەست قىلىشنىڭ پۇرىستىنى كۈتكەن بولسىمۇ، ئاق جۇۋاننىڭ زېرەكلىكىدىن زەھەرلىك قولىنى سالالماپتۇ. ئۇ ھەر خىل ياغلىما گەپلەر بىلەن ئاق جۇۋاننىڭ كۆڭلىنى ئۈتماق بولىدىكەن، لېكىن ئاق جۇۋان ئۇنىڭغا ئوچۇق چىراي ئاچمايدىكەن. بىر كۈنى ئۇ، بوزيىگىت شىكارغا چىقىپ كەتكەندە ئاق جۇۋانغا:

- كەل قىزىم، سەنمۇ زېرىككەنسەن، ئولتۇرۇپ باش بېقىشايلى، - دەپتۇ. ئاق جۇۋان چىرايىنى ئاچماي:

- سەندەك چىركىن بىلەن كىم باش بېقىشقۇدەك. مېنىڭ بېشىمدا پىت تۈگۈل كىپەكمۇ يوق. پىتلاپ كەتكەن بېشىڭنى باقمەن دەپ سېنىڭ سېسىق قېنىڭدا سۈزۈك تىرناقلىرىمنى بۇلغاشنى خالىمايمەن، - دەپ ئۇنى قىقىۋېتىپتۇ.

بۇ قېتىممۇ ھىيلىسى كارغا كەلمىگەن بۇ يالماۋۇز دەللە كۆڭلىگە يەنە بىر شۇملۇقنى پۈكۈپتۇ - دە، بىر كۈنى ئاق جۇۋان ئۈخلاپ قالغاندا ئۆزىنىڭ بەدىنىدىكى پىت - سىركىلەرنى تېرىپ ئۇنىڭ بېشىغا سېلىپ قويۇپتۇ. «ياتىنىڭ پىتى ئاچچىق چاقىدۇ» دېگەندەك، ئىچچىقاپ كەتكەن بۇ پىتلار ئاق جۇۋاننىڭ سۈتتەك ئاپئاق تېنىنى ئاچچىق چېقىپ ئويغىتىۋېتىپتۇ. بەدىنىنىڭ چىدىغۇسىز قىچىشىشىغا زادىلا چىدىيالمىغان ئاق جۇۋان پەگادا توگۈلۈپ ياتقان يالماۋۇز دەججالغا قاراپ:

- سېنىڭ پىتىڭ مېنىڭ چېچىمغا كىرىۋالغان ئوخشايدۇ، چېقىپ زادىلا ئۈخلاتمىدى. كېلىپ بېشىمنى بېقىپ قوي، - دەپتۇ.

ھىيلىسىنىڭ كارامىتىنى كۆرگەن بۇ دەللە ئىچىدە كۈلۈپ ھەييارلىق بىلەن:

- ۋاي بوتام، مەندەك پاسكىنا دەللە قانداقمۇ سۈتتەك ئاپئاق جۇۋاننىڭ بېشىنى باقالىسۇن؟ - دەپ قەستەن ئۇنىمىغان بولۇپ ياتىناپ يېتىۋاپتۇ.

ئاق جۇۋاننى بولسا پىت چېقىپ زادىلا ئارامىنى قويماپتۇ. ئاخىر ئامالسىزلىقتىن:

- ۋاي موما، مېنىڭ دېگەن گەپلىرىمنى كۆڭلۈڭگە ئالما، سەن بىلەن چېقىشىپ شۇنداق دېگەندىم. تېزراق كېلىپ بېشىمنى بېقىپ قويە، - دەپتۇ يېلىنىپ.

- ماقۇل، - دەپتۇ يالماۋۇز دەللە، - مەن ئاۋۋال تالاغا بىر چىقىپ كىرەي، - دەپ سىرتتىن ئالدىن تەييارلاپ قويغان قىرغاۋۇلنى چاتىرىقىغا قىسىپ كىرىپتۇ - دە، ئاق

جۇۋاننىڭ بېشىنى تىزىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ بېقىشقا باشلاپتۇ. سەل ئۆتتۈپ ئۇ چاتىرىقىدىكى قىرغاۋۇلنى قىسقانىكەن، غىقىلدىغان ئاۋاز چىقىپتۇ. بۇنىڭغا ھەيران بولغان ئاق جۇۋان بېشىنى كۆتۈرۈپ «بۇ نېمە ئاۋاز؟» دەپ سورىغانىكەن، ئۇ:

- خانقىز، ھېچنېمە، سەن سورىما، مەن ئېيتماي، جىم يات، بېشىڭنى ئوبدان بېقىپ قويايى، - دەپتۇ. بىردەمدىن كېيىن ئۇ يەنە قىرغاۋۇلنى قىسقانىكەن ھېلىقىدەك غىقىلدىغان ئاۋاز چىقىپتۇ. ئاق جۇۋان يەنە ھەيران بولۇپ سورىغانىكەن، بىراق يالماۋۇز دەللە زادى ئېيتىپ بەرگىلى ئۇنىماپتۇ. ئاق جۇۋان بۇنىڭدا بىر سىر بار ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ، ئۇنى ئېيتىپ بېرىشكە قىستاۋېرىپتۇ. يالماۋۇز دەللە:

- بەكمۇ قىستاپ تۇرۇۋالدىڭ، قىزىم. خەير، بوپتۇ، ئېيتىپ بەرسەمۇ بېرەي. مەنمۇ ياش ۋاقتىمدا سەندەك گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق پەرى ئىدىم، ئەتراپىمدىن يىگىتلەر پەرۋانىدەك ئەگىپ كېتەلمەيتتى؛ ئوتۇمدا كۆيۈپ، مۇھەببەت ئىزھار قىلىشاتتى. كېيىن بىر باتۇر يىگىتنىڭ كەينىگە كىرىپ، ئاتا - ئانامنى تاشلاپ كېتىپ قالدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن يىلغىچە ئاتا - ئىنەم، يۇرت - بۇرادەرلىرىمنى كۆرمەي، ئۇلارنىڭ ئىشقى - پىراقىدا ئىچىم زەردىپقا تولۇپ، ئاقىۋەت مۇشۇنداق سەۋدايىنى كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالدىم. بىرەر جايدا بىردەم ئولتۇرالمايمەن. ئارزىقلا ئولتۇرسام ئىچىم كورۇلداپ توختىمايدۇ. ئاباياملى ئاۋاز شۇ كۈرۈك كېسىلمىنىڭ ئاۋازى، - دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئاق جۇۋاننىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ:

- موما، ئاتا - ئىنەسىدىن ئايرىلغان ئادەم سەندەك كېسەلگە گىرىپتار بولامدۇ؟ - دەپ سوراپتۇ. يالماۋۇز دەللە:

- شۇنداق، قىزىم، ئۇزۇن ۋاقىت ئاتا - ئىنە، ئاغا-ئىجە (ئاچا)، ئەل - يۇرتنى كۆرمەي، ئۇلارنى سېغىنىپ، ئەسلەپ ھەسرەت چەكسە، دەرد قورسقىغا تولۇپ، مەندەك كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ، - دەپتۇ ئۇ «ئۇھ» تارتىپ.

- بۇنىڭ ئامالى بارمۇ؟ - دەپتۇ كۆڭلى غەش بولغان ئاق جۇۋان.

- ئامال تېپىلىپ قالار. قارىسام، سەنمۇ ئۇزۇن يىل يۇرتۇڭدىن ئايرىلىپ ئاتا - ئىنەڭنى كۆرمەپسەن. شۇڭا، يالغۇزلۇق دەردىنى تارتىپ ئۇلارنىڭ ئىشقى پىراقىدا كۆيىدىكەنسەن. سەنمۇ مەندەك كېسەلگە گىرىپتار بولماي دېسەڭ، بوزىيگىت شىكاردىن كەلگەندە تاماق ئەتمەي، ئالدىغا چىقماي، ئۆيۈڭدە جاپا بولۇپ يېغلاپ، بالىلىرىڭنى ئۇرۇپ - تىللاپ ئولتۇرساڭ، بوزىيگىت ھەيران بولۇپ سەۋەبىنى سورايدۇ. سەن جاۋابلاپ: «ئۇزۇن يىللار بوپ كەتتى، ئاتا - ئىجەمنى سېغىندىم، قەۋم - قېرىنداشلىرىمنى، يۇرتۇمنى كۆرگۈم كەلدى، ئۇلارنى ئەسلەپ يۇرىكىم ئېزىلدى، بىرەر قېتىممۇ كۆرىستىپ كېلەي دېمىدىڭىز، شۇنىڭغا كۆڭلۈم يېرىم بولۇپ يېغلاۋاتىمەن» دېسەڭ، سېنى يۇرتۇڭغا ئېلىپ بېرىشقا ماقۇل بولىدۇ، ئۇ چاغدا مەندەك كېسەلگە گىرىپتار بولمايسەن، - دەپ يالغاندىن كۆز ياش تۆكۈپ، ئاق جۇۋاننىڭ كۆڭلىگە شەيتان ۋەسۋەسىنى ساپتۇ.

بوزىيگىت بۇگۈن شىكاردىن بالدۇرراق يېنىپ، سۈيۈملۈكى ئاق جۇۋان بىلەن جانجىگەر ئوغلى ۋە قىزىنى تېززەك كۆرۈش ئىستىكىدە ئىشىكى ئالدىغا كەلسە، بۇرۇنقىدەك خۇشال - خۇراملىق بىلەن ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىدىغان ئاق جۇۋان بىلەن بالىلىرىنى كۆرمەپتۇ. «نېمە ئىش بولغاندۇ» دەپ يۈرىكى ئېغىپ، ئالدىراپ ئېتىدىن چۈشۈپ ئۆيگە كىرسە، بالىلىرىنى سىلكىشلەپ، يېغلاپ ئولتۇرغان ئاق جۇۋاننى كۆرۈپتۇ. ئۇ، تەقەززالىق بىلەن ئاق جۇۋاندىن يېغلاشنىڭ سەۋەبىنى سورىغانىكەن، ئاق جۇۋان:

- ئى بوزىيگىتىم، ئۇزىڭىز يالغۇز شىكارغا چىقىپ، كۆڭلىڭىزنى ئېچىپ كېلىسىز، مەن بولسام ئۆيدە يالغۇزچىلىق تارتىپ زېرىكىمەن، ئاتا - ئىجەمنى كۆرگۈم كېلىپ، ئەل - يۇرتۇمنى ئەسلەپ يۈرىكىم ئېزىلىدۇ. شۇنچە يىللار بولدى، بىرەر قېتىممۇ يۇرتۇمغا ئاپىرىپ ئاتا - ئىجە، قەۋم - قېرىنداشلىرىمنى كۆرسىتىپ كېلەيمۇ، دېمىدىڭىز، شۇنىڭغا ئىچىم پۇشۇپ، كۆڭلۈم يېرىم بولۇپ يېغلاپ ئولتۇرىمەن، - دەپتۇ.

- ئاق جۇۋانىم، شۇنىڭغا يېغلاۋاتامسىز؟ بولدى، خاپا بولماڭ. مەنمۇ بۇرۇنلا شۇنداق قىلىشنى ئويلىغان بولساممۇ، بىراق بۇ قېرى دەججالغا ئۆيىمىزنى يالغۇز تاشلاپ قويۇشقا تازا خاتىرجەم بولالماي، كۈنلەر ئۆتۈپ كەتتى. كۆڭلىڭىزنى بۇزماڭ، ئەتىلا يولغا چىقايلى، - دەپتۇ ئاق جۇۋاننىڭ يېشىنى ئېرتىپ، بالىلىرىنى بەزلىگەچ.

ئۇلار كېچىلەپ تەييارلىق قىلىپ، يالماۋۇز دەللە بىلەن قىزىنى ئۆيدە قويۇپ، ئۇغلىنى بىللە ئېلىپ، تاڭ سۈزۈلمەستىلا يولغا چىقىپتۇ. يول بېرىملاشقاندا يالماۋۇز دەللە «تەتۈر ئازما» دۇلدۇلىدا ئۇچۇپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كەپتۇ - دە:

- ھەي جانىڭ چىققۇر بوز يىگىت، بىلىپ قوي، مەن ئالقازاق بىلەن چۇلقازاقنىڭ ئىنەسىدۇرمەن. سەن بالىلىرىمنى بوزەك قىلغانلىقىڭ ئۈچۈن سەنلەرنىڭ جېنىڭنى ئېلىپ، ئۇرۇق - پۇشتۇڭنى قۇرۇتۇش مۇددىئاسىدا ھىيلە بىلەن ئۆيۈڭگە كەلگەندىم. ئەپسۇس! ھەر قايسىڭنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ كۆزلىگەن نىيىتىمگە يېتەلمىدىم، لېكىن قىزىڭنىڭ قېنىنى شوراپ ئىچىۋېلىپ، ئۇلۇكىنى تاغنىڭ ئارقىسىغا تاشلىۋەتتىم. قايتىپ بېرىپ جەستىنى بولسىمۇ تېپىۋال. خەپ توختاپ تۇرۇش! ھامىنى بىر كۈنى سەنلەرنىڭمۇ قېنىڭنى ئىچىپ ئىنتىمنى ئالمايدىغان بولسام، - دەپلا ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

بوزىيگىت بىلەن ئاق جۇۋان يالماۋۇز دەللىنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشكەنلىكىنى بىلىپ قاتتىق پۇشايمان قىپتۇ. ئاق جۇۋان جانجىگەر قىزىنىڭ پىراقىدا يېغلاپ خاموش بولۇپ: «دەرھال قايتىپ بېرىپ قىزىمىزنى تاپايلى» دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. بوزىيگىت قىزىنىڭ ماتىمىدە يۈرەك - باغرى لەختە - لەختە قان بولغان بولسىمۇ، كەينىگە يېنىشقا قوشۇلماي: «بولغۇلۇق بوپتۇ، ئەمدى قايتقاننىڭمۇ پايدىسى يوق. ئاۋۋال ئاتىمىزنىڭ قېشىغا بېرىپ ئۇلار بىلەن دىدارلاشقاندىن كېيىن، چوقۇم بۇ يالماۋۇز دەللىنى ئۆلتۈرۈپ، قىزىمنىڭ ئەتتىنى ئالماي قويمايمەن» دەپ

قەسەم قىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ماتەم - مۇسىبەت ئىچىدە يۈلىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئاخىر ئاق جۇۋاننىڭ يۇرتىغا يېتىپ كەپتۇ.

ئاق جۇۋاننىڭ ئاتىسى - بەگلىرىنىڭ بېگى، پالۋانلارنىڭ پالۋانى، ئۆز يۇرتىنىڭ پاسىبانى، ئۇرۇش - يېغىلىقلاردا زور خىزمەت كۆرسەتكەن سەركەردە بولغانلىقتى ئۈچۈن قاغان تەرىپىدىن كۆپ ئىنئام - يارلىق ئالغان شانۇ - شۆھرەتلىك ئەزىمەت ئىگىسى. خەلقى ئۇنى ئۇلۇغلاپ چىن دىلىدىن ھىماپە قىلىدىكەن. يىللار ئۆتۈپبەگكە قېرىلىق يېتىپتۇ. ئۇ، قېرىغانچە ئۆزۈندىن بېرى كۆرمىگەن قىزى ئاق جۇۋاننى كۆرگۈسى كېلىپ، پەرزەنت ئىشقىدا يۈرەك - باغرى چاك - چاك بولۇپ، كۆنلىرىنى سېغىنىش، ئۇنىڭ يولىغا قاراش بىلەن ئۆتكۈزىدىكەن. بىر كۈنى ئايغاقچىلار بەگكە ئاق جۇۋان بىلەن بوزىيگىتنىڭ ئۇنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن يولدا كېلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى يەتكۈزۈپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ بېشى كۆككە يەتكەن بەگ يۈرت ئەھلى بىلەن بىرىم كۈنلۈك يول ئالدىغا چىقىپ، قىزى، كۈيئوغلى ۋە نەۋرىسىنى داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋاپتۇ. ئۇلارنى باغرىغا بېسىپ، پىشانىسىدىن ئۆپۈپ داغى پەرزەنت ئىشقىدا پارە - پارە بولغان دەردلىك يۈرىكىگە شىپا تېپىپتۇ. بالىلىرى بىلەن ساق - سالامەت دىدارلاشقانلىق شەرىپىگە پۈتكۈل ئەھلى يۈرتقا ئاش تارتىپ، توي - مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ.

بەگنىڭ ئوغلى بولمىغاچقا، بوزىيگىتنى ئۆز ئوغلىدەك كۆرۈپ ئەزىزلەپتۇ. ئىچەسى ئاقنار ئايىم ئۇلارنى قۇتلۇقلاپ، كۈندە دېگۈدەك تۇرلۇك بەيگە - مۇسابىقىلەرنى ئۆتكۈزۈپ، سەيلى - تاماشا ۋە شىكارغا ئاپىرىپ، ماتەم - مۇسىبەت بىلەن شىكەستىلەنگەن كۆڭلىنى ئېچىپتۇ. بەگ بوزىيگىتنىڭ تەڭداشسىز باتۇرلۇقى، مەرت، ئاقكۆڭۈللۈكىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ئورنىغا بەگ قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ. يۈرت ئەھلىمۇ بوزىيگىتكە ئىجىل بولۇپ، ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەتلەپ چوڭ بىلىپتۇ؛ قاتار مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ ئۆز كۆڭلىنى ئىزھار قىلىپتۇ.

بىر كۈنى بوزىيگىت بىلەن ئاق جۇۋان جانجىگەر قىزىنى ئەسلەپ، ئاران پەسلىگەن ئىچ ئاغرىقى يەنە قوزغىلىپتۇ. دەرھال قايتىپ يالماۋۇز دەللىنى ئۆلتۈرۈپ، قىزىنىڭ ئەتىنى ئالماق بولۇشۇپتۇ. بوزىيگىت ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، ئاخىر ئاق جۇۋاننىڭ ئۆزى بىلەن بىرگە بېرىشىغا قوشۇلماپتۇ.

- ئى ئاق جۇگانىم، - دەپتۇ بوزىيگىت چوڭقۇر مېھىر - مۇھەببەت ئىچىدە ئۇنىڭ چېچىنى سىيلاپ، - بىرگە سەپەر قىلىساققۇ ناھايىتى ئوبدان بولاتتى، چۈنكى سىزسىز كۈنۈم خۇش ئۆتمەس، باغرىم چىدىماس. بىراق نەچچە يىللار ئۆتۈپ، ئەمدىلا بەگ ئاتىمىز ۋە قەۋم - قېرىنداشلىرىڭىز بىلەن ئاران بىر دىدارلاشتۇق، بەگ ئاتامنىڭمۇ سىزگە باغرى قانمىدى. سىز بەگ ئاتامنىڭ قېشىدا ئۆزۈڭنىڭ تۇرۇپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ رازى قىلىڭ. مەن يالماۋۇز دەللىنى ئۆلتۈرۈپ، قىزىمىزنىڭ قىساسىنى ئالغاندىن كېيىنلا ھايال بولماي قايتىپ كېلىپ سىزنى ئېلىپ كېتىمەن، - دەپتۇ قىيماسلىق بىلەن.

ئاق جۇۋان بوزىيگىتنى يالغۇز يولغا سېلىشقا كۆڭلى ئۇنىماي:

- ئى بوزىيگىتىم، - سىز دېگەندەك قىلسام تولىمۇ ئوبدان بولاتتى، بىراق بۇ يالماۋۇز دەللە ھىيلىسى كۆپ، ئىچى زەھەر مەلئۇن. يەنىلا سىز بىلەن بىرگە بارغىنىم، سىزگە ھەمدەم بولغىنىم تۇزۇكتەك قىلىدۇ. سىزنى يالغۇز يولغا سېلىشقا ھېچ خاتىرجەم بولالمايۋاتىمەن، ئۆكۈلۈم ئۆيۈپلا تۇرىدۇ، - دەپتۇ خاتىرجەمسىزلىنىپ.

ئەمما بوزىيگىت يەنىلا ئاق جۇۋاننىڭ رايىنى قايتۇرۇپ، قېيىن ئاتىسىنىڭ قېشىغا كىرىپ قايتىشقا ئىجازەت سوراپتۇ.

بەگ كۈيئوغلىنىڭ سەپەرگە چىقىش مۇددىئاسىنى ئاڭلاپ، بۇ ئايلاردا يولغا چىقىشنى مۇۋاپىق تاپماپتۇ. بىراق ئۇنىڭ رايىنى ياندۇرالماي، قولىغا كېيىك دولىسىنى ئېلىپ دۇرۇت ئوقۇپ، ئونقا تاشلاپ پال ساپتۇ. ئەندىشە ئىچىدە، ئوتتا كۆيگەن دولىنى ئاۋايلاپ قولىغا ئېلىپ قارىغۇدەك بولسا، دولا يۈزىدىكى چاكلار كىرەلىشىپ، يول تۈيۈق چىقىپ، سەپەرنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك ئىكەنلىكىدىن بىشارەت بېرىپتۇ. بۇنى كۆرۈپ بەگنىڭ كۆڭلى غەش بولۇپ، بوزىيگىتنىڭ مېڭىشىغا قەتئىي قوشۇلماپتۇ. بىراق بوزىيگىت قىزىنىڭ دەرد - پىراقىدا ئۇرتىنىپ ھېچ بولالمايۋاتقانلىقىنى، بالدۇرراق يالماۋۇز دەللىنى جېنىدىن جۇدا قىلىپ، قىزىنىڭ قىساسىنى ئالماقچى ئىكەنلىكىنى ئىزھار قىلىپ بۇ نەزمىنى ئېيتىپتۇ:

بۇ ئايلارەي سات ئايدۇر ئاتا،
بۇ ئايلاردا يەي ماڭسامچۇ ئاتا.
كېيىنكى ئايلارەي ناس (نەس) ئايدۇر ئاتا،
ئۇ ئايلاردا يەي تۇرسامچۇ ئاتا.
قېيىن ئاتىسى:
بۇ ئايلارەي ناس ئايدۇر بالام،
بۇ ئايلاردا يەي تۇرساڭچۇ بالام.
كېيىنكى ئايلارەي سات ئايدۇر بالام،
ئۇ ئايلاردا يەي ماڭساڭچۇ بالام.

دەپ ئۇنىڭ مېڭىشىغا ئۇنىماپتۇ. لېكىن «يولۇاس ئىزىدىن، يىگىت سۆزىدىن يانماس» دەپ، بوزىيگىت جاھاننىڭ شۇم بۇيىسى، ئىنسانلارنىڭ يالماۋۇزى، ھايۋانلار ئالىمىنىڭ زەھەرلىك يىلىنى بولغان بۇ يالماۋۇز دەللىنى پاك زېمىندىن يوقاتماي تۇرۇپ نىيىتىدىن يانمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ قېيىن ئاتىسىدىن قايتا - قايتا ئىجازەت سوراپتۇ. بەگ كۈيئوغلىغا شۇنچە نەسىھەت قىلىپمۇ توسۇپ قالالمىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ رايىغا ھېچىپ، يولغا چىقىشقا ئىجازەت بېرىپتۇ. بوزىيگىت يولغا چىقىش ئالدىدا قېيىن ئاتىسى ئۇنىڭغا: «بالام، ئۆزۈڭ يالغۇز خەتەرلىك يولغا كېتىۋاتىسەن. ئۇلۇغ قاغان ئىنئام قىلغان بۇ جەڭ قورالىلىرىنى ھەمراھ قىلىۋال» دەپ بوقاريا (ئوقيا) سىنى بېرىپتۇ، بوزىيگىت ئالماپتۇ. ئاددىمدەك سۆزلىيەلەيدىغان، ئەقىللىق «تولۇن قۇش»نى بېرىپتۇ، ئۇنىمۇ ئالماپتۇ. شاپدەرەپ تۇلپارنى بېرىپتۇ، ئۇنىمۇ ئالغىلى ئۇنىماپتۇ. كىيىۋالسا ئوق ئۆتمەيدىغان، ياتسا مىدىرلىتالمايدىغان تۆمۈر تونىنى بېرىپتۇ، ئۇنىمۇ ئالماپتۇ. بەگنىڭ ناھايىتى ياخشى كۆرىدىغان، يېنىدىن بىر دەممۇ ئايرىمايدىغان بىر قاتلىما قىلىچى بار ئىكەن. بۇ قىلىچ قاتلىسا بىر غېرىچ، تۇزلىسە يەتتە گەز ئۇزىرايدىكەن، ھەر قانداق نەرسىنى خۇددى قىياقنى ئورغاندەك كېسىدىكەن. بەگ بۇ قىلىچنى

يىنىدىن ئېلىپ ئۇنىڭغا تۇتۇپتۇ. بوزىيگىت يەنە قېيىن ئاتىسىنىڭ قولىنى قايتۇرۇشنى مۇۋاپىق كۆرمەي كامالىي ئېھتىرام بىلەن قىلىچنى ئېلىپ ئېتىغا مىنىپتۇ. قېيىن ئاتىسى بوزىيگىتنى يالغۇز يولغا سېلىشقا ئىشەنچ قىلالماي، كۆڭلى قانداقتۇر بىر كېلىشمەسلىكتىن ئۆيۈپ كۆزىگە ياش ئېلىپ: «بالام، كۆنچىقىش تەرەپ بىلەن مېڭىڭ، ھەرگىزمۇ كۆنپېتىش تەرەپ بىلەن مېڭىپ قالماڭ» دەپ قايتا - قايتا تاپىلاپ ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك خىزمەتكارى - «تاي يېتىم» ئاتلىق تازنى ھەمراھ قىلىپ يولغا سالىتۇ. بوزىيگىتنىڭ يالغۇز يولغا چىقىشىغا ئاقنار ئايىمۇ قارشى ئىكەن. ئۇنىڭغا ھەر قانچە نەسىھەت قىلىپمۇ سەپەردىن توختىتالماپتۇ. ئۇنىڭ يولغا چىققانلىقىنى كۆرۈپ خىيالىدا: «بوزىيگىتنى ياردار قىلسام كېتەلمەيدۇ» دەپ ئويلاپ ئالدىدىن بىر ئوق ئۇزگەنىكەن، بوزىيگىت ئوقنى چىشى بىلەن چىشلىۋاپتۇ. كەينىدىن بىر ئوق ئۇزگەنىكەن، يانداپ ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ. يان تەرىپىدىن بىر ئوق ئۇزگەنىكەن، قولىدا تۇتۇۋاپتۇ. ئاتقان ئوقى ئەزەلدىن زايا كەتمەيدىغان ئاقنار ئايىم ئوقىنىڭ تەگمىگەنلىكىگە قاراپ بىئارام بوپتۇ. ئاخىر بوزىيگىتنى تۇتۇپ قېلىشقا ئامالسىز قېلىپ، ئاق يول تىلەپ ناملاج ئۇزىتىپ قاپتۇ.

بوزىيگىت مەشرىققە قاراپ مېڭىپتۇ - مېڭىپتۇ، ماڭغانسېرى چېتى يوق بىر چۆلگە چىقىپ قاپتۇ. ئۇ، قېيىن ئاتىسىنىڭ نەسىھىتىنى ئويلاپ: «كۈن چىقىشقا قاراپ مېڭىڭ» دېگەندى، پايانى يوق چۆلگە چىقىپ قالدىم، كۈنپېتىش تەرەپكە قاراپ مېڭىپ باقاي، نېمە كارامەت بار، بىر كۆرۈپ باقمايمەنمۇ، دەپ ئويلاپ ئېتىنى بۇراپ مەغرىبكە قاراپ مېڭىپتۇ. «تاي يېتىم» تاز شۇنچە گەپ قىلىمۇ، ئۇنىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سالماپتۇ. ئۇلار شۇ تەرزدە نەچچە كۈن ماڭغاندىن كېيىن، ئېگىز تاغقا دۇچ كېلىپتۇ. قارىسا، تاغنىڭ قاپتىلىدا چوقچىيىپ تۇرغان ئوتاق (ئاددىي ئۆي - قونالغۇ)نى كۆرۈپتۇ. بوزىيگىت: «ھەر نېمە بولسا ئادەم بارا يەرگە كەپتىمىز» دەپ ئويلاپ، «تاي يېتىم» تاز بىلەن بارسا ئوتاقنىڭ يېنىدا بىر توپ باراقسان توغراق ئەتراپقا سايە تاشلاپ، ئۇنىڭ تۇۋىدىكى داش قازاندا لىقمۇلىق گۆش قاينىپ تۇرغۇدەك. ئەمما ئوتاقتا بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەپتۇ. ئۇلار تاغنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ قارىسا، يانباغرىدىكى يوغان ئۆڭكۈرگە بىر قوتان كىينىك سولاقلىق ئىكەن. بوزىيگىت «تاي يېتىم» تازغا قاراپ:

- ئوتاقنىڭ ئىگىسى كۆرۈنمەيدۇ، ھېلىغىچە پەيدا بولۇپمۇ قالۇر. نەچچە كۈن يول يۈرۈپ ھېرىپمۇ كەتتۇق، مۇشۇ ساينىدا بىردەم ئارام ئالايلى. مەن ئازراق ئۇخلىۋالاي، سەن ئۇخلىماي ئاتلارغا قاراپ تۇرغىن. ئەگەر بىرەر غەيرىي - ناتونۇش ئادەم كۆرۈنسە دەرھال مۇشۇ بىگزنى قىزىتىپ تاپىنىمغا سانجىساڭ شۇزامات ئويغىنىمەن، - دەپ يانقانچە ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. شۇ چاغدا ئۆڭكۈر ئىچىدىن ھېلىقى يالماۋۇز دەللە كۆزلىرىدىن ئوت، بۇرنىدىن تۇتۇن پۇركۈپ بىر توپ ئادەمنى باشلاپ چىقىپتۇ. «تاي يېتىم» تاز يېنىدىن بىگزنى ئېلىپ قىزىتىپ بولغۇچە ئۇلار تازنى گۆلمە (يېلىق تورى)گە سولاپ توغراقنىڭ شىخىغا ئېسىپ قويۇپتۇ - دە، قوتاز تېرىسىدىن ئېشىلگەن بىلەكتەك ئارقان بىلەن بوزىيگىتنى ماتاپ باغلاپتۇ. نەچچە كۈندىن كېيىن بوزىيگىت ئويقۇلۇقتا ئۇرۇلگەنىكەن، ئارقان خۇددى بۇز يىپتەك پاراسلاپ ئۇزۇلۇپ كېتىپتۇ. يالماۋۇز دەللە ئاچچىقىدا: «كۆچۈڭ قال، كۆچۈڭ قال» دەپ قاغاپ كالاتېرىسىدە ئېشىلگەن ئارقان بىلەن ماتاپ باغلانغۇزۇپتۇ. ئۇمۇ ئۇزۇلۇپ كېتىپتۇ. يالماۋۇز دەللە يەنە قاغاپ، ئات تېرىسىدە ئېشىلگەن ئارقاندا باغلاشقا بۇيرۇپتۇ، ئۇمۇ كارغا كەلمەپتۇ. ئۇ، جان ئاچچىقىدا ئەمدى قانداق قىلىشنى بىلمەي ئامالسىز تۇرغاندا: «بۇنداق كۆچتۇڭگۇر - پالۋانلارنىڭ يېنىدا تورقىدا ئەشكەن ئۇزۇلمەس سىم تانىسى بولارمىش» دەپ ئاڭلىغىنى يادىغا يېتىپ، بوز يىگىتنىڭ يېنىنى ئاقتۇرۇشقا بۇيرۇپتۇ. دېگەندەك ئۇنىڭ يېنىدىن تورقىدا ئېشىلگەن قىرىق بىر غۇلاچ سىم تانىسى چىقىپتۇ. يالماۋۇز دەللە خۇشال بولۇپ، بوز يىگىتنى قاتمۇ قات قىلىپ ماتاپ باغلانغۇزۇپتۇ. «ئەمدى ئۇزگىنىڭنى بىر كۆرۈپ باقاي» دەپ. قىھ - قىھلاپ كۈلۈپ، تاغنىڭ ئېگىز يېرىگە چىقىپ ئارام ئېلىپ ئولتۇرغىنىدا، مېڭلاپ لەشكەر - قولچوماقلىرىنى باشلاپ ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق يېتىپ كەپتۇ - دە، لەشكەرلىرى بىلەن تىزلىنىپ تازىم بلىغا قىپتۇ. بوزىيگىتنىڭ ئۇزىنىڭ سىم تانىسىدا چەمبەرچەس باغلانغانلىقىنى كۆرۈپ، تانىسىغا ھاڭىكاللا ئېيتىپ پوتىنى ئۆپۈپتۇ.

توققۇزىنچى كۈنى بوزىيگىت ئويقۇلۇقتا كېرىلىپ، پوتۇن بەدىنى خۇددى قىسقۇچتا قىسقاندەك مىدىرلىيالماي ئويغىنىپ كېتىپتۇ. قارىسا، ئەتراپىدا قاپساپ تۇرغان نۇرغۇن لەشكەرلەرنى، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېگگاك چىشلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرغان يالماۋۇز دەللىنى، ئىككى يېنىدا ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنى كۆرۈپ، غەزەپتە شۇنداق نەرەتارتىپتىكى تاغۇ - تاشلار تىترەپ كېتىپتۇ. بىراق ھەر قانچە كۆچەنسىمۇ بەدىنىنى باغلاقتىن بوشىتالماپتۇ. ئۇستىبىشىغا قارىسا ئۇزىنىڭ سىم تانىسىدا باغلانغانلىقىنى كۆرۈپ ئىچىدە: «ھەي ئىسىت، غەپلەت ئۇيقۇسىدا بۇلار مېنى ئۇزۇمنىڭ تانىسىدا باغلىۋاپتۇ، ئۇنى ئۇزۇش مۇمكىن ئەمەس. ئەمدى بۇ يەردە ئارمان بىلەن ئۆلۈپ كېتىدىغان بولدۇم» دەپ پۇشايمان قىلىپ، كۆزلىرى بىلەن «تاي يېتىم» تازنى ئىزدىسە، ئۇنىڭ توغراق شىخىدا ئېسىقلىق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. يالماۋۇز دەللىگە قىلغان ياخشىلىقى ئۇچۇن بۇ يامانلىقنى كۆرگەنلىكى، ئۇنىڭ ھەيلە - مىكىرلىرىگە ئالدىنىپ، مۇشۇ كۈنگە قالغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلىپ بۇ قوشاقنى ئېيتىپتۇ:

ھەي جادۇ، يامان جادۇ،
پاسىق سۆڭەك ئالۋاستۇ (ئالۋاستى).
دامىڭغا چۈشۈپ قالغان
مەندەك دۆت - بىغەم بارمۇ؟

كۆڭلۈڭ تۇندەك قارادۇر،
ئىچىڭدە توڭغۇز قاترادۇر.
ئىنسانلارغا بەتگۈپا (بەدۋاپا)،
سېنىڭ ياخشى كۈنۈڭ بارمۇ؟

ئوتقا سالساڭ كۆيمەسمەن،
قىلىچ - تىغدا ئۆلمەسمەن.
ئامان قالسام ھامان بىر كۈن،
سېنىڭ يەنە جانىڭ بارمۇ؟

يالماۋۇز دەللە دەرغەزەپكە كېلىپ، بالىلىرىغا بوزىيگىتنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇپتۇ.

ئالقازاق كۆرەڭلەپ بوز يىگىتكە ھەيۋە قىلىپ:

- ھەي بوزىيگىت، سېنىڭ مىڭ جانىڭ بولسىمۇ ئەمدى ئەجىلىڭ توشتى. بۇگۈن سېنى قىيما - چىيما قىلىپ، گۆشلىرىڭنى قاغا - قوزغۇنغا يېم قىلىپ، ئاق جۇگاننى قولۇمغا ئالىمەن، - دەپتۇ قىلىچىنى ئوينىتىپ.

چەكسىز غەزەپتە كۆزلىرىدىن ئوت يانغان بوزىيگىت:

- ھەي ئالۋاستىنىڭ پۇشتى، تاپ يەيدىغان ئۆلۈمتۇك مادا (قوزغۇن)، سەن مېنى غەپلەت ئۇيقۇسىدا باغلاۋېلىپ نامەردلىك قىلىۋاتىسەن. قېنى، ئوغۇلبالا بولساڭ مەردلىكنى مەيدانىدا سىنىشايلى. ئەمما سەندەك تومۇرىدا ئەركىشىنىڭ قېنى يوق، خوتۇن جىنىسلىق مەلئۇندا مەن بىلەن تۇتۇشىدىغان شىر يۈرەك ئېمىش قىلىۋۇن. سەن مېنى ئۆلتۈرسەڭمۇ ھامان ئاق جۇگان بىلەن ئوغلۇم سەندىن قان قەرزىمنى ئالماي قويمايدۇ، - دەپتۇ.

ئەگەر بوزىيگىت ئۆزىنىڭ سىم تانىسىدا باغلانمىغان بولسا، مىڭ - تۇمەن لەشكەرنىڭمۇ كۆچى يەتمەيدىكەن. ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق بوزىيگىتكە تەڭ كېلەلمەيدىغان- لىقىنى بىلىپ، لەشكەرلىرىگە دەرھال ئۇنى چېپىشقا بۇيرۇق قىپتۇ. لەشكەرلەر خۇددى يۇڭنى ساۋىغاندەك بوز يىگىتنى چېپىشقا باشلاپتۇ. چاپقان قىلىچلىرى تاشقا تەككەندەك بىسلىرى قايرىلىپ، ھەرە چىشىدەك تىتىلىپ زادى ئۇنىمەپتۇ. قىلىچلارنى يەنە بىلەپ - تۇزلەپ چاپسىمۇ بوزىيگىتكە قىلچە كار قىلماپتۇ. ئۇ، ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنى مەسخىرە قىلىپ بۇ قوشاقنى ئېيتىپتۇ:

قۇتراي دەيسەنەي ئالقازاق،
ئۆلەي دەيسەنەي چۆلقازاق.
پوققا ئۆتمەس قىڭراقتا
قىيناي دەيسەنەي ھەي قازاق.
ئالقازاق بىلەن چولقازاق:
قۇتراي دەيمەنەي بوزىيگىت،
ئۇيناي دەيمەنەي بوزىيگىت.
پوققا ئۆتمەس قىڭراقتا
قىيناي دەيمەنەي بوزىيگىت

دەپ، لەشكەرلىرىنى داۋاملىق چېپىشقا مەجبۇرلاپتۇ.

بوز يىگىت لەشكەرلەرگە قاراپ:

ھەي چېرىكلەر، چېرىكلەر،
ئادەم سىياق تىرىكلەر.
مەن سەنگە نېمە قىلدىم،
مېنى قويۇپ بېرىڭلار.

ئاتا - ئىنەڭ بار سەنىڭ،
خوتۇن - بالاڭ بار سەنىڭ.
ئىككى جاللات ئالدايدۇ،
بىكار ئاقماسۇن قانىڭ.

بوزىيگىتنىڭ قوشقىنى ئاڭلاپ لەشكەرلەر ئۇنى چېپىۋېرىشتىن يالتىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئىككى مەلئۇن لەشكەرلەرنى ئالداپ نىيىتىگە يەتمەك بولۇپ، كىمىكى بوز يىگىتنى ئۆلتۈرسە، ئۇنىڭغا قوتانلاپ مال - چارۋا ۋە يايلاق بېرىشكە ۋەدە قىلىپتۇ. لەشكەرلەر بۇ ئاكا - ئۇكا جاللاتنىڭ ۋەدىسىگە گول بولۇپ، بوز يىگىتنى يەنە چېپىشقا باشلاپتۇ.

بوزىيگىت خىيالىدا، بىر ئامال قىلىپ ئۇلارنى گوللاپ قولىدىن بوشىنىپ ئالسامىلا ھەممىسىنى قىرىپ تاشلايمەنغۇ دەپ ئويلاپ، بۇ قوشاقنى ئېيتىپتۇ:

مىڭدىن - مىڭدىنەي قويۇم بار، ئانى ئالىۋەي، جاننىقوي،
مىڭلاپ - مىڭلاپەي كالام بار، ئانى ئالىۋەي، جاننىقوي،
توققۇز توقاي ئاتىم بار، ئانى ئالىۋەي، جاننى قوي،
يۈز لوكىلىق بۇغرام بار، ئانى ئالىۋەي، جاننى قوي،
ئەللىك ياشتا يەي ئىنەم بار، ئانى ئالىۋەي، جاننىقوي،
ئاتمىش ياشتا يەي ئاتام بار، ئانى ئالىۋەي، جاننىقوي،
ئاللا قوشقانەي ئاق جۇگان بار، ئانى ئالىۋەي، جاننى قوي،
ئىگەم ھەققى چېرىكلەر، بۇ جاننى تىرىك قوي.

دەپتۇ. قوشاقنى ئاڭلىغان لەشكەرلەر غۇلغۇلىغا چۈشۈپ: «شۇنچە كۆپ مال - دۇنيادىن كەچسە، ئاق جۇگاننىمۇ بەرسە، نېمە قىلىمىز بىر جاننى بۇنچىلىك قىيناپ، يا بىز بوزىيگىتتىن ھېچقانداق بىر يامانلىق كۆرمىسەك. ئۇنىڭدىن كۆرە، مال - دۇنياسىنى ئېلىپ قويۇپ بېرەيلى» دېيىشىپ سىم تانىنى يېشۋەتكىلىۋاتقاندا ئۆڭكۈرگە كىرىپ كەتكەن يالماۋۇز دەللە چىقىپ:

- ھەي ئەخمەقلەر، ئۇ سىلەرنى ئالدىسا قويۇپ بەرگىلىۋېتىشامىسەن تېخى. ئەگەر ئۇ باغلاقتىن بوشىنىپلا ئالىدىغان بولسا، ئۇنىڭغا ھېچقايسىڭ تەڭ كېلەلمەيسەن، مېنىمۇ، ھەر قايسىڭنىمۇ قىياقنى ئورغاندەك قىرىپ تاشلايدۇ، ھەرگىز تاننى يەشكۈچى بولۇشما، - دەپ غالجىرلىق بىلەن توۋلاپ داۋاملىق چېپىشقا بۇيرۇپتۇ. يالماۋۇز دەللىدىن قورقۇپ لەشكەرلەر يەنە چېپىشقا باشلاپتۇ. بوز يىگىت ئۇلارنىڭ قويۇپ بەرمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، «تاي يېتىم» تازغا قوشاق سالاي، ئەگەر ئۇ ئامال قىلىپ قۇتۇلۇپ چىقالىسىلا، ئاق جۇۋاننى باشلاپ كېلىپ، مېنى قۇتۇلدۇرۇۋالار، دېگەن ئۈمىدتە:

ھاراق بەرىۋەي (بېرىۋەي) شۇ تاينى،
ئايدىن - ئايغا يەي قوغلاڭلار!
قېمىز بەرىۋەي بۇ تاينى،
قىردىن - قىرغا يەي قوغلاڭلار.

دەپتۇ. «تاي يېتىم» تاز بول، يىگىتنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمەي مۇنداق جاۋاب قايتۇرۇپتۇ:

ھاراق بەرسەڭەي ئىچۈرمەن،
ئاياغدا شۇەي ياتۇرمەن.
قېمىز بەرسەڭەي ئىچۈرمەن،
قىرا - قىرا يەي چاپۇرمەن.

بوز يىگىت بۇ دېۋەڭ تازغا نىيىتىنى ئۇقتۇرالمىغىنىغا قاتتىق رەللە بوپتۇ - دە، بۇ قان ئىچەرلەرنىڭ قولىدىن قانداق قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى تاپالماي بېشى قېتىپتۇ. يولغا چىقىش ئالدىدا قېيىن ئاتىسىنىڭ نەسىھىتىنى قۇلاقتا تۇتماي، ئەلكۇندىن ئايرىلىپ مۇشۇ كۈنگە قالغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلىپ، بۇ قوشاقنى ئوقۇپتۇ:

ئاشۇ تۇرغانەي توغراقنى
كەسسەم توقماق بولماسمۇ؟
ئاتا سۆزىگە كىرمىگەن
مەندەك ئەخمەق بولماسمۇ؟

يولۇاسنىڭ يامانىدىن،
ئۆتەلمەس شىر ئالدىدىن.
ئاتا قارغىشى يامانكەن،

جۇدا بولاركەن باشىدىن.
بوزىيگىت ئاتا - ئانىسىنى سېغىنىپ يۇرەك - باغرى ئېزىلىپ، ئۇلارنىڭ ىبقىپ چوڭ قىلغان ئەجرىنى ئادا قىلالمىغانلىقىغا ئىچى ئۆرتۈنۈپ بۇ قوشاقنى ئوقۇپتۇ:

ئاتادەك غەمگۇزار قايدا،
ئانادەك مېھرىبان قايدا.
ئاتا ئەجرى ئادا بولماي،
ئاقارمۇ قانلىرىم سايدا.

ئاتام بولسا ئانام بولسا،
قاتارىمدى مېنىڭ باشىم.
ئاتامنىڭ سۆزىگە كىرسەم،
ئاقارمىدى مېنىڭ ياشىم.

ئاتامنى كۆرەي دەيمەن،
ئانامنى سۆيەي دەيمەن.
ئاتام بىلەن ئانام بولسا،
ئاياغىدا ئۆلەي دەيمەن.

بوزىيگىت جۇدا قوشقان مەشۇقى، تاللاپ سۆيگەن ئامرىقى ئاق جۇۋاننى، جان - جىگەر ئوغلىنى ئەسلەپ، جۇدالىق پىراقىدا ۋۇجۇدى ئوت بولۇپ يېنىپتۇ. يالماۋۇز دەللىنىڭ ھىيلە - نەيرەڭلىرىگە ئالدىنىپ مۇشۇ كۆلپەتلىك كۈنگە قالغانلىقىغا چەكسىز ھەسرەتلىنىپ، كۆڭكە تەلپۈنگەن ھالدا بۇ قوشاقنى ئوقۇپتۇ:

كەچ بولۇپ تاڭ ئاتمايدۇ،
قىيامەت بولغان ئوخشايدۇ.
ئۇچاي دېسەم ئۇچالمايمەن،
قاناتىم سۇنغان ئوخشايدۇ.

ئەتراپىمدا تۈمەن جاللات
قىلىچىنى ئوينىتار.
باشىمغا كەلگەن بالادىن
ئاق جۇگانلا قۇتقۇزار.

قارىسام سەھەر بوپتۇ،
ئىچىم غەمگە تولۇپتۇ.
ئون كۈن بولدى چاپقىلى،
تېنىم زەرداپ بولۇپتۇ.

ئاشۇ تۇرغان توغراقتا
قاغا - قوزغۇن ئولتۇرۇر.
ئاق جۇگانىم كەلمىسە،
باغرىم دەردتە تولغۇنۇر.

قۇرغۇيۇم شۇڭغۇپ ئۇچۇپ
كەتتى قاياققا قايرىلىپ؟
بۇ كۆڭۈل قانداق چىدار،
ئاق جۇگاندىن ئايرىلىپ.

ھۆل ئوتۇنغا ئوت ياقسا
چاراسلايدۇ، كۆيمەيدۇ.
ئاق جۇگاننىڭ ئوتلارى
يۇرەكىمدىن ئۆچمەيدۇ.

تاغدىن چۈشكەن كەلكۈن سۇ
بۇزۇپ ئۆتەدۇر ئەگمىنى.
ئاق جۇگانىم، جان بالام
ئاخىر ئالادۇر ئەنتىمنى.

كۈن ئېگىلىپ كەچ بولدى،
شاخ ئېگىلىپ پەس بولدى.
ئالۋاستىنىڭ قەستىدىن
قۇتۇلماقىم تەس بولدى.

دەريا بوپ ئاقار ياشىم،
ئەلەمدە قايار باشىم.
زەھەر ئوخشاش يېگەن ئاشىم،
دىدار كۆرمەك گۇمان يارىم.

كۆتۈرۈلگەن جۇت بوران
گۈل شاخىنى قايرىدى.
بۇ جادۇگەر يالماۋۇز
مېنى يارىدىن ئايرىدى.

ئوتتىمۇ كۆيمەس ئىدىم،
تىغدىمۇ ئۆلمەس ئىدىم.
ئۇيقۇ دېگەن غەپلەت ئىكەن،
ھەسرەتتە كۆيەر تېنىم.

كۈلپەت چۈشتى باشىمغا،
ئاغۇ چۈشتى ئاشىمغا.
«تاي يېتىم» ياتار شاختا،
قاياشىم كەلمەس قاشىمغا.

ماڭا كەلدى قازا مۇندا،
ئاق جۇگان كۆزى يولدا.
ئارمانىم ھارام بولدى،
قالارمۇ تەنلىرىم سايدا.

ھېچكىم مەندەك بولمىسۇن،
توغرى بالادا كۆيمىسۇن.
رەقىبكە سەل قاراپ ئەسلا،
ئىچى دەردكە تولمىسۇن.

ئاق جۇگانىم سەن قېنى؟
ئۇمۇرلۇك بوپ ئۆتەلمەدىم.
رازى بولغىن ئامرىقىم،
مەڭگۈلۈك كۆتەلمەدىم.

ئەي پەلەك چارقىڭ بۇزۇق،
دۈشمەنگە خار ئەتتىڭ مېنى.
دەردى يوق بىدەردىگە

خارى - زار ئەتتىگ مېنى.

بوزىيگىت بۇ ئادەمزات دۇشمەنلىرىنى پاك زېمىندىن يوقىتالمىغانلىقىغا قاتتىق ئۆكۈنۈپ يۈرىكى زەرداپقا تولۇپتۇ. لەشكەرلەر دەملىشىپ توختىماي چاپقان بولسىمۇ، لېكىن بوز يىگىتكە ھېچ تىغ ئۇتمىگەندىن كېيىن، يالماۋۇز دەللە بالىلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئۇنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرمەك بولىتۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى سىم تانا بوز يىگىتنىڭ تېنىگە پېتىپ، توختىماي ئۇرۇلغان قىلىچ - توقماقتىن جېنى قىينىلىشقا باشلاپتۇ. ئادەمسىياق ئالۋاستىلار ماكان تۇتقان بۇ خىلۋەت تاغدا ئۆزىگە ھەمدەم بولغۇدەك ئادەم زاتىنىڭ ئەمدى چىقماسلىقىغا كۆزى يەتكەن بوزىيگىت تەقدىرگە تەن بېرىپ ھاياتتىن ئۈمىدىنى ئۈزۈۋېتىتۇ. ئۇ ئالقازاق بىلەن چۆلقازاققا:

- ھەي ئالقازاق بىلەن چۆلقازاق، ئاگاھ بولۇڭلار كى، سىلەرنىڭ قىلىچىڭلار ماڭا ئۆتمەيدۇ، ئوتقا سالساڭلارمۇ كۆيمەيمەن. پەقەت ئۆزۈمنىڭ قىلىچىلا ئۆزۈمگە ئۆتىدۇ. ئۇ، ئۆتۈكۈمنىڭ تېگىدە قاتلاقلىق. ئۇنى ئېلىپ چاپساڭلار مېنى ئۆلتۈرەلەيسىلەر، - دەپتۇ.

ئالقازاق لەشكەرلىرىگە قىلىچنى ئېلىشقا بۇيرۇپتۇ. لەشكەرلەر شۇنچە كۆچەپمۇ ئۆتۈكنى سالدۇرالماي نەچچىسى ھالىدىن كېتىپتۇ. بوز يىگىت ئۇلارغا: «قارىسام، ئۆتۈكۈمنى سىلەر سالدۇرالمايدىغان ئوخشايسىلەر، يىراق تۇرۇڭلار» دەپ كۆچەپ تۇرۇپ پۇتىنى يەرگە بىر تەپكەنىكەن، ئۆتۈكنىڭ پاشنىسى ئاجراپ، قاتلىما قىلىچ يەرگە چۈشۈپتۇ. ئالقازاق قىلىچنى قولىغا ئېلىپ ھەرنە قىلىپمۇ قاتلىقىنى ئاچالمىغاندىن كېيىن تۆمۈرچىلەرگە تۇزلەشنى بۇيرۇپتۇ. بوز يىگىت:

- ھەي ئالقازاق، بۇ قىلىچنى سېنىڭ تۆمۈرچىلىرىڭ ھەر قانچە قىلىپمۇ تۇزلىيەلمەيدۇ. ياخشىسى، سىمچىلاق قولۇمنى بوشتىپ قوي، ئۆزۈم تۇزلەپ بېرەي، - دەپتۇ.

لەشكەرلەر ئۇنىڭ چىمچىلىقىنى بوشىتىپتۇ. بوزىيگىت قىلىچنى چىمچىلىقىنىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇپ: «يا تەڭرىم، ئۆزۈڭ مەدەت قىلغايسەن» دەپ بىرلا سېرىغەنىكەن، قىلىچ يەتتە گەز بولۇپ ئۆزىراپتۇ. ئۇ، قىلىچنى بارىقىغا ئىلىپ ئايلاندۇرۇپ ئاتقانىكەن، ئۇدۇل كەلگەن لەشكەرلەرنىڭ بىرسىمۇ ساق قالماي تۇگەل قىرىلىپ كېتىپتۇ. ئالقازاق قاتلىما قىلىچنى قولىغا ئېلىپ بوز يىگىتنى چاپاي دېيىشگە بوزىيگىت ئۇنى توختىتىپ:

- ھەي ئالقازاق، بۇ خاسىيەتلىك قىلىچ، ئۇنىڭغا ئېرىشىشنى خالامسەن؟ - دەپتۇ.

- دۇنيادا ياخشى نەرسىنىڭ ھەممىسى ماڭا مەنسۇپ. دېمىسەڭمۇ سەن ئۆلگەندىن كېيىن ئەلۋەتتە بۇ قىلىچ مېنىڭ بولىدۇ - دە، - دەپتۇ ئالقازاق كۆرەڭلەپ.

- سەن بۇ قىلىچقا ئۇنداق ئاسان ئىگە بولالمايسەن. بىلىپ قوي: ئۇ بەك ئىتتىك، ئەگەر قىلىچ مېنىڭ بولسۇن دېسەڭ ئاستى - ئۈستۈمگە توققۇز كۆتۈرۈمدىن ئون سەككىز كۆتۈرۈم ئوتۇن بىلەن بىردىن ئىككى تۇگمەن تېشى قويۇپ، ئاندىن قىلىچنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاستا قويۇپ بەر، بولمىسا قىلىچ يەرگە كىرىپ كېتىپ ئۇنىڭدىن قۇرۇق قالىسەن، - دەپتۇ.

لەشكەرلەر ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، غەييۇر - باھادىرلىقى يەر - زېمىننى لەرزىگە سېلىپ، سۇرھەيۇنسى بىلەن شىر - يولۋاسلارنىڭ يۈرىكىنى سىرقىراتقان، باتۇرلۇق - كۆچتۈڭگۈرلۈكتە بۇ ئىقلىمدا تەڭدىشى بولمىغان پالۋان - بوز يىگىت ۋاپاسىز دۇنيادىن كۆز يۇمۇپ پانىي ئالەمدىن باقي ئالەمگە رەھلەت قىپتۇ. قىلىچى يەرگە كىرىپ كېتىپ، غىرىچ سىپىلا چىقىپ قاپتۇ. ئۇنى يەردىن تارتىپ چىقىرىمىز، دەپ تالاي لەشكەر ھالىدىن كېتىپتۇ، لېكىن قىلىچ يەردىن زىنھار چىقماپتۇ. ئۇلار بوز يىگىتنىڭ جانسىز تېنىنى چېپىپ قىيما - چىيما قىلىۋېتىپتۇ. يالماۋۇز دەللە: «بۇنداق باتۇرنىڭ گۆشىنى يەۋالسا ئادەم ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدۇ» دەپ ئۇنىڭ چىمچىلىقىنى كېسىپ يەۋاپتۇ. بوزىيگىت ئۆلگەندىن كېيىن، چېچىكى چاي بولغان ئالقازاق قىن - قىنىغا پاتماي: «ئەمدى ئاق جۇگان مېنىڭ بولدى» دەپ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، قىقاس - چۇقان بىلەن يۇرتىغا قايتىپتۇ. تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن توساتتىن شۇنچىرغان ئارىلاش قارا بوران چىقىپ، لەشكەرلەر يولدا جۇتتا قېلىپ تولىسى توڭلاپ ئۆلۈپتۇ.

ئالقازاق بىلەن چۆلقازاقنىڭ لەشكەرلىرى كېتىپ بىر ۋاقىت بولغاندا، «تاي يېتىم» تاز ئامال قىلىپ گۆلمىدىن بوشىنىپ توغراقتىن چۈشۈپتۇ - دە، كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ، ئاق جۇۋاننىڭ يۇرتىغا يېتىپ كەپتۇ. دەل شۇ كۈنى ئاق جۇۋان ئەھلى يۇرت ۋە دوست - يارانلىرى بىلەن مەشرەپ ئۈتكۈزۈۋاتقانىكەن. «تاي يېتىم» تاز سانجاق - سانجاق ئادەملەر توپىنى يېرىپ ئۆتۈپ ئاق جۇۋانغا قاراپ:

قاغان بەرگەنەي بوقاريا، كامانغا سېلىقلىقمۇ؟
تولۇن ئاتلىغەي شۇئقار قۇش، قوندىغىدا قونۇقلۇقمۇ؟
تۇلپار نەسلى شاپەرەپ، ئوقۇرىدا توقۇقلۇقمۇ؟
پولات قۇيما تۆمۈرتون، ئاسقۇسىغا ئىلىقلىقمۇ؟
چىنار بويلۇغەي بوزىيگىت، شۇ مەجلىستە يەي بارمىكىن؟

دەپ قوشاق ئېيتىپتۇ.

ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئىچىدە «تاي يېتىم» تازنىڭ ئېيتقان قوشىقىنى ھېچكىم ئاڭلىيالماپتۇ. ئۇ يەنە نەچچە قات ئادەملەر توپىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ:

قويلار كەلۈرەي (كېلۈرەي) مەرەشىپ، پاخلانلارىيەي بارمىكىن؟
پاخلان بويلۇغەي بوز يىگىت شۇ مەجلىستە يەي بارمىكىن؟
كالىلار كەلۈرەي مۈرەشىپ، موزايلىرىيەي بارمىكىن؟
موزاي بويلۇغەي بوزىيگىت شۇ مەجلىستە يەي بارمىكىن؟

«تاي يېتىم» تازنىڭ ئېيتقان قوشىقى ئاق جۇۋاننىڭ قۇلىقىغا يەنە يەتمەپتۇ. بەكمۇ تەقەززا بولغان «تاي يېتىم» تاز ئاخىر بولماي قاتمۇ قات ئادەملەر ئۈستىدىن ئاتلاپ ئۆتۈپ:

ئاتلار كەلۈرەي ئازناپ، قولۇنلارىيەي بارمىكىن؟
قولۇن بويلۇغەي بوزىيگىت شۇ مەجلىستە يەي بارمىكىن؟
تۆگىلەر كەلۈرەي بوقاراپ، بوزۇلار (تايلاق)ىيەي بارمىكىن؟
بوزۇبويلۇغەي بوزىيگىت شۇ مەجلىستە يەي بارمىكىن؟

«تاي يېتىم» تازنىڭ ئېيتقان قوشىقى ئەمدى ئاق جۇۋاننىڭ قۇلىقىغا ئىشتىلىپتۇ - دە، ئورنىدىن چاچراپ تۇرغان پېتى ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ، نېمە ئىش سادىر بولغانلىقىنى سوراپتۇ. «تاي يېتىم» تاز بولغان كېلىشمەسلىكلەرنى سۆزلەپ كېلىپ، بوزىيگىتنى ئالقازاقنىڭ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. بۇ تۇيۇقسىز

شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۆزىنى يوقاتقان ئاق جۇۋان بىھوش بولۇپ يىقىلىپتۇ. مەشرەپ ئەھلى نىمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمەي ھەيرانلىقتا ھاڭ قېتىپ قاپتۇ. دوستلىرى ئاق جۇۋاننى ھوشىغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئۇ قوپقان پېتى «كۆك يورغا» ئېتىغا مىنىپ، «تاي يېتىم» تازىنى ئېلىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ «يالغۇز توغراق» دېگەن يەرگە كەلسە، قاغا - قوزغۇنلار بوز يىگىتنىڭ قىيما - چىيما قىلىنغان جەستىنى يەپ، ئۇستىخىنىنىلا قويغانىكەن. ئاق جۇۋاننىڭ يۈرەك - باغرى پارە - پارە بولۇپ، كۆز ياشلىرى دەريادەك ئېقىپ، ئۆزىنى بوزىيگىتنىڭ چېچىلغان سۆڭەكلىرىنىڭ ئۈستىگە ئېتىپتۇ. ئۇستىخانلىرىنى يىغىپ، جاي - جايىغا تىزىپ، قۇقومۇشقا ئوراپ ئۈچ قېتىم ئاتلىغانىكەن، بوزىيگىت ئۆخلىغان سىياققا كەپتۇ. ئاق جۇۋان ئۇنىڭ چىمچىلىقىنى تاپالماي، ئۆزىنىڭ چىمچىلىقىنى كېسىپ سېلىپ، مېيىتنى تاغنىڭ مۇزدەك سالقىن ئۆڭكۇرىگە يانقۇزغاندىن كېيىن، يالماۋۇز دەللە بىلەن ئالقازاق ۋە چۇلقازاقتىن ئىنتىقام ئالغىلى مېڭىپتۇ. ئۇ ئاۋۋال يۇرتىغا كېلىپ، ئەھلى جامائەتكە بوزىيگىتنىڭ نەزىرىنى بەرمەكچى ئىكەنلىكىنى جاكارلاپتۇ. ئالقازاق بىلەن چۇلقازاققا بولسا چاپارمەن ئەۋەتىپ: «ئۆزۈمگە جۈرە تاللاش مەشرىپى ئۆتكۈزمەكچىمەن. كىمكى مەن بىلەن تويلاشماقچى بولسا، پۇتۇن لەشكىرى بىلەن بۇ مەشرەپكە قاتناشقاي، كىمنىڭ مال - دۇنياسى كۆپ، لەشكىرىي كۆچى زور بولسا شۇنىڭغا تېگىمەن» دەپ خەۋەر يەتكۈزۈپتۇ.

ئالقازاق بوزىيگىتنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ئەمدى ئاق جۇۋاننى خوتۇنلۇققا ئالىدىغان بولدۇم، دەپ جىددىي توي تەييارلىقىنى قىلىۋاتقانىكەن. ئۇ، بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن خۇشاللىقىدىن تېرىسىگە سىغماي، چۇلقازاق بىلەن پۇتۇن لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ئاق جۇۋاننىڭ يۇرتىغا قاراپ مېڭىپتۇ.

ئاق جۇۋان نەچچە يۈز قوي، كالا ۋە ئات ئۆلتۈرۈپ نەزىرگە كاتتا تەييارلىق قىپتۇ. نەزىرنىڭ ئالدىدا ئوغلىنى چاقىرىپ: «بالام، ئاتاڭنىڭ بوۋاڭ يادىكار قىلغان قاتلىما قىلىچىنىڭ سېپى «يالغۇز توغراق» نىڭ تۇۋىدە يەردىن بىر غېرىپ چىقىپ تۇرىدۇ. «يا، ئاتام بوزىيگىتنىڭ قولى» دەپ تارتساڭ قىلىچ چىقىدۇ. تېزدىن بېرىپ ئۇنى ئېلىپ كەل» دەپ بۇيرۇپتۇ. نەزىرنىڭ ھەممە تەييارلىقى تولۇق پۈتۈپتۇ. بوز يىگىتنىڭ ئوغلى ئاتىسىنىڭ قىلىچىنىمۇ ئېلىپ كەپتۇ. نەزىرگە چاقىرىلغان يىراق - يېقىندىكى بارلىق جامائەتمۇ دەل ۋاقتىدا تولۇق يىغىلىپتۇ. ئاقنار ئايىم نەزىرگە باش بولۇپ كەلگەن ھەممە ئادەمنى رەت - رەتى، جاي - جايىغا ئولتۇرغۇزۇپتۇ. پۇتۇن ئەھلى يۇرت تەڭداشسىز پالۋان، ئەلسۆيەر ئوغلان بوزىيگىتتىن ئايرىلىپ قالغانلىقىغا چەكسىز قايتۇرۇپ، ئۇنىڭ روھىناتىغا دۇئا قىپتۇ.

ئالقازاق بىلەن چۇلقازاقنىڭ لەشكەرلىرىمۇ ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە ئايرىم ھوجرا - چېدىرلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپتۇ. ئۇلارغا ئاش تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن ئاق جۇۋان ئالدىغا چىقىپ:

- بۇگۈن ھەر قايسىڭلارغا جورا تاللاش زىياپىتى بەردىم. كىم بوينىنى ئۆزۈن سوزۇپ، ئاشنى جىق يىيەلىسە شۇ مېنىڭ جۇپتۇم بولىدۇ. ئاش يەۋاتقاندا بېشىنى كۆتۈرۈشكە، ئەتراپىغا قاراشقا، گەپ قىلىشقا بولمايدۇ. كىمكى خىلاپلىق قىلىدىكەن، تەخىرسىزبېشىنىڭالىمەن، - دەپتۇ.

ھەممىسى ئاق جۇۋاننىڭ ئۇسالىغا يېتىش غەرىزىدە بەس - بەس بىلەن بويۇنلىرىنى ئۆزۈن سوزۇشۇپ، ئاچ قالغان بۆرىدەك بىر - بىرسى بىلەن قىزغىنىشىپ بېشىنى كۆتۈرمەي ئاشقا دۇم چۈشۈپتۇ.

ئاق جۇۋان ئوغلىغا:

- ئى بالام، ئەمدى ئاتاڭنىڭ قىساسىنى ئالىدىغان پەيت يېتىپ كەلدى. ئاتاڭنىڭ قىلىچىنى ئېلىپ، مەلئۇنلارنىڭ بوينىدىن سۆرەپ ماڭ، - دەپ قاتلىما قىلىچنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپتۇ. بوزىيگىتنىڭ ئوغلى قىلىچنى ئۇلارنىڭ بوينى ئۈستىدىن سۆرەپ ماڭغانىكەن، لەشكەرلەرنىڭ باشلىرى داڭگالدەك دومىلاپ ئالدىدىكى تاۋاقلارغا پوكۈلداپ چۈشۈۋېرىپتۇ. بارلىق لەشكەرلەر ۋە چۇلقازاق داستىخان ئۈستىدىلا ئۆلۈپ تۈگەپ، ئۇلارنىڭ باشلىرى بوزىيگىتنىڭ روھىغا نەزىر بوپتۇ.

ئاق جۇۋان ئالقازاقنى ئالدىغا چاقىرتىپ:

- بوز يىگىتنىڭ ساقالى تورقامىكەن، پىلەمىكەن؟ سېنىڭ ساقالىڭ جارا (كىرپە) مىكەن، چىگەمىكەن؟ - دەپتۇ.

- قانداق قىلسام ساقالىم بوز يىگىتنىڭ ساقالىدەك يۇمشاق بولىدۇ؟ - دەپتۇ ئالقازاق ئاق جۇۋانغا يالىنىلا ئويلاپ.

- ساقالىڭنى مايلاپ ئوت قويساڭ، يىرىك ساقاللىرىڭ كۆيۈپ، ئورنىغا يۇمشاق ساقال چىقىدۇ، - دەپتۇ ئاق جۇۋان. ئاندىن يەنە ئۇ ئالقازاقتىن:

- بوزىيگىتنىڭ چىشى ئۇنچەمىكەن، مارجانمىكەن؟ سېنىڭ چىشىڭ كەكەمىكەن، كەتمەنمىكەن؟ - دەپ سوراپتۇ. ئالقازاق:

- قانداق قىلسام ئۇنچە-مارجاندەك چىش چىقىدۇ؟ - دەپ سوراپتۇ ئاق جۇۋاندىن ئۇنىڭ ئۇسالىغا بالدۇرراق يېتىش نىيىتىدە.

- بۇ ناھايىتى ئاسان. ھەممە چىشلىرىڭنى قومۇرۇۋەتسەڭ ئورنىغا ئۇنچە - مارجاندەك چىش چىقىدۇ، شۇ چاغدا سەنمۇ بوزىيگىتكە ئوخشايسەن، مەنمۇ سېنى يارىتىمەن، - دەپتۇ ئىچىگە پاتمايۋاتقان قىساس ۋە دەرغەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ. ئالقازاق ئاق جۇۋاننى تېزرەك ئەمرىگە ئېلىش تەقەززاسىدا نەپسى تاقىلداپ، ئۇنىڭ ھەممە شەرتلىرىگە سۆزسىز كۆنۈپتۇ. ئاق جۇۋان مۇلازىملىرىغا:

- ئالقازاقنىڭ بارلىق چىشلىرىنى قومۇرۇڭلار، ساقلىنى مايلاپ ئوت قويۇڭلار، - دەپ بۇيرۇق قىپتۇ.

ئۇلار ئالقازاقنى ماتاپ باغلاپ، چىشلىرىنى بىر - بىرلەپ قومۇرۇپ، ئورنىغا قوغۇشۇننى ئېرىتىپ قۇيۇپ، ساقاللىرىنى مايلاپ ئوت قويۇپ، «داد - پەرياد» دېگۈزۈپ قىيناپ ئۆلتۈرۈپتۇ.

ئالقازاق ئۆلگەندىن كېيىن ئاق جۇۋان يالماۋۇز دەللىنى ئالداپ تۇتقۇزۇپ كەپتۇ - دە، يىگىتلەرگە ئۇنى ئىشىك ئالدىدىكى چىنارغا چەمبەرچەس باغلاتقۇزۇپتۇ.

يىگىتلەر ئۇنىڭ ئەمچىكىنى كېسىپ كاۋاپ قىلىپ ئۆزىگە مەجبۇرىي يېگۈزۈپتۇ. يالماۋۇز دەللە ئاغرىقتا چىدىيالماي:

- توۋا قىلدىم جېنىم بوتام، ئېزىپتىمەن. ماڭا رەھىمى قىلغىن، ئىگەم بەختىڭنى بەرسۇن، - دەپ زار - زار قاقشاپ يېلىنىپتۇ. ئاق جۇۋان ئىچىگە پاتمىغان چەكسىز غەزەپ ۋە ھەسرەت ئىچىدە:

- ھۇ، ئادەمزات ئىچىدىن چىققان قان ئىچەر يالماۋۇز، پۇتۇن تېنىدىن زەھەر تامىدىغان ۋەھشىي يىلان، ئادەمسىياق ئالۋاستى، ئېيتە قېنى، بوزىيگىت ساڭا نېمە يامانلىق قىلدى؟! نارەسىدە قىزىمچۇ؟ نە سەۋەبتىن ئۇلارنى قىيناپ ئۆلتۈردۇڭ؟ سەن مېنى بوز يىگىتتىن، روزىغارىمدىن، خاندانىمدىن ئايرىپ بەختىمنى قارا قىلدىڭ. جانجىگەر قىزىمنى ئۆلتۈرۈپ، يۈرىكىمنى داغلىدىڭ. مەن سېنى موچۇندا چىمداپ، تارماقتا تاراپ ئۆلتۈرسەمۇ دەردىم چىقمايدۇ، - دەپ ئۇنىڭ پۇتىدىن باشلاپ گۈشىنى شۇلگۈزۈپ كاۋاپ قىلىپ ئۆزىگە يېگۈزگىلى تۇرۇپتۇ. يالماۋۇز دەللىنىڭ گۆشىنى شۇلۇپ كاۋاپ قىلىش يۈرەككە يەتكەندە مىڭتەستە ئۇنىڭ جېنى چىقىپتۇ. بۇ ياۋۇز جادۇگەرنىڭ ئۆلۈمىدىن جىمى خەلق پۇخادىن چىقىپ، ئىچى بوشاپتۇ. ئۇنىڭ سۈيىقەستى بىلەن ئۆلگەن تالاي بىگۇناھ جانلارنىڭ قىساسى ئېلىنىپ، ئۇلارنىڭ روھى ئەمىن تېپىپتۇ.

ئاق جۇۋان بوزىيگىت بىلەن جانجىگەر قىزىنىڭ قىساسىنى ئېلىپ، يورت - ئىقلىمدىن قانخورلارنى يوقاتقاندىن كېيىن، كۆڭلى سەل - پەل تەسكىن تاپقاندەك بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بوز يىگىتنىڭ مېيىتىنى كۆتۈرۈپ چۆل - بايۋانلارنى كېزىپتۇ. بوزىيگىت ھايات ۋاقتىدا ئۇنىڭغا: «قازارا، بىرەر كېلىشمەسلىككە يولۇقۇپ قالسام قايغۇرۇپ كەتمەڭ. مېيىتىمنى قىرىق بىر كۈن يەرگە قويماي كۆتۈرسىڭز تىرىلىمەن» دېگەنىكەن. ئاق جۇۋان بوزىيگىتنىڭ سۆزىنى يادىغا ئېلىپ مېيىتنى قىرىق كۈن كۆتۈرۈپتۇ. قىرىق بىرىنچى كۈنى ئۇ مېيىتنى كۆتۈرۈپ كېتىۋېتىپ دەريا بويىغا كېلىپ قاپتۇ. قارىسا، بىر مومايى بىر ئاق، بىر قارا كىگىزنى سۇغا چىلاپ يۇيۇپ ئولتۇرغانىكەن. ئاق جۇۋان گەپ قىلمايى ئۆتۈپ كەتكەن بولسا نەبولغاي، ئەپسۇس تەقدىر - قىسمەت ئۇنىڭ ئاغزىنى قىچىشتۇرۇپ گەپكە ساپتۇ:

- ھەي موما، ئاق كىگىزنى يۇسىغۇ ئاقىرار، قارا كىگىزنى يۇسىمۇ ئاقىرامدۇ؟ - دەپ سوراپتۇ قىزىقسىنىپ.

مومايى:

- ۋاي بوتام، تىرىكنى كۆتۈرسىغۇ ساقىيار، ئۆلۈكنى كۆتۈرسىمۇ تىرىلەمدۇ، - دەپ قويۇپ كېتىپ قاپتۇ. ئاق جۇۋان مومايدىن ئورۇنسىز سوئال سورىغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىپتۇ. كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ، قۇقومۇشنى يېشىپ قارىسا، ئەسلىدە بوزىيگىت تىرىلىپ بوپتىكەنتۇق، ئەمدى قايتىدىن پارە - پارە بولۇپ، بۇرۇنقى سىياقىغا كېلىپ قاپتۇ. ئاق جۇۋان قاتتىق ئاھ - پەريياد چېكىپ، بوزىيگىتنىڭ سۆڭەكلىرىنى باشقىدىن جاي - جايىغا تىزىپ ئاتلاپتۇ - ئاتلاپتۇ، زادى نۇتاشمايتۇ. سۆڭەكلەرنى قۇچاقلاپ قان - قان يىغلاپتۇ. ناله - پەريادىغا قۇم - تاشلارمۇ سۇدەك ئېرىپ، ئوت - ياشلار غازاڭ تاشلاپ قاغدا بوپتۇ، بىراق بوزىيگىت تىرىلمەپتۇ. ئاق جۇۋان ئۇنىڭ سۆڭەكلىرىنى ئاۋايلاپ يەرلىككە قويۇپ، ئەتراپىغا دەل - دەرەخ تىكىپتۇ. توساتتىن جاھان بوغۇناقلىشىپ قاتتىق توپا يېغىپتۇ. ئۇچ كېچە - كۈندۈز بوران چىقىپ، قۇرۇق شاخ - شۇمبا، غازاڭ - قامغاقلارنى ئازگاللارغا تىقىپ قۇم بىلەن كۆمۈپتۇ. ئارقىدىنلا ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىپ، ئۇچ كېچە - كۈندۈز توختىماي يامغۇر يېغىپتۇ. تاغلاردىن شىددەتلىك سەل كېلىپ، كەڭ چۆل - باياۋانلارنى بېسىپتۇ - دە، يۇمران ئوت - چۆپلەر ئۇنۇپ زېمىننى يېشىللىققا پۈركەپتۇ. بوز يىگىتنىڭ قەبرىسىدىن گۈل - چېچەك، ئوت - يۇگەللەر ئۇنۇپ چىقىپ ئۇستىنى يېپىپتۇ. ئاق جۇۋان بوز يىگىتنىڭ قەبرىسى بېشىدا ھەسرەت چېكىپ، قان يىغلاپ، ئاخىرى ئۇنىڭ دەردى - پىراقىدا جان تەسلىم قىلىپتۇ. (M1)

ئاپتور: ش ئۇ ئا ر ئامىۋۇى سەنئەت يورتى پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى، كاندىدات تەتقىقاتچى

«بوزىيگىت بىلەن ئاقجۇۋان» داستانىنىڭ ئاساسلىق قوشاق ئاھاڭى

(ئۇتتۇرا ھال تېمپىدا)

D = 1

5 4 34 | 5435 575 55

يىلقى سىنى، ئۆلتۈ ر ر،

— 4 454 | 5435 575 55

بولما سىمۇ؟ ئۆزەڭ بار.

ئالقازاق سىنىڭ ھايىپ كەل سىڭەي

ھايىپ كەل سىڭەي مەن بارماس مەنەي

5 4354 — 3 | 311 131 111

ئۇزۇق قىرىق چۈ ئۇزۇق قىرىق چۈ

بوزىيگىت ئاتام ئۇۋدۇ يەي دىستىڭ ئاتام ئۇرسا يەي

3 544 | 5435 575 555

ئىنىم ئۇرۇ دۇيەي قىرىق چۈ ۋە ق، ئىنىڭ ئۇرسا يەي قىرىق چۈ ۋە ق،

— 5 433 | 433 33

يۇرۇڭ دوبىيتلارەي بارالى، ئالقازاق سىنىڭ يىلقى سىنى،

(بۇ داستاندىكى قالغان بېيت - قوشاقلار ئاساسەن مۇشۇ بويىچە ئېيتىلىدۇ)

ئاساسي قاتلام مەدەنىيەت بازلىرىنى قۇرۇش ۋە مۇستەھكەملەش - يېزا ئىقتىسادىنى تېز يۇكسەلدۈرۈشكە پايدىلىق

- ئاقسۇ شەھىرى قاراتال يېزىسىنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئىلغار تەجرىبىلىرى توغرىسىدا

ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قاراتال يېزىسى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغان ئون نەچچە يىلدىن بۇيان يەر، سۇ بايلىقى مول بولۇشتەك تەبىئىي ئۈستۈنلۈكىنى جارى قىلدۇرۇپ، كەسىپ قۇرۇلمىسىنى دادىل تەڭشەپ، يېزا ئىقتىسادىنى تېز يۇكسەلدۈرۈپ، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتىنى مۇستەھكەم ماددىي ئاساسقا ئىگە قىلدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ يېزا ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت بازلىرى قۇرۇلۇشىغا سالىدىغان مەبلەغنى كۆپەيتىش،ئارقىلىق دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى زور دەرىجىدە جانلاندۇردى. ھازىر بۇ يېزىدا دېھقان - چارۋىچىلارمەدەنىيەت پائالىيەت مەركىزى، ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئەترىتى، تەتقىقات كومانداسى، كىنو - تىياتىرخانا، چوڭ تىپتىكى ئۇستى ئوچۇق تەتقىقاتچىلىق مەيدانى، تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنى ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى، چاستوتىسى تىزگىنلىنىدىغان رادىئو ئۇزىلى، پارتىيە مەكتىپى، دېھقان، - چارۋىچىلار مەدەنىيەت - تېخنىكا مەكتىپى، يېزا - بازار كارخانىلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت - تېخنىكا تەربىيىلەش مەركىزى، مەدەنىيەت مەكتىپى قاتارلىق ئاساسىي قاتلام مەدەنىي پائالىيەت مۇئەسسەسىلىرى ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كەلدى. يېزا بويىچە 28 كەنتنىڭ ھەممىسىدە، 103 مەھەللە - گۇرۇپپىسىنىڭ75دە مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلۇپ، ماتېرىيال، ئۇسكۇنە بىلەن سەپلىنىش نىسبىتى 95% كە، پائالىيەتتە ئىشلىتىلىش نىسبىتى 100% كە يەتتى.

ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن بولسا، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتىمۇ يېزا ئىقتىسادىنىڭ تېز يۇكسىلىشىگە تۈرتكە بولدى. 1993 - يىلى قاراتال يېزىسى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ «ھاللىق سەۋىيىگە يېتىشتىكى ئۈلگە كۆرسىتىش يېزىسى» قىلىپ بېكىتىلگەندى. 1994 - يىلى بۇ يېزا ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 125 مىليون يۈەنگە، ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي ھوسۇلىنى 25 مىڭ 600 تونىغا، پاختىنى 12 مىڭ تونىغا، چارۋا مالنى 94 مىڭ تۇياققا، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ساپ كىرىمنى 1467 يۈەنگە يەتكۈزۈپ، ۋىلايەت بويىچە يېزا - بازارلار ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتتى. ئۆتكەن يىل يېزا بويىچە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتىن يەنە ئومۇمىيۈزلۈك مول ھوسۇل ئېلىندى. كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ساپ كىرىمنىڭ 1700 يۈەنگە يېتىپ، 1993 - يىلدىكىدىن 589 يۈەن، 1994 - يىلدىكىدىن 233 يۈەن ئېشىشى مۆلچەرلەندى.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش دائىرىسىنىڭ كېڭىيىشىگە، بولۇپمۇ ئىقتىسادىي قۇرۇلمىنىڭ ئۆزگىرىشى، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنىڭ ئورنىتىلىشىغا ئەگىشىپ، يېزىلارنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرىدا تەرەققىيات پۈرسىتىمۇ، چېكىنىش خەۋپىمۇ تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇردى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، قاراتال يېزىلىق پارتكوم بىلەن خەلق ھۆكۈمىتى مەدەنىيەت خىزمىتىدە تەرەققىياتقا ئىنتىلىشتىن ئىبارەت توغرا يولدا چىڭ تۇردى. ئۇلار يېزا ئىقتىسادىنى يۇقىرى ئۈنۈملۈك، تېز سۈرئەتلىك راۋاجلىنىش ئىزىغا سېلىش بىلەن بىللە، ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت بازلىرىنى قۇرۇش ھەم مۇستەھكەملەشنى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىغا كۆڭۈل بۆلۈش يۇكسەكلىكىدە تۇرۇپ چىڭ تۇتۇپ، يېزا مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ بازار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا بولغان ماسلىشىش ئىقتىدارىنى ئاشۇردى. يېزا - كەنت مەدەنىيەت بازلىرىنى قۇرۇش داۋامىدا مۇستەھكەملەپ، مۇستەھكەملەش داۋامىدا راۋاجلاندۇرۇپ، ئۇنىڭ يېزىلاردىكى «ئىككى مەدەنىيەت» قۇرۇلۇشىدا تۇتقان ئۆزىگە خاس ئالاھىدە رولىنى ياخشى جارى قىلدۇردى.

قاراتال يېزىسىنىڭ ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت بازلىرىنى قۇرۇش ۋە مۇستەھكەملەش جەريانىدىكى بىر نەچچە يىللىق ئەمەلىي تەجرىبىلىرى شۇنى ئىسپاتلىدىكى:

1. رەھبەرلىكنىڭ ماكرو جەھەتتە تەدبىر بەلگىلەپ، ئەمەلىي ھەرىكىتىدە قوللىشى - يېزا مەدەنىيەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ تۈپ كاپالىتى. قاراتال يېزىسىنىڭ ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت بازىسى قۇرۇلۇشىدا يۇقىرىقىدەك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرەلىشى ئاقسۇ شەھەرلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەدەنىيەت خىزمىتىنى يېزىلارنى ھاللىق سەۋىيىگە يەتكۈزۈش پىلانىغا كىرگۈزۈپ، بۇ خىزمەتكە بولغان رەھبەرلىكنى ھەقىقىي كۈچەيتكەنلىكىدىن ئايرىلمايدۇ. چۈنكى شەھەرلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى 1990 - يىلىلا يېزا - مەيدانلاردا مەدەنىيەت مەركىزى قۇرۇش، مەدەنىيەت ئەسلىھەلىرىنى كۆپەيتىش ئارقىلىق ئاممىۋى خاراكتېرلىك مەدەنىيەت، سەنئەت، تەتقىقات پائالىيەتلىرىنى ئاكتىپ قانات يايدۇرۇپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى ساغلاملاشتۇرۇش ۋە ئېيىتىشنىڭ كونكرىت تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، يېزا - مەيدان باشلىقلىرى بىلەن مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالىغاندى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ شەھەر، يېزا - كەنتلەرنىڭ مەدەنىيەت بازىسى قۇرۇلۇشىنى يېزىغا چۈشۈپ نۇقتىدا تۇرغان كادىرلار ۋە يېزا ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنى نىشانلىق باشقۇرۇش ھەم ئۇلارنىڭ يىللىق خىزمەت نەتىجىسىنى ئۈلچەيدىغان ئاساسىي شەرتلەرنىڭ بىرى قىلدى. ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت بازلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىشكە

دائىر ئېتىبار بېرىش چارىلىرىنى تۈزۈپ چىقتى. قاراتال يېزىسى شەھەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى ئاكتىپ ئىجرا قىلىپ، يېزىدا «ئاممىۋى مەدەنىيەت خىزمىتى كومىتېتى» قۇرۇپ، مەخسۇس ئاساسىي قاتلامنىڭ ئىدىيە، مەدەنىيەت خىزمىتىنى تۈتىدىغان رەھبەرلىك ئاپپاراتىنى شەكىللەندۈردى. نەتىجىدە بۇ يېزىنىڭ مەدەنىيەت خىزمىتى شەھەر ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپ بويىچە مۇنتىزملىشىش، قېلىپلىشىش، تۈزۈملىشىشكە قاراپ تەرەققىي قىلدى. سېلىنما كۆپەيتىلىپ، ئەسلىمە قۇرۇلۇشى تېزلىتىلدى. قوشۇن كۆچەيتىلىپ، پاۋالىيەت مەزمۇنى موللىشىپ، يېزا مەدەنىيەت ئىشلىرى ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلدى.

2. ئېھتىياجىغا ماسلىشىدىغان مەدەنىيەت مۇئەسسەسىلىرىنى قۇرۇش - ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت بازىسىنى مۇستەھكەملەشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. مەدەنىيەت مۇئەسسەسىلىرى قۇرۇلۇشى - يېزا مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ ماددىي كاپالىتى. شۇڭا قاراتال يېزىسى مەدەنىيەت خىزمىتىدە ئالدى بىلەن كۆچنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئاساسىي ئەسلىمە قۇرۇلۇشىنى ئەملىيلەشتۈرۈشنى تۈتتى. يېزىنىڭ ئاساسىي مەسئۇللىرى بۇ خىزمەتكە ئۆزلىرى بىۋاسىتە يېتەكچىلىك قىلىپ، مەدەنىيەت مۇئەسسەسىلىرى قۇرۇلۇشىدا ھەر يىلى سېلىنىدىغان مەبلەغ بولۇش، ھەر يىلى يېڭى تەرەققىيات يۈزلىنىشى بولۇشىي-ئىشقا ئاشۇردى. ئۇلار مەدەنىيەت مۇئەسسەسىلىرى قۇرۇلۇشىدا «دۆلەت، كوللېكتىپ، شەخسلەر» تەك كۈچ چىقىرىش، ئۆز جايىنىڭ شارائىتىغا، مادارىغا قاراپ ئىش كۆرۈش، ئەملىي ئۈنۈمگە ئەھمىيەت بېرىپ، پۈختا قەدەم بىلەن ئىلگىرىلەش» پرىنسىپىدا چاك تۈردى. مەدەنىيەت مۇئەسسەسىلىرىنى قۇرۇش بىلەن مۇستەھكەملەشنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنى ھەقىقىي تۈردە يېزا -كەنتلەرنىڭ ئىدىيە، مەدەنىيەت خىزمىتىنىڭ ئالدىنقى سەپ بازىسىغا، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش، پەن - تېخنىكا ئۆگىنىش مەركىزىگە ئايلاندۇردى. يېقىنقى ئۈچ يىلدىن بۇيان يېزا مالىيىسىدىن 1 مىليون 50 مىڭ يۈەن مەبلەغ ئاجرىتىلىپ، يېزىلىق مەدەنىيەت پونكتى بىلەن كىنو - تىياترخانا كېڭەيتىپ قۇرۇلدى. يېڭىدىن 3000 كىشىلىك سېمونت ئورۇندۇقلۇق ئۈستى ئوچۇق ئەنتەربىيە مەيدانى ياسالدى. كەنت، مەھەللىلەردىكى مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلۇشىدا ئومۇملاشتۇرۇش بىلەن مۇكەممەللەشتۈرۈش بىرلەشتۈرۈلۈپ، يېزا بويىچە 28 كەنتنىڭ ھەممىسىدە قىرائەتخانا، مەجلىسخانا، مەدەنىي مەشغۇلات ئۆيى، رادىئو ئاڭلىتىش ئۆيى، ئەنتەربىيە مەيدانى تولۇق بولغان مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلدى. ھەر بىر مەدەنىيەت ئۆيى ئىگىلىگەن ئوتتۇرىچە قۇرۇلۇش كۆلىمى 120 كۋادرات مېتردىن كۆپرەككە يەتتى. 103 مەھەللە - گۇرۇپپىنىڭ 75دە مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلۇپ بولدى. يېزا بوينچە كەنت، مەھەللە دەرىجىلىك مەدەنىيەت ئۆيلىرىنى قۇرۇشقا سېلىنغان ئومۇمىي مەبلەغ 4 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

3. يېزا مەدەنىيەت خىزمىتىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى - ئاساسىي قاتلامنىڭ ئاممىۋى مەدەنىيەت پاۋالىيىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈشتە. يېزا مەدەنىيەت خىزمىتىدە پاۋالىيەت ئەملىيلەشكەندىلا، ئۇنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرغىلى، مەدەنىيەت قوشۇنىنى پاۋالىيەت ئارقىلىق چېنىقتۇرۇپ، ساپاسىنى ئۈستۈرگىلى بولىدۇ. دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتىگە بولغان تەلىپىمۇ پاۋالىيەت ئارقىلىقلا قاندۇرۇلىدۇ. مۇشۇنداق تونۇش بولغانلىقى ئۈچۈن، قاراتال يېزىسى مەدەنىيەت خىزمىتىدە مۇۋەققەنى ئاساسىي قاتلامغا قويالىدى، مول مەزمۇنلۇق ئاممىۋى مەدەنىيەت ئىشلىرىنى جانلىق قانات يايدۇرالىدى. ئۇلار يېزا -كەنت، مەھەللىلەردە مەدەنىيەت مۇئەسسەسىلىرى ئومۇملاشقانلىقىدەك ئۈستۈنلۈكىدىن پايدىلىنىپ، مەدەنىيەت بازىلىرىدا گېزىت، كىتاب - ژورنال كۆرۈش، شاھمات، بىلىيارت ئوينىاش، تېلېۋىزور، سىنىمىلىغۇ قويۇش، ھۆسىن خەت كۆرگەزمىسىئېچىش، ئەلنەغمە - مەشرەپ، تەنتەربىيە قاتارلىق تۈرلۈك پائالىيەتلەرنى يولغا قويۇپ، دېھقان - چارۋىچىلارنى ھەم ئۆگىنىدىغان، تەربىيە ئالىدىغان، ھەم كۆڭۈل ئاچىدىغان، ئارام ئالىدىغان سورۇنغا ئىگە قىلدى. بۇ پائالىيەتلەر داۋامىدا بايقالغان ماھىرلاردىن تەشكىللەنگەن يېزىلىق ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئەترىتى شەھەر بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئىككى قېتىملىق دېھقان - چارۋىچىلار سەنئەت كۆرىكىدە ئۈدا 1 - لىككە ئېرىشتى. تەنتەربىيە كوماندىسىدىكى بىر قىسىم چېلىشچى پالۋانلار كۆپ قېتىم شەھەر، ۋىلايەتكە ۋەكالىتەن ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن چوڭ مۇسابىقىلەرگە قاتناشىپ، يېزىغا شان - شەرەپ كەلتۈردى.

4. ئىقتىساد بىلەن مەدەنىيەتنى تەڭ تۇتۇش «ئىككى مەدەنىيەت» قۇرۇلۇشىنى ئورتاق راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى. قاراتال يېزىسى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ئىقتىساد بىلەن مەدەنىيەتنىڭ دىئالېكتىكىلىق مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىپ، بىر قولدا ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى، يەنە بىر قولدا مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تۇتۇش، ھەر ئىككى قول قاتتىق بولۇشتا تەۋرەنمەي چاك تۇردى. ئىقتىسادنى تۇتۇپ، مەدەنىيەتكە سەل قارايدىغان ياكى مەدەنىيەتنىلا تەكىتلەپ ئىقتىساد بىلەن كارى بولمايدىغان خاھىشلارنىڭ باش كۆتۈرۈشىگە يول قويمىدى. يېزىلىق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشتا چاك تۇرۇپ، يېزا ئىقتىسادىنىڭ ئۈدا، تېز، مۇقىم ئېشىشىغا كاپالەتلىك قىلىش بىلەن بىللە، ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت بازىلىرىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتىكى رولىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىشقىمۇ يېتەرلىك ئەھمىيەت بەردى. ئۈچ يىلدىن بۇيان ئۇلار يېزا، كەنت، مەھەللىلەردىكى مەدەنىيەت ئەسلىمىلىرىدىن پايدىلىنىپ، 270 قارار ئەسقاتىدىغان پەن - تېخنىكا بىلىملىرى كۇرسى ئېچىپ، 20 مىڭ 650 نەپەر كىشىنى تەربىيىلىدى. مەدەنىيەت تورى ئارقىلىق پەن - تېخنىكا مۇلازىملىق تورىنى شەكىللەندۈرۈپ، دېھقان - چارۋىچىلارنى تېخنىكا، بازار، باھا ئۇچۇرى مۇلازىملىقى بىلەن تەمىنلەش - قاراتال يېزىسىنىڭ ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت بازىسى قۇرۇلۇشىدىكى روشەن ئالاھىدىلىكى بولدى. بۇ بىر نەچچە يىل ئىچىدە ئۇلار دېھقان - چارۋىچىلارغا يەتكۈزۈپ بەرگەن يېڭى تېخنىكا، بازار، باھا ئۇچۇرى 1756 خىلغا، بۇنىڭدىن ئەملىي پايدىلىنىلغىنى 561 خىلغا يەتتى. 1992 - يىلى كۈزدە باشقا جايلارغا ئوخشاش پاختا بازىرى كاساتلىشىپ باھا چۈشۈپ كەتكەنلىكتىن، بۇ يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ كېۋەز تېرىش قىزغىنلىقى بىردىنلا سۈسلىشىپ قالغاندى. بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن يېزىلىق مەدەنىيەت پونكتى ۋە پەن - تېخنىكا تەربىيىلەش مەركىزىئىچكى - تاشقى بازارلارنىڭ پاختىغا بولغان ئېھتىياجىغا دائىر ئۇچۇرلارنى توپلاپ، پاختا باھاسىنىڭ تېز ئۆرلەيدىغانلىقى، چىگىت يېغىنىڭ باھاسى ئۆسىدىغانلىقىنى ئالدىن ئىگىلىدى. يېزىلىق پارتكوم بۇ ئۇچۇرغا ئاساسەن تېرىقچىلىق قۇرۇلمىسىنى دادىل تەڭشەش ۋە مەدەنىيەت سورۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇچۇرنى كەڭ تەشۋىق قىلىپ پاختىكارلارنىڭ ئەندىشىسىنى تۈگىتىش ئارقىلىق كېۋەز كۆلىمىنى يىلدىن يىلغا كېڭەيتىپ، ئۇتۇقىن يىل 92 مىڭ موغا يەتكۈزدى. نەتىجىدە، پاختىچىلىق قاراتال يېزىسىدىكى دېھقانلارنىڭ ئاساسىي كىرىم مەنبەسى بولۇپ قالدى. بۇ، مەدەنىيەت بىلەن ئىقتىسادنى تەڭ تۇتقانلىقىنىڭ، مەدەنىيەت تورى ئارقىلىق تېخنىكا، ئۇچۇر مۇلازىملىق تورىنى شەكىللەندۈرگەنلىكنىڭ ئەمەلي نەتىجىسى. (M3)

غەيرەت ئۆمەر، ئۆمەر ھامۇت

(«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى)

كۆزلىمىزگە بىرنە زەر

بىزدىكى ئىللەتلەر

نىزامىددىن ھۇسەيىن

ئۆزىنى خارلىغان ياتتىن خارلىنار.
ـ ئۇيغۇر خەلق تەمسىلى

بىزدىكى ئەۋھاپەرەستلىك

تارىخىمىزدىن بىر بەت

بىزدىكى ئەۋھاپەرەستلىك (خوجا ـ ئىشانلار جاھالەتچىلىكى) نىڭ تارىختا ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە كەلتۈرگەن پاجىئەلىك قىسمەتلىرى توغرىسىدا ئۇيغۇر تارىخ ئالىمى، قەشقەرلىق ھاجى يۈسۈپ تەرىپىدىن 19 ـ ئەسىردە يېزىپ قالدۇرۇلغان «جەمئىيىتىل تارىخ» (تارىخ يىغىندىسى) دېگەن قولىيازمىدا مۇنداق بايان بېرىلگەن: «. . كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەردە بىزنىڭ ئەزىز يۇرتىمىزدا ئەۋھاپەرەستلىك (تەركىي دۇنياچىلىق يەنى خوجا ـ ئىشانلار جاھالەتچىلىكى ـ ئا) پەۋقۇلئادە دەرىجىدە يايىلدىلار. ئۇ زامان ھۆكۈمدارلىرى خوجا ـ «ئەۋلىيا» لار ھەمدەملىكىدە ئەل ـ يۇرت تۇتاتتىلار. خوجا ـ ئىشانلارنىڭ ھەم ئۇلارنىڭ ياران، مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىنىڭ ۋەتەن، مىللەتكە سادىقلىرى ۋە ھەم ئاۋام خەلقنى ئىسلام ئۇسۇلىغا دەۋەت قىلىدىغانلىرى بەك ئاز ئىدىلەر. ئۇلارنىڭ تولىسى ئاۋام خەلقنى ئۆزلىرىگە رام قىلماق ئۈچۈن دىنسىزلىق، مەسلەكسىزلىك، يالغان كارامەتچىلىك ۋە خانىقالار

ئەينەك

ريباكارلىقىنى ئۆزلىرىگە شوئار قىلىپ ئالغان دەججاللاردىن ئىبارەت ئىدىلەر. ئۇلار بۇ يول بىلەن خەلقنى ئەۋھاپەرەستلىككە ۋە يەنى تەركىي دۇنياچىلىققا چۈشۈرۈپ، ئۇلارنى ئۆز غەرەزلىرى ۋە مەقسەتلىرىگە ئالەت قىلىپ (بويسۇندۇرۇپ، رام قىلىپ ـ ئا) ئالماقتا ئىدىلەر. بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ كۆپچىلىكى بولغان ئاۋام پۇقرالار، مۆمىن بىقۇۋۇللەر (جاھالەتچىلىكىنى ھاياتلىق مەنبەسى قىلغان نادان قارا پايلەر ـ ئا) بىر تەرەپتىن، ئىسلام ئۇسۇلىنى ئۇنتۇپ، ئەلھال دىنسىزلىق يولىغا چۈشتىلەر. يەنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ ساۋادىتىنى مەزكۇر دەججاللارنىڭ ئىختىيارىدا دەپ تونۇپ، ئەقىدە قىلىشىپ، خۇدا ۋە روسۇلنى ئۇنتۇماققا ھەم خۇدا ۋە روسۇلنىڭ ئەمرىنى تەرك ئېتىپ مۇرشىد دەججاللارنىڭ رىئاسىغا ھەمبە نەرسىسىنى پىدا ئەتمەك... كە ئازدىلەر. بىر تەرەپتىن، مىللەت خۇسۇسىيىتىدىن بولغان ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەم مىللەت پىداكارلىقى ھىسسىياتلىرىدىن ئۇزاقلىشىپ، روھلىرى ئۇلگەن ئىنسانلار قاتارىغا كىرىپ قېلىشتىلەر. بۇ دەججال مۇرشىدلەرنىڭ بىر ـ بىرلىرى بىلەن دۇنيا ۋە مەنپەئەت تالاشماقلىرىدىن تۇغۇلغان نىزاھ، ھەسەت، تەپرىقە، غەۋغا، خۇسۇمەتلەر ئۇلارنىڭ مۇرىتلىرى بولغان خەلقى ئاۋامغا تەسىر قىلىپ، روھىيەت بولۇپ، ئاقىۋەت مىللەتتە مىللىي ۋە دىنىي بىرلىك يوقىلىپ، ئاداۋەت، نىزاھ، تەپرىقات، غەۋغا، خۇسۇمەتلەر ئاۋام ئارىسىدا ئومۇملىشىپ بارماقتا ئىدىلەر. مانا بۇ سۈرئەت بىلەن بۇ يۇرت خەلقىنىڭ روھىياتى چوڭقۇر بىر زالالەتكە چۈشۈپ ئاقىۋەت ئۇلار تەركىي دۇنياچىلىق، نادانلىق (خورلۇق ـ خۇاھلىق) مالامەتلىرىدە جاھان تارىخ بەتلىرىدىن ئۆچۈپ ـ يوقىلىش... قا ئۆزلىرىنى ئاتاپ تەييارلاپ بارماقتا ئىدىلەر...»*

دەرۋەقە، ئەنە شۇ تارىخ، بىزنىڭ خوجىلار ھۆكۈمرانلىقى زامانىدىكى ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا مىللەت، ۋەتەن، يۇرت ئۇقۇمى ئەل قەلبىدىن كۆتۈرۈۋېتىلگەن، يۇرتلارنىڭ، ئادەملەرنىڭ، مۇقەددەس ئىسلام دىنىنىڭ، قانۇن ـ قائىدىلەرنىڭ تەقدىرى ئاقىۋەتلىرى «خوجا»، «ئىشان»، «ئۇلۇغ پىر» لارنىڭ ئىختىيارىدا جاھالەتلەشتۈرۈلگەن (خۇدايى مۇسۇلمانچىلىق «خوجا» لار «مۇسۇلمان» چىلىقىغا ئالماشتۇرۇۋېتىلگەن) زالالەتلىك تارىخ ئىدى. ئەل ـ يۇرت بىزدىن، بايلىق، مەئىشەت بىزدىن، مۇتلەق بويسۇنۇش، «تەقدىر» گە تەن بېرىش ـ «خوش» دېيىشلا ئەجدادلىرىمىزدىن، باشقۇرۇش، ئەگەشتۈرۈش، قۇل قىلىش... لار ئەنە شۇ «خوجام»، «ئىشانىم» لاردىن بولغان زاۋال تارىخ ئىدى. ئەلدە ئىلىم ـ مەرىپەت، مەدەنىيەت، تەرەققىيات، شىجائەت، كۈرەش، مەئىشەت... ئۇقۇملىرى يوقىتىلغان جاھالەتلىك تارىخ ئىدى.

«جاھالەت پىرلىرى» يەنىلا ھەرىكەتتە

كېيىنكى ئوتتۇرا ئەسىرلەر تارىخىمىزدا ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا يۈز بېرىپ ئۆتكەن يۇقىرىقىدەك پاجىئەلىك مىللىي قىسمەتنىڭ داۋامى تەسىرىگە 21 ـ ئەسىرنىڭ بوسۇغا جەمئىيىتىدە ياشاۋاتقان ھازىرقى ئۇيغۇرلار تەلتۆكۈس خاتىمە بېرىپ كېتەلمىدۇقمۇ؟ ياق، تېخى خاتىمە بېرىپ كېتەلمىدۇق. شۇ تارىخنىڭ سەلبىي داۋامچىلىرى (شۇ زامان جاھالەت كۈچلىرىنىڭ ھازىرقى زامان پۇشتى ئەۋلاد ۋارىسلىرى) بولمىش «خوجام»، «ئىشانىم»، «شەيخىم»، «بۇۋىم»، «ئۇلۇغ زات»... لار ھازىرقى چاغلاردىمۇ يەنىلا بىر قىسىم ئاۋام ئۇيغۇرلار ئارىسىدا «خوجام» لىق، «ئىشانىم» لىق، «شەيخىم» لىق، «بۇۋىم» لىك، «مۇرىت» لىق... قىلىشۋاتىدۇ. ئەۋھاپەرەستلىك قاراشلىرىنى جەمئىيەتكە يېيىشۋاتىدۇ.

بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن يەكەن، قاغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرىنىڭ قوشراپ، كاچۇك، چىمدۇ، چوپان، خانلەنگىرى... يۇرتلىرى (30 نەچچە كەنت، 50 مىڭغا يېقىن ئۇيغۇر ئاھالىسى ئارىسى) دا قاغىلىقلىق ئىشان $x\ x$ «خوجام» نىڭ بىر نەچچە قېتىملىق «خۇدايى زىيارەت» لىرى داۋام قىلدى. بىر توپ ھەمىيارانلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ «ھۇئاللا» بىلەن «زىيارەت» باشلىغان بۇ زاتۇ بەركات بارغان ـ تۇرغان يەرلىرىنىڭ ھەممىسىدە ئۆز ھۇزۇرىغا سالامغا توپلانغان مۇسۇلمانلارغا: بۇ دۇنيا ئىشلىرىدىن، بۇ دۇنيا مەئىشىتىدىن پۈتۈنلەي قول ئۈزۈپ، ئۆمرىنى خانىقا، مەسچىت، تۈنەكخانا، مازايى ـ ماشايىقلار... دا ئىبادەت بىلەنلا ئۆتكۈزۈشنى، دۇنيا ـ تالاۋەتنى بىر تىنىقمۇ تەرك قىلماسلىقنى، بۇ ئالەم ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرىدىن ئۆزىنى پۈتۈنلەي خالىي تۇتۇشنى، قىسمەتنى پۈتۈنلەي تەقدىردىن كۆرۈشنى، «پىر» سىز يۇرمەسلىكنى... تەۋسىيە قىلغان.

تارىخىمىزدا ئۆتكەن جاھالەت پىرلىرىنىڭ ئەڭ مەشھۇر «داھىي ئەۋلىيا» لىرىدىن بىرى بولغان ئافاق خوجا ئەينى زامانلاردا بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزغا: «... مېنىڭ مۇرىتلىرىمنىڭ دىلى يۇرت، مىللەت، قەۋم، قەبىلە، گۈرۈھ، تائىپە، چېگرا، دۇنيا ـ زېمىن، دەپىن دۇنيا... ۋەسۋەسىلىرى (قايغۇسى ـ ئا) دىن پۈتۈنلەي خالىي بولغاندا، يۇرتلارنىڭ، ئادەملەرنىڭ، شەرىئەت، قانۇن، قائىدىلەرنىڭ، ئادەت، يوسۇنلار... نىڭ تەسىرى دامىدىن ئۆزىنى خالىي، پاك تۇتالىغاندىلا ئۇلارنىڭ بەندىچىلىكى مېنىڭ دۇئايى نەپىسىم ئارقىلىقلا جانابى ئاللاغا يېتىدۇ، ئاخىرەتلىكى ئەبەدىي خەيرلىك بولىدۇ...» («ئافاق خوجا تەسنىقى» دىن) دەپ «ئەمرىمەرۇپ» قىلغان بولسا، بۇگۈنكى كۈنلەردە $x\ x$ خوجام ئۇنىڭ ھازىرقى زامان داۋامىنى «ئەمرىمەرۇپ» قىلماقتا.

$x\ x$ خوجام يەنە شۇ ئەل ـ خالايىق ئارىسىدا «قازا ناماز»، «قازاروزا»، «قازا ئىبادەت»، «قازا نەزىر»،

* «جەمئىيەتىل تارىخ» (تارىخ يىغىندىسى): بۇ ئەسەرنى قەشقەر تاشىلىق يۇرتىنىڭ قوشتۇپە مەھەللىسىدىن چىققان تارىخچى ئالىم ھاجى يۈسۈپ 1908 ـ يىلى تاشىلىقتا يېزىپ چىققان. 1838 ـ يىلى تۇغۇلۇپ، 1914 ـ يىلى قەشقەردە ۋاپات بولغان بۇ ئالىمنىڭ «تارىخى ياقۇپبەگ» دىگەن ئەسىرى بىلەن «جەمئىيەتىل تارىخ» دىگەن قولىيازمىسى 1910 ـ يىلى ك. زالمان تەرىپىدىن «ئاسىيا مۇزېيخانىسى» نىڭ مۇسۇلمان قولىيازمىلىرى بۆلۈمىگە قوبۇلغان.

«قازا دۇئا - تالاۋەت»، «قازا سەدىقە - پىتىر»، «قازا زاكات»... لارغا، ئالاھەزەل خۇدايى بەندىچىلىكتە ئۆتۈلگەن «گۇناھ - كىبىر» لەرگە كاپارەت - سەدىقە ئاتاشنىڭ قەتئىي خۇدالىق زۆرۈرىيەت ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ، ئەلدىن «پىر» لىق نەپ يىغىۋېلىشقا ئامالىنىڭ بارچە كۆچەپ كۆرگەن. شۇڭا، بۇ زىيارەتلەرنىڭ بىر قېتىملىقىدىلا ئۇنىڭ يۇقىرىقى يۇرتلاردىن «دۇئا» قىلىپ يىغىۋالغان يېڭى كىگىز، جايناماز، كۆرپە، تېرە، ئەن رەخت، ساپمىغان تون سەرپايىلىرى 30 نەچچە تېڭىققا، چوڭ - كىچىك مىلى 30 نەچچە تۇياققا يەتكەن. خوجام پاتىمە قىلغان، قونۇپ بەرگەن ئۆيلەردە خوجامنىڭ دۇئاسى ئۈچۈنلا 40 نەچچە تۇياق مال سويۇلغان. دۇئاغا چۈشكەن نەق پۇللا 30 نەچچە مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن.

«بۇ زات (Q) يېزىسىغا بىر قېتىم بارغاندا، - دەيدۇ بۇ خوجامنىڭ يېقىن دىلدىشى ھەم سادىق مۇرىتى، قاغىلىق كاسكىلىق سەئىد ئاسىپخان خوجا، * - بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ئۇ زاتنى خۇددى پەيغەمبىرىمنى قارشى ئالغاندەك قارشى ئېلىپ كۆتۈۋالدى: ئۆي - ئۆيگە باشلاپ مال سويۇپ يېگۈزۈپ قوندۇردى. نېمەدىسە شۇنى بېرىپ، نېمە بۇيرۇسا شۇنى قىلىپ (دۇئا) سىنى ئالدى. ھەتتاكى ھۆكۈمەت ئادەملىرىمۇ ئۇ زاتنىڭ (دۇئا) سىنى ئېلىش ئۈچۈن ھەممە (ساۋاپ) لىق قىلىقلارنى قىلىشتى. يېزىنىڭ باشلىقلىرىدىن بىرى بولغان $x\ x$ نىڭ بۇ ئىشتىكى پائالىيىتى تېخىمۇ تەسىرلىك بولدى: ئۇ، خوجامنى ھەمىيانلىرى بىلەن بىللە ئۆيمگە باشلاپ قوندۇرۇپ، بىر كېچە تۇنەك قىلىپ بەردى. خوجاملارغا ئەركەك قوي سويۇپ، خوجامنىڭ خېنىمى (خوتۇن خەقلەرنىڭ «پىرى بۇۋىمى») گە تېخى قىرقىلمىغان قارا پاخلان سويۇپ يېگۈزۈپ، (خوجام) نى يوغان ھويلىنىڭ چىنىڭ ئۆتتۈرىسىغا توققۇز قەۋەت سېلىنچى بىلەن راسلانغان چۈشەككە يانقۇزۇپ، ئەتراپىنى چۆرىدەپ قول باغلاپ ئۆرە تۇرۇشۇپ، ئۇخلىماي توۋا - ئىستىغپار خەتمىسى ئۇتكۈزۈپ، ئەتىسى 400 نەچچە يۈەن پۇل (دۇئا) قىلدۇرۇپ ئۇزىتىپ قويدى. ...». بىلىشىمىزچە، «خوجام» بۇ قېتىملىق خۇدايى زىيارىتىدە «Q» لىق ئىخلاسكارلاردىن بىر ماشىنا ئەلتىرە، يېڭى كىگىز، جايناماز، ئەن رەخت، 10 مىڭ يۈەندىن جىقراق نەق پۇل، مەلۇم ساندا چارۋا مال «دۇئا» قىلىپ قايتقان. ئەپسۇس! «خوجام» دىن «دۇئا» ئېلىشقا شۇنداق سېخىيلىق قىلىشقان ئىخلاسكارلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى تاملىرى ئۆرۈلۈپ چۈشۈۋاتقان بىرەر مەكتەپكە، ۋەيران بولۇپ كەتكەن مەدەنىيەت ئورۇنلىرىغا، كۇنىي تەس نامراتلار... غا چىداپ بىرەر يۈەن ئىئانە بېرىشكە قولى بارمىغان ھەم بارمايدىغان كىشىلەر ئەمەسمىدى؟ شۇنداق يوغان بىر يۇرتتىن (10 مىڭدىن ئارتۇق ئاھالە ئارىسىدىن) بۇ ئاققۇن «خوجام» غا: «مەن ئاللانىڭ ۋەكىلى» دېيىشكە نېمە ئاساسىڭ بار؟ مەن ئىسلام دىنىنىڭ ئەۋلىياسى، «خوجىسى» دېيىشكىچۇ؟ سەن يىغىۋاتقان شۇنچە مال - دۇنيا خۇدا ئۈچۈنمۇ ياكى ئۆزۈڭ ئۈچۈنمۇ؟ ئىسلام ئەقىدىسىدىن ئالغاندا، ئاللا بىلەن بەندە ئوتتۇرىسىدا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن بۇلەك ئەلچى يوقتۇر، ئەبەدىي بولمايدۇ. سەن ئۆزۈڭنى پەيغەمبىرىم بىلەن ئوخشاش ئورۇندا قويۇشقا قانداق پېتىندىڭ؟... دېگەندەك ھەقلىق سوئاللارنى قويىدىغان دىنىي ئۆلىمالار چىقمىغان، ئۇنى «دىنىي ئالدامچى» دەپ ھەيدىۋېتىدىغانلار تېخىمۇ چىقمىغان!

ئالەم - جاھاننىڭ ئىشى پۇلغا يۈزلەنگەندىن بۇيان «Y» ناھىيە بازىرىنىڭ ئىچىدىمۇ بىرقىسىم كىشىلەر بېيىپ دەۋر سۈرۈشنىڭ بىر تۈرلۈك تەدبىرى سۈپىتىدە ئۆزلىرىنىڭ «خوجا»، «ئىشان» لىق نەسەپنامىلىرىنى يېڭىباشتىن پەيدا قىلىشىپ، بىر نەچچە جايدا «خانقا»، «پىر» لىق نۇقتىلىرىنى چۆرۈپ جەمئىيەتتە «سوپى»، «ئىشان» لىق پائالىيەتلىرىنى جانلاندۇرۇۋېتىشكەن. يەنى ئەل - خالايىق ئارىسىدا «پىر» تۇتۇش، «دۇئا» ئېلىش تەشۋىقاتىنى كۈچەيتكەن. ئۆزلىرىنىڭ «پىر» لىق نوپۇزىنى تىكلەشكەن. كىشىلەرنى «مۇرىت» لىققا دالالەت قىلىشقا باشلىغان.

1994-يىل 8-ئايدا بىز بۇ «خوجا»، «ئىشان»، «پىر» لارنىڭ پائالىيەتلىرى بىلەن بىر قەدەر ئەتراپلىق تونۇشتۇق: «Y» ناھىيە بازىرىنىڭ $x\ x$ ئاھالە كومىتېتىدا «خانقا» چۈرىگەن $x\ x$ ئىشاننىڭ «خانقا» لىق ھويلىسىغا ھەر جۈمە كۈنى نۇرغۇن مىسكىن چىراي ئۇيغۇر خوتۇن - قىزلارنىڭ داستىخان كۆتۈرۈشۈپ كىرىپ «دۇئا» قىلدۇرۇپ، «بۇۋۋى»، «خىنىم» دىن «دۇئا» ئېلىپ قايتىپ چىقىۋاتقانلىقلىرىنى قايتا - قايتا ئۇچراتتۇق. 17، 18، 20 ياشلاردىكى بىر قىسىم يېزىلىق ئوغۇل بالىلارنىڭ ھەر جۈمە كۈنى بۇ «خانقا» غا كىرىپ ئىبادەت قىلىپ، «خوجام» نىڭ ئائىلە ئىشلىرىغا قارىشىپ رازى قىلىپ «دۇئا» ئېلىپ تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۇق. بۇ «خانقا» غا يەنە 10 -، 11 - ئايلاردىمۇ يالىڭاياغ، يىلىك كىيىملىك دېھقان بىچارىلەرنىڭ ئاشلىق، ياغ، ئوتۇن - ياغاچ، توخۇ - تۇخۇم، قوغۇن - تاۋۇز، كۆكتات... كۆتۈرۈشۈپ كىرىپ «پىر» نىڭ «دۇئا» ئېلىپ قايتىپ (كېلىپ - كېتىپ) تۇرىدىغانلىقلىرىدىنمۇ خەۋەر تاپتۇق. بىز يەنە ھەر بىر يېزا، كەنتلەردە بۇ شەھەردىكى «خوجام» لار ئۈچۈن پىدائىيلىق قىلىشىدىغان، يەنى «خوجام» لارغا ۋەكالىتەن «مۇرىت»، «ياران» توپلايدىغان، «خوجام» يولىنى كىشىلەرگە تەشۋىق قىلىدىغان، «خوجام» ئۈچۈن «دۇئا» سەدىقىسى، «خوجام نەسۋىسى» يىغىپ تۇرىدىغان «خوجاملار كىشىلىرى» تۇرغۇزۇلغانلىقىدىن، «خوجام» لار تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن بۇ «خوجاملار كىشىلىرى» يىل، ئاي ئاخىرلىرىدا كۆرسەتكەن خىزمەت، ياراتقان نەتىجىلىرى ئۈچۈن «خوجام» تەرىپىدىن مۇكاپات - «دۇئا» ئېلىپ تۇرىشىدىغانلىقىدىنمۇ خەۋەر تاپتۇق.

بۇ ناھىيىنىڭ گۈلباغ يېزىسىدىكى پېشقەدەم ماۋارىپچى، جامائەت ئەربابى «A» ئەپەندى بۇ ناھىيىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان ھەتتا كېڭىيىشكە قاراپ

* سەئىد ئاسىپخان قاغىلىقلىق $x\ x$ «خوجام» نىڭ شېرىكى. 1991 - يىلى ئۇرۇمچىدە ئالدامچىلىق جىنايىتى بىلەن قولغا ئېلىنغان. ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئېلىنغان سۆزلەر ئۇنىڭ ساقچىغا تاپشۇرغان خاتىرىسىدىن كۆچۈرۈلدى.

يۇزلىنىۋاتقان بۇ ئەھۋالغا ئىچىنىپ مۇنداق دەيدۇ: «. . . ئىزدىنىپ كۆرسەم، بۇ ناھىيىدە (ئىشان)، (خوجام)، (پىرىم) لارغا قول بەرگەن، (مۇرىت) بولغان، (خانىقا) لار ئىبادەتتىگە كۆنۈپ تۇرغان يېزا - قىشلاقلىق ئۇيغۇرلارنىڭ سانى ھازىر 10 مىڭدىن ئاشىدىكەن. بۇ سەپتە بىرمۇ باشقا مىللەت كىشىلىرى يوق. 95% تى دېھقان ياشلىرى. (خوجام)، (ئىشانىم)، . . . دېگەنلەرنىڭ ئارىسىدا ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئۇنۇۋانلىق چوڭ زىيالىيلار، مەسئۇلخىزمەتچىلەر. . . مۇبار. (مۇرىت)، (مۇخلىس) لار ئارىسىدىن ئىش كۆتۈپ تۇرغان زىيالىي ياشلارنى، ئىشسىز ھەم جەمئىيەتتىن رىيازەت چەككەن دەردەمەن ياشلار. . . نىمۇ ئۇچراتقىلى بولىدۇ. . . »

گۇما، پوسكام، قاراقاش ناھىيىلىرى ۋە ئۇرۇمچى شەھىرى تەۋەلىرىدىمۇ بىز يەنە «خوجام»، «ئىشانىم»، «پىرىم» دېگەنلەرنىڭ بىر قىسىم قەبىھ «كارامەت» لىرى بىلەنمۇ تونۇشتۇق.

بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن گۇما ناھىيىسىنىڭ قوشتاغ يېزىسى تەۋەسىدىكى ھاراپ كەنتىگە توساتتىنلا ناھايىتى غەلىتە ئالتە نەپەر «پىر» پەيدا بولۇپ قالىدۇ. سىركىدەپ كەتكەن چۈۋۈق چاچلىرى گەجگىسىدىن ئاشقان، تەلەتى سۈرۈن، سەت كىينىگەن، غەلىتە ياسانغان، پۈت - قوللىرى توڭرىلىشىپ كەتكەن، ئەلپازى قورقۇنچلۇق، تەلەپپۇزلىرى ۋەھىمىلىك كەلگەن بۇ مۇتتەھەم «پىر» لار كەنت ئاھالىلىرى توپلانغان سورۇنغا كېلىپ: «بىزلەر جانابىي ئاللانىڭ ئەلچىلىرىمىز. جانابىي ھەق بىزنى بۇ يۇرتقا مۇئەككەل قىلىپ ئەۋەتتى. بىزلەرنىڭ سۆزىمىز ئاللا تەرىپىدىن نازىل بولغان، پەقەت خاتاسى يوق سۆزلەردۇر. بىزلەر نېمە دېسەك، سىلەر شۇنى تەخىرسىز بىجا كەلتۈرۈڭلار، بولمىسا ئېغىر بالا - قازاغا يولۇقىسىلەر. . . » دېيىشىدۇ. ھەر بىرى ئۆزىنى بىردىن «پىر»، «ئەۋلىيا» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. ئۆيلەرگە تارقىلىپ «دۇئا» تاپاۋىتى يېغىۋېلىشنى باشلىۋېتىدۇ. ئۇلاردىن بىرسى دېھقان قۇربان ئاخۇننىڭ ئىشىك تۈۋۈگە كېلىۋېلىپ ئۆيىگە قاراپ ۋارقىراپ: «. . . بۇ ئۆينىڭ خوتۇنى مەزلۇمە! قازناق ئۆيۈڭدىكى تەكىيىنىڭ تېگىدە بىر يولقان تېشى، قۇربان ئاخۇننىڭ بىر تونى بار، دەرھال ئېلىپ چىقىپ بىزگە دۇئا قىلدۇرۇۋەت. ئۆيۈڭلەرگە كەلگەن بالا - قازا شۇنىڭ بىلەن توگەيدۇ. بولمىسا بۇگۈنلا ئۆلۈپ كېتىسەن. . . » دەيدۇ. قۇربان ئاخۇننىڭ خوتۇنى گۆھەرخان بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ھەم «پىر» نى كۆرۈپ قورقۇپ غال - غال تىترەيدۇ. «پىر» نىڭ دېگەنلىرىنى بېرىپ «دۇئا» ئېلىپ قۇتۇلىدۇ. ئۇ «پىر» يەنە كەنت بوغالتىرى ئېلى ئاخۇننىڭ ئالدىغا كېلىپ: «. . . ساڭا يېقىندا خۇدادىن چوڭ بىر بالا - قازا كېلىۋاتىدۇ. ئېغىلدىكى ھاڭگىنى، ئۆيدىكى تەڭلىمات كىگىزنى، يىنىڭدىكى پۇلدىن 50 يۈەننى دۇئا قىلدۇرۇپ توۋا قىلمىساڭ بۇ بالا - قازادىن قۇتۇلالمايسەن. يا سەن ئۆلىسەن، يا خوتۇنۇڭ. . . » دەيدۇ. ئېلى ئاخۇن ئۇ «پىر» نىڭ دېگىنىنى بېرىپ «دۇئا» ئېلىپ «بالا - قازا» دىن قۇتۇلىدۇ. بۇ ئالتە نەپەر «پىر» دېھقان ھەببۇللا مۇھەممەتئېلىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئۇنىڭغا: «مۇشۇ بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە مۇنۇ ئوغلۇڭغا ئەجەل كېلىدۇ. شۇڭا بۇگۈن بىزگە دۇئا قىلدۇرۇۋەت. ئاللادىن ئۇنىڭغا (پىر) لىق نۇسىبەت بولىدۇ» دەيدۇ. ھەببۇللا مۇھەممەتئېلى قورقۇپ كېتىپ يەتتە ياشلىق ئوغلى ئېلىنى ئۇلارغا «دۇئا» قىلدۇرۇۋېتىدۇ. ئېلى يېغلاپ قاچىدۇ. «پىر» لار بۇ يەردىن كەتكۈچە ئۆيىگە كەلمەيدۇ.

شۇنداق قىلىپ، «پىر» لار بۇ كەنتتىن 7 - 8 ئۇلاغ ئوبدان ۋەج - ئوقەت يېغىپ ئېلىپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ «بالا - قازا» ھەققىدە تارقاتقان ئەپسانىلىرى ئەل ئارىسىدا بىر مەنىۋى ۋەھىمە بولۇپ قالىدۇ*.

بىز پوسكام، قاراقاش، ئۇرۇمچى. . . لەردىمۇ بىر قىسىم ئۇيغۇر قىزلىرىنى ئاتا - ئانىلىرىدىن «دۇئا» غا ئېلىپ خوتۇن قىلىپ ئۆتۈۋاتقان «ئىشانىم»، «خوجام» لار نىمۇ ئۇچراتتۇق. قەشقەر ھەززەتلىك $x\,x$ «خوجام» (ئافاق خوجىنىڭ نەسەپلىرىدىن ئىمىش - ئا) «دۇئا» غا قىز ئېلىپ خوتۇن قىلىپ تاشلىۋەتكەن ئۇيغۇر چوكانلاردىن بىر نەچچىسى ھازىر ئۇرۇمچى كوچىلىرىدا «خۇدايى تىلەمچى» لىك قىلىشىۋاتىدۇ. تەركىي دۇنيالاشقان بۇ مەزلۇمەلەرنىڭ كەلگۈسىدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر «بۇۋۇى» لىرى بولۇپ يېتىشىدىغانلىقىدا گەپ يوق. بىز يەنە $x\,x$ «خوجام» نىڭ ئۇرۇمچىدە «مۇرىت»، «ھەمياران» لىرىنىڭ بارلىقىدىنمۇ خەۋەر تاپتۇق. «خوجام» نىڭ «دۇئا» سىنى ئېلىپ تۇرىدىغانلارنىڭ سانى ھەر ئايدا 3 - 4 يۈز كىشىدىن ئاز ئەمەسكەن.

دېسەك گەپ تولا. قىسقىسى، بۇ خىل جاھالەت كۆچلىرى مۇشۇ زامانىنىڭ ئۆزىدىلا بىر قىسىم ئاۋام ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن «ئۇلۇغ زات» لىقتا قەدىرلىنىۋاتىدۇ. كىشىلەر ئۇلارنى ئىزدەپ تېپىپ تېۋىنىپ، تاپقان - تەرگەنلىرىنى «دۇئا» قىلدۇرۇپ «دۇئا» ئېلىپ، خىزمەتلىرىدە بولۇپ رازى قىلىپ «ساۋاپ» تېپىشىۋاتىدۇ. «نادان ئەلنىڭ ھارامدىن موللىسى بولىدۇ» دېگەن قازاق خەلق تەمسىلىنىڭ بىزنىڭ روھى ئەندىزىمىز بولۇپ قېلىۋاتقىنى قېلىۋاتقان.

دېمەك، بىزنىڭ ھازىرقى مىللىي ئېڭىمىز، مىللىي مەدەنىيىتىمىز، مىللىي تەقدىرىمىز يەنىلا ئىسلام دىنىنى نىقاب قىلىشىۋالغان يۇقىرىقىدەك جاھالەت كۆچلىرىنىڭ زەھەرلىشىگە، بۇلغىنىشىغا دۇچ كېلىپ تۇرۇۋاتىدۇ. مېنىڭچە، بۇ ھالەت بىر قىسىم ئاھالىلەر ئارىسىدىكى قىسمەن ھالەت بولسىمۇ، لېكىن بۇ بىر قىسىم ئاھالىلىرىمىزدە كۆرۈلۈۋاتقان ئورتاق ئاجىزلىق ۋە نادانلىق ھالىتىدۇر. نادانلىق - كىشىلىرىمىزنى مىللىي غۇرۇردىن، مىللەتپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن، ئىلىم - مەرىپەتپەرۋەرلىك، تەرەققىيپەرۋەرلىك. . . غايە - ھەرىكەتلىرىدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىدۇ. مىللىي ئالاھىدىلىككە، مىللىي ئىدىئولوگىيە ۋە مىللىي مەدەنىيەتكە داغ كەلتۈرىدۇ، توسقۇن بولىدۇ. كىشىلەرنى ئەقىل -

* بۇ يەردە ئىستاتا ئېلىنغان سۆزلەر گۇمىلىق مۇئەللىپ ئابدۇلئەھەت ئالىمنىڭ «پىرلار ھاراپ كەنتىدە» دېگەن ماقالىسىدىن كۆچۈرمە قىلىندى.

ئىشەنچ، مۇھەببەت، دوستلۇق، دىن، ئىجتىمائىي ئاڭ ئازادلىقىدىن مەھرۇم قىلىدۇ.

جاھالەت كىشىلىرىمىزگە ماسلىشىپ، كىشىلىرىمىز جاھالەتكە ماسلىشىپ ئۆتۈۋاتقان بۇ مەنىۋى ئەسلىكتىن، مىللەتنىڭ ئىستىقبال ئۈلىنى ۋەيران قىلىدىغان بۇ يوشۇرۇن ئاپەتتىن نېمە ئۈچۈن سەسكەنمەيمىز؟ نېمە ئۈچۈن چەمئىيەت خاراكتېرلىك چەكلەش كەيپىياتى تىكلەپ كېتەلمەيمىز؟

بىزدىكى خۇراپاتچىلىق

خۇراپات ھۆكۈم سۈرگەن ئەلدە ھايات ئۆز قىممىتىنى يوقىتىدۇ.

- خەلق تەمسىلى

بىزدىكى شامانى خۇراپاتچىلىق

شامان دىنى 3 - ، 4 - ئەسىرلەردىكى ئەجدادلىرىمىز تېۋىنغان دىن. بۇ دىننىڭ پىرى خۇداسى «باقشى» دېيىلىدۇ. «باقشى» ئۆزىنى مۇتلەق قەتئىي قىلىپ: «ھەممىگە قادىر»، «ھەممىگە قابىل» دەپ بىلىدۇ. چۈمكەشچىلىك (سېھىرگەرلىك)، پالچىلىق، تەبىرچىلىك (چۈش تەبىرچىلىكى)، شىپاگەرلىك (ئوقۇپ كېسەل ساقايتىش)... كارامەتلىرى بىلەن ئۆز ئۈممەتلىرىگە قۇدرىتىنى نامايان قىلىپ تۇرىدۇ. «باقشى» نىڭ ئۈممەتلىرى «باقشى» نى جىن - شاياتۇنلارنى قوغلاپ، ئاغرىق - كېسەلمەنلەرنى «شىپا» تاپقۇزىدۇ، پال بېقىپ ئۈممەتلىرىگە نىجادلىق - نىجادسىزلىق، ياخشىلىق - يامانلىق، نەسلىك - نەسىزلىك... ئاتا قىلىدۇ، تۇغۇلۇش - ئۆلۈش، قىرىش - ياشاش، كېسەل بولۇش، تەلەيلىك ۋە تەلەيسىز بولۇش (باي بولۇش، گادداي بولۇش، تىنچلىق - تىنچسىزلىق)... نى قولىدا تۇتىدۇ... دەپ بىلىشىدۇ. بىزنىڭ يۇرتىمىزدىكى شىبەلەر جۇملىدىن موڭغۇل، داغۇر، تاتۇت ۋە باشقا بەزىبىر مىللەتلەرنىڭ بىر قىسىم قەبىلە، بۇلەكلىرى مۇشۇ دىننىڭ ھازىرقى زامان يۇزلىنىشىدە دىندارلىق قىلىشىدۇ. بىزنىڭ بىر قىسىم ئاھالىلىرىمىز ئارىسىدا ھازىرمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان پالپەرەسلىك، پىرىخۇنلۇق، چۈمكەشچىلىك (سېھىرگەرلىك)، سۇفىكەشچىلىك (ئوقۇتۇپ بەخت تېپىش، ئوقۇتۇپ يوقىتىش، ئوقۇتۇپ كېسەل ساقايتىش) قاتارلىق غەيرىي ئىسلام قىلىقلىرى ئەنە شۇ خىل باشلانغۇچ شامانى قىلىقلارنىڭ ھازىرقى زامان ئىرىمى ۋە شەكلىدۇر.

1992 - يىلى كۈزدە يېقىن تۇغقانلىرىمىزدىن بىرسىنىڭ تۆت قۇيۇ، بىر كالىسىنى ئوغرى ئەپكەتتى. تۇغقانلار ئولاش - چولاش ئىزدەشتۈق، تاپالمىدۇق. ئاخىر بىچارە تۇغقىنىمىزنىڭ قاتتىق تۇرۇۋېلىشى بىلەن «پال» سالدۇرۇپ ئوغرىنى تۇتۇۋالمىساق بولمىدى، دېگەن يەرگە كەلدۇق - دە، «پالچى» ئىزدەپ ئۇرۇمچىگە كىردۇق. ئاندا چۈرگىلەپ، مۇندا چۈرگىلەپ ئاخىر ئاق مەسچىتنىڭ يېنىدا ئالدىغا بىر سىقىم قۇمىلاقنى قويۇپ ئولتۇرغان سەرپۇش توماقلىق بىر كوسا تەقسىرنىڭ ئالدىغا كەلدۇق. «پال سالىمەن، دانىيال ئەلەيھىسسالامنىڭ پالىنى سالىمەن. غايىۋى ئىشلارنىڭ سىرىنى ئاچىمەن...» دەپ توختىماي جاۋراپ تۇرغان بۇ «پالچى» بىزنى قوبۇل قىلدى. «بېشىمىزغا كۈن چۈشۈپ ئۆزلىرىنى ئىزدەپ كەلدۇق. پال ئېچىپ بەرسىلە...» دېدۇق. «پالچى»: «نەدىن كەلدىڭلار؟ سىلەر نېمىش قىلىدىغان ئادەملەر؟ قاچان، نېمىڭلەرنى يوقاتتىڭلار؟» دېدى. «يىراق تاغدىن كېلىمىز، كەسپىمىز مالچىلىق، تۆت كۈن بۇرۇن قوي، كالىمىزنى يوقاتتۇق» دېدۇق. «پالچى» تەقسىر ئالدىدىكى بىر سىقىم قۇمىلاقتىن 41 نى تاللاپ ئۇ يېنىغا بىر، بۇ يېنىغا بىر دۇمىلىتىپ، توختاپ بىزگە: «... بېخىل ئادەملەرگە پال ئارقىسىنى قىلىدۇ. ئامەت دۇنيايى ئاسايىش سېخىيلەرگە ئوچۇقتۇر. قاراڭغۇ دىللارنى كۆرۈشكە سېخىي دىللار كېرەك. بىر قېتىملىق پالغا يەتتە يېتىمنى بىر تويغۇزغۇدەك دېرەم چىقىم قىلىڭلار...» دېدى. تۇغقىنىم بۇ گەپلەرگە ئېرىپ كېتىپ يىنىدىن 30 يۈەننى چىقىرىپ «پالچى» تەقسىرنىڭ ئوڭ قولىغا تۇتقۇزدى. «پالچى» تەقسىر 41 قۇمىلاقنى توققۇز يەرگە بۆلۈپ تىزىپ، بۇ قىلىقنى تۆت قېتىم تەكرارلىغاندىن كېيىن دېدى: «پال ناھايىتى ئوڭدىن چۈشتى. مېلىڭلارنى ئوغرىلىغان ئوغرى دەل مەھەللەڭلارنىڭ ئوغرىسىكەن. مېلىڭلارنى تېخى يوقاتماپتۇ، يۆتكەشكە تەرەددۇت قىلىۋېتىپتۇ. چاققان ئىزدىسەڭلار قولۇڭلارغا كېلىدىكەن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئالدىراپ مەھەللىگە قايتتۇق. بۇ مەھەللىدە 100 نەچچە ئائىلە، 7 - 8 يۈز نوپۇس بار ئىدى. مېنىڭ تۇغقىنىم «پالچى» تەقسىرنىڭ سالغان پالىغا ئىشىنىپ، ئوغرىنى ئۆز مەھەللىسىدىن ئىزدەشكە تۇتۇندى. «ئوغرى بىر، گۇمان مىڭ» دېگەندەك، ھەممە ئۆيلەردىن، ھەممىلا ئادەملەردىن گۇمان قىلىپ، ئۆزى باش بولۇپ تۇغقانلار بىلەن ئۆيدىكى چوڭلاردىن 7 - 8 كىشىنى مەھەللىدىكى ئائىلىلەرنى، كىشىلەرنى، كەلگەن - كەتكەنلەرنى كۆزىتىشكە قويدى. مەھەللىدە ماراش، «گۇمان» بار دېگەن ئۆيلەرگە كىرىپ كۆزىتىشكە ئادەملەرنى سالدى. كۈنلەر، ھەپتىلەر ئۆتتىيۇ ئوغرى تېپىلمىدى. ئاقىۋەت بۇ ھال مەھەللە جامائىتى بىلەن تۇغقىنىمنىڭ يۈرتدارچىلىق مۇناسىۋىتىنى بۇزۇش ئاقىۋىتىنى ئېلىپ كەلدى. بىچارە تۇغقىنىم كىشىلەر تەرىپىدىن «ئۇششۇق نوچى» ئاتىلىپ ئەلدىن يەكلىنىش كۈنىگە قالدى. يۈرت ھارام بولدى. گۇمان ئىماننى قاچۇردى دېگەننىڭ ئۆزىلا بولدى، خالاس.

دەرۋەقە، بىزنىڭ ئاۋام كىشىلىرىمىز ئارىسىدا ئالدامچى «پالچى» تەقسىرلەرنىڭ «پال» چىلىق زۇۋانىغا ئىشىنىپ، ئەقلىدىن ئېزىپ يۈرگەن يۈقىرىقىدەك بىچارىلەرنى يەنە يوق دېيەلەمدۇق؟ «پالچى» نىڭ گېپى بىلەن ئەرلىرىنى كۈنلەپ يۈرگەن تەنتەك جۇۋان، چوكانلار، پاك خوتۇنلىرىدىن گۇمانلىنىپ نىكاھ يۆتكەش كويىدا يۈرگەن ھەۋەسخور يىگىت - ئەركەكلەرنىچۇ؟ بېشىغا ھەر خىل كۈن كەلگەنلەر، ئاغرىق - سىلاقتىن نېرى بولالمىغانلار، جاھاندارچىلىقتا پېشكەللىككە دۇچ كەلگەنلەر، بەختى ئېچىلمىغان... لارنىڭ تېۋىنىش ۋە ئىشىنىش «مازىرى» - «پالچى» تەقسىرلەرنىڭ «پالچى» لىق زۇۋانى بىلەن ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بۇزۇۋاتقان گول ئۈيغۇرلارنى ئۇچرىتىپ تۇرغىنىمىز تۇرغان. بارىنى ئوغرىغا ئالدۇرۇپ، ئاشقىنىنى رەمبالغا بېرىپ كۆنۈپ كەتكەن كىشىلەرگە: سەن يوقاتقان نەرسەڭنى «پال» بىلەن تاپالمايسەن، ساڭا ئۆز ئەقلىڭدىن باشقىسى بىكار،

تەقدىرىگىنى «پالچى» غا باغلىما. . . دېگەندەك گەپلەرنى ئاڭلىتالماي ئۆتۈۋاتىمىزغۇ؟ بۇمۇ بىزدىكى بىر خىل ئەقلىي كەمتۈكلۈك ئەمەسمۇ؟

بىز خەقنىڭ ئارىسىدا «چۆمكەشچى ـ سېھىرىگەر» لەرگە، «دۇئا» يى ھېشارەتچىلەرگە، پىرىخون ـ باقشىلارغا تېۋىنىپ ۋە ئىشىنىپ جاھاندارچىلىق قىلىشىدىغان بەقۇۋۇل كىشىلىرىمىزمۇ خېلى بار.

چۆمكەشچىلىك (سېھىرىگەرلىك) بەزىبىر ئالدامچى، تىرىكتاپ «كارامەتكار» ھەزرەتلەرنىڭ كىشىلەرنىڭ «تەقدىرى» گە ئوقۇپ «ئۇل» سېلىپ تۇرىدىغان بىر خىل ھەرىكەتلىك غەپلىتى. «چۆمكەشچىگە سەۋەب قىلدۇرۇپ پەرزەنت كۆردۇق» ، «چۆمكەشچىگە سەۋەب قىلدۇرۇپ بالا ـ قازادىن قۇتۇلدۇق» ، «سەۋەب قىلدۇرۇپ دۇشمىنىمىز ـ نىڭ ئەدىپىلى بەردۇق» ، «سەۋەب قىلدۇرۇپ بۇ ئالەمنىڭ خاپىلىقىدىن قۇتۇلدۇق» ، «سەۋەب قىلدۇرۇپ ئاخىرەتلىكىمىزنى تاپتۇق» دەيدىغان ئادەملەرنى ئۇچراتىپ تۇرغىنىمىز تۇرغان.

يېقىنلىرىمدىن x x خېنىم 19 يېشىدا پالەچ بولۇپ يېتىپ قالغان قىزى x x خانىنىڭ تەقدىرى قىسمىتىدىن زارلىنىپ ماڭا مۇنداق دېدى: «ئۇلار (بۇرۇن قۇدىلىشىشنى قاملاشتۇرالمىغانلىقتىن، (چۆمكەشچى، باقشىغا چۆمكەش قىلدۇرۇپ، قىزىمنىڭ ئىككى قولىنى تۇتماس، ئىككى پۇتىنى باسماس قىلىۋەتتى، چىرايىنى يوقاتتى. ئاڭلىساق، قىزىمنىڭ چېچىدىن 40 تال، قول ـ پۇتىنىڭ تىرنىقىدىن 10 تال يىغىپ، ئۇنى ئاغرىپ ئۆلگەن بىر ئېشەكنىڭ ئۆپكىسىگە چاپلاپ، ئۆپكىگە ئايەت ئوقۇلغان يىڭنىدىن 40 تالنى 40 يەرگە سانجىپ، ئۇچ كۈن توختىماي ئوقۇتۇپ، قۇملۇقتىن 40 گەز يەر كولىتىپ كۆمۈپ بەنت قىلىۋەتكەنمىش. . . قىزىمنى ئۇلار ئاشۇنداق كاردىن چىقىرىۋەتتى. مەنمۇ ئۇلارنىڭ 23 ياشلىق ئوغلىنى شۇنداق قىلىۋەتىشكە (چۆمكەشچى، ئىزدەپ يۈرۈيمەن. . . » .

تىرىكچىلىكى، تاشقى قىياپەت سالاھىيىتى زامانلاشقان بىلەن روھىي دۇنياسى تېخى زامانلاشمىغان بۇ «ئوقۇمۇشلۇق» يېقىنمىنىڭ يۇقىرىقى گەپ، قىلىقلىرى ماڭا قاتتىق تەسىر قىلدى. بىز خەققە بىرسىمىزنىڭ خاپىلىقى يەنە بىرسىمىزدىن كېلىۋېرەمدىغاندۇ؟ ماڭا كەلگەن دەرد ساڭىمۇ كەلسىكەن، دەپ تىلىشۋېرەمدىغاندۇق؟ قاچانغىچە خۇراپىي ئەپسانىلەرگە ئىشىنىۋېرەرمىز؟ تەقدىرىمىزنى «سېھىرىگەر» ، «پالچى» ، «دۇئا» كەش، «كارامەتكار» . . . لەرگە باغلاپ تۇرىدىغان قارا «ئەقىل» دىن قاچان قۇتۇلارمىز؟ بىر كىملەرنىڭ دېگەنلا گەپلىرىگە ئىشىنىپ، دېگەنلىرى بويىچە ئىش قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ ھايۋانلاردىن نېمە پەرقى باردۇ؟

ئىشلەپ جان بېقىشقا يېلى بوشلۇق قىلىدىغان بىر قىسىم تىرىكتاپ ئۇيغۇرلار «باقشى» ، «كارامەتكار» ، «رەمچى» ، «دۇئا كوي» . . . بولۇشۇۋالغان، ئۇ ئالدامچى ئۇيغۇرلارنىڭ «غايىۋى كارامەت» لىرى بىلەن ئۆزئارا بىر ـ بىرىدىن گۇمان قىلىشىپ، ئارازلىشىپ، بىرىگە بىرى ئۆلۈم تىلەپ، بىرىنى بىرى قاغاپ، بىرىنى بىرى دۇشمەن تۇتۇپ. . . جاھانسازلىق قىلىشۋاتقان ئۇيغۇرلار بۇلەكلىرىنىڭ بىزدە ئارىلىشىپ (داۋاملىشىپ) تۇرۇشى ھازىرقى زامان مىللىي ئىستىقبالىمىزنىڭ مۇئەييەن مەنىۋى جاراھەتلىرىدىن خەۋپلىك بىر يېرىدۇر. ئۆزىگە ئۆزى ئىشىنىدىغان، ھېسسىياتلار ئۈستىدە ئىلمىي پاراسەت غالىب تۇرغان، پەننىيلەشكەن، زامانىۋى ئەقىل ـ ئىدراكقا يۈزلەنگەن ئۇيغۇر مەنىۋىيىتى ئۇچۇن بۇ خىل جاراھەتلىك يىرىڭلاردىن چوقۇم قۇتۇلۇش بىر چوڭ مىللىي زۇرۇرىيەت، ئەلۋەتتە.

بىزدىكى ئىپتىدائىي دىنىي خۇراپاتچىلىق

بىزدىكى باشلانغۇچ ئىسلام خۇراپاتچىلىقىنىڭ تارىخىي مەنبەسىنى مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ياشاپ، ئىجاد قىلغان ئۇيغۇر تارىخچىسى، چۆچەكلىك قارىي قۇربانئەلى خالىد ھاجى ئوغلى ئۆزىنىڭ «كىتابىل تارىخى جەرىدىد» (جەدىدچىلىك تارىخى ـ ئا) كىتابىدا شەرھىلىگەن مۇنداق يازغانىدى: «ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئىسلام دۇنياسىدا يېيىلغان جاھالەت، غەپلەت بىزدە 18 ـ ئەسىرنىڭ تۇغۇنچىسى يىللىرىغىچە كېڭىيىپ داۋام قىلماقتا ئىدى. مەكتەپ، مەدرىسىلەردىكى تەلىم ـ تەربىيە كونا ئەنئەنىلەردىن ئىبارەت بولۇپ، زامان، ماكان تەلىپى بويىچە ۋۇجۇدقا كەلمىكى لازىم بولغان ئىسلاھات پەقەت ۋۇجۇدقا كەلمىگەنىدى. ئۇلىما ۋە باشقا دىنىي مۇتىۋەرلەر بۇ كونا ئەنئەننى ئۆزگەرتكىلى بولمايدىغان مۇقەددەس مەزھەپ دەپ بىلىشەر ئىدى. ئىسلام باشلانغۇچىدىن مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە تەلىم ـ تەربىيە ئۇسۇلىنىڭ مىڭلارچە تەرەققىيات ۋە ئىسلاھات كۆرگىنىنىڭ تارىخلىرىنى، سەۋەبلىرىنى خاتىرىگە كەلتۈرگەنلەر بەك ئاز ئىدى. دۇنيادىكى مۇسۇلمان ۋە غەيرىي مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ ئىلمىدە، سەنئەت، سانائەتتە ۋە ھەر ئىشتا قورقۇنچلۇق تېز سۈرئەتتە تەرەققىيغا يەتكەنلىكلىرىنى بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ھەيرانلىق بىلەن ئاڭلار ئىدى. بەزى كاج كىشىلەر بۇ يۇرتلاردا ئۇ خىل تەرەققىيلەر ھاجەتسىز ۋە ئىمكانسىزدەر ئىدى. ھەقىقەتەن ھەر كوننى مۇقەددەس بىلىپ، ئۇنىڭدىن ئايرىلماقنى ئىماندىن ئايرىلماق مەناسىدا كۆرەتتى ۋە ھەر يېڭىنى نەپرەت كۆزى بىلەن كۆرۈپ ئۇنى ئىسلام ۋە ئىنسانىيەتكە مۇخالىپ دەپ بىلەتتى، ھەم بۇنىڭ نەتىجىسىدىكى ئىلىمسىزلىك، ئاجىزلىق، ھورۇنلۇق، بەتبەختىلىك. . . زالالەتلەرنى ئەينى ئىمانى كامىللىق، تەقدىرى قىسمەت دەپ بىلىشەر ئىدى. ئۇلار زامانىدا ئۆتكەن مىللەت ۋە قەۋملەرنىڭ قۇدرەتلىنىشى ۋەتەرەققىياتى ئىمكانسىز ئىدى. . . »

مانا بۇ تارىخ بىزدىكى باشلانغۇچ ئىسلام دىن خۇراپاتچىلىقىنىڭ مەنبەئى خاتىرىسىدۇر.

بىزنىڭ ئىسلام خۇراپاتچىلىقىمىز ئاساسەن ھازىرقى زامان ئىسلام مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا، ئىسلام ھازىرقى زامان يۈزلىنىشىگە ۋە ھەم گۈللىنىۋاتقان ئىسلام پەزىلىتىگە زىت ۋە مۇخالىپ تۇرغان قالاق «دىنىي قىلىق» لىرىمىز بىلەن خاراكتېرلىنىپ تۇرۇۋاتىدۇ. مەسىلەن ئالايلى، دۇنيادىكى تەرەققىي قىلغان مۇسۇلمانلارنىڭ تازىلىق تۇرمۇشى سۇ ۋە سانائەت بۇيۇملىرىغا يۈزلىنىپ بولغان بۇگۈنكى زاماندا بىزنىڭ بىر قىسىم كىشىلىرىمىز يەنىلا توپا، داڭگال «تازىلىقى» نى تاشلىماي، بەلكى ئۇنى

كەلگۈسىگە ئادەت ۋەسىيىتى قالدۇرۇپ ئۆتۈشۈۋاتىدۇ. مەن ئۇنداق ئادەت ۋەسىيەتچىلىرىنىڭ سۆھبەتلىرىدە بولدۇم. بەزىلىرى ماڭا «دىنىي ئادەت» لەردىن ۋەز ئېيتىپ: «ئىنسان ئۆچۈن تۇپراقتىن بۆلەك پاكىز نەرسە يوق. . . چوڭ - كىچىك تەرەت تۇپراقتىن بۆلەك نەرسە بىلەن تازىلانسا تازا بولمايدۇ. قەغەز ۋە باشقا نەرسىلەرنى تەرەت تازىلىقىغا ئىشلىتىش مۇسۇلمانلارغا جايىز بولمايدۇ»، «خوتۇن - قىزلار يۇزىنى ياپماي يۇرسە يامان بولىدۇ»، «خوتۇن - قىزلار بەدىنىنى غەيرىي كىشىلەرگە كۆرسەتسە يامان بولىدۇ. . . » دېگەندەك «يامان» بولۇشلاردىن ھېساباسىزلا سۆزلەپ كەتتى. بۇنداق «ئەمرىمەرۇپ» قىلىدىغان ئەئىمەنچىلەر، مېنىڭچە، ھەر يەردە ئۇچراپ تۇرىدۇ. دېمەك، مەلۇم مەندىن ئالغاندا بۇ خىل «يامان» بولىدۇلارنىڭ خېرىدارى بار. دۇنيادىكى بارلىق ئىسلام شەھەرلىرىدە ھەتتاكى ئىسلامنىڭ مەركىزى مەككە مۇكەررەمدىمۇ تازىلىق - پاكىزلىق پۇتۇنلەي سۇغا مەركەزلەشكەن. بۇگۈنكى چاغلاردىمۇ جۇڭگونىڭ چوڭ شەھەرلىرىگە ھەتتاكى دۇنيادىكى شەھەرلەرگە تەرەت چالمىلىرىنى بىللە ئېلىپ يولغا چىقىدىغان تەقۋادار ئۇيغۇر ئاخۇنۇملار، ئۇيغۇر ساقاللارنى ئەنە شۇ خىل ئەمرىمەرۇپلارنىڭ جامائەتلىرىدىن دېيىشكە توغرا كېلىدۇ - دە.

چوڭ تەرەتتە چالما-داڭگال سۈرتۈپ «تازىلىنىش»، كىچىك تەرەتتە توپا دومىلاپ «تازىلىنىش» ھەم تەرەت پۇشۇرۇشنى بەزانە ئوچۇقچىلىقتا قولىنى چات ئارىلىقىدىن چىقارماي توپىلىق. . . چاڭگاللاپ ئۈپاقتىن - بۇياققا لاغايلاپ مېڭىپ يۈرۈپ، ئەل كۆزىدە تاماملاشنى ئادەت قىلغان بەزىبىر نامازخان ئۇيغۇر قېرىنداشلىرى ئەلدىن نومۇس ھېس قىلىشمامدىكىنە؟ نومۇسى يوق ئادەمدە مىللىي ئىستىقبال بولامدۇ؟

ئۆتكەن يىل مەن داۋالىنىپ ياتقان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق دوختۇرخانىسىدا يۈز بەرگەن بىر ۋەقە مېنىڭ ھېسسىياتىمغا قاتتىق تەسىر قىلدى:

ئۇرۇمچىگە 2000 كىلومېتىر يىراق - چەت تاغ رايونلىرىدىن ئىككى مويسىپىت كىشىنى ئىككى ئوغۇل، بىر قىزى بۇ دوختۇرخانىغا داۋالىتىشقا ئەكەلگەن ۋە دوختۇرخانا كېسەلخانىسىغىمۇ ئالغۇزغان. ئەمما بۇ ئىككى كىشى: «بۇ يەردە سۇغا ھاجەت قىلىدىكەنمىز. سۇغا ھاجەت قىلسا يامان بولاتتى»، « بۇ يەردە تەرەت ئالىدىغان يەر يوقكەن» . . . پالانى - پوكۇنى دېيىشىپ كېسەلخانىدا يېتىشقا قىزىقمىغان. ئۇلاردىن بىرسى كېسەلخانىغا ئېلىنغان كۈنى كەچتە تەرەتخانىغا بېرىپ كېلىپ دەپ يانىقتىن چىقىپ كېتىپ، تەرەتخانا ئىزدەپ كوچىغا چىقىپ قالغان - دە، تەرەتخانىنىمۇ تاپالماي، چىققان يېرىنىمۇ بىلەلمەي بىر كېچە تالادا قالغان. ئەتىسى يەنە ئەمتىرەپ دوختۇرخانا ئەتراپىدىن يىراقلىشىپ كەتكەن. 14 كۈن تالا چۈرگىلەپ يۈرگەن. ئۇنىڭ دوختۇرغا ئەكەلگەن ئوغلى بىلەن قىزى ئۇنى ئىزدەپ قارا قۇرۇمغا بىر قېتىم بېرىپ كەلگەن. گېزىت - رادىئودا 2000 يۈەنلىك ئېلان بەرگەن. ئاقىۋەت ئىزدەش چىقىمى 11 مىڭ يۈەندىن ئاشقاندا ئۇ كىشى پويىز ئىستانىسىدا ماشىنىغا سوقۇلۇپ يارىلانغان يېرىدىن ھۆكۈمەت بەرگەن ئېلان بىلەن بالىلىرى ئۇنى تېپىۋالغان. يەنە بىر كېسەل «تەرەتخانىسى» يوق بۇ دوختۇرخانىدىن چىقىپ يۇرتىغا كەتكەن. «سۇغا تەرەت قىلسا يامان بولىدۇ» دىن پەيدا بولغان بۇ خىل ئېچىنىشلىق پاجىئەلەرگە ئوخشاپ كېتىدىغان يەنە باشقا كۆلكىلىك قىلىقلارمۇ بار تېخى. «خوتۇن - قىزلارنىڭ بەدىنىنى غەيرىي كىشىلەرگە كۆرسەتسە يامان بولىدۇ» دېگەن «دىنىي گەپ» تىن قورقۇپ، بەزى كاداڭ خوتۇنلارنىڭ بەزىبىر دوختۇرخانىلار (ئاساسەن شەخسىلەر ئاچقان دوختۇرخانىلار) دا ئىشتان - كۆڭلەك ئۈستىدىن يېڭنە سانجىتىۋاتقان، كىيىم - كېچەك سالماي دوختۇرغا تەكشۈرتۈۋاتقان، يۈزىنى يۈگەپ تۇرۇپ دوختۇرغا كۆرۈنۈۋاتقان، كۆڭلەكنىڭ يېڭى ئۈستىدىن تومۇر تۇتقۇزۇۋاتقان ھالەتلىرىنى كۆرسىڭىز نېمە دەيسىز؟ تېخى «دوختۇرخانىدا تۇغسا يامان بولىدۇ» ، «دورا ھارام» ، « خەنزۇنىڭ قولىدىن دورا يېسە دوزىخى بولىدۇ» . . . دېگەندەك «ئەمرىمەرۇپ» نىڭ تەسىرى بىلەن دوختۇرغا كۆرۈنۈشتىن قېچىپ بىۋاقىت ئۆلۈپ قېلىۋاتقان، كاردىن چىقىۋاتقان ئادەملەرنى ئۇچراتقىنىڭىزدا ئېچىنمامۇ تۇرالامسىز؟

بىزدە «ئۇچ تالاق» خاپىلىقمۇ بار تېخى. مەن يېقىندا «تالاق» خاپىلىقىغا قالغان بىر زىيالىي يېگىتنىڭ بىر پارچە پىغانلىق ئىلتىجا خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. خەتتە مۇنداق دېيىلگەن: « . . . تۇرمۇشىمىزدا ئۆتۈلگەن بەزىبىر ئۇششاق - چۈششەك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئايالىم بىلەن ئارازلىشىپ قېلىپ، ئاچچىقىمنى باسالماي خودۇمنى يوقىتىپ ئۇنى «ئۇچ تالاق» دەپ تاشلاپتىمەن. لېكىن ئەر - خوتۇن ئىككىمىزدە ئاجرىشىش خىيالى زادىلا يوق. ئەمدىلا تۆت ئايلىق بولغان بىر پەرزەنتىمىزنى تىرىك يېتىم قىلىش بىزنىڭ ۋىجدانىمىزنى مەڭگۈ ئازابلايدۇ. مەن بىردەملىك ئاچچىقىمنى باسالماي دەپ تاشلىغان بۇ «ئۇچ تالاق» نى قانداق قىلغاندا تۈزەتكىلى بولىدىغانلىقىنى بىزدىكى بەزىبىر دىنىي زاتلاردىن سوراپ كۆردۇم. ئۇلار: «ئاياللىرى ھېچ بولمىغاندا بىر كۈنلۈك بولسىمۇ، باشقا بىر ئەرگە نىكاھلىق بولمىسا شەرىئەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. . . » دېيىشتى. يالۋۇرۇپ يەنە كەلسەم بۇ «پەتىۋا» دەپ گەپنى توگىتىشتى. ئۇلارنىڭ دېگىنى بويىچە قىلىشقا مېنىڭ ھەم ئايالىمنىڭ ۋىجدانىمىز چىدىمىدى ھەم چىدىمايدۇ. بالىمىزغا تېخىمۇ چىدىمايمىز. ئاللا ئىگەم: «بەندىلىرىم ماڭا شىرىك كەلتۈرمىسلا ھەر قانداق گۇناھىدىن كېچىمەن. . . » دەپ ۋەھىي قىلىپتىكەن. ھەر كۈنى 40 رەكەت نامازغا ئوقۇپ، 40 كۈن توۋا - ئىستىغپار ئېيتىپ «ئۇچ تالاق» دېگەن سۆزنى دەپ تاشلىغان گۇناھىمنى يۇيۇپ، نىكاھ يېڭىلاپ ئايالىم بىلەن ئۆيۈمنى تۈتسام بولارمۇ ياكى بۇ خىل «ئۇچ تالاق» نى ھەل قىلىشنىڭ باشقا يولىنىمۇ تاپقىلى بولامدۇ؟ مەسلىھەتلىرىنى كۈتىمەن. . . »

كېيىنكى ئۇنتۇرا ئەسىرلەر دە بىر قىسىم مۇسۇلمان ئەللىرىدە قوللىنىلغان جازالارنى يەنى ئوغرىنىڭ قولىنى كېسىش، قاراقچىنىڭ پېيىنى قىرقىش، خائىننىڭ كۆزىنى ئويۇش، چېقىمچىنىڭ تىلىنى كېسىش، قاتىلنى چالما كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈش، ھارامدىن قول ئۈزمىگەنلەرنى ئاتقا سۆرىتىپ چۆللەرگە قويۇپ بېرىش، زىنايى ھارامدىن

قول ئۇزىمىگەنلەرنى يۇزىگە قارا سۇرتۇپ ئېشەككە تەتۇر مىندۇرۇپ سازايە قىلىپ ئەلدىن قوغلىۋېتىش، ئەرگە قەست قىلغان، ئەر ھەققىغە قەستەن خىيانەت ۋە خوسۇمەتتە بولغان تۆۋسى يوق خوتۇنلارنى «تالاق» قىلىۋېتىش (زورلاپ قويۇپ بېرىش، قايتا يولاتماسلىق)، ئەخلاقسىزلىققا ئادەتلەنگەن، ئەل - خالايىق ئارىسىدا يۈزى ئوچۇق يۈرگەن، غەيرىي قىلىقلاردا بولغان خوتۇنلارنى دەررىلەپ ئۇرۇش... تەدبىرلىرىنى - بۇنىڭدىن 400 يىللار بۇرۇنقى قاراخانىلار دۆنىيا ئىسلام جازالىرىنى ھازىرقى زامان مۇسۇلمانچىلىق تۇرمۇشىمىزغا كۆزنەك «ئەنئەنە» قىلىپ ئارىلاشتۇرۇۋېلىش زادى ھازىرقى زامان ئادەملىرىگە توغرا كېلىدىغان ئىشمۇ؟ 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشلانغان ئىسلام دىنىنىڭ گۈللىنىش ھەرىكىتى يەنى ئىجتىمائىيات، ئىقتىساد، سىياسىي، مەدەنىيەت، سەنئەت... نى ئۆزىگە مەنبە قىلغان گۈللىنىش ھەرىكىتىدە ئىسلاھ قىلىۋېتىلگەن، ھەر خىل ئىجتىمائىي قانۇنلارغا سىغدۇرۇلغان ياكى ئارخىپ قىلىپ تاشلىۋېتىلگەن كونا «دىنىي ئىدىيە»، «دىنىي پەتىۋا» لارنىڭ دەردىنى ئۇيغۇرلار ئاز تارتمىدۇق. مىللىي ئاڭ، مىللىي ئىدىئولوگىيە، مەدەنىيەت، مىللىي مىراس... لىرىمىزنى بوغىدىغان، چەكلەيدىغان «پەتىۋا» - ئۇقۇملارنىڭ دەردىنى ئاز تارتمىدۇق. دەردىمىز جەمئىيەتتە بولۇپ تۇرىدىغان بىردەملىك غەزەپ ئەسەبىيلىكىدىن كېلىپ چىققان سۆزلەرنىڭ جۇملىسىدىن «تالاق»، «ئۈچ تالاق» سۆزلىرىنىڭ كاشىلىسى بىلەنۋەيران بولغان ئائىلە، ئانا - بالىلار سەرسانچىلىقىنى ئاز تارتمىدۇق. «ئەرلەر ئەزىز، ئايالار خار» (خالىسانىڭ ھەيدىۋەت، خالىسانىڭ ئەكىلىۋال) دېگەن ياۋايى قاراشلىنىڭ دەردىنى ئاز تارتمىدۇق. ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلام تۇزۇمى (قازى، ئەلەم... لىك تۇزۇمى) دە جارى قىلدۇرۇلغان «شەرئەت» (ئىسلام قانۇنى)، «مەھكىمە شەرئىيە» (دىنىي سوت) ھازىرقى زامان تەرەققىياتىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقان مۇتلەق كۆپ ئىسلام ئەللىرىدە ئىجتىمائىي قانۇن - تۇزۇملەر سىستېمىسىغا سىغدۇرۇۋېتىلگەن، ئىسلام دۆنياسىنى بۇرۇنقى ئادەم ئارقىلىق ئىدارە قىلىنىشتىن قانۇن ئارقىلىق ئىدارە قىلىنىشقا ئۆتۈپ كەتكەن بۇگۈنكى دۆنيادا «شەرئەت»، «مەھكىمە شەرئىيە»... ئىجراچىلىرىنى يەنە بىزدە تىرىلدۇرەمدۇق؟

ئازادلىقتىن كېيىن بىزدە «شەرئەت»، «مەھكىمە شەرئىيە»، «پەتىۋا» ئىجرا قىلغۇچى ئورۇن ۋە كىشىلەرمۇ بولمىدى. ھەرىكەتلىرىمىز زامانىمىز قانۇنلىرى بىلەن ئىزغا چۈشۈپ ئۆتۈۋاتىدۇ. مۇشۇنداق شارائىتتا «شەرئەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان... ئۈچ تالاق» نى يەنى ھازىرقى دۆنيادا - تەرەققىي قىلغان ئىسلام ئەللىرىدە يوق، ھازىرقى ھېچقانداق ئىسلام كىتابلىرىدا يوق، زامانغا يۈزلەنگەن مۇسۇلمان جەمئىيەتلىرىدە يوق، پەقەت بىزنىڭ بىر قىسىم كىشىلىرىمىز ئارىسىدىلا راۋاجەت ئۇقۇمى بىلەنلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان بۇ «ئۈچ تالاق» نى ھازىرقى زامان قانۇن - تۇزۇملىرى ۋە ئەقلىي - ئىلمىي مەۋقەلىرىمىز بىلەنلا ھەل قىلماي مۇمكىن بولمايدۇ. سۆز خاتالىقىنى يەنىلا سۆز بىلەن تۈزەتمەي بولمايدۇ. «پەتىۋا» قىلىدىغان قۇدرەتلىك «دىن ئىگىسى» مۇ يوق ھەم بولمايدۇ. ھازىرقى ئىسلام ھەدىسلىرىدىمۇ، مەسىلەن «253 ھەدىس» تە: «كىمكى پەتىۋا بەرسە ئىلىمسىزلىق بىلەن جەننەت بار تەرەپنى تاپالمايدۇ، ئول كىشى...» دېيىلگەن ئەمەسمۇ؟ بىز مىللىي بارلىقنى، مىللىي ۋىجدان، مىللىي غۇرۇرنى، ھازىرقى زامان دىنىي مەۋقەيىمىزنى قۇربان قىلىۋېتىدىغان، ئاياغ ئاستى قىلىدىغان ھەر قانداق «پەتىۋا» چىلارغا، ھەرىكەتلەرگە قارشى تۇرىمىز. ھەر قانداق «دىنچى»، «پەتىۋاچى» لارنىڭ خەلقىمىزنىڭ مۇھەببەت - نەپرەت جەھەتتىكى غايىۋى بىرلىكىنى، ئېتىقاد بىرلىكىنى بۇزۇۋېتىدىغان، پارچىلىۋېتىدىغان، خۇنۇكلەشتۈرۈۋېتىدىغان قىلىقلىرىنى قەتئىي رەت قىلىمىز. بۇ، بىزنىڭ ئىسلام خۇراپاتچىلىقىغا قارشى تۇتقان مەۋقەيىمىز.

بىزدىكى ھاراقكەشلىك

بۇگۈنكى كۈندە بارچە تۇزۇملەرنىڭ جىنايەتلىرىنى، ۋىجدانسىزلىقنى، تۇرمۇشتىكى ئۆچمەس داغلارنى قانچىلىك ئىچىلگەن ھاراقنىڭ مۇلچەرى بىلەن ئۆلچەيسەن؟

ۋ. ماياكوۋسكي

يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى كۆزىتىشىمچە، ھازىر شەھەر - بازارلار تۇرمۇشىدىكى مەدەنىيەتلىك ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن ھاراق قۇيۇلمايدىغان توي - تۆكۈننى ئۇچراتىش تەسرەك. «سۈننەت توي»، «ئات توي»، «تۇغۇلغان كۈن تويى»... ھەتتا «روزا ھېيت»، «قۇربان ھېيت» لارمۇ ھاراقسىز ئۆتكۈزۈلمەيدىغان بولۇپ كەتكەن. ھەر خىل مېھماندارچىلىق داستىخانلىرىدىمۇ، مۇناسىۋەتچىلىك ئولتۇرۇشلىرىدىمۇ، سالام - سەھەت بۇيۇملىرى ئارىسىدىمۇ، مۇھەببەتلىك كۈتۈش - كۈتۈۋېلىش سورۇنلىرىدىمۇ، ئۆزئارا مۇئەدىشىشلارىدىمۇ ھاراق «سورۇن مېغىزى»، «يۇزلۈك بۇيۇم» بولۇپ تۇرغىنى تۇرغان. دېمەك، ھاراق ھازىر بەزىلەرنىڭ «مەدەنىيەتلىك ئولتۇرۇشى» نىڭ «جېنى» ۋە قىممىتى بولۇپ قالغان.

مەن 1994 - يىلى 9 - ئايلاردا ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ بەزى كىچىك مەھەللىلىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئون نەچچە نىكاھ تويى (زىيالىيلار توي - تۆكۈنى) غا داخىل بولدۇم. بۇ تويلارنىڭ ھەممىسىدە داستىخانلارغا ھاراق قويۇلغان. بەزىلىرىدە بولسا ئەتىۋارلىق قىممەت ھاراقلار توي شۇھرىتىنىڭ تاجىسى سۈپىتىدە ئالاھىدە كۆزنەك قىلىنغان. ئىچمەيدىغان جامائەتكە سورۇن تۇزۇلمىگەن ياكى ئادەتتىكىچە داستىخان راسلانغان. مەلۇم بىر ئىدارە باشلىقىنىڭ ئوغۇل تويى داستىخىنىغا يىگىت ۋە يىگىتنىڭ دوستلىرى تەرىپىدىن راسلانغان ھاراق 14 يەشىككە ئۇلاشقان (بىر يەشىكتە 24 بوتۇلكىدىن ھاراق بار). ھاراققا ئامراق ئۇيغۇر يىگىتلىرىدىن بۇ تويدا مەست، چالا مەست ۋە مەستخۇش بولۇپ قايتقانلىرى تويغا كەلگەن يىگىت مېھمانلارنىڭ يېرىمىنى تەشكىل قىلغان. تۆت قېتىم مەستلەر جېدىلى چىققان، يەتتە كىشى دوختۇرخانىغا، تۆت كىشى ساقچى ئورۇنلىرىغا كىرگەن.

دەرۋەقە، بىز خەقتە ھاراق ئىچىدىغان، ئىچكەندىمۇ جىق ئىچىدىغان، دائىم ئىچىدىغان، ئىچىپ «نوچىلىق» قىلمىسا ھېساب بولمايدىغان كارامەت قىلىقلار رەسمىي ئادەت شەكلىدە جەمئىيەتلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. دېمەك، ھاراققا يۈزلىنىش ھازىرقى زامان مىللىي تۇرمۇشىمىزنىڭ

بىر قىسمى بولۇپ كەتكەن. بۇ، بىزنىڭ ھالاكەتلىك خەۋپىمىز، ئەلۋەتتە.

بىزدىكى قاتىللىق، بۇلاڭچىلىق، ئوغرىلىق، باسقۇنچىلىق. . . قاتارلىق ئېغىر ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ خېلى بىر قىسمىنى بىزنىڭ «ھاراققا ئامراق» كىشىلىرىمىز پەيدا قىلىشۋاتىدۇ.

بىزدىكى نەسلى - نەسەب بەتبەختچىلىكى يەنى نەسلى سۈپەتسىزلىك، ئەۋلاد بەختسىزلىكى، خەۋپلىك كېسەللىكلەر . . . ئەنە شۇ «ھاراققا ئامراق» كىشىلىرىمىزدىن ئاپىرىدە بولۇۋاتىدۇ. 1994 - يىلى كۈزدە بىر نەچچىمىز بىرلىشىپ «A» شەھىرىنىڭ «B» كوچىسىدىكى ئۇيغۇر ئاھالىلەر ئارىسىدا ھاراققىشلىكنىڭ ئاقىۋەتلىرى ھەققىدە كۆزىتىش ئېلىپ بارىدۇق: مۇناسىۋەتلىك مەسئۇل كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ كوچىدا 1992 - يىلىدىن 1994 - يىلىغىچە تۇغۇلغان 19 ئۇيغۇر بالا ئىچىدە «ھاراققا ئامراق» لاردىن تۇغۇلغان بالىلاردىن تەن قۇرۇلۇشى نورمالسىز تۇغۇلغىنى ئۈچ، تەن قۇرۇلۇشى ئوتتۇراھال نورمالسىز تۇغۇلغىنى ئىككى، سېزىمى ئاجىز - گومۇش تۇغۇلغىنى ئىككى بولۇپ، بۇ كوچىدىكى سۈپەتسىز، چاتاق تۇغۇلغان بالىلارنىڭ 89% نى تەشكىل قىلغان. بۇ كوچىدىكى 283 نەپەر ئۇيغۇر ئاھالىسى (94 ئائىلە) ئىچىدىكى 81 نەپەر ئوتتۇرا ياش ۋە ياش كىشىلەردىن 1992 - ، 1993 - يىللىرى ھاراق ئىچىپ گۇناھ قىلىپ قانۇن تورىغا چۈشكىنى ئۈچ، ھاراق ئىچىپ ساقچى ئورۇنلىرىغا كىرىپ - چىقىپ تۇرىدىغان كەسپىي مەست لۇكچەك تۆت، ھاراق چاتىقى بىلەن خوتۇنىدىن ئاجرىشىپ «سالتاق سولتەك» بولۇپ قالغىنى ئۈچ، ھاراققىشلىكتە يوقاپ كەتكىنى ئىككى، ھاراق ئىچىپ ئۆلگەنلەر تۆت، ھاراققىشلىكتە ئاغرىپ ساقايماي جان تالىشىپ يۈرگەن ناكار ناتەسلەر تۆت، تاپقىنىغىلا ھاراق ئىچىپ ئىش - ئۇقەت قىلمايدىغان ئائىلىلەرگە يۈك بولۇپ يۈرگەن «شوپاك كۆچۈك» لىرى تۆت بولۇپ، بۇنداقلارنىڭ نىسبىتى بۇ كوچىدىكى 81 نەپەر نەۋقىران ئەرنىڭ 24 نى تەشكىل قىلغان. بۇ كوچىنىمۇ بەزىلەر «شوپاك كوچىسى» دەپ ئاتايدىغان بولغان.

ھاراققىشلىك كىشىلىرىمىزنى ئەمگەكتىن، نەسلى ئىستىقبالىدىن، مىللىي سۈپەتتىن، مىللىي غايە ۋە مىللىي نومۇستىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

- ھاراققا ئامراق كىشىلەردە، - دەپ يازىدۇ مەشھۇر ئۇيغۇر تىبابەت ئالىمى مەرھۇم باي ئاخۇن ئۆزىنىڭ «ھاراق ۋە كېسەللىك» دېگەن ماقالىسىدە: «. . . ھاراققا بېرىلگەنلەردە ئاق بەزگەك، زابوي، دەلدۇشلۇك، ئاشقازان، نېرۋا، خاپىغان. . . كېسەللىرى پەيدا بولىدۇ. ھاراققىشلىك ئادەمنى ئەخلاق ۋە روھىي جەھەتتىنمۇ بەك قالاقلاشتۇرۇپ تاشلايدۇ. . . نېرۋىنى بۇزۇپ ھەرىكەت پائالىيەتلىرىنى سۈسلاشتۇرۇۋېتىدۇ. . . »

دەرۋەقە شۇنداق. ھاراق ئىچىۋالغان ئادەمنىڭ گېپى تولىلاپ، سەت قىلىقلىرى كۆپىيىپ، ھەرىكەتلىرى تېزلىشىدۇ. ئۆزىنى ئىدارە قىلالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ ۋە ئېيتقىلى بولمايدىغان سۆزلەرنىمۇ دەۋېرىدۇ. تۇيغۇسىنى باشقۇرالمايدۇ. سېزىمى خىرەلىشىپ بىر يەردە تۇرغۇسى، گەپتىن توختىغۇسى كەلمەيدۇ. ھوشسىز يىقىلىپ قالىدۇ. كۆرگەنلەر ئۇنى «مەست ئۇخلاپ قاپتۇ» دېيىشىدۇ - دە، قېشىغا بېرىشتىن قاچىدۇ، ۋاقتىدا قۇتقۇزۇش، تىببىي ياردەم بولمىسا ئۆلۈپ تۈگەيدۇ.

ئەپسۇس! بىزدە ھازىر ھاراق يېتىپ بارمىغان بولۇك - پۇچقاق، ھاراق كىرمىگەن مەكتەپ، ھاراق كىرمىگەن ئىدارە، جەمئىيەت، زاۋۇت، كان - كارخانا، ھاراق بارمىغان كەنت - مەھەللە، كوچا - قورۇ. . . قالدىمۇ؟ ھاراقنىڭ تەسىرىگە، زىيىنىغا يولۇقمىغان ئۈيلەرچۇ؟ دەرۋەقە، بىزدە ھاراق ئىچىش كېڭىيىۋاتىدۇ، ھاراققىشلىك تىزگىنسىزلىشىۋاتىدۇ، ھاراق بىلەن كاردىن چىقىش، نابۇت بولۇش - بىزدە بىر يۈزلىنىش بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. نومۇستىن ھالقىغان، مىللىي تەقدىرىمىزنى ۋەيران قىلىدىغان بۇ خىل «يۇمشاق» قىلمىشلارغا قاچانغىچە سۈكۈت قىلىپ جىم تۇرارمىز؟

پېشقەدەم ماۋارىپچى، ۋەقەشۇناس، يەكەنلىك ئوبۇلقاسىم ئىبراھىم «بىزدىكى ھاراقپەزلىك» دېگەن قولىيازمىسىدا مۇنداق يازغانىدى: «بىز 50 - يىللاردىن بۇرۇن كوچا - بازارلىرىمىزدا ھاراق كۆرمەيتتۇق. ھاراق ئىچىدىغان بىز خەقلەرنىمۇ ئۇچرىتالمايتتۇق. ھازىر بۇ تەرەپلەردە ھاراق ئەركىن سودا مېلىغا ئايلاندى. ھاراق بارمىغان يېزا - قىشلاق، كەنت - مەھەللە، كوچا - گۈزەر قالمىدى. چوك شەھەرلەردە ئوقۇش پۈتتۈرۈپ يېزا - سەھرالارغا خىزمەتكە بۇلۇنگەنلەر كۆتۈرۈپ كېلىدىغان «پەننىي تۇرمۇش» بۇيۇملىرى ئارىسىدا ھاراقمۇ يوق ئەمەس. يېزا - قىشلاق مەكتەپلىرىدە ھاراق تەسىرىنى جەمئىيەتكە يېيىش كۆزىنىكى بولۇپ بىرىۋاقانلارمۇ يوق ئەمەس. بىر قىسىم يېز ا- كەنت زىيالىيلىرى ھاراق بىلەن «كۆڭۈل ئېچىش» نى جەمئىيەت «مەدەنىيىتى» قىلىپ كېڭەيتىشۋاتىدۇ. . . »

بىر مىللەتتىكى بالاغەتكە يەتكەنلەرنىڭ زور بىر قىسمى ھاراققەش بولۇپ كېتىدىكەن، ئۇ چاغدا ئۇ مىللەت ئاساسىي جەھەتتىن ئىقتىدارسىز، ئۆزىنى ئۆزى ئوڭشاش، ساقلاش قۇدرىتى يوق مىللەتكە ئايلىنىپ قالىدۇ. ھاراققىشلىككە قارشى مىللەت ھەرىكىتى، خەلق ھەرىكىتى، يۇرت ھەرىكىتى، مەھەللە - كوچا ھەرىكىتى، ئائىلە ۋە ئادەملەر ھەرىكىتى قوزغاش بىزگە تەخىرسىز زۇرۇرىيەت بولۇپ قالدى.

بىزدىكى نەشكەشلىك

بەزىبىر غەيرىي دوستلار: «نەشە چېكىش، نەشە چېقىرىش، نەشە تىجارىتى قىلىش، نەشىدىن قاچىماسلىق» - بىر قىسىم ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا كەسپى، ئاتا خۇلقى. . . » دېيىشىدۇ. مېنىڭچە، بۇ تۆھمەت ياكى ئاشۇرۇۋېتىلگەن سۆزمۇ ئەمەس. بۇ «ئاتا كەسپى»، «ئاتا خۇلقى» نىڭ مىلادى 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن ئېتىبارەن قەشقەرىيىدە بىر مەزگىل ھۆكۈم يۈرگۈزگەن خائىن ئافاق خوجا گۇرۇھىنىڭ «دىنىي يولى» - «ئىشقىيە» چىلىك يەنى نەشكەشلىك، بەڭگىلىشىش يولى. . . نىڭ باش كۆتۈرگەنلىكى بىلەن باشلانغانلىقى راست.

«. . . «ئىشقىيە» مەزھىپىنىڭ ئىبادەت ئۇسۇلى: «ئاشىق، لىشىش يەنى «ھەششەشىن» (نەشىخورلۇق)

يولىغا كىرىش بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا يول بىلەن «ئىبادەت» ئادا بولماس. . . ». «ئىشقىيەچىلەر توپلانغان جايدا يەككە - يىگانە قانغۇدەك چىلىم تارتىپ نەشە چېكىشنى «ئىبادەت» ھىسابلايدۇ. بۇ ئارقىلىق «خۇدا» غا «ئاشىق» لىقىنى ئىپادىلىمەكچى بولىدۇ. . . »*

ئافاق خوجىنىڭ بۇ خىل «دىنىي» يولى بىلەن شۇ زامان ئەجدادلىرىمىزدىن خاس قەشقەرىيە (ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭ) زېمىنىدىلا 300 مىڭدىن ئارتۇقراقى «ئاشىق» لىشىپ كەتكەن تارىخ - دەل بىزنىڭ تارىخىمىزدۇر. 17 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن مۇشۇ ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىغىچە بولغان ئۇزاق يىللار مابەينىدە نەشكەشلىك داۋام قىلغان، بىرەر قېتىممۇ ئۇنىڭغا قانۇنىي، دىنىي ۋە ئاممىۋى چەك قويۇلمىغان، بۇ زامانلار نەشە دىنىي ساھەگە، مەدەنىيەت، ماۋارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىگە، ئەخلاق، ئۇرپ - ئادەت. . . ساھەسىگە «مىللىي قىلىق» سۈپىتىدە ئۇسۇپ كىرگەن، يۇرت، مەھەللە، كوچا، ئۆيلەرگىچە سىڭىپ كىرگەن، نەشە پۇراپ تۇرغان ئۇيغۇر جەمئىيەت تارىخىدۇر.

ئالدىنقىلاردىن بىزگە دەرھال قۇتۇلغىلى بولمايدىغان بىر مۇنچە مىراسى خاپىلىقلارنىڭ قالغانلىقىنى ئېچىنىپ تۇرۇپ ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز - دە. ۋاباني سىزىش، تونۇش سەۋىيىسى يوق، «خۇدا» غىلا قويۇپ ئۇتكەن «ئاشىق» بابالىرىمىزنىڭ روھى مۇشۇ زاماندىكى «ئاشىق» نەۋرىلىرىنى نېمىشقا خاراب قىلىدىغاندۇ؟

ئىنسانلار ئۆچۈن ئەڭ خەۋپلىك ۋابا - نەشىنىڭ زىيىنى توغرىسىدا شۇنى تەكىتلەشكە بولىدۇكى:

1. ھەممە زامان ۋە تۇزۇملەرنىڭ جىنايەتلىرىنى، ۋىجدانسىزلىقنى، نىجىسلىقنى، تۇرمۇشتىكى ئۆچمەس داغلارنى بەڭگىلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. 2. ئۆمرىۋى ئاغرىقچانلار، تۇغما مېيىپلار، جىسماني سۈپەتسىزلەر، گومۇش، سارالىق - لەقۋا، تەرسا، دۆت، جىدەلخور، ئەخمەق، پوچىلار. . . ئومۇمەن كەسپىي بەڭگە ئاتا - ئانىلاردىن تۇغۇلىدۇ. 3. نەشكەشلەر ئىنسانلار ئالىمىدە ئىجتىمائىي ئىنسانچىلىق (ئەل ھورمىتىدىن، خەلق ياكى مىللەت غۇرۇرىدىن، ۋەتەن، مىللەت، خەلق، نەسىل - نەسەپ، ۋىجدان، مۇسۇلمانچىلىق. . . سېزىمى) تىن ئايرىلغان، ئەلگە ئىللەت، زېمىنگە يۈك، قەدىرى كۆل - تۇپراق كىشىلەردۇر. 4. نەشكەش ئۆرلىسە جىدەلخور، پەسلىسە قەلەندەر بولۇپ ئۆتىدۇ. ئىش - ئەمگەككە يارامسىز ھەم كۆڭۈلسىز، ئەل - يۇرتىغا، قەۋم - جامائىتىگە ۋاپاسىز بولۇپ، قەلەندەرچىلىك، قىمارۋازلىق، ئوغرىلىق، ھەتتا قاتىللىق. . . ئۇلار تەبىئىتىگە يات ئەمەس. 5. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدى راستلىق ۋە توغرىلىقتىن يىراق، گۇۋاھ - شاھىدلىققا، نەسىھەت، مەسلىھەت - ئارايىشقا ناباب ۋە بىھاجەت قەدىرى ئوسال. . . دۇر.

دېمەك، نەشكەشلىك تۈگىمىگەن جەمئىيەتتە بەرجەس، قابىل، ئاڭلىق، سۈپەتلىك ئادەملەر توپىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. مەدەنىيەت، ئىلىم - پەننىڭ، سەھىيە - سالامەتلىكنىڭ تەرەققىياتى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. بەخت، جىسماني ئازادلىق، ھەقىقىي ئىستىقبالنىڭ بولۇشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس.

ئەپسۇسكى، بۇ پاجىئەلىك ئىللەتنى خېلى بىر قىسىم ئۇيغۇرلار ھېلىمۇ تېخى تاشلىۋېتەلمىدى. «ئاتا كەسپى، ئاتا خۇلقى» نى داۋاملاشتۇرۇۋاتقانلار ھازىرمۇ خېلى بار. 1993 - ، 1994 - يىللىرى يېزىلغان بەزىبىر كۆزىتىش ماتېرىياللىرىدىن بىلىنىمىزچە، «S» شەھىرىنىڭ «A» يېزا مەلۇم كەنتىدىكى ھەم شۇ كەنت ئەتراپىغا جايلاشقان شەھەرلىك كۆمۈر كان زاۋىنى تەۋەلىكىدىكى 97 ئۆيلۈك (تەخمىنەن 600 نەچچە جان) يەرلىك ئۇيغۇر ئارىسىدىكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلاردىن 37 كىشى نەشە چېكىشكە ئادەتلەنگەن ۋە چەككەن. بۇ سان مۇشۇ جايلاردىكى ئىش - ئوقەتكە يارايدىغان ئوتتۇرا ياش ۋە ياش ئەر ئۇيغۇرلارنىڭ 41% نى تەشكىل قىلغان. «بەڭگى بوۋاي» لاردىن ئۆچى بۇ يەرنى نەشە بىلەن تەمىنلەشنى داۋاملاشتۇرغان. يېقىندا بۇلاردىن نەشە سودىسى بىلەن قولغا چۈشكەن «T ئاشىق» بۇ يەردە ۋە ئۇرۇمچى لىيۇداۋاندا قاتراپ يۈرۈپ نەشە سودىسى قىلغان كۇنلىرىنى ئەسلەپ ماڭا مۇنداق دېدى: «. . . مەن «S» شەھەرلىك كۆمۈركاندا ۋە ئۇرۇمچى لىيۇداۋاندا ھەر ئايدا 130 دىن 150 كىچە كىشىگە نەشە ساتاتتىم. كۇنىگە 500 - 600 يۈەنلىك سودا بولاتتى. . . نەشىنى يەكەن، مەكىت، شايار ناھىيىلىرىدىن نانلارنىڭ ئىچىگە، دۇتارنىڭ قارىنىغا، چايداننىڭ تېگىگە ۋە قوغۇن، تاۋۇز، قاپاق. . . لارنىڭ ئىچىگەتىقىپ‌توشۇيتتۇم. يەتتەيىل‌شۇنداق‌قىلدىم. . . »

بىز 1994 - يىلى كۈزدە كەلپىن، يەكەن، قاغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا كۆزىتىش زىيارىتى ئېلىپ باردۇق. بىزنى مەلۇم بىر كەنتتە مەشرەپكە چاقىرىپ كۇتۇۋالغان سەككىز يىگىتتىن ئالتىسىنىڭ نەشە چېكىدىغانلىقىنى بايقىدۇق. يەكەننىڭ كونا غەدىگەرلىك بازىرىدىكى چايخانىلارنىڭ بىرىدىكى «O ئاخۇن ئۇستام» نىڭ خىزمەتكارى «M» بۇ يەردىكى نەشىكەش بەڭگىلەرنىڭ قىلىقلىرىدىن زارلاپ بىزگە مۇنداق دېدى: «دۇكىنىمىزغا ھەر كۈنى 100 دىن جىقراق خېرىدار كىرىدۇ. بۇلارنىڭ يېرىمى دېگۈدەك نەشە تارتىدىغانلار. ئۇلار بىكار تەلەپ، ئورۇن بوشاتمايدۇ. پۇل بەرگىلى ئۇنىمايدۇ. جېدەل چىقىرىشىپ ئارام بەرمەيدۇ. . . »

يۇقىرىقى ناھىيىلەردىكى مۇناسىۋەتلىك تارماقلاردىن بىلىشىمىزچە، نەشىكەش يوق كەنت، كوچا، مەھەللە، مەكتەپ، زاۋۇت - كارخانا، ئىدارە - جەمئىيەت. . . لەرنى ئۇچرىتىش تەسرەككەن. بەزىبىر يېزا - كەنتلەردە نەشە كەندىرى تېرىشمۇ يوشۇرۇن باش كۆتۈرۈپ كەتكەن. «. . . ئاتۇش شەھىرىنىڭ ئۇستۇن ئاتۇش، ئاغۇ، سۇنتاغ، ئازاق يېزىلىرىدا بىر قىسىم دېھقانلار ھۇددە يەرلىرىنىڭ چۆرىلىرىگە كەندىر تېرىغان. . . ھۆكۈمەت سېزىپ قېلىپ ئۇلارغا تېرىغان كەندىرلىرىنى يولۇپ تاشلاش ھەققىدە تەربىيە ئېلىپ بارغان. قارشىلىق

* ھاجى نۇرھاجى: «تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) نىڭ مەيدانغا كېلىشى، تارقىلىشى ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتى توغرىسىدا»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» (ئىچكى ژورنال) 1982 - يىل 5 - سان.

كۆرسەتكەنلەرنىڭ كەندىرلىرى يۇلۇپ تاشلانغان. شەھەر بويىچە بۇنداق يۇلۇۋېتىلگەن كەندىر 178 مىڭ 409 تۈپتىن ئاشقان. يۇلۇۋېتىشكە قارشى چىققانلاردىن 10 كىشى قولغا ئېلىنىپ، قانۇن ئورۇنلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىلگەن («شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى» نىڭ 1994 - يىل 1 - ئۆكتەبىر سانىدىن).

ئىشەنچىلىك خەۋەرلەردىن بىلىشىمىزچە، گۇمانلىق نەشكەش ئەخمەت قاۋۇز 1994 - يىلى سېنتىپ پۇل تېپىشقا تەييارلىغان 45 جىڭ نەشىسى بىلەن ھۆكۈمەت قولىغا چۈشۈپ 15 يىل كېسىلگەن. ئىلى ۋىلايىتىدىكى ساقچى ئورۇنلىرىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، «1993 - يىل يىل ئاخىرىسىغىچە ۋىلايەت بويىچە زەھەرلىك چېكىملىك (نەشە، خروئىن) چېكىدىغانلارنىڭ سانى 10 مىڭغا يەتكەن. ئۇلار جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى قاتلاملىرىدىن يەنە يەككە تىجارەتچىلەر، ئىشسىزلار، ھەتتا پارتىيىلىك كادىرلار، خەلق ئوقۇتقۇچىلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ يېشى 18 دىن 30 ياشقىچە ئىكەن. . . » («ئاسىياكىندىكى» گېزىتى 1994- يىل 11 - ئايىنىڭ 3 - كۈنىدىكى سانىدىن). ئىشەنچلىك خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورۇنلىرىنىڭ 1994 - يىلى 1 - ئايدىن 9 - ئايغىچە قولغا چۈشۈرۈپ يوقاتقان نەشىسى 1398 جىڭغا يەتكەن.

دېمەك، نەشە كەندىرى تېرىش، نەشە ئىشلەش، سېتىش، تارقىتىش، چېكىش، چەككۈزۈش. . . لەر يەنىلا بىزدە مەۋجۇت. خۇددى «بۇرۇنقى خاتىرىلىرىم» دە تەكىتلەنگەندەك: «بۇ يۇرتنىڭ 610 جانلىق بىر كەنتىدىكى قورامىغا يەتكەن 91 نەپەر ئەر كىشىنىڭ 47 سى چىلىم چېكىدۇ. قېرى - چۈرىلەرنىڭ تولىسى دەم كۆتۈ، ئاغرىقچان. بۇ يىل تۇغۇلغان 11 بالىنىڭ بىرسىنىڭ تەن قۇرۇلۇشى چاتاق، ئۇچىنىڭ نىسبەتەن چاتاقراق، بەشىنىڭ ئەس - ھوشى جايىدا ئەمەس - گومۇش، قالغانلىرىنىڭمۇ بىر نېمىسى بىر نېمە. راۋۇرۇسلىرى جىق ئەمەس. كەنتتە يۈز بەرگەن ئەسكىلىكلەرنىڭ تولىسىنى بەگىگىلەر قىلغان. 43 ئۆيلۈك بۇ كەنتتە باي يوق. . . »* دېيىلگىنىدەك كەنت، كوچا، مەھەللىلەر بىزدە يوق ئەمەس.

مىللىي غۇرۇر ۋە مىللىي بۇرچىمىز بويىچە مىللەتنىڭ مىللەت كۆچىنى ئۆستۈرۈشنىڭ مۇھىم چارىلىرىدىن بىرى بولغان زەھەرلىك چېكىملىك ئاپىتىنى چەكلەش، تۈگىتىش. . . كە كۈچ چىقىرىش ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ ۋۇجدان بۇرچى ئەمەسمۇ؟

بىزدىكى «ئاق» چېكىشلەر

«ئاق چېكىش» - بىزدە پەيدا بولغان زەھەرلىك چېكىملىك چەككۈچى ناتەس ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىمىزغا سۈرەپ كىرگەن يېڭى ئاتالغۇسى.

«ئاق» چېكىش يەنى زەھەرلىك چېكىملىك (خروئىن، ئەپيۇن). . . چېكىش ئالەم - جاھان پۈلغا يۈزلەنگەندىن بۇيان (1980 - يىللاردىن كېيىن) بىزگە سىرتتىن ئېقىپ كىرگەن بىر خىل پاجىئەلىك ئىللەت.

ئۇنىڭ دەسلەپتە ئۇرۇمچىگە كىرىشى ۋە كېڭىيىپ كېتىش ئەھۋالى توغرىسىدا ئۇرۇمچى شەھەرلىك جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش كومىتېتىنىڭ باشلىقى ژاڭ جىمىن مۇنداق دېگەندى: «. . . يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئۇرۇمچى رايوندا زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى سېتىش، چېكىش بەك ئېغىرلىشىپ كەتتى. . . زەھەرلىك چېكىملىككە ۋاستىلىق ھەم بىۋاسىتە ئالاقىدار بولغان جىنايەتچىلەر ئۇرۇمچى شەھىرىدە يەنىلا كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇ. . . بىر قىسىم مەھەللە، كوچىلاردا جىددىي كېڭىيىۋاتىدۇ. بەزى كوچا، مەھەللىلەر ئاپەت مەھەللىلىرى بولۇپ كەتتى. . . » ** «. . . ئۇرۇمچىدە ئۆتكەن يىلنىڭ ئاخىرىغىچە بايقالغان خروئىن چەككۈچىلەر 22 مىڭ 852 گە يەتكەن. بۇ ئاز سان ئەمەس، ئەلۋەتتە. خروئىن چېكىۋاتقانلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۇيغۇر بولۇپ، 14 ياشتىن 25 ياشقىچە بولغان قىزلار %12 نى ئىگىلەيدۇ. . . »، «. . . 1993 - يىلى يىل ئاخىرىسىغىچە ئىلى ۋىلايىتىدە زەھەرلىك چېكىملىك چېكىدىغان كىشىلەر 10 مىڭغا يەتكەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى 18 ياشتىن 30 ياشقىچە بولغان ياشلار ئىكەن. . . » ***

ئىشەنچلىك مەنبەلەردىن بىلىشىمىزچە، 1993 - يىلى خاس غۇلجا شەھىرىدىلا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورۇنلىرى بايقىغان خروئىن چەككۈچىلەر 3500 دىن ئېشىپ كەتكەن. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورۇنلىرى تەرىپىدىن زەھەرلىك چېكىملىك دېلوسىدىن 100 ى پاش قىلىنغان. زەھەرلىك چېكىملىك سېتىپ تۇتۇلغان جىنايەتچىدىن 141 گە، زەھەرلىك چېكىملىك چېكىپ تۇتۇلغان گۇناھكاردىن 400 نەچچىسىگە چارە كۆرۈلگەن. زەھەرلىك چېكىملىك چېكىپ ئۆلگەنلەرنىڭ سانى 10 دىن ئاشقانلىقى بىلىنگەن. زەھەرلىك چېكىملىك تۈپەيلىدىن ۋەيران بولغان ئىقتىسادمۇ 5 مىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن.

ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 1994 - يىل 1 - ئايدىن 9 - ئايغىچە بولغان قىسقا ۋاقىت ئىچىدە زەھەرلىك چېكىملىك سودىگەرلىرىدىن جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورۇنلىرى تارتىۋېلىپ يوقاتقان خروئىن 8520 گرامغا، ئەپيۇن 5029 گرامغا، نەشە 699 كىلوگرامغا يەتكەن. 1994 - يىل 1 - ئايدىن 6 - ئايغىچە ئۇرۇمچى شەھىرىدىلا 200 نەچچە خروئىن سودىگىرى 4300 گرام خروئىن بىلەن قولغا چۈشكەن.

دېمەك، «ئاق» چېكىش ھازىر پۈتۈن يۇرتىمىزنىڭ شەھەر - بازارلىرىغا يامراۋاتىدۇ، ئەۋلادلىرىمىز ئارىسىغا كېڭىيىۋاتىدۇ. بۇ، بىزگە نىسبەتەن ئالغاندا، يېڭى پەيدا بولغان ئەڭ خەۋپلىك ئاپەت، يېڭى تۈگىمىشىش - نەسىل قۇرۇتۇش ئىسكەنجىسىدۇر.

1. خەلقئارا تىببىي ئالىملارنىڭ ئىسپاتلاشلىرىدىن بىلىشىمىزچە، زەھەرلىك چېكىملىك (ئاساسەن خروئىن، ئەپيۇن ۋە شۇ تىپتىكى خۇمار بۇيۇملىرى) - مېڭە يىرىڭلىق ئىششىقى، قان بۇزۇلۇش كېسەللىكى، جىنسىي

* «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1993 - يىل 5 -، 6 - سانى (قوشما سان) غا ئېسىلغان «تارىختىكى مىجەز نۇقسانلىرىمىز» غا قارالسا. ** «شىنجاڭ گېزىتى» 1994 - يىل 6 - ئايىنىڭ 25 - كۈنىدىكى سانىدىن. *** «ئاسىيا كىندىكى» گېزىتى 1994 - يىل 4 - ئايىنىڭ 10 - كۈنىدىكى سانىدىن.

ئاجىزلىق، ئۆپكە سۈلۈق ئىششىقى، ئۆپكە يالىلۇغىي، زەھەرلىنىش خاراكتېرلىك ئۆپكە راكىي، جىددىي خاراكتېرلىك ئاشقازان، ئۈچەي يالىلۇغىي، جاھىل خاراكتېرلىك قەۋزىيەت، يۈرەك، ئەيدىز... كېسەللىكلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئىنتايىن خەۋپلىك ئەجەل سىرتىمىقىدۇر.

«ئاق» چېكىشكە تۈتۈنغانلارنىڭ خۇمارلىق ھالەتلىرىنى تەتقىق قىلغان تىببىي بۇرادەرلىرىمىزدىن بىرى ماڭا مۇنداق دېدى: «... خروئىن بىر نەچچە قېتىم چەكسىلا خۇمار پەيدا قىلىدىغان زەھەرلىك چېكىملىك بولۇپ، ئۇنىڭغا خۇمار بولۇپ قالغاندىن كېيىن، ئۇنى چېكىش توختىتىلسا، تۆت سائەتتىن ساككىز سائەتكىچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئادەمدە تەشۋىشلىنىش، قورقۇش، بىئارام بولۇش ئالامەتلىرى ھەم چېكىملىككە ئېرىشىش ئىستىكى تۇغۇلىدۇ. يېنىك خۇمار بولغانلاردا ئارقا - ئارقىدىن ئەسنەش، كۆزى ياشاڭغۇراش، بۇرنىدىن سۈيۈقلۇق ئېقىش، چۈشكۈرۈش، يۆتىلىش، ئىشتەي تۈتۈلۈش؛ ئېغىر خۇمار بولغانلاردا سوغۇق تەرلەش، ئۇخلىيالماسلىق ئالامەتلىرى كۆرۈلىدۇ. بۇنداق ئالامەتلەر داۋاملىق كۆچىيىپ 36 - 48 سائەت ئۆتكەندىن كېيىن ئادەمدە چۈشكۈنلىشىش، ماغدۇرسىزلىنىش، پۈت - قولى تارتىشىپ قېلىش، قورسىقى ئاغرىپ ئىچى سۈرۈش، ئۈستىخان ۋە ئۈگىلەر سىرقىراپ ئاغرىش، قۇسۇش، قىزىش، كۆز قارىچۇقى يوغىناپ كېتىش... ئاخىر ئۆلۈش ئاقىۋىتىگە قالىدۇ. داۋاملىق چېكىشكە ماغدۇرى يەتكەنلەرنىڭ ئۆمرى 38 ياش ئەتراپىغا قىسقىرايدۇ.

2. زەھەرلىك چېكىملىك - جەمئىيەتكە، كىشىلەرگە ئىنتايىن ئېغىر ئىجتىمائىي پاجىئە ۋە ئىنتايىن ئېغىر يوقىتىشلارنى ئېلىپ كېلىدۇ: پۇل تېپىش - «ئاق» چەككۈچىلەر چىقالمايدىغان چەمبىرەك. «ئاق» چەككۈچىلەر ۋاقىت تاللاپ ئولتۇرماي پۇل تاپقان ھامان «ئاق» سېتىۋېلىپ چېكىدۇ ياكى ئوكۇل قىلىپ ئۇرىدۇ، ئاندىن ھوشسىز ئۇخلايدۇ. ئويغىنىپ يەنە پۇل تاپىدۇ، يەنە چېكىدۇ. يەنە پۇل تاپىدۇ، يەنە چېكىدۇ. بۇ خىل دەۋر قىلىش ئۇلار ئۆلگۈچە داۋام قىلىدۇ. پۇل تېپىش - ئالداپ - يالۋۇرۇپ تېپىش، ئوغرىلاپ، كۆز بويىپ تېپىش، بۇلاپ - تالاپ تېپىش... لار بىلەن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. دەرۋەقە، «ئاق» چېكىشكە تۈتۈنغانلار پۇل تېپىش يولىدا ئوغرىلىق، ئالداملىق، بۇلاڭچىلىق قىلىدۇ، ئىپپەت - نومۇسىنى ساتىدۇ، ئادەم ئۆلتۈرىدۇ، ھەر قانداق پاجىئەدىن، ھەر قانداق ۋىجدان، ئىنسانچىلىقتىن چەتنەيدۇ. ھازىر بىزدە روي بېرىۋاتقان بەزى ئائىلىۋى پاجىئەلەر، مەسىلەن، «ئاق» تۈتۈنىنىڭ دەستىدە ۋەيران بولۇپ تۇرغان ئائىلە - ئاتا - ئانىلار، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان - ئۆلتۈرۈۋالىدىغانلار؛ بىر - بىرىگە قارانىيەتلىك قىلىشىدىغان قېرىنداشلار، ئۆچەكىشىپ قالغان ئاتا - بالىلار، ئاجرىشىپ كەتكەن ۋە كېتىۋاتقان ئەر - خوتۇنلار، ۋەيران بولغان مادداي - مەنىۋى غەنىمەتلەر... ئەنە شۇ «ئاق» چەككۈچىلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىشۋاتقان پاجىئەلەردۇر.

بىزنىڭ بىر دوستىمىز ئوغلى «ئاق» چېكىشكە كىرىشكەندىن بۇيانقى تارتقان كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ مۇنداق دەيدۇ: «... 23 ياشلىق ئوغلۇم «ئاق» چەككەندىن بېرى ئاۋۋال ئۆيىمىزدىكىلەرنىڭ پۇللۇق زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرىنى، ئائىلىنىڭ قىممەتلىك جابدۇقلىرىنى ئوغرىلاپ سېتىپ بولدى. ئاتا - بوۋىمىزدىن قالغان تەۋەررۇك نەرسىلەرنىڭ بىرسىمۇ قالمىدى. ئۆتۈپ تېپىپ، بىزنىڭ دوست - بۇرادەرلىرىمىزنىڭ، تۇغقانلىرىمىزنىڭ، ئۆزىنىڭ دوستلىرىنىڭ ۋەجىلىرىنىمۇ ئوغرىلاپ سېتىپ چېكىۋەتتى... ئۇچ يىل ئاران بەرداشلىق بېرەلىدۇق. ئاخىر تاپىدىغان يېرىنى - 15 يىللىق تۈرمىنى تاپتى، خۇدا ئۇرسۇن ئۇنداق بالىنى...»

قاتتىق ئېچىنىپ تەكىتلەيمىزكى: «ئاق» چېكىملىك مۇشۇ زاماندا بىزگە يېڭىدىن يېڭى ھالاكەت: بىۋاقىت ئەجەل، ئاغرىق - سىلاق، ئىقتىسادىي سورۇلۇش، ئىجتىمائىي ھالاكەت - تۈگىشىش... تەقدىرىنى ئەكەلدى، ئەكىلىۋاتىدۇ.

نېمىشقا شۇنداق؟ سەۋەبى نېمە؟ قانداق قىلىمىز؟

تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا (ئىچكى جەھەتتىن ئالغاندا)، سەۋەب يەنىلا ئۆزىمىزدە.

1. يۇرتىمىزنىڭ ئىچكى - تاشقى ئىشكىلىرى كەڭ ئېچىۋېتىلگەن، جاھان ھېيىشقا يۈزلەنگەن، كىشىلىرىمىز پۇل تېپىشقا يۈزلىنىپ كەتكەن يېڭى ۋەزىيەتتە ئۆزلىرىنى «ئىت بول، ئېشەك بول، پۇل تاپ» قا ئاتىۋەتكەن بەزىبىر ناتەس ئۇيغۇرلار پەقەت پۇلنىلا دەپ خروئىن سودىسىنى بىزگە سىرتتىن سۈرەپ كىرىشتى. 1994 - يىلى ئۇرۇمچىدە تۈتۈلۈپ جازالانغان قارا يۈز جىنايەتچىلەرنىڭ ئىقرارىدىن بىلىشىمىزچە، خروئىن سودىسى بىز خەقنىڭ ئىچكى سودىسىغا ئايلىنىپ كەتكەن. مەسىلەن، خروئىن سودىگىرى ئايشەمخان مولالائەمەت 1992 - يىلى 8 - ئايدا گۇاڭجۇدا باشقىلاردىن 60 گرام خروئىننى گرامىنى 105 يۈەندىن سېتىۋېلىپ ئۇرۇمچىگە ئەكىلىپ خروئىن سودىگىرى ئەنۋەر ئوبۇلغا گرامىنى 180 يۈەندىن ساتقان. تۇرسۇن سىدىق گۇاڭجۇدا باشقىلاردىن 85 گرام خروئىننى گرامىنى 120 يۈەندىن سېتىۋېلىپ، ئۇرۇمچىگە ئەكىلىپ ئەنۋەر ئوبۇلغا گرامىنى 170 يۈەندىن ساتقان، ئەنۋەر ئوبۇل ئۇنى باشقىلارغا گرامىنى 200 يۈەندىن سېتىپ تەمىنلىگەن.

1994 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە زەھەرلىك چېكىملىك سودىسى ۋە زەھەرلىك چېكىملىك دىلوسىدا تۈتۈلۈپ قولغا چۈشكەن 306 گۇناھكاردىن 200 نەچچىسىنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكى، 1995 - يىلى خوتەن ناھىيىسىدە زەھەرلىك چېكىملىك سېتىش جىنايىتى بىلەن پاش بولغان 64 كىشىنىڭ ھەممىسىنىڭلا بىز خەق ئىكەنلىكى مەلۇم بولغان. دېمەك، بىر قىسىم قارا قورساق ئۇيغۇرلار خروئىن، ئەپيۇن، نەشە... سودىسىنى بىر بۇلۇم كىشىلىرىمىز، بولۇپمۇ ياشلىرىمىز ئارىسىدا توختىماي داۋاملاشتۇرۇۋاتىدۇ.

2. زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى چەكلەش ۋە ئۇنى يوقىتىش بويىچە ھۆكۈمەت ئورگانلىرى كۆچەپ ھەرىكەت قىلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بىر قىسىم كىشىلەر ئارىسىدا بۇ پاجىئەگە نىسبەتەن جىددىي زەربە بېرىش ئادىتى يېتىلمىگەن. جامائەت پىكرى تېخى يۇقىرى ئەمەس.

زەھەرلىك چېكىملىك سودىسى قىلغۇچىلارنى، ئېلىپ چەككۈچىلەرنى كىشىلەر تېخى ئوغرى، بۇلاڭچى، قاتىل. . . قاتاردا تەلتۆكۈس زەربە ئوبيېكتى قىلىپ كېتىشىلەيۋاتىدۇ. «نېمە كارىم»، «خەقلەرنىڭ ئىشى»، «ھۆكۈمەتنىڭ ئىشى» . . . دېگەندەك مەسئۇلىيەتسىزلىك قاراشلىرى بىلەن چېكەرمەن، ساتارمەنلەرگە پۇرسەت بوشلۇقى يارىتىپ بېرىشۋاتىدۇ. كۆپلىگەن ئاتا - ئانىلار بالىلىرىنىڭ زەھەرلىك چېكىملىك چېكىشىنى دەل ۋاقتىدا كۆزىتەمەيدۇ. سېزىلىپ قالغانلارنى جەمئىيەتتىن يوشۇرىدۇ. بالىلىرى زەھەرلىك چېكىملىك بەڭگىسى بولۇپ كەتكەندىن كېيىنمۇ، ئۇلارنىڭ خۇمارى تۇتۇپ بولالمىغاندا ئىچ ئاغرىتىشىپ «بىر تال چېكىۋالسۇن» دېيىشىدۇ، ھەتتا يىغلاپ يۇرۇپ بالىلىرىغا چېكىملىك تېپىشىپ بېرىشىدۇ. . . بەزىلەر چېكەرمەن بولۇپ كەتكەن بالىلىرىنى ھۆكۈمەتنىڭ تۇتۇپ باشقۇرۇشىدىن، جەمئىيەتنىڭ نەپرىتىدىن قاچۇرۇۋېتىدۇ. پۇل تېپىش قىلمىشلىرى (ئوغرىلىق، ئالدامچىلىق، بۇلاڭچىلىق، ھەتتا قاتىللىق جىنايەتلىرى) نى يوشۇرىدۇ، ئاقلايدۇ. گۇناھنى بالىسىدىن كۆرمەي كىشىلەردىن كۆرىدۇ. تۇتۇلغان بالىلىرىنى «ئارقا ئىشىك» لەردىن چىقىرىۋېلىش كويىدا ھەممىنى قىلىشىدۇ.

. . قىسقىسى، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ھازىرقى چاغلاردىكى ئىستىقبال جىنايەتچىلىرىگە ئىسسىق چاپان يېپىش غەرەزلىرىدە بولۇشۇۋاتىدۇ. بۇنى بىزدىكى بىر خىل «ئىچ ئاغرىتىش ئاپىتى»، «كېسەلنى ئېغىرلىتىش چارىسى» دېمەي تۇرالمايمىز.

نەپرەتكە ئۇچرىمىغان قىلىق يوقالمايدۇ. ئىسلامدا زەھەرلىك چېكىملىك ئەتكەسچىلىكى قىلىپ ئۆلگەن، قانۇنلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن مۇسۇلمان كىشىلەر جەسەتلىرىنىڭ مەسچىتلەرگە كىرىشىگە، نامىزىنىڭ چۈشۈرۈلۈشىگە، دۇئا - تالاۋەت ئوقۇلۇشىغا يەنە «مۇسۇلمان» دەپ ئېتىراپ قىلىنىشىغا بولمايدىغانلىقى ئېنىق قەيت قىلىنغان. دۆلەت قانۇنى ئۇنداق جىنايەتچىلەرگە رەھىمسىزلىكىنى ئىپادىلەپ تۇرغان شارائىتتا بىزمۇ خەلق كۆچى، جەمئىيەت، جامائەت كۆچى بىلەن زەھەرلىك چېكىملىك ئەتكەسچىلىرىگە، چەككۈچىلەرگە نېمە ئۈچۈن قاتتىق قوللۇق قىلمايمىز؟

ئاپتور: «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ مۇدىر مۇھەررىرى، ھازىر پېنسىيىدە.

بىزدىكى ئەبگارلىق

ئابدۇرەئۇف پولات تەكلىماكانى

مېغىزى، شاكىلى بار ھەر نەرسىنىڭ،
ئەي ئەقىل، شۇنداق چۈشەن مىللەتنىمۇ.
ئېيىدۇ مىللەتنىڭمۇ پەزىلىتى،
چۈشەنسە ئۇزىدىكى ئىللەتنىمۇ.
- تېيىچان ئىلىيوپ

مەن ئاۋام ئۇيغۇرلارنى بۇ ئالەمدىكى ئەڭ ئاقكۆڭۈل، ئەڭ سەممىي ۋە ئەڭ سادا خەلق دېسە بولىدۇ، دەپ قارايمەن. ئەمىسە، يات ئادەمنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىدىغان، كىرمىسە رەنجىيدىغان، كىرسە خۇشلۇقىدىن پاپىپىتەك بولۇپ قىلغىلى قىلىق تاپالماي قالىدىغان؛ ئاستىغا قوشلاپ كۆرپە سېلىپ، قولىغا سۇ بېرىپ، ئالدىغا دەرھال داستىخان كەلتۈرىدىغان؛ ئاز يېسە خاپا بولىدىغان، قانچە جىق يېسە شۇنچە خۇشال بولۇپ، ئوتتۇز ئىككى چىشىنىڭ ھەممىسىنى چىقىرىپ كۈلۈپ كېتىدىغان خەلق يەنە نەدە بار؟!

يەنە بەش يىلدىن كېيىن ئىنسانىيەت تارىخى 21 - ئەسىرگە قەدەم قويىدۇ. شۇ تاپتا، دۇنيادىكى ھەر قايسى مىللەتلەر سەپلىرىنى قايتىدىن تۈزۈپ، ئۆزلىرىنىڭ يېڭى ئەسىردىكىئورنى توغرىسىدا جىددىي، ئەمما ئەمەلىي چەن سوقماقتا. ئۇنداقتا، قەدىمكى زاماندا «ئۇرۇشقا ئۇستا، جەڭگە ماھىر» دەپ شەرىپى بار، ھازىرقى زاماندا بولسا «مېھماندوست»، «ناخشىغا ئۇستا، ئۇسسۇلغا ماھىر» دەپ تەرىپى بار ئۇيغۇرلارچۇ؟

دەرۋەقە، ئۇيغۇرلار جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغان 46 يىل، خۇسۇسەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغان 40 يىلنىڭ مابەينىدە، پارتىيىمىزنىڭ باراۋەرلىك ئاساسىغا تۈزۈلگەن ئاز سانلىق مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا، دۆلەتنىڭ ھەر قايسى قۇرۇلۇش سەپلىرىدە ئۆزلىرىنىڭ ھالال ئەمگىكى ۋە ئىقتىدارى ئارقىلىق ئۆز تەرەققىياتىنى نامايان قىلىپ كەلدى. مەملىكىتىمىز ئىسلاھات دەۋرىگە قەدەم قويغان 17 يىلدىن بۇيان، بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدە، ئالايلۇق، تىبابەت ساھەسىدە پروفېسسور، دوكتور خالمۇرات غوپۇردەك (شىنجاڭ جۇڭگو تىبابەتى ئىنستىتۇتىدا)، جۇغراپىيە ساھەسىدە دوكتور تاشپولات تېيىپتەك (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا)، فىزىكا ساھەسىدە دوكتور ئاشتى (博士后) كۇرەش ئىبراھىمدەك (جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى يۇقىرى ئېنېرگىيە فىزىكىسى تەتقىقات ئورنىدا)، فىلولوگىيە پەنلىرى ساھەسىدە بولسا، ئالتايشۇناس دوكتور لېتىپ توختىدەك (مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا) ياش ئالىملار بۆسۈپ چىقىپ، ھېچ بولمىغاندىمۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ بەزىلەر دېگەندەك «كاللىسى ئاددىي مىللەت» ئەمەسلىكىنى مېغىزلىق ئىسپاتلىدى. بۇ - ئاساسلىق تەرەپ. قايسىبىر ئۇيغۇر ئەگەر ئۆز مىللىتىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بۇ خىل ئاساسلىق تەرەپلەرنى، ئىجابىي تەرەپلەرنى، تەرەققىيات، ئىلگىرىلەش ئامىللىرىنى كۆرمەي، ھەدىسلا: «بىز خەقنىڭ بۇ نېمىمىزمۇ بولمايدۇ، ئۇ نېمىمىزمۇ پالانى مىللەتكە يەتمەيدۇ، بىز تۈگەشتۇق» دەپ قاقشاش ۋە قېيداش بىلەنلا كۈن ئۆتكۈزىدىكەن، ئۇنى كۆڭۈلدە مەزكۇر ئۆزى چوقۇندىغان مىللەتنىڭ سېپىگە قوشۇۋەتكەن ياخشى. بىراق، ھازىرقى زامان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسىدە، كەم دېگەندىمۇ، ئۇيغۇر تارىخىدىكى ئافاق خوجا ۋە خوجىلار زامانىسىدىن باشلاپ تەدرىجي ھالدا شەكىللىنىپ،

روھىيىتىمىزگە ئۆزلىشىپ قالغان بەزەن ئەجەللىك نۇقسانلارمۇ بار. بۇ نۇقسانلارنى ئىخچاملاپ «ئومۇمىي ساپا جەھەتتىكى نىسبەتەن تۆۋەنلىك» دەپ ئاتىساق بولار. مېنىڭچە، ئۇيغۇر مىللىتىدىكى ئومۇمىي ساپا جەھەتتىن نىسبەتەن تۆۋەنلىك - كەمچىلىكنى ئوچۇق - يورۇق ھالدىكى مىللەتنى سۆيۈش پائالىيىتى بىلەن ئۇيغۇر روھىنى ئۇرغۇتۇش ئارقىلىق ھەل قىلغىلى بولىدۇ. شۇنىسى ئېنىقكى، ئۇيغۇر روھى پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئومۇمىي روھىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى. ئۇيغۇر روھىنىڭ ئۇرغۇشى جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇرغىغان روھىنى ئۇلغايتىدۇ ۋە كۈچەيتىدۇ، خالاس. ئەمدى، ئۇيغۇر روھىنى ئۇرغۇتۇش ئۈچۈن، «ئۇيغۇرلار قەدىمىي مەدەنىيەتلىك مىللەت» دەپ باشلىنىدىغان ھەمدۇسانا ۋە قەسىدىلەرنى ئوقۇش كۈپايە قىلمايدۇ. ئەڭ مۇھىمى يەنە كەمچىلىكلەرنى، نۇقسانلارنى «بىرنى بىر دېگۈلۈك» دېگەن ئۇيغۇرچە سەممىيەت ئۆلچىكى ئاساسىدا، يۈز - خاتىرە قىلماستىن ئېچىپ كۆرسىتىش كېرەك.

دۇرۇس، ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى نۇقسان - ئەيىب دېگەن ھەرگىزمۇ چىرايلىق نەرسە ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆز ۋۇجۇدىدىكى يېتەرسىزلىك ۋە كەمچىلىكلەرنى ئېچىپ، خەلقى ئالەم ئالدىدا سازايى قىلىشمۇ ھېچبىر كۆڭۈللۈك ئىشلار جۈملىسىگە كىرمەيدۇ. ياش ۋاقتىمدا يازغان «كور خېرىدار» ناملىق ھېكايەمدە ئوچۇقتىن ئوچۇق «دادام»نى ئەيىبلەپ تاشلاپ، قېرىنداشلىرىمنىڭ تاپا - تەنىسىگە قالغاندىم. بۇ نۇۋەت، مىللىتىمنىڭ كەمچىلىكلىرى ھەققىدە يېزىپ، نېمە قىسمەتكە قالارمەن؟

خۇدا، بۇ ھەقىقەتەن ئېغىر ئىش. بىراق، مەن سەممىيەتلىك ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ يۈكسەك پەزىلەت، دەپ قارايمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن ئاتا - بوۋىلارنىڭ: «نىيەت ئەلا» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىگە چىنپۈتىمەن. شۇ ۋەجىدىن، سەئىي - ئىجتىھات قىلىپ قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

* * *

يۈزدە توقسان يەتتە پرسەنت ساپ ئۇيغۇر ياشايدىغان قەدىمىي دىيار خوتەنگە بارسام، خېلى بىر قىسىم زىيالىيلار: «مەن ئۇيغۇر كادىر» دېمەي، «مەن مىللىي كادىر» دەيدىكەن. ئەزىزانە قەشقەردە يوغان ۋۇئىسكىدا چىرايلىق قىلىپ «ئۇيغۇر شىپاخانىسى» دەپ يېزىقلىق تۇرسىمۇ، ئاز بولمىغان قەشقەرلەر ئۆزىنىڭ بۇ دوختۇرخانىسىنى «مىللىي شىپاخانا» دەپ ئاتايدىكەن. ئۇرۇمچىگە كەلسەم، رەھبەرلىك كوللېكتىپىنىڭ مۇزاكىرىلىرىدە مۇگدەپ ئولتۇرىدىغان بەزىبىر «ۋاڭ تۇكىي» (قوشۇلىمەن) كادىرلار ئولتۇرۇشلاردا ھەيۋىتى تورۇسنى ئېچىۋەتكۈدەك چوڭ گەپلەر بىلەن غەيۋەت - شىكايەتنى زاكوسكا قىلىپ، ھاراق ئىچىپلا يۇرىدىكەن، قورساقلار بىرسى بىرسىدىن يوغان، باشلار ئېغىر، قاپاقتەك ساڭگىلىغان.

مەن بىز خەقنىڭ ئىچىدىكى بىلدۈرگەنسىرى بىلمەس، گەپنى ئېغىزىغا سىلىپ بەرسىمۇ دېيەلمەس، قولىدىكى تەييار نېنىنىمۇ جايلاپ يېيەلمەس، ئۆزىنىڭ ئىسمى بولغان «ئۇيغۇر» دېگەن گەپمۇ ئېغىزىغا ئەپ كەلمەس بولۇپ كېتىۋاتقان بىر قىسىملارنى «بىزدىكى ئەبگارلار» دەپ ئاتىدىم.

ئەبگارلىق - روھىيەتتىكى بىر خىل كېسەللىك. ئېچىپ ئېيتقاندا، ئۇ، سېپى ئۆزىدىن بولغان روھىي مەجروھلۇق. ئۇنىڭ خەتىرى ئەيدىز كېسىلىنىڭ خەتىرىدىن قېلىشمايدۇ. ئەيدىز كېسىلى ئىنسانىنى جىسمانىي جەھەتتىن خارابلاشتۇرۇپ، قۇرۇتۇپ، ئاخىرىدا قورۇق ئىسكىلىتقا ئايلاندۇرۇپ ئۆلتۈرسە، ئەبگارلىق ئادەمنى روھىي جەھەتتىن مىسكىنلەشتۈرۈپ خانىۋەيران قىلىپ، ئاقىۋەتتە تىرىك ئىنسانىنى ئۆلۈك جانغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. شۇڭا، ئەبگارلىققا نىسبەتەن خۇددى ئەيدىز كېسىلىگە مۇئامىلە قىلغاندەك، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئالدىنى ئېلىش ۋە بار ئىمكان بىلەن جىددىي تۈتۈش قىلىپ، ئۇنۇملۇك داۋالاش ئېلىپ بېرىش كېرەك!

خوش، ئەبگارلىق بىر خىل مەنىۋى كېسەللىك ئىكەن، ئۇنداقتا، ئۇنىڭ بايقالغان بەلگىلىرىدىن، ژۇرنىلىمىزنىڭ سەھىپە ئېھتىياجى بىلەن ھازىرچە كۆرسىتىپ ئۆتمەكچى بولغانلىرىمىز تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

ئەقىدىسىزلىك

ھەر كىم بىلىدۇكى، ئىنسان - تەن (بەدەن) بىلەن روھ (جان) دىن تۈزۈلگەن مەخلۇق. روھ بولمىغان بەدەن بەجايىكى بىر قورۇق جاھازدۇر. ئەمدى ئەقىدە بولسا، ئىنسان روھىيىتىنىڭ تۈۋرۈكى، ئىنسان ئېڭىنىڭ جەۋھىرى ھېسابلىنىدۇ. ئەقىدىسىز روھ ئەمەلىيەتتە چاھارپاي روھىدۇر. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، پەقەت ئەقىدىلىك ئىنسانلا يۈكسەك ئاڭ - پەزىلىتى ئارقىلىق مەخلۇقاتلار سېپىدىن ئايرىلىپ چىققان ھەقىقىي ئىنسان سانىلىدۇ.

ئەقىدە يەككىلىك دۇنياسىنىڭ ھاسىلى ئەمەس، بەلكى ئومۇملۇق ئالىمىنىڭ مۇبارەك مەھسۇلاتى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئەقىدە ھېچقانداق بىر شەخسكە تەئەللۇق خۇسۇسىي مۇلۇك ئەمەس، بەلكى ئۇ ئومۇمغا، كوللېكتىپقا ئورتاق بولغان مەنىۋى قۇۋۋەت مەنبەسى. ئۇنى كۆندۈزدىكى پارلاق قۇياشقا، كېچىدىكى تولۇن ئايغا ئوخشاتسا بولىدۇكى، ئەقىدىلىك ئىنسانلارنىڭ قەلبى ئاشۇ قۇياش ۋە ئاشۇ ئاينىڭ سېخى نۇرى بىلەن ھەمىشە يورۇق تۇرىدۇ. ئەقىدىنى پەقەت كۆڭۈل كۆزى بىلەنلا كۆرگىلى بولىدىغان خاسىيەتلىك رىشتە دېسە بولىدۇكى، ئەقىدىلىك مىللەتنىڭ قەلبى ئاشۇ خاسىيەتلىك رىشتە شاراپىتىدىن بىر - بىرىگە ھەر دائىم چىڭ باغلانغان بولىدۇ.

ئەقىدە - سەن، مەن، ئۇ، يەنى بىزدىكى ئۆزئارا بىر - بىرىمىزگە ئىشىنىشىمىزنى، بىر - بىرىمىزنى ئۆزئارا چىنپۈتۈشىمىزنى، بىر - بىرىمىزنى ئۆزئارا قوللىشىشىمىزنى مىزان يادروسى قىلىدۇ. ئۇ - سەن، مەن، ئۇ، يەنى بىزنىڭ ئورتاق ئىستەك، ئورتاق غايىمىزنى كۆرەش نىشانىسى ۋە مەقسەت مەنزىلى قىلىدۇ. ئەگەر سەن ماڭا ئىشەنمىسەڭ، مەن قوپۇپ سەندىنمۇ، ئۇنىڭدىنمۇ گۇمانلانسام، بىز ئۈچىمىزنىڭ جانجان مەنپەئىتىگە تەئەللۇق ئىشتا، ئۈچىمىز ئىشنى ئۈچ تەرەپكە تارتساق، تەبىئىيكى، مەسىلە ھەل بولمايدۇ. ئەجەللىك يېرى، بۇنىڭ نەتىجىسىدە سەن - بىزگە تەئەللۇق مەنپەئەت باشقىلارنىڭ چۈنتىكىگە چۈشۈپ كېتىدۇ، سەن - بىز بولساق، ھەقلىق

نىسۇۋىمىزدىن مەھرۇم ئاشۇروۋۇك پېتى قېلىۋېرىمىز.

ئەڭ مۇھىمى، ئەقىدە ئىنسانىيەت مۇئەييەن توپىنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتى ئاساسىغا قۇرۇلغان بولىدۇ. ئىسلام دىنى ئۇنىڭ ئەھلى ئۈچۈن بىر خىل يۇكسەك ئەقىدە بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۆز زامانىسىدىكى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ياشىغۇچى ئەرەب مىللىتىنىڭ جىددىي ئېھتىياجى ۋە ئومۇمىي مەنپەئىتى ئاساسىدا ئىجاد قىلىنغان. ماركسىزم بولسا، پرولېتارلارنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى ئۆل قىلىپ بەرپا بولغان. دەرۋەقە، كېيىنچە مىللەت ئايرىمىسى خىلمۇ خىل بولغان قەۋملەر ئۆز ۋاقتىدا ئەرەبلەرنىڭ مەنپەئىتى ئاساسىغا قۇرۇلغان ئىسلام ئەقىدىلىرىنى بەزىلىرى قىلىچتىن قورقۇپ، يەنە بەزىلىرى بولسا، ئاڭلىق ھالدا قوبۇل قىلىپ، ئەرەبلەرگە ئەقىدىداش مۇسۇلمانلار (ئىسلامغا ئەقىدە قىلغۇچى) دىن بولغان. ئۇيغۇرلارمۇ شۇلار جۈملىسىگە كىرىدۇ.

بىراق، ئەبگارلىق ئىللىتى ۋۇجۇدىنى چىرماپ كەتكەن بىزدىكى زامان مەككارلىرىدا ئەقىدە بولغان ئەمەس. ئۇلارنىڭ «ئەلھەمدۇلىللاھ مۇسۇلمانمەن» دېگەنلىرى يالغان. بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ «ناماز ئوقۇش كونىلىق بولىدۇ» دېگەن زامانلاردا، باشلامچىلىق بىلەن مەھەللىسىدىكى مەسچىتلەرنى تاقاپ، ئۇنى ئەسكى - تۇسكىلەرنى قويىدىغان ئامبار قىلغانلىقى، ھەتتا «قىزىل قوغدىغۇچىلار» نى باشلاپ «ئاللانىڭ ئۆيى» نى چاقتۇرغانلىقى ھەممىگە ئايان بولمىش پاكىت. ئۇلارنىڭ: «مەن ماركسىزمچى، كوممۇنىستمەن» دېگەنلىرىمۇ كازىزاپلىق. بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ ياش ۋاقتىدا كادىر بولۇپ، ناماز ئوقۇغان ئۇيغۇرنىڭ ساقىلىنى يۇلۇپ، نامازغا ئەزان ئېيتقان مۇسۇلماننىڭ قۇلىقىغا مۇشتلاپ قەغەز قالپاق كەيدۈرۈپ «كونىلىقنى تىرىلدۈرگۈچى»، «جىن - شەيتان» دەپ سازايى قىلدۇرغانلىقى؛ ھاياتىي كۈچى بار ئۆمرىنى ئاۋام خەلقنى قاقتى - سوقتى قىلىش بىلەن ئۆتكۈزۈپ، ئەمدىلىكتە بىر يۇمۇلىنىپلا تەقۋادار مۇسۇلمان قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، مەسچىت جامائىتىنىڭ قاتارىغا قوشۇلۇۋالغانلىقى؛ ساقاللىرىنى قويۇۋېتىپ، قوللىرىدىن تەسۋىنى چۈشۈرمەي: «سۇبھانئاللا» دېيىشىپ يۈرگەن ساختىپەزلىكى، ئۆز زامانىسىدا ئاۋامنىڭ يىلىكىدە سۇ ئىچىپ يۈرۈپ توپلىغان پۇل بىلەن مەككە - مەدىنىنى تاۋاپ قىلىپ، «ھاجى ھەرەم» بولۇۋېلىۋاتقانلىقى شاھىت. ئۇلارنىڭ: «مەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان كادىرمەن» دېگىنى - ئالدامچىلىق. چۈنكى، ئۇلارنىڭ قەلبى ئۆز خەلقى ئۈچۈن يورۇيدىغان ئەقىدە چىرىغىدىن مەھرۇم. ئۇيغۇرلار، قەلبى ئەقىدە چىرىغىدىن مەھرۇم ئادەمنى «كۆڭلى قارا ئادەم» دەيدۇكى، قارا كۆڭۈل - قارابىس، دىلى كور، ۋىجدان - ۋۇجۇدى ئۆلگەن بۇنداق مۇناپىقلارنىڭ روھىيىتىدە زۇلمەتكە غەرق بولغان يېگانە «مەن» دىن ئۆزگە ھېچنىمە بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ كۈنى ئەمەتنى قانداق پۇتلاش، سەمەتنى قانداق يوقىتىشنىڭ كويىدا، يەنى قانداق قىلىپ ئۆز قېرىنداشلىرىغا - ئۇيغۇرلارغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ كويىدىلا ئۆتىدۇ. مانا بۇ - 21 - ئەسىرگە كىرىش ئىشىكىدە تۇرغان بۇگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بولۇۋاتقان ئەھۋال.

دەرىخا، پاكىتلىق ساۋاق شۇكى، ئەقىدىسىز ئادەم گۇمانخورلۇق، ساتقىنلىق قاينىپ كېتىدۇ. ئەقىدىسىز ئەلنىڭ شانلىق تارىخىمۇ، پارلاق ئىستىقبالىمۇ بولمايدۇ.

كېلىچەكشۇناس ئالىملارنىڭ بىردەك قارىشى شۇكى، 21 - ئەسىر پەن - تېخنىكا يۈكسەك تەرەققىي قىلغان، مەدەنىيەت يۈكسەك تەرەققىي قىلغان، دېموكراتىيە يۈكسەك تەرەققىي قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، پەن - مەدەنىيەت جەھەتتىكى رىقابەتمۇ ئەۋجىگە چىققان ئەسىر بولىدۇ. 21 - ئەسىردە كىمنىڭ پەن - تېخنىكىسى ئۈستۈن، مەدەنىيەت ساپاسى يۇقىرى بولسا، شۇ كۈچلۈك بولىدۇ. كىم ئۆز مىللىتىنىڭ، ئۆز خەلقىنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان ئىلغار ئەقىدىگە ئىگە بولسا، شۇ مۇھتەرەم، شۇ ئېتىبارلىق بولىدۇ.

سەنمۇ ئادەم ئاتامنىڭ ئەۋلادى، سەنمۇ ھاۋا ئانامنىڭ يۈرەك باغرى، ھالبۇكى، سەنمۇ ئۆزۈڭنى قەدىرلە، ئۆزۈڭنى سۆي، ئۆزۈڭگە ئىشەنچ قىل. بىلگىنكى، ھەر قانداق مەۋجۇدات مۇئەييەن قىممەت بىلەن قەدىرلىك. ئىنسانمۇ شۇنىڭغا تالىق، سېنىڭ قىممىتىڭ بولسا، قەدىرلىك يارسەن. ئەگەر قىممىتىڭ بولمىسا، قەدىرسىز خارسەن. قەدىرسىزلىك، خارلىق ساڭا ۋە ماڭا ھەرگىز خاس ئەمەس! شۇنداق ئىكەن، قەددىڭنى كۆتۈر، ئەتراپىڭغا قاراپ باق، قەلبىڭگە سەنمۇ ئەقىدە چىرىغىنى ياق! مانا بۇ - نۇسرەت قەدىمىنىڭ ئېپتىداسى، غالىب ۋە مەنىلىك ھاياتنىڭ بىسمىللاسى.

دوپپاڭنى ئالدىڭغا ئەپقىيۇپتۇرۇپ ئوبدان ئويلان، ئەبگار!

1995 - يىل، 23 - يانۋار

ئىناقسىزلىق ۋە ئېپتىدائىي مەھەللىۋازلىق

ئادەمى ئېرىسەك دېمەگىل ئادەمى،
ئانىكىم خەلق غەمىدىن يوقتۇر غەمى.

- ئەلىشىر نەۋائىي

ئۇيغۇر پسىخولوگىيىسى ئۇستىدە باش قاتۇرۇپ ئىزدىنىۋاتقان بەزى ئالىملار: «ئۇيغۇرلارنىڭ مۇنچە ياۋاش ۋە مۇنچە ساددا بولۇشى ئۇلارنىڭ ھەمىشە قوي گۆشى يەيدىغان ئادىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن» دەپ قارىماقتا. مېنىڭچە، بۇ خىل قاراشنىڭ ھېچقانداق ئىلمىي ئاساسى يوق دېگىلىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى، يەر شارىدا ئىنساننىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ئۇلارنىڭ روناق تېپىشى ئۇنىڭدىكى سۇ، ھاۋا ۋە كۈن نۇرى قاتارلىق تەبىئىي مۇھىت بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. تەبىئىي مۇھىتى ۋە جۇغراپىيىلىك ماكانلاشقان ئورنى ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەرنىڭ پسىخىكىسىدا ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەر مەۋجۇت. مەسىلەن، تاغلىقلاردا تاغ پسىخىكىسى، چۆل - باياۋانلاردا ياشايدىغانلاردا چۆل پسىخىكىسى، دەريا - دېڭىز بويلىرى ۋە تۇزلەڭلىكلەرنى ماكان قىلغانلاردا بولسا، شۇ كونكرىت مۇھىت شەكىللەندۈرگەن خاس پسىخىكا بولىدۇ. ئەمدى، كۇندە ئۇچ ۋاق ئىستېمال قىلىنىدىغان يېمەكلىكلەردىكى پەرقلەرمۇ ئىنساننىڭ پسىخىكىسىدا مۇئەييەن ئىزلارنى قالدۇرماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. مۇشۇ مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئىسلام شەرىئىتى ئىجازەت بەرگەن ئاچاق تۇياق جانۋار كالىنىڭ گۆشىنىمۇ: «تەبىئىتى سوغۇق، ئادەمگە سوغۇق كېلىدۇ» دەپ يەكلەپ تۇزۇك يېمەيدىغان، يىل ئون ئىككى ئاي ئاساسەن قوي گۆشى

بىلەنلا ھەپىلىشىدىغان بىز خەققە قوي مىجەزىنىڭ سىكىپ قېلىشىمۇ ئاباياملىق گەپ. بىراق، خۇدا بىلىدۇكى، ئاشۇ جانۋار قوينىڭ ئەڭ مۇبارەك خۇسۇسىيىتى ھېسابلىنىدىغان ئۆملۈك، ئىناقلىق خىسلىتىنىڭ بىزگە مۇتلەق سىكىمگەنلىكى ئىنسانىنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدۇ. ئالايلۇق، تۆت چوشقىنى باققىلى ئېلىپ چىقسا، ئېغىلدىن چىقىپلا تۆتى تۆت تەرەپكە پېقىراپ كېتىدۇ. بىراق، ئوتتۇز قوينى بىر كىچىك بالا دەلىنەزى باقالايدۇ. چۈنكى، قوي دېگەن بىر - بىرىگە ئەگىشىدۇ، توپ ئوتلايدۇ. ئەڭ ئەھمىيەتلىك يېرى شۇكى، نىسبەتەن چېچىلىپ ئوتلاۋاتقان قويلار ئەگەر بۆرىنىڭ ۋەھىمىسىنى سەزسە، دەرھال «دۇررىدە» كېلىپ، بىر جايغا مەھكەم توپلىشىپ بېشىغا كەلگەننى تەڭ كۆرىدۇ. بىراق، بىزدە ئۆملۈك، ئىناقلىق ھۆجەيرىسى كەم ياكى تەرەققىي قىلمىغاچقىمىكىن، ئىتتىپاقلىق - ئىناقلىقىمىزدىن، گېپىمىز بىر يەردىن چىقىشتىن، تىنىقىمىز تىنىقىمىزغا كېلىشتىن، قىسقىسى، بىر - بىرىمىزگە قولۇشۇشتىن سۆز ئېچىش بەسىي مۇشكۇل!

تارىخ كىتابلىرىدا، قەدىمكى ئۇيغۇرلار ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىۋاتقان ئات ئۈستىدە مەزمۇت ئولتۇرۇپ، گاھى ئاتنىڭ قورسىقىغا شۇڭغۇپ تۇرۇپ ئوقيانى ئالدى تەرەپتىكى نىشانغا قانداق دەل تەگكۈزسە، بىلىنى «شاپىيدە» كەينىگە بۇراپ ئوق ئۇزۇپ، ئارقا تەرەپتىكى دۈشمەننىمۇ تىك مولالاق چۈشۈرىدىغان جەڭگىۋار مىللەت ئىدى، دەپ تەرىپلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆم - ئىناقلىقى ھەققىدىمۇ مۇنداق بىر يارقىن رىۋايەت ئەلمىساقتىن بۇيان ئېغىزدىن ئېغىزغا، كىتابتىن - كىتابقا كۆچۈپ، داستان بولۇپ كېلىۋاتىدۇ: «ئۇيغۇرنىڭ مەئناسى بارچىغە مەئلۇم ياپۇشقۇچى مەئناسىدەدۇر. مەسىلەن، ئايتەلەر سۈت ئۈيۈدى دېپ. سۈيۇق ھالدە بىرسى بىرسىدەن ئايرىلەئىدى، قاتىق بولغاندان سوڭ بىرى بىرنە ياپۇشدى ۋە دەخى ئايتەلەركى ئىمامغە ئۈيۈدى. ئىمام ئوتۇرسا ئوتۇرار، تۇرسا تۇراردۇر، بەس، ياپۇشقانى بولماي مى؟ ئانلار كەلىپ ئوغۇزخاننىڭ ئېتەكىنى قوللارى ئىلەن مۇھكەم ياپۇشقاچ، خان ئانلارغە ئۈيغۇر دېدى، ياپۇشقۇچى دېگەن سۆزدۇر.» («ئۈيغۇر»نىڭ مەنىسى ھەممىگە ئايان بولغىنىدەك، «يېپىشقۇچى» دېگەن بولىدۇ. مەسىلەن، سۈت ئۈيۈدى، دېگەنگە ئوخشاش. سۈيۇق ھالدا بىرسى بىرسىگە ھىملەشمەي تۇرغان نەرسە، قاتقاندىن كېيىن، بىر - بىرىگە يېپىشىدۇ. يەنە تېخى «ئىمامغا ئۈيۈدى» دېگەن گەپمۇ بار. ئىمام ئولتۇرسا، ئولتۇرىدۇ، تۇرسا، تۇرىدۇ. بەس، مانا بۇ يېپىشقىنى بولماي نېمە؟ ئۇلار كېلىپ، ئوغۇزخاننىڭ ئېتىكىگە قوللىرى بىلەن مەھكەم يېپىشقاچ، خان ئۇلارنى «ئۈيغۇر» دېگەن. بۇ «يېپىشقۇچى» دېگەن سۆزدۇر.) [قاراڭ: ئەبۇلغازى بەھادىرخان يازغان «شەجەرەئى تۈرك» (تۈركىي خەلقلەر شەجەرىسى) 11 - بەت، قازان ئۇنىۋېرسىتېت نەشرىياتى1891-يىل نەشرى.]

دېمەككى، ئۇيغۇرلار ئەسلىدە ئۆم - ئىناق بولغاچ، «بىر - بىرىگە يېپىشىپ ئۈيۈيدىغان»، «ئۈيۈشقاق خەلق» مەنىسىدە «ئۈيغۇر» دەپ ئاتالغان. ئوچۇق قىلىپ ئېيتقاندا، ئۆم - ئىناقلىق ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ تىپىك پەزىلىتى ۋە يۈكسەك خىسلىتى ئىدى. ئۇزاق قەدىمكى ئۇيغۇرلار پەقەت ئۆم - ئىناق ۋە ئۈيۈشقاق بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئاشۇنداق جەڭگىۋار مىللەت بولۇپ شەكىللىنىپ، بۇيۇك قاراخانىيلار زامانىسىدىكىدەك شانلىق مەدەنىيەت دەۋرىنى بەرپا قىلالىغان.

ۋەھالەنكى، كېيىنكى چاغلاردا خېلى بىر بۆلەك ئۇيغۇرلارغا ئۆز يۇرتلىرىنى ئوراپ تۇرغان تەكلىماكاندىكى قۇمنىڭ چېچىلاڭغۇلۇق خۇسۇسىيىتى سىكىپ قالدىمۇ قانداق، ئۇلار ئۆملۈك - ئىناقلىق ئەنگۈشتىرىنى يوقىتىپ قويدى. نەتىجىدە، تەدرىجي ئەبگارلىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ كۈندىلىك ھاياتىنى ئۆزئارا ئۆم - ئىناقلىقتا بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، بىر - بىرىنى قوللىشىش بىلەن ئەمەس، بەلكى دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئۆزئارا ھەسەتخورلۇق قىلىش، بىر - بىرىنىڭ كۆتىنى كولاش، بىر - بىرىنى ھۆل خىشقا دەسىتىش، كادىرى پۇقراسىنى ئالداش، شەھەرلىكلىرى يېزا - سەھرالىقلىرىنى گوللاش، مەست بولغاندا ھال ئوقۇپ دەردلىشىش، يېشىلگەندە بىر - بىرىنى داۋاملىق قەستلىشىش بىلەن ئۆتكۈزىدىغان بولۇپ قالدى.

يەككە - يەككە ئىناقسىزلىقنى ئاز دەپ، توپلىشىپ ئىناقسىزلىق قىلىشنىڭ مودا بولۇپ قېلىۋاتقىنىغا ئەيىبۇھەنناس! ئالايلۇق، يۇرتۇازلىق ھازىرقى زامان ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى تەرەققىي قىلىپ تازا قىيامىغا يەتكەن بىر مەرەز ئىللەت. ئۇنى «ئىتتىپاقلىشىش، ئۆزئارا قوللىشىش» دەپ پەدەزلەۋاتقان ئەبگارلارغا لەنەت!

سەمىمىيەت بىلەن ئېيتقاندا، يۇرتۇازلىق ھازىرقى زامان مىللەتلىرى تېخى رەسمىي مىللەت بولۇپ شەكىللەنمىگەن چاغلاردىكى ئىبتىدائي مەھەللىۋازلىقنىڭ قالدۇقى، ئوتتۇرا ئەسىر قالاقلىق ۋە قاششاقلىق ھارۋىسىنىڭ ئەبجەق جابدۇقى. ئىپتىدائي مەھەللىۋازلىقنى دۇنيا مىللەتلىرى ئۆز ئېڭىدىن چىقىرىپ تاشلىۋەتكىلى نەۋاق، بىز ئۇيغۇرلار ئۇنى ئومۇملاشتۇرۇۋاتىمىز تېخى باشتىن - ئاياغ. 20 - 30 يىلنىڭ ئالدىدا «شىماللىق» ۋە «جەنۇبلۇق» دەپ ئىككىگىلا ئايرىش بار ئىدى. ھازىر جەنۇبلۇقلار يەنە ئاقسۇلۇق، قەشقەرلىق ۋە خوتەنلىك دەپ ئايرىلىدىغان، قەشقەرلىقلەر يەنە ئۆز ئىچىدىن قاغىلىقلىق، پوسكامىلىق ۋە يېڭىسارلىق دەپ تۇرلىنىدىغان بولۇۋاتىدۇ. بۇ خىل ئايرىش بۇرۇن ئاۋام ئارىسىدا كۆپرەك ئىدى. شۇنىڭ، ئۇنىڭغا باھانە كۆرسىتىپ: «پۇقرالىرىمىزنىڭ ئاڭ - سەۋىيىسى تۆۋەن» دەيتتۇق. ھازىر بولسا، بۇ بىر قىسىم كادىرلارنىڭ، خۇسۇسەن نىسبەتەن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ دەۋران سۈرۈش ۋاستىسى بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. ئەمدى، بۇنىڭغا نېمىدەپ باھانە كۆرسىتەرمىزكىن؟ بولدى، باھانە كۆرسىتەيلى، گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېچىپلا دەيلى - بۇ دەل قىسمەن ھەر دەرىجىلىك كادىرلىرىمىز روھىيىتىنىڭ بارغانسېرى ئەبگارلىشىپ - رەزىللىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنىڭ روشەن دەلىلى!

زىيالىيلار قوشۇنى ئىچىدىكى مەھەللىۋازلىق ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرىدۇ، قوسقۇسىنى كەلتۈرىدۇ. ھىكايەت: مەلۇم بىر ئىدارىنىڭ يېڭىدىن تەشكىللەنگەن بىر بۆلۈمىگە يۇقىرىدىن بەش شتات بېرىلگەن بولۇپ، ھايت - ھۇيت دەپ بولغۇچە، بۆلۈم باشلىقى ئۆزى يۇرتداش بولغان ئۈچ ئادەمنى ئېلىپ مۇقىملاشتۇرۇپ بولغان. نەتىجىدە،

ئاممىنىڭ بۇنىڭغا پىكرى چىققان، باشلىقنىڭمۇ سەل خۇيى تۇتقان. شۇڭا، بەشىنچى شتات ئۇچۇن، ئالىي مەكتەپنى پۇتتۇرگەن، شۇ بۇلۇم خىزمىتىگە تازا باب كېلىدىغان، بىراق بۇلۇم باشلىقى بىلەن يۇرتداش بولمىغان بىر ياشنى بەرگەن. ئۆز كەسپىگە ماس خىزمەت ئورنىغا ئىگە بولغانلىقىدىن خۇشال بۇ ياش بۇلۇمگە ئەتىگەن كېلىپ، كەچ قايتىپ، خىزمەتلەرنى شۇنچە جان پىدالىق بىلەن ئىشلىسىمۇ، بۇلۇم باشلىقى تۇخۇمدىن توك ئۇندۇرۇپ، ئۇنى سېسىق گەپلەر بىلەن ئەيىبلەپ خاپا قىلغان. بۇنى ئاز دەپ، ئۇدا بىر نەچچە كۈنگىچە كۆچىلىكىنىڭ ئالدىدىلا بۇلۇمنىڭ بۇلۇڭىدىكى توكۇرۇك قاچىسىنىڭ لېۋىگە قوندۇرۇپ ساپسىرىق خەپرۇك توكۇرۇپ، ھېلىقى غەيرىي يۇرتداش ياش بالىنى: «توكۇرۇك قاچىسىنى يۇيۇپ كىر» دەپ بۇيرۇغان. ياش بالا ئۇن - تىنسىز ئۇنى يۇيۇپ كىرگەن. يەنە بەش - ئون مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن، بۇلۇم باشلىقى ئۇ ئىپلاس قىلىقىنى يەنە تەكرارلىغان. غەيرىي يۇرتداش ئۇيغۇر ئاشۇنداق خارلانسا، يۇرتداشلار بىر تەرەپتە «خىر - خىر» كۈلۈشۈپ ئولتۇرغان. شۇنداق قىلىپ، ئۇ بۇلۇم باشلىقى مەزكۇر غەيرىي يۇرتداش بالىنى دوكلات يېزىپ باشقا بۇلۇمگە يۆتكىلىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلغان. كېيىن، باشقىلار ئۇ بۇلۇم باشلىقىدىن بۇ ئىشنىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىنى سۈرۈشتۈرگەندە، جانابىي بۇلۇم باشلىقى ھېچىبىر خىجىل بولماستىن: «نېمىشقىدۇر، مېنىڭ كۆزۈمگەباشقا يۇرتلۇقلار زادىلا سىغمايدىكەن» دەپ جاۋاب بەرگەن. يەنە ھېكايەت: مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپتە فىلولوگىيە پەنلىرى بويىچە ماگىسترلىق ئۇنۋانى ئۇچۇن ئوقۇۋاتقان بىر ئۇرۇمچىلىك ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى ئىككى يىل ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، يېتەكچى ئوقۇتقۇچىسى ئۇنىڭدىن ئوقۇش پۇتتۇرۇش دىسسېرتاتسىيە ماقالىسىنىڭ ماۋزۇسىنى مەلۇم قىلىشنى تەلەپ قىلغاندا، ئۇ «تۇركىي تىللار دىۋانى، نىڭ ئايتورى ۋە ئۇنىڭ يۇرتى توغرىسىدا ئىزدىنىش» دېگەن بىر ماۋزۇنى سۈنغان. ئۇستازى ئۇنىڭدىن نېمە ئۇچۇن بۇ ماۋزۇ ھەققىدە يازىدىغانلىقىنى سورىغاندا، ئۇ: «خەقلەر مەھمۇد قەشقەرى، مەھمۇد قەشقەرى، دېسە، قۇلىقىمغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىدۇ. مەن ئۇ ئادەمنى قەشقەرلىق ئەمەس، بەلكى بىزنىڭ ئۇرۇمچىلىكمىكەن دەپ ئويلايمەن» دەپ جاۋاب بەرگەن.

دەرۋەقە، يۇرتداشلار بىر يەرگە كەلسە، ھېلىقى تونۇش تار كوچىنىڭ دوقمۇشى ۋە ھېلىقى دوڭغاق سۇگەتنىڭ يېنىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئۆستەڭنىڭ سۈيى ھەققىدە مەھەللىۋى تەلەپپۇز بىلەن بىردەم - يېرىمدەم كاسىلدىشۋالسا، ئادەم خېلى پۇخادىن چىقىپ قالىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، يۇرتداشلارنىڭ ئۆز ئارا ئىزدىشىشى ۋە بىرگە ئولتۇرۇپ - قوپۇش قىلىشنى ئاداققى ئەيىبلىك ئىش دېگىلىمۇ بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. بىراق، يۇرتداشلار ئارىسىدىكى يېقىنچىلىقنى سىياسىي سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ، خىزمەت مەيدانىدا ھېچقانداق بىر ئىقتىدار ئۆلچىكى يوق مەھەللىۋى مەزھەپ بولۇپ ئۇيۇشۇۋالسا، ئۇ ئاقىۋەتتە پۈتكۈل مىللەتنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتىغا زىيان يەتكۈزىدىغان ئىللەت تۈگۈنى بولۇپ قالىدۇ. مېنىڭچە، يۇرتۋازلىق - ھازىرقى زامان ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ سىياسىي گەۋدىسىگە چىققان بىر خىل يامان سۈپەتلىك ئۆسمە. ھالبۇكى، ئۇنى پەقەت ئۆز ۋاقتىدا كېسىپ تاشلىغاندىلا ئاندىن جەمئىيەتنىڭ نورمال تەرەققىياتىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

خوش، ئەبگارلىق ئىللىتىگە ئەسىر بولغان خېلى كۆپ قىسىم جامائىتىمىز زادى نېمە ئۈچۈن ئۆزئارا ئىناقلىشالمايدۇ؟ نېمىشقا بىر - بىرى بىلەن چىقىشالمايدۇ؟ مېنىڭچە، بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبى پەقەت بىرلا، ئۇ بولسىمۇ، بۇ قىسىم قېرىنداشلىرىمىز تونۇش جەھەتتە، ئەجدادلىرىمىز ئەسىرلەر مابەينىدە ۋارىسلىق قىلىپ كەلگەن تەۋەرۈك ئاڭ - ئورتاق مەنپەئەت ۋە بىر پۈتۈن گەۋدە ئېڭىغا ئۆزۈل - كېسىل خىيانەت قىلغان. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلاردا ئىچكى ئىتتىپاقلىقنىڭ بۇ دەرىجىدە ناچار بولۇشى ئۇلاردا ئورتاق مەنپەئەت ئېڭى ۋە بىر پۈتۈن گەۋدە ئىدىيىسىنىڭ يوقلۇقىدىن بولۇۋاتىدۇ.

روناق تېپىۋاتقان مىللەتلەرنىڭ ئەمەلىيىتى بىرىۋاتقان پاكىتلىق ساۋاق شۇكى، مەيلى قانداق قەۋم، قايسى مىللەت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەگەر ئۇ مەنمۇ گۈللىنەي، تەرەققىي قىلىپ باشقا ئەللەر قاتارىدا يۈكسەك مەدەنىي ھايات بايلىقىدىلىقىنىڭ پەيزىنى سۈرەي دەيدىكەن، ئۇ ئالدى بىلەن ئۆز ئېڭىدا ئۆز قەۋمى، ئۆز مىللىتىنىڭ جامائىتى ئۈچۈنلا تەئەللۇق بولغان ئورتاق مەنپەئەت ۋە بىر پۈتۈن گەۋدە قارىشىنى ئەبەدىيلىك قىلىپ تۇرغۇزۇشى لازىم. ھېكايەت: گېرمانىيىدە ئەخلەت تۆكىدىغان جاي ئاھالىلەر ئولتۇراقلاشقان بىنالاردىن خېلىلا يىراقتا بولىدىكەن. ئاھالىلەر ئۆز ئۆيلىرىدىن چىقىدىغان كۈندىلىك ئەخلەتنى ئاشۇ خېلى يىراق جايدىكى ئەخلەتخانىغا ئۆزلىرى ئاپىرىپ قويىدىكەن. كىشىگە تەنبىھ بولىدىغان يېرى شۇكى، ئۇلار ئەخلەتنى قارا قويۇق پوملاپلا تاشلاپ قويماستىن، ئۆزلىرى ئۇلارنى تۇرلەرگە ئايرىپ، مەسىلەن، سەي - كۆكتات ئېشىندىلىرى ۋە مېۋە - چېۋە شۆپەكلىرىنى ئايرىم، قەغەزلەرنى ئايرىم، ئالیومىن - قەلەي بوتۇلكىلارنى ئايرىم ۋە ئەينەك بوتۇلكىلارنى ئايرىم قىلىپ، خاس خالتىغا چىرايلىق قاچىلاپ، ئاندىن ئاپىرىپ قويىدىكەن. بۇ ھالنى كۆرگەن زىيارەتچى ئۇلاردىن: «ئەخلەتخانا ئاڭلارنىڭ يېنىدا ھەممىنى پوملاپلا تاشلىدىڭ، دەپ تۇتۇۋالىدىغان ساقچىلارغۇ كۆرۈنمەيدۇ. ھالبۇكى، مۇنچىۋالا زىللىق قىلىپ نېمە قىلىسىلەر؟» دەپ سورىغاندا، ئۇلار تولىمۇ تەبىئىي قىياپەتتە: «بۇ ئەخلەتلەر ئەخلەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىش زاۋۇتىغا بارغاندا، ھامىنى تۇرلەرگە ئايرىلىدۇ. ھالبۇكى، ئەگەر بىز تۇرلەرگە ئايرىپ بەرسەك، ھۆكۈمەتنىڭ ئەخلەتلەرنى تۇرلەرگە ئايرىتىش ئۈچۈن سەرپ قىلىدىغان سەرپىيات ۋە ئاجرىتىدىغان خىراجىتىنى تېجەپ قالىمىز. بۇ ئەمەلىيەتتە ھەممىمىز ئۈچۈن پايدا. ئەگەر مۇھىمى، ئاشۇ پايدا، ئاشۇ مەنپەئەتتە بىزنىڭمۇ تېگىشلىك نېسىۋىمىز بار» دەپ جاۋاب بەرگەن. يەنە ھېكايەت: ياۋروپادا ئىشلەمچى بولۇپ يۈرگەن تۇركلەر يىلدا بىر قېتىم تۇركىيىگە قايتىپ، ھۆكۈمەتكە شەخسىي تاپاۋەت ۋەجىي تاپشۇرۇشى لازىم ئىكەن. ھەۋەس قىلىشقا تېگىشلىك ئاڭ شۇكى، ئۇلاردىن ھېچكىم بۇ ۋاجدىن قېچىپ چەت ئەللىك بولۇۋالمايدىكەن. ھەر يىلى بەلگىلەنگەن مۇھلەتنىڭ دەل ئۆزىدە كېلىشلىك ۋاجنى ئاشۇرۇپ تاپشۇرسا تاپشۇرىدىكەنكى، ھەرگىزمۇ كەم تاپشۇرمايدىكەن، باج

ئوغرىلىمايدىكەن، ھۆكۈمەتنى ئالدىمايدىكەن. نېمىشقا؟ ھۆكۈمەتنى ئالدىساق، ئەمەلىيەتتە ئۆزۈمىزنى ئالدىغان، ئۆزۈمىزنىڭ ئېشىمىزغا ئۆزۈمىز توپا سالغان بولىمىز، دېگەن تونۇش ئۇلارنىڭ كاللىسىدا خۇددى ئوچۇق ئاسماندىكى كۈندەكلا روشەن ئىكەن. مانا بۇ - ھازىرقى زامان مىللەتلىرىنىڭ ئورتاق مەنپەئەت ۋە بىر پۈتۈن گەۋدە ئېڭىنىڭ ئەمەلىيەتتىكى تەبىئىي ئىنكاسى!

دۇرۇس، سەن قانۇن جەھەتتە مۇستەقىل بىر ئىنسانسەن. شۇڭا، قانداق ياشاش سەندىكى دەخلىسى - تەرۇزىسىز ھوقۇق. بىراق، سېنىڭ پۈتكۈل ئۇيغۇرنىڭ شەنىنى بۇلغاشقا مۇتلەق ھەققىڭ يوق. چۈنكى سەن ئالدى بىلەن بىر ئۇيغۇرسەن، دۆلىتىمىزنىڭ ھازىرقى نوپۇس دەپتىرىدە 7 مىليون 214 مىڭ 438 سانلىۋاتقان (1990 - يىلىدىكى سان) ئۇيغۇرنىڭ بىر نەپىرىسەن. دېمەككى، سەن ئۇنداق يەككە - يېگانە، يېتىم - يېسىر بىر ئىنسان ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بىر ئەزاسى، «ئۇيغۇر» ئاتلىق بۇ بىر پۈتۈن گەۋدىنىڭ بىر ھۈجەيرىسىسەن. ھالبۇكى، سەن ئۇيغۇر گەۋدىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىلەن مەۋجۇت. ئۇيغۇر گەۋدىسى نابۇت بولسا، سەنمۇ بولىسەن نابۇت. بىر پۈتۈن ئۇيغۇر گەۋدىسى كۆچلۈك بولسا، سەنمۇ كۆچلۈك، ئۇيغۇر گەۋدىسى ئاجىز بولسا، سەنمۇ ئاجىز روۋۇك. بۇ يەردىكى كۆچلۈك ۋە ئاجىزلىقنى بەلگىلەيدىغان نەرسە، پۈتكۈل ئۇيغۇر گەۋدىسىنىڭ قۇۋۋەت مەنبەسى ۋە جان تومۇرى بولغان ئورتاق مەنپەئەت، ئەلۋەتتە!

سەندە ئورتاق مەنپەئەت ئېڭى تۇرغۇزۇلغاندىلا ئاندىن ئۆزى ئۈچۈن ئوتلىغان ئېشەكتەك ئۆزۈڭنىڭ گېلى ۋە ئۆزۈڭنىڭ ئەمىلىنىڭ كويىدىلا سوكۇلداپ يۈرىدىغان بىچارە ھالەتنى ئۆزگەرتەلەيسەن؛ ئورتاق مەنپەئەت ئېڭى بولغاندىلا ئاندىن شەخسىي مەنپەئەتتىن كېچەلەيدىغان، ئۆز نەپسىڭنى قۇربان قىلىش بەدىلىگە باشقا قېرىنداشلىرىڭ ئۈچۈن ئۆز كۆچۈڭنى ۋە زېھنىڭنى بېغىشلىيالايدىغان بولىسەن. سەندە بىر پۈتۈن گەۋدە ئېڭى تۇرغۇزۇلغاندىلا ئاندىن ئەمەتنىڭ ئەمىلى سەندىن يۇقىرى بولۇپ كەتسىمۇ خاتىرجەم ئۇخلىيالايدىغان، سەمەتنىڭ سىيىرى سېنىڭكىدىن ئوشۇق موزايلىسىمۇ خۇيۇڭ تۇتۇپ قالماي خۇشال يۈرەلەيدىغان بولىسەن. ئەڭ مۇھىمى، سەندە بىر پۈتۈن گەۋدە ئېڭى تۇرغۇزۇلغاندىلا، ئاندىن مەيلى گۈزەلجۇ، مەيلى شاڭخەي ۋە مەيلى ئىستانبول ياكى بېرلىندا بولىساڭمۇ، يۈرىكىڭ سېلىپ كەتمەي: «مەن ئۇيغۇر مەن» دېيەلەيدىغان، ئۆز ۋەتىنىڭ، ئۆز خەلقىڭنىڭ غېمىنى ئۆز غېمىڭ بىلىپ يېيەلەيدىغان بولىسەن.

يەكۈن شۇكى، ئورتاق مەنپەئەت ۋە بىر پۈتۈن گەۋدە ئېڭى يوق ئەلدە، ئۆملۈك، ئىناقلىق بولمايدۇ. ئۆملۈك، ئىناقلىق يوق يەردە بىچارىلىكتىن باشقا نەرسە مەۋجۇت بولمايدۇ.

چېچىلاڭغۇلۇق - قولاشماسلىق ساڭا باقىۋەندىمۇ، ئويلان، ئەبگار!

1995 - يىل، 16 - فېۋرال

ساقلىنىلىق ۋە مۇناپىقلىق

يولۇڭنى تۇزەتكىن، خۇي - پەيلىڭ تۇزەت،
يول ئىككى جاھاندا تۇردە ئولتۇرا.
(يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇبىلىك»، 6641 - بېيىت)

ساقلىنىلىق - ئەبگارلىقنىڭ يەنە بىر ئالامىتى بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى روناق تاپقۇزمايۋاتقان ئەڭ ئېغىر ئىللەتلەرنىڭ بىرى. ھېكايەت: ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇخالىق ئابدۇراھمان ئۇيغۇرى پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىپتىخارى، غۇرۇرى. ئۇ، ئۆزىنىڭ مەھەللىسىدىكى ئۆزى بىلەن بىر تىلدا سۆزلەيدىغان، ئۆزى بىلەن بىر دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئىنسان روزى مولىلىنىڭ ساقىنلىقى بىلەن جاللات شېڭ شىسەي تەرىپىدىن 1933 - يىلى 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى پاجىئەلىك ھالدا قەتلى قىلىنغان. شۇ يىلى ئۇ تېخى ئەمدىلا 32 ياشقا كىرگەن بىر ياش ئەزىمەت ئىدى.

بۇ يەردە مۇنداق بىر سوئال تۇغۇلىدۇ: ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ ئۇيغۇر، روزى مولىلىمۇ ئۇيغۇر. شۇنداق تۇرۇقلۇق زادى نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر روزى مولىلا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى چېقىشتۇرۇپ، ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىدۇ؟ بۇ يەردىكى تۈپ مەسىلە روھ جەھەتتىكى ئوخشىماسلىقتا. يەنى بۇ ئىككىيلەن گەرچە دىنداش ۋە مىللەتداش بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى روھ بىر - بىرىسىگىگىگە تۈپتىن ئوخشىماينىتى: ئابدۇخالىق ئۇيغۇر پۈتكۈل خەلقىم، پۈتكۈل مىللىتىمنىڭ ئورتاق مەنپەئىتى مېنىڭ مەنپەئىتىم، مىللىتىمنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن پىدادۇر جېنىم دەيدىغان مىللەتپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك روھىنىڭ ئىگىسى ئىدى؛ روزى مولا بولسا، مېنىڭ گېلىم - مېنىڭ بارلىقىم، ھاكىم گېلىمغا نان بەرسىلا ئۆز مىللىتىمنىڭ، ئۆز خەلقىمنىڭ جانىجان مەنپەئىتىنى بەش پۇلغا سېتۋەتسەمىمۇ شۇركەنمەس تېنىم، دەيدىغان ساقىنلىق روھىنىڭ بەندىسى ئىدى.

سەممىيەت بىلەن ئېيتقاندا، بۇ دۇنياداً ياشاۋاتقان ھەر قانداق ئىرق، ھەر قانداق دىن ۋە ھەر قانداق بىر مىللەتكە تەۋە ئادەم ئۈچۈن، ئەمەلىي پائالىيىتى ئارقىلىق ئۆز مىللىتىنى سۆيۈش، ئۆز خەلقىگە كۆيۈش، ئۆز مىللىتىنىڭ بەخت - ساۋادىنى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بارلىقىنى بېغىشلاشنى تۈپ مەزمۇن قىلىدىغان مىللەتپەرۋەرلىك ئەزەلدىن ئەبەدكە كۈناھ ھېسابلانمايدۇ ۋە شۇنداق بولۇشى كېرەك. چۈنكى، مىللەتپەرۋەرلىك ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ مۇستەھكەم ئۈلۈى ۋە تەۋرىمەس ئاساسى. ئۆز مىللىتىنى سۆيمىگەن ئادەم ئەتىبىنى ھالدىلا ئۆزىنىڭ يۇرتىنىمۇ سۆيمەيدۇ. ئۆزىنىڭ يۇرتىنى سۆيمىگەن ئادەمنىڭ ئۆز ۋەتىنىنى چىندىن سۆيۈشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ھالبۇكى، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئاداققى نىشان قىلىنغان مىللەتپەرۋەرلىك روھىنى ئۇرغۇتۇشنىڭ ئەمەلىيەتتە ھەر قايسى مىللەتلەرگە خاس تۇرلۇك ئادەملەرنىڭ قەلبىدە باراۋەرلىك ۋە خوجايىنلىق تۇيغۇسىنى تۇرغۇزۇش، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ۋەتەننى گۈللەندۈرۈش قۇرۇلۇشىغا ئاكتىپ قاتناشىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ تېگىشلىك رولىنى تولۇقى بىلەن جارى قىلدۇرۇش ئاڭلىقلىقىنى ئۆستۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيىتى بار، ئەلۋەتتە. ئەگەر بۇ چوشەنچە توغرا دەپ قوبۇل قىلىنىدىكەن، ئۇ ھالدا مىللىي ساقىنلىق ۋە مىللىي مۇناپىقلىق تىتاق تومۇرىغا تەگكۈزۈپ ئەيىبلىنىشى ۋە خەلقى ئالەم ئالدىدا لەنەتلىنىشى، ئادەمىي ئەخلاق بابىدىن ۋە ئىنسانىي پەزىلەت مەيدانىدىن ئەبەدىيلىككە قوغلاپ چىقىرىلىشى لازىم.

ئېچىنىش ۋە ئاچچىق ئەلەم بىلەن ئېيتقاندا،

ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان ئىچكى تارىخىدا، هامان زور - زورپاجىئەلەر بىلەن ئەتىجىلىنىپ كېلىۋاتقان بىر تراگېدىيە بار، ئۇ بولسىمۇ، مىللەتپەرۋەرلىك بىلەن مىللىي ساقلىنىش ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشتىن ئىبارەت. 1920 - ، 1930 - ، 1940 - يىللاردىكى مەدەنىيەت ئويغىنىشى دەۋرىدە پاجىئەلىك قەتلى قىلىنىپ كەتكەن تەرەققىپەرۋەر بۇيۇك ئالىم، مەشهۇر ۋەتەنپەرۋەر زات ئابدۇقادىر داموللا بىننىي ئابدۇۋاراس قەشقەرى، مەشهۇر ماۋارىپچى، شائىر، كومپوزىتور مۇهەممەتئىلى توختاجى (تەۋفىق) ئەپەندى ۋە كۆرەشچان يىللارنىڭ باتۇر كۆيچىسى، ئوت يۈرەك شائىر، ئىنقىلابىي قۇربان لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئاشۇ خىل مىللەتپەرۋەرلىك بىلەن مىللىي ساقلىنىش ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنىڭ پاجىئەلىك قۇربانلىرىدۇر. ۋەتەنپەرۋەر ئىنقىلابىي شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئېچىنىشلىق قەتلى قىلىنىش تەقدىرىدىن يەكۈنلەپ ئېيتقاندىمۇ، ئۇ ئۆز زامانىسىدىكى ئۇيغۇرلار جەمئىيىتىدە، روزى مولللارنىڭ كۆپلۈكىنىڭ قانلىق ئەتىجىسى. شۇنىسى ئېنىقكى، ئارىدىن ئاتمىش ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتكەن بۇگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ مىللەتپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك روهىغا ۋارىسلىق قىلغانلارمۇ، ساقىن روزى مولللىنىڭ ئىپلاس جەندىسىگە مىراسخورلۇق قىلغانلارمۇ بار. هازىرقى ئۇيغۇرلار ئىچىدە، خۇسۇسەن ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ ئىچىدە، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئەۋلادلىرى كۆپمۇ ياكى روزى مولللىنىڭ ئەۋلادى كۆپمۇ؟ ئەتراپىڭلارغا بىر قاراپ بېقىڭلار، ۋىجدانىڭلاردىن بىر سوراپ بېقىڭلار!

بىز «ئۇ مىللەتمۇ بولمايدۇ، بۇ مىللەتمۇ يارىمايدۇ. دۇنيادا ئاكاڭ قارىغاي بىرىنچى» دەيدىغان تار مىللەتچىلىككە ئىنتايىن ئۆچمىز. بىز مىللەتلەر ئارا ئىتتىپاقلىقنى، ئوخشىمىغان مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىناقلىقنى كۆز قارىچۇقىمىزدىن بەكرەك ئەزىزلەيمىز ۋە ئاسرايمىز. چۈنكى، بۇ يۇمىلاق يەر شارىدا ياشاۋاتقان ئىنسانلارنىڭ هەر قانداق ئىشلىرىنى پەقەت يۇمىلاق شىرە ئەتراپىغا جەم بولۇپ، ئۆپكىسىنى بېسۇۋېلىپ ئولتۇرۇپ، هەممە تەرەپلەرنى ئوخشاش كۆزدە تۇتقان هالدا ئەستايىدىل سۆزلىشىش، پىكىرلىشىش ۋە سىردىشىش ئارقىلىقلا هەل قىلغىلى بولىدۇ، دەپ قارايمىز. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىز «مىللەتلەر ئارا ئىتتىپاق - ئىناق بولۇش» دېگەن ئەسلىدىن توغرا ۋە هەقلىق شوئارنى ئۆز ئەمەلىيىتىدە بۇرمىلاپ «ئۆز مىللىتىنىڭ مەنپەئىتىنى پۈتۈنلەي قۇربان قىلىش، ئۆز خەلقىنىڭ هەقلىق ئېسىۋىسىنىمۇ قالدۇرماي سېتىۋېتىش» قىلىپ چۈشىنىۋاتقان ۋە چۈشەندۈرۈۋاتقان ئەبگارلارغا لەنەت ئوقۇيمىز.

سەن قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت مەركىزىي تۈۋرۈك قىلىنغان ئەلدىكى بىر ئۇيغۇر كادىرىسەن. ئەڭ ئەقەللىي ساۋات شۇكى، سەن ئالدى بىلەن ئۆزۈڭ ياشاۋاتقان زېمىندىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ، ئۆز نۆۋىتىدە، شىنجاڭدىكى ئاھالىنىڭ زور كۆپچىلىكىنى تەشكىل قىلىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەكىلىسەن. چۈنكى، ئەگەر سەن ئىسىق قانلار بەدىلىگە كەلگەن بۇ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىلىق بىر ئۇيغۇر بولمىغان بولساڭ، ساڭا ئۇ هوقۇق، ئۇ ئورۇندۇق مۇتلەق يوق ئىدى. شۇڭا، سەن هەر خىل مەجلىسلەردە، تۈرلۈك قانۇنىي سورۇنلاردا هەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۇرتاق مەنپەئىتىنى چىقىش قىلىشىڭ، نۇۋۇتىدە ئۆز خەلقىڭنىڭ يېغىسى ئۈچۈن يىغلىشىڭ، ئۆز مىللىتىڭنىڭ كۆلكىسى ئۈچۈن كۈلۈشۈڭ كېرەك. ئەگەر سېنىڭ پىكرىڭ، سېنىڭ بايانىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن، راست بولىدىغانلا بولسا، يېغىن رىياسىتى، قانۇن - تۈزۈم مەمۇرىيىتى سېنىڭ پىكرىڭنى قوبۇل قىلىدۇكى، پەقەت شۇ چاغدىلا سەن هەقىقىي ئۇيغۇر كادىرى بولغان بولىسەن. ئەكسىچە، سەن: «مەن ئۇيغۇر كادىرىمەن، هالبۇكى، ئۇيغۇر ئۈچۈن گەپ قىلسام، شەخسىيەتچىلىك قىلغان، مىللەتچىلىك قىلغان بولىمەن، ئۇ هالدا يولداشلارنىڭ ماڭا پىكرى چىقىپ قالىدۇ» دەپ هەقىقەتكە چاپان ياپساڭ، ئۆز خەلقىڭنىڭ تۇرمۇشىدىكى يۇقىرىغا يەتكۈزۈشكە تېگىشلىك دەرد - ئەھۋالنى راستى بىلەن دوكلات قىلمىساڭ، ئۇنى ئاز دەپ، يۇقىرى رەهبەرلىكنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىش تەمەسىدە پاكىت ئويدۇرۇپ يالغان گەپ قىلساڭ، بۇ هالدا سەن ئۇيغۇرنىڭ مەنپەئىتىنى ساتقان ئەبگار كادىر بولغان بولىسەن، خالاس.

بىر مىللەت ئەزالىرىنىڭ ئىچىدە مەلۇم ساندىكى ساتقىنلارنىڭ بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. ئەجەبلىنەرلىكى ۋە خەۋپلىنەرلىكى، ساتقىنلىق ئىللىتىنىڭ يامراپ كېتىشى ۋە ئۇنىڭ شۇ مىللەت ئەزالىرىنىڭ خىلى بىر قىسمى ئۈچۈن جاهاندارچىلىق ۋاستىسى بولۇپ قېلىشىدۇر. ساتقىنلىق بىر مەرەز ئىللەت بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ سۈيىبكتىپ ۋە ئوبيېكتىپ جەهەتتىكى تۈرلىش ۋە يامراش سەۋەبلىرىگىمۇ ئىگە.

نەپسانىيەتچىلىك - ساتقىنلىق تۈرەلمىسىنى پەيدا قىلىدىغان ۋە ئۇنى ئۆستۈرىدىغان پارىنىڭ. «كۆڭلى تىلەركى دەهردە بار پۇلنى ئالسا ئول، بولسا ئاڭا نەسىب بۇ ئالەمدە بارچە هەرام» (كۆڭلى بۇ زاماندىكى هەممە پۇلنى مەنلا ئالسام، هەتتا بۇ ئالەمدىكى بارلىق هارام نەرسىلەرمۇ ماڭا نېسىپ بولسا، دەپ تىلەيدۇ) مانا بۇ - 18 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر شائىرى ئەمىر هۇسەين سەبۇرى قەلىمى سىزغان نەپسانىيەتچىنىڭ ئوبرازى. نەپسانىيەتچى ئادەمنىڭ ئولتۇرسا - قوپسا ئويلايدىغىنى ئۆز نەپسى، مەنپەئىتى، تويماس گېپىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ تونۇشىدا، يا هالال - هارام ئېڭى، يا هەق - ناهەق قارىشى مەۋجۇد بولمايدۇ. ئۇنىڭغا پۇل بەرسىلا، گېپىغا هەلەپنىڭ ئورنىدا بىر يېگۈلۈك بەرسىلا ئاشۇ پۇل بەرگۈچى ۋە ئۇنى باققۇچى ئۈچۈن ئېشەككە ئوخشاش ئىشلەۋېرىدۇ. مۇنداق ئادەملەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، پۇل ئۈچۈن، هارام تاماق گال ئۈچۈن ئۆزىنىڭ قېرىنداشلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئەزىز مەنپەئىتىنى سېتىۋېتىش يېڭىغا قونۇپ قالغان توپىنى قېقۋەتكەنچىلىكمۇ بىلىنمەيدىغان ئىش. هالبۇكى، قەيەردە نەپسانىيەتچى كۆپ، شۇ يەردە ساتقىن كۆپ؛ قەيەردە ساتقىن كۆپ، شۇ يەردە بۇرۇختۇملۇق، ئاھ ئۇرۇش ۋە روهىي ۋەيرانىلىق كۆپ.

بىپەرۋالىق بىلەن رەزىللىكتە سۈكۈت قىلىش - ساتقىنلىقنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرىدىغان روهلاندۇرۇش دورىسىدۇر. ساتقىنلىق - مۇناپىقلىقتىن ئىبارەت بۇ رەزىللىككە سۈكۈت قىلىنغانىكەن ئەتىجىدە ئادەملەردە

مۇھەببەت - نەپرەت تۇيغۇسى ئۆلىدۇ. ئارىمىزدىكى ئادەم ئالىممۇ ياكى زالىم، قەھرىمانمۇ ياكى خائىن، ھېچكىم پەرۋا قىلمايدۇ. مۇھەببەتنىمۇ، نەپرەتنىمۇ ئوخشاشلا بىر قەبرىستانلىققا كۆمۈۋېرىدۇ. بەك ئاچچىق كېلىپ كەتسە، «خۇدايىم جاجاڭنى بېرەر، ئىلاھىم»، «ئەلقىساسۇ مىنەلھەق» (قىساسنى ئاللا ئېلىپ بېرىدۇ) دەپ قارغاپ قويۇپ، يەنىلا ئىچىگە تىنىپ يولىغا قاراپ كېتىۋېرىدۇ. لەنىتى ساتقىن تېگىشلىك جازاسىنى يېمىگەنلىكى، ھەتتا مۇۋاپىق سورۇندا، ھەقلىق تۇردىكى ئەيىبلەشكىمۇ ئۇچرىمىغانلىقى ئۈچۈن، خورىكى ئۆسۈپ، سېتىش تىجارىتىنى داۋاملىق قىلىۋېرىدۇ.

كۆتۈرمىچىلىك - ساتقىنلىقنى خېرىدار بىلەن تەمىنلەيدىغان بازار. ئىلىمدارنى پەگاھدا قويۇپ، ئەمەلدارنى ئۇنىڭ قورسقىدىكى ئۇمىچىغا قارىماي ھامان تۆرنىڭ كاللىسىغا مىنىدۇرۇپ قويۇش، ئىلىمداردىن ئەيمەنمەي، ئەمەلداردىن قورقۇش، ئۇ ئەمەلنىڭ نېمە بەدىلىگە كەلگەنلىكى بىلەن ھېسابلاشماي، ئەمەلدار بولسىلا چوقۇنۇش، ئەمەلدار بولسىلا چاپىنىنى كۆتۈرۈش - بۇ ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە خېلى زامانلاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان يامان ئىللەت. ياڭ زېڭشىن، شېڭ شىسەيلەر ئۆز زامانىسىدا، شىنجاڭ خەلقىگە نىسبەتەن نادانلىقتا قالدۇرۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەن؛ ئۆز ئىچىمىزدىن چىققان قانخور بەگ - خوجىلار ئۈچۈن مىللىي ساتقىنلىققا يېشىل چىراغ يېقىپ بەرگەن؛ كىم زالىم ھۆكۈمەتكە قولچوماق بولۇپ، ئۆز مىللىتىنىڭ مەنپەئىتىنى ساتسا، شۇنىڭغا ئەمەل بەرگەن؛ كىم خەلقنى نادانلىق، قاششاقلىق، مۇتەئەسسىپلىك يولىغا بەكرەك باشلىيالسا، شۇنىڭغا ئىمتىياز بەرگەن. ئەلەملىك يېرى شۇكى، ئاشۇ 30 - يىللاردا، بىچارە نادان خەلق «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: مەندىن كېيىن ئەمدى پەيغەمبەر كەلمەيدۇ دەۋتكەنىكەن، ئەگەر ئۇنداق بولمىغان بولسا، شېڭ شىسەي جانابلىرى پەيغەمبەر بولغان بولاتتى» دېگەن ساتقىن - مۇناپىقنىمۇ قولىدا ئەمەل ۋە ئىمتىياز بولغانلىقى ئۈچۈنلا كاتتا دىنىي ئۆلىما بىلىپ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىخلاس نامىزىنى ئوقۇپ يۈرۈۋەرگەن. يامانغا يانتاياق بولۇپ، ئاۋام خەلقنى قىينىپ جېنىنى جاڭگالدا قويۇۋاتقان بەگ، قازى، موللىلارنىڭ ئالدىدىمۇ، داۋانچىڭنىڭ دەرەخلىرىدەك تەكشى ئېگىلىپ تۇرۇپ كۆنۈپ كەتكەن.

جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىنكى زامانىنى خەلقىمىز بەجايىكى يېڭى ئىرا بىلىپ، ئادەتتە «ئازادلىقتىن كېيىن» دەپ ئاتايدۇ. «ئازاد زامان» ناخشىسىنى ھەممە ئادەم روھلىنىپ ئېيتىشنى بىلىدۇ. شۇڭا، ئازاد زامانىنىڭ خەلقىدە زامانغا خاس بولغان ئازاد ئاڭ، ئازاد ئىدىيە ۋە ئازاد تونۇش بولۇشى، ئۇلار ساتقىنلىق ئۈچۈن دۇمباق چېلىپ بېرىدىغان نەپسانىيەتچىلىك، رەزىللىككە سۈكۈت قىلماسلىقى، كۆتۈرمىچىلىك ئىللەتلىرىنىڭ يىلتىزىغا قەتئىي پالتا چېپىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھەقلىق مەنپەئىتىنى ئۆزلىرى قوغدىيالايدىغان بولۇشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا، ئاندىن تازىمزىن (ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقەرىنىڭ قاتىلى)، ھېكىم نۇر (لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ قاتىلى)، روزى موللىلارنى ۋىجدان سوتىنىڭ لەنەت تۇۋرۇكىگە ئەبەدىي مىخلىۋەتكىلى؛ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرلارغا خەلق، مىللەت ئۈچۈن تىللاردا داستان بولغۇدەك باتۇرلۇق كۆرسىتىشى ئۈچۈن مەردلىك مەيدانى ھازىرلاپ بەرگىلى، لۇتپۇللا مۇتەللىپلەرنىڭ «ياش غۇنچە گۈلىنىمۇ راسا ئېچىلدۇرغىلى» بولىدۇ.

مۇناپىق - ئۇيغۇر تىلىغا چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى دەۋرىدە ئەرەبچىدىن كىرىپ ئۆزلەشكەن ئۆزلەشمە سۆز بولۇپ، ئۇ «ئېغىزىدا دېگىنى بىلەن ئەمەللىيىتىدە قىلغىنى تۇپتىن ئوخشىمايدىغان ئادەم» دېگەن بولىدۇ. مۇناپىقلىق ساتقىنلىقنىڭ ھامىيىسى. ساتقىنلىق ھامان مۇناپىقلىق ئارقىلىق پەردازلىنىپ تۇرۇپ، ئاندىن ئۆزىنىڭ ياۋۇز غەرىزىنى ئىشقا ئاشۇرىدۇ. ھېكايەت: 1910 - يىللاردىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ سەركەردىسى تۇمۇر خەلىپىنى ئۇنىڭ دىن قېرىندىشى - خۇيزۇ مۇسۇلمان لى شۇفۇ قۇرئان تۇتۇپ تۇرۇپ: «سىزنىڭ ئامانلىقىڭىز - مېنىڭ ئامانلىقىم» دەپ قەسەم قىلىپ، ئالداپ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتكە تۇتۇپ بېرىپ ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكەن.

سەن ناھەسىدە قىز ۋە بالاغەتكە يەتمىگەن ئوغۇلغا ئاتا - ئانىسەن. ھالبۇكى، ئېغىزىڭدا: «بالىلارنى ئەدەبلىك، غايىلىك قىلىپ تەربىيىلەش ئاتا - ئاننىڭ مۇقەددەس بۇرچى» دېگەن تۇرۇقلۇق، ئەمەلىيەتتە بالىلارنى ئەستايىدىل ياخشى تەربىيىلىمەي، ئۇبدان يېتەكلىمەي، ئاقىۋەتتە بۇرچۇڭنى ئادا قىلالمىغانلىقىڭ تۈپەيلىدىن ئۇلارنى جىنايەت سادىر قىلىدىغان جەمئىيەت داشقاللىرىغا ئايلاندۇرۇپ قويىساڭ، بۇ ئەمەلىيىتىڭ بىلەن سەن مۇناپىقلىق قىلغان بولىسەن.

سەن ئاناڭنىڭ ئاق سۈتىنى، داداڭنىڭ يۈمشاق نېنىنى يەپ چوڭ بولغان بىر بالىسەن. ھالبۇكى، سەن «ئاتا - ئاننىڭ نەسىھىتىنى قۇلاقتا تۇتۇش پەرزىنت ئۈچۈن پەرز» دەپ نەچچە رەت ئېيتقان تۇرۇقلۇق، ئەمەلدە خروئىن تۇتۇنىگە ئەسىر بولۇپ، ئازغۇنلۇق - گۇمراھلىق كوچىسىدا جىنايەت پاتقىقىغا پېتىپ يۈرسەڭ، بۇ قىلمىشىڭ بىلەن سەن بەرھەققى مۇناپىقلىق قىلغان بولىسەن.

سەن بىر خەلق ئوقۇتقۇچىسىسەن. ھالبۇكى، خىزمەتكە كىرگەن چاغدا: «دەرسلەرنى ئەستايىدىل تەييارلاپ بالىلارغا ياخشى بىلىم بېرىمەن. گەپ - سۆزدە، يۈرۈش - تۇرۇشتا ئوقۇغۇچىلارغا ئۈلگە، ئەدەب - ئەخلاقتا، مەدەنىي تۇرمۇشتا ساۋاقداشلارغا ئۆرنەك بولىمەن» دەپ ئىپادە بىلدۈرگەن تۇرۇقلۇق، ئەمەلىيەتتە سەن شاگىرتلىرىڭنىڭ كۆزىچىلا ھەم ئىچىپ، ھەم چېكىپ، بەزىدە تېخى تۇرلۇك ناشايان ئىشلارنى قىلىپ يۈرسەڭ، بۇ ھال بىلەن سەن ئەھقىق مۇناپىقلىق قىلغان بولىسەن.

سەن بىر خەلق كادىرىسەن. ھالبۇكى، «خەلق ئۈچۈن جان - دىل بىلەن خىزمەت قىلىش» نى ئاغزىڭدىن چۈشۈرمەي، ئەمەلىيىتىڭدە خەلقنىڭ ئاھ - دادىغا يەتمىسەڭ، ئاممىنىڭ ئادەتتىكى ھاجىتى ئۈچۈنمۇ سوۋغا - سالامسىز ئالدىغا چىقىلى ئۇنىمىساڭ، ئەمەلنى قالقان قىلىپ تۇرۇپ شەخسىي مۇرادىڭ، خۇسۇسىي مەنپەئىتىڭ ئۈچۈنلا كەتمەن چاپساڭ، بۇ ھالىتىڭ بىلەن سەن سۆزسىزبىرمۇناپىق كادىرسەن. بىلگىنكى، خەلق ئۆزلىرىگە سادىق كادىرغا ئاشنا، مىللەت ئۆزىگە ئىخلاسمەن كادىرغا تەشنا. ئەكسىچە، خەلق مۇناپىق كادىردىن بىزار، كىمدە كىم بولسۇن، مۇناپىقلىقى ئۈچۈن خەلق ئالدىدا

هامان تارتقاي ئىزا!

جۇڭگودا ئەللىك ئالتە مىللەت بار. ئەللىك ئالتە مىللەت بەجايىكى ئەللىك ئالتە تال گۈل. بىز بىلىمىز، ئۇيغۇر - جۇڭخۇا گۈلزارىدىكى بىر سەرخىل گۈل؛ ئۇيغۇر - جاھان مەدەنىيەتگۈلىستانىدىكى بىر خۇش ناۋا بۇلبۇل. ئۇيغۇردىن ئىبارەت بۇ گۈللىنىك سولىشىپ قېلىشىنى، قۇرۇپ نابۇت بولۇپ كېتىشىنى ھېچكىم خالىمايدۇ، بۇنىسى روشەن. بىراق، شۇنى ئېنىق تونۇش كېرەككى، ئۇيغۇردىن ئىبارەت بۇ سەرخىل گۈللىنىك مەڭگۈ بەرق ئۇرۇپ ئېچىلىشىنى، ئۇيغۇردىن ئىبارەت بۇ خۇش ناۋا بۇلبۇللىنىك ئەبەدىلئەبەد خەندان ئۇرۇپ سايرىشىنى ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغانلار ئاخىرقى ھىسابتا، دەل ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئۆزى! شۇنداق ئىكەن، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئۆزىنىڭ ئومۇمىي ئىقتىدار بوز يېرىنى ئېچىشى، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئۆزىنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنى ئۈستۈرۈشى، شۇ ئارقىلىق بۈگۈنكى دۇنيادىكى ئومۇمىي گۈللىنىش دولقۇنىغا پائال ماسلىشىشى - بۇ دەۋرنىڭ جىددىي تەلىپى!

پەقەت مۇشۇ تەلەپنى چىقىش قىلىش نۇقتىسىدا تورۇپ، مىللەت يېغىرىغىنى ئېچىپ ئۆزۈڭگە كۆرسەتتىم. مۇشۇنىڭ ئۈچۈن ئەمدى مېنىمۇ ساتامسەن، مېنىمۇ چاقامسەن، ئويلان، ئەيكار!

1995 - يىلى 21 - مارت، ھېيجىن

ئاپتور: مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىئۇيغۇر — شۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، دوتسېنت

ئۆكۈنۈشلۈك خىياللار

ئوسمان قاۋۇل

خۇدا جان بىلەن تىك قىلىپ ئىنسانىنى،
ئېلىشتا يۈكلەركەن تاغدەك ئارماننى.

دەرىخا، 1995 - يىلى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن تولىمۇ چوڭ يوقىتىش يىلى بولدى. مۇشۇ ئەسىردىكى بۈيۈك ئۇيغۇر ئالىملىرىدىن ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن (27. 2. 1995 - 1933) بىلەن ئابدۇرەھىم ئۇتكۇر (5. 10. 1995 - 1923) ۋاپات قىلىپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئىككى مۇستەھكەم تۈۋرۈكى غۇلاپ چۈشكەندەك بولدى. جۇملىدىن مېنىڭ قەدىردان ئاتامۇ بۇ يىل ئالەمدىن ئۆتتى. بىر - بىرىگە ئۇلىشىپ كەلگەن بۇ ئېغىر ماتەملەر ماڭا يۈقىرىقىدەك مىسرالارنى بەخش ئەتكەندى. مەن جۇدالىق ۋە مۇسىبەت ئىچىدە، مىللىتىمىزدە كۈنسايىن ئازلاپ، ساناقلىقلا قېلىۋاتقان تەۋەررۈك كىشىلىرىمىزنىڭ ئۆمۈر بويى ريازەت چېكىپ، تېخىچە تېگىشلىك ئىززەت - ئېكرامغا، قىلغان ئەجىر - ئەمگىكىگە مۇناسىپ باھا، نام - ئاتاققا ئېرىشەلمەي قېلىۋاتقانلىقىنى، يۈقىرىقى ئىككى ئالىمدەك، ئەقلى بار ئۇيغۇرلارنى ھەسرەتتە قالدۇرۇپ، ئۇ دۇنياغا كېتىپ قالغاندىلا ئاندىن ئۇنىڭ ئارمىنىنى قىلىپ، قەدىرىگە يەتكەندەك بولۇۋاتقانلىقىمىزنى ئويلاپ قالدىم. ھەئە، كەتكەنلەر بىزگە تاغدەك ئارمانلارنى يۈكلىدى.

نادامەتكە چىدىمەي يۈرەك - باغرىم تىلىندى،
سەلدەك ئاققان يېشىمغا تاغلار بېشى سېلىندى.

* * *

ئەقىل كۆزى بىلەن قارىساق، بىزدىمۇ قالتىس ئۇلۇغ كىشىلەر - مەشھۇر ئەدىب - سەنئەتكارلار، ماۋارىپچىلار، پەن ئالىملىرى - مىللەتنىڭ ھەقىقىي ئىلىم ساھىبلىرى - ۋاقتىدا قەدىرلەشكە تېگىشلىك گۆھەر ئادەملەر ئاز ئەمەس. گەپ، بەزى ساھەلەردە ئىش بۇزارلار ئىش بېشىغا چىقىۋالغان، «تۆگىنىڭ چۇلۇۋىرى ئېشەكنىڭ قۇيرۇقىغا چېتىلغان» سەۋەبلىك ئۇلارنى ئىش قىلغىلى قويماسلىق، مىڭ تەستە بىرەر ئىش قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشسە، خىزمىتىگە لايىق شەرت - شارائىت يارىتىپ بەرمەسلىك، ئەقىل - پاراسىتىنىڭ تازا ئۇرغۇپ تۇرغان چېغىدا ئۇلاردىن ئۇنۇملۇك پايدىلانماسلىقتا - «سۇ ئەكەلگەنلەر خار، كوزا چاققانلار ئەزىز» بولغانلىقىدا، مۇھىمى، ئۆز - ئۆزىمىزنى تونۇماسلىقىمىز، نادانلىق، كۆرەلمەسلىكنىڭ قارا بۇلۇتى كۆزىمىزنى، ئەقلىمىزنى توسۇۋالغانلىقىدا ئىكەن. ئالايلۇق، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇسۇلمان دۆلەتلىرىدە چىقىدىغان مەتبۇئاتلاردىن بىزنىڭ مەتبۇئاتلىرىمىزغا ئۆرۈپ تونۇشتۇرۇلغان بەزى قېرىنداش ئەدىب - سەنئەتكارلارنىڭ تۆھپىلىرىنى بىزدىكى بەزى قەلەمكەشلەرنىڭ تۆھپىلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بولساق، بىزنىڭ قەلەمكەشلىرىمىزنىڭ ئۇلاردىن جىق كۆپ - نادىر ئىلمىي ئەمگەك مېۋىلىرىنى خەلققە تەقدىم قىلغانلىقىنى كۆرىمىز. بىراق ئۇلارغا تۇتۇلغان پوزىتسىيىنىڭ ئاسمان - زېمىن پەرق قىلىدىغانلىقىنى قىينالمايلا ھېس قىلالايمىز: ئۇلاردىكى ئالىم، بىزدە بولسا ئاران قوشاقچى. چۈنكى بىزدە ھەسەتخورلۇق، كۆرەلمەسلىك، ئۆزىدىن ھالقىپ كەتكەنلەرنى چۆكۈرۈش ئىدىيىسى بەكمۇ كۈچلۈك. يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ: «بىزدىن نوبېل مۇكاپاتى ئالىدىغانلار چىقامدۇ؟» دەپ سورالغان سوئالغا: «چىقمايدۇ، چۈنكى بىزنىڭ ئادەملەر بۇنداق مۇكاپاتقا ئېرىشكىلى قويمايدۇ!» دەپ بەرگەن جاۋابى بەرھەق. بىزدە ھېلىغۇ نوبېل مۇكاپاتى ئىكەن، ھەر يىلى بىر نۆۋەت تارقىتىلىۋاتقان «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا ئېرىشىش ئۈچۈنمۇ نۇرغۇنلىغان جەڭگى - جېدەل، تالاش - تارتىشلار بولماي قالمايدۇ. چۈنكى تەھرىر بۆلۈملەردە، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىلىرىدە ئاجايىپ ئۈستىلىق بىلەن توقۇلغان مەزھەپچىلىك، يۇرتۇۋازلىق، شەخسىيەتچىلىك، ئاچكۆزلۈك، ئابرويپەرەسلىك تورلىرى بار. بۇ تورنى بىر نەچچە تۈرلۈك تەدبىر بىلەن يوقاتقىلى بولمايدۇ. بىزدە مىللەتكە شەرەپ كەلتۈرىدىغان ئىشلار بولسا، ئەنە شۇنداق ئەيكار ھالەتتە، ئورۇق ئۆكۈزنىڭ مېڭىشىدا ئالغا سىلجىيدۇ، ھەرگىز تۇلپارلارچە بەس - بەستە چېپىش ھالىتى يوق. نەشكەشلىك، خروئىن چېكىش؛ ئىسراپخورلۇقنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ توي قىلىپ ئۆزىنى كۆرسىتىش - مىللەتنى خاراپلاشتۇرۇشتا بولسا بىز دۇنياغا ئەۋرىشكە بولالايمىز. روھىي زەئىپ مىللەتنىڭ كەلگۈسى خۇنۇك بولىدۇ. بۇ، دۇنيا ئېتىراپ قىلغان ۋە شۇ ئېتىراپ

قىلىش ئارقىسىدا نۇرغۇن ئەللەر ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرغان ھەقىقەت بولسىمۇ، ئەپسۇس، بىز تېخىي ئۆزىمىزنى تونۇشتىن تولىمۇ يىراقتا.

تېلېۋىزورنى ئاچىدىغان بولساق، خېلى ياخشى بىر ئەدەبىيات - سەنئەت پروگراممىسىنىڭمۇ تەكرار - تەكرار، 15 - 20 قېتىملاپ كۆرسىتىلىپ، تاماشىبىنلارنى بىزار قىلىۋەتكەنلىكىنى كۆرىمىز. بىزدە ھە دېسىلا تۇرلۇك كەسىپلەر بويىچە «شادلىق» ۋە بايرامىلار «كۆلكە» لىرىدىن ھالقىپ كېتەلمەسلىك خاھىشى ئېغىر. ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە تەشۋىقات بىرلەشتۈرۈلگەن بۇ «شادلىق»، «كۆلكە» لەر شۇ ساھەلەرنىڭ خىزمىتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مەلۇم تەشۋىقاتچىلىق رولىنى ئوينىسىمۇ، لېكىن ئۇلارنى تەكرار - تەكرار، سائەت - سائەتلەپ تېلېۋىزوردا كۆرسىتىۋېرىش، تاماشىبىنلارنىڭ مەجبۇرەن كۆرۈۋېرىشى ئەمەلىيەتتە تېلېۋىزىيە خىزمەتچىلىرىگىمۇ، تاماشىبىنلارغىمۇ ئېغىر ئازاب. شۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆمۈر بويى ئىجادىيەت ۋە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىپ نادامەتتە كەتكەن يىتۈك ئالىم، پەيلاسوپ، ئەدىب، ئۇستاز ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ جاپالىق ئۆمۈر مۇساپىسىنى؛ 70 نەچچە يىللىق ئۆمرىنى مىللەت ئۈچۈن نادىر ئەسەرلەرنى يېزىپ ئۆتكۈزگەن مەشھۇر ئالىم، تەۋەررۈك ئەسەرلىرى بىلەن ئۆمۈر ئابىدىسىنى تىكلىگەن بۇيۇك قەلەم ساھىبى، مۇھتەرەم ئابدۇرەھىم ئۆتكۈرنىڭ زور تۆھپىلىرىنى؛ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئارقىلىق ئۇلۇغ بوۋىمىز مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، تىلچىلىقنىڭ يۇقىرى چوققىسىغا چىققان، خەلقئارا ئىلىم مۇنبىرىدە دۇنيا ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ بىر دەك ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن ياش ئالىم، تىلشۇناس، جاپاكەش زات قۇددۇس ھاپىزنىڭ تىل ئۆگىنىش جەريانىدىكى تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى تونۇشتۇرساق؛ نيو - يورك، موسكۋا، لوندون، توكيو... لاردا جاپالىق تىل ئۆتكىلىدىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ، تەھسىل قىلغان ئىلمىلىرى بويىچە دوكتورلۇق تاجىنى كىيگەن ياش ئالىملىرىمىزنىڭ ئۆگىنىش، ئىزدىنىش بىلەن ئۆتكۈزگەن مەنىلىك كېچە - كۈندۈزلىرىنى تونۇشتۇرساق، ياشلارغا، ئىلىم - پەن ھەۋەسمەنلىرىگە، مىللەت سۆيەر ئوغلانلارغا ئاز - تولا پايدىسى تەگمەسمىدى؟ ئەقەللىسى، يەسلى تەربىيىسىگە دائىر بىرەر مەخسۇس پروگراما تەسىس قىلىپ، ياش بوغۇنلارنى كىچىكىدىن تارتىپ ئەقىللىق قىلىپ ئۆستۈرۈشكە كۈچ چىقارساق يامان كېتەرمىدى؟! دۇنيا ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى يېڭىلىقلارنىڭ بىزگە پايدىلىق دەپ قارالغان تەرەپلىرىنى تونۇشتۇرساقچۇ؟!

ھازىر بىزدە «مەشھۇر» لۇقمانىڭ دەرىجىسى بەكمۇ تۆۋەنلەپ، چاكىنلىشىپ كەتكىلى تۇردى. بىرەر ناخشا ئېيتىپ قويۇپ «مەشھۇر ناخشا چولپىنى» بولۇۋالىدىغان، قېتىش - قوراش بىرەر ئاھاڭ ئىشلەپلا «تالانتلىق كومپوزىتور»، «ئاتاقلىق ئىجادىيەتچى» دېگەن نام بىلەن ئۆزىنى بازارغا سالىدىغان، ئۇن - سىن سودىگەرلىرى ئارقىلىق بىرەر قاپلىق ئۇنىڭالغۇ لېنتىسى نەشىر قىلدۇرۇش بىلەنلا ئۆزىنى قالتىس چاغلاپ، جاھانغا پاتمايدىغان چاكىنلىقلار يامراپ كەتتى. ھالبۇكى، بىر ئۆمۈر كېچە - كۈندۈز مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ، يۈرەك قانلىرى بىلەن ئەسەر يېزىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ھارۋىسىنى ئىچ ئات بولۇپ سۆرەۋاتقان ساھىبقەلەملىرىمىز - ئەل قەلبىدىكى خەلقپەرۋەر شائىر - يازغۇچىلىرىمىز، ئۆمۈرۋايەت جاپالىق تەتقىقات ۋە ماۋارىپ ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ بەللىرى يادەك ئېگىلىپ، كۆزلىرى خىرەلەشكەن ئالىم - پروفېسسورلىرىمىز، تۇم - تۇم لۇغەت، دەرسلىكلەر، قورال كىتاب، قامۇسلارنى تۈزگەن، تەھرىرلىگەن مۇھەررىرلەر، لۇغەتشۇناسلار، تەزكىرىشۇناسلىرىمىز، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ جەۋھەرلىرى ۋە مەشھۇر ئەسەرلەرنى خەنزۇ، روس، ئىنگلىز، ئەرەب، پارس، تۈرك، ياپون... تىللىرىدىن تەرجىمە قىلىپ، خەلققە تونۇشتۇرغان يىرىك ئەدەبىي تەرجىمانلىرىمىز، خەتتاتلىقنىڭ ئاجايىپ نادىر ئۇلگىلىرىنى ياراتقان خەتتاتلىرىمىز، سەنئەتتىكى ئۆتكۈر كۆزىتىش ئىقتىدارى بىلەن كارامەت ئېسىل مۇجىزىۋى رەسىملەرنى سىزىپ، ياۋروپانى زىلزىلىگە سالغان رەسساملىرىمىزغا تېخى بۇنداق شان - شەرەپلەر نېسىپ بولغىنى يوق. بىزنىڭ ئەسلى ئىككى - ئۈچ ساۋەتلەپ تېلېۋىزوردا تەشۋىق قىلغۇدەك ئادەملىرىمىز - «مەشھۇر» دەپ تەرىپلەشكە ئەرزىيدىغان، دۇنيادا يۈزىمىزنى يورۇق، تىلىمىزنى ئۇزۇن قىلىدىغان تەۋەررۈكلىرىمىز ئاشۇلار ئىدى ۋە شۇنداق بولۇشى كېرەك ئىدى. ئەنە شۇلارنى قانچە ماختىساق، پەخىرلەنسەك، دۇنياغا «ئىپتىخارىمىز»، «پەخىرىمىز» دەپ جاكارلىساق ئەرزىيىتتى. بىزدە ئۆمۈرۋايەت ئۆلمەس ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلغان، بىزنى چوڭ سۆزلەتكەن «قۇتادغۇبىلىك» تەك دۇنياۋى تەسىرگە ئىگە شاھانە كىتابنى يورۇقلۇققا چىقىرىش ئۈچۈن جاپالىق ئىزدىنىش داۋامىدا پەرىشتىلىك ماقامىغا يەتكەن، شۇ ئەسەرنى بىز ياشلارغا بىلدۈرۈش يولىدا ئاجايىپ شۆھرەتلىك ئىلمىي ئەمگەكلەر بىلەن ئۆز ھاياتىنى نۇرلاندۇرغان كاتتا ئالىم، مەرھۇم ئەھمەد زىيائىدەك ئۇلۇغلىرىمىزدىن يەنە نەچچىسى بار؟ ئەپسۇسكى، بىزدە مىللەتنىڭ ئاشۇنداق ئىپتىخارى سەمەرىلىرى، شۆھرەتلىك ئاتلىرىدىن ھەقىقىي پەخىرلىنىدىغان، ئۇلاردىن ئۆرنەك ئالىدىغان، ئۆزىدىكى يېتەرسىزلىكنى ئېتىراپ قىلىپ، ناچار ئىللەتلىرىدىن ئۈيۈلۈش ھېس قىلىدىغان ئادەملەر بەكمۇ ئاز. ئەمما ۋاقىتنى شامالغا سورۇپ، ئاپتاپ يېگەن كېلەدەك ھاكۋېقىپ ئولتۇرۇپ قىممەتلىك ھاياتىنى زايا قىلىدىغانلار، ھەدىسلا غەيۋەت - شىكايەت بىلەن جانباقىدىغانلار، ئۆزىمىزدىكى يېتەرسىزلىكلەرنى كۆرۈپ تۇرۇپ، ئەۋرىتى ئېچىلىپ قالسا پەرۋايىغا ئالمىغان سارالىدەك بىغەمىيۇرگەنلەر بەكمۇ كۆپ. بىز «بولۇپمۇ غەيۋەت خاراكتېرلىك پاراڭ بولسا بەكمۇ ھۇزۇرلىنىپ ئاڭلاپ كېتىمىز» (ئەختىم ئۆمەر). ئەمما ياخشىلىق، ساۋابلىق، مىللەتكە، بالىلارغا، يۇرتقا پايدىلىق گەپ بولسا بېشىمىز ئاغرىيدۇ. يۇرتنى گۈللەندۈرۈپ خەققە ئوخشاش باياشات ياشاش ھەققىدە پايدىلىق گەپ قىلغۇچىنىڭ مال - كالىسىنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭغا ھەرقىماپ بىلەن زىيان سالىمىزكى، ھەرگىز ئۇنىڭ گېپىنىڭ سالمىقىنى ئويلاپ كۆرمەيمىز. بۇ بىزدىكى كۆرەلمەسلىك، نادانلىق، رەزىللىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى، بىزدىن دۇنيا شېئىرىيەت سەھنىسىدە تونجى قېتىم ئۆز ئاۋازى (ئۇيغۇر ئاۋازى) بىلەن شېئىر ئوقۇغان ئۇستاز شائىر، مەرھۇم تېيىپجان

ئېلىيۇپنى ھازىرغىچە تىللاپ يۇرۇۋاتقىنىمىز، شۇنچىلىك مول ۋە جەۋھەرلىك ئىلمىي ئەمگەكلىرى بىلەن بىزگە ئەدەبىيات - سەنئەت، پەلسەپە، پسىخولوگىيە، ئېستېتىكا، يىپەك يولى مەدەنىيىتى، مىللەتشۇناسلىققا دائىر كۆپلىگەن نادىر ئەسەرلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەن مەرھۇم ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننى قاغاپ يۇرۇۋاتقىنىمىز، نىزامىددىن ھۇسەيىندەك ئىمانى ئەركەك قەلەم ساھىبى بىلەن ئاجايىپ جۇشقۇن تالانتى ئارقىلىق ئەدەبىيات مەيدانىغا كىرىپ كەلگەن ئېتىقادلىق، خەلقپەرۋەر ياش يازغۇچى ئەختەم ئۇمەرنى مىللەتنىڭ يېغىرىنى ئېچىۋەتتى، دەپ غاجاپ يۇرگىنىمىز، ھەقىقىي تالانتى بىلەن ئەدەبىيات مەيدانىدا بەرجەس تۇرۇۋاتقانراست سۆزلۈك ئوبزورچى سىدىقھاجى روزىنى ئاغزىمىزغا كەلگەنچە ئەيبلەپ يۇرگىنىمىز، يېڭى، پەلسەپەۋى شېئىرىيەتنىڭ بايراقدارى ئابدۇقادىر جالالىددىننى ئەشەددىي ئىنكارچى، دەپ داۋراڭ سالغىنىمىز... بۇنىڭ ئوبدان مىسالى. يەنە مۇبارەك نام - شەرىپى ماڭا نامەلۇم بولغان نۇرغۇن تەبىئىي پەن ئەھلىلىرىمۇ ئاشۇنداق تۆھمەتلەرنىڭ قۇربانى بولۇپ يۇرگەنلىكىگە گەپ كەتمىسە كېرەك. ھەي... ئېيتىپ كەلسەك بىزدە بۇنداق مىساللار بەك تولا. ئەمدى ئاشۇلارنى قەدىرلەپ مىللەتنىڭ خاس مەدەنىيىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش كېرەكمۇ ياكى ئۆلمىگەن ئانىسىغا ھازا ئاچىدىغان يىغلاڭغۇ ناخشىلارنىڭ ئورۇندىغۇچىلىرىنى، ئۆزىبەك، تۇرك، ھىندىلاردىن ئاھاڭ ئوغرىلاپ ئۆزلەشتۈرۈپ، بۇ ئايدا ئېيتسا كېلەر ئايدا ئادەمنىڭ ئېسىدە قالمايدىغان غىلجاڭ ناخشىلارنىڭ ئىجراچىلىرىنى «مەشھۇر»، «تەۋەررۈك»، «ئەڭگۈشتەر» بىلىپ يۇرۇۋەرمەك دۇرۇسمۇ؟ ئاشۇنداق چاكىنا مەھسۇلاتلارنى دۇنيا سەھنىسىگە كۆتۈرۈپ چىققىلى، بىزدە مۇشۇنداق مەدەنىيەت ئۇلگىلىرى بار، دەپ يۇزنى كۆتۈرۈپ يۇرگىلى بولامدۇ؟ زادى بىزدە يۇكسەك ھۇرمەت تۇيغۇسى بىلەن تىلغا ئالغۇدەك كىشىلەر قايسى، ئادەتتىكىچە مۇئامىلىگە لايىقلىرى قايسى؟ ئالەمدىن ئۆتكەن بۇيۇك تالانتلارنىڭ - ئالىم، ئەدىب، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ - مىللەت ئېتىخارلىرىنىڭ ئىزىنى باسقانلاردىن ھازىر قانچىلىك چىقتى؟ چىققانلار ئاشۇ مەرھۇملارنىڭ روھى سۆيۈنگۈدەك ئىشلارنى قىلالىدىمۇ - يوق؟ بۇنىڭدىن كېيىن ئاشۇنداق ئۇلۇغلارنى ۋە ئۇلاردىن ئېشىپ چۈشكۈدەك ئوغلانلارنى يېتىشتۇرۇپ چىقىش كېرەكمۇ ياكى ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ياستۇق، نامىنى دەستەك قىلىپ يانقۇلۇقمۇ؟!

* * *

كونىلاردىكى «بىر تىنىقتا كېلىدىكەنمىز، بىر تىنىقتا كېتىدىكەنمىز» دېگەن ئاجايىپ ھېكمەت ئەمدى راستىنلا ئۆز كۆچىنى كۆرسەتكەن ئوخشايدۇ. ئىككى مەشھۇر ئالىممىزنىڭ ژاپانىدىن كېيىن بىز ئۇيغۇر ھەقىقەتەن بىر قاناتسىز قۇشقا، تەڭرىنىڭ شەپقەت بولۇتىدىن مەھرۇم قالغان قاقاس ھويلىغا، مۇھاپىزەتچىسى يوق قۇلۇنغا ئوخشاپ قالغاندەك بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن يەنە ئۇلار قىلىپ ئۇلگۈرمىگەن جىق ئىشلارنىڭ بىزگە قاراشلىق ئىكەنلىكىنى، ئۇلار كۆڭلىگە پۈككەن ئارمانلارنىڭ سۇغا تەشنا گۈلزارلىقتەك بىزنىڭ ئالدىمىزدا تۇرغانلىقىنى ھېس قىلىشتۇق. ئەگەر مىللەتنىڭ ھايات ئاتلىرىنىمۇ ۋاقتىدا ئەتىۋارلاپ، ئۇلارنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلىپ، ئۇلارنى مىللەت، دەۋر ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرمىساق پۈتكۈل مىللىتىمىز ئەزالىرىنىڭ مەڭگۈلۈك نادامەتتە قالمىقى قاش بىلەن كىرپىك ئارىلىقىدىكى كەلمىش ئوخشايدۇ؟!

ئاپتور: «شىنجاڭ نېفىت گېزىتى»نىڭ مۇھەررىرى

چۆللىشىۋاتقان مەنۇيەت بوستانىمىز ھەققىدە ئىككى كەلىمە سۆز

مۇھەممەد سالىھ مەتروزى

بىزگە نېمە كېرەك؟

- مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دوتسېنتى، ئۇستازىم ئابدۇرەئوف پولاتقا خەت

ئۇستاز:

شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت ساھەسىدىكى بىر قىسىم ئەھۋاللار ئۇستىدە سىز بىلەن پىكىر ئالماشتۇرماقچى ئىدىم. شۇڭا، يېقىندا، ئۇرۇمچىدىكى بىر سورۇندائېلىپ بېرىلغان مۇنازىرىدە ئوتتۇرىغا قويغان قاراشلىرىمنىڭ بىر قىسمىنى يېزىپ ئەۋەتتىم، كۆرۈپ باقسىڭىز.

بۇ سورۇندا، ئۇيغۇر تىلىدىكى بىر نەچچە تېلېۋىزىيە قانالىلىرىدا كۆرسىتىلگەن «يەلى -يەلى»، «شادىمان قىزلار»، «ئەرەب قىزى» قاتارلىق بىر نەچچە ئۇسسۇل ۋە يېڭىدىن نەشىر قىلىنغان بىر بۆلۈك ئۇنىئالغۇ لېنتىلىرى ئۇستىدە كەسكىن مۇنازىرە ئېلىپ بېرىلدى. چۈنكى بۇ ئۇسسۇل ۋە لېنتىلار ئېكران سىرتىدىكىتاماشىبىنلار ۋە ئاڭلىغۇچى ئاممىنىڭ ھەر خىل ئىنكاس - پىكىرلىرىنىڭ ئوبيېكتىغا ئايلانغاندى.

تېلېۋىزور ئېكرانىدا تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىرىمىز تەرىپىدىن ئورۇندالغان تۇركچە ئۇسسۇل «يەلى - يەلى»، «شادىمان قىزلار»، ئەرەبلەرنىڭ ۋە ياۋروپا ئەللىرىنىڭ بەزى يېرىم يالىڭاچ، تېتىقسىز ئۇسسۇللىرى كۆرسىتىلىۋاتقاندا، شۇنداق ھۆكۈم قىلالايمەنكى، شەھەرلەردىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاتلار ھەم ئانىلار ھەيران قېلىشتى، تەئەججۇپلەندى؛ يېزا - قىشلاقلاردىكى دېھقان ئاتا - ئانىلار ياقىلىرىنى چىشلەشتى. ياشلار ئۆز سورۇنلىرىدا شۇ ئۇسسۇللارنى ئوينىغۇچىلار ئۇستىدە ھەر خىل قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى؛ چاقچاقلىرىنى ياغدۇرۇۋەتتى... دېمەك، بىز ئۇنى قوبۇل قىلالمىدۇق، خەلقىمىز قوبۇل قىلالمىدى، ئوچۇقىنى ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلار ئۇنى قوبۇل قىلالمىدى.

ئەپسۇسكى، بىز ئۇنى تېلېۋىزور ئېكرانىدا ئۇيغۇر تاماشىبىنلىرىمىزغا ئارقا - ئارقىدىن كۆرسەتتۇق. ئەجىبا، بىزدە ئۇنىڭدىن ئۆزگە يېقىملىق ۋە لەرزان ئۇسسۇللىرىمىز - بىباھاسەنئەت جەۋھەرلىرىمىز يوقمىدى؟ ئەجىبا، يېقىنقى يىللاردىن بېرى تېلېۋىزور ئېكرانلىرىمىزنى قاپلاپ كەتكەن چەت ئەللەرنىڭ، بولۇپمۇ ياۋروپا، ئامېرىكا ئەللىرىنىڭ

تەرجىمە فىلملىرىدىكى تېتىقسىز ۋە ئۇياتسىز كۆرۈنۈشلەر ئازمىدى؟ ئەجىبا، بىزنىڭ خەلقىمىز ئاشۇنداق ئۇسسۇللارنى كۆرۈشكە شۇ قەدەر تەشنامىدى؟

قەدىردان ئۇستاز: سىز ئۇيغۇر تىلىنى مۇكەممەل تەتقىق قىلىۋاتقان ۋە بۇ جەھەتتە كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش بىلەن بىرگە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، ئۇيغۇر سەنئىتى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ نۇۋەتتىكى ئومۇمىي پسىخىكىسى ئۈستىدە ئەتراپلىق ئىزدىنىۋاتقان زىيالىي. سىز بىيىگىدا تەشكىللەنگەن مەلۇم بىر ئۆمەكنىڭ ئەرەب تىلى تەرجىمانلىقى ۋەزىپىسى بىلەن ئىراق ۋە ئىرانغا زىيارەتكە بېرىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىزگە چاغاتاي تىلىدىن دەرس بەردىڭىز. شۇ ۋاقىتتا دەرس ئارىلىقىدىكى بوش ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ئەرەب ئەللىرىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى بىزدىن ئارتۇقچىلىق تەرەپلىرىنى سۆزلەپ بېرىۋاتىسىز: «ئۇيغۇرلارنى دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۈستۈرۈش ئۈچۈن باشقا مىللەتلەرنىڭ بىزدىن ئىلغار تەرەپلىرىنى كەمتەرلىك بىلەن ئۆگىنىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ. لېكىن، باشقا مىللەتلەرنىڭ بىزنىڭ مىللىي پسىخىكىمىزغا ماس كەلمەيدىغان تەرەپلىرىنى زورمۇزور قوبۇل قىلىشقا بولمايدۇ. بىز ئۇيغۇر بولغىنىمىزدىن پەخىرلىنىشىمىز ۋە ئۆزىمىزنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى قەدىرلەپ، ئۇنى تېخىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئۈزلۈكسىز تىرىشىشىمىز كېرەك» دېگەندىڭىز. شۇ ۋاقىتتىكى سۆزىڭىز هامان قۇلاق تۇۋۇمدە جاراڭلاپ تۇرۇپتۇ. بىز ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، سىزنىڭ بۇ سۆزىڭىزنىڭ تېخىمۇ زور ئەھمىيەتلىك ۋە قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى هېس قىلىپ يەتتىم. بىزنىڭ هازىرقى هالىتىمىزگە نەزەر سالساق، بىلىمسىزلىك، شۇهرەتپەرەسلىك ۋە قىتىغۇرلۇقلارنى ئاسانلا بايقىغىلى بولىدۇ. مىللىي سەنئەت ساهەسىنى ئالساق، بۇنىڭ تېخىمۇ روشەن دەلىل - ئىسپاتلىرىنى ماڭدامدا بىر ئۇچراتقىلى بولىدۇ. سىز بىلىسىز، ئۇرۇمچى دۆڭكۆۋرۈك بىزنىڭ ئۇيغۇرلىرىمىزنىڭ جىمى ياخشى - يامان ۋە مۆتىدىل پسىخىكىسىنى ئۆزىگە تولۇق مۇجەسسەملەشتۈرگەن بىر كوچا. بۇگۈنكى بۇ كوچىنىڭ بويلىرىغا توپلانغان ئۇن - سىن دۇكانلىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى تام، ئاسما رامكىلارغا قارىسىڭىز، بۇ كوچىنى جاهاننىڭ سەنئەت بۇلىقى ۋە چولپانلارنىڭ جايىمىكەن، دەپ قالىسىز. ئەپسۇسكى، بۇ كوچىدىكى بىر - بىرىدىن دەبدەبىلىك، بىر - بىرىدىن يۇقىرى ماهارەت بىلەن تارتىلغان ۋە نەقىشلىنىپ ئىشلەنگەن سۈرەتلەر، خىلمۇ خىل بەدىئىي ئېلانلار ۋە پوكەيلەرگە تىزىپ قويۇلغان، ساننى ئېلىپ بولغىلى بولمايدىغان ئۇن - سىن لېنتىلىرى بىزنىڭ هازىرقى سەنئەت مۇهىتىمىزنىڭ شالغۇتلىشىشقا، پۇچەكلىشىشكە ۋە قالايمىقانلىشىشقا قاراپ يۈزلىنىۋاتقان ئومۇمىي ئەهۋالىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ. بىر قېتىم بۇ كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، مەلۇم بىر ئۇن - سىن لېنتىسى دۇكىنىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ خەتلىك، هەيۋەتلىك مۇنداق بىر ئېلانغا كۆزۈم چۈشتى: «ئاتاقلىق مودىرنىزمچى ناخشىچى. . . » مانا بىزدىكى بىلىمسىزلىك! مودىرنىزم زادى قانداق نېمە؟ «مودىرنىزم» دېگەن بۇ سۆزنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنى نەدە؟ ۋاەەرىغ! 90 - يىللارغا كەلگەندە بىزنىڭ سەنئىتىمىز تەرەققىي قىلىپ، تېخى ئاتالمىش «مودىرنىزمچى ئۇيغۇر ناخشىچى» لىرىمىزمۇ مەيدانغا كەلگەن ئوخشىمامدۇ؟! ئۆزىنىڭ ئۇنىتالغۇ لېنتىلىرىنى نەشىر قىلدۇرغان ناخشىچىلىرىمىزنىڭ سانىنىڭ كۆپلۈكى كىشىنى هەيران قالدۇرىدۇ. بىزگە شۇ نەرسە ئېنىقكى، يېڭىدىن ئۇنىتالغۇ لېنتىسى نەشىر قىلدۇرغان بىر نەچچە ناخشىچىدىن ۋە ئۇلارنىڭ بارماق بىلەن سانىغۇدەك بىر نەچچە ناخشىسىدىن ئۆزگە مۇتلەق كۆپچىلىكى ناهايىتى قىسقا مۇددەت ئىچىدىلا كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتىدۇ. شۇنداق تۇرۇپ، ناخشا ئېيتالايدىغانلىكى كىشىلەرنىڭ هەممىسى ئۇنىتالغۇ لېنتىلىرىنى نەشىر قىلدۇرۇۋاتىدۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئۇنىتالغۇ لېنتىلىرى نەشىر قىلىنغانلىقىدىن ماختىنىپ يۈرۈۋاتىدۇ. بۇ نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟

بىزدە هازىر ئۇنىتالغۇ لېنتىسى نەشىر قىلىپ تارقىتىش دولقۇنى قوزغىلىپ كەتتى. نەشىر قىلىنغان بۇ ئۇنىتالغۇ لېنتىلىرىنىڭ سانىنى بەلكىم ئۇنىتالغۇ لېنتىلىرىنى باشقۇرۇش ئورۇنلىرىمۇ بىلمەسلىكى مۇمكىن. بۇ ئۇنىتالغۇ لېنتىلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ سۈپەتسىزلىكى، ناخشا تېكىستلىرىدىكى مۇجمەللىك، قالايمىقانلىق، هەقىقىي ناخشا تېكىستىگە خاس تېكىستلەرنىڭ تولىمۇ ئاز بولۇشى، ئۆزۈن تارىخىي يىللاردىن بېرى ئېيتىلىپ، خەلققە ياد بولۇپ كەتكەن گۈزەل ناخشا تېكىستلىرىنىڭ ئۇنىتالغۇ لېنتىسى نەشىر قىلدۇرغان ۋە ناخشا ئېيتقانلار تەرىپىدىن بۇزۇۋېتىلىپ، ئادەمنىڭ غىدىقىنى كەلتۈرىدىغان دەرىجىگە بېرىپ يېتىشى، هېچبىر مەنىسى، شېئىرىي تىل پۇرىقى يوق، لوگىكىغىمۇ چۈشمەيدىغان سۆز ۋە جۈملىلەرنىڭ ناخشا تېكىستى ئورنىغا دەسستىتىلگەنلىكى كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. شېئىر دېگەن نېمە، ناخشا تېكىستى دېگەن نېمە، بۇ ئاددىي ئۇقۇمنى بىلمەيدىغان نۇرغۇن ساۋاتسىز، ئاتالمىش «ناخشىچى» لىرىمىز ئۆزىنىڭ كەسپىي ساپاسىنى ئۆستۈرمەي تۇرۇپ، ئۆزى خالىغان غەلىتە ئاهاڭلارغا توۋلاۋاتىدۇ. ئەمما، بۇنىڭ ئەكسىچە، خەلق ياقتۇرۇپ ئاڭلايدىغان ۋە كۆرىدىغان مۇزىكىلار، ناخشىلار، ئۇسسۇللار، خەلق ياقتۇرىدىغان نۇرغۇن ناخشىچى، مۇزىكانت، ئۇسسۇلچىلارنىڭ ئۇنىتالغۇ لېنتىلىرى ۋە سىنىتالغۇ فىلملىرى نەشىر قىلىنمايۋاتىدۇ. بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟ بۇلار دەل بىزنىڭ سەنئەت ساهەمىزدىكى شۇهرەتپەرەسلىك، بىلىمسىزلىك، مەسئۇلىيەتسىزلىك ۋە قۇرۇق دەبدەبىنى بىلدۈرىدۇ، خالاس.

دۇرۇس، دەۋر ئۆزگەردى، كىشىلىرىمىزنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسىدىمۇ زور يۈكسىلىش بولدى. زامانىۋى مەدەنىيەت ئېڭى خەلقىمىز مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ ىباھا جەۋهەرلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كۆچىيىشكە باشلىدى. بۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەك. لېكىن، مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان رېئاللىق ئاخىر شۇنداق بولىدۇكى، چەكتىن ئاشقان بۇ خىل مەدەنىيەت هادىسىلىرى روهىيىتىمىزنى هالاك قىلىش بىلەن كۆپايىلىنىدۇ.

ئائىلىلەرگە قاراپ باقايلى، كەچلىرى چەت ئەللەرنىڭ بەزى تەرجىمە فىلملىرى باشلانغان هامان نۇرغۇن ئاتا - ئانىلار تېلېۋىزور بار ئۆيدىن چىقىپ كېتىدۇ ياكى باشقا

قانالارنى ئېچىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ھەتتا بەزى ئائىلىلەردە ئاتا - ئانىلار ئۆزلىرى كۆرۈشكە بىر تېلېۋىزور، بالىلارنىڭ كۆرۈشى ئۈچۈن بىر تېلېۋىزور سېتىۋېلىپ كۆرۈۋاتىدۇ. بۇ نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟

مەن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يېزىلىرىدا شۇنداق ئەھۋاللارنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم: بەزى جايلاردا بىر نەچچە ئائىلە بىرلىشىپ پۇل يىغىش قىلىپ بىر تېلېۋىزور سېتىۋالىدىكەن، ئاندىن بۇ تېلېۋىزورنى يازلىقى ھويلا - قوروسى، قىشلىقى قىشلاق ئۆيى چوڭراق بولغان بىرەرسىنىڭ ئۆيىدە قويۇپ، ھەر ئاخشىمى بۇ بىر نەچچە ئائىلە بىرلىشىپ چوڭلار، كىچىكلەر، بالىلار ھەرگە شۇ تېلېۋىزورنى كۆرۈشىدىكەن. يەنە بەزى جايلاردا تېلېۋىزور سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتكەن بايراق بىرەر كىشىنىڭ ئۆيىدە تېلېۋىزور سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمىگەن قولۇم - قوشنىلار كەچلىرى كىرىشىپ، شۇ بىر تېلېۋىزورنى ئورتاق كۆرىدىكەن. بۇ يەردە ئاتا - ئانىلارمۇ، ياشلارمۇ، ئوقۇغۇچى بالىلارمۇ ھەتتا مەكتەپكە كىرىش يېشىغا توشمىغان بالىلارمۇ بولىدىكەن. ھاللىق تۇرمۇش بۇياقتا تۇرسۇن تېخى قورسىقى تويغۇدەك تاماقمۇ ئىگە بولالمىغان نۇرغۇن دېھقان - چارۋىچىلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ مەنىۋى تەشنالىقىنى ئەنە شۇنداق فىلىم كۆرۈنۈشلىرىدىن، ئەنە شۇنداق تېتىقسىز ئۇسسۇللاردىن قاندۇرسۇنمۇ؟ بۇ بىچارە دېھقان - چارۋىچىلىرىمىزنىڭ مەنىۋى تەشنالىقىنى قاندۇرىدىغان، روھىي دۇنياسىنى تېخىمۇ بېيىتىپ خۇمارىنى يېشىدىغان ئويۇن - كونسېرتلارنى سوۋۇغا قىلساق يامان كېتەمدۇ؟

مەن «يەلى - يەلى» ئۇسسۇلىنى تېلېۋىزوردىن تۇنجى قېتىم كۆرۈپ، شۇ قەدەر بىك ئازابلىنىپ كەتتىم. ئۇيغۇر ئۇسسۇلچىلىرىمىزنىڭ ئاشۇ ئۇسسۇللارنى ئاشكارا سورۇنلاردا ئويناپ چىقىشى كاللامدىن زادىلا ئۆتمىدى. چۈنكى، ئۇرۇمچىنىڭ ھەر خىل كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىنى ئۇيغۇرلاردىن بولغان بىر قىسىم يېرىم يالىڭاچ رەققاسلار قىزىتىپ بېرىۋاتىدۇ. ھەتتا بەزى كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدا رەققاسنىڭ كۆكسىگە پۇل قىستۇرۇپ قويۇش ئادەتكە ئايلىنىپ بولدى. بۇ پۇتۇنلەي پۇلنىڭ كۆچى، خالاس. ئۆز - ئۆزۈمنى يا مەن شۇ قەدەر مۇتەئەسسىپمۇ، دەپ ئەيىبلەپمۇ باقتىمىۋ، لېكىن بۇنداق ئەيىبلەشنىڭ ئارتۇقچە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. 80 - يىللارنىڭ ئاخىرى 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا پايتەختتىكى ئالىي بىلىم يۇرتىدا ئىلىم تەھسىل قىلىپ، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرنىڭ ھەر خىل مەدەنىيەت تەرەققىياتىدىن ئاز بولسىمۇ خەۋەردار بولغان مەندەك بىر ياشنىڭ كاللىسىدىن ئاشۇ كۆرۈنۈشلەرنىڭ ئۆتمىگىنىنى زادى نېمىدەپ چۈشەندۈرۈش كېرەك؟

بەلكىم، «يەلى - يەلى» ۋە «شادىمان قىزلار» ئۇسسۇلىنى ئاشكارا سورۇندا ئويناپ ئۇسسۇلچىلار ۋە شۇ ئۇسسۇللارنى تېلېۋىزور ئېكرانىدا تاماشىبىنلارغا سوۋۇغا قىلىشنى ئويلىغان رىژىسسورلار بۇ ئۇسسۇللارغا باشقىچە نۇقتىدىن مۇئامىلە قىلغان بولۇشى مۇمكىن. بەلكىم ئۇلارنى ئەيىبلەپ كەتكىلى بولماس. بىراق، ئۇلار نۆۋەتتىكى بىزنىڭ ھەممە ئۇيغۇرلىرىمىز ئاشۇ خىلدىكى ئۇسسۇللارنى ئاشكارا سورۇنلاردا قوبۇل قىلالامدۇ - يوق، بۇ مەسىلە ئۇستىدە باش قاتۇرمىغان.

قەدىردان ئۇستاز: بىزدىكى ئېتىقادسىزلىق، بىلىمسىزلىك ۋە دورامچىلىقنىڭ ئىسپاتلىنىش شەكىللىرىدىن بىرى بولغان، ئايرىملىقنى تەشكىل قىلىدىغان ھازىرقى شالغۇت سەنئىتىمىز بىزنى كولدۇرلىتىۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئايرىملىق ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىمىز. لېكىن، بۇ خىل ئايرىملىقنىڭ داۋاملىق ئەدەپ كېتىشىگە قاراپ تۇرالمايمىز. چۈنكى بىز ئۆز دەۋرىمىز بارلىققا كەلتۈرۈۋېۋىن ھەر قانداق سەنئەت مەھسۇلاتلىرىغا كىلەچەك ۋە ئەۋلادلار ئالدىدا جاۋابكار بولۇشىمىز، ئۇنىڭ بالىلارغا - كېلەچەكنىڭ ئىگىلىرىگە بولغان سەلبىي تەسىرىنى ئويلاپ كۆرۈشىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە.

قەدىردان ئۇستاز: شۇنى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈش ھاجەتكى، خەلقىمىز بىر ئىزدا توختاپ قالسا بولمايدۇ. جاھان سەنئىتىنىڭ ئېسىل دۇردانىلىرىنى قوبۇل قىلىشى، ئۆرنەك ئېلىشى ۋە ئۇنىڭدىن ھالقىشى كېرەك. لېكىن، چەت ئەللەرنىڭ، باشقىلارنىڭ بىزنىڭ ھازىرقى بىچارە ۋە بىلىمسىز ھالىتىمىزگە نىسبەتەن يېگىلىق تۇيۇلىدىغان سەنئەت شاكاللىرىنى سەنئەت مۇنبىرىمىزگە مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن قارا - قويۇقلا سۈرەپ ئەكىرىشكە بولمايدۇ.

تېلېۋىزور كۆرگۈچىلەر ئىچىدە ھەر خىل ياش ۋە ھەر خىل بىلىم قۇرۇلمىسىغا ئىگە كىشىلەر بار، ئەلۋەتتە. «يەلى - يەلى» ۋە «شادىمان قىزلار» تۈركۈمىدىكى بىر قىسىم ئۇسسۇللار سەنئەت قانۇنىيىتىنى چۈشىنىدىغان، نەزەر دائىرىسى كەڭ تاماشىبىنلار ئۈچۈن پەقەت بىر سەنئەت مەھسۇلاتى، خالاس. لېكىن بىز پۈتكۈل مىللىتىمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئاشۇ ئۇسسۇللارنى تېلېۋىزوردا پۈتكۈل شىنجاڭغا تارقىتىشنىڭ زادى قانچىلىك زۇرۇرىيىتى بارلىقىنى ئويلاپ كۆرسەك بولىدۇ.

سەنئەتكارلارغا نىسبەتەن ئاساسىي قانلاملارغا، تۆۋەنگە چۈشۈش تەكىتلىنىۋاتىدۇ. بىراق ھازىر خىراجەتنىڭ كەملىكى قاتارلىق بىر قاتار ئەمەلىي قىيىنچىلىق ۋە ھەر خىل باھانە - سەۋەبلەر بىلەن سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ مۇتلەق كۆپى كۆپ ھاللاردا رىپېتىتسىيە زاللىرىدا، كۆلۈپ - سەھنىلەردە ۋە تېلېۋىزورلاردا ماھارەت كۆرسىتىشكە ئىنتىلىۋاتىدۇ. ئۇلار شەھەرلەرنىڭ بولۇپمۇ ئۇرۇمچىنىڭ رېستوران، تانسىخانا، كېچىلىك بەزمىخانا قاتارلىق يۇقىرى ئىستېمالىلىق كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدا خودىنى يوقىتىۋاتىدۇ. ئۇلار ئاشۇ سورۇنلارغا كىرسە ھەممىنى ئۇنتۇيدۇ. پۇلدار بايلارنىڭ كۆڭۈل ئېچىش، «جاننىڭ ھۇزۇرىنى سۈرۈش» ئورنى بولغان بۇ سورۇنلارنى ئۆزلىرىنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش مەيدانى، دەپ بىلىدۇ. خەلقنىڭ نېمىنى ئويلايدىغىنى، ئاددىي پۇقرالارنىڭ، تۆۋەن ئىش ھەققىدىن بەھرىمەن بولىدىغان ئىشچىلارنىڭ، خىزمەتچىلەرنىڭ، قورسىقى تېخى تويغۇدەك تاماقمۇ، بەدىنى ئىللىقۇدەك كىيىمگە ئىگە بولالمىغان نۇرغۇن دېھقانلارنىڭ نېمىنى ياقتۇرىدىغىنى، نېمىگە ئىنتىزار ئىكەنلىكى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدۇ. ئازراق نام - ئاتاققا، شۆھرەتكە داخىل بولغاندىن كېيىنلا ئۆزىنى جاھاندا بىر ساناپ، گىدىيىۋالىدۇ. ئۆزلىرىنى ئاشۇ خەلق ۋە ھۆكۈمەت تەربىيىلەپ، يېتىشتۇرۇپ، ھۇرمىتىنى قىلىپ مۇنبەرگە ئېلىپ چىققانلىقىنى ئۇنتۇيدۇ. نېمە ئۈچۈن خەلق پاشا

ئىشان، راھىيە مۇھەممەت، ئابلىز شاكىر، خەلچەم سىدىق، مەريەم ناسىر، ئوسمان ئەمەت، رەيھان ئابلىز، كۆرەش رەجەپ، رىسالەت ھاپىز، پاتىم قۇربان، تۇرنىسا سالاھىددىن، ئايشەم قىيىۇم، سالامەت مەخسۇت، دىلنار ئابدۇللا، سۈلايمان روزى، سودىيە مەخمۇت، ئابدۇللا ئابدۇرىھىم. . . قاتارلىق بىر تۇركۇم سەرخىل سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ ناخشا - ئۇسسۇللىرىغا تەشنا، ئۇلارنىڭ ناخشا - ئۇسسۇللىرىنى ياقتۇرۇپ ئاڭلايدۇ ۋە كۆرىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئاتۇش ئۇسسۇلى، قەشقەر، ئىلى، كۇچا سەنەملىرى، تۇرپاننىڭ «نازىركوم» ئۇسسۇلىدەك ئىسىل ئۇسسۇللىرىمىز دەۋرلەردىن بېرى شۇھرىتى تۆۋەنلەش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە بارغانسېرى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ زوقىنى قوزغايدۇ؟ ھەتتا چەت ئەللەردىكى ئالىم - مۇتەخەسسىسلەر ۋە ھەر ساھە زاتلار بىزنىڭ 12 مۇقاممىز ۋە مىللىي ناخشا - ئۇسسۇل - مۇزىكىلىرىمىزغا زوقلىنىپ، بۇ جەھەتتە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بارىدۇ؟

قەدىرلىك ئۇستاز: ئېسىڭىزدىدۇ، 1987 - يىلى بولسا كېرەك، شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ ئارتىسلىرى چەت ئەلگە ئويۇن قويۇشقا مېڭىش ئالدىدا بېيجىڭ «مىللەتلەر مەدەنىيەت سارىيى» دا «چەبىيات» مۇقامىنى ئورۇنداپ بەردى. مەكتەپتىكى بارلىق ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار تەكلىپ بويىچە ئويۇن كۆرۈشكە باردۇق. شۇ ۋاقىتتىكى مەنزىرە كۆز ئالدىمدىن زادى كەتمەيدۇ: زالغا تاماشىبىنلار لىق تولغان بولۇپ، مەركەز ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ بىر قىسىم رەھبەرلىرى، بېيجىڭدە خىزمەت قىلىۋاتقان، تەتقىقات ۋە بىلىم ئاشۇرۇش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان بىر قىسىم ئۇيغۇر ئالىم، مۇتەخەسسىسلىرى، زىيالىيلىرى، بەزى دۆلەتلەرنىڭ جۈڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ خانىملىرى، ئۇيغۇر 12 مۇقامىغا قىزىقىدىغان ۋە ئۇنى مەخسۇس تەتقىق قىلىدىغان خەنزۇ مۇتەخەسسىسلەر ۋە چەت ئەللىكلەر زالغا يىغىلغانىدى. مېنىڭ ئوڭ يېنىمدا ئىككى ياپونىيەلىك، سول يېنىمدا ساۋاقداشلىرىم بار ئىدى. ئۇسسۇل ۋە ناخشا - مۇزىكا بىرلەشتۈرۈلۈپ ئورۇندالغان «چەبىيات» مۇقامى پۈتكۈل زالنى لەرزىگە سالدى. چاۋاكلار توختىماي ياڭراۋەردى. بىز خۇشاللىقىمىزدىن ھاياجىنىمىزنى باسالماي يىغلاپ كەتتۇق. ھېلىقى ئىككى ياپونىيەلىكمۇ خۇشاللىقىدىن يىغلىدى. مەن ئۆمرۈمدە ئۇيغۇر ئۇسسۇلىنى كۆرۈپ ھاياجانلىنىپ يىغلىمىغانىدىم. بىراق ئاشۇ مەيداندا يىغلىدىم. ئويۇندىن تارقىغاندىن كېيىن بىلدىمكى، شۇ مەيداندىكى نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلىرىمىز ۋە ساۋاقداشلىرىمىز خۇشاللىنىپ ھاياجىنىنى باسالماي يىغلاپ كېتىپتۇ. بىز ئۆزىمىزدە ئەنە شۇنداق لاتاپەتلىك، لەرزان، سۈيۈملۈك ئۇسسۇللارنىڭ، ئەنە شۇنداق يېقىملىق، ئۆزگىچە، قويۇق مىللىي پۇراقتا ئىگە ناخشا - مۇزىكا - مىللىي سەنئەت دۇردانىلىرىنىڭ بولغىنىدىن پەخىرلىنىپ، شادلىنىپ يىغلىدۇق. «چەبىيات» مۇقامىنى ئورۇنداشتا ئۇسسۇلچىلىرىمىزنىڭ كىيگەن يارىشىملىق مىللىيچە ئۇسسۇل كىيىملىرى، ئۇلار ئويناغان ئاجايىپ نەپىس ۋە لەرزان ئۇسسۇللار، سازەندىلىرىمىزنىڭ يۈرەكنى تىترىتىدىغان جەزبىدار مۇزىكىلىرى، ناخشىچىلىرىمىزنىڭ دىلنى مەپتۇن ئەيلىگۈچى دىلبەر ناخشىلىرى ئادەمنى مەست قىلاتتى. مەن ئاشۇ كۆرۈنۈشلەرنى مەڭگۈ ئۇنتۇيالمايمەن. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا: بىز كۆرگەن شۇ ئاخشامقى مۇقام چەت ئەللەردىمۇ زور تەسىر قوزغاپتۇ. ئەمدى ھازىرچۇ؟

ئۇيغۇر سەنئىتىنىڭ مىللىيەتلىكىگە دېگەندەك ئېتىبار بەرمەيۋاتىمىز، ھە دېسە چەت ئەللەرنىڭ سەنئىتىنى ئورۇنداشقا ۋە ئۇنىڭ شەكلىنى مىللىي سەنئىتىمىزنىڭ شەكلىگە سىڭدۈرۈشكە ئۇرۇنۇۋاتىمىز. ياشلارنى، بالىلارنى مىللىي سەنئەت دۇردانىلىرىمىزنى سۆيۈشكە، ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشقا، ئۇنى بېيىتىشقا، كېڭەيتىشكە ئىلھاملاندۇرمايۋاتىمىز، يېتەكلىمەيۋاتىمىز. ھەتتا ئەڭ ئەقەللىسى، كۆپ قىسىم ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە مىللىي ئۇسسۇل دەرسلىرىنى تەسىس قىلىشقا ۋە بۇ دەرسلەرنى ئەستايىدىل ئۇتۇشكە سەل قارىۋاتىمىز. بەزى ياشلىرىمىز پەقەت دىسكو بىلەن تانسىنىلا بىلىدىغان، مىللىيچە ناخشا - ئۇسسۇللاردىن ساۋاتسىز قېلىۋاتقان ئەھۋاللارنى كۆرۈۋاتىمىز. نەتىجىدە، ھەر خىل توي، مۇراسىم، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىدە ھەتتا كىچىك بالىلارمۇ غەربچە ئۇسسۇل ئوينايدىغان، مىللىي ئۇسسۇلنى بىر ياقتا تاشلاپ قويىدىغان بىر خىل يامان ھادىسە باش كۆتۈرۈۋاتىدۇ.

بىز راستىنلا ئۆزىمىزنى تونۇيالمايۋاتىمىز. ئەستايىدىل ئويلانمايۋاتىمىز. دەرۋەقە، بىزدىمۇ ھەر خىل ئۇسۇلۇب ۋە شەكىلدىكى ئۇسسۇللىرىمىزنىڭ بولغىنى ياخشى. ئۇ بىر تەرەپتىن، بىزنىڭ مەنىۋى تەشنالىقىمىزنى قاندۇرۇپ، نەزەر دائىرىمىزنى كېڭەيتسە، يەنە بىر تەرەپتىن، بەدىئىي تەربىيىلىنىش ۋە زوقلىنىش ئىقتىدارىمىزنى ئۆستۈرۈپ، مىللىي ئۇسسۇل سەنئىتىمىزنىڭ تەرەققىياتى، ئۈچۈن تۈرتكىلىك رول ئوينايدۇ. ھالبۇكى، نۇۋەتتە بىز - ئۇيغۇرلار ئۆچۈن ھېچبىر زۇرۇرىيىتى بولمىغان «يەلى - يەلى» ۋە «شادىمان قىزلار» تۈركۈمىدىكى بىر بۇلۇك ئۇسسۇللارنىڭ تېلېۋىزورلاردا قايتا - قايتا كۆرسىتىلىشى، سانى بار، ساپاسى يوق نۇرغۇن ئۇنىڭلىغۇ لېنتىلىرىنىڭ بەس - بەستە نەشر قىلىنىۋېرىشى، سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ خەلقتىن بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى چەت - نامرات ناھىيە، يېزا - قىشلاقلاردىكى ئاۋام خەلقتىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقانلىقى، ئۇلارنىڭ بارغانسېرى تۆۋەنگە، ئاساسىي قاتلاملارغا چۈشۈپ ئويۇن قويغىلى بارمايۋاتقانلىقى كىشىنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ.

قەدىردان ئۇستاز: مەن ئاددىي بىر تاماشىبىن سۈپىتىدە قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ باقتىم. بۇ قاراشلىرىمدا بىر تەرەپلىمىلىك بولسا تەنقىد بېرەرسىز. سىزنىڭچە، بىز ئۇلارغا - ئەنە شۇنداق ئۇسسۇللارنى ئاشكارا سورۇنلاردا ئويناپ چىققۇچىلارغا ۋە بىر قىسىم ئۇسسۇل رېژىسسورلىرىغا، چاپ - چاپ بىلەن سۈپىتى تۆۋەن ئۇنىڭلىغۇ لېنتىلىرىنى نەشر قىلدۇرۇۋاتقان ناخشىچىلارغا ئۇلارنىڭ رېپىتىتسىيە زالى ۋە ئىسىل تىياترخانىلاردىن چىقىپ، ئۇيغۇرلارنى، ئۇيغۇر يېزىلىرىنى، پۈتكۈل ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى تەتقىق قىلىپ بېقىش، ئۆزىمىزنىڭ ۋە چەت ئەللەرنىڭ ئارتۇقچىلىق ۋە كەمچىلىك تەرەپلىرىنى ماھىرلىق بىلەن بايقاپ، تاماشىبىنلار بىلەن سىردىشىپ

كۆرۈش، رەڭگارەڭ چىراغلار ئاستىدىكى مەستخۇشلۇقتىن، تانسىخانا، رېستورانلاردىن رېئاللىققا يۈزلىنىش تەكلىپىنى بەرسەك، مۇڭاپىق بولارمۇ، قانداق، جاۋابىڭىزغا ئىنتىزارمەن.

بىزدە پۇل يوقمۇ ياكى...

بىز ئائىلىلەردە ياخشى كىتابلارنى ئېسىل تەۋەررۈك - بايلىق قاتاردا يىغىپ ساقلاش ۋە توپلاشنى ئۈنتۈپ كەتتۇق. ئىلىم سۆيەر ھەر بىر ئائىلىدە بولۇشقا تېگىشلىك مەخسۇس ئائىلە كىتابخانىلىرى يوقلۇققا قاراپ يۈزلەندى. كىتابنى قىممەت باھالىق بۇيۇم قاتاردا كۆرۈپ ئۆزئارا بىر - بىرىگە سوۋغا قىلىش ئازىيىپ كەتتى. بالىلارنىڭ ئېرىشكەن نەتىجىلىرىنى، ئۇلارنىڭ تۇرلۇك قۇتلۇق خاتىرە كۆنلىرىنى كىتاب بىلەن تەبرىكلەش ۋە بالىلارغا كىتاب سوۋغا قىلىش كۆڭۈلدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. بىزنىڭ نەزىرىمىزدە ياخشى كىتابلارنى ساقلاش، توپلاش ۋە كىتاب سوۋغا قىلىش ياسالمىلىقنىڭ ئالامىتى، دەپ قارالدى. بۇ، زادى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟

بىز يېڭى تويلاشقان قىز - يىگىتلەرنىڭ ئائىلىسىگە قەدەم تەشرىپ قىلساق، كۆزىمىزگە تۇنجى بولۇپ چېلىقىدىغىنى قىز بىلەن يىگىتنىڭ ئۆي تېمىغا رامكىلاپ ئېسىپ قويۇلغان رەڭلىك سۈرىتى، ئوتقاشتەك گىلەملەر، قىممەت باھالىق زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرى، قاچا - قوچىلار، ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرى... دىن ئىبارەت. بۇ، بۇگۈنكى زاماندىكى مۇتلەق كۆپ ئۇيغۇر ئائىلىلىرىدىكى ئورتاق كۆرۈنۈش. ئائىلىلەردە ئۆزىگە كىتاب تىزىش ناھايىتى ئاز ساندىكى ئىلىم ئەھلىلىرىمىز، ياشلىرىمىز ۋە زامان جەھەتتە بىزدىن ئايرىلغان چوڭلىرىمىز بىلەنلا چەكلىنىپ قالغاندەك، بارا - بارا يوقىلىپ كېتىۋاتقاندەك قىلىدۇ، بۇنى ئويلاش ئادەمنى بىئارام قىلىدۇ.

مەن كۆرگەن بەزى تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشىچە، ئۇيغۇرلاردا كىتابنى بايلىق ئورنىدا كۆرۈپ ساقلايدىغان، يىغىپ توپلايدىغان ئادەت بار ئىكەن. ئۇلار پەرزەنتلىرىگە كىتابنى مىراس قىلىپ قالدۇرىدىكەن. بىر قىسىم كىتابلار نەچچە ئەۋلاد ئادەمنىڭ قولىدا ساقلىنىدىكەن. ئەينى زاماندىكى بىر قىسىم ئۆلىما - ئالىملارنىڭ تۇرالغۇسىدا مەخسۇس كىتاب ئۆيى - كىتابخانا سېلىنغان بولۇپ، ھەر خىل كىتاب، ھۇججەت، يازمىلارنى ساقلايدىكەن. ھازىرچۇ؟ ھازىر بىزدە كىتاب ساقلاش تۇرماق، قەدىمدىن تارتىپ كەسىپ بولۇپ كەلگەن كىتابپۇرۇشلۇق تىجارىتىمۇ يوقىلاي دەپ قالدى. ھۆكۈمەت كىتابخانىلىرىدىن باشقا، خۇسۇسىي كىتاب سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار يوقالدى. بار دېيىلگەندە، ساناقلىقلا بىر نەچچە خۇسۇسىي كىتابخانىلاردىن باشقا ھەممىسى پەقەت دىنىي كىتابلار، قوليازما، نامار، مۇسۇلماندارچىلىق ئەدەب - ئەخلاق قائىدىلىرى يېزىلغان كىتابچىلارنى ساتىدىغان ئۇششاق كىتاب تىجارەتچىلىرى بار. قارىغاندا، كىشىلەرنىڭ مېھرى كۆز ئالدىدىكى پۇلغا يۆتكەلگەن ئوخشايدۇ. ئالىي مەكتەپلەردە مەكتەپكە كىرگەندىن تارتىپ تاكى پۈتتۈرگەنگە قەدەر مەكتەپ كۈتۈپخانىسىغا كىرىپ باقمايدىغان، دەرسلىكتىن ئۆزگە بىرەر پارچە كىتابنى سېتىۋالمايدىغان، ھەتتا بىرەر پارچە كىتابنى تولۇق ئوقۇپ چىقمايدىغان ستودېنتلىرىمىز قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ياتاق تاملىرى، كارىۋات باشلىرى جاھاندىكى خىلمۇ خىل چولپانلارنىڭ سۈرەتلىرى بىلەن «بېزەلگەن»، چامادانلىرى مودا كىيىملەر، گىرىم بۇيۇملىرى، رەڭدار ئاتكىرىتكا، مۇھەببەت خەتلىرى بىلەن تولغان، بىلىيارت تاختىسى ئۇلارنىڭ «ماھارەت كۆرسىتىش سورۇنى» غا ئايلىنىپ قالغان. مانا مۇشۇنداق ھالەتتە ئوقۇش پۈتتۈرگەن ستودېنتلىرىمىزنىڭ كېلەچىكى، مانا مۇشۇنداق ھالەتتە جەمئىيەتكە قەدەم قويغان ياش خىزمەتچىلىرىمىزنىڭ ساپاسى قانچىلىك بولماقچىدى؟ يېقىندا، مەن بىر مويسىپىت كىشىدىن مۇنداق بىر سۆزنى ئاڭلىدىم: «بىزنىڭ بىرقىسىم ياشلىرىمىزنىڭ ئەقلىنى ئىچىملىك، چېكىملىك نابۇت قىلىۋاتىدۇ، بىر قىسىملىرىنىڭ ئەقلىنى پۇل، يەنە بىر قىسىملىرىنىڭ ئەقلىنى ئويۇن». بۇ سۆزدە قانچىلىك مەنە بارلىقىنى ئويلاپ كۆرسەك بولىدۇ.

بىزنىڭ نۇرغۇن بالىلىرىمىز، يەنى بىزنىڭ ئەتىكى نۇرلۇق ئۈمىد يۇلتۇزلىرىمىز ئېلېكترونلۇق ئويۇنچۇق بىلەن ئائىلە ئويۇنچۇقلىرىنىڭ مەستانىلىرىغا ئايلىنىۋاتىدۇ. چۈنكى نۇرغۇن ئاتا - ئانىلار تۇگىمەس توي - مەشرەپ، بەزمىلەردە كۇلۇپ، ئوينىاپ يۈرسە، بۇ سۆيۈملۈك يۇلتۇزلىرىمىزنىڭ قەلبىنى كىم نۇرلاندۇرىدۇ؟ كىتابتىن ئىبارەت بۇ بايلىقنىڭ كۇرسى ئاتا - ئانىلىرىمىز ئالدىدا چۈشۈپ كەتكەن تۇرسا، ئۇلارنىڭ قولىدا تەربىيىلەنگەن بالىلىرىمىزنىڭ كىتابقا بولغان قىزىقىشى قانچىلىك بولماقچىدى؟

ئائىلە مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى ھېسابلانغان ئائىلىدىكى مەرىپەت مۇھىتى بىزدە كۈنسايىن سۇسلىشىۋاتىدۇ. دەرۋەقە، تۇرالغۇ ئۆيلەرنىڭ قىستاڭچىلىقى سەۋەبىدىن ئائىلىلەردە مەخسۇس «ئائىلە كۈتۈپخانىسى» قۇرۇش ئىمكانىيىتى ئاز، ئۇنىڭ ئۈستىگەكتاب باھاسىنىڭ يۇقىرىلىقى، ئوقۇيدىغان گېزىت - ژۇرناللارنىڭ كۆپلۈكى، ئىش ھەققى ۋە تۇرمۇش خىراجىتىدىكى تەڭپۇڭسىزلىق، خىزمەت ۋاقتى ۋە تۇرمۇش رىتىمىنىڭ جىددىيلىكى قاتارلىق بىر قاتار ئامىللار ئائىلىلەردە كىتاب ئوقۇش، كىتاب ساقلاش ۋە كىتاب توپلاشقا توسالغۇ بولىۋاتىدۇ دېسەكمۇ، لېكىن، بۇلار ئائىلىلەردە مەرىپەت مۇھىتىنى شەكىللەندۈرۈشكە راستىنلا دەخلى قىلالارمۇ؟

ئەجىبا، نۇرغۇن ياشلىرىمىزنىڭ ھەشمەتلىك كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدا كۈندە دېگۈدەك يەپ - ئىچىپ، ئوينىشاقا ۋاقتى، پۇلى بارىمۇ، كىتاب ئوقۇشقا ۋاقتى، ياخشى كىتابلارنى ئائىلە بايلىقى سۈپىتىدە سېتىۋېلىشقا پۇلى يوقمۇ؟! ئەجىبا، بالىلارغا ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى تەكلىپ قىلىشقا قۇربىمىز يەتمەسمۇ، ئائىلە ئوقۇتقۇچىسىدىنمۇ ياخشى رول ئوينايدىغان كىتابلاردىن سېتىۋېلىپ، بالىلارنى ئويۇنچۇقمۇ ئوينىتىش، مۇھىمى كىتاب ئوقۇشقا جەلپ

قىلىشقا قۇربىمىز يەتمەسمۇ؟ ئەجبا، ھەشىمەتچىلىكنى قوغلىشىپ ئۆيلەرنى ئېسىل جابدۇقلار بىلەن تولدۇرۇشقا ئورۇن بارىۋ، ياخشى كىتابلاردىن سېتىۋېلىپ، ساقلاشقا بىرەر كىتاب جازىسى ياسىتىشقا پۇل يوقمۇ؟ كىتاب جازىسى قويۇشقا ئەڭ تار ئۆيىنىڭمۇ بىرەر بۇرجىكى چىقماسمۇ؟

بىزنىڭ غەيۋەت - شىكايەت بىلەن ئۆتۈۋاتقان مەنىسىز كۈنلىرىمىزنى بېيىتىشنىڭ، قۇرۇق، ئاچ، كەمبەغەل روھىيىتىمىزنى ئاستا - ئاستا تولدۇرۇشنىڭ، قىتىغۇر، شۇھرەتپەرەس مىجەز - ئادەتلىرىمىزنى تۈزىتىشنىڭ ئامالى ۋەئەڭ شىپالىق دورىسى كۆپرەك كىتاب ئوقۇش ۋەئائىلىلەردە كىتاب ساقلاشمۇ - قانداق؟ ئوبدانراق ئويلىنىپ كۆرمىسەك بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

ئاپتور: «شىنجاڭ ئىشچىلار ھەرىكىتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى

رېستوراندا تۇغۇلغان خىيال

ئىبراھىم ئەمەت

بەش يىلنىڭ ئالدىدا تۇزۇكرەك پاكىز ئاشخانىمۇ تاپقىلى بولمايدىغان ئۇرۇمچىدە يېقىنقى بىر - ئىككى يىلدىن بېرى «رېستوران» نامىدا ئاتىلىۋاتقان زامانىۋى ئاشخانىلار خېلى غولداپ، ھەر خىل توي - تۆكۈن، مۇراسىم، ئولتۇرۇش دېگەندەكلەر ئۆي ۋە زاللاردىن كۆچۈپ، بۇ يەرلەردە ئۆتكۈزۈلىدىغان بولدى. خەلقنىڭ يېمەك - ئىچمەك مۇھىتىنىڭ ياخشىلىنىشىغۇ ئوبدان ئەھۋال. بۇرۇن ئۇيغۇر ئاشخانىلىرى ۋە تاماقلىرى تىلغا ئېلىنسا، بەزىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ يېمەك - ئىچمىكىنىڭ تۇر ھەم سۈپەت جەھەتتە ھەر قانداق مىللەتتىن قېلىشمايدىغانلىقىدىن بىخەۋەر ھالدا دۆڭكۆۋۇرۇكتىكى گەمە ئۆيلەردە ئولتۇرۇپ يېيىلىدىغان لەڭمەن بىلەن «ئىتتىپاق» كىنو - تىياتىرخانىسىنىڭ ئالدىدىكى كاۋاپنى ئەسكە ئېلىپ، «بۇلارنىڭ يېمەك - ئىچمىكى مۇشۇنچىلىك» دەپ قارايتتى. ھازىر يېمەك - ئىچمەك، ئويۇن - تاماشا بىر گەۋدە قىلىنغان زامانىۋى سورۇنلار بارلىققا كېلىپ، بىزمۇ بۇرۇنقىدەك بويۇن قىسىپ قالمايدىغان بولدۇق.

بىر نەچچە دوستۇمنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن ماڭىمۇ مۇنداق سورۇنلارغا بىر نەچچە قېتىم بېرىشقا توغرا كەلدى. سورۇندارچىلىق جەريانىدىكى: ئەرلەر ئايالىلىرىنى ئالداپ سۈيدۈك پۇراپ يۈرگەن، ئايالىلىرى ئەرلىرىدىن يوشۇرۇن يەنە قايسىدۇر بىر سورۇندا پىرقىراۋاتقان، تۇرلۈك بۇزۇقچىلىق، ئەپسانە چاقچاق، غەيۋەت - شىكايەت، قىلچە ئەھمىيىتى بولمىغان رومكا سوقۇشتۇرۇشلار، قەلبىنى چۈشەندۈرۈشلەر، ھەددىدىن زىيادە ئىسراپچىلىقلارغا چىداپ تۇرالمىدىم. بۇنداق دېسەم بەزىلەر: «تازا بىر ئاداشكەن، ئەمدى چىشلەپ تارتمىغان رېستورانلىرىمىز قاپتۇمۇ؟ يېسەك ئۆزىمىزنىڭ پۇلىغا يىدۇق، پۇلۇڭ بولسا سەنمۇ يە، باشقىلارمۇ يەۋاتامدۇ» دېيىشى تۇرغانلا گەپ. توغرا، باشقىلار بۇنداق سورۇنلاردا مەلۇم بىر ئەھمىيەتلىك ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرىدۇ ياكى بىرەر سودا ئۈستىدە كېلىشىدۇ. ئۆزىگە مەنپەئەت ئېلىپ كېلىدىغان بۇنداق ئىش ئۈچۈن خەجلەنگەن پۇل ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق. ئەمما بىزنىڭ ئۇلپەتداش ئاغىنىلەر يەپ - ئىچىش ئارقىلىق نېمىنى ھەل قىلدى؟ مېنىڭچە، بىزنىڭ بۇ ئاغىنىلەر ھاجەتخانىنى تولدۇرۇشتىن باشقا، ئەمەلىي ھەل قىلغان ئىشنىڭ تايىنى يوق. بىر ھېساپتا بۇمۇ بولغىنى. بىزدە «ئورۇق ئۇيىنىڭ پوقى يوغان» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغان ئادەم ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىنى چىن مەنىسىدىن چۈشىنىدۇ. ھەر بىر دېھقان ئائىلىسىدە بىردىن ئېشەك - ھارۋا بار. ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ تەۋەرۈكىنىڭ تارىخىنى ئاتا - بوۋىمىز ھايۋانلارنى قولغا ئۆگىتىشكە باشلىغان دەۋرلەرگىچە باغلاش مۇمكىن. دېمەك ئېشەك بىلەن ھارۋا نەچچە مىڭ يىلنىڭكى بىزگە ھەمراھ بولۇپ كەلدى. دۇنيادا نۇرغۇنلىغان خانلىق - سۇلالىلەر ئالماشتى؛ تېرىسىگە سىغماي كەتكەن ئىمپېراتورلارنى يەر يۇتتى. تاغ ئورنىدا ئوكيان، بوستانلىقلار ئورنىدا قۇملۇقلار پەيدا بولدى. دېمەك، ھەممە نەرسىدە ئۆزگىرىش بولدىيۇ، بۇ ئېشەك بىلەن ھارۋىدا ئۆزگىرىش بولمىدى. ئەگەر ئۆزگىرىش بولدى دېيىلسە، ئېشەك نەچچە مىڭ قېتىم يەڭگۇشلەنگەندۇ! مۇشۇنىڭغا قاراپ، بىز ئۇيغۇرلار قولىمىز قىسقا، نامرات ئىكەنمىز، باشقىلاردەك ئىقتىسادىي قۇدرىتىمىز يوق ئىكەن، دەپ قارايتتىم. 80 پىرسەنت ئاھالىسى فېئودال دېھقان بولغان بىر مىللەتتە بۇ قارىشىم ئانچە خاتا ئەمەس ئىدى. كېيىنچە ھەشىمەتلىك رېستورانلارغا تولا بېرىپ، بۇ يەردىكى مەردلىك، سېخىيلىقلارنى كۆرۈپ، بىزنىڭ ئادەملەرمۇ بايكەن، پۇلى بار ئىكەن، مەن ئويلىغاندەك ئانچە نامرات ئەمەسكەن، دېگەن قاراشقا كېلىپ قالدىم. بەلكىم بىزنىڭ ئارىمىزدىمۇ نۇرغۇن يوشۇرۇن بايلار باردۇ.

پۇل تېپىش - ياخشى ئىش. پۇلغا يۈز - ئابروي، ھوقۇق، راھەت - پاراغەت سېتىۋالغىلى بولىدۇ. پۇلغا يەنە ئۆز نۆۋىتىدە ئەركىنلىكمۇ سېتىۋېلىش مۇمكىن. ئەقىل - پاراسەت بىلەن بىرلەشكەن پۇل ئۆز نۆۋىتىدە قۇدرەتلىك سىياسىي كۈچ سۈپىتىدە رول ئوينايدۇ.

2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا ياپونىيە مەغلۇب بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەسكەر تۇرغۇزۇش سالاھىيىتى ئېلىپ تاشلاندى. ئامېرىكا ئارمىيىسى غەلبە قىلغۇچى بولۇش سۈپىتىدە ياپونىيە زېمىنىدا تىنچلىق ساقلاشقا مەسئۇل بولدى. ئارمىيىدىن مەھرۇم بولۇش ماھىيەتتە ياپونىيە ئۈچۈن ئېيتقاندا، سىياسىي جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكنىڭ مەڭگۈ ياپونىيىدىن يۈز ئۆرىگەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.

سياسي ئورنى بولمىغان مىللەتنىڭ باشقىلارنىڭ ئاياغ - ئاستى قىلىشىغا ئۇچرىشى ئەقەللىسى ساۋات. ئەمما ياپونىيىلىكلەر 50 يىللىق تىرىشچانلىق نەتىجىسىدە ئىقتىسادىي قۇدرەت ئارقىلىق سىياسىي جەھەتتىكى جاراھەتكە تەسەللى بەردى. بۇگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ ھەيۋىسى ئۇرۇش يىللىرىدىكى ھەيۋىسى (ھەربىي، سىياسىي جەھەتتىكى) دىن ئېشىپ كەتتى. ئامېرىكا ئارمىيىسى: «بىز ياپونىيىنى بېسىپ ياتتۇق» دەپ پو ئاتقىنى بىلەن، ياپونىيە ئىقتىسادى ئامېرىكىنىڭ ھەر بىر پۇقراسىنىڭ كانىيىدىن بوغماقتا. ئەمەلىيەتتە ياپونىيىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە بەرگەن زەربىسى ۋە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا قالدۇرغان جاراھەت، ئامېرىكىنىڭ ياپونىيىگە بەرگەن ھەربىي زەربىسىدىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ كەتتى. مانا بۇ، ھەقىقىي سىياسىي مەنادىكى پۇلدۇر.

بىز پۇل تاپتۇق. ئەمما تاپقان پۇل ئۆز ئورنىنى ھاجەتخانىدا كۆردى. شۇڭا، بىزنىڭ قولىمىزدىكى پۇل پەسكەش، مەينەت، رەزىل بىر نەرسىگە ئايلاندى. پۇلغا ھاراق ئالدۇق، ھاراق جىگەرنى زەئىپلەشتۈردى. جىگەر باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا غۇرۇر دېمەكچىلىك ئىدى. جىگىرى زەئىپ ئادەمنى يەنە چوڭ ئىشلارنى قىلالايدۇ، دەپ كىممۇ ئېيتالايدۇ.

بىز پۇل تاپتۇق. پۇل تاپقاندا ئەقلىمىزنى ئىت يەپ كەتتى. ئالدىنقى يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدا ئاپەت بولدى. بىز قېرىنداشلىرىمىزغا ئىچىمىز ئاغرىپ، قاراپ تۇرغىمىز كەلمەي ئەسكي چاپان، ياماق ئىشتان، پىتىلىق يوتقانلارنى ئىئانە قىلىپ، ئۇلارغا بەخت تىلىدۇق. ئۇرۇمچىلىكلەرنىڭ مېھرى - مۇھەببىتىنى يەتكۈزمەكچى بولدۇق. بۇ ئەمەلىيەتتە ئۆزىمىزنى ھەم خەلقىمىزنى پەسلەشتۈرگەنلىك ئىدى. كونا كىيىم دېگەننى كىمگە بېرىمىز؟ ئۇ ئەسلى قەلەندەرگە خاس ئىدى.

ھەر قېتىم رېستورانغا بارسام چوكا تەگمەي يىغىۋېتىلىدىغان تاماقلارغا قاراپ ئىچىم سىرىلىپ كېتىدۇ. يېزىمىزدىكى نامراتلار بالىلار، قىشتا يېلىك كىيىم بىلەن كۆكۈرۈپ كەتكەن مەسۇملار، قاقتەك كۆشنى تىل تېتىقى ئورنىدا قىيما قىلىپ ئاش ئەتكەن قازانغا بويىنى سوزۇپ قاراۋاتقان بۇدرۇق بالىلار، يوقسۇزلۇق دەردىدىن ئاچچىق موخوركىنى كۆچەپ تارتىپ، قىشنىڭ ئاپتىپىدا ئەسكى تام تۇۋۇگە مۇكچەيگەن سانسىزلىغان ئاتىلار يادىمغا كېلىدۇ؛ ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن بالدۇر قېرىپ كەتكەن، ئوچاق تۇۋىدە جىگدىنىڭ ھۆل ئوتۇنىنى پۈۋلەپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىۋاتقان ئانىلار يادىمغا كېلىدۇ. بۇلار ئەسلى بايلىق يارىتىۋچىلار ئىدى، ئەمما «كەتمەن چاپقان جىگدە يەپ، ئوڭدا ياتقان گىردە يېمەكتە».

بىز بۇ خىل سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بايلارنىڭ پۇلىنى كەمبەغەللەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلمايمىز. بىزنىڭ خەلقىمىز سەدىقىگە موھتاج ئەمەس. ئەمما بىزنىڭ ئادەملەرنىڭ ھەر بىر ۋاق تاماقنى ئەھمىيىتى - مەنىسى بىلەن يېيىشىنى ئارزۇ قىلىمىز. «يەپ - ئىچىش ئۇچۇنلا ياشاش ھايۋانلارنىڭ ئارزۇسى» ئەمەسمۇ.

* * *

«يەپ - ئىچىش مەدەنىيىتى» ياش قىز - چوكانلار ئارىسىدا مۇدىغا ئايلانغان ھازىرقى جەمئىيەتتە، ئۇ بىزدىن يۇقىرى ئىستېمال سەۋىيىسىنى تەلەپ قىلماقتا. چۈنتەكتىكى پۇل بىلەن ھېسابلاشماي، «ئېشەك - ئېشەكتىن قالسا قۇلىقىنى كەس» دېگەندەك ھېچكىم ھېچكىمدىن كېيىن قېلىشقا كۆڭلى ئۇنىماي، ھەر خىل چايلارنى ئىجاد قىلدى. ئالىلىقانداق «قىز چېيى»، «ساۋاقداشلار چېيى»، «قاتار چاي»، «ھامىلدارلىق چېيى»، «ئۇرۇغ-تۇغقانلارچېيى»، «يۇرتداشلارچېيى»، «دەنىيۇەن (كۆزارتال) چېيى»، «ئەمەل چېيى»، «ئۇنۇۋان چېيى»، «تۇغۇلغان كۈن چېيى»، «ئايالار ئولتۇرۇشى» ... دېگەنلەر بەك ئەدەب كەتتى. «پالانى ئاققۇ رېستورانى، دا تۇغۇلغان كۈننى قىپتۇ» دېسە، «بىز ئۇ مايمۇنەكتىن قالاتتۇقمۇ؟ بىز ئاقساراي رېستورانى، دا قىز چېيى قىلىمىز» دەپ داۋراڭ سېلىشلار دائىم ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. شۇڭا، نۇرغۇنلار ئابروي تالىشىپ رېستورانغا بېرىش رېكورتى يارىتىش ئۈچۈن تىرىشماقتا. بۇ خىل رېكورت ھۆججەتتە بىر قىسىم قىز - چوكانلار بىرەرسى رېستورانغا باشلايمەن، دېسە مىللەت - ئىرق ئايرىماي، رېستورانغا بارغانغا خۇش بولۇپ، سوكۇلداشنى ئۇگەندى. بۇ سوكۇلداشلار نۇرغۇنلىغان ھاقارەتلىك سۆز - چۈچەكلەرگە سەۋەب بولماقتا.

$x\ x$ مېھمانخانىسىدا ئامانلىق خىزمىتى ئىشلەيدىغان بىر دوستۇم بار ئىدى. بىر قېتىم ئۇنىڭ بىلەن بىرگە باردىم. 2 - قەۋەتتىكى دىسكو زالىدا بىر قانچە ئۇيغۇر قىزلىرىنى ئۇچراتتىم، ئۇلارنىڭ سۆز ھەرىكىتىدە بىر خىل ھاياسىزلىق، غىلجىڭلىق مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى. بۇ يەردە بىر قانچە چەت ئەللىك بولۇپ، بۇ قىزلار ھەدەپ ئۇلارغا چاپلىشۋېلىپ بىر نېمىلەرنى دەۋاتاتتى. قارىغاندا، ئاز - تولا ئۆز «كەسپى» گە دائىر ئېنگلىز تىلى بىلىسە كېرەك. *Im uyghur* (مەن ئۇيغۇر دېمەكچى) دەپ بىر نېمىلەرنى دېدى. شۇ گەپنى ئاڭلىدىمۇ، ئەرۋاھىم ئۇچۇپ، ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم. دوستۇم بىر خىل چۈشىنىكسىز ئىپادە بىلەن ماڭا قاراپ:

- نېمە كارىڭ، يا ئۇ سېنىڭ سىڭلىڭ بولىسا، بۇ يەردە بۇنداق ئىشلار دېگەن جىق. $x\ x$ دىن كەلگەن نۇرغۇن سودىگەرلەر بار، ئۇيغۇر بالىلىرىغا پۇل بېرىپ، مەخسۇس ئۇيغۇر قىزلىرىنى ئەكەلدۇرۇپ ئويناپدۇ. بۇ قىزلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ بىر ئوبدان خىزمىتى، ئائىلىسى بار. بىزمۇ دەسلەپ ئاچچىقىمىز كەلگەن، كېيىن كۆنۈپ قالدۇق، - دېدى ئۇيالماستىن.

ھۇرمەتلىك ئوقۇرمەن: مېنىڭ ئۇ قىزغا ئەمەس، دوستۇمنىڭ گېپىگە ئاچچىقىم كەلدى. ئۇ ئېشەك بىلەن ئويناپدۇ، ئىت بىلەنمۇ، بۇ ماڭا بەرىبىر، ئەمما ئوينىسىمۇ «بىزنىڭ ئايالار مۇشۇنداق مەرد، كىم پۇل بەرسە ياق دېمەيمىز» دېگەندەك داۋراڭ سالماي «مەن ئۇيغۇر» دېمەي بىر ئىش قىلسا بولماسمىدى دەيمەن. دوستۇمنىڭ: «بىز كۆنۈپ قالدۇق» دېگىنىمۇ توغرا. جەمئىيەت خۇددى قۇم

قەغەزگە ئوخشاش بىزنىڭ غۇرۇر - مۇدۇرىمىزنى تۆزلەپ، بىزنى بۇرۇن كۆنمىگەن نۇرغۇنلىغان ئىشلارغا كۆندۈرمەكتە. بۇ خىل كۆنۈش بارا - بارا ئادەتكە ئايلىنىپ، بىزنى نۇرغۇنلىغان ئېسىل نەرسىلەردىن، مۇھىمى غۇرۇرۇمىزدىن مەھرۇم قىلماقتا. ئات - كالا، ئېشەكلەرمۇ بۇرۇن ياۋايى ھايۋانلار ئىدى، چەكسىز بايۋاندا قىنىغا پاتماي چېپىپ يۈرەتتى، كېيىن ئادەملەر ئۇلارنىڭ بېشىنى نۇختىلاپ، بۇرنىنى تېشىپ قولغا ئۆگەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ياۋايىلار بارا - بارا يۇۋاشلاپ، ئۆي ھايۋانلىرى بولۇپ قالدى. شۇنداق، بىچارىلەر. يۈك ئېغىر كېلىپ تارتالمىغاندا پۇشۇلداپ قويىدۇ، بەلكىم بۇرۇنقى گۈزەل ئەسلىمىلەر يادىدىن كەچكەندۇ. ئەمما ئۇ، قولغا ئۆگىتىلگەنىكەن، ئۇنىڭغا بۇ يۈكنى تارتماي ئامال يوق!

ئايالار - ئەسلى ئەڭ ئۇلۇغ ئىدى. ئۇ بالا تۇغالىغانلىقى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئانا بولالىغانلىقى ئۈچۈن ئۇلۇغ ئىدى. ئۇلۇغ بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىنسانىيەتنىڭ ۋۇجۇدىدا مۇھەببەت ئويغاتقان. ئانا - ئۇ بىر مىللەت تارىخىنىڭ ئۈزلۈكسىزلىكىگە كاپالەتلىك قىلىدىغان بۇلاق. ئانا - ئۇ قەھرىمان تەربىيىلەيدىغان مەكتەپ، جەڭچى يارىتىدىغان قوماندان. . . ئىدى.

ئايالار شۇنچا ئۇلۇغ ئىدى، ئەمما بۇگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ پاك - غۇبارسىز قەلبىگە چاڭ قوندى. ئايالىرىمىزدىكى ئېسىل ئىرقتىكىلەرگە خاس سالاپەت، تەن قۇرۇلۇش بۇگۈنكى كۈندە ئادەمىي ھايۋانلارنىڭ شەھۋانىي نەپسىنى قاندۇرغان ئويۇنچۇققا ئايلاندى.

پاك بولمىغان ۋۇجۇتتىن تۆرەلگەن روھ، ئەلۋەتتە پاك بولمايدۇ. بۇ خىل پاسكىنا تەن تۇغقان پاسكىنا، ئارىلاشما تەركىبلەرگە باي، كەلگۈسىنى يارانقۇچى بولغان مەسۇمە ئۇيغۇر سېپىگە قوشۇلغاندىن كېيىن، كەلگۈسىدە ئۆزىنىڭ يىلتىزىنى ئىزدەپ ئاۋارە. ئانىنىڭ ياشلىقىغا ئېلىپ قىلغان شوخلۇقى بالىغا مەڭگۈلۈك ھاقارەت تامغىسىنى باسىدۇ. روھى باشقىلار تەرىپىدىن دەپسەندە قىلىنغان بۇ بالىنىڭ كەلگۈسىنى يارىتالىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر خورلىنىش دەۋرى باشلىنىدۇ.

1995 - يىل دىكابىر، ئۇرۇمچى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تورمە باشقۇرۇش ئىدارىسى سىياسىي باشقارمىسىنىڭ خادىمى

نەق مەيداندا قولغا چۈشۈرۈش

- ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى شەھۋانىي كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىنى تۈنجى قېتىملىق تۈيۈقسىز تەكشۈرۈشتىن خاتىرە

قەدىردان قەييۇم

كەچ، ئۇرۇمچى ۋاقتى سائەت ئوندىن ئاشقان چاغ. ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى «ئايال پادىشاھ» بەزمىخانىسى ئالاھىدە جانلىنىپ، سىرلىق تۈسكە كىرگەندى. غۇۋا چىراغ نۇرى ئىچىدە «يالىڭاچ ئۈسسۈل» ئويناۋاتقان قىزلار، ئەتىر ۋە ھاراقنىڭ ھىدلىرى، تۈمان پۈركۈگۈچتىن چىقىۋاتقان ئاق تۈمانغا قوشۇلۇپ كەتكەن تاماكا ئىسلىرى، ياڭراقتۇلاردىن تارىلىۋاتقان ئەسەبىي ناخشا - مۇزىكىلار، ۋارقىراش - جارقىراش، ئىسقىرتىشلار، بۇلۇڭ - بۇلۇڭلاردىن چىقىۋاتقان پۈشتەك ئاۋازلىرى. . . رىياسەتچىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان شەھۋانىي سۆزلەر، قىلمىنىۋاتقان بەدقىلىق ھەرىكەتلەر. . . زال ئىچىنى ئاجايىپ بىر دۇنياغا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى.

- ھازىر شېنجېندىن ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان باۋلىكىيۇەن خېنىم سىلەرگە ماھارەت كۆرسىتىدۇ، - سائەت ئوندىن 23 مىنۇت ئۆتكەندە رىياسەتچى يېڭى نومۇرنى ئېلان قىلدى.

چېچىنى سېرىق رەڭدە بويىۋالغان، 23 - 24 ياشلار چامىسىدىكى يېرىم يالىڭاچ بىر قىز مىكروفوننى قولىغا ئېلىپ ئوتتۇرىغا چىقتى.

- تاماشىبىنلار ياخشىمۇ سىلەر، سىلەرگە قايسى خىلدىكى ناخشىنى ئېيتىپ بېرەي، قىزىل ناخشا ئېيتىپ بېرەيمۇ ياكى يېشىل ناخشىمۇ؟ سېرىق ناخشا بولسا قانداق؟

- سېرىق . . . سېرىق ناخشا! . . . - تۈشمۇ تۈشتىن قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلدى.

باۋخېنىم ناخشىسىنى باشلىدى. ۋارقىراش، ئىسقىرتىش، پۈشتەك ئاۋازلىرى پۈتۈن زالنى بىر ئالدى. ئۇ، ئادەمنىڭ ئەسەبىيلىرىنى غىدىقلايدىغان ناخشا تېكىستى ۋە بەدقىلىقلىرى بىلەن تاماشىبىنلارنى بىردەمدىلا ئۆزىگە رام قىلىۋالدى. ئۇ، ناخشا ئېيتىۋېتىپ كرىسلودا ھاراق ئىچىپ ئولتۇرغان 40 ياشلار چامىسىدىكى بىر ئەرنىڭ ئالدىغا كەلدى.

- مۇشۇ سورۇندا ئايالىڭىز بارمۇ؟

- يوق، - ئەر جاۋاب بەردى.

- مېنى ياخشى كۆرەمسىز؟

- ياخشى كۆرىمەن.

- قەيەرىمنى ياخشى كۆرىسىز؟ بەدىنىمنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىنىمۇ، ئاستىنقى قىسمىنىمۇ؟ - باۋ خېنىم غىلجىڭلاپ تۇرۇپ سوراشنى داۋاملاشتۇردى. ئەر جاۋاب بېرەلمەي دۇدۇقلاپ قالدى. باۋ جېنىم ئۇنىڭ پۇتىنى كرىسلونىڭ يان يۆلەنچۈكىگە ئېلىپ، يوتىسىنى ئەرگە كۆرسەتتى.

- بۇ يەرگە سۆيۈپ قويىسىڭىز قانداق؟

قىزىرىپ كەتكەن ئەر خىجىلچىلىقتا بېشىنى بۇرىۋالدى.

- مۇشۇنىمۇ ئەر دېگىلى بولامدۇ؟ . . . ئۇنىڭ لىكتاسىلىقىدىن خوتۇنى يامانلاپ كەتكەن گەپ، - باۋ

خىنىم ئەرگە ئاچچىقلانغاندەك قىلىپ ئالىيىپ قويدى.

-ھە. . . ماۋۇ ئاكام ھەقىقىي ئەركەكتەكتۇرىدۇ، - بۇ قېتىم باۋۇ خىنىمنىڭ كۆزى بۇلۇڭ تەرەپتە ئولتۇرغان ئېگىز بويلۇق بىر ئەرگە چۈشكەندى.

- سىز ئېيتىپ بېقىڭ، بەدىنىمنىڭ قايسى قىسمىنى ياخشى كۆرىسىز؟ . . . كۆكسۈم قانداقراقكەن؟ مېنى قۇچاقلاشقا جۈرئەت قىلالامسىز؟ . . .

ژارقىراش - جارقىراش، ئىسقىرتىش، زالنىڭ ھەر قايسى بۇلۇڭلىرىغا مەخسۇس ئورۇنلاشتۇرۇلغان مۇلازىم خىنىملار چېلىۋاتقان پۈشتەكلەرنىڭ ئاۋازلىرى، قالايمىقان ئۇرۇلۇۋاتقان چاۋاكلار. . . سورۇننىڭ «كەيپىياتى» نى يۇقىرى كۆتۈرۈۋەتتى.

- بۇ كىشى كومپارتىيە ئەزاسى ئوخشايدۇ؟ - بۇ ئەردىنمۇ كۆڭۈلدىكىدەك «جاۋاب» قا ئېرىشەلمىگەن باۋۇ خىنىم مىكروفوندا شۇنداق دېگىنىچە زالنىڭ ئوتتۇرىسىغا قايتىپ كەلدى.

- قېنى قايسىڭلار ئۆزۈڭلارنى ئەركەك ھېسابلايسىلەر؟ كىم چىقىپ مېنىڭ كىيىملىرىمنى سالدۇرۇۋېتەلەيدۇ؟ . . . مېنىڭ يالىڭاچ بەدىنىمنى كۆرۈشنى خالايدىغانلار يوقمۇ؟ . . . - باۋۇ خىنىم مىكروفوندا توختىماي سۆزلىمەكتە، بەدەنلىرىنىڭ ئۆيەر، بۇ يەرلىرىنى ئېچىپ تاماشىبىنلارغا كۆرسەتمەكتە. . . نەق مەيداندىكى 300 دىن ئارتۇق تاماشىبىنىنىڭ بەزىلىرى باۋۇ خىنىمنىڭ شەھۋانىي سۆزلىرى ۋە بەدىلىرىنى چاۋاك چېلىپ ئالقىشلىماقتا، بەزىلىرى ئىسقىرتماقتا، ژارقىراشماقتا، بەزىلىرى پىسەنت قىلماي ئولتۇرماقتا، يەنە بەزىلىرى تەتۇر قارىۋالماقتا، پۈشتەكلەر چېلىنماقتا. . . ئەمما، بۇ سورۇندىكىلەر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەت زۇنۇن باشچىلىقىدىكى مەدەنىيەت نازارىتى مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ خادىملىرى، جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى مەدەنىيەت، قوغداش باشقارمىسىنىڭ خادىملىرى ۋە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ مۇخبىرىدىن تەشكىللەنگەن «كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدىكى سېرىق، شەھۋانىي ھەركەتلەرگە زەربە بېرىش بويىچە سەككىز كىشىلىك گۇرۇپپا» نىڭ مۇشۇ مەيداندا بارلىقىدىن بىخەۋەر ئىدى.

* * *

1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى كەچ، ئۇرۇمچى ۋاقتى سائەت دەل توققۇز بولغاندا بىز - ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەت زۇنۇن، مەدەنىيەت نازارىتى مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ تۆت نەپەر خادىمى، جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتىدىن كەلگەن ئىككى خادىم ۋە مەن پىلان بويىچە ئۇرۇمچى «خەلق» تىياتىرخانىسىنىڭ ئالدىدا ئۇچراشتۇق. مۇھەممەت زۇنۇن قىسقىچە ئورۇنلاشتۇرۇش قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئىككى كىچىك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقتۇق.

- بۇگۈنكى تەكشۈرۈشىمىزنىڭ مەقسىتى، - دەپ سۆز باشلىدى يېنىمدا ئولتۇرغان مەدەنىيەت نازارىتى مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى زۇنۇن باقى ماشىنا قوزغالغاندىن كېيىن، - تانسخانا، بەزمىخانا، رېستورانلاردىكى سېرىق، شەھۋانىي ھەركەتلەرگە زەربە بېرىش، بۇ ئورۇنلاردا ئالاقىدار رەسمىيەتلەرنى ئۆتىمەي ماھارەت كۆرسىتىۋاتقانلارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش ۋە كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدىكى پائالىيەتلەرنى «مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش نىزامى» دىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە تەرتىپكە سېلىپ، شەھۋانىي، پەسكەش، چاكىنا مۇلازىملىق پائالىيەتلىرىنى چەكلەشتىن ئىبارەت.

- بېقىندا «غەربىي ئاسىيا» بەزمىخانىسىغا قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بەردۇق، - دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئۇ بىر دەم توختاپ،

- يوق دەيسىزغۇ؟ دەم ئېلىش زالىدا ئولتۇرغان قىزلارنىڭ بىر قاراشتىلا «ھەمراھ بولغۇچى خېنىم» ئىكەنلىكى «مانا مەن» دەپ چىقىپ تۇرمامدۇ؟ - دېۋىدىم، دەي دىرېكتور:

- ئۇلارنى بىز تەكلىپ قىلمىغان، ئۇلارمۇ باشقىلارغا ئوخشاشلا تانسىخانىغا پۇل تۆلەپ كىردۇ. پۇل تۆلەپ كىرگەندىن كېيىن، ئۇلار تانسىخانىدا ئولتۇرامدۇ ياكى دەم ئېلىش زالىدا ئولتۇرامدۇ، بۇنىڭغا بىز چەك قويالمايمىز. ئەمما، بىز بۇ خېنىملارنىڭ خاسخانىلارغا كىرىپ ھەمراھ ئىزدىشىنى چەكلەيمىز، - دېدى.

مەن دەي دىرېكتور بىلەن خوشلىشىپ، ماشىنىغا چىقتىم.

- «ئايال پادىشاھ» بەزمىخانىسىغا بارايلى، - مەدەنىيەت نازارىتى مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ خادىمى دولقۇن شوپۇرنىڭ «قەيەرگە بارىمىز» دېگەن كۆز ئىشارىتىگە جاۋاب قايتۇردى. ماشىنا قوزغالدى. دولقۇن ئالدىنقى كۈنى كەچتە ئىنكاسقا ئاساسەن «ئايال پادىشاھ» بەزمىخانىسىغا يېرىپ، بەزىبىر شەھۋانىي ئىشلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىكەن.

- تۈنۈگۈن سائەت ئوندىن ئاشقاندا، - دەپ سۆز باشلىدى ئۇ، - مەن «ئايال پادىشاھ» بەزمىخانىسىغا كىرىسەم بىر سېرىق چاچلىق قىز ناخشا ئېيتىۋاتقانىكەن، ئۇ ناخشا ئارىلىقىدا «كىم چىقىپ مېنىڭ كىيىملىرىمنى سالدۇرۇۋېتەلەيدۇ» دېگەن سۆزنى بىر نەچچە قېتىم تەكرارلىدى. بىر چاغدا غەرق مەس ئىككى ئەر چىقىپ ئۇنىڭ كىيىملىرىنى پوتۇنلەي سالدۇرۇۋەتتى، سېرىق چاچلىق قىز بۇ ئىشلارغا پەرۋا قىلمىغان ھالدا ئاندىن تۇغما ھالەتتە ناخشىسىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى.

بىز غەربىي ساي يولىدىكى «ئايال پادىشاھ» بەزمىخانىسىغا كىرىدىغان چاغدا ئامانلىق قوغداش خادىمى دولقۇن كۆتۈرۈۋالغان سومكىنى تەكشۈرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. سومكىدا ئەمەلىي ئەھۋالنى سۈرەتكە ئېلىۋېلىش ئۈچۈن ئېلىۋالغان تېلېكامىرا بار ئىدى.

- تېلېكامىرانى نېمە قىلىسىلەر؟

- بۇگۈن دوستۇمنىڭ تۇغۇلغان كۈنى ئىدى، - دېدى دولقۇن مېنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، - شۇڭا سۈرەتكە ئالايلى، دەپ ئېلىۋالغان.

دولقۇن يالغانچىلىقنى خېلى قاملاشتۇردى. بىز بەزمىخانىغا كىرىپ، ئۈستۈنكى قەۋەتتىكى خاسخانىغا ئورۇنلاشتۇق.

- ھازىر شېنجېندىن ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان باۋلىكۈيۈەن خېنىم سىلەرگە ماھارەت كۆرسىتىدۇ، - رىياسەتچى يېڭى نومۇرنى ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىشى بىلەنلا ھەممىمىز تۆۋەنگە قارىدۇق. چېچىنى سېرىق رەڭدە بويىۋالغان 23 - 24 ياشلار چامىسىدىكى يېرىم يالىڭاچ بىر قىز مىكروفوننى قولىغا ئېلىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. . .

* * *

بىز دەم ئېلىش زالىغا چىققاندا مۇھەممەت زۇنۇن ئامانلىق ساقلاش خادىمىغا دەپ بەزمىخانىنىڭ دىرېكتورىنى چاقىرتىپ كەلدى. يۇەن فامىلىلىك بۇ دىرېكتور بىزنىڭ سالاھىيىتىمىزنى ئۇققاندىن كېيىن، «ھازىر ھەممە كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى مۇشۇنداق» دەپ «گۇناھى» نى تەن ئالمىدى. شۇ يەردىلا «ئايال پادىشاھ» بەزمىخانىسىنىڭ تىجارەت گۇۋاھنامىسى مۇسادىرە قىلىنىپ، دىرېكتورغا تىجارىتىنى توختىتىپ بىر تەرەپ قىلىشنى كۈتۈش بۇيرۇلدى. كەيىندىلا باۋلىكۈيۈەن خېنىم چاقىرىپ كېلىندى. نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرىپ بولالمىغان باۋ خېنىم ئالدىمىزغا لېپتىك ۋە كۈسار بىلەنلا كەلگەندى، ئۇ، سالاھىيىتىمىزنى ئۇققاندىن كېيىن بىر ئاز جىددىيلەشكەندەك بولدى - دە، «تېلېفون بېرىپ كېلەي» دەپ چىقىپ كېتىپ، بىر ئازدىن كېيىن كىيىملىرىنى كىيىپ كەلدى.

مەن مەدەنىيەت نازارىتى مەدەنىيەت بازارلىرىنى باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ خادىملىرى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى مەدەنىيەت، قوغداش باشقارمىسىنىڭ خادىملىرى باۋ خېنىمنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشنى مۇزاكىرىلىشۋاتقاندا باۋخېنىمنى زىيارەت قىلدىم.

- سىز ئاممىۋى سورۇنلاردا شەھۋانىي ماھارەت كۆرسىتىشتىن خىجىللىق ھېس قىلمامسىز؟ - سوردىم مەن.

- ئادەتلىنىپ قاپتىمەن، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى تانسىخانىلاردا داۋاملىق مۇشۇنداق ماھارەت كۆرسىتىمەن، - باۋ خېنىم قىلچە تەپتارتماستىن شۇنداق جاۋاب بەردى. ئۇ ئەسلى خېنىي شەھەرلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسى بولۇپ، شەھەر ئاتلاپ ھەر قايسى تانسىخانىلاردا ماھارەت كۆرسىتىۋاتقانلىقىغا ئۇچ يىل بولۇپتۇ.

باۋ خېنىمنىڭ ئويۇن قويۇش سالاھىيەتنامىسى ۋە ئويۇن قويۇش گۇۋاھنامىسى مۇسادىرە قىلىندى. ئۇنىڭغا 3000 يۇەن جەرىمانە قويۇلۇپ، بىر تەرەپ قىلىشنى كۈتۈش بۇيرۇلغاندا ئۇنىڭ چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ كەتتى. باۋ خېنىمنىڭ بايىقى «كۆتۈرەڭگۇ كەيپىياتى» دىن ئەسەرمۇ قالمىغاندى. **(M1)**

ئاپتور: «شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى

بۇ سان 1995 - يىلى 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى نەشىرگە يوللاندى، 1996 - يىلى 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى نەشىردىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت (M1)، رىسالەت مۇھەممەت (M3)

قنزة

نازولک [illegible] قنز

[illegible] قنز

[illegible] قنز

[illegible] قنز

[illegible] سرسنی

تاتا[illegible] قرسنی

ئویلا[illegible] سرسنی

نازئویقوا یاتقان قنز

بهمشهت شهری

مرکزلیری کولی کولی کیلیری ئاتاتیلی ئاق ئوقیغانلاری

یوقاری ئازادلیکی ئاستیدا ئوتکۈزۈلگان ئۇيغۇر كۈللىرى كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇش كومىتېتى

ئابدۇرەھىم ئۆتكۈر (سولدا) بىلەن مەشھۇر ئالىم، ئەدىب ئەھمەد زىيائى (1989_ 1913)
«قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەزمى يەشمىسنى ئىشلىمەكتە

《新疆文化》（维吾尔文）
综合性文学双月刊

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 1996 ـ يىل 1ـ، 2ـ سان
(قوش ئايلىق ئۇنۇۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

主管：新疆维吾尔自治区文化厅
主办：新疆维吾尔自治区群众艺术馆
编辑：《新疆文化》杂志编辑部
地址：乌鲁木齐市新华南路11号
邮编：830002 电话：2823622
印刷：新疆《工人时报》印刷厂
发行：乌鲁木齐市邮局
订阅：全国各地邮局

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى
تۈزگۈچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
ئادرىس: ئۇرۇمچى شەھرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 11ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830002. تېلېفون نومۇرى 2823622
باسقۇچى: شىنجاڭ «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» باسما زاۋۇتى
ئۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشترى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一刊号：CN65—1073／I
本刊代号：58—22 定价：6元

CN65 —1073／I مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى
ۋەكالەت نومۇرى: 22 ـ 58 باھاسى: 6 يۈەن

ئىپارخان (ماي بويىاق رەسىم) ئابدۇشۇكۇر كېرىم سىزغان